זִכְרוֹנוֹתַי

מאת

אליהו זאב הלוי לוין־אפשטין

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2019

הוצאת האחים לוין־אפשטין ושותפם
תל־אביב תרצ״ב

Copyright 1932 by E. W. Lewin-Epstein, New-York

Printed in Palestine
דפוס ס. שושני, תל־אביב

תכן הענינים

עזרתי וילדותי

עמ'

א. העיירה בה נולדתי 3
ב. בית אבי 11
ג. ילדותי 17
ד. המגיד מקלם והמגיד רבי חיים הרומשישקי . . . 23
ה. למודי חול 26
ו. ישיבת וואלוזשין 28
ז. שוב בבית אבי 33
ח. צעדי הראשונים בעולם המסחר 37

ישוב ארץ ישראל

א. מרחוק 45
ב. מקרוב 48
ג. רעיון ישוב ארץ־ישראל בין בני משפחתי . . . 53
ד. חכרות „חובבי ציון" מתרבות 59
ה. התחדשות העבודה 67
ו. מלחמת הרבנים בחבת ציון 72
ז. תקופת בני משה 79
ח. חברת חובבי ציון 94

רחבות

א. יסוד החברה „מנוחה ונחלה" 115
ב. קנית אדמת דורן 125
ג. עוד פעם „מנוחה ונחלה" 137
ד. הבנינים הראשונים 151
ה. פועלים יהודים וערבים 158
ו. עבודת „מנוחה ונחלה" ותקציבה 169
ז. היחס בין „מנוחה ונחלה" ובין ה„יחידים" . . . 176
ח. ועד המושבה 186
ט. שנת השמיטה תרגיו 192
י. מחרחרי ריב מן הישוב הישן נגד רחובות . . . 204
יא. התלמוד־תורה ברחובות 209
יב. יסוד רחוב „עורא" ברחובות 216
יג. ההלואה מאת יק"א 222
יד. פועלים תימנים ברחובות 229
טו. התפרדות „מנוחה ונחלה" 232
טז. שכנינו הערבים 237
יז. הגני נפסק מרחובות 261

יתר פעולותי בארץ

עמ׳

א. חדרה 275
ב. אגודות באמריקה 280
ג. וואדי־אל־חנין—נס־ציונה 286
ד. קסטיניה—באר טוביה 294
ה. עקרון 303

תחית השפה

א. אליעזר בן־יהודה 309
ב. בית הספר ביפו 313
ג. בתי הספר ל„אגודת־העזר׳ של יהודי אשכנז . 332

הערות־מלואים

הערה 1 (לעמ׳ 28) 341
« 2 (« 29) 341
« 3 (« 60) דין וחשבון של חובבי ציון בורשה 343
« 4 (« 60) העתקה ממכתב פרטי . . . 345
« 5 (« 60) מכתבי ר׳ דוד גארדאן . . . 349
« 6 (« 64) קול קורא של „אגודת מרים׳ . 353
« 7 (« 69) קול קורא של חו״צ בורשא בצירוף מכתב של ר׳ צבי קלישר . . 355
« 8א(« 80) מכתב מאת אחד העם . . . 359
« 8ב(« 80) המאמר דרך החיים. . . . 359
« 8ג(« 80) הצעד הראשון על דרך החיים . 362
« 8ד(« 80) ברוך הבא 363
« 8ה(« 80) הערה נוספת אל הענין . . . 367
« 9 (« 81) תקנות הלשכה „ישרון״ . . . 367
« 10(« 93) מכתב אל אחד־העם. . . . 370
« 11(« 93) תשובה מאת אחד־העם . . . 372
« 12(« 263) טופס ברכת הפרידה מאת צעירי רחובות 373
« 13(« 296) צלום מכתבו של אחד־העם בענין קוסטינה 376
« 14(« 301) צלום מכתבו של אליעזר בן־יהודה 378
« 15א(« 321) מכתבו של ד״ר מ. ב. שטיין בענין בית־הספר ביפו 379
« 15ב(« 321) מכתב של חברים ל„בני משה׳ בורשה אל הועד האודיסאי של חובבי ציון בענין בית־הספר ביפו . . . 380
« 15ג(« 321) מכתב באותו ענין לחברת כי״ח בפריס 382
« 16 (« 322) מכתב של בן־אביגדור. . . . 384
« 17 (« 324) צלום מכתבו של מ. ל. לילינבלום 387

עֵדָתִי וְיַלְדוּתִי

א

העיירה בה נולדתי

העיירה, בה נולדתי, ווילקובישקי (או נחשבה על פלך סובלק, פולין, ועכשו היא שייכת למדינת ליטא), קרובה, מהלך חצי שעה, אל הגבול הפרוסי. קרבת־גבול זו השפיעה לא מעט על סדרי חייהם של יהודי העיירה—שמתוך כך היו עומדים בקשרי מסחר עם אשכנז. ודרך אשכנז סחרו יהודי ווילקובישקי גם אל ארצות אחרות, ולא יראו לצאת ל„מרחקים". עוד באמצע המאה התשע עשרה יצאו יהודים מווילקובישקי ויתישבו בלונדון, וגם לאמריקה הגיעו. אפשר להניח, כי בימינו נמצאים באמריקה יהודי ווילקובישקי במספר יותר גדול משנמצאו בימים ההם בווילקובישקי גופה, שמספרם הגיע אז שם עד לערך יזמונת אלפים נפש. והקרבה אל הגבול הפרוסי השפיעה לטובה גם על המראה החיצוני של העיירה. כי ווילקובישקי היתה עיירה נקיה—לעומת שאר עיירות כערכה ברוסיה ופולין בעת ההיא.

העיירה היתה בנויה בצביונן של כל העיירות בתחום־המושב היהודי ברוסיה: במרכז העיירה נמצא השוק ועל סביבו רחובות מקבילים, שבתיהם בתי עץ ואבן קטנים ורובם בני קומה אחת. מסורת־אגדה מהלכת בעיירה, והיא מוכיחה, מה רב היה חן העיירה על תושביה. יהודי ווילקובישקי היו מתפארים, כי בזמן שנפוליון הראשון עלה על מוסקבה, עבר דרך ווילקובישקי, והעיירה מצאה חן בעיניו כל כך, עד כי אמר ל„פני" העיירה: „רואה אני את ווילקובישקי כראות פאריס קטנה; תחת ממשלתי היתה עולה עד למדרגת פאריס גדולה"... כמובן, שאין זו אלא אגדה. בקשר עם מסע־נפוליון נשתמרה עוד אגדה אחרת, המספרת, כי בשעה שברחו חילות נפוליון ממוסקבה, רעבים ונרדפים, טבעו רבים מהם בנהרות ובאגמים שבסביבת ווילקובישקי. באו אנשי העיירה ונצלו את צקלוני המתים והעלו

מהם רכוש רב כל כך, עד שנתעשרו. אכן כל אלה שנתעשרו בחטא זה לא הוציאו את שנתם, וכלם מתו בשנה ההיא. והעיירה ווילקובישקי נשארה נקיה וכשרה ועניה כמו שהיתה.

קרבת הגבול האשכנזי השפיעה למובה גם על חייהם התרבותיים של היהודים אשר בעיירת מולדתי. קשרי המסחר שהיו קיימים בין היהודים והאשכנזים הכריחו את היהודים לדקדק בהנהלת ספרי מסחר, כדרך התגרים משלהם; היהודים למדו לדעת את שפת אשכנז, וכמעט בכל בית יהודי נמצאו ספרי־המופת של גדולי הסופרים האשכנזים ומשורריהם, וביחוד: צשוקה*, שילר וקלופשטוק, וכן גם ספרות אשכנזית אחרת. עובדה היא, כי השפה האשכנזית היתה נפוצה בעיירתי הרבה יותר מן השפה הרוסית.

ובימים, בהם ראיתי אור עולם (1863), היתה ווילקובישקי עיר יהודית ב„מאה אחוז". לא־יהודים כמעט שלא נמצאו כלל בתוכנו, מלבד נושאי משרה אחדים מטעם הממשלה, שישבו בעיירה. וכאנשיה כך היו חייה—חיים יהודיים במאה אחוז. ויש רצון להעלות מנבכי הזכרונות אחדים מן הטיפוסים האֶפְיָנִיים שבתושבי ווילקובישקי, אשר בהם נגלתה תקיפות הדעת ועצמת הרוח של היהדות בדורות עברו בכלל, ובעיירת מולדתי בפרט. כמו חיים אראם לפני עד היום הזה.

ורב העיירה בראש. הרב רבי אלעזר לנדוי, מרא דאתרא, היה הדור הרביעי לאבי־זקנו רבי יחזקאל לנדוי בעל ה„נודע ביהודה". לקרוביו, בני משפחתו, היתה מגילת יוחסין ארוכה, ושלשלת מיוחסים וגבירים. הוא נולד בעיר גרודנה ונתגלגל למקומנו, בנשאו לו לאשה בת אחד מעשירי־עיירתנו. אחרי כן נתמנה לרב העיר, ונשתקע בה לכל ימי חייו. הוא היה בעל זכרון מצוין. אם קרא איזה ספר, היה זוכר כל ימיו את אשר קרא. ופעם אחת אמר לאבי, כי הוא איננו מבין, איך יכול אדם לשכוח דבר אשר ראה, שמע או למד פעם אחת. הוא היה למדן גדול ובקי בכל „חדרי התורה". אבל דרשן ונואם לא היה מימיו. לכן לא היה אוהב מטיפים ומגידים אחרים. ובהיותו מרא דאתרא—ה„בעל־דעה" היחידי בעיר—היה מרשה למגידים לדרש בפומבי רק בקושי גדול ואחרי השתדלות מרובה. אופן דבורו היה קפדני, ובדבריו היה מטיל, שלא מדעת, אימה על אלה אשר לא ידעוהו. פעם אחת הסבה הרבנית את תשומת־לבו על כך, שבני אדם חושבים, כי הוא שרוי תמיד בכעס. ובכן התנו ביניהם, כי כאשר

* דניאל צשוקה, סופר גרמני (1771—1848).

תשמע שהוא מדבר בלשון קפדנית ונראה ככועס, תגש אליו ותשאל ממנו את המפתחות, אז יבין וישים אל לבו... יום אחד — ובבית הרב היתה אספה גדולה. הרב דבר בנחותא. וקרה הדבר, שהרבנית צריכה היתה באמת למפתחות, ותגש אל הרב ותבקש את המפתחות מידו. נשתומם הרב, ויקם מכסאו ויפן אל הנאספים בשאלת תם:

— רבותי, הלא שמעתם, האם הייתי כועס?

ושרוי היה בתענית לעתים קרובות ביותר. אין צריך לאמר, שהיה מתענה כל תעניות־צבור, בה"ב — אחרי החגים הגדולים. פסח וסוכות ושמונת ימי הששי של שובבי"ם־ת"ת כלומר: כל יום הששי בשבועות שקוראים בהן את הסדרות: שמות, וארא, בא, בשלח, יתרו, משפטים, תרומה, תצוה). הוסף עליהם כל ערבי ראשי־חדשים וכל שני וחמישי, ומצאת, שכמעט לא נשארו לו ימים לאכול בהם. ואם נותר לו יום אחד ושנים בשבוע, ובא החלום ושלל ממנו גם את "יתר הפליטה". רגיל היה מאוד, מאין כמוהו, להתענות תענית חלום. וככל אשר הוסיף לשים לבו לחלומות ולהתענות אחרי כל חלום רע, כך הוסיפו החלומות הרעים לעגותו ולמנוע אוכל מפיו. כך התענה האיש, ויחי תשעים ושש שנים...

ואהבתו לתעניות הביאתו פעם אחת לידי מכשול גדול. יום אחד, שחלה בו תענית־צבור, בא אליו איש ואמר לו שהוא מרגיש את עצמו ברע, ושאל אותו אם מותר לו להפסיק את הצום לפני סוף היום. געד בו הרב ואמר לו: רואה אני את פניך והמה בריאים וטובים, אלא שמתעצל אתה לשבת בתענית. ויצא האיש מאת פני הרב ויפול מת. מן היום ההוא והלאה, כשהיה בא אליו איש לשאול עצה בעניני תענית, היה שולח אותו אל הרופא, וכאשר הוא יאמר, כן יעשה.

אף שהיה מאמין בחלומות, בכל זאת כשהיו באים לשאול את פיו על דבר חלומות, היה עונה תמיד: "אין משגיחין בחלומות", או: "אין חלום בלא דברים בטלים". הוא היה מחמיר בהם רק לעצמו.

ויושבי ווילקובישקי אהבו את רבם ויכבדוהו מאד ולצדיק חשבוהו. ותהי השפעתו על תושבי העיר גדולה מאד.

וכאן כדאי לספר פרט אחד מחייו, אשר ישמש דוגמא להתיחסותן של קהלות ישראל אל רבניהם בכלל ולהתיחסות קהלת ווילקובישקי אל לנדוי רבה בפרט. כאשר הגיע הרב לשנתו התשעים חלה במחלה, שגרמה לו מכאובים קשים מאד. הביאה הקהלה את הפרופסור בורו מקניגסברג, והוא הקל את מכאובי החולה, אבל אמר, שאת המחלה הזאת אפשר לרפא רק

על ידי נתוח, ואם לא, ישוב הכאב שנית. לכן דרש, שישלחו את הרב לקניגסברג באותו המסע, שהוא, הפרופיסור, שב בו לעירו. אולם נמצאו אנשים אחדים שלא נתנו לרב ללכת. וכך אמרו: הן זקן האיש, ואם בא יומו למות, ימות פה, בווילקובישקי, וזה משני טעמים: האחד—שקבורתו פה תועיל הרבה לשדך את נכדיו שדוכים הגונים, ושנית—הלא קברו של הצדיק יהיה בעיר, וזכותו יגן עלינו. זוכר אני, כי אבי בקש מהם לתת לרב לעשות את דרכו, כי אחרי הנתוח יוכל לחיות עוד שנים רבות. ולחזוק דבריו ספר להם אבי ספור נאה: כידוע, נהגו לפנים יהודים חרדים ללכת או לנסוע על קברי צדיקים. והיה זוג אחד ירא־שמים, שגר—ב„ישוב" רחוק מן העיר, ובכל חודש אלול היה נוסע העירה להשתטח על קברות צדיקים. הזוג הזה היה ידוע בעשרו בכל הסביבה. ויקר מקרה ורב, נוסע ב„סביבה" לקבץ כסף לעניים, סר גם אל הזוג הזה. קבלו האנשים אותו בסבר פנים יפות, והוא נשאר ללון בבית הזוג הזה לילה אחד. בלילה אמר האיש לאשתו: „היודעת את, ולדה, מה שיש בדעתי לעשות? הן בכל אלול ואלול עלינו לנסע העירה על קברי צדיקים, הנה צדיק בידינו, אקום עליו ואהרגהו ופה תהא קבורתו, והיה לנו קברו של צדיק סמוך לפתח ביתנו"... הספור הזה עורר את חמת אחד מ„בעלי־הבתים", שהתנגד לנסיעת הרב, קם לאיים על אבי ואמר, שאם לא יחדל אבי מלדבר, ועלה לו הענין ביוקר... ולפי שאבי ידע, כי האיש הזה מסוגל לעשות לו רעה, הסתלק מכל הענין וילך לו.

הפרופיסור נסע לבדו. אולם הזהיר, כי אחרי שאין ממלאים אחרי דברו, הרי אם יקראוהו שנית, לא יבא. הדבר היה ביום הושענא רבא. ובשמיני עצרת, למחרתו, גברו המכאובים שנית. עתה הודו הכל שעל הרב לנסע. אפילו מתנגדי הנסיעה התחרטו עתה, גם ותרו על „קבר הצדיק". שלחו טלגרמה אל בורו ובקשו ממנו לבוא, אבל הוא סרב. טכסו עצה והחליטו, כי אחד מחשובי העירה יסע אל בורו ויערוב לו, כי הפעם יסע החולה עמו יחד לקניגסברג. ואחרי שהיום היה יום חג, הפילו גורל: מי שיסע ביום טוב יסע על פי גורל. ודודי, פישל רוקח, „עלה בגורל". עוד ביום ההוא סבבו נכבדים אחדים בעיר לקבץ כסף להוצאות רפויו של הרב, וכל אחד מחויב היה לתת בשעור מחצית ההוצאות שהוציא לצרכי החג.

ורבים מתושבי ווילקובישקי היהודים גרו בעת ההיא בקניגסברג לרגלי עסקיהם. ובכן דרשו מהם בטלגרמה, שיצאו לקבל פני דודי ויחד עמו

ילכו אל בורו, ויהיו ערבים שהפעם יסע עמו הרב לקניגסברג כדרישתו. סוף סוף נפתה הפרופיסור, וביום שמחת תורה בבוקר בא אל העיר. תיכף הקל על מכאובי החולה והתחיל להכין את הכל לנסיעה. שבתה שמחת התורה ליהודי ווילקובישקי. איש לא טעם הפעם טעם יום טוב. כל היהודים התאספו בככר השוק, ליד בית־דירתו של הרב. ובסביבת ווילקובישקי ישב „פריץ" אחד, בארון אשכנזי, באחוזתו. וישלח מרכבה רתומה לארבעה סוסים, להוליך בה את הרב אל התחנה, שנמצאה במרחק של שלש פרסאות וחצי הפרסה מן העיר. נבהלו הסוסים למראה ההמון הרב שנאסף, ויזדקפו על רגליהם האחוריות. מה עשו אנשי העיר? פתחו את הסוסים ואסרו את עצמם במרכבה והוציאו את המרכבה עם רבם מן העיר. וכמעט כל בני העיר הלכו ברגל אל התחנה, על מנת ללוות את רבם האהוב לדרכו. ואני אז נער קטן, ולא יכלתי להתגבר על יצרי אשר הסיתני להלוות אל ההולכים.

בקש הרב שאבי ילך עמו, ואבי ראה את עצמו אנוס ללכת עמו, למרות חלול יום טוב. כשבועים שהה אצלו בקניגסברג. וכעבור ששה שבועות שב הרב לווילקובישקי בריא ושלם. נערכה לו קבלת פנים מהודרת. כל הבתים היו מקושטים ומוארים. כל העיר, אנשים, נשים וטף יצאו לקראתו בנגינה ושיר. עיני הרב הישיש מלאו דמעות, בראותו מה רבה אהבת בני עירו אליו. ולאלה אשר התנגדו לנסיעתו אמר: אתם חשבתם, שחפצתי לנסע משום שאביתי לראות את גינשפעריק (כך קראו הזקנים לקניגסברג), אבל באמת חפצתי לנסע, משום שחשקה נפשי לחיות עוד שנים אחדות. הרא הוסיף לחיות עוד שש שנים שלמות.

פעם אחת נכנסה אמי לבית הרב. אגב אורחא פנה הרב ואמר לה: „אחרי רב הטובה שעשה אישך עמדי, אסור לי לשבת כדיין בדין תורה שיהיה לאישך עם מי שהוא". אבל מעולם לא היה לאבי „דין תורה" עם שום איש.

אבל לא רק הרב היה מן המצוינים במקומנו בצניעות וענוה. עולים בזכרוני עוד דמויות אנשים אחרים, שבהם נתבטאה אותה הרוח המציינת את חיי העיירה היהודית בימים ההם.

היה, למשל, בעירנו יהודי אחד שקורא לו בשם רבי יוחנן הסנדלר. היה זה אדם גוץ ודל־בשר, כלולב היבש ממש. כל היום ישב על השרפרף שלו ותקן נעלים ישנות ועסק באומנותו בכובד־ראש,

לא הרבה שיחה, ובנבול־פה ודאי שלא היה רגיל. לעת ערב פרק את סנור העור מעליו, לבש בגד־שבת והלך לבית־המדרש לתפלת מנחה, ובין מנחה למעריב היה „אומר את השעור" בפני חברה ש"ס... פעמים בשבוע היה לומד עין־יעקב או משניות עם ה„עולם" הפשוט. ויהי חשוב ומכובד בעיר ויקראו אותו בשם התנא הידוע: „רבי יוחנן הסנדלר".

וכך היה עושה גם איזבוש האופה: כל היום היה אופה לחם וחלה וכעכים; תמיד היה מלובן בקמח. אבל לאחר תפלת מנחה היה יושב בקלויז ולומד גמרא בחברת אברכים צעירים.

ואף שמעון דוד הסבל יהודי מצוין היה. הוא היה פורק את „הסחורה" מן הקרונות אשר עם תחנת מסלת הברזל, שנמצאה במרחק שלש פרסאות וחצי הפרסה מן העיירה, היה טוען את המטען על עגלת משא, ובעיר היה פורק שוב את הסחורה מן העגלה ומביאה אל החנות. שכר פריקה וטעינה והבאת כל חבילת סחורה, שמשקלה היה לכל הפחות שני פודים, היה פייאם אחד (קופיקה אחת וחצי). יהודי פשוט היה זה ומלאכתו פשוטה וכבדה ונתונה בתנאים קשים וכבדים מאד. אם ביום קור בחרף, ואם בחום־הקיץ, תמיד מצאו אותו עומד ליד התחנה ומחכה לשתי פייאם פרנסה. רק בשעה מאוחרת בערב היה שב הביתה. ובביתו לא עושר ולא בנים, וכולו מלא שעמום. אבל מעולם לא היה מיסב אל שלחנו יחידי, מבלי שיהיה עני מיסב עמו. ביום השבת וביום טוב, היו עניים אחדים באוכלי שולחנו. וכמעט עבר חג הסוכות, היה שמעון דוד בא לבית ה„תלמוד־תורה", מכנס סביבו את כל התלמידים, בני העניים, „מודד את מדתם" לנעלים ולבגדי חרף, והיה מנעילם ומלבישם. בעיירה היו שואלים זה לזה: מאין הוא מוצא את הכסף הנחוץ להוצאה רבה כזו? אבל השאלות נשארו בלא תשובות. הוא עסק בשלו. וכך שנה אחרי שנה, במשך כל ימי חייו. נמנו וגמרו, כי אחד מה„למד־ואר" שוכן בווילקובישקי...

מן היהודים שטבעו את חותמם על העיר נראה לי להביא כאן דמות אחת המסמלת את בדיחות־הדעת היהודית הטפוסית, את רוח ההומור של העיירה.

נזכר אני ברבי חיים הסופר. יהודי עני היה. כל ימיו ישב על הגוילים, וגבו מעוקם, וכתב ספרי־תורה. גם תפילין ומזוזות כתב. סופר סת"ם, כדבעי. אבל תמיד היה שמח, ולא פסק פומיה משחוק. עליו

מספרים, כי פעם, בנסעו לכרכי ליטא למכור את „שחורתו הקדושה", בא אל העיר סיני ויסר לבית המדרש ללון שם — כדרך עניים בני תורה. אחרי תפלת מעריב עלה השמש אל הבימה, ובקול כעס גדול הכריז: היות ואצל פלוני בן פלוני נגנב איזה חפץ, לכן הוא מכריז ומודיע כי כל היודע בדבר הגנבה, יבא ויגיד; ומי שהגנבה בידו—יבא וישיב אותה לבעליה. ואם כן לא יעשה, חרם יהיה, גם מי שהגנבה בידו וגם מי שיודע את דבר הגנבה ולא יגיד; והחרם כחרמו של יהושע בן נון*. ההכרזה נעשתה באופן חמור ומטיל־אימה כל כך, עד שפחד החרם נפל על כל באי־הבית, וגם רבי חיים נרעש ונפחד. וישם את הדבר אל לבו. אחרי זמן מה בא שנית לסייני ויסר לבית המדרש שנית. נגש אל השמש ויבקש ממנו שיכריז על אבידה, לפי שנגנב גביע כסף מבית יוסף ברבי יעקב. השמש כן עשה, ובאותו הנוסח החמור הכריז גם הפעם על האבדה ולא שכח להזכיר את החרם של יהושע בן נון. כמעט גמר השמש את הכרוז, קרא רבי חיים: „אני יודע איפה נמצא הגביע". כל הקהל פנה אליו ובהשתוממות קרא:

— איפה הוא הגביע הנגנב?

— באמתחת בנימין** — ענה הסופר. ומפי כל הנאספים פרץ צחוק גדול.

ושוב: פעם אחת עבר על פניו בחור עני, שלמד באיזה בית־מדרש בעיר. רבי חיים קרא אותו אליו וישאל אותו לשמו ולמעשהו. הבחור ענה על הסדר.

— ובמה אתה מתפרנס? שאל אותו רבי חיים בתמימות.

— אני אוכל „ י מ י ם "—ענה הבחור.

— אם כן—אמר רבי חיים—אם אוכל „ימים" אתה, אכול נא לי את שני הימים האלה: תשעה באב ויום כפור, ראה, בקשתיך...

ושמש היה בעיר ושמו צמח. בידיו נמצאו ספרי הנולדים והמתים והנשואים ומידו היו מקבלים את התעודות השייכות לענינים הללו, והוא היה מקבל שכר על עמלו. אבל הוא היה מקבל את שכרו ואת אשר היה מוטל עליו לעשות—לכתב בספר או להוציא ממנו—לא עשה. בזאת הסב צרות רבות לתושבי העיר. פעם אחת אמר לי רבי חיים:

— הידעת, לוא היתה לי הרשות, הייתי תולה את צמח על ראש המגדל.

* ראה יהושע ז'. ** ראה בראשית מ"ד.

— מדוע על ראש המגדל? שאלתיו.

— משום שהוא ש ע ו ן העיר (ביהודית שעון—א ז י י ג ע ר, כלומר: א אויסזויגער—מוצץ את דמי היהודים שבעיר)...

והיו בווילקובישקי יהודים למדנים מלוי ברבית. ובני העיר היו מכבדים אותם על רובי תורתם, והיו שונאים אותם על מעשיהם הרעים. אכן נפשם של הלמדנים־ה„נושכים" הללו היתה נוחה מיחס כזה.

קטנה היתה ווילקובישקי כשהיא לעצמה. אבל לסביבה הרחבה היתה משמשת מרכז רוחני. בסביבת ווילקובישקי גרו יהודים רבים בכפרים. מהם היו עשירים ומהם היו למדנים. ואנשי הכפר הללו, או ה„ישובניקים", כפי שהיו קוראים להם, היו משלמים סכומים הגונים להחזקת בתי־החסד שבווילקובישקי. ותמיד היו נענים, אם נדרשו לצרכי העיירה. כך זוכר אני את הכפר בודוביץ, הסמוך לווילקובישקי. שם ישבו אחים אחדים, בני כהן, הם ומשפחותיהם. כולם למדנים גדולים ובעלי צדקה. בעיר מונטריאל (קאנאדה) חי עתה אחד מבני המשפחה הזאת, הוא הרב צבי הירש כהן, אשר עוד בהיותו נער יצא את הכפר והלך ללמד תורה בוואלוזין. גם בן־אחיו, העסקן הידוע ליאונל כהן, במונטריאל, שייך למשפחת כהן מ„כפר בודוביץ, הסמוך לק"ק ווילקובישקי"...

הנה, זוהי שורת הטפוסים השונים שבהם נשתבחה העיירה, וזהו, בערך, החומר ממנו ברא היוצר את ווילקובישקי; אלה הם החוטים, מהם היו נטוים החיים היהודיים בעיירות־ישראל בעת ההיא. אשר לווילקובישקי, יש להוסיף עוד פרט אחד, בו הצטיינה עירה זו על יתר העירות שכמותה בימים ההם, והוא: הנערות היו לומדות בחדרים עם הנערים יחד, והיו יודעות את התורה ואת לשון הקודש כנערים. אחותי הֶנה נָחה ידעה את התנ"ך על פה, ואחותי הצעירה, לאה, למשל, היתה כותבת עברית בירחונים כמו „עולם קטן" ואחרים. ובן אביגדור, מיסד הוצאת הספרים „תושיה" ומו"ל ה„עולם הקטן", אמר לי פעם אחת, כי „הפרוזה שלה יפה משירתם של אחרים".

ב

ב י ת א ב י

אבי נקרא בשם: שמואל לעווין־עפשטיין*. אבל בחייו הפרטיים ובמשא ומתן עם אנשים נקרא שמואל לעווין. עיר מולדתו—ווילנא ומוצאו מגדולי היחס. מצד אביו היה הדור השמיני להמהרש"א, בן אחרי בן. מצד אמו היה הדור הששי לרבי מרדכי עפשטיין—אחי הגאון רבי אריה ליב עפשטיין, רב בקניגסברג ומחבר ספר „הפרדס" על התורה. „האנציקלופדיה היהודית", בשפה האנגלית, מונה את משפחת עפשטיין עד למאיר בן יעקב הלוי עפשטיין שחי בפראג בתחלת המאה הש עשרה. מאיר זה היה מן הראשונים שהדפיסו ספרים עברים, אחרי שגוטנברג גלה את חכמת הדפוס.

ושם אמי היה איגה רוקח. היא היתה בת רבי אוריה ליב רוקח, יליד ווילנא, שמוצאו מרבי אליעזר רוקח, רב באמסטרדם ורב הכולל של כל מדינת הולנד. הוא בא להולנד מגליציה (ברודי). לכבודו יָצקו יהודי הולנד מטבעות כסף, ויחלקו אותן בין העניים ביום בואו לאמסטרדם. מטבעות אחדות מאלו עדיין נשמרות בידיהם של בני משפחת רוקח**.

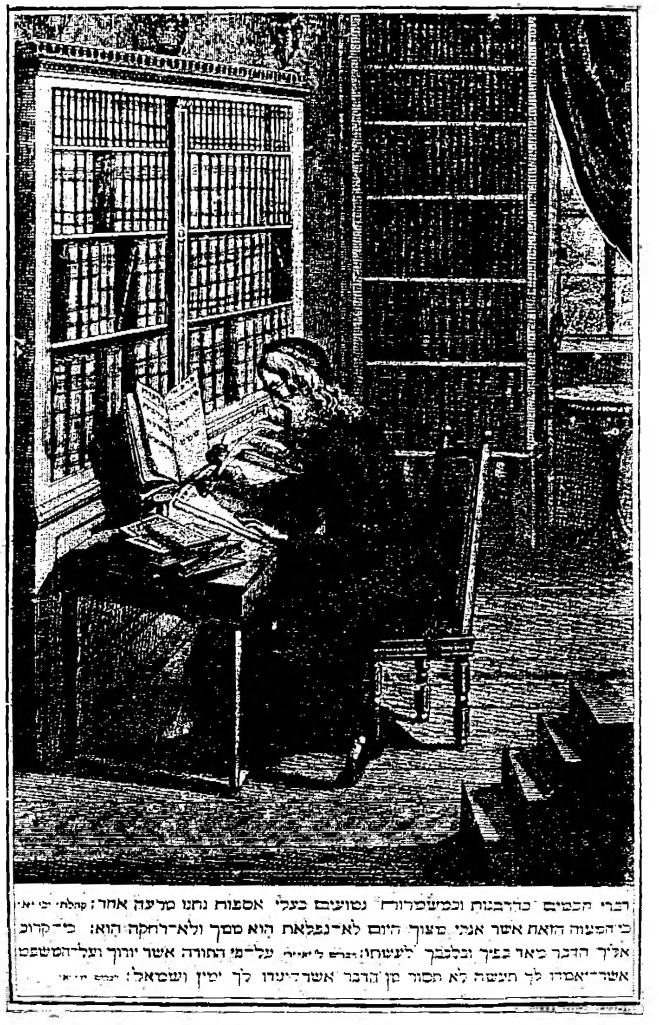
* לפי דברי אבי, זאת היא סבת השם הכפול של משפחתנו: שם אביו היה—לעוין ושם אמו—עפשטין. אבי זקני, ר' אליהו זאב לעוין, מת בן ארבעים ושתים. אמי זקנתי נשארה אלמנה צעירה ולה חמש בנות ושני בנים. אשת חיל היתה, ותפרנס את ביתה בכבוד. אז יצא החוק ברוסיה, כי משפחה אחת שיש לה ארבעה בנים חייבת למסר את אחד מהם לעבודת הצבא. לה היו רק שני בנים, ובכן היתה פטורה מחוב דמים זה. אבל הקהלה היהודית, מחויבת היתה להעמיד מספר חיילים למלכות. מה עשו „פני" הקהלה? הם אחדו משפחות אחדות, בעלות שם לני אחד, למשפחה גדולה א ח ת ומאת המשפחה הגדולה האחת הזאת בחרו להם את הבן האחד לעבודת הצבא. יראה אמי זקנתי, פן יקר גם לה כמקרה הזה, השתדלה ושנתה את שם שני בניה ללעווין־עפשטין משום ששמות כפולים כאלה לא היו בנמצא. כך נשארו בספורטים שלהם ובכל התעודות הרשמיות, וכך נשאר השם הכפול לדורות.

** גם בנוגע לשם הלוי של אבי זקני מצד אמי קרה מקרה מוזר: כבואו

אבי היה מוסמך לרבנות מגדולי הרבנים בליטא ופולין. אחרי שנשא לו לאשה את בת ר׳ אריה ליב רוקח, רצה חותנו כי אבי יהיה לרב בישראל. אבל אבי לא חפץ לעשות את תורתו קרדום לחפור בו, וישלח ידו אל המסחר. ולא עוד אלא שהרגיש, כי המסחר הוא תפקידו בחיים; אף היו לו כשרונות־מסחר גאוניים. במקצוע זה סלל באמת מסילות חדשות. מסחרו הראשון היה בספרים, כי נטיה עמוקה קננה בקרבו למלה המודפסת. אכן זו היתה שיטת־מסחר בלתי מצויה כלל: הוא לא הסתפק בקטנות. ובהיות ווילקובישקי עיירה קטנה, ושוק הספרים המקומי היה מוגבל בה מאד, פָּתַח אבי את מסחרו כל כך עד שהיה שולח ספרים לאנגליה, אמריקה, לצפונה ודרומה של אפריקה ועוד. כל כורכי־הספרים אשר בערים הסמוכות לווילקובישקי, כמו מרימפול, קלוארייה, סייני, ואפילו סובלק, היו כורכים ספרים בשביל בית מסחר־הספרים אשר בווילקובישקי. אחרי כן התחיל להתעסק ב ה ו צ א ת ס פ ר י ם. אבל את „הוצאת הספרים" העביר אחרי כן לורשה. וברבות הימים התפתחה הוצאת ספרים זו עד לידי הוצאת־הספרים המפורסמת בשם „האחים לוין־עפשטין ושותפם". אפשר להגיד, כי הנטיה להדפסת ספרים, באה לו בירושה מאבות אבותיו. כבר הזכרתי לפני זה, כי הראשון לבית האפשטיינים, מאיר בן יעקב מפראג, היה אחד הראשונים אשר הדפיסו ספרים עבריים אחרי גוטנברג.

על כשרונו המסחרי אפשר לדון מזה, כי כשנה אחרי שיסד את מסחר־הספרים שלו, פתח גם בית מסחר לנעלים. הוא נסע לווילנה והביא משם רק חמשים זוג נעלים, במחיר 75 קאפ. הזוג. אפשר לאמור עליו, כי הוא היה „חלוץ הנעל" בווילקובישקי. לכתחילה צחקו לו רבים: „למי יש צרך בנעלים, אם אפשר להסתפק בנעלי עץ (קלומפעס בלע״ז)?" אבל עבר זמן קצר והקהל התרגל לנעלים, ולא עוד, אלא שאפשר היה למצא בחנותו נעלים שמחירם היה חמשה עשר רובל, ואפילו נעלים מיוחדות לנשפי־מחול... אז נסע אבי לעיר המלוכה, פטרבורג, ונתמנה לבא־כח בית חרושת רוסי־אמריקאי למעשי נעלי גומי, לכל פלך סובלק. אחרי כן היו

מווילנא, עיר־פלך רוסית, לווילקובישקי, שהיתה עיר פולנית, לא חפץ הפקיד הפולני, שונא ישראל, לרשום אותו בשם הביבלי – רוקח. הוא שאל אותו: השם „רוקח" מה משמעותו? ואבי ז״ל ענה לו כי רוקח משמעו איש המכין כל מיני בשמים או רפואות. אז רשם אותו בשם – „קוקבובסקי". שפירושו – טבח. ורק אחרי שדודי ר׳ ישראל רוקח יצא לקובנה, עלה לו למעול שישיבו לו את שמו הנכון – רוקח.

תמונת המהרש"א

(נדפסה ב«חדושי המהרש"א» בוינה בשנת 1714)

שמואל לעווין־עפשטיין, ז״ל

(אבי מחבר הספר)

סוחרי נעלים, מן הערים הסמוכות, ואפילו מקובנה, העיר היותר גדולה בסביבתנו, באים אלינו לקנות ערדלים. ובכן היו בתי המסחר אשר אבי יסד מספיקים מצרכי הראש עד צרכי הרגל, ספרים ונעלים, ואבי ראה ברכה בשניהם. אבל אבי היה מטפל רק ביסוד של בתי המסחר, בהפצת „רעיון הנעלים" בין ההמון. את המסחר גופא, את „מכירת הסחורה", מסר לידי אמי אשת החיל.

ועובדא אחת אני מביא בזה, המציינת מה דמות היתה בימים ההם לקשרי המסחר, או איך הביט אבי על היחסים המסחריים בימים ההם. כשנתים אחרי שאבי יסד את בית־מסחר הספרים, באה אמו מווילנה לבקרו. ותרא והנה נכנס רוכל ספרים ויקח לו ספרי רומ"ל מלוא הצרור ולא שלם. ותפן אמו אל אבי ותאמר: „הנותן אתה לאיש הזה ספרים בהקפה?" „כן", ענה אבי. „הבטוח אתה, כי ישלם את אשר הוא לוקח?" ואבי ענה בתמימות: „וכי אפשר שלא ישלם? אם יהודי אומר שישלם, ודאי ישלם!" ואמו בתשובה: „אם תראה את האנשים כולם כראות מלאכים, הרי תגלה במהרה כי כולם שֵׁדים. אך אם תבקש אנשים בין אנשים, ודאי שתמצא ביניהם גם ראויים לשם זה"...

בכל יום ויום היה אבי יושב ולומד בקלויז עד השעה השתים־עשרה בצהרים, מלבד במקרים יוצאים מן הרגיל. הוא היה בעל גוף חלש, ואמי היתה שולחת לו די אכילה קלה לקלויז. בשעת המנחה היה שוב יוצא לבית התפלה, ויושב ולומד שם עד שעה מאוחרת בלילה. סח לי אבי הפרופיסור מרדכי קפלן, שהוא תושב קובנה, כי בכל פעם שאבי היה בא לקובנה לרגלי מסחרו, היה בא אל בית־הכנסת והיו לומדים יחד שעות אחדות בכל יום.

מלבד תלמוד ופוסקים, היה אבי לומד גם את הספרות העברית, בין הספרות הישנה ובין זו של ימי הביניים. והיה סבלן גדול לגבי דעות אחרים. זוכר אני, כי בעודני נער הקיפותי אותו בשאלות שונות בעניני אמונה. הללו לא מצאו חן בעיני אמי — אשה צדקנית ויראת אלהים — ותגער בי על שאלותי האפיקורסיות. ואבי אמר לה: „רוצה אני שיפנה אלי בשאלות כאלו, ואני אשיב עליהן כפי הבנתי". בקומה השניה של הבית, בו גרנו, נמצא בית המשפט. אנחנו הילדים אהבנו לשבת ולהקשיב למהלך המשפט. פעם אחת, ביום הראשון לראש השנה, נועד בית־הדין, ואני באתי אל אבי וספרתי לו בשמחה, כי שם, מלמעלה, מתברר איזה משפט. אבי לא אמר דבר, אלא הראה באצבע לשמים, כי ש ם, בשמים,

הכל עומדים היום למשפט, מי לחיים ומי למות. והרמת אצבע זו היה היתה, שכל התפעלותי תפוג...

כאמור לעיל, היה אבי מוסמך להוראה. וכמעט בא לווילקובישקי, התודע אל רב העיר, רבי אלעזר לאנדוי הנזכר. עברו ימים מועטים ובביתנו קרה דבר־„שאלה". נתבקש אבי לפסוק. וימאן אבי, ויאמר, כי שאלות צריך לפסוק מרא דאתרא. וישלחו לשאול את פי הרב. הרב פסק והכשיר. ואבי חשב, כי הרב צריך היה להטריח. וילך אל הרב, ויגד לו ככל אשר בלבבו. ויחר אף הרב ויאמר: „האברכים הללו מדמים תמיד בלבם, שהם למדנים יותר גדולים מן הרבנים. אם אני אמרתי כשר, הרי זה כשר". נפל פחד הרב הישיש על אבי, שבאמת עדיין צעיר היה, וילך לו. עברו ימים מועטים והרב שלח לאבי את שמש הבית־דין, ובידו ספר שאלות ותשובות „גודע ביהודה", ודף קפול במקום שידובר בו בענין ה„שאלה" הנזכרת. אף שלח על ידי השמש להגיד לאבי שהוא, הרב, נוהג לפסוק כאבי זקנו, בעל ה„גודע ביהודה". אחרי כן נתקרבו ויהיו לידידים גדולים. ומדי פעם בפעם כשעלתה „שאלה" בביתנו, היו שולחים לשאול את פי הרב, והרב היה פוסק והיה שולח להגיד לאבי, מהו המקור שעליו נשען בפסקו.

ובכל יום הששי בערב היה אבי מלמד „פרשה חומש" בקלויז, להנות את נפש האנשים הפשוטים הכמהים לדבר אדוני. בראשונה לא הרבו השומעים לבוא, אבל לאט לאט גדל קהל השומעים, כי הבין אבא, איך ובמה למשוך את לבות השומעים אחרי „שעורו". הוא היה אורג ב„פרשה" מדברים שונים השייכים לאותו הענין, וכן קלע לתוך דבריו משלים ערבים, ומאלה היה מוציא מושכלים ונמשלים הנוגעים במוסר האנושי. השעורים האלה נתקיימו שנים אחדות, עד אשר עזב אבי את ווילקובישקי ויצא לגור בוורשה.

אבל אבי היה עוסק לא רק בתורה ובסחורה. גם עסקי הצבור לקחו את לבו וגם לאלה הקדיש מעתו. עוד בשנה הראשונה לבואו לווילקובישקי, פרץ רעב בליטא. הד"ר רילף, רב בממל (אגב, אחד מחובבי ציון הראשונים), אסף כסף בין יהודי אשכנז לתמיכת רעבי ליטא. ומה שעלה בחלקה של ווילקובישקי, אשר רעבה בתוך כלל־ישראל הליטאי, שלח רילף ליד אבי, שיחלק אותו בין הנצרכים.

ביחד עם נכבדי־עיר אחרים יסד חברת „סומך־נופלים"; כי אף על פי שמוסד „גמילות חסדים" היה קיים בעיר עוד מקודם, לא היה

מספיק, משום שהיה מלוה לעניים רק על סמך משכנות בטוחים. ומה יעשו העניים, הרוכלים בכפרים, בעלי מלאכה ודומיהם, שאין להם מה למשכן? יצא, שדוקא העניים שבעניים היו מוכרחים לתור אחרי הלואה אצל מלוי־ברבית, שהיו פושטים את עור הלווים מעליהם. לתקנת העניים הללו, יסדו אגודת „סומך נופלים", שהיתה מלוה על סמך שטרות ששני אנשים היו ערבים להם. משפחות עניות למאות שמטו לנפול, הקימה החברה הזאת. ואני, עודני נער, ועלי הוטלה החובה לקבל מאת הלווים את תשלומי־השבוע, ולנהל את הבוכהלטריה של החברה. בשכר עבודתי נתקבלתי לחבר החברה. הודות לעבודתי זו באתי במגע ומשא את עניי העיירה. בכל יום הששי היו אלה מביאים את תשלומיהם, ואבי היה מתענין בגורל כל אחד וידע את מצבו אל נכון.

וגם ל„תלמוד תורה" לעניים נתן לבו. הוא חפץ, שה„תלמוד־תורה" יהיה מָכון ללמוד בשביל כל ילדי ישראל ולא רק בשביל בני העניים, כי אז יהא הקהל מתענין בו יותר, משלימו ומפתחו לטובת הילדים הלומדים בו. אך בא מווילנה לווילקובישקי ויתישב בתוכה, שם את לבו אל ה„תלמוד תורה" והיה עמל בתקונו. עוזר היה לילדים בעלי כשרון ותומך בהם, כי יוסיפו ללמוד אחרי גמרם את שעור־הלמודים ב„תלמוד תורה". ואת אלה אשר כשרונותיהם היו מוגבלים היה מוסר לרשות בעלי־מלאכה, שילמדום אומנות, והוא עצמו היה בוחר באומנות זו בהתיעצו עם „בעלי־המלאכה" — חיטים, רצענים, עושי כובעים וכדומה מיושבי העיירה — ולא הסיח דעתו מן החניכים עד שהיו לאנשים עומדים ברשות עצמם.

אבל למרות השגחת אבי והתמסרותו לעניין היה אוירא ד„תלמוד תורה" כה נפסד, שקשה היה לסהרו עוד. סוף סוף יצאו מבני העניים, שנתחנכו בו, גם גנבים ידועים, שהכל היו מכירים בהם ויראים אותם. וגם אבי בכבודו ובעצמו נפל קרבן לתעלולי הגנבים הללו. הוי עובדא, ונגנבה סחורה מבית־מסחר־הנעלים של אבא. וישלח אבי לקרא את מנהיגה של חברת גנבים זו ויבקש ממנו להשיב את הגנבה, שברובה היתה: נעלים וערדלים. ענה אותו המנהיג: „היתכן, רבי שמואל, וכי יכול גם לעלות חשד על לבך כי נשלח יד בחנותך? אין זאת, כי אם חברת גנבים מעיר אחרת באה הנה, ותעש פה את המעשה הנורא הזה". ובזה נסתיים המאורע.

אגב, את הנעלים והערדלים נשאו הגנבים בידיהם ויפל מהם רב בדרך אשר הלכו בה. הלכנו בעקבות הגנבים ומצאנו, כי נשאו את הגנבה

לבית ראש המשטרה... אז הלך אבי לראש העיריה, ויתאונן באזניו על הנבלה. וראש העיריה ענה לו, כי יהודי ווילקובישקי הם האשמים בגנבה, באשר אינם שומרים את רכושם כדבעי...

ועוד מאורע מופלא קרה לאבי עם אחד מחברת גנבים זו, אשר הבין קמעא ב„נקודות השחורות". אותו אחד הוא ז. וו„ גנב מפורסם ומפליא לעשות במקצועו. פעם אחת בא לווילקובישקי מגיד, לבוש הדר. ראו אותו הגנבים ואמרו בלבם: אין זה אלא סוחר עשיר מעיר נכריה. ארבו לו הגנבים באכסניה שלו ומששו את אמתחתו ולא מצאו בה דברי חפץ, מלבד קומץ כתבים—דרשותיו של המגיד—וישם אותם הגנב בחיקו וילך לו. אחרי כן למד על פה את הדרשות ויסע ל„עומקי רוסיה" הרחבה, ויהי למגיד ולא הוסיף עוד להראות בווילקובישקי מאימת הדין אשר חכה לו. ויעלם האיש, ואיש לא ידע מקומו איהו.

אחרי ימים רבים קבל אבי מכתב מבריטניה ובו כתוב לאמר: „אני הנני ז. וו„ אבל לא זה אשר ידעת. אדם ישר אני וסוחר בספרים. והנני שולח לך המחאה ורשימת ספרים שאני אומר לקנות ממך". ימים רבים עמד בקשרי־מסחר עם אבי. נראה היה, כי נהפך האדם ויהי לאיש אחר, לאדם ישר. גם בהקפה היה אבי נותן לו ספרים ובסכומים הגונים, והוא היה מסלק בדיוק. לסוף נשאר חיב לאבי כמאתים רובל, וממנו אין קול ואין קשב. אבי לא כתב לו ולא דרש את כספו, ויחכה. כעבור חדשים שלשה הגיע לאבי מכתב מבריטניה ובו כתב הכותב: „חתנו של ז. וו. אני. חותני מת פתאם, ובבקרי את חשבונותיו מצאתי כתוב, כי חייב הוא לכבודו כסף והרי הוא לפניך".

ברי, כי לא די שז. וו. עצמו נהפך לאדם ישר אלא גם בקש ומצא אדם ישר לנושא בתו.

ג

י ל ד ו ת י

נולדתי ביום כ"ב תמוז תרכ"ג (18 ביולי, 1863)* אני הייתי הבכור להורי**. חמש השנים הראשונות לחיי עברו עלי כעבור שנות חייהם הראשונות של יתר ילדי ישראל בני גילי, בעיירה כווילקובישקי, בלא מקרים מפתיעים ומבלי עובדות יוצאות מן הכלל. כמעט נהייתי לבן חמש, עסקני אבי בטלית מצויצת, כמנהג היהודים אז, והוליך אותי אל בית ה„תלמוד תורה" העירוני. שעורי הראשון—אוהה האגדה הישנה, השגורה

* השנה בה נולדתי (1863) היתה שנת ההתקוממות הפולנית השניה. „משלחת־העונשים" האכזריה של הרוסים, אשר דבאה את המרד, עברה בעשרות ערים ועיירות, וגם ווילקובישקי לא נמלטה מכף הפורענות. ערב יום הולדתי קשור – לפי דברי אמי—עם מאורע נורא אחד של הימים ההם:

עושי־השפטים התכוננו לתלות בשוק אחד ממנהיגי המרד. ביתנו עמד בשוק, ואמי ההרה יראה מן תראה את המעשה הנורא הזה והזיק הדבר לילד אשר במעיה. גם להשאר בבית יראה, מן תשמע את הבכיות ואת היללות של משפחת התלוי, והשפיעו גם אלה לרעה על העובר. מה עשתה? ברגע האחרון החליטה ותחבא במסה תחת הכרים והכסתות, כדי שלא תראה ולא תשמע דבר מכל אשר יעשה מעבר לכתלי הבית.

כמו־כן ספרה לי, כי אחד היהודים עמד בשוק בעת שתלו את „המורד" הפולני, ושבע נחת. יתר היהודים שהיו באותו מעמד נורא, שאלו אותו: „איך יכול אדם לשמח בשעה שמעלים בן אדם אחר לתליה?" והלז ענה: „הראיתם, כמה יהודים ענה הפולני הזה ותלה אותם ביער?"...

** שנתים אחרי הולדתי, נולד אחי לוי לוין־אפשטין – עכשיו אחד ממנהלי „המזרחי" וחבר לשלטון הקהלה היהודית בוורשה. וכעבור שנתים ושלשה חדשים אחרי הולדת אחי, נולדה אחותי הינה־נחה, אשר נשאה לנח שפירא (בנה השני, יוסף שפירא, הוא עתה מנהל עסקי התחנה האלקטרית של רוטנברג בתל־אביב). היא מתה בתל־אביב. אחרי שלש שנים להולדה, נולדה אחותי הצעירה לאה, שהיתה נשואה לחיים פרושנסקי המנוח—אחד מבעלי העתון היומי „מאמענט" בוורשה. (בנה השני הוא עתה אחד האינג'ינירים בתחנת רוטנברג, שעל שפת הירדן).

בפי כל מלמדי ישראל, כי בשכר למוד טוב משליך המלאך מטבע של נחושת מן השמים אל שלחן הלמוד.

לכאורה היה בית ה„תלמוד תורה" מכוון לילדי עניים, ששלום שכר למוד קשה עליהם. ואף שאבי יכול היה לשלם שכר למוד, הכניסני בכל זאת ל„תלמוד תורה", כדי להוכיח ל„פני" העיר, כי ה„תלמוד תורה" לבני עניים צריך להיות מתוקן בכל, עד שיסכון גם לילדי אמידים. דבר הכנסי ל„תלמוד תורה" שמש איפוא מעין הפגנה בעיירה. ואמנם רק זמן קצר למדתי שם. ואחרי עזבי את ה„תלמוד תורה" הובאתי לחדרו של ר' אליעזר העור. עור קראו לו, מפני שעינו הימנית היתה סתומה לגמרי ורק בקושי ראה משהו בעינו השמאלית. מסרו אותי לידו, משום שהיה ידוע כ„בעל פועל" (בר־פעולה), כלומר: איש היודע ללמד את תלמידיו את הקריאה בזמן קצר. מפיו למדתי תורה רק במשך „זמן" אחד. אחרי כן עברתי לידי ר' אליעזר המנקר, שזכה לתואר זה על שום משלח־ידו השני. כי מלבד אמנות המלמדות, ידע גם לנקר את החלק התחתון של בהמות גסות ודקות ולהכשירו לאכילת יהודים. לא כל קצב ידע את המלאכה הזאת; נקור זה דרש מומחה מיוחד לכך, וכזה היה מלמדי ר' אליעזר.

כל שמונת תלמידיו היו בני כתה אחת. זכורני, למדנו אז נביאים ראשונים. וקצבים מן הערים הסמוכות היו באים לבית הרבי וירכי בהמות גסות בידיהם, לנקר. הרבי היה עסוק בעבודתו זו, ועל התלמידים צוה לשנן את הפרק בנביאים שלמדנו באחרונה. אנכי ילד שלו הייתי, שומע בקול הרבי ומתמיד. ואם צוה הרבי לשבת בשלוה ולחזור על מה שלמדנו, ישבתי וחזרתי. וכך היה גם באותו יום של פורענות. אבל חברי הרבו צחוק ושאון ולא שמו לב למצות הרבי. ויחר אף הרבי בתלמידיו. מלא כעס רץ אל הנערים הצוחקים וישאל בקול: „מי הוא אשר צחק?" נפל פחדו על האשמים, ויראו באצבע עלי, לאמר: אני הוא אשר צחקתי. הרבי לא שקל הרבה בדעתו, תפס אותי וילקני. את המלקות הללו ראיתי כעונש הבא עלי חנם ואת העלבון הזה לא שכחתי עד היום הזה. מפי מלמדים ומורים רבים קבלתי תורה, אולם זו היתה לי הפעם הראשונה והיחידה, שסבלתי עונש גופני, וזה היה לי גם הנסיון הראשון בחיי שנוכיתי ביסורי גוף ונפש יחד.

ועוד נחתם בלבי זכר לדבר אחד שקרה באותו החדר. אחד מחברי, אהובו של הרבי, נתפש באיזה חטא. הרבי לא ענש אותו; אבל הגיש אותו

אל רגל המטה, התנה בגיר עגול על רצפת החדר מסביב לרגל המטה ורגל הנער וצוה על הנאשם לבל יזוז ממקומו. עמד הנער ויבך מרה וממקומו לא מש. והנה נכנס לבית אחד הקצבים, לרגלי עסקיו עם הרבי, וירא את הנער בוכה בדמעות שליש. וישאל הקצב את הנער: „מדוע אתה בוכה, ילד יי והלז אמר: „איך לא אבכה, והרבי הדק אותי בגיר לרגל המטה ואין אני יכול לזוז ממקומיי הוא האמין, כי בכשוף קשר אותו הרבי לרגל המטה.

מפי הרבי הזה התחלתי ללמוד גמרא מתוך ה„לקח טוב״ (ילקוט של קטעי גמרא קלים, בשביל ילדים המתחילים בגמרא). למדתי אצלו גמרא בערך חצי שנה. (אגב, רבי זה, אליעזר המנקר, הוא אבי זקנו של הסופר הידוע דר. ש. מלמד).

כאשר מלאו לי שמונה שנים הובאתי לחדרו של ר׳ זלמן חסיד. ח ס י ד על שום מה? על שום שהוא וחותנו אליהו היו החסידים היחידים בווילקובישקי, שהיא עיר של „מתנגדים״ כולה. אז לא הבינותי, מה זה חסיד ומה בינו למתנגד? רק אחרי שנים רבות בבואי לורשה הבינותי „חסידות״ ו„מתנגדות״ מה הן. רק שם ראיתי איך חסידים מתיחסים למתנגדים וביחוד לליטאים. שם ראיתי, איך יהודים, בינם לבין עצמם, קרועים לכמה קרעים ומפלגות; איך יהודי ורשה, למשל, רואים כמיוחסים רק אותם היהודים, שנולדו בורשה גופא ודוקא מעבר אחד של הויכסל, ומי שנולד מעברו השני של הויכסל, אפילו בפרגא (פרור העיר ורשה), כבר נחשב לליטאי ארור ול„ראש־צלם״...

מפי ר׳ זלמן חסיד למדתי רק גמרא. יש לי יסוד לשער, כי מלבד מסכת בבא־קמא ומחציתה של מסכת גטין, לא ידע עד כמה שזכרוני מגיע, היה לומד עם תלמידיו רק את המסכתות האלו. במלאת לי עשר שנים, ואבי חפץ כי אלמד יותר, שכר ביחד עם אביו של אחד מחברַי, יעקב חמילבסקי—את ר׳ זלמן חסיד, שילמד חצי יום רק את שגינו. אבל משום שר׳ זלמן היה עוסק גם במיני פרנסות אחרות, כמו שדכנות, כתיבת מכתבים ואדריסאות ל„קרובים״ אשר באמריקה וכדומה, לא היה לו פנאי ללַמד אותנו ארבע שעות שלמות והיה שולח אותנו החוצה לשחק, ואף על פי ששגינו היינו מתמידים גדולים, בכל זאת היה ה„חוץ״ מושך את לבנו יותר ממסכת בבא־קמא...

חברי היה גדול ממני בשנתים, וגם יותר מעשי ממני. הוא פתה אותי, שכל אחד מאתנו יקנה לו פנקס קטן וירשום בו בכל יום: כמה

שעות למד כיום ההוא. הפנקס הראה ברור, כי יותר מארבעים רגע ביום לא למד אותנו. ובסוף ה„זמן", כאשר בא המלמד לאבי־חברי לדרוש ממנו שכר למוד, הוציא חברי את פנקסו, וישם אותו לעיני אביו. המלמד קבל נזיפה קשה על „בטול תורה", אבל ממה שהגיע לו בשכר למודו לא קבל אפילו פרוטה אחת. והרבי מהר לבוא לאבי ויספר לו את הקורות, וגם את דבר ה„פנקסים" לא העלים. ובכן קראני אבי, וישאל אותי אם גם אני עסקתי ב„בוכהלטריה" זו. בלב חרד הוצאתי מכיסי את הפנקס ומסרתי אותו לידי אבי. אבי לא הביט אל פנקסי, כי אם לקחהו ממני ויטמנהו בכיסו. ועלי צוה לגשת אל הרבי, לנשק את ידו ולבקש ממנו מחילה על הצער שגרמתי לו. קשה היה עלי למלאות את רצון אבי, אבל אם אבא מצוה...

אליבא דאמת יש להודות, כי מלבד גמרא למדנו כמו כן מן הרבי הזה, איך כותבים מכתבים לבנים אשר באמריקה: איך שולחים אלף נשיקות לברל'ה וכמספר הזה לדוד'ל וכדומה. לעומת זה היינו אנחנו לעזר לרבנית, כי הרבנית עסקה גם היא במלאכת יד. היא היתה תופרת סודרי אטלס למצחי נשים, שבימים ההם היו הנשים נוהגות לשאת תחת הפאה הנכרית. אנחנו, התלמידים, היינו צריכים לעזור לה במלאכתה וקנינו לנו שלמות בה. כך ידענו את ההבדל בין סודרים חלקים וסודרים קפולים, ומה בין סודר מקופל ל„קופֶּקה" (שביס) בעלמא, וכדומה.

לאחר המעשה עם הפנקסים לא הוסיף אבא לשלוח אותי אל המלמד הזה. ל„זמן" הבא הביאני אבי לחדרו של „רבי משה ווישטיניצר" (סודרסקי). בשם ווישטיניצר קראו אותו על שם העירה ווישטיניץ, משום שלמד אצל רבי חיים פיליפובר, שהיה רב בעירה ההיא, הסמוכה לווילקובישקי. הוא היה תלמידו המובהק של ר' חיים, שהיה מפורסם בימים ההם כגאון ומשכיל.

ורבי משה ווישטיניצר זה היה הטוב שבמלמדי ווילקובישקי. הוא נהג כובד־ראש בלמודו והתלמידים אהבוהו. „שעורים ארוכים" היה מלמדנו ובעמקות רבה. בבואי אל חדרו, הייתי כבן אחת עשרה. אבי קרא אותי לגשת אליו, ואמר לי: „בני, היום נעשית לתלמידו של רבי משה ווישטיניצר, ולא נאה לך עוד לשחק עם ילדים אחרים ברחוב". ותחת השגחתו למדו התלמידים באמת בהתמדה גדולה. אחרי שלמדתי אצלו שנה שלמה, היתה כל הכתה נוהגת להשכים לבית המדרש בשעה הששית בבוקר וללמוד שעתים בעצמה, בלא עזרת המורה. זאת אומרת:

„להכין שעור". אותה שעה היה הרבי מטייל בבית המדרש ומקבל נחת מתלמידיו השקדנים.

ומהיותי צעיר, והשכמה היתה קשה עלי, היה חברי חמילבסקי, שהיה גדול ממני בשתי שנים, בא בבוקר בבוקר, להעירני משנתי. אנכי הייתי ישן ליד חלון. פעם אחת, בבוקר יום־חורף, קרה הדבר שהחלונות הכפולים היו מקופאים מן הקור הגדול, ולא שמעתי קול דפיקתו; שבר חברי אחת השמשות, וכאשר פגעה בי הרוח הקרה שנשבה בפני, התעוררתי, התלבשתי ורצתי אל בית המדרש. אני אומר „רצתי", משום „שגרא דלשנא". כי איך אפשר היה לרוץ, ובשעה הששית בבוקר עדיין שרר החשך בחוצות ווילקובישקי. עששיות לא האירו את רחובותיה, ובימות החורף היו הרחובות חלקלקים כל כך, שהריצה היתה מסוכנת מאד, פן יפול הנופל על רגב קרח עז, ושבר את מפרקתו. לכן היו הולכים בזהירות רבה והשנים דא לדא נקשו מקור. כיון שנכנסנו לבית המדרש, באשר התנור כבר היה מוסק והחום הרחיב את הדעת—היינו מחממים את אבריגו הקפואים ובחשק גדול היינו לומדים ומכינים את השעור בגמרא. בשעה השמינית היינו עומדים להתפלל. אחרי התפלה — סעודת הבוקר, ושוב למוד עד השעה השניה; הפסקה לארוחת הצהרים— ושוב למוד עד עשר בערב. וגם בשעת בין השמשות, כשלאור החמה כבר אי אפשר ללמוד ולאור הנר עדיין השעה מוקדמת, לא היינו יושבים בטלים, חלילה. בשעה זו היה הרבי קורא בפנינו מספר המוסר „בחינת עולם". את הלמוד הזה היה רואה כמנוחה אחרי העמל הרב על הסוגיות הקשות, שהיינו מטפלים בהן ארבע עשרה שעות ביום.

כאשר מלאו לי שתים עשרה שנה ומחצה, למדתי אצלו מסכת חולין וגם „יורה דעה", שאינה, באמת, אלא תוצאה או פסקי הלכה למעשה, מן המסכת האמורה. אבי לא חפץ שאלמד „יורה דעה", כל עוד לא אחדור היסב לתורה של מסכת חולין. לכן צוה עלינו המורה, שדבר למוד ה„יורה דעה" ישמר ביניגו בסוד ולא נגלה אותו לאבי. אבל בחדש תמוז נהייתי לבר מצוה, והדרשה שדרשתי לכבוד היום הזה היתה כלה פלפול בסוגיא אחת בגמרא חולין וגם ב„יורה דעה", וכך נגלה סודי לאבי. הוא התרגז אמנם על כך, בכל זאת לא שנה הרבי את מנהגו והוסיף ללמד אותנו „יורה דעה".

אנחנו היינו לומדים בבית הרבי בחדר פנימי, ובחדר החיצוני היתה נחתומה של הרבנית: סמוך לדלת עמד תנור גדול ובו היתה הרבנית אופה יום יום גם לחם לבן—„חלה" בלע"ז—וגם לחם שחור. הריח של לחם

חם, אך זה אפוי, מלא את הבית. אבל זה לא היה מעכב אותנו מהתעמק בלמודנו. ולפנות ערב, אחרי השעור ב„בבחינת עולם", היינו רעבים קמעא, והרבנית היתה „מכבדת" אותנו ב„חלות שחורות", ממולאות דג מלוח ובצל, שהיתה אופה ביחוד בשבילנו. אנחנו היינו בולעים את המאפה הזה לתאבון בעוד חומו בו, וטועמים בו כל הטעמים שאבותינו היו טועמים במן שאכלו במדבר.

ולומדים היינו בחשק נמרץ. ואפילו בין הזמנים, כלומר, בימים שלפני חג הפסח ובימי החול שבין ה„ימים נוראים", כשהיינו משוחררים מן החדר, לא היינו מטיילים בחוץ ולא היינו משחקים, אלא אני וחברי יעקב חמילבסקי היינו יושבים בבית המדרש וחוזרים על כל מה שלמדנו מפי הרבי ב„זמן" שעבר. יש שהיינו מנצחים זה את זה בעניני הגמרא, יש שהיינו מלאים חימה איש על אחיו והיינו קוראים זה את זה „בור", „עם הארץ" וכדומה. לסוף היינו מגישים את משפטנו לפני אברך למדן, שהיה גם הוא חובש בית המדרש, והוא היה מכריע בינינו. וכשעזבנו את בית המדרש, שוב היינו ידידים נאמנים, ואת המחלוקת שפרצה קודם בינינו היינו רואים, כראות המחלוקת שבין בית שמאי ובין בית הלל, כלומר: מחלוקת לשם שמים.

הייתי לא רק תלמיד ותיק, אלא גם תלמיד אהוב לרבי משה, בהיותי נער שקט ושקדן. לאחר זמן, כשהייתי כבר בארץ ישראל, קבלתי מכתב מאת אחד הנכבדים בווילקובישקי, כי הוא חפץ לשלוח את בנו ללמד ב„מקוה ישראל" (זה היה בשנת תרנ"ג 1893). על אודות המכתב הזה כתב לי רבי משה: ידידי, לא כימים הראשונים הימים האלה. לפנים, לא כזמן כביר, רק זכר אוכרהו, הנת אשר למדתי את כבודו גפ"ת; האב והבן לא ישאלו שאלות: מה תהי אחריתם? כי הדבר הזה נוגע למי שאמר והיה העולם. לא כן בימים האלה. כי שאל ישאלו הבנים, מה זאת ומה תהיה אחריתם, הלא מן השמים לא ירד המן וטוב תורה עם דרך ארץ". לכן בקש ממני, שאעזור לנער ואדאג שיקובל לבית הספר „מקוה ישראל".

ד

המגיד מקלם והמגיד רבי חיים הרומשישקי

אבל לא רק חיי העיירה ותורת רבותי השפיעו על חנוכי; היו גם השפעות צדדיות. גם למגידים אורחים בווילקובישקי היתה השפעה רבה על חיי רוחי. ביחוד זוכר אני שני מגידים כאלו: המגיד מקלם ורבי חיים הרומשישקי מווילנא. פעם אחת, בימות החורף, בא הקלמאי („דער קעלמער") לווילקובישקי ושהה בה כשבועים. כמעט בכל יום ויום היה דורש ברבים וכל אנשי העיירה היו נתונים תחת השפעתו. הוא היה נואם בחסד עליון. דברן פרא היה — כפי שעמדתי על הדבר לאחר זמן — אבל בעתו היה מושך אחריו את כל הלבבות. ביחוד הצטיין בתאוריו שהיה מתאר את הגיהנם ואת גן העדן. ופעם אחת קרא ברב התפעלות: „באותות ובמופתים אוכיח לכם, כי אברהם מאפו מקבל את ענשו בגיהנם". ותיכף החל לתאר את הגיהנם וכל אשר יעשה בו לכל פרטיו — כאלו זה עתה חזר משם. הוא ספר, היאך המשחיתים עומדים, מזלגי ברזל בידיהם ועליהם נתונים הרשעים, והמשחיתים משליכים אותם: את פלוני לתוך אש שחורה ואת אלמוני לתוך אש אדומה. התאורים היו בולטים כל כך, עד שהיו נהירים לכל שומע, כאלו הוא רואה אותם בעינים. וכשנפטר המספר מהגהינם, עבר לגן העדן. והנה הוא רואה אולם גביש, על כסאות זהב צדיקים יושבים, עטרותיהם בראשיהם, ונהנים מזיו השכינה, והקדוש ברוך הוא יושב ונהנה מפלפולי דאוריתא של תלמידי החכמים, שכל אחד מהם מתאמץ להוכיח צדקתו והוא, הקדוש ברוך הוא, קורא עליהם: „אלו ואלו דברי אלהים חיים". כל זאת העביר לעיני השומעים בצבעים בהירים מאד, עד שכל העם כאילו ראה את הקולות של המגיד. ופתאם קרא: התאמרו, כי מַפה'קה (כלומר: אברהם מאפו) יָשב פה ז וכי יש פה מקום בשבילו? ואם אין מקום פנוי בשבילו בגן העדן, משמע שהוא נמצא בגהינם..

והנהגתו מדי דַברו היתה משונה מאד. הוא עודנו עומד בתאור בנין הגהינם לאולמיו ומדוריו, ופתאם הוא קורא בכח: מ י ם! והעם השומע חושב, כי כונתו למים לכבות בהם את אשו של הגהינם. אבל באמת כוַן למים שלנו, מים פשוטים לשתיה, משום שכבר צמא אחרי שנאם שעות אחדות כסדרן. אז היו מביאים דלי מלא מים ומעמידים אותו על ה„עמוד", אשר לפניו עמד ודרש. ובזמן קצר היה מַריק אותו אל תוכו והיו מביאים לו דלי שני וגם אותו היה מריק במשך הדרשה.

והקַלמאי לא היה מסתפק בנאומים לבד. הוא היה גם עסקן והשתדל להגשים בפועל את אשר דרש בדרשותיו. כך יסד חברת „חיי אדם" בשביל בעלי מלאכה; הוא השפיע על היהודים, מחזיקי בתי מרזח—כל בעלי בתי מרזח בווילקובישקי היו יהודים — שביום השבת יהיו בתיהם סגורים. לפי שמבקרי בית מרזח בווילקובישקי היו רק „גויים", היו בעלי הבתים ההם נוהגים בבתיהם מנהג של מכירת חמץ: כלומר, היו מוכרים את בית המרזח לנכרי, לימי השבתות. אבל דעת הקַלמאי לא היתה נוחה מהמצאה זו. ולא נח ולא שקט, עד שכל בתי המרזח היו באמת סגורים על מסגר ביום השבת. ביחוד היה „מרעיש עולמות" על מאזני שקר ואיפות שוא, עד שהיו מחליפים אותן בחדשות ונכונות.

אבל כבודו ותפארתו לא האריכו ימים בסביבתנו. גרם לכך מאורע אחד: בעת ההיא היה דורש בעיירה מרימפול, הסמוכה לווילקובישקי. אחרי שגמר את מחזור דרשותיו, פנו אליו יושבי העיירה בבקשה, לנדב דרשה אחת יתרה לתכלית פדיון נכד הרב המרַימפולי הקודם, מעבודת הצבא. כיון שנודע בעיר, כי „פדיון" הדרשה מוקדש לתכלית שחרור נכדו של הרב, הרבו יושבי העיירה לבוא, אף הגדילו את „נתינותיהם" אל הקערה. והנה, כאשר ראה הקַלמאי כי נאסף כסף רב, בקש שיתנו לו מחצית הסך הנאסף. „בעלי־הבתים" לא נאותו לו, ויתנגל המגיד עליהם בחרפות וגדופים. בסופו של דבר — כמעט שברח מן העיירה. המקרה הזה מחה ושָם לאַל את כל הרושם שעשה בדרשותיו על יושבי העיירות הסמוכות, ושוב לא נראה בגבולותינו. מן היום ההוא והלאה שגורה היתה ההלצה בתוכנו: „שאם הקלמאי בועֵר באש בגהינם, צריך לקרוא לרבי חיים הרומשישקי, לכבותו".

גם המגיד הזה היה נואם מצוין, אבל לפי תכונת דרשותיו היה ההפך מן הקלמאי. זה האחרון ראה רק רע כל הימים; הוא ראה את העם והוא מרבה לפשוע, לכן לא חדל מקרוא לתשובה ויאיים על החוטאים

בכל שבעת מדורי גהינם המלאים אש לוהטת. והרומשישקי היה רואה ומראה, מה גדול ומה יפה הוא העם היהודי, „העם הנבחר", העולה במעלותיו ובמדותיו על כל הגויים. מי ששמע את נאומיו, היה מרגיש את עצמו אדם־המעלה, היה מתרומם בעיני עצמו ויאהב גם את המגיד בגללו. הוא היה אמן־הדבור. עדיין זוכר אני, איך תאר את עשר המכות, שהוכו בהן המצרים לפני ארבעת אלפים שנה. הכל היה כה בהיר וברור, כאילו אתה תופש את יסורי המעונים, ביד ממש. אגב, את ענין עשר המכות חלק לשתי דרשות. את מכת החושך, שנאמר בה וימש, הציג לפני הקורא בצורה מוגשמת כל כך, כאילו היה החושך גוש שנתן לחתוך אותו בסכין. כך, למשל, תאר, איך חרה אף פרעה במשרתיו על החושך השורר בביתו: „צוה המלך להדליק נרות, אבל המשרתים ענו לו, כי כל הנרות דולקים. התחיל פרעה למשש את הנרות בידים, כדי להוכח אם הם דולקים או לא—פָּוה את ידיו באש, אבל החושך לא מש"... כמעט תמיד היה בוחר חומר כזה לדרשותיו, שיהיה בו ענין לספר בשבחו של ישראל.

לא החסרתי משמוע אפילו דרשה אחת מדרשותיו של הרומשישקי בעירנו. ואבי, שגם בעצמו היה נואם הגון, ספר לי, שפעם אחת דרש הוא, אבי, בפרגה, הסמוכה לוורשה, (אחיו היה שם הרב דמתא), ובמקרה נמצא גם הרומשישקי באותו מעמד ושמע את דרשת אבי. כתום הדרשה, נגש הרומשישקי לאבא ויאמר לו: אדוני אמנם נואם יפה הנהו אבל בזבזן גדול. דרשתך האחת היתה מספיקה לי לעשר דרשות. כי דרשתך היתה כולה תמצית, ואני הייתי מוסיף עליה כמה וכמה קבים מים...

לשני המגידים הללו, המגיד מקלם ורבי חיים הרומשישקי, היתה השפעה גדולה על יהודי ליטא והשפעת שניהם רבה היתה גם עלי.

ה

למודי חול

אף על פי שאבי חפץ, ואולי גם קוה, שאהיה רב בישראל, בכל זאת השתדל שאדע גם שפות זרות. לתכלית זו שכר לי מורים שונים, שהיו מלמדים אותי יום יום למודים שונים, זה אחרי זה. מורי הראשון היה הלל שרייבער (וואַרשאַווסקי). שרייבער קראו לו על שום שילדים קטנים, נערים ונערות, היו לומדים אצלו לכתוב יהודית. לכאורה, לא הייתי צריך לתורתו של שרייבער, כי בהיותי בן שמונה־תשע כבר ידעתי לכתוב יהודית כראוי—אף שלא למדתי זאת מפי מורה. אבל מלבד יהודית, למדני שרייבער גם אשכנזית קמעא וביחוד תנ"ך. אכן, רק זמן קצר קבלתי תורה מפיו, כי בקרוב הכניסוני לבית הספר של בן הלל זה, הלא הוא ישעיהו וואַרשאַווסקי, באשר למדו גם רוסית. אין אני משער כי ידיעתו בשפה הרוסית היתה גדולה, אבל די היה בשבילנו במה שידע.

בעת ההיא נודמן לווילקובישקי יהודי מווילנה, מורה רוסי, שלמד בבית הספר לרבנים אשר בווילנה. הזמין אותו אבי להורות אותי את השפה הרוסית. הוא בא לביתנו ויביא אתו ספר למוד רוסי. זה היה ספר פופולרי על חכמת התכונה. דעת הכוכבים והמזלות ענינה אותי יותר מלמוד השפה הרוסית. אחרי כן הזמינו לי מורה מאשכנז—יהודי שבא מפרוסיה הקרובה. בהיותו ירא וחרד, חפץ לאחד את האמונה עם ההשכלה, וילמדני תפלת „לכו נרננה" בשפת אשכנז... אחריו למדני מורה אחר את השפה האשכנזית. הוא היה מן „המתקדמים" והתחיל לקרוא אתי את שילר. שאלתי אותו, שמא יקשה ממני לקרוא ולהבין מחזה של שילר? על זה ענה לי, כי בשביל לקרוא דברים קלים אין לי צורך במורה... חושב אני אמנם, כי שיטת הלמוד, הבוחרת להתחיל בלמוד שפה על ידי קריאת מחזות ספרותיים מאד ועל ידי עיון ב„חכמת הגלגלים", איננה מתאימה לפדגוגיה הנכונה. אבל אין לכחד, כי השיטה הזאת היא שעוררה בי את החשק

לקרוא וללמוד. את המחזה „וילהלם טל" של שילר קראתי כולו ב„נשימה אחת", והתכונה „הרוסית" עניינה אותי כל כך, שעד היום זוכר אני פרקים ממנה. קריאת תכונה פופולרית לוקחת את לבבי גם עתה, עד שהיא משכחת מלבי כל עניני חול שבחיים היום יומיים, וגם את הדאגות הבאות מחיי יום יום.

מזלי ודאי גרם לי, שיהיו לי מורים בעלי שיטות משונות. בהיותי כבר כבן שמונה עשרה ונמצאתי בוורשה, מצא לי אבי מורה לצרפתית. והוא התחיל ללמדני את השפה על פי „תהלים" בתרגום צרפתי. המורה היחידי שנמצא לי בווילקוביסקי, שהיה מורה אמתי ואחז בשיטת למוד אמתית, היה המורה למתמטיקה. הוא היה קרובו של המורה הלל שרייבער. אביו היה מלמד גמרא בווילקוביסקי, וגם הוא היה למדן הגון ונוסף לזה מתמטיקן הגון.

ו

ישיבת וואלוזשין

עוד טרם מלאו לי חמש עשרה שנה, הוליכני אבי לישיבת וואלוזשין, אשר למשפחתנו היתה שייכות קרובה אליה. וזה הדבר: אבי אבי, אליהו זאב (שאני נקרא בשמו), מת בעודנו צעיר. אבי נשאר יתום בן חמש. ואחיו רבי יהושע העשל*, שהיה גדול ממנו בעשרים שנה, גדלו בביתו ויהי לו כאב רחום. דודי זה נחשב על „בית הרב" בוואלוזשין (אשתו היתה הדור הרביעי לרבי חיים מוואלוזשין). ואבי, שנתחנך בביתו, למד זמן רב ב„ישיבה" מפורסמת זו. בטוח היה אבי, כי רק בוואלוזשין יודעים ללמד דף גמרא כהוגן. וכשהביאני שמה, מסר אותי להשגחת ראש הישיבה: רבי הירש ליב ברלין (הוא ה„נציב": נפתלי צבי יהודה ברלין). בבית אשת דודי הייתי אוכל בשבתות, ובימות החול הייתי אוכל במעוני, בבית אשת חייט. כי בוואלוזשין לא היו נוהגים לאכול „יום", „יום" בבית איש, כמו שהיו נוהגים בערים אחרות. אולי משום שהעיירה היתה קטנה, ו„בחורים עניים", תלמידי הישיבה, רבים, והעיירה לא היתה יכולה להספיק להם את מזונותיהם. אבל איך שהוא, וכל אחד מארבע מאות הבחורים, שלמדו בישיבה, היה מקבל דמי השבוע, החל מחמשים קופיקות וכלה ברובל. וסכום זה היה מספיק למזונותיו של הבחור. ו„מבשרי חזיתי": שלשים ושבע קופיקות ומחצית הקופיקה הייתי משלם שכר דירה ושכר „טרוחה" יחד. כי בעלת הבית היתה טורחת לבשל לי שלש ארוחות ליום וגם לקנות כל מה שנחוץ לארוחות, כפי הזמנתי. מחיר החומר למזונות, שלמתי לבד. כל ההוצאה לשבוע עלתה לי לרובל אחד ושתים עשרה קופיקות, ואני הייתי חי חיים טובים וניזון במאכלים טובים. בעלת ביתי היתה אשה צדקנית, וכמותה היו בודאי גם שאר

* עיין הערה 1 בסוף הספר.

הנשים. הן לא חסו על עמלן ובלבד שתקניגה את הכל־בזול. משל אחד: בעלת מעוני היתה יוצאת אל מחוץ לעיירה, לקדם פני המוכרים, המביאים צרכי אוכל נפש אל השוק, ולקנות מהם ביצים „חיות". (מחיר ה„עשר" היה עשר קופיקות). בשובה הביתה, היתה בוררת את הביצים הגדולות לצרכי „בחוריה" (בלעדי היו לה עוד שלשה) ואת הקטנות מכרה בשוק.

בבואי לוואלוזשין כבר לא היה דודי חי בקביעות בה*. רק אשתו היתה שם, והיא השגיחה עלי בעין אמא.

בעת ההיא למדו בישיבה כארבע מאות בחורים. כולם למדו בחדר גדול אחד. משני עברי החדר, או האולם הארוך הזה, נמצאו שני חדרים מיוחדים לבחורים הגדולים וללומדים מובהקים. באולם הגדול נמצאו קרוב למאתים שלחנות, שעל סביבם למדו כארבע מאות בחורים: שנים לשולחן, שנים לשולחן. למדו בקול רם. וארבע מאות קולות כי ישמעו ברמה, מדרך הטבע הוא, שיעשו רושם גדול על השומע. ראשי הישיבה היו „אומרים את שעוריהם" מן השעה השתים־עשרה עד השעה השניה אחרי חצות היום. הם היו יושבים בראש שלחן ארוך מאד ועל סביבם היו יושבים ועומדים כמעט כל התלמידים. התלמידים היו נכנסים תכופות לתוך דברי רבותיהם בקושיות ופלפולים, כדי להוכיח את חריפותם. לולא ה„כניסה לתוך דברי המורים", היתה צורת השעור דומה לדרך הלמוד בשאר בתי מדרש גבוהים. אבל אליבא דאמת היה גם הלמוד־הנהוג פה מחוסר תכנית וסדר קבוע.

בשעתי היו שני ראשי־ישיבות „אומרים את השעור": שלש פעמים בשבוע היה רבי הירש ליב דורש בפני התלמידים, ושלש פעמים דרש חתנו, רבי רפאל. למדנו אז מסכת קדושין.

אנכי התפרנסתי מכיסי, כלומר, לא הייתי מקבל קצבה שבועית מן הישיבה. לכן הייתי חשוב מאד בעיני ראש הישיבה. כבר אמרתי, כי אבי הוא שהביאני לוואלוזשין. לפני שובו הביתה ערך לי תכנית הנהגה. וכך אמר: קודם כל — בריאות הגוף; שאוכל דברים מזינים, שאטייל שעה אחת ביום, וכדומה. הוא לא צוני שאלמד בהתמדה, באשר ידע כי מתמיד אני גם בלאו הכי. אבל בקש ממני כי בכל יום הששי אודיע לו במכתב כל מה שלמדתי במשך השבוע. אם תהי לי איזו שאלה, אשאלהו והוא יענני. וגם זאת בקש, כי לעתים אבקש את ראש הישיבה רבי נפתלי

* עיין הערה 2 בסוף הספר.

צבי יהודה ברלין, כי בשולי מכתבי יואיל לכתוב לו שורות אחדות על אודות למודי והנהגתי. אנכי קיימתי את הכל. ואחרי שגם אני בעצמי חפצתי לדעת, מה יכתוב ראש הישיבה על אודותי, נגשתי אליו פעם אחת ואמרתי לו, כי היום אני שולח מכתב לאבי, ואולי יואיל גם הוא בטובו לכתוב מה שהוא לאבא, ואשים זאת במכתבי. הוא הביט אלי, צבט אותי צביטה קלה בלחיי, ובחיוך של חבה אמר לי, בנגון ממושך: לא כן, בני. אתה—הבא לי את מכתבך, ואת המעטפה, ואת תו הפוסטה, בכל—מכל—כל, אז אכתוב מה שאכתוב, ו בע צ מ י אשלח את המכתב. וכן היה. במשך העת שלמדתי בוואלוזשין, הוסיף ראש־הישיבה פעמים אחדות איזה דברים בשולי מכתבי. כאשר שבתי הביתה, מצאתי שאבי גנז את מכתבי. ומה מאושר הייתי לראות, כי ראש הישיבה הלל אותי בפני אבא. אכן היו גם מקרים אחרים, שבהם הראה לי ראש־הישיבה חבה יתרה בגלוי. פעם אחת באתי אליו בקושיא חמורה בגמרא שלמדנו. הוא עמד והקשיב לדברי. בינתים עבר בחור אחד על פנינו ויאמר כלאחר־יד: ה„ישועות יעקב" כבר שואל זאת. עין הבחורים היתה צרה באלה מחבריהם אשר הצטיינו בלמודיהם, ובפרט היתה עינם רעה בי, מהיותי צעיר ביניהם וקטן מכולם בישיבה. ראש הישיבה שלח אליו מבט מלא חימה ויאמר בניחותא: וכי בשביל שה„ישועות יעקב" שואל— אסור לו לשאול? והנה גם מקרה אחר: בעת ההיא למד בישיבה בחור אחד ממולדֶטשנו. בוקר אחד נמלך וקצץ את פאותיו. ראה זאת ראש־הישיבה. ויך אותו אחת ושתים על לחייו. הבחור הצטדק ואמר: „מדוע זה הווילקובישקי הקטן הנהו מחוסר־פאות?". הכעיסו דבריו את ראש הישיבה, סטר לו עוד פעמים על לחייו ויאמר: הווילקאווישקי הקטן בא אל הישיבה בלי פאות. אבל אתה — ופה צלצלה סטירה נוספת — בוֹר שכמותך, באת הלום בפאות ופה קצצת אותן. הלא יאמרו הבריות, כי בוואלוזשין פסקה יראת־שמים.

כנהוג בוואלוזשין, הזמין לי אבי חבר, שבאמת היה רבי, שילמד עמי בכל יום את דף הגמרא שעליו יֵאָמר ה„שעור". רבי זה היה רבי זכריה מטורץ (בחורי־הישיבות היו נקראים על שמות עריהם. אותי קראו: „הווילקובישקי הקטן", משום שנמצא פה בן עירי, שהיה גדול ממני). עם חברי־רבי הייתי לומד בכל יום מתשע שעות עד שתים עשרה שעות בבוקר, והיינו יורדים לתוך תוכו של אותו דף הגמרא, שעליו יֵאָמר

השעור ביום ההוא. מן השעה השתים־עשרה עד השעה השניה שמענו את השעור. אחרי כן אכלנו את ארוחת הצהרים. ואחרי שעה ישבתי עם חבר אחר, חבר ממש, ללמוד מסכת אחרת. עמו למדתי מסכת בבא־קמא. אנכי, על פי טבעי, מתמיד הייתי. אבל חברי־רבי היה מתאונן, שאין אני לומד די—הגם שלמדתי, בכלל, לא פחות משתים־עשרה שעות ביום. הלילה שבין יום החמשי והששי היה ליל ה„משמר", בו היו רבים מבני הישיבה לומדים כל הלילה, עד אור הבוקר. גבר בי החשק ליהנות גם כן מנעימות ה„משמר". אך כפי שנודע לי אחרי כן, נרדמתי בשעה הראשונה אחרי חצות הלילה, וראשי נשען על הגמרא, המונחת על ה„עמוד" אשר לפני. כשנתעוררתי בבוקר, ראיתי עצמי שוכב במטתי. מי הביאני הביתה? ובכלל, מה קרה לי באותו הלילה? כל זה נשאר כמוס ממני עד היום הזה. בסך הכל למדתי בוואלוזשין ארבעה חדשים. אבל הזמן הקצר הזה השפיע הרבה על התפתחותי הבאה. אחד מבני הישיבה בשעתי היה הביבליוגרף הנודע ישראל איסר גולדנבלום, שהיה מכנה את עצמו בשם יאפ"ז (י. א. פרחי זהב). מישיבת אישישיק גרשוהו, משום שחשדו בו באפיקורסות, ויבא לוואלוזשין. מתחלה קבל אותו ראש הישיבה בסבר פנים יפות. אך כאשר החל לדרוש קצבה שבועית, נשתנה היחס אליו לגמרי... אז עזב את הישיבה וישב ללמוד בבית המדרש העירוני, על מנת להכעיס את ראש־הישיבה, שלא היה אוהב „דברים כאלה"...

יאפ"ז היה מקבל ספרי השכלה מוורשה. ובני הישיבה, שחפצו לטעום קצת מן ההשכלה, היו מתקבצים לחדרו בחשאי וקוראים מה שעלה בידם. אף על פי שאבי היה סוחר ספרים, קראתי ראשונה את ספרי מאפו, „אהבת ציון" ו„אשמת שומרון", רק בחדרו של יאפ"ז.

ולראש הישיבה שמש, שהיה עובר על מעונות התלמידים וחוקר ודורש, עד כמה שידו מגעת, אם אין ביניהם קוראים ספרי מינות. פעם אחת בא לאחד מבני הישיבה, וימצא אותו הוגה בספר שאלות ותשובות „אהבת ציון". השמש, אדם פשוט, ידע כי הספר „אהבת ציון" הוא בגדר טרפה ופסול. ויחטוף את הספר מידי הבחור, וישליך אותו ארצה. אחרי כן הרימו מן הארץ, וישא אותו אל ראש הישיבה, כמופת הוותך שהתלמיד ההוא נכשל באפיקורסות, ודמנא לצלן. ראש הישיבה לקח את הספר מיד השמש, וישקהו, ויבקש מחילה מאת התלמיד על הבזיון אשר הסבו לו. השמש עמד נדהם: מה הגיע לראש הישיבה? באר לו ראש הישיבה, כי הספר הזה קודש הוא, אלא ששמו כשם אותה „הטרפה" של מאפו.

אז נתנו סימנים לשמש: כל הספרים, שדפיהם מסומנים באותיות עבריות ספרי קודש הם ואשר דפיהם מסומנים במספרים, בגדר „טרפה ופסול" המה.

שהיתי בוואלוזשין רק זמן קצר, מהאי טעמא: אנכי הייתי כותב להורי פעם אחת בשבוע, ביום הששי. חג השבועות של אותו הקיץ שבליתי בוואלוזשין חל ביום הששי, לכן הקדמתי לכתוב את מכתבי ביום החמשי שלפניו, אבל הבאתי את מכתבי לדודתי, שתכתוב גם היא שורות אחדות להורי. ובהיותה עסוקה מאד, בקשה ממני שאניח את המכתב עד לאחר החג ואז תכתוב גם היא. והדאר יוצא מוואלוזשין רק פעמים בשבוע, לכן אחר מכתבי ארבעה ימים שלמים. יום יום שאלה אמי את נושא המכתבים, אם אין לו מכתב מבנה והוא השיב בשלילה. והדבר הכאיב והרגיז את אמי מאד. ובעת ההיא נהגו אבלות בחצר מלכות בריסניה, ובכל המכתבים שבאו מבריסניה היו המעטפות מוקפות זר שחור וחתומות בחומר שחור. באחד הימים ההם הגיע מכתב לאבי מבריסניה, ונושא המכתבים מסר אותו לידי אמי ואמר: „הנה בנך מת". אמי נפלה אין אונים ותחלה אחרי כן זמן רב. וקרה הדבר, שדוקא בעת ההיא חליתי בעיני, ודודתי, אשר נסעה בעת ההיא לווילנה, לרגלי מסחרה, לקחתני עמה, על מנת לשאול בעצת רופא. וכשהגיע מכתב להורי, כי חולה אני והנני נמצא בווילנה, דרשה אמי בכל תוקף, כי אבוא הביתה. ושיבה זו ששבתי הביתה, שמה קץ ללמודי בוואלוזשין, וצר לי על כך עד היום הזה.

שוב בבית אבי

ואחרי שובי מוואלוזשין לווילקובישקי הוסיף אבי לשכור לי מלמדים ללמוד הגמרא. אבל אני כבר התחלתי אז לקרוא גם ב„ספרים חיצונים", על הרוב בשפה האשכנזית. באותם הימים הייתי שקוע בקריאת הספר „ירושלים" למנדלסון. בו ידובר על ההבדל שבין הכנסיה הדתית ובין המלוכה, או בין הדת ובין הלאום. אנכי אז בן חמש עשרה והמושגים האלה עדיין זרים היו לי ולא הגעתי לסוף דעתו של הפילוסוף היהודי. ובראותי, שהמקור האשכנזי קשה־ההבנה הוא לי, קניתי את הספר הזה בתרגומו העברי וקראתי אותו פסוק אחרי פסוק, מקרא ותרגום. ובגמרי לקרוא פרק אחד, חזרתי עליו תיכף שנית, וכך שלוש או ארבע פעמים. רק אחרי כן האמנתי, כי הספר מובן לי. עכשיו יודע אני, כי אחרי כל העמל שעמלתי בקריאתי, לא הבינותי את הכתוב בו כראוי, משום שהבעיות עצמן, שעליהן דן המחבר בספר ההוא, לא היו לפי השגת מוחי הרך.

אחרי הספר „ירושלים" למנדלסון קראתי את ספרו של הפילוסוף האשכנזי פיכטה: „נאומים ללאום האשכנזי". הנאומים האלה חדורים הם רוח הלאום האשכנזי. גם את הספר הזה קראתי בהתמדה; את תכנו הבינותי.

אז גבר בי החשק ללמודי חול. חפצתי לבוא לגימנסיה וללמוד שם הכל—גם שפות וגם למודים אחרים, על הסדר, למען אהיה מוכשר להכנס לאוניברסיטה וללמוד פילוסופיה. אבל אבי התנגד לכך. לשוא היו כל דברי וכל תחנותי; הוא לא אבה לשמוע. בקשתי, שירשני ללמוד, לפחות, ב„בית המדרש למורים" אשר בווילנה, אבל אבי התנגד גם לכך.

וקרוב מצד אמי היה לי ושמו לוי קליצ'קו. אבותיו חיו בווילנה (אמו היתה אחות אמי) והוא למד חכמת הרפואה באוניברסיטה אשר בקיוב. כתבתי לו את כל אשר לבי הגה בעת ההיא, ובקשתיו להיות לי

לעזר בהשגת המטרה היקרה. אשר הצבתי לי. חברי חמילבסקי עזר לי בעריכת המכתב. הוא חשב, שמכתב הנכתב לסטודנט מדיקאי צריך להיות ערוך בשפה רוסית הגונה ו„רוח השיר מרחפת עליו". יחד חברנו את המכתב, מלאנו אותו רעיונות גבוהים ומליצות יפות. ספרתי לו, איך חשקה נפשי בהשכלה וציביליזציה, אשר בלעדיהן יחשב האדם לבהמה ולחיה, הכל בנוסח המשכילים בימים ההם. משער אני, כי המכתב לא מצא חן בעיניי שאר־בשרי, כי לשוא צפיתי זמן רב לתשובה; היא לא באה.

והנה נודע לי, כי קרוב זה בא לירחי־הקיץ לבית הוריו אשר בווילנה. החלטתי לנסוע לווילנה בלי ידיעת הורי, ולראות במה הוא יכול להיות לעזר לי. אך לפני עשותי את הצעד הזה, שבתי ודברתי עם אבי על אודות הלמוד בבית המדרש למורים אשר בווילנה, ואבי דחה את בקשתי בכל תוקף.

למחרת היום ההוא קמתי בהשכמה, צררתי לי בצרור קטן את חפצי, לקחתי אותו על שכמי ויצאתי ברגל אל בית הנתיבות, אשר במרחק שלוש פרסאות וחצי מן העיר. זאת היתה לי הפעם הראשונה בחיי, שנמצאתי בחוץ בשעה מוקדמת כזו. שאפתי ריח שדות, ראיתי בהנץ החמה, שמעתי את זמרת הצפרים וגם את עצמי הרגשתי חפשי כצפור השמים. החפץ לשורר תקף גם אותי, אך רגש מר דבא את רוחי. בבית השארתי מכתב להורי, בו הודעתי להם כי נסעתי לווילנה, לבית דודתי קלַיצ'קו. אבל הרגשתי, כמה צער הסבותי להורי בצעדי זה, ורגש החופש אשר רנן בי לא יכול להשכיחני את צער הורי...

אל התחנה באתי זמן רב לפני צאת המסע לדרכו. בפנה נסתרה התחבאתי, שלא יראוני הנוסעים מבני עירי. אך החל ממכר הכרטיסים לנסיעה, קניתי לי כרטיס בכסף שקבלתי במחיר ספר אשכנזי אחד אשר מכרתי. בכליון נפש חכיתי לבוא המסע. סוף סוף, אחרי המתנה ארוכה, בא המסע. הרימותי רגלי להכנס אל הרכבת, והנה אחי לוי נגדי. הוא התעורר משנתו וירא שאינני במטה וכי גם חפצי אינם והתחיל לחפש אותי. וכאשר לא מצא אותי בבית, שער כי ברחתי, לכן בא אל התחנה, לראות אולי לא הרחקתי עדיין לברוח. והנה מצאני. בבכי עצור בקש ממני לשוב הביתה. אנכי הראיתי לו כי כבר קניתי לי כרטיס לנסיעה. ועובדא זו, יותר מכל שאר הטענות שהריקותי לפניו, הוכיחה לו, כי מוכרח אני לנסוע. יצאתי לדרכי.

בבואי לווילנה, יצאתי מן הרכבת ללכת אל התחנה — והנה דודי רבי העשל הולך לו לתומו בלוית יהודי אחד, כאילו הוא בא ללַוות את מי שהוא העומד את העיר. בראותו אותי, פנה אלי בשאלה: „איך זה באת הנה?" ספרתי לו את האמת. בעת ההיא חשבתי, כי הפגישה עם דודי אינה אלא מקרה. אבל לאחר זמן הבינותי, כי אבי הודיע לו בטלגרמה כי ברחתי לווילנה ובקש ממנו שיבוא אל המסע לפגוש אותי. ובאמת לא הניח אותי עוד מידו. אנכי חפצתי ללכת לדודתי לראות את בנה הסטודנט ולדבר עמו על דבר שאיפותי, אבל דודי הביאני לביתו ולחדרו ולא העלים עין ממני עד הערב. בערב הוליך אותי אל התחנה. אותה שעה בא המסע השני מווילקובישקי, ובמסע זה בא אבי. מראה פניו העצובים גרם לי צער רב. בכל זאת הייתי שבע רצון, בהיותי בטוח כי עתה ימלא את רצוני.

אחרי שובנו לבית דודי, נשלחתי לבית המדרש הסמוך ללמוד, ולאבי היתה שיחה ארוכה עם דודי על אודותי. מה דברו ביניהם, לא ידעתי. אחרי כן הלך אבי עמדי לבית הדודה קלַיצ'קו, והרבה שיחה עמה ועם בנה הסטודנט על אודות שאיפותי וגם זה לא בנוכחותי. אחרי שעה ארוכה קראו אותי לבוא והודיעוני, כי באו לידי הסכם שאבא ישלח אותי לפרנקפורט שעל נהר מאין, ללמוד שם בסמינר של החרדים. ההסכם הזה השביעני רצון, אבל אבי התנה עמדי תנאי אחד קודם לנסיעה: כי טרם אסע לפרנקפורט אלמד על פה את ה„אלפס" לשתי מסכתות. הסכמתי— כי ידעתי מן הנסיון, שאחרי למדי דף גמרא עם רבותי ואחרי חזרי עליו בפני עצמי, יכולתי להגיד אותו בעל פה.

שבנו לווילקובישקי והתחלתי ללמוד את האלפס בעל פה. קשתה עלי העבודה. נוכחתי, כי לא הרי האלפס כהרי הגמרא. כי בגמרא יש סדר לשקלא־וטריא, והנחה מולידה הנחה, לכן קל לזכור אותה. אבל האלפס מרכב מפסקי הלכות, מהנחות בודדות, שאין קשר בין אחת לחברתה, לכן קשה לזכרם. נוכחתי, כי כל ענין ה„אלפס" אינו אלא המצאה גרידא מצד אבי, כדי לדחות את יציאתי לפרנקפורט עד כמה שאפשר. החלטתי: לעמוד על תביעתי ולנסוע תיכף לפרנקפורט. אבל אז קרה מקרה שהרס את כל בניני ושם לאל את כל תכניותי.

הודות למסחר הספרים שלנו, עמדנו בקשרי מסחר עם בית הדפוס העברי היותר גדול, הנקרא בשם: דפוס „האלמנה והאחינו ראם". והנה קבל אבי יום אחד טלגרמה מבית הדפוס הזה, ובה נקרא לבוא לווילנה. הוא

נסע, ושם הציעו לפניו להיות מנהל למחלקת בית מסחר־הספרים אשר ל„האלמנה והאחים ראם" בוורשה, כי המנהל שלהם עד עתה לא הפיק רצון מהם. אבי הסכים להצעה זו, אחרי שכל הימים שאף לעזוב את העיירה הקטנה. אבל החלים, כי עד שנדע איך יפול דבר ואם יצליח במשרה זו, יסע הוא לוורשה ובני ביתו ישארו במקומם, בווילקובישקי. אמי תנהל את מסחר הנעלים, ואני—את מסחר הספרים. ובכל חפצי העז לצאת לחוץ לארץ, לשבת על המדע, הלא היו עניני הכלכלה של בית אבי קרובים ללבי מאד, ולא יכלתי להשתמט מחובתי: לעזור לאבי לעקור דירתו מווילקובישקי.

ח

צעדי הראשונים בעולם המסחר

אבי יצא לוורשה ואנכי הייתי מנהל את מסחר הספרים. הוספתי מחלקה חדשה: ספרים בשפה הרוסית ובשפה האשכנזית. גם נסעתי לווילנה ובאתי בקשרי מסחר עם בית־מסחר ספרים גדול, שבעליו היה נוצרי. הבאתי ספרי למוד בשביל בתי־ספר, וספרי־מופת של הקלסיקים האשכנזיים וכן גם את החוברות של „הוצאת רקלם" המפורסמת. וזה היה צעד גדול לפנים על דרך התפתחותו של מסחר הספרים שלנו, כי בכל חום נפשי הרכה התמכרתי למסחר זה. סדרתיו לפי הסדרים החדשים, ערכתי ספרי השבון לפי דרישת העת. כשיצאה אמי לוורשה לבקר את אבי, הייתי אני המנהל את שני בתי המסחר, והכל עלה יפה. ובהיותי בימים האלה ראש המשפחה, נהלתי גם את משק הבית, וכשחזרה אמי, אחרי שהותה בוורשה כשבוע שבועות, הללה אותי ואמרה, כי נהלתי את הוצאות הבית ביתר חסכון ממנה.

עתה ראיתי, כי יציאתי לפרנקפורט נדהתה לימים מרובים, ועלה על דעתי לקחת לי מורה ללמדני לנגן בכנור. המורה היה אחד ה„כלי זמרים" שבעיר, אשר בשעתו גמר חק למודו בקונסרבטוריה הוורשאית. אבל עשיתי זאת בסודי סודות, לבל יודע הדבר לאמי. הכנור הובא מלייפציג והיה שמור בבית מורי, שם הייתי לומד שעה ומנגן לעצמי כשעתים. אבל בקרוב נגלה סודי, והייתי לשיחה בפי יושבי קרנות שבווילקובישקי. סוף סוף הגיע הדבר לאזני אמי, ותמרר את חיי. כי הנה באו קרוביה והתאוננו בפניה, וטענו, כי אם ב נ ה מנגן בכנור, הלא הותרה הרצועה, ואחרים יראו התר לעצמם אף ללמוד בגימנסיות...

הדבר היה לפני חג הפסח. אבי בא מוורשה לחוג עמנו את החג. ובהול המועד בא דודי, ר' ישראל רוקח מקובנה, לבקר את הורי. עתה מצאה לה אמי שעת כושר להגיש את דבר ה„כנור" לפני „המשפט

המשפחתי". אחרי שאמי השמיעה את כל טענותיה, פנה דודי אליה בשאלה: „אמרי נא, איגה, ומה חטא בזה? מדוע מותר היה לדוד המלך לנגן בכנור?" נסתתמו טענותיה. השופטים הוציאו משפט, שאין אני צריך להפרד מכנורי. אבל אבי בקש ממני שאמנע מלנגן בימי „ספירה" ו„שלשת השבועות". הסכמתי כמובן לעשות רצון אבי. כך החסיר לי מן הקיץ עשרה שבועות, והקיץ הקצר מהר לעבור והגיע חג הסכות. לסכות בא אבי שוב לווילקובישקי. ראיתי כי דבר ה„שטודיום" נדחה מזמן לזמן, השנים חולפות ואני במקומי עומד, וגמרתי לדבר עם אבי ברצינות, כי יקיים את הבטחתו. אבל אבי הציע לי תכנית חדשה: לפי שהעסק בוורשה הולך הלוך וטוב, וכפי הגראה יצא מקץ שנה לגור בוורשה עם כל המשפחה, לכן ימסור עתה את מסחר־הספרים שבווילקובישקי ליד לוי, אחי הצעיר, ואותי יקח אתו לוורשה. ובוורשה, עיר מטרופולין, הלא אפשר ללמוד.

התכנית הזאת מצאה חן בעיני. ובאמת: הן בעיר גדולה, המלאה בתי ספר שונים, ריאליים, גימנסיות וגם אוניברסיטה, אפשר להשיג מה שהוא. אבל אבי נתכון לאחרת: לגרש לאט־לאט מלבי את המחשבות הזרות על דבר „שטודיום", וסוף סוף עלה הדבר בידו.

אני נסעתי עמו לוורשה. פה שכר לי מורה ללמדני צרפתית. שם המורה: בצלאל יבנין. הוא הוא אשר למדני תהלים בתרגום צרפתי. מלבד זה, שכר לי אבי גם מלמד־למדן, שיוסף ללמוד עמדי גמרא. בחשבי כי כל הלמודים האלה הם מעין פרוזדור ל„טרקלין" שבפרנקפורט, למדתי הכל בחשק נמרץ.

זה היה בחורף שנת 1881 — 1882. ואז קרה מקרה, שעקר משורש את כל תכניותי. עד העת הזאת לא היו מעשי פרעות ביהודים בפולין. ולא עוד, אלא שנמצאו יהודים בוורשה שהצדיקו את הדין על הליטצקים, הנעגשים בפרעות במקומותיהם, מפני שאין אלהים בלבם. והנה, בסוף החודש דצמבר שנת 1881, התחוללו פרעות גם בפולין, בוורשה. הגורם האחרון לפרעות היה מאורע זה: באחד מבתי התפלה לקתולים אשר בפרבר הקרקואי בוורשה נתאסף המון מתפלל. פתאם קרא אחד: „שרפה!" וכל בית התפלה נהפך לחרדה. הכל נדחקו אל הפתח. ויהיו החלשים מדרס לרגלי החזקים מהם, ורבים מן הבאים להתפלל מתו בדחיקה. בעצם החרדה קרא מי שהוא: „היהודים אשמים באסון הנורא הזה!" הם הם אשר הפחידו את העם בקריאת

שוא: „שרפה!" ומיד התחילו פרעות, שלא השאירו כל ספק כי מאורגנות היו מראש.

בית מסחר אבי נמצא ברחוב גנשא מספר 5, באשר הוא נמצא גם עתה. ארוחת הצהרים היינו אוכלים בבית אחד מקרובינו, ברחוב דז'יקה, הסמוכה לגנשא. אחרי הארוחה שב אבי לבית מסחרו ואנכי נשארתי לזמן מועט בבית קרובי זה. מקץ שעה, כששבתי הביתה, השתוממתי לראות שאין אנשים עוברים ברחוב וכי כל החנויות סגורות. לא הבינותי: מה זה קרה? נגשתי אל החצר, בו גרנו, והנה השער סגור. צלצלתי פעמים אחדות, ואין עונה. עודני עומד בפתח השער, והנה חבר חיילים, שומרי סדר הסובבים בעיר, נגשו אלי וישאלוני: „מה לך פה?" עניתי כי אני גר בחצר הזאת. התחיל ראש החבורה לצלצל בכח, עד שיצא שומר החצר. ואחרי שהשומר העיד, כי באמת אחד מגרי החצר הזה אני, צוהו לתת לי להכנס, אבל אל יתן לאיש לצאת מן החצר. כך נשארנו סגורים בחצר ארבעה ימים ולילות רצופים. באחד החדרים הריקים אשר בבית המסחר של אבי התאכסן שאלתיאל שוחט מווילקו־בישקי. כאשר החל הפוגרום, השחיז שאלתיאל את החלפים שלו ויחלקם לנו... על כל צרה שלא תבוא. לכתחילה התרכז הפוגרום ברחוב וולינסקא— קרוב לגנשא—ובמאריענשטאט, סמוך לויכסל. ברחובות האלה גרו יהודים פשוטים, כשרים, עניים ואביונים, ורובם חסידים. פורעי הפרעות לא הבדילו בין יהודי פולני לליטאי, בין חרד לחפשי ולא דרשו שום תעודה מאיש בכדי להודע: מאין הוא בא ואמונתו מה היא. ואחרי שרחוב וולינסקא קרוב היה אלינו, היינו מוכנים לקבל את פני הפורעים. ביום השני ראינו ממעקה הבית מחנות, מחנות יהודים, אנשים, נשים וטף באים מוולינסקא והסביבה, צרורות חפציהם על שכמם, והם הולכים דרך גנשא אל נלבקי. אז ראינו נוצות כרים מכסות את מרצפת הרחוב כשלג רב; שמענו את שאגת המכים וקולות המוכים. אך מתחת רמזו לנו שלא נעמוד על המעקה משום שעמידה כה גלויה סכנה היא לנו.

הפרעות נמשכו ארבעה ימים. אלינו לא הגיעו. אנשים ידעו לספר כמה טעמים לדבר, שלא נתן לפורעים לעשות מעשיהם הזרים בשכונת נלבקי. יש שאמרו, כי זכה ראש המשטרה שבשכונה זו, ואבן, שנזרקה ביד אחד הפורעים, מחצה את ראשו. ובהיותו מלא חמה, קרא: „יהודים, הכו בהם!" וימהרו היהודים ויכו את הפורעים בכל מה שהגיע לידם... ויש שאמרו, כי ראש המשטרה שבשכונה זו לא הבין כראוי את הפולי־

טיקה הרוסית בנוגע ליהודים. ונמצא מי שאמר, כי באי־כחן של הממשלות הזרות השתדלו בפני הגנרל־גוברנטור הרוסי שיגן על נלבקי, משום שנלבקי היהודית היתה אז מרכז המסחר הכי גדול בפולין, וסוחרי חוץ־לארץ היו מוכרים ליהודים כמה וכמה סחורות בהקפה, בשיעור של מיליונים... לכן דרשו שהממשלה תגן על הון הזרים שנמצא ביד סוחרי נלבקי. לי נראה כי הטעם האחרון הוא הנכון, כי באמת הקיפו חיילים את כל מוצאיה ומבואיה של נלבקי ולא נתנו לפורעים לשלוח בה יד. ובזכותה של נלבקי נצלנו גם אנו. אנחנו סבלנו רק חסרון אוכל ושתיה, שלא נמצא לנו די צרכנו בארבעת ימי הפרעות... כשעברו ארבעת הימים האלה, יצאנו החוצה וראינו את החורבן: שמשות מנופצות, דלתות שבורות, חנויות שדודות, אנשים פצועים (הרוגים לא היו מלבד האחד, קדישזון, עושה־דיו, שאבן גזרקה אל ראשו ומת). נראה כי דמי אדם לא היו עדיין הפקר בעת ההיא כבימינו.

אנשים ספרו, כי ביום השני לפרעות התארגנו יהודים בחלקי עיר שונים ויעמדו על נפשם בגבורה גדולה, ושמו לאל את התנפלויות הפורעים. הפולנים היו מלאי רוגז והבטיחו, שהממשלה שלחה מאתים פורעים מחרקוב לוורשה לתכלית זאת: לפרוע פרעות ביהודים. ועשה עשתה הממשלה הרוסית כן, משום שראתה פחיתות־כבוד לעצמה בזה שבפולין לא היו פרעות, בעת שברוסיה הותרה הרצועה, והעולם ראה בזה אות, שהתרבות הפולנית היא גבוהה מהתרבות הרוסית. משום כך שלחה „שליחים מיוחדים" לארגן את הפרעות. ספרו עוד, כי אצילי פולין שלחו משלחת אל הגנרל־גוברנטור הרוסי לבקש ממנו, כי ישקיט את הפרעות ביד חזקה. ואם ידו קצרה מעשות זאת, ירשה נא להם לעשות סדרים בעיר, והכל ישקט בו ברגע.

— ואיככה תעשו זאת? — שאל הגנרל־גוברנטור.

— פשוט, ענו האצילים, אנחנו נבוא אל הרחוב ונשיר את השיר הלאומי האסור: „עוד פולניה לא אבדה", ותיכף יתאספו על סביבנו די חיילים, שישקיטו את הפרעות...

והשמועה אומרת, כי כאשר שבו חברי המשלחת לבתיהם, מצאו כבר שם תעודות מסע לחו"ל, השלוחות להם מלשכת הגנרל־גוברנטור, לאמור ברמיזה, כי עליהם לעזוב את אדמת פולין ומלכות רוסיה. וכך עשו.

והאמת צריכה להאמר, כי בעת שהתחילו לאסוף כסף לעזרת היהודים שסבלו מן הפרעות, נמצאו פולנים רבים ששלחו גם הם את

נדבותיהם בצירוף מכתבים למנהיגי העדה, בהם הביעו את התמרמרותם על הממשלה הרוסית ואת השתתפותם בצער היהודים. הן סוף סוף סבלה גם פולניה מעול מלכות רוסיה הרשעה.

הפרעות עוד הגבירו את חפצי לעזוב את רוסיה. אבי הבין זאת. ובחפצו להטות אותי משאיפותי, להתמכר ללמודי חול, הראה לי מכתב מדודתי, אחות אמי, בו היא מציעה שדוך לי עם בת אחותה, הינדה פינברג, בעלת האחוזה לואיזנהוף, הסמוכה לממל, אשר בפרוסיה. בעת ההיא הייתי עלם בן שמונה עשרה שנה ומחצה. ואף על פי שלא עלה על דעתי לבקש שדוך לעצמי, בכל זאת הסכמתי לנסוע לדודתי זו ולהתראות עם בתה, בחשבי, שאם אהיה בפרוסיה, לא אשוב עוד לבית אבי, ואיך שהוא אמשיך את דרכי עד פרנקפורט.

לימי הפסח נסעתי עם אבי לווילקובישקי. אחרי הפסח הכינו לי בגדים נאים, כיאה לבחור המתעתד להיות חתן, וישלחוני ללואיזנהוף. בטוח הייתי, כי אני נוסע להשתלם בלמודים, הרחק מן הבית, ועל כן גם אמצא חפץ בבגדים חדשים. ברם: „האדם חושב והקדוש ברוך הוא צוחק". באתי ללואיזנהוף ועולם חדש נפתח לפני. דודתי היתה בבית מרווח, היכל ממש, ועל סביבו גן גדול. ובגן בית קטן, הפונה אל הכביש. וגג לו שטוח, כאילו נבנה בכונה תחילה בשביל אנשים האוהבים לשגות בדמיונות בלילות הקיץ הנעימים. שם הייתי יושב עם בת דודתי. ובכדי לרדת לסוף דעותיה והלך־מחשבותיה, הייתי קורא לפניה את ספר המוסר „בחינות עולם" בתרגומו האשכנזי. לאט לאט התגנב מלאך האהבה אל לבי ונפשי נקשרה בלואיזנהוף ובבת דודתי: יהודית פינברג. חתן רשמי נעשיתי בהיותי בן תשע־עשרה. ובזה תמו כל חלומותי על השתלמות בתורה ובפילוסופיה. שני חדשים ישבתי בלואיזנהוף, שקוע בשכרון האהבה הראשונה. שני חדשים חייתי בגן עדן, שהיה נעלם ממני עד אז. ובחזירתי הביתה לווילקובישקי, לקחתי את כלתי עמי ושם בליתי שנית שני ירחי אושר. כך חלף קיץ ויבא חג הסכות. אבי בא מוורשה בכונה להעביר את משפחתו אליה. אחרי הסכות קצץ את מסחרו, מכר את כל כלי הבית, וכולנו יצאנו את ווילקובישקי לעולם.

מעכשו לא הוספתי עוד לחשוב על השתלמותי בלמודים. כלה היתה לי ועלי היה לדאוג לכלכלתנו ולכלכלתם של אלו שיולדו לנו. כך נצחני אבי לאורך כל החזית.

בבואי לוורשה הייתי בן תשע עשרה ומחצה. קודם כל הבאתי סדרים בבית־המסחר של אבי. שנתים נהל את בית המסחר של ראם בוורשה, ולא היתה לו בוכהלטריה הגונה. הכל רשם במחברות קטנות, מיוחדות לרשימות קצרות, אבל בלא סדר. אני ערכתי בוכהלטריה כפולה ומאזן נכון. אחרי גמרי את העבודה הזאת, החלותי לבקש ל׳ עבודה, ומצאתי.

בעת ההיא היה לדודי ר׳ ישראל רוקח בית חרושת לסבון ויחני ולפֶרפום בקובנה; ומחסן לו בוורשה, באשר כאן נמצאו כל הסוכנים, שהיו קונים את הסחורה ושולחים אותה ללקוחותיהם לרוסיה הרחוקה. ובכן מָנה אותי דודי למנהל בית מסחרו אשר בוורשה. בכל עזמתי, עזמת איש צעיר, התמסרתי אל העסק הזה ועמלתי בהתפתחותו וחזוקו, עד כמה שההתחרות ותנאי המסחר היו נאותים לכך.

בעת ההיא התחילה התנועה הלאומית בין היהודים, אשר לה הקדשתי אחרי כן את החלק היותר גדול והיותר טוב משנות חיי.

יְשׁוּב אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל

תמונת הרב העון הגדול חדות המפורסם הזקן האלהי נשרון האמתי וראלוק בקשות כמו בבו הרש מאד עעיר יע ל אשר דקק בתורה. ניחד בגיסו שנת תקיה ועמבר מי צדיקיון ישמת הלב.

א

מ ר ח ו ק

מארבע רוחות בא הרוח הלאומי, ויהי לרוח חיים בלב היהודים, אשר במלא כל העולם, ויעורר בהם את השאיפה לתחיה. תחלה הוא בא בערפל, כענן־הסער, ואין איש רואה ברור את הדרך בה ילך אל מטרתו. אבל ברבות הימים מפזר הרוח את הענגים, והחזון הולך הלוך ואור, הדרך מתבהרת: אנו רואים את סדר העבודה אשר לפנינו, בשביל להוציא את דבר התחיה מן הרצון אל הפעל—להגשים אותה במעשים.

בשנת 1839 בא משה מנטפיורי שנית לארץ־ישראל. נגולה לפניו צורת הדלות הנוראה, השוררת בערי ארץ־ישראל הקדושות, צפת, טבריה, ירושלים, יפו וחיפה, וישם את המצב הזה אל לבו, ויחל לחשוב על אודות עבודת בנין בשביל יהודי ארץ־ישראל. מרעיון לרעיון וממחשבה למחשבה, עד שהגיע לרעיון פשוט: ליסד בשבילם מושבות ולהעסיק אותם בעבודת האדמה, למען ישבעו לחם. הן בסביבות צפת הקרקע טוב מאד. פה כרמים פורחים, מי מעינות לרב, שדות אילן ושדות תבואות שונות רבים מאד — מדוע לא יצלח נסיון כזה ז"ויהודים נודדים לכל ארצות תבל — הוא כותב ביומנו המפורסם — הם נודדים לאמריקה, נודדים לאוסטרליה וכדומה, אבל בארץ־ישראל ימהרו למצוא את האשר אשר יבקשו". וככל אשר ירבה לתור את הארץ, כן יוסיף להוכח, כי יהודי ארץ־ישראל צריכים להתחיל בעבודת האדמה, וכי היהודים הנודדים על פני ארצות צריכים להתישב בארץ־ישראל... אך החליט—וכבר הוא בא בהשתדלות לפני באי־כח הממשלה שירשו ליהודים לחכור אדמה למשך חמשים שנה, ובכל השנים האלו לא יהיו חייבים בשום מס, אף מס העשור בכלל; שתתן רשות להביא אל הארץ מומחים בעבודת האדמה, ללמד את היהודים את העבודה הזאת וגם מלאכות שונות הקשורות בעבודת האדמה... ובשנת 1864 אנחנו מוצאים

את מונטפיורי בפעם השלישית בארץ־ישראל. בפעם הזאת הוא מיסד בית חולים, בית ספר ללמודי מסחר, הקדש וקונה אדמה ליסוד מושבה סמוך לצפת. ועוד הוא מוסיף לנסוע לארץ־ישראל עד שבע פעמים, ובכל פעם הוא עושה דבר לבסוס הישוב. הרבה בתים הוא בונה בארץ, הרבה דונמים קרקע הוא קונה בכפרים ומוסר אותם לידי יהודים לעבדם.

בשנת 1868, בא קרל נטר, יהודי צרפתי, בשליחות חברת „כל ישראל חברים", ומיסד את בית הספר „מקוה ישראל", ללמד בו את בני ישראל עבודת האדמה ולחנך דור צעיר אשר יחפוץ להיות עובד אדמתו ואשר יוכל לעבדה ולהוציא ממנה לחם*. ובשנת 1873 מוצאים אנחנו את הגאון רבי צבי הירש קלישר, רב בטורן, אשר בפרוסיה, והוא עסוק בקנית שטח אדמה בארץ ישראל, לתכלית עבודת אדמה. בחמשי לאדר תרל"ג (1873) כתב בענין זה לאבי (הוא גר עדיין בווילקובישקי) וגם לאחד, רבי ניסן שפירא, בעירנו. כעבור חמש שנים נוסדה בירושלים אגודת יהודים, אשר קנתה שטח־אדמה גדול ותקרא לו בשם „פתח־תקוה" (הערבים היו קוראים אותו בשם אמלבֶּס). זה היה הנסיון הראשון ל„ישוב הישן" לעזוב את חוצות ירושלים הצרות ואת בתיה הרעועים ולנסות ידם בעבודת אדמה. אבל לאסונה מצאה האגודה אדמת בצה, והקדחת גרשה את חברי האגודה מעל אדמתם. אלה „חלוצי ירושלים הראשונים" עזבו את המושבה לימים רבים ושבו ירושלימה, אבל השם „פתח־תקוה" נשאר. רק בשנת 1882, בעת הפרעות בדרום רוסיה ואחריהן, באה הגאולה לאדמת „פתח־תקוה". או נוסדה ברוסיה אגודת בי"ו (ראשי תיבות: בית יעקב לכו ונלכה). רבים מתלמידי בתי־הספר הגבוהים השליכו את לימודיהם, כמה וכמה מורים נתפטרו ממשרותיהם, כמה וכמה סוחרים עזבו את חנויותיהם וכולם יחד עלו לארץ־ישראל ויהיו ה„חלוצים הראשונים" מן היהודים אשר ברוסיה ואשר ברומניה. אז התעוררו גם „חלוצי ירושלים" הנזכרים, וישלחו שליחים לתפוצות ישראל אשר ברוסיה, למצוא שם קונים לחלקי־אדמה במושבה „פתח־תקוה". ויהודים מביאליסטוק, מפינסק ומערים אחרות באו ויקנו שטחי אדמה ב„פתח תקוה" ושטח אחד גדול בקרבתה ויקראו לו שם „יהודיה" (בערבית: יהוד). השטח הזה נמצא על גבעה, ואין לנגע המלריה שליטה בו. שם, על הגבעה,

* בחלק האחרון של הספר הזה יסופר בפרוטרוט על דבר יסודה של חברת „כל ישראל חברים", מטרתה ויחסה אל האידיאלים שלנו בכלל, ואל השפה העברית בפרט.

מכתב של הרב צבי קלישר וויל

טופס מכתבו של הרב צבי קליסר ז"ל.

ב"ה טהארן יום ג' ה' אדר נבוא לנחלתינו לפ"ק תרנ"ג.

יצו ד' את הכרכה, לדורשי ציון וירושלים ה"ה הרב הגדול המופלג בתורה ויראה גביר ונגיד המפורסם מו"ה גישלע שפירא נ"י ושגי לו הרב המופלג ירא ד' מרבים הנגיד מו"ה שמואל לעווין נ"י.

אליכם אישים אקרא, אחרי ששמעתי מן הרב הצדיק נאה דורש ונאה מקיים מו"ה נתן פרידלאנד נ"י, כי רוח אהבת קודש כאש ולהבה תיקד בקרבכם, להשתדל בעים רוחכם הטובה עבור חברת ישוב א"י, לעורר רוח נדיבה לבנין חורבות שוממות בנחלת אבותינו, ולתת יד וחיל לכוספי עבודה באדמת קודש, ולקיים המצות התלויות בארץ, אשר עי"ז נחכה לגאולה וישועה כאמור במדרש, ומי לא יעיר לבבו ליקח רמח בידו, לקיום המצות החסרות לנו מרמ"ח איברי נשמותינו ברוחניי אשר לא נוכל לקיים רק באה"ק מי בעצמו ומי ע"י שליח בשלוח תרומת כסף ליד המקיימים עבורם – ואתם צדיקי עולם הריעו נא קול תרועה לאזני אוהבי ד', ואוהבי ארצו ועמודי דורשי ציון, כי עת לחננה אחרי אשר ניתן לנו הרשיון מהשולטן ירה"ה לקנות אחוזה על שמינו שמה. זכינו לאיש גדול, אשר כל בני הגולה יתנו אמון בו ה"ה הגאון וצדיק נשגב מו"ה יקיר גירון נ"י שהי' חכם באשי בעיר הבירה של ישמעאל בסטאמבול, והסיר עטרת מלכו מעל ראשו להסתופף בצל הקודש בירושלים – והוא כתב אלי, שיקבל תרומת הכסף וישתדל בכל עוז בתהלוכת עבודה ובקנין קרקעות לאחביי לעבדה ולשמרה, כמו שהועתק מכתבו במגיד ובעברי, אם זכינו לכ"ז, מהרה יבוצע הדבר בעזרתו ית' על ידינו, ורב תודה לכם על העולה על רוחכם הטובה, לפעול פעולת קודש הטיבה ה' לטובים ולישרים בלבותם ואם תרשוני אשלח לכם כתב גבאות ופקודתכם תשמוח רוחי. כי"ד ידידכם אוהביכם המצפה לישועה ונחמה. הק' צ. הירש קאלישר.

תאמרו נא שלום לידידי הרב המופלג הצדיק מו"ה נתן פרידלאנד נ"י, לא אדע מקום משכנו כעת לכתוב לו וגם מונחים בידי ב' מכתבים מבנו ואשמרם כלם תחי' עד אדע אי' איפוא הוא או עד שיבוא אל ביתי. כי"ד הקצה"ק הנ"ל.

עבור כפילת הפוסטא לא כתבתי אל כל א' ביחוד לפ"כ.

בנו להם בתים. כל היום היו עובדים את אדמתם ב„פתח־תקוה" ובערב היו שבים לבתיהם ללון. באותם הימים שבני ירושלים עזבו את המושבה, ומחוץ לארץ טרם באו יהודים לאחוז בה, היו הליצנים קוראים לה „עמק עכור" תחת פתח־תקוה. אבל הקולוניסטים החדשים, בעזמתם ובעבודתם, בדמם וזעת אפם, הפכו את המושבה ל„פתח־תקוה" אמתית. ועתה הלא היא המושבה היותר גדולה והיותר עשירה בארץ־ישראל. אחרי שקרקע המושבה הובראה והאכרים שבו מ„יהודיה" אל בתיהם בפתח־תקוה, קם הגאון רבי מרדכי גימפל מרוזשני, ויסד ב„יהודיה" ישיבה לבחורי ישראל שבאו מרוסיה ולבחורים שבאו מירושלים.

אבל לא רק מושבה אחת נבנתה בזכותם של בני בילי"ו. הודות לתנועת הבילי"ויים נוסדו בשנת 1882 שלש מושבות: ראשון לציון על ידי יהודי רוסיה, בעזרת מר צבי הכהן לבונטין וקרובו זלמן דוד לבונטין; זכרון יעקב וראש פנה על ידי יהודי רומניה. לאחר זמן עברו שלש המושבות הללו לרשות הברון רוטשילד. הוא טפל בבנינן, בהתפתחותן והביאן למדרגה פורחת זו, שאליה הגיעו בזמן הזה*.

חברי אגודת בילי"ו, רובם אנשים צעירים, מורים וסטודנטים, היו מחוסרי נסיון החיים. הם באו לכאן במחשבה שאין אדונים ולא בעלים לארץ; כי ארץ־ישראל קרקע עולם היא, נכסי הפקר, וכל הבא ונוטלם לעצמו, זכה. מלבד זאת חסרים היו אמצעי כסף בשביל להתחיל בעבודה. לכן סבלו בימים הראשונים הרבה מאד. חלק אחד מהם עבד במקוה ישראל, וחלק בכפרי הערבים. אבל בקרוב הגיעה צעקתם לאזני היהודים אשר ברוסיה, ושם התחילו לאסוף כסף, כדי לבוא לעזרת הבילי"ויים אשר בארץ־ישראל. בערים שונות נוסדו אז חברות בשם „ישוב ארץ־ישראל". הגאון רבי שמואל מוהילובר מביאליסטוק עבר בערי אשכנז ויעורר את היהודים אשר שם, כי יבואו גם הם לעזרת החלוצים, בוני הארץ. אבל, כפי הנראה ממכתבו לאבי משנת תרמ"ב (1882) לא הצליח הרבה בנסיעתו זו.

* אין אני מתאר פה את הענויים, ששלש המושבות הללו סבלו בעת הראשונה. כך, למשל, לא היו לאכרי „ראשון לציון" מים לשתות, והיו מגלגלים חביות מים מן כית דגון ל„ראשון". מ ג ל ג ל י ם משום שלא היו להם סוסים ועגלות להוביל בהן את החביות. ויהודי רומניה, אשר בנו את זכרון יעקב ואת ראש פנה, היו מסולסלים זמן רב באניות קטנות על שפת הים התיכון משום שלא נתן להם לעלות אל היבשה. אין אני מתאר זאת, ראשית, משום שאין אני בא לכתוב דברי ימי המושבות הללו, ושנית, כבר עשה זאת ישראל בלקינד המנוח ואחרים.

ב

מ ק ר ו ב

הצרות שמצאו את היהודים במזרח הקרוב (הדלות התמידית, הרדיפות האכזריות ולבסוף „עלילת הדם" בדמשק), עוררו מחשבות בלב היהודים אשר במערב אירופה, ליצור תנאי חיים פוריים בארץ־ישראל בשביל „אחיהם לאמונה". כך עשה משה מנטפיורי, כך עשתה החברה „כל ישראל חברים" ושליחה קרל נטר ועוד אחרים. ומקרה ה„אושר" שקרה את אחינו יושבי רוסיה במחצית השניה של המאה שעברה, בראשית ימי מלכות אלכסנדר השני, הביא לידי כך, שאחרי שה„אושר" גז, החלו היהודים אשר ברוסיה לחשוב על בנין בית בארץ־ישראל בשביל עם ישראל. בית אשר יֻבָּנה על יסודות העבודה והיצירה. והיה זה בית קבע לעצמנו, לעמנו. והיינו ככל הגויים.

כי אחרי אשר אלכסנדר השני עלה על כסא מלכותו והתחיל לתקן תקונים עממיים, דמוקרטיים בהנהגת המלוכה, עלו פרורים מתוקים אחדים גם בחלק היהודים. רוח חופש החל לרחף על פני הארץ. בא שחרור האכרים. הותרו כמה וכמה רצועות, שידי היהודים היו אסורות בהן עד אז. נפתחו מקורות פרנסה חדשים, בֻּטלו דרכי האינקביזיציה שהיו נהוגות בגוגע לחובת־הצבא—כל אלה השפיעו על היהודים להתיחס באמון למלכות אלכסנדר השני ולקוות לימים עוד יותר טובים מאלה. גם אלכסנדר השני, כשאר מלכי רוסיה מבית רומנוב, אשר הלכו לפניו, שואף היה להתבוללות היהודים בתוך העם הרוסי, אבל דרכי השפעתו בכוון זה היו יותר נוחות. כח האגרוף נעלם. מעתה הנהיגו מעין „מתנות" משלחן גבוה בשביל אנשי־סגולה מעטים. למלומדים גנזו זכויות יתרות. המקשיבים לחפץ הממשלה באו על שכרם. אבל האחרים, שלא שפרו את מעשיהם ולא נשמעו לחפץ הממשלה, לא נענשו על כך. לאט לאט מתחילים לקבוע, מי מי הם המעמדות הזכאים ליתרון זכויות: סוחרים ממדרגה

מכתב של הרב ר' שמואל מוהליבר

טופס מכתבו של הרב ר׳ שמואל מוהליבר׳

באד באדען, האטעל סטעריין, ג׳ כ״ג מנ״א תרמ״ב.

כבוד ידידי עוז הרב המופלג בתוי״ר משכיל ביראת ה׳
מוי״ה שמואל לעוין נ״י, רב שלום וברכה סלה

ע״פ פקודת הרופא הפראפעסער הירש מבערלין הנני שואף אויר צח ושותה מי תעלה בפה באדען אצל פראנקפורט א מיין והנה בבערלין נתעכבתי איזה ימים על לא דבר. הרב פרומקין שלח אלי דעפעשען מפ״פ א מיין להמתין עליו בבערלין כי יש לו אלי דברים נחוצים ובאמת היו דברים של מה בכך. אצלי תדשות נכונות אין לע״ע. הן הרב הילדיסהיימער בבערלין כפי אשר הגיד לי הוא ג״כ בכל לבבו ונפשו לעשות עבור הרעיון הקדוש בכל איפשרו; וגם גילה לי איזה דברים שנודעו לו, עכ״ז לא אדע אם נוכל לסמוך מה על פעולתו בזה, כי הוא טרוד גדול בעניגים שונים. כן הבטיח לי הרב מהאלבערשטט ד״ר אויערבעך חתן הגביר הצדיק ר׳ יוסף הירש ז״ל הנודע בשם געבירדער הירש לעסוק בהענין הגדול הזה. ה׳ בריל מו״ל הלבנון היה אצלי ביום א׳ העבר והנה הקאמיטעט האשכנזי שיסדו הרב ד״ר לעהמאן כלה באפס. בהאספה הראשונה שנעשה באנגלי׳ במצאו מערערים עד כי לעומת שבאו כן הלכו ומאומה לא עשו. נא להודיעני תומ״י מה הודיע ה׳ קאהאן מנסיעתו לר׳ ישראל * בדבר השותפות הידוע. אם גמר איזה מסתור בשותפות ואנה הוא כעת. כן מה נשמע בדרך כלל מהעסקים של ר׳ ישראל ברוסיא. בטוח אנכי כי יקח לו פנאי לחקור היטב תוצאות נסיעת קאהן וגם משותפים ממקורות אחרים ויודיעני הכל באר היטב, כן משארי דברים שראויים להודע וישיבני תומ״י והנני ידידו אוהבו הדו״ש והצלחתו שמואל כהר״ב מוהר״ל מ א ה ל י ו ו ר.

ידרוש נא בגיני בשלום ידידי ואוהבי וביחוד הגבירים הנכבדים נ״י ה׳ שפילריין, ה׳ באלסיפין, ה׳ ריטטערבערג ובפרט החכם משלם מ׳ שפ״ר נ״י והרבני החכם מו״ה צבי הירש ליפשיץ נ״י. את ידידי אלה האחרונים אבקש לכתוב לי את כל הנודע להם והנני ידידם הדו״ש והצלחתם שמואל בהר״ב מוהר״ל מאהליוור.

ונא מידידי להתראות עם הא׳ שפ״ר וליפשיץ ולהראות להם את פ״ש ובקשתי מאתם. הנ״ל.

* מיראת הממשלה כנו את ענין עם ישראל בשם ר׳ ישראלי. — הערת אלי׳ זאב הלוי גרין אפשתיין.

ראשונה זכאים היו מעתה לחיות בכל מקום, גם מעבר לכל התחומים ולעסוק בכל אשר תאוה נפשם. הזכויות הללו נתנו גם לאנשים שגמרו חוק־למוד בבית־מדרש גבוה. לאחר זמן זוכים גם בעלי מלאכה בזכויות הללו, אלא בהגבלות ידועות. מתרחבים קמעא גם גבולות „תחום המושב", בעין צרה ובמדה זעומה, כמובן. משומדים פוסקים להיות „מיוחסים" בעיני הממשלה. יהודים מתחילים להרגיש נחיצות בידיעת השפה הרוסית, והמונים המונים מילדי ישראל רצים לבתי־ספר רוסיים למתחילים, לגימנסיות ולשאר בתי למוד שהממשלה מיסדת בכל מקום. „בתי־הספר לרבנים" נהפכים ל„בתי־ספר למורים" ותלמידיהם מתחנכים בדרך ההתבוללות. עוד יש ישיבות וחדרים בערי־ישראל, אבל רוח ההתבוללות פושט ומתפתח ומתקדם בפסיעות גסות. כך נמשך המצב כעשר שנים. במשך השנים האלו נוסדו עתונים יהודיים בעברית, יהודית ורוסית—באודסה ובווילנה. בעתונים הללו נלחמו היהודים לזכויותיהם, ענו על גדופי שונאיהם, את הבוערים בעם הרוסים למדו דעת את מהותו ומיבו של היהודי, את צרכיו החיוניים ואת שאיפותיו לחיי אדם, ואת הבוערים בעמנו למדו דעת את החסרונות בסדרי חייהם ואת הדרך לתקונם. כל העתונים הרבו להרים את ערך ההשכלה והדעת. אבל בעת שהעתונות העברית והיהודית בקשה לאחד את ההשכלה עם האמונה אשר תתוקן קמעא, או עם הלאומיות הישראלית, הטיפה העתונות בשפת רוסיה, על הרוב, להתבוללות ולטמיעה. ואף אמנם הצליחה בהספה זו בין אותם היהודים שרכשו להם השכלה ותרבות רוסית בבתי הספר הרוסיים. לכן נהיה הדבר, שהיהודים אשר ברוסיה הדרומית וצפונה נטו יותר אחרי ההתבוללות, והיהודים בליטא ובפולין, אשר שתו מי ההשכלה מפלים לאומיים עבריים או יהודיים, נטו יותר ללאומיות, וביחוד אנחנו בני ליטא, ארץ שבניה תונכו באטמוספירה של התנ"ך, התלמוד ודברי ימי ישראל, אשר כל הדמויות ההיסטוריות, כל המאורעות ההיסטוריים שבספרים ההם נחרתו כמו חיים בלבותינו. יחד עם אבותינו הראשונים, עם מלכינו, גבורינו ונביאינו התהלכנו. דוד מלכנו היה חי וקיים עוד אתנו. שמענו אותו בשוררו את מזמורי התהלים, יחד אתו נלחמנו כנגד הפלשתים ושמחנו אתו יחד על נצחונותיו ויחד עמו התאבלנו בעת אשר בנו מרד בו והכריחהו לנוד לארץ זרה. וגם בנו אחריו, החכם מכל אדם, שמח אותנו בחכמתו. אתו יחד שרנו את שיר השירים ואתו יחד אהבנו את שולמית שלו. משליו המחוכמים היו למשלים בהיי יום־יום שלנו ואתו יחד ראינו את סוף כל האדם ואמרנו הבל הבלים. רוח

גבורה פעם בלבנו בזכרנו את אבנר ויואב. הם נלחמו במלחמותיהם בעדנו ואתם יחד נצחנו את אויבינו. באזנינו שמענו את דברי התוכחה של ישעיהו ואת נחמותיו על אחרית הימים וחכינו בלב עורג לעת המאושרה הזאת. יחד עם ירמיהו ישבנו וקוננו „איכה ישבה בדד", ועם גולי בבל נשבענו גם אנחנו „אם אשכחך ירושלם תשכח ימיני". את הלל הזקן ראינו—איש נוח ומאיר פנים, ושמענו אותו אומר בנחת: „ואהבת לרעך כמוך זו כל התורה כולה ואידך פירושא". והיינו עם רבי עקיבא בכל גלגוליו הרומנטיים אף חשבנו את עצמנו בין 24 אלף תלמידיו. אתו יחד נלחמנו בלגיונות בר־כוכבא, ואתו יחד סבלנו בעת עלה לקרבן בעד עמנו וארצנו. התענינו יחד עם כל הקהלות הקדושות שנשחטו על קדוש השם; עמדנו על יד מוקדי האינקביזיציה בספרד ובאזנינו שמענו קריאת „שמע ישראל" מפי קדושינו שנשרפו חיים על אשר לא חפצו להודות כי שלשה—אחד המה. אצלנו בני ליטא, ביחוד, אי אפשרית היתה התבוללות כזו אשר בדרום רוסיא.

אותן ההקלות שנתנו על ידי אלכסנדר II לעם הרוסי, התרבות ההפשית אשר טעמו מאצילי העם הרוסי, ההתפתחות האישית והחברתית שהתחילה בעם, כל אלה עוררו במשכילי העם את השאיפה גם לחופש מדיני, להשתתף—על ידי בית נבחרים—בהנהגת המלוכה. אלכסנדר השני לא יכול לעשות לעמו הנחה זו. ובכל אשר גברה בארץ התנועה לחופש, כן גברה רוח הריאקציה וכן גברה הרשעות בלבות יועציו ועושי־דברו של המלך. מובן, שהמצב הזה השפיע לרעה גם על מצבם המשפטי של היהודים. הזכויות שזפו אותם בהן לא הגיעו להתפתחות ונשארו מצומצמות ומוגבלות. בעתונות הרוסית התחילו נשמעים קולות (אקסקוב, דוסטויבסקי ואחרים), כי היהודים אינם שוים לקבל זכויות — שמוסריותם שפלה והשפעתם רעה על אוכלוסי הנוצרים הכשרים. לא עברו ימים מועטים, והממשלה אחזה גם היא בדעה זו והחליטה, כי מן הראוי להוציא את היהודים מחוץ לחק הכללי. הדעה הזאת היא שהביאה לידי פרעות ביהודים באודסה עוד בהיי אלכסנדר השני (בשנת 1871). הממשלה הצדיקה את הפרעות, בהמציאה טעם להן לאמור: אוכלוסי הנוצרים נקמו הפעם ביהודים נקמת דמם שהיהודים מוצצים מהם... וכעבור עשר שנים, כאשר נהרג אלכסנדר השני (1881) בידי מהפכנים רוסים, מבכים היהודים את מותו באמרם כי „מלך חסיד" היה לנו... אבל בעת ההיא כבר היתה במציאות ספרות אנטישמית שלמה, ספרות שעוררה את ההמונים

לעשות הרג ביהודים, ותנועה חזקה — נתמכת מאת הממשלה — לעשות פרעות ביהודים, ביחוד באוקראינה. מקץ שנה מפרסמת הממשלה את „התקנות הזמניות" המפורסמות, שתכליתן: הקמת מחיצה בין אוכלוסי היהודים ובין האוכלוסים שאינם יהודים ולהגביל את זכיות היהודים בכל מקצועות החיים התרבותיים. גזרות נגזרות על הזכות החפשית לצאת ממקום למקום, על בחירת משלח־יד, על חופש ההשכלה. מתחילים לגרש את היהודים מן הכפרים ומן הערים; מרחיקים את היהודים מן המשרות המעטות שנשאו עליהם במוסדות הממשלה, ה„זמסטווה" והערים. ושוב חוזרים פקידי הממשלה בנוגע ליהודים אל הכלל הישן: שכל מה שלא נאמר עליו בפירוש שהוא מותר ליהודים הרי הוא בחזקת „אסור"...

אבל היהודי שבעת ההיא, ברבע האחרון למאה שעברה, איננו דומה עוד ליהודי מן הדורות הישנים. השנים הטובות, אף כי מעטות היו, הספיקו לפתח ביהודי את הכרת עצמיותו: האנושית, האזרחית והלאומית. אין הוא חפץ עוד שיתיחסו אליו כמו אל זר, מיותר ושנוא. ואין הוא יכל עוד לשאת כל עמל ותלאה ולחשות ולחכות לחסדי מלך ושריו: עתונות בשפות שונות יש לו; ספרות חול עשירה יש לו, המחזקת את רוחו וקוראת אותו למעשה: בידי עצמו ובעזמתו ינסה לנגוד את גורלו. נעלבים ומלאי רוגז מתחילים היהודים לנדוד מרוסיה המרשעת ולבקש אושר וחופש בארצות אחרות, וביחוד באמריקה. האינטליגנציה הלאומית, אחרי שנתפכחה משכרון ההתבוללות, מתחילה לחפש את הדרך לעצמה. היא מחליטה לשוב ולקשר את קצות החוט ההיסטורי של היהודים אשר נפסק; והירחון „השחר" לסמולנסקין הוא שהועיל הרבה לפכח את הנוער משכרון ההתבוללות. העורך, פרץ בן משה סמולנסקין, יצא בשורת מאמרים חוצבי־אש להלחם בדעה של מנדלסון, כי היהודים רק כתה דתית הם ולא לאום. ואותם המאמרים הפיחו את הרגש הלאומי ואת ההכרה הלאומית בלבות הנוער. מה שנראה לכתחילה כדמיון, היה לממשיות אחרי הפרעות ביהודי רוסיה בראשית שנות השמונים. במדה מרובה מאד פעלה על הנוער מחברתו של הד"ר פינסקר, „אוטואמנצי־פציון". היא הופיעה בשנת 1882*. באופן בהיר ובולט מתאר בה פינסקר

* פה הקדים הד"ר פינסקר להביע את רעיונו של הרצל על „מדינת היהודים". המוטו של מחברתו היה: „אם אין אני לי מי לי ?", כי הפם שאיננו מבליט סימני חפץ להשתחרר, כידוע שאין הוא מכבד את עצמו, והעם שאיננו מכבד את עצמו, איננו יכל לקוות שאחרים יכבדו אותו.

את הקיום הבלתי נורמלי של עם ישראל. העולם—הוא אומר שם—רואה אותנו כראות לאום מת, כצל מעולם אחר, עולם זר, והוא ירא אותנו ולכן ישנא אותנו. מכאן כל הרדיפות. שווי זכיות הוא רק פרט אחד בצרכינו, ואין הוא יכול לשרש את כל הרעות שאנחנו פוגשים בחיים. ובכלל אין לנו לצפות לחסדם של גויים אחרים, אלא בעצם ידינו אנו צריכים להשתחרר. אבל כדי להשיג את המטרה הזאת, נחוץ לנו קודם כל לברא ע ם יהודי, ואת העם הזה נושיב על סריטוריה שלו וכו' וכו'. אחרי שנתים הופיעה (בשנת 1884) מחברתו של לילינבלום: „О возрожденіи евр. народа на землѣ предковъ“ (כלומר: על תחית עם ישראל בארץ אבותיו. אף זו עשתה רושם עמוק מאד על הנוער הלאומי.

אגב נזכר אני ב„מעשה שהיה“ בקשר עם המחברת הזאת של לילינבלום. יוצא ונכנס הייתי בביתו של המדקדק העברי אשר בורשה, רבי שמעון חנה׳ס. ולו בן ובת, שלמדו בבתי־ספר רוסיים אשר בעיר. ותלמיד הגימנסיה, אליהו פרידמן, היה שכן בביתם, והיה לומד במחלקה אחת עם בנו של חנה׳ס. אל הצעירים הללו היה בא, לעתים קרובות, סגן אופיצר בשם שיפמן או שיף. הוא כבר גמר את זמן עבודתו בצבא אלא הוסיף לעבוד בצבא בתור „מתנדב“ עוד למועד אחד. אחרי גמרי לקרא את מחברתו של לילינבלום, הביאותיה לבית חנה׳ס. ביום ההוא פגשתי שם את המתנדב שיפמן, ושמעתי אותו מספר, כי שר גדודו הציע לו להמיר את דתו ובשכר זה ישתדל שבקרוב ימנו אותו לאופיצר. ובכן הוא שואל את חות דעתנו בזה. בקשתיו לדחות את התשובה לזמן מועט, ובינתים הצעתי כי נקרא בחבורה את מחברתו של לילינבלום. ישבנו בבית חנה׳ס עד שעה מאוחרת בלילה ולא נפטרנו משם עד שקראנו אותה עד תומה. כאשר גמרנו לקרא, קם הצעיר המתנדב ממקומו ויקרא: „עתה אין אני צריך לתשובתכם, כבר גמרתי בעצמי מה עלי לעשות“. וכמעט נגמר המועד השני לעבודתו בצבא, התפטר מן הצבא. אחרי כן היה אחד המורים העברים המצוינים ביותר בורשה. כל כך גדלה השפעת מחברתו של לילינבלום.

רעיון ישוב ארץ־ישראל בין בני משפחתי

הרעיון של „ישוב ארץ־ישראל" הכה שרשים עמוקים בלבות בני משפחתי. אחי אבי, ר' יהושע העשל לעווין, היה אחד מן הראשונים שחשב על התישבות יהודים בארץ־ישראל, שיעסקו בעבודת אדמה— בתקוה, שעל ידי כך ייסד מרכז יהודי בארץ־ישראל. השאיפה למרכז יהודי לאומי בארץ־ישראל היא אשר הגיעה בשנת תרל"ב (1872) לבוא בהצעה: ליסד בירושלים ביבליותקה לאומית, בה יאָספו כל ספרי ישראל וכל כתבי יד, עד שכל מלומד וחוקר, יהודי או נכרי, ימצא שם את כל מה שהגה ויצר הרוח היהודי. ההצעה הזאת נדפסה בשנה האמורה בשבועון הירושלמי ה„חבצלת", שיצא לאור על ידי מר ה. פרומקין. אפשר שההצעה הזאת היא שגרמה שיש לנו עתה ביבליותקה לאומית גדולה בירושלים*.

בשנת 1880 נסע דודי זה לארץ־ישראל. בדרכו נתעכב בפריס לתכלית השפעה על הברון רוסשילד וחברת „כל ישראל חברים", שיעשו איזה דבר ממשי לטובת הישוב בארץ־ישראל. שם פגש את שני גדולי הדור: את רבי ישראל סלנטר ואת רבי אליהו קרסינגר. שניהם באו

---

* בשנת 1875 בלומר, מקץ שלש שנים, יסד פרומקין, יחד עם א. מ. לונץ, ח. פרס ואחרים, ספריה בירושלים, בשם „ספרית מונטפיורי". קנאי ירושלים החרימו אותה. בשנת 1884 באו בן־יהודה, דוד ילין, מרדכי אדלמן, חיים הירשנזון ואחרים ויסדו ספריה בשם „לבני ישראל", והברון תמך בה במאתים פרנקים לשנה. בשנת 1892 התאחדה הספריה הזאת עם הספריה אשר לשכת „בני ברית" יסדה בירושלים בשם „בית מדרש אברבנאל", לזכר גרוש ספרד למני ארבע מאות שנה. בשנת 1900 שלח הד"ר חזנוביץ מביאליסטוק את כל אוסף ספריו לירושלים. אז גמל הרעיון על בנין ספריה לאומית והונחה אבן הפנה לבנין בית לספריה זו. העסקנים הראשיים בזה היו: יחיאל מיכל פינס, ביסו ואב יעבץ, דוד ילין, יוסף מיוחס ואחרים. וגם אני זכיתי להניח אבן ביסוד הבנין.

לפריס כדי להתבונן אל חייהם של אותם היהודים, שנתגלגלו בשנות השבעים, אחרי הפרעות הראשונות, מרוסיה לצרפת, ויתישבו בפריס. הם מצאו כי אלה היהודים הגרים צריכים למנהיג גדול ומורה דרך. וכאשר בא דודי שמה על דרכו לארץ־ישראל, לא הרפו ממנו עד שהסכים להשאר בפריס, בתורת רב ומנהיג לעדת היהודים יוצאי רוסיה. הוא לא יכול לסרב לגדולים הללו, ויַעַן לדרישתם. במשך ימי רבנותו הרבה לפעול ולעשות לטובת בני עדתו; הוא עזר להם להתארגן וליצור להם חיים חברותיים. כן גם מצא חן בעיני יהודי צרפת מן התושבים הישנים. הם עזרו לו לכונן שני בתי־חרושת שהעבידו בהם ביחוד את פליטי רוסיה, למען לא יצטרכו לעבוד ביום השבת. בשנת 1883 מת פתאום ולא זכה לראות בעיניו את הארץ אשר אליה שאף כל ימיו.

גם אבי, שנתחנך מילדותו על ברכי דודי זה, כאָמור לפני זה, מסור היה בכל לבו ונפשו לרעיון הישוב בארץ־ישראל. אני זוכר, כי בעודני ילד שמעתי את אבי משורר את השיר הנודע „יונה הומיה" לל„טרים ושופך עליו דמעות... אבי היה הגבאי הממונה על אוסף הנדבות לטובת ישיבת „רבי מאיר בעל הנס" ועל הקופסאות אשר בווילקובישקי והסביבה. ווילקובישקי היתה שייכת לכולל סובלק ולומזה. מדי שנה בשנה היה בא משולח, ואבי היה מחזר אתו על הפתחים ומַריק את הכסף מן הקופסאות. ואנחנו, הילדים, היינו עוזרים למשולח למנות את המעות הקטנות שהיה מוציא מן הקופסאות. ותוך כדי מנין היינו מרבים לדבר עם היהודי מארץ־ישראל. את המשולח היינו קוראים בשם: „רבי אברהם'ל הארץ־ישראלי". הוא היה יהודי קצר־קומה, מלא חיים ותנועה ותמיד שמח. כולנו אהבנו אותו מאד. הוא למד אותנו לשיר שירים עבריים ויהודיים, ואנחנו היינו בטוחים, כי הוא בא מארץ־ישראל. פעם אחת הפצרתי בו מאד שיאמר לי: מה המרחק מווילקובישקי לארץ־ישראל? ואיזו היא הדרך בה נוסעים שמה? וחזות הארץ מה היא? ואם עדיין קימות הערים הישנות והמקומות שנזכרים בתנ"ך? וכו' וכו'. נקל לשער את השתוממותי, בשמעי מפיו, כי מעולם לא היה בארץ־ישראל... כי יושב הוא בלומזה ואינו אלא שכיר הכולל הסובלקי להרקת הקופסאות.

קרוב לעת ההיא כתב רבי צבי הירש קלישר את מכתבו (שנזכר לעיל) לאבי על אודות קנין קרקע בארץ־ישראל למען ליסד שם ישוב של יהודים עובדי אדמה...

כל מה שמסופר עד כה שמש לי כ„אלוני מורה" על דרכי בחיים, גם לימים הבאים. ואף על פי שרוח העת השפיע גם על סביבתי אני, אף על פי שגם אנחנו ראינו את ארץ רוסיה כראות ארץ מולדתנו, ולכן ראינו חובה לעצמנו להשתתף עם יתר האזרחים ולעזור לה בהתפתחותה, לעבוד בצבא ולהגן על הארץ מפני שונאיה, ובעת מלחמה גם לשפוך דמינו עליה, אבל כמעט התחילו הפרעות, ו„ארץ המולדת" השמיעה אותנו ברור, כי זרים אנחנו בתוכה וכי „שערי הארץ לצד המערב פתוחים לפנינו" — פנינו עורף למקצת הרוסיציזם שקנן בלבנו והתחלנו לחשוב על יסוד בית לאומי בארץ־ישראל בשביל עם ישראל.

ולפי שגודלתי והתחנכתי באטמוספירה כזו, הרי אין פלא בדבר, אם מילדותי נבלע הרעיון של „ישוב ארץ־ישראל" בדמי, ונקבע במוחי ובלבי; כמעט התחילה התנועה להגשים את הרעיון הזה בחיים, הייתי נוכח בין עשרת הראשונים.

אז נוסדה בוורשה חברת סטודנטים לתמוך בישוב ארץ־ישראל, ובראשה עמד הסטודנט ליאון זמנהוף (יוצר האספרנטו)*. החברה הזאת נקראה בשם „חברת גובים" על שום שחבריה היו מחויבים, קודם כל, לרכוש מנדבים שישלמו דמי חודש לעזרת החלוצים הבונים את הארץ, ואחרי כן — לגבות את דמי החודש מאת המנדבים. ואף על פי שלא הייתי סטודנט, בכל זאת נתקבלתי לחבר של החברה הזאת. עוד בימים

* פרטים מעניינים אחדים על אודות זמנהוף. עוד בשבתו על ספסל התלמידים באוניברסיטה, הרבה לחשוב על יסוד שפה עולמית, אשר קרא לה אחרי כן בשם: „אספרנטו". כמעט ראה שרעיונו התגשם ועשה חיל, התחיל לראות את פעלו כנושא ישועה לאנושיות. הוא האמין, כי שפה עולמית, או שפת התבל, יש בה להביא שלום לעולם. שנאת הגזע כליל תחלוף; הרוסי לא ישנא את האשכנזי, והאשכנזי יחבב את הצרפתי; הנוצרים יאהבו את היהודים ויהודים יראו טובה בכל הארצות. ואם כן, למה לנו חברת „ישוב ארץ־ישראל" או „חובבי־ציון"?

אחרי שכבר שהיתי בארץ־ישראל ושבתי ובאתי לוורשה, בקרתי גם את זמנהוף, שהיה אז רופא עיניים, אבל רובי עתותיו הקדיש להפצת האספרנטו. מצאתי זמנהוף אחר לגמרי. שאלתי אותו, למה לא השתמש ברבים מחוקי הדקדוק של השפה העברית, שהיו מועילים לו לעשות קצורים רבים בשפתו. לתמהוני הראה לי מכתב מאת אחד הפרופסורים בשוויצריה, והוא נוצרי, ששואל אותו את השאלה הזאת עצמה; ביחוד הדגיש את „וו־החבור"; תחת להשתמש במלה שלמה (און) הלא אפשר היה לו להוסיף למלה שלאחריה את האות „ו" ודיה. זמנהוף הביע את צערו על שנעלמה ממנו הלכה זו בשעתה, ועתה אחרי שכבר נדפסו ספרים בלשון זו ועל פי כללי דקדוקה, אי אפשר עוד לתקן את הדבר.

הראשונים לעבודתי לטובת החברה רכשתי לה ארבעים וחמשה מנדבים. הצלחתי בעבודה זו היתה גדולה כל כך עד שלא יכולתי בעצמי לגבות את דמי החודש של כל החברים, ומנו לי גובה עוזר בעבודה זו.

ועדיין זוכר אני את היום, בו נסתפחתי לחברת הסטודנטים. כדי להספח אל החברה הזאת, צריך הייתי לפנות בבקשה לאחד הסטודנטים (לצערי שכחתי את שמו), ולפי ראות עיניו היה מקרב או דוחה את המבקש. בידיו הנחתי גם את גורלי: לשבט או לחסד. זוכר אני, כי ימים אחדים לפני היום הגדול ההוא בו הוטל גורלי — אם להיות חבר לחברת גובים או לא להיות—נמצא לי ספר „מסתרי היהודים" לרקנדורף (לאחר זמן תורגם הספר הזה לעברית על ידי הסופר א"ש פרידברג, ובהשתדלותי יצא לאור על ידי „אחיאסף" בשם: „זכרונות לבית דוד"). וביום ההוא עדיין נמצאתי כולי תחת השפעת הספר ההוא, שעשה רושם כאילו כל מה שכתוב בו יצא מעטו של אחד מ„זרע בית דוד". לא יפלא איפוא אם בדרכי לבית אותו הסטודנט, תארתי אותו לי כאחד מאלה התובעים לעצמם את הזכות לשבת על כסא דוד מלך ישראל. הדבר היה בערב שבת לפנות ערב. דמיתי, כי אזכה להכנס לסביבה של אצילים יהודים אמתיים. השלחנות יהיו ערוכים בהרחבה — כיאה לבני מלכים; נרות השבת ינוצצו במנורות כסף שאין קץ למספרן; כל בני המשפחה, מקושטים בגדי מלכות, ישבו סביב לשלחנות, ובחגיגיות רבה יקבלו פני השבת... אבל מה גדל מפח־נפשי אחרי עברי את מפתן הבית! לא מצאתי שם אף שמץ מכל אשר חזיתי לי בדמיוני. פני אבות הסטודנט, מתבוללים למחצה, הפיקו חולי־חולין; בבית לא נכר כל זכר לקדושת השבת. הרגשתי את עצמי, כאילו הטילו עלי ארבעים סאה מים קרים... אבל עצם העניין נשאר בתקפו. הבעתי לסטודנט את חפצי להספח לחברתם. וממחרת, במוצאי שבת—עת האספם של חברי החברה—הציעו את בקשתי לפני החברים ולפני היושב ראש מר זמנהוף. ובישיבה הזאת החליטו לספחני אל החברה. בכל מוצאי שבת היתה מתקיימת אספה כללית של החברה, וכל פעם בבית אחר. בכל אספה כללית היו הגובים מציעים בפני החברים ובפני יושב־הראש דין־וחשבון ממעשיהם בכל ימות השבוע החולף, והיו מתיעצים על העבודה בשבוע הבא. ובסוף כל חדש היה כל גובה וגובה מביא אתו רשימה שלמה מהמנדבים החדשים, שמותיהם וסכום המס החדשי שהטילו על עצמם. את הרשימות ואת הכסף מסרו לידי יושב הראש. מכל הרשימות היה הוא עושה רשימה אחת לפי ה„אלף

בית". ונחוצה היתה לנו רשימה כזאת דוקא מפני טעם זה:

כל קבוץ כספים לתכלית פרטית או אפילו תרבותית אסור היה ברוסיה הצארית, ומי שהיה נתפס על עבירה זו היה נענש קשה, ובפרט אם נודע, שהכסף המקובץ נשלח לארץ־ישראל. ובכן אנוסה היתה חברתנו למצא איזה צד היתר למעשיה ומצאה:

בעת ההיא, ורב היה בעיר דורקהיים אשר בבַוַריה, ושמו אדולף סַלְבנדי. כל ימיו עסק בקבוץ כספים בין יהודי אירופה לטובת "הישוב הישן"—ואז גם היחידי—בארץ־ישראל. את הדין וחשבון של הכספים היה מפרסם מחודש לחודש ב"רשימת הנדבות". הרשימה הזאת היתה באה בתורת הוספה לשבועון "אידישע פרעסע", שיצא לאור בברלין בעריכת הד"ר צבי הירש הילדסהיימר. מה עשה זמנהוף? את כל הכסף שנקבץ בוורשה היה שולח ליד סלבנדי, וזה האחרון היה מפרסם את שמות המנדבים וסכום נדבותיהם ב"רשימותיו", ובאופן, שהיה נראה כאילו כל אחד ואחד מן המנדבים שלח לרצונו את נדבתו ליד סלבנדי. אכן דבר זה, שכל איש ואיש יכול לשלוח את נדבתו לאשר יחפוץ, מותר היה גם ברוסיה הצארית. ומלבד מה שהדפיס את רשימותינו ברשימתו, היה שולח לנו גם מאתים טופסים מרשימתנו. את אלה היה שולח על פי הכתובת של אבי, שבתור מדפיס ומוכר ספרים היה לו שיח ושיג עם הצנזורה, ואנכי הייתי מביא את הרשימות הללו לישיבותינו. שם היו מחלקים אותן בין הגובים ש י ר א ו ל"לקוחותיהם", שחור על גבי לבן, כי נדבותיהם הגיעו למרכז הכספים שלנו (רק לאלה ששלמו לכל הפחות חמשה רובלים לחדש היו נותנים טופס מיוחד מן הרשימות הללו ל"מתנה"). באופן זה היינו פטורים מתת לכל נותן ונותן "קבלה" מיוחדת, בחתימת מי שהוא מאתנו, שאפשר היה לחשוש, פן תתגלגלנה עלינו על ידיהן צרות רבות מצד הרשות.

בכל חום הנוער שבי התמסרתי לעבודה זו. כל היום עסקתי במסחר, ובערב, אחרי השעה התשיעית, הייתי יוצא לעבודתי—לגבות את הכספים מידי החברים—המנדבים. כמו כן היה מתפקידי לרכוש חברים חדשים. לעתים תכופות הייתי מתמהמה בבתים שונים עד השעה השלישית אחרי חצות הלילה. היו מקרים, כי בשיחות כאלו נמצא מי ששאל: "הבאמת מאמינים אתם שתהיה מדינת־היהודים בארץ־ישראל?" על זה הייתי עונה: "אין אני מאמין שאני, או בני או נכדי יזכו לראות את ארץ־ישראל בבנינה — בתור מדינת ישראל. אבל מאמין אני, כי לו היו אבותינו

שגורשו מספרד נדים לארץ־ישראל, כעצת אברבנאל, ולא נתמזרו לכל קצות הארץ, כי עתה כבר היתה לנו מדינה שלנו בארץ. הם לא עשו כן, לכן אנחנו צריכים להתחיל בדבר, וכעבור מאתים שנה אפשר תהיה ממלכה עברית לנכדינו". ולא רק כסף הייתי גובה, אלא גם נפשות הייתי עושה לרעיוננו. וכן היו גם הגובים האחרים עושים. בתנאי עבודה כאלה היינו כולנו יחד מאספים קרוב לשלש מאות רובל לחודש, מה שנחשב בימים ההם לסכום גדול.

ד

חברות "חובבי־ציון" מתרבות

קרוב לעת הזאת נוסדו בוורשה עוד שתי חברות לישוב ארץ־ישראל. האחת—של חסידים, ואבי, אף על פי שהיה מתנגד—נספח עליה. לחברה זו נצטרפו אנשים כשפילריין, ביאלר, שמואל דוד זלברג, אהרן פייביל ערוקנהיים, הרב יצחק פייגנבוים וכדומה. חברי החברה השניה היו סוחרים הגונים. ביניהם היו אנשים כר' יעקב משה מאירזון (יחסן ולמדן ומשכיל גדול), הסופר שאול פנחס רבינוביץ (שפ"ר), חיים כהן ודומיהם. כל חברה עבדה לעצמה, אבל שתיהן כוונו למטרה אחת. ב"יום בהיר אחד" באו שפ"ר וחיים כהן — באי כחה של חברת הסוחרים — אל אבי בהצעה, לאחד את שתי החברות למען תעבודנה בכח כפול. אני, נער בן תשע־עשרה, ישבתי אותה שעה מרחוק והקשבתי לטענות אבי נגד האחוד. לאחר שנגמר הוכוח יצאתי החוצה ביחד עם שפ"ר. שאלתי אותו: האחוד הזה שהם מבקשים למה הוא להם? הן ברור, שלעולם לא יגיעו לידי עבודה משותפת; תמיד ימצאו עניינים לוכוחים וסכסוכים אשר יחלישו את עבודת שתי החברות. אדרבא, הוספתי, תעבוד כל אחת בסביבתה, וקנאת אשה ברעותה תביא את שתיהן לידי עבודה כפולה ומכופלת, מתוך שכל אחת תשאף לעלות על חברתה במעשיה לטובת "המטרה הכללית". לסוף נפסק המשא־ומתן על אודות האחוד. וגם סבה צדדית גרמה לכך. שפ"ר שלח לי גלויה, כתובה רוסית, בה בקשני לבוא בערב לאספת החברה שלהם. הגלויה נפלה לידי אבי. ולפי שקבל אותה ביום השבת, למד מזה, שהגלויה נכתבה ביום הזה, כלומר: ביום השבת. והעובדה הזאת היא שגרמה, כי יחדלו לגמרי מלשאת ולתת בדבר אחוד שתי החברות.

וכמו בוורשה, כך גם בערים אחרות: בכל עיר ועיירה נמצאו יהודים עסקנים נשואי פנים, אשר קבלו על עצמם לאסוף כסף לטובת עובדי

האדמה בארץ־ישראל וביחוד—לטובת החלוצים מבני בילי"ו*. בחדש אדר תרמ"ד (1884) פרסם שפ"ר—בשם החברה „חובבי ציון" בוורשה—את חשבון הכספים שנאספו במחצית השנה הראשונה להוסדה (כלומר: אלול תרמ"ג עד אדר תרמ"ד). הסך הנאסף לא היה גדול; בסך הכל עלה לאלפים ומאה תשעים ואחד רובל וארבע עשרה קופיקות. אבל החשבון היה מענין בזה, שעל פיו ראו בחוש איך גדלה ההכנסה מחודש לחודש, ועמה, כמובן, גדלה גם החברה. כך, למשל, בחודש אלול תרמ"ג היו לה רק מאה וששים חברים, בתשרי—312, במרחשון—380, בכסלו—410, בשבת—425, בשבט—430 וכן הלאה. ה„חשבון" הראה גם כן, לאיזה מושבות ולאיזה עובדי אדמה במושבות נתן הכסף הנאסף, וכמה נתן לכל אחד. גם על הפצת הרעיון ידובר בחשבון זה ומה שנעשה על ידי החברה בגדון זה ועל היחסים שבינינו ובין גדולי ישראל בחוץ לארץ**.

כפי הנראה מן הדין וחשבון קרא שפ"ר את החברה כבר או בשם „חובבי ציון". הוא אסף כסף בוורשה וישלחהו לארץ־ישראל, ואסף „ידיעות" בארץ־ישראל על מצב הישוב והפיץ אותן בוורשה, בפולין בכלל ובכמה וכמה ערים בכל רחבי רוסיה. מכתבים אם באו מארץ־ישראל וידיעות על החיים ועל העבודה בארץ, היה עושה מהם טופסים למאות ומפיצם בכל תפוצות ישראל לשם הפצת ה„רעיון". מכתב אחד כזה, לדוגמה, ימצא הקורא בין ההערות שבסוף הספר הזה***. בתחילת העבודה היו מכתבים כאלה חשובים מאד. אבל לא רק במכתבים השתמשו להפצת הרעיון של ישוב ארץ־ישראל. מלבד רבנו שמואל מוהילובר שנסע לברלין, פריס ולונדון — בחפצו להשפיע על הגבירים הגדולים ובעלי השפעה אשר שם, כי יעשו דבר של קימא לטובת ארץ־ישראל, נסעו לתכלית זאת גם דוד גורדון, עורך ה„מגיד"**** וגם יחיאל בריל עורך

* גם קוריוזים לא תסרו בענין זה. ערים שונות חפצו לבנות מושבות, אשר תכונינה בשמות הערים ההן. החשק הזה חי היה אפילו בעיירות הקטנות—אף שתושביהן היו מחוסרי השגה כל שהיא: בכמה יעלה בנין מושבה? כך אספו הווילקוביזשקים (עיירת מולדתי) שלש מאות רובל, הניחו אותם למשמרת עד שיוסיפו ויאספו עוד סך הגון, ואז יבנו מושבה בארץ־ישראל על שם ווילקוביזשקי. וסוף דבר היה: סך יותר גדול לא אספו, ויום אחד החליטה הקהלה לקחת את שלש מאות הרובל ההם על מנת לעשות גג לבית המרחץ של הקהל...

** בסוף הספר (הערה מספר 3) נתן טופס של חשבון־הכספים.

*** בסוף הספר (הערה מספר 4) בא מכתבו של מר מיכל הורביץ.

**** בסוף הספר (הערה מספר 5), העתקות ממכתבי דוד גורדון כמו שהם.

ה־לבנון". הוא עבר בערים אשר בדרום רוסיה, היה בקיוב וגם באודסה, ובכל מקום בואו השתדל לארגן קבוצות פועלות לטובת הישוב בא"י.

[illegible]

בע"ה ט"ז אדר תרמ"ד, קיוב.

שלום וברכה לידי"נ הרב המופלא חו"ב וכו' מו"ה שמואל לעווין, ולבנו היקר זרעו למינהו נ"י.

הנני בזה לשחר את פני בנו היקר להיסב עמדי חסד למסור המכתבים הסגורים בזה ליד בעליהם. ואם מכר השני ספרים שלי שנשארו אצלו, יסב נא למסור המחיר ליד הגביר ר' הירש יוסף שפילרין נ"י והוא ישלחם לביתי במאינץ עם שאר הכסף אשר בא לידו עבורי.

[illegible]

אדות ישוא״י, לראבון רוחי אין בפי בשורה טובה מקיוב מפני טעמים שונים וטעם כעקר כי מאז בואי הנה החילותי להרגיש עיפות גדולה בגופי וברוחי והנני יושב כסר ועף כל היום בחדר משכבי. ואני מיחל בכליון עינים כי יעברו ימי הקור ואסע מזה לאדעססא. ויכול להיות כי אשוב מאדעססא שנית הלום ואולי בטעם השניה אמצא העת יותר מוכשרת לעשות פה לטובת ישוא״י.

הנני ידידו הדורש באה״ר יחיאל ברי״ל

ידרוש נא בשמי לשלום ידי״ב הח׳ שפ״ר. ואודהו על אשר הוסיף שמן על המדורה בהמליץ גו׳ 15.

אגב: עוד זמן קצר לפני העת המדוברת שלח הברון רוטשילד את בריל הנזכר לעיל, לבקש ברוסיה משפחות יהודיות שעל עבודת האדמה פרנסתן, באשר היה בחפצו לבנות בשבילן מושבה בארץ־ישראל. הברון האמין, כי אנשים החיים על עבודת האדמה כל ימיהם יצליחו יותר מאלה שנתישבו בראשון־לציון, זכרון יעקב וראש פנה, אשר לפני בואם למושבות אלו לא ידעו עבודת האדמה מה היא. לפי הוראות חובבי ציון ברוסיה, וביחוד לפי הוראת הרב ש. מהילובר, בחר בריל באחת עשרה משפחות, בני כפר מסביבות רוזשאני, פלך גרודנה, והעבירן לארץ־ישראל. הוא קנה בשבילן חלק מאדמת הכפר הערבי „עג׳יר״ (לפנים – עקרון) והושיבן על הקרקע (פרטי ההתישבות הזאת נמצאים בספרו של בריל שנקרא בשם: „יסוד המעלה״).

בשנת תרמ״ד (1884) חל יום הולדת המאה של משה מונטפיורי. ומהיותו הראשון שהתחיל בבנין הארץ וישובה, החליטו חובבי ציון אשר ברוסיה ואשר באשכנז, שנתכנסו אז באספת קטוביץ, כי כל חברות „חובבי ציון״ יתאחדו לאגודה אחת בשם „מזכרת משה״. אנחנו, „חובבי־ציון״ אשר בוורשה, החלטנו להדפיס תמונת מונטפיורי, בצרוף שיר מתאים לה, ולהפיצה בין חובבי ציון. הכנסת התמונה היתה מוקדשת לישוב ארץ־ישראל. את השיר האמור חבר גדול משוררי הדור ההוא: י. ל. גורדון. אבי ושפ״ר טפלו יחדו בענין הדפסת התמונה. אם כי בכלל לא היה חפץ אבי לעבוד יחד עם שפ״ר, הנה בטעם האחת הזאת הרשה להשתמש גם בשמו המפורש, וכל תמונה היתה חתומה בשמות: לעווין ורבינוביץ*. התמונות נשלחו לכל חשובי החובבים בארץ ובחוץ לארץ,

* לאחר זמן, אחרי מות אבי, קבלנו מתנה ממונטפיורי: את תמונתו ועליה חתימת ידו וביוגרפיה קצרה שלו באנגלית. בימי היותי ברחובות עדיין נמצאה התמונה הזאת בידי. יהלכה לאבוד.

מכתב יליג והשיר שחבר המשורד לכבוד השר משה מונטפיורי

למכירה. כך נשלחו לווילנה על שמם של פין, לבנדה, נתנזן, וילקוריסקי; לקובנה—על שם דודי, רוקח, ומשה ברמסון. לווילקוביסקי—על שם י. חמילבסקי. לממל—על שם הד"ר רילף *, ולאחרים. כל החובבים התעסקו במכירת התמונה ועוד בשנה הראשונה הגיעה ההכנסה קרוב לארבעה עשר אלף רובל — סך גדול מאד לפי מושגי הימים ההם. כמעט שלא נמצא בית יהודי ברוסיה, שלא תמצא בו תמונת משה מונטפיורי אשר הפיצונו.

בשנת 1883 נוסדה בווינה אגודת סטודנטים בשם „קדימה". לכתחילה היתה מטרת האגודה: להפיץ „חכמת ישראל" ואת הספרות העברית בין בני הנעורים. ביום 23 למרץ 1883 נתאשרה האגודה מטעם הרשות. היושב ראש הראשון של האגודה היה הד"ר נתן בירנבוים, סטודנט לתורת המשפטים בעת ההיא. אחרי זמן מה התחילה האגודה להוציא לאור את העתון „זעלבסטעמאנציפאציאן", ובירנבוים היה אחד מעורכיו הראשיים. בעתון הזה נדפס מאמרי בשם „רכישת אדמתנו שנית", בשלשה המשכים. שם הצעתי לפני חברת „מזכרת משה" ליסד בארץ־ישראל „מושבה למופת" על יסודות מעשיים, ולתמוך בה עד שתגיע לידי מצב איתן ותוכל להתפרנס מפריה. חשבתי שמושבה כזו תשמש „דחיפה" לאנשים בעלי הון שיתעסקו בעבודת אדמה בארץ־ישראל. וכזאת הצעתי גם בנוגע לתעשיה: שיוסד בית־חרשת לתעשית דברים שיש להם מהלכים בארץ־ישראל עצמה ובכל מלכות תורכיה. ואם בית חרשת כזה יצליח, הרי ישמש גורם לבעלי הון שיפתחו בתי חרשת בארץ גם למיני תוצרת אחרים.

---

* בנוגע לתמונות ששלחתי על שם ד"ר רילף בממל קרה הקוריוז הזה: הייתי בממל, ושפיר כתב לי לשם שצריך לשים קץ לכל החשבונות ממכירת התמונות. באתי אל הד"ר רילף ושאלתי אותו על דבר חמשים התמונות שנשלחו לידו. ומה גדלה השתוממותי באמרו לי, כי כל התמונות נמכרו, אבל הכסף אין בידו; כי הוא מסר את דבר המכירה לידי השמש של „בית התפלה ליהודי המזרח" והלז כזבז את הכסף, ואיננו. הד"ר רילף הבין, שתשובתו לא הניחה את דעתי ויאמר להרגיע אותי בצדה טובה: הוא יתן לי מאתים טופסים של ספרו „ארוכת בת עמי", שהוציא זה עתה לאור כשפה האשכנזית ובו ידובר על הלאומיות העברית. את הספרים האלה אשלח לוורשה למכירה ובדמי ה„פדיון" יסולק מחיר התמונות. לא היתה לי ברירה אחרת. את מאתים הטופסים לקחתי וכמדומה שעדיין הם מתגלגלים באבק איזו פנה נדחת.

הדות למאמרי זה באתי ביחסים קרובים עם הד״ר בירנבוים ויתר חברי המערכת. בחודש אוקטובר 1885 הודיעו לי כי בווינה נוסדה „אגודת נשים צעירות בשם „מרים״, אשר תפקידה—תמיכת הישוב בארץ־ישראל*.

חשיבות הדפסת תמונת מונטפיורי היתה בזה שהכניסה סך גדול, בערך, לאוצר חובבי־ציון. אבל היא שגרמה כי בוורשה בטלו כל החברות לישוב ארץ־ישראל. כי נמצאו אנשים אשר משנאה או מקנאה הפיצו שמועות בעיר, כי שפ״ר בזבז את כסף ההכנסה ממכירת התמונות ולא שלח אותו לאודסה—המרכז לחובבי ציון אחרי אספת קטוביץ. וההאשמה היתה בפומבי, ברחוב ובבתי תפלה. כל הצטדקות לא הועילה. הדבר הגיע לידי כך, שאדם חשוב ומכובד כיעקב משה מאירזון עלה על הבמה בבית המדרש והזהיר את העם, כי „כל מוציאי דבה ולעז, בודאי שלא יוציאו שנתם״; אבל גם זאת לא הועילה. כל חברות חובבי־ציון בוורשה בטלו. שפ״ר עצמו, כאדם פרטי, הוסיף לעשות את מעשהו להפיץ ידיעות בנוגע לישוב ארץ־ישראל ולעורר את העסקנים בערים ובעיירות, שימשיכו בעבודתם.

אשר לי, נטרדתי מעבודה יקרה זו בשל עניני משפחה. בסוף שנת 1885, תיכף אחרי מות אבי, מוכרחים היינו—אני ולוי אחי—לקבל על עצמנו את הנהלת מסחר אבי. תפקיד זה גזל את כל שעותי. ואף על פי שלבי שתת דם על בטול העבודה לישוב הארץ, בכל זאת עברו עלי שנים אחדות ללא מעשה בשטח זה, וההכרח לא יגונה. אני נסיתי להפיץ את רעיון הישוב על ידי בית מסחרי. בעת ההיא התודעתי אל הרומניסטן הידוע מר שמ״ר; עד אז היה כותב את רומניו בלא שום כונות מיוחדות. ראיתי את האיש והנה הוא משכיל, בעל כשרון וחפצתי למשכו אחרי למען יפיץ את רעיון הישוב בין ההמונים הקוראים יהודית. הצעתי לו לכתוב רומן על הנושא של חבת ציון בשביל הוצאת הספרים שלנו. תשובתו היתה שאין הוא יודע כלום בענין זה. נתתי לו חומר מודפס בדבר הישוב והוא ידע להשתמש בו ויכתוב את הרומן „רפואה שקדמה למכה״. כה תאר את הפוגרומים על ישראל ברומניה (את השם „רוסיה״ אסור היה להזכיר), את המושבות הראשונות בארץ־ישראל ועוד. אנחנו הדפסנוהו והוא נפוץ במספר לא קטן. אבל רומניו הקודמים, הרבו, כפי

* עיין בסוף הספר, (הערה מספר 6) טופס המכתב של האגודה, בגרמנית.

הנראה למשוך לבות הקוראים מאשר הרומן הזה... נמלכתי בדעתי והצעתי לו לתרגם את הספר „מסתרי היהודים" מאת רקנדורף. מטרת הספר היתה — ללמד לעם את דברי ימי ישראל על ידי ספורים יפים. אבל המקרה גרם להפיר את מחשבתי זו. שנים אחדות לפני כן קבלתי את הספר הזה מספריה הסמוכה לסינגוגה הוורשאית אשר ברחוב טלומצקי. קראתיו ונחרת בזכרוני. וכאשר חפצתי לקבל עתה שנית את הספר למטרה האמורה, לא נמצא עוד בספריה. כתבתי ללייפציג ל„מרכז הספרים" וגם שם לא נמצא; כתבו לי משם שאפשר להשיג רק את שני החלקים הראשונים ולא יותר. כך בטלה הצעתי מאליה.

רק לאחר זמן, כשנוסדה תברת „אחיאסף" והצעתי לתרגם את הספר הזה בשביל בני הנעורים בעברית, גלינו שבבית מסחר ספרים של אהרון פויסט, בקרקוי, מונחים מאתים טופסים כאבן שאין לה הופכים. ואף אמנם תרגם א. ש. פרידברג את הספר הזה בשנויים קטנים ובהוספות*.

ושמ"ר כתב שלשה ספורים היסטוריים בשביל הוצאתנו, בשם: „בלה לשלשה חתנים", „בן מלך מדומה", „אדם כאלהים" (קיוס קליגולה), כולם מזמן שקדם לחורבן בית שני. הספורים האלה מצאו להם קהל קוראים יותר גדול מן הרומן שלו הראשון. ובראותי כי רומניו וספוריו משפיעים על קהל הקוראים ברוחנו, השתדלתי בפני הוצאת הספרים „האלמנה והאחים ראם" בווילנה, כי היא תזמין אצלו רומנים הסטוריים גדולים יותר בכמותם. היא נענתה לי, והוא כתב בשביל הוצאה זו רומנים אחדים מטין זה. האחד: „פון קליין צום קרוין", מתקופת הורדוס. ואחרים כדומה לו.

וכיון שבאתי ל„מסתרי היהודים" של רקנדורף, עלי להזכיר עוד ספר אחד בתוכן כזה. הספורים שב„מסתרי היהודים" נכתבו באופן זה: בנו של שלמה המלך כותב רומן, שהוא מכניס בו את ההיסטוריה העברית של זמנו, ומוסרו לבנו הבכור. הבן הבכור הזה, כותב גם כן רומן, ובו הוא מספר את דברי ימי היהודים של זמנו הוא, ומוסרו ל ב נ ו הבכור, וכן הלאה עד הגיעו לימים שאנחנו עומדים בהם. כך נכתבה כל ההיסטוריה הישראלית ברומנים מספר, הנוחים לקריאה וקלים לזכירה. הספר השני שאמרתי הוא של הד"ר פיליפסון ושמו: „על גהרות" (אן דען שטראמען). גם בו מסופרת ההיסטוריה העברית בספורים. הספור הראשון נקרא בשם:

* הוא הספר „זכרונות לבית דוד", מאת א. ש. פרידברג.

„על שפת הנילוס" — רומן מחיי היהודים במצרים בהיותם עבדים, וכן מסופר שם, איך הוציאום משה ואהרן ממצרים, מבית עבדים. הספור השני הוא: „על גדות הירדן" — תקופת שמואל הנביא והפוליטיקה שלו עם שאול ודוד. הספור השלישי נקרא: „על נהרות בבל", בו מסופר על חיי היהודים בגלות בבל. יותר מן השלשה לא מצאתי ואין אני יודע אם לא הוסיף לכתב עוד, או שאף הוא כרקנדורף כתב על דברי ימינו כולם, אלא שלידי הגיעו רק אלה השלשה. ספורי פיליפסון גדולים מאלה של רקנדורף. פה כל ספור הנהו ספר בפני עצמו וכלם מעניינים מאד.

המעט הזה — הדאגה להוצאת ספרים המושכים את לב הקורא לחבת ציון — הוא כל מה שיכולתי לעשות בימים ההם לטובת ישובה של ארץ־ישראל. ליסד שנית חברה לישוב ארץ־ישראל לא יכולתי — כי עבודה קשה עבדנו בבית המסחר שלנו; לעתים תכופות עסוקים הייגו עד השעה השניה אחרי חצות הלילה.

התחדשות העבודה

רק בשנת 1888 בא רבי שמואל מוהילובר לוורשה, לתכלית הקמת האגודות ההרוסות. הוא דרש בפני הברית ש"ס אשר ברחוב נַלֶבקי ודרשתו היתה כאש־אוכלה־אש. בדמעות שליש בקש מאת שומעיו כי יחדשו את עבודתם לטובת הישוב. הוא קוה כי אחרי הדרשה יבואו נכבדי חברת ש"ס למעונו ושם יחליטו איך לגשת אל העבודה שנית. אבל הוא קוה וטעה: כל דמעותיו אשר שפך וכל דבריו אשר דבר נפלו על לבות אבן. בודד ישב במלונו ואיש מן החברים לא פנה אליו. אז קרא אליו אחדים מן הצעירים שבחובבי ציון: את אליעזר קפלן, את זאב גלוסקין, חיים כהן ואותי. בלב דָוֶה ספר לנו כי דבריו באזני „חברת ש"ס" היו „ברכה לבטלה", ועתה הוא מבקש ממנו, שאנחנו נקבל על עצמנו דבר הקמת חברה של „חובבי ציון" בוורשה. מושפעים מדבריו שיצאו מן הלב, התאגדנו באותו מעמד והיינו לועד, שלקח על עצמו את התפקיד: לשוב ולהחיות את רעיון התחיה בקהלה היותר גדולה באירופה המזרחית.

באמת נעשתה כל העבודה רק על ידי שנים, שהם: זאב גלוסקין ואנכי. סדר עבודתנו היה פרימיטיבי מאד. קודם כל כרכנו לנו פנקס, ובפנקס ביד אמרנו ללכת מבית לבית ולרכוש חברים לחברה החדשה. אבל עוד בצעד הראשון עמדנו בפני „פרובלימה": אחד־מחשובי הרבנים בוורשה היה רבי יצחק פיגנבוים. הוא היה גם „חובב נלהב"—כמו שהיו נהגים לאמר בימים ההם—והשכל היה מחייב שעליו להיות הראשון בפנקס. אך נמצא בוורשה איש יהודי עשיר ובעל בעמיו ושמו פייביל טרוקנהיים, ואנחנו לא פקפקנו אף רגע, כי הוא יראה פחיתות כבוד לעצמו אם שמו יבוא שני בפנקס ולא ראשון. החלטנו לעשות רצון שניהם. תחילה באנו אל הרב והוא חתם את שמו על הדף הראשון, ויהי שבע רצון. אז הדבקנו את הדף הזה בחתימת הרב אל לוח הפנקס, ובאנו אל הגביר טרוקנהיים.

פתחנו לפניו את הפנקס, וירא את הדף השני, כאלו היה הראשון בפנקס, ויחתום את שמו גם הוא. אז הרפינו את הדף הראשון מן הדבק, ויצא לנו הרב ראשון והגביר שני, והכל בא איפוא על מקומו בשלום.

אחרי שגברנו על המכשולים האלה התחלנו הולכים מבית לבית, לאסוף חתימות חדשות. כל איש ואיש חתם את שמו בספר, ובצד שמו רשם את הסכום שהוא אומר לשלם מדי חודש בחדשו. לפי שגלוסקין היה עובד בבית־מסחר זר ואני הייתי טרוד כל היום בהנהלת בית מסחרנו אנו, יכולנו להקדיש לעבודתנו זו רק את הערבים וחלק מן הלילות. כאשר כבר הזכרתי, היתה עבודתנו מתחילה רק בשעה התשיעית בערב ונגמרת בשעה השניה או השלישית אחרי חצות הלילה. אבל הצלחנו בעבודתנו: בכל אשר באנו, היו מקבלים אותנו בסבר פנים יפות, ובאוזן קשבת היו שומעים את דבריגו. וכמה פעמים היינו מאושרים לראות, איך „הנשמה היתרה" היהודית מתלקחת גם בימות החול... בכמה וכמה משפחות היו כל בני הבית יושבים מסביב לשלחן עד שעה מאוחרת בלילה, מקשיבים לדבריגו ובולעים כל מלה ומלה שיצאה מפינו. מאושרים היינו, אנחנו השנים, למראה אשר כזה. ויותר מאשר היינו מתגאים ברכישת הכספים, היינו מתגאים ברכישת הנפשות.

כדאי להעיר, כי בין העשירים והרואים־טובה־בחיים פגשנו שויון נפש גמור לאידיאליגו ודבריגו. בצחוק וחדודים היו אלה מקדמים את פנינו. אבל בחוגים הביניגים מצאנו הבנה וערות רבה לשאיפותינו. עובדה זו העלתה על לבנו את דברי היינה על אדות היהודי העני, „הכלב בכל ימות השבוע ובן־המלך ביום השבת". הרגשנו כי השבעים בלחם עניים הם ברגש, והיהודים הפשוטים, הלוחמים על פת לחם ועל פרוסה של פדיון, צמאים לשמוע את הבשורה הלאומית מפינו: נתחדש בהם הרוח ויהיו לאידיאליסטים — לבני־מלכים...

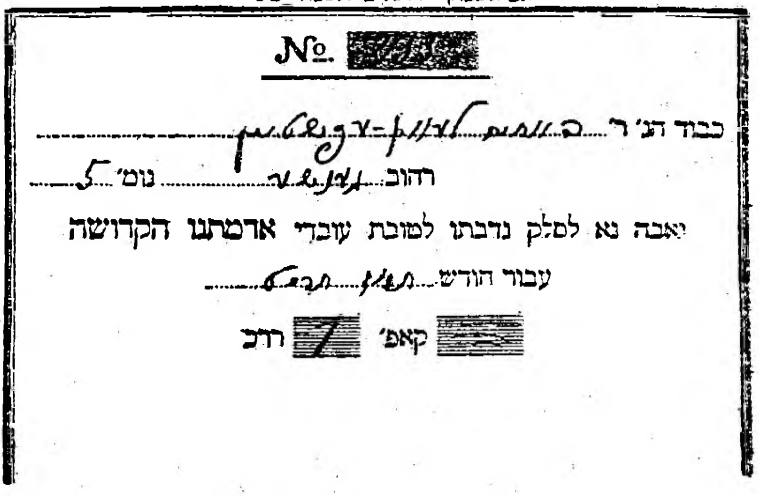
עבודתנו המצליחה עודדה אותנו כל כך, עד כי העמדנו בסכנה את חופשתנו הגופנית — והיינו גותנים „קבלות" לחברים המנדבים בחתימת ידינו. ברוסיה, כידוע, אסור היה לאסוף כסף למטרה מעין זו של חִבַּת ציון.

לא הסתפקנו בעבודתנו זו בלבד. גמלכנו וקראנו למגיד הקמניצי, מכבי, לבוא לוורשה. הוא בא, וישא נאומים רבים בבתי התפלה הוורשאים. אנחנו ה„עסקנים" היינו באים לשמוע כל דרשה ודרשה שהוא היה דורש, כדי לראות את הרושם שדבריו עושים על לבות השומעים. והרושם היה חזק מאד. הצלחתנו הלכה הלך ונדלה, עד כי בסיון תרמ"ט, הדפסנו „קול

קורא לכל היהודים אשר בפולין" ובו פרסמנו את מכתבו של הרב קלישר, שכתב בשעתו לאבי*.

טופס של „קבלה", שהיו נותנים „חובבי־ציון" בוורשה

אם אשבחך ירושלים תשכח ימיני

חברת „חובבי ציון" בוורשה גדלה מיום ליום. ושפ"ר, שלכתחילה עמד מרחוק, חזר וקבל על עצמו את העבודה ואת ענין התעמולה. בקיץ ההוא (תרמ"ט) נסעתי לווילנה לרגלי מסחרי ונכנסתי לרבי שמואל יוסף פין, אחד מעמודי חבת ציון ברוסיה. הוא ספר לי, כי בקרוב תקום בווילנה אספה רבה של כל העסקנים החובבים אשר ברוסיה. אגב בקש ממני, כי בשובי מווילנה, אסור לביאליסטוק ואתראה עם הרב מוהילובר ואדבר עמו על קביעת יום־האספה וכן אוָעץ עמו את מי להזמין אל האספה מאת היהודים יושבי ביאליסטוק. הוא העיר, כי טוב היה שגם צירי וורשה לא יחסרו באספה זו. בחודש אב תרמ"ט קמה האספה. ואלה שמות האנשים שנבחרו מאת החברות לישוב ארץ־ישראל בעריהם להשתתף באספה רבה זו:

אודסה—מ. ל. ליליגבלום; איבניץ—ר' אליעזר סטרשון; בוברויסק—ר' י. פפירנא; ביאליסטוק—ר' שמואל מוהילובר, יעקב בכרך ואייזיק בן

* בסוף הספר (הערה מספר 2) נתן הקול־הקורא בשלמותו.

טובים; ברדיצ'ב—י. זילבערברג; דינבורג—א. ז. קלמנסון; דיסנא—אברהם רוזט; הומל—מרדכי בן הלל הכהן; וורשה—ז. גלוסקין; ווילנה—ש"י פין, ר"ח ברלין (אחיו של הנצי"ב ראש הישיבה בוולוזשין), מ. א. קצנלבוגן, שמואל שרגא פייגנסון (שפן הסופר), זלמן גורלנד, ישעיה גציל בך ורבי יהודה צבי סולונוביץ; ווילקומיר—רפאל גרושקין; וורַבַּלין—הרב ר' דוד טבלי קצנלבוגן; זסלב—פנחס ספקטור; זשיטומיר—חיים פלקסנר (עו"ד); יליסבטגרד—זאב טיומקין; לבוי—הרב ר' הלל כץ, ד"ר קליין; מינסק—יהושע סירקין ושאול גינזבורג; מיר—ר' יהושע פלאצקעס (שוחט); נישווין—הדיין ר"ד פיינברג; סמורגון—ר"צ פרידנזון (רב מטעם); סווינצ'יני—הרב ר"פ רוזובסקי; פולטבה—צבי שימשלביץ; קובנה—איסר בר וואלף, קלֶצק—ר"מ הכהן אייזנשטדט; קרמנטשוג—חיים ליב מַרקין מווילנה; ריגה—זאב לונץ.

מלבד אלה, שנבחרו על ידי החברות למקומותיהן, השתתפו באספה: אליהו קופלמן ממוסקבה, שאול פנחס־רבינוביץ (שפ"ר) מוורשה, גדליהו רוסשטיין, צבי שיינך ואברהם יהושע רבינוביץ מסמורגון, משה יצחק ברלין מדינבורג, אריה ליב הורביץ מקובנה, אריה ליב גורדון ויהודה ליב אפל מווילנה.

כל אלה החליטו החלטות שונות בנוגע להמשך העבודה לישוב ארץ־ישראל. ואלו הן ההחלטות הכי חשובות שהוחלטו באספת ווילנה:

א) לשלח לד"ר פינסקר מכתב תודה, בשם כל חברות חובבי ציון, על העבודה הקשה והנאמנה שעבד לישוב במשך חמש שנים, ולכבדו בתואר „חבר נכבד".

ב) אחרי שהד"ר פינסקר משך את ידו מן העבודה ומקומו בתור מנהל (גבאי ראשון) פנוי, החליטו לשנות את סדר ההנהגה באופן זה: ההנהגה כולה נמסרת לשמונה מנהלים (גבאים). והיו השלשה מהם—„גבאים פועלים", וחמשה—„גבאים יועצים". לגבאים פועלים נבחרו ר"ש מוהילובר מביאליסטוק, רש"י פין מווילנה ור' אברהם גרינברג מאודסה. ולגבאים יועצים נבחרו: הנצי"ב מוולוזשין, הרב הגאון הישיש ר"מ אליאשברג מבויסק, הד"ר קליין מליבוי, ר' מאיר פרידנברג ממוסקבה ור' ישראל גינזבורג מוורשה.

ג) כל הידיעות מן המושבות בארץ־ישראל וכל בקשות התמיכה תשלחנה לר"א גרינברג באודסה. הוא ישלח את הידיעות ואת הבקשות בצירוף חַוַת דעתו, לחבריו השנים, הגבאים הפועלים, ואלה השלשה יחליטו

מה שיש לעשות בכל מקרה ומקרה שיבוא לידם. אם סך התמיכה אינו גדול, הרשות בידי אלה השלשה לכתוב למר מיכאל אַרלַנגֶר בפריס, שימסור את הסך למי שצריך למסור. ואם הסך גדול, או שהענין שעליו ידובר הנהו חשוב מאד, אז עליהם להתיעץ בדבר עם חמשת הגבאים היועצים, ועל פי רוב דעות יקום דבר.

ד) כל הכספים הנמצאים עתה בידי החברות לעריהן, ישולחו תיכף לידי הגזבר מר ארלנגר בפריס.

ה) הגבאים היועצים צריכים לענות לשואליהם במשך חמשה ימים.

ו) אחת לרבע שנה צריכים הגבאים הפועלים לשלוח לכל החברות דין וחשבון מההכנסה וההוצאה של החברה.

ז) ההנהגה החדשה צריכה למהר ככל האפשר בקנית אדמה בארץ־ישראל, בשביל להרחיב גבולות גדרה ופתח תקוה.

ח) בנוגע לתמיכה אין צריך להבדיל בין גדרה, פתח־תקוה או יסוד המעלה.

ט) מכל הכספים אשר יגיעו לידי הגזבר, צריך לנכות שלשים אחוזים לקנית אדמה, ואת השאר — לתמיכת המושבות הקימות, כל זמן שתהיינה זקוקות לתמיכה.

י) לשלח שליח מיוחד לארץ־ישראל, לחקר את מצבן של המושבות ולקבוע בקירוב את הסך הנחוץ כדי להעמידן על בסיס איתן.

יא) לשלח קול־קורא לכל החברות, להרבות בקבוץ כספים כדי לחזק את שלש המושבות גדרה, פתח תקוה ויסוד המעלה, במדה שיוכלו יושביהן לחיות על עבודתם ולא יצטרכו לתמיכה, ולמען נוכל לסייע לאנשים שיש להם כסף משלהם אבל לא במדה מספקת בשביל להתבסס בשלמות.

יב) לכתב לאכרי עקרון שיחתמו על החוזה שפקידי הברון מציעים להם; כי כל מה שהברון עושה, רק לטובת האכרים הוא עושה.

יג) לקבע בכל ערי ישראל את שבת נחמו, כשבתם של חובבי ציון. כל החובבים יתקבצו לבית תפלה אחד וידרשו בשבחו של ישוב ארץ־ישראל.

יד) להשפיע על הרבנים ברוח חבת־ציון ולמשוך את לבבם אחריה; לבקש מהם רשיון להעמיד בערב יום הכפורים קערות לישוב ארץ־ישראל בכל בתי התפלה.

טו) בחורף הבא יתאספו חברינו אשר בלבוי עם סוחרי האתרוגים ויתישבו בדבר, איך להכניס אתרוגי ארץ־ישראל בשוק האתרוגים. ההכנסה תוקדש לישוב ארץ־ישראל; האספה תקום בווילנה או בביאליסטוק.

ו

מלחמת הרבנים בחבת ציון

אחרי אספת ווילנה בא הרב מוהילובר לוורשה שנית. פה נפגש עם הגאון רבי יוסף בר סולוביציק מבריסק. לפי שאבי היה מכבד מאד את הרב מבריסק, ראיתי חובה לעצמי לבוא אליו ולברכו בשלום—עוד לפני בואו של רבי שמואל מוהילובר. מצאתי בחדרו אנשים רבים, ובפני עם ועדה התחיל לחקור ולדרוש אותי על אודות מהלך האספה בווילנה, ודרך אגב, לזלזל מעט בכבודו של הרב מוהילובר, שהיה רוח החיה באספה זו. בדרך לגלוג מכוסה שאל אותי: „מי הוא זה ואיזה הוא רבי שמואל מוהילובר זה, שנתמנה למנהל ראשי לדבר שכזה?" עניתי לו: „לו היית אתה, רבי, באותו מעמד, אפשר שהיו בוחרים בך ל„מנהל ראשי", אבל אחרי שכבודו עומד מן הצד, בחרו באנשים שהיו נכונים לקחת על עצמם את כל עול העבודה". אבל הוא הוסיף לשאול:

— ולו הייתי באותו מעמד, היו בוחרים בי ל„גבאי פועל" או ל„גבאי יועץ"?

השאלה הערומה הזאת עוררה את חמתי והייתי מוכן לענות לו „תשובה נכונה". אבל יראת הכבוד, שהיתה בי בנוגע לגאון זה, וגילי הצעיר, הם שגרמו לי, כי הייתי נוהר בתשובתי. ובכל זאת אמרתי לו:

— בעת הראשונה מסתמא היו בוחרים בכבודו לגבאי יועץ, אך לאחר זמן, כשהיה מצטין בפעולותיו ומצליח בעבודתו לטובת הישוב, אפשר שהיו בוחרים בו גם לגבאי פועל...

אחרי כן החל לחקור אותי על אודות האנשים שהשתתפו באספה ומה סיבם. הוא שאלני:

— מי בא מלבוי?

עניתי לו: הד"ר קליין.

מי שהוא מהמסובים שאל:

— ומי בא מריגה?

וקודם שהספקתי לענות, קפץ הגאון מבריסק ויאמר בקול נצחון:

— ד"ר גרויס.

אני עניתי: לא! אבל ברגע זה שמתי אל לבי, כי לצון חמדו להם בעלי התורה, והשם „גרויס" מקביל לשם „קליין" שהזכרתי... אך כמעט הוצאתי מפי את המלה: לא! מלא הגאון הבריסקי צחוק פיו, ואמר: לא עמדתי על סוף דעתו ונכשלתי בתשובה שאינה הגונה...

כל הסצינה הזאת עשתה עלי רושם של „צחוק דמים". שאלתי את נפשי: גאון גדול שכמותו, איך יוכל להתלוצץ ולמלא שחוק פיו בשעה שידובר על ענין רב־ערך כישוב ארץ־ישראל? בלב מלא עצב וצער התבוננתי לכל מעשה־ההתולים הזה ושתקתי. אבל לאחר זמן אנה אלהים את המקרה לידי ונפרעתי הימנו על הדבר הזה.

כבר הזכרתי, כי רבי שמואל מוהילובר בא לוורשה כדי להפגש עם הרב הבריסקי, על איזו ענינים דברו ביניהם, לא ידעתי. אך כאשר שב הרב מוהילובר לביתו, לביאליסטוק, לויתי אותו לבית־הנתיבות, ובדרך גלה לי, שהוא דבר עם הבריסקי על השתתפותו בעבודה לטובת הישוב. רבי יוסף בר פקפק בדבר וסען כי הישוב הארץ־ישראלי אינו מתנהג כדת; כי הברון רוטשילד מכריח את הקולוניסטים לעבור על דתם, וכי כל זמן שהדברים לא ישונו בנדון זה, אין הוא יכול להשתתף עמנו בעבודה.

פה מקום אתי להעיר, כי שנת תרמ"ט—השנה בה קרו כל הדברים המסופרים כאן — היתה שנת שמיטה. הישוב הארץ־ישראלי הצעיר קבל הֶתֵּר מאת הרבנים הגאונים רבי יצחק אלחנן מקובנה ורבי שמואל מוהילובר מביאליסטוק לעבד את שדותיו בשנה הזאת, בין שדות תבואה ובין שדות־אילן — כי שנה שלמה בלי עבודה עלולה היתה להעמיד בסכנה את כל קיום הישוב. הקולוניסטים שבכל המושבות נשענו על הֶתֵּר הנזכר ועבדו בשנת השמיטה. רק אכרי עקרון, שנמצאו תחת השפעת אחדים ממנהיגי הישוב הישן, בעלי החלוקה, נמנעו מעבוד, כי מחרחרי־הריב הבטיחו להם תמיכה ופרנסה במשך שנת השמיטה, אם לא יעבדו את אדמתם. הברון נמנע לתמוך בידי הקולוניסטים, שלמרות הֶתֵּר של גאוני הדור נמנעו מעבוד. בעלי החלוקה השתמשו במאונו של הברון, על מנת להרבות בשנוררות על חשבון אכרי עקרון הצדיקים. כך, למשל, הגיעה דָּפְשָׁה מירושלים לחובבי ציון בוורשה ובה נאמר: „אכרי עקרון רעבים, תמיכה טלגרפית נחוצה". טלגרמות מסוג זה הגיעו גם לערים

אחרות. ועל אודות הענינים האלה, עניני „שמיטה" ו„עקרון", חפץ הרב מוהילובר לבוא בדברים ולידי הסכם עם הגאון מבריסק.

ומענין לענין באותו ענין ספר לי רבי שמואל מוהילובר, כי הציע לפני הרב מבריסק שיפרוש לו במכתב מפורש, מה הם החסאים שחטא הישוב ומה הם התקונים שצריכים להעשות? ורבי יוסף בר הבטיח לו לעשות כן, למען יתבררו הדברים. לכן בקש רבי שמואל ממני, כי כעבור יומים אלך אל רבי יוסף בר ואזכיר לו את דבר המכתב אשר הבטיח לערוך לו. ואנכי עסוק הייתי במסחרי מאד, וימים אחדים עברו ועדיין לא מצאתי לי שעה חפשית למלא את שליחותי. לא ארכו הימים, ואלי בא שליח מאת הרב הבריסקי בבקשה לבקר אותו במלונו. לא סרבתי לו, כמובן, והלכתי אליו. בחדרו מצאתי גם את רבי אליהו חיים מייזל, הרב בלודז, ואנשים רבים אחרים. בבואי נתבקשו כל הנוכחים לעזוב את החדר ונשארנו בו רק שלשתנו. אז פנה אלי רבי יוסף בר בשאלות על אודות בקורו של מוהילובר בוורשה ועל אודות מה שהספיק לתקן בעיר. תחת לענות על שאלותיו, אמרתי לו, כי רבי שמואל בקש ממני להזכיר לו את דבר המכתב. על זה ענה לי, כי מעולם לא הבטיח לו מכתב כזה. והרב הלודזי קים את דברי הבריסקי: „לא, לא—אמר—הוא לא הבטיח לכתוב לו!" שאלתי את הלודזי:

— רבי, וכי מנין זאת לו? הן כבודו לא היה עמהם בשעת השיחה ההיא?

תשובה לא באה. אבל תחת זאת החלו לדבר מרות ובזלזול רב על רבי שמואל מוהילובר, ויקראו אותו בשם: „שמואלקע". וגם על כבודו של הזקן שבחבורה, רבי משה עלישברג, לא חסו ויאמרו שיש לו „מים בראש". והוא הלא חביב היה לכולנו ומכובד מאד. הן במשך חמשים שנה היה רב בבויסק והקדיש את כחותיו לעבודת הישוב. בשמעי את דברי החרפות של שני הרבנים אשר עמי בחדר, נמלאתי חמה. קשה היה לי לדבר „עזות" בפני שני הגדולים האלה, אבל אספתי שארית רוחי ואמרתי להם בפניהם: „אם גדולים שכמותכם מבזים את כבוד התורה, מה יענה ההמון הפשוט?" ר' יוסף בר נסה להצטדק ולהוכיח, שהוא איננו מתנגד לישוב ארץ-ישראל. והראיה—בערב יום הכפורים שעבר הרשה להעמיד קערות „לטובת הישוב" בבתי התפלה בעירו. והרב הלודזי, שהיה רגזן מטבעו, אמר ברור, שהוא מתנגד מוחלט לישוב ארץ-ישראל; ולפי מה שנוהגים במושבות, לא די שאין הוא יכול להסכים לישוב, אלא גם יעבור

בערים ועיירות ויהודים קבל עם נגד כל מעשה הישוב. ילסוף קרא בהתלהבות: „גם אני יודע לכתוב יפה בסופרים, וגם אני יודע לדרוש היטב כמגידיכם; ואני אשתמש בכחותי, אשר בפי ואשר בפי עמי, נגדכם". וכששמע חבריסקי דברים בוטים כאלה, גברה בו חמתו ויאמר גם הוא:

— לבנו כואב ובוכה מצער על אותם המעשים המגונים, שנעשים במושבות אשר בארץ־ישראל.

לא יכולתי להתאפק עוד ואומר להם:

— מורי ורבותי, לו היה באמת על מה לבכות, אז היה כל העולם היהודי רואה את דמעותיכם. אבל לבכות, וביחד עם זה לחרבות בליבנות, להדך חדידים ולמלא פה בחוק (זכרתי לו את ההלצה עלי בבקורי הראשון), הערובת זו יראה האדם מישראל כראות מחזה תיאטרלי.

בגמרי את נאומי הקצר תמהתי בעצמי: מאין זה באה בלבי ה„הוצפה", לדבר דברים קשים כאלה באוזני גדולי הדור? אבל דברי עשו את הרושם שחפצתי בו, ותיכף חדלו מדבר בישוב ארץ־ישראל בקלות דעת. ולסוף הגידו לי: „לפי שרבי שמואל מוהילובר הכניס את הברון לארץ־ישראל, עליו החובה להוציאו משם. לכן החליטו לבלי השתתף בישוב הארץ, עד שיעלה בידי רבי שמואל לאסוף כסף עד כדי לקנות מידי הברון את כל המושבות אשר יסד ולהחזיר לו את כל הכסף אשר בזבז לטובת הישוב. לתשובה משונה כזו לא חכיתי. עניתי להם: „אין ספק שהברון היה שבע רצון לקבל בחזרה את הכסף, אשר השקיע במושבותיו בארץ. אבל מי יכול לעכב בעדו מלבנות מושבות חדשות? האם לא יותר נכון היה מצדכם, לו השתתפתם עם רבי שמואל מוהילובר בבנין מושבה אחת ליד מושבות הברון, ושמשה המושבה שלכם מופת להן, איך מושבה יהודית צריכה להתנהג? חפצתי להפנות את לבם לעובדא, שהברון עצמו משים לב לכך, שהאכרים אשר במושבותיו יתנהגו כדת משה וישראל. אבל דברי לא הועילו. הם בשלהם: מוהילובר צריך לשלח את הברון מארץ־ישראל, ויהי מה!...

כשמסרתי אחרי כן לחובבי ציון אשר בבריסק את דברי חרב הבריסקי על אודות „קערות ארץ־ישראל", צחקו ואמרו, שלא לרצונו הטוב הרשה להעמיד בערב יום כפור „קערות ארץ־ישראל", אלא שהם, חובבי־ציון שבבריסק, שלחו להגיד להרב, שאם אחד מאנשי שלומו יעיז להזיז את הקערות הארצישראליות ממקומן, ושברו כל עצמותיו. ואיום זה הועיל.

כבודם של שני הרבנים, הבריסקי והלודזי, במקומם מונח! שניהם היו גדולי הדור בימיהם. שניהם בעלי לב טוב, ואין בכח אנוש לספר לדור, מה פעלו שני אלה לטובת העניים ולטובת הכלל. לכן קשה להשיג: מה ראו אלה השנים להתנגד ככה לישוב ארץ־ישראל. אני מאמין, כי הדבות והלעז, שקנאי ירושלים הוציאו על הישוב החדש, השפיעו על הרבנים האלה כל־כך, עד שהתנגדו לא רק ליישוב, אלא גם לאלה מגדולי ישראל אשר תמכו בו.

עצם ענין הקערות התחיל שנים אחדות קודם. באלול תרמ"ד (1884) נתפשט קול־קורא לכל חברות חובבי ציון אשר ברוסיה, כי בערב יום הכפורים, יום שנוהגים „להעמיד קערות" בשביל צרכים ישראליים שונים, יעמידו קערה אחת לצרכי הישוב הארצישראלי. כלומר—כך בררו אז—להטבת מצב המושבות „גדרה" ו„יסוד המעלה" וגם אותו חלק מ„פתח תקוה" שלא נתמך על ידי הברון. על החתום באותו קול־קורא באה: „חברת חובבי ציון בלבוי". כי החברה הזאת, היא שקבלה על עצמה את הטורח הרב לארגן את ענין הקערות בכל רחבי רוסיה. בקול הקורא הזה נמצא גם חשבון כספי הקערות של אשתקד. דהיינו: ד"ר פינסקר באודסה קבל 1864,42 רובל, אהרן יהושע שפירא בביאליסטוק—652,57; שמואל יוסף פין בווילנה—621,81½; א. זקהיים בלבוי—656,50. ממוסקבה—כך הודיעו—טרם הגיע החשבון. לסוף נמצא בקול הקורא הזה הוראה, כי את כסף הקערות צריך לשלוח: לאודסה על פי כתובת אברהם גרינברג (שנבחר אחרי כן לראש הועד האודסאי); לביאליסטוק — לד. א. שפירא; לווילנה — לש. י. פין; לוורשה — לרבי ישראל גינזבורג; ללבוי — לא. זקהיים; למוסקבה — למאיר פרידנברג ולריגה על שם ל. שליט.

מן הקול הקורא הזה למדנו, כי חובבי ציון מתרגלים לאט לאט שלא לירא מפני הרשות הרוסית. עוד קודם שהממשלה התירה ליסד „חברה לתמיכת עובדי אדמה ובעלי מלאכה בסוריה ופלשתינה", התחילו לפרסם קולות קוראים וחשבונות כספיים ולא חרדו.

ואנחנו, בחברת ישוב ארץ־ישראל שבוורשה, לא ידענו מכשול בעבודתנו. מלחמת הרבנים בישוב הארץ, מלחמות על זכות הקערות הארצישראליות, כל אלה לא הזיקו לנו. אנחנו הוספנו למשוך אלינו חברים חדשים ולהרבות באספת כספים. בעת ההיא פנינו לחובבי ציון במוסקבה

ובקשנו לשלח לוורשה את המסיח הידוע בימים ההם, יהודה צבי יבזרוב. אוסישקין דחה את בקשתנו, ותחתיו יצץ אותנו להזמין את הרב יצחק יעקב ריינעס מלידא. אבל משום שכל מעשינו היו מרוכזים במצמד של בעלי בתים, דרשנו בכל תוקף שדוקא יבזרוב יבוא לוורשה, לשבועות אחדים לכל הפחות, ועמידתנו ה„תקיפה" הועילה. סוף סוף בא יבזרוב אלינו, וישב אתנו כשבה שבועות. ואכן, הרבה עשה בדרשותיו: במספר חבריו וסכום הכסף הנאסף על ידנו הלך ורב.

עבודתנו היתה ללא־לאות. מדי פעם בפעם נגשנו למפעלים חדשים, תמיד בקשנו ומצאנו אמצעים חדשים. איך להביא על ידם ללב עמנו את דעת הארץ וההתעניינות בה, ולהודיע לעם את אשר יעשה בנדון זה בוורשה וגם בערים וארצות אחרות. אחד האמצעים הללו היה: לערוך הגרלה, הזוכה־בגורל קבל מאתים רובל לתכלית נסיעה לארץ־ישראל. החברים: בצלאל קורלנדסקי מגרודנה ואליעזר מוסקס מבריסק זכו בגורל, ויעלו אל הארץ עם שיירת העולים הראשונים שקמה בחודש אייר תר"ן (1890). בראש אותה השיירה עמד רבי שמואל מוהילובר.

פרוספקט של ההגדלה*

וְהִרְוָה אֶת יְיָ מֵרְחוֹק וִירוּשָׁלַיִם תַּעֲלֶה עַל לְבַבְכֶם.

(ירמיה כ"א כ)

דברי הנביא הקדוש הנאמרים למעלה הזו לנגד עיני מספרי ההגדלה העוכחית, משומם על לבם, כי מאלפי רבבות בני עמנו, יוסף ה' עליהם כהנה, כתבל ארצה, כמעט שאין חורש ואין מבקש לתור את ארץ קדומים ערש אומתנו ואמונתנו. רואים הננו אלפי אחינו שמים בכל ארצות תחייר שבארצות אירופא, בכל קריות עליות וערי משוש, וערי עמנו ואלקינו עזובות ושוממות ואין איש מקרבנו אשר יסור לשאול לשלום ארצנו הקדושת ולראות שלום בניה יבניה. מאת ה' היתה זאת כי נתקיימה בימינו ולעינינו נבואת החזה הקדוש: „ושמתי הרי לדרך ומסלותי ירומון", אתהך לאה"ק סלולה עתה כרכב וסוסי אש ומרכבת הקיטור ויש בידינו לעלות ולראות את כל המקומות הקדושים לבל איש ישראל, כל מושבות אחינו עיבורי הארץ באה"ק ולשוב הביתה בטשך חדש ימים. והנה בהתעורר עתה רוח מהור בקרב אחינו אנשי־לב ורבי פעלים ויתחברו לשירא הנכונה לצאת לדרכה — דרך הקדש — בראשית ימי האביב, על כן אמרנו לזכות אחרים באחינו במצות עליות הרגל להראות פני ה' השוכן בציון והבותר בירושלים ונאבי להקים דבר הגורל הזה עפ"י התקנות האלה:

א) מספר הגורלות — חמש מאות.

ב) החוקים בגורל — שנים.

ג) אם לא יחפוץ או לא יוכל הזוכה לנסוע בעצמו, הרשות בידו למסור זכותו לאיש אחר שיסכימו עליו הבחרי העד להויב:

ד) אם אין לזוכה איש למסור אליו את זכותו, או יבחן לו סך מאה רויב, והמותר ידשם בקופת נדבה על ש"ג לשובת אחינו עיבורי הארמה באה"ק.

ה) אם יכות איש בשני גורלות, או יכול לנסוע בעצמו ולמסור זכות הגורל השני לאיש אחר בהסכמת הסוד לדויב ואם לו איש בזה, או כסף הגורל השני כלו קדש לשובת אחינו עיבורי הארמה באה"ק.

ו) נשים, ונערים מחתים מעשרים ושתים שנה יוצאים בכלל הנוסעים.

ז) זמן הנסיעה הוא ביחד עם השיירא הנכונה לצאת אחרי חג הפסח הבעיר איית.

* העתקה פוטוגרפית.

טו בכסלו מכל שנה ויהי אלהון עמו ויעל לירושלים אשר ביהודה (עזרא א, ג)

גורל ראשון שנת ירושלים תר"נ № 097

אם אשבחך תשכח ימיני

כל חמישלם שלשה פראנק (ובחו"ל דולר אחד)
יכול לזכות לעלות ולראות את הארץ הקדושה חמדת
נפשנו ולבקר את המושבות (קולוניות) העומדות
על תלן בעזרי יהודה והגליל, ועל הוצאות נסיעתו יתן לו סך

מאתים רו"כ.

זמן ההגרלה (לא יאחר) בחודש"ע שנה ואת.

נערת הכסף נודרת ומלכת אל המקום אשר יבחר ה' אלהיך בו (דברים י"ד כ"ה)

לאשכנז ... עשוא ... תשוקה ... מולבוח שחרא ב' עולם הבא ... (תהלים קל"ז ה')

REHOBOT
Ordre à la Caisse
DE LA COLONIE REHOBÔT POUR
N°
PIASTRES
26
פ י א ס ט ר
תשלם קופת המושבה רחבות
l'Administrateur
פקיד המושבה

תקופת בני משה

בחורף תרמ"ט הופיע ב"המליץ" מאמר בשם "לא זה הדרך" ועל החתום "אחד העם". בעל המאמר בקר בקורת חריפה מאד את הדרכי העבודה של חברות ישוב ארץ־ישראל. נגד המאמר הזה יצא הסופר מ. ל. לילינבלום ואחרים. ראה אחד העם ונוכח, כי במאמרים בעתונות בלבד לא יסיג את חפצו ויכתוב מאמר שני בשם "דרך החיים", אבל את המאמר הזה לא נתן לפרסום, ורק שופטים אחדים ממנו הפיץ בין מקורביו. ואלה שהסכימו לדעותיו אשר הביע במאמרו זה, הם ששמשו "הבנים הראשונים" לחברת "בני משה", שנוסדה בקרוב.

תמצית המאמר "דרך החיים" היא ההוכחה, כי לעולם לא ירגיש העם עצמו מאושר בארצות הגלות; כי הפרט, בכל עשרו החמרי, לא יהיה שָׂמח שמחה שלמה בחלקו כל זמן שהכלל סובל ומעונה בגלותו; כי ארץ־ישראל תוכל להבנות רק אז, כשהיהודים יבינו וירגישו את הדברים האלה, ואלה המעטים המרגישים הם אשר יעסקו בבנינה של הארץ; כי מטרתנו תושג רק על ידי תחית הארץ בכחם של יהודים המסורים בלב ונפש לעם ישראל ואידיאליו ההיסטוריים.

מתוך הנחות אלו דרש אחד־העם, שהחברה המתיסדת, חברת "בני משה", תהיה חברת סתרים, ולא יהיה בה מקום לאלה שאינם רצויים למטרתנו, או שנדחקים לכל מקום וחברה משום שהם רודפים אחר הכבוד. החברה צריכה היתה למנות מאה—מאה וחמשים חברים, לא יותר, אבל כולם צריכים להיות אנשים פנים, העושים את מעשי הישוב בלי שום פניות צדדיות, וכל אחד מהם עושה את מעשהו במקומו, בהתאם למטרה העומדת לפנינו.

כאמור, פנה אחד העם במכתבו־מאמרו זה רק ליחידי סגולה שבחובבי ציון, שהיה לו אמון בהם. ומהם בקש שימשכו אל חברתם

אנשים ממכיריהם, שיש לבטוח בהם כי נאותים הם למטרתנו. הוא הציע, כי השנה הראשונה לארגון החברה תקרא בשם „שנת ההכנה". ואם עד ז' אדר תר"ן יהיה מספר חברים מספיק, תוסד החברה „בני משה" ביום ההוא, באופן רשמי ובסתר. הוא בחר ביום ז' אדר ליסוד החברה, משום שנוהגים לחשוב את היום הזה ליום הולדו ויום מותו של משה רבנו, אשר בשמו נקראה החברה. בכלל היה רואה במשה רבנו את סמל השלמות. והיה מבאר את דעתו כך: אף על פי שמשה סבל הרבה מתואנותיו של דור המדבר, ואף על פי ששמע מפי הגבורה כי לא יבוא אל הארץ אשר נתן ה' לאבותינו, בכל זאת משך בעול העם עד יום מותו. את מאמרו „דרך החיים" כתב בז' אדר תרמ"ט. הדבר היה ידוע רק ליחידים בין עסקני חבת־ציון, וגם אני לא ידעתי מזה דבר. בתמוז תרמ"ב נסעתי מווילנה לוורשה, ולבקשת רש"י פין סרתי לביאליסטוק כדי לבוא בדבריים עם הרב מוהילובר על אודות האספה הווילנאית. נפגשתי שם עם הד"ר חזנוביץ, אשר הרבָּה לדבר עמדי על השאיפות האחרונות בעבודת הישוב בארץ ישראל. בדבָרו, לא עלתה על דעתי כי בוחן הוא אותי, לדעת אם הגון אני למטרתו. אבל לסוף גלה לי את סודו, כי נוסדה אגודת סתר, שרק יחידי סגולה, נאמני רוח ועסקני הישוב מהקבלים אל תוכה, אנשים אשר לפי חנוכם ולפי נכונותם להקריב את עצמם לטובת עמם, זכאים הם להיות חברים לאגודה כזאת. בי לא מצא כל פסול, שימנע בעדי את ההצטרפות לחברה זו. אבל עדיין הוטל עלי להתראות עם החבר הרשברג תחילה, והוא יעשה את השאר בנוגע לכניסתי לאגודה. בבואי אל הרשברג נתן לי לקרא ניר כתוב בשם „הצעה", לאמר: „הצעת דברים על הצורך ליסד חברה שכזאת ועל איזה יסודות". אחרי שקראתי את ההצעה הזאת והסכמתי לה, קבלתי למקרא את „דרך החיים". פה נודע לי גם כן, כי השם המפורש של המחבר הוא אשר גינזבורג, והוא תושב העיר אודסה.

אחרי ה„בחינות" על ידי חזנוביץ והמשא ומתן עם הרשברג, עדיין צריך הייתי לחכות ל„קיום" מאת הלשכה האודסאית, ורק אחרי כן אחשב לחבר באגודת „בני משה". וביום השמונה עשרה לחודש אב שנת תרמ"ט, הגיעני מכתב מאת אחד העם, התום בשם בדוי: „מלא" (ראשי תיבות: מנהיג לשכה א'). בצירוף המכתב קבלתי שלש תעודות: „דרך החיים", „הצעד הראשון על דרך החיים" ו„ברוך הבא". לרב חשיבותן של התעודות הללו, הנני מביא אותן ב„הערות", כולן כמו שהן*.

* הערה בסוף הספר, מס' 8 (א, ב, ג, ד).

את התעודות הללו הראיתי לחברי הקרובים האב גלוסקין יאליעזר קפלן. אחרי שעמדו על טיב אגודה זו, נספחו גם הם אליה כחברים. לפי שקיומן של אגודות כאלו אסור היה ברוסיה, לכן היו כל החברים נקראים בשמות בדויים. שמי חבדוי היה: עזאל — משום שהשם הזה מכיל את ראשי תיבות של שמי הנכון. רכשתי לי הקטוגרף, וסגור על מסגר בחדרי הייתי עוסק בלילות בהדפסת טופסים של התעודות הנזכרות. הודעתי זאת אל הלשכה הראשית באודסה. וזמן מה אחרי זה שלח אחד־העם את יהושע אייזשטדט (ברזילי) מאודסה לוורשה, ובידו מכתב מיום א' ר"ח אלול תרמ"ט, ובו נאמר, כי מטרת בואו של ברזילי לוורשה היא לעזור בארגון לשכת בני משה בוורשה, ויקרא לה שם: "לשכת ישורון". כדי שתהיה לנו הזכות ליסד לשכה מיוחדת במקומנו, צריכים היינו, על כל פנים, לחמשה חברים. משכתי אחרי את בוריס סטבסקי ואת מתתיהו כהן. ובהיותנו חמשה חברים בעיר אהת יסדנו את הלשכה האמורה.

זוכר אני את הערב ההוא, בו נספחו החברים החדשים הללו לאגודתנו. כולנו, החמשה, היינו בחדר אחד. הם קראו את שלש התעודות על הסדר. השבענו אותם חגיגית, לפי הנוסח המקובל. כולנו היינו במצב רוח מרומם. לרצוננו קבלנו על עצמנו את "הנעשה והנשמע" של האגודה, השואפת לבנות ארץ־ישראל ברוח יהודית נאמנה והקדשנו את כל עתנו לעבודה זו. בלילה ההוא טיילתי עם שני חברי החדשים עד שעה מאוחרת בלילה, וכל העת הזאת דברנו על תפקידנו החדש ועל עבודתנו הבאה. וכאשר נפרדנו לשוב הביתה, קראו שניהם:

— היום נתנו לנו חיים חדשים! היום הכרנו לדעת, מסרת חיינו מה היא!

ושני החברים הללו נשארו נאמנים לרעיונינו עד נשימתם האחרונה. (כדי לתת לקורא מושג מאותו התפקיד ואותה המטרה, שעמדו לפני "בני משה", מביא אני בחלק ההערות שבספר הזה את תקנות לשכתנו: "לשכת ישורון")*.

קרוב לעת ההיא, צריכה היתה להיות באודסה האספה המכוננת לחברת "חובבי ציון", שנתאשרה מאת הממשלה (הודות לעמלו של אלכסנדר צדרבוים, עורך "המליץ") בשם: "חברה לתמיכת יהודים עובדי אדמה ובעלי מלאכה בארץ־ישראל וסוריה".

---

* עיין הערות בסוף הספר מס' 9. טופס התקנות.

מועד האספה נקבע לאחר חג הפסח, תר"ן. ובמכתב, מיום כ"ה אדר תר"ן, הודיע אחד־העם ל„לשכת ישורון" בוורשה, כי חברי האגודה שבמוסקבה דורשים במפגיע, שבעת האספה המכוננת של „חובבי ציון" תקום באודסה גם האספה המכוננת של בני משה. בין יתר הצירים לאספה המכוננת של חובבי ציון נבחרתי גם אני וגם קפלן, חברי אגודת בני משה. בבואנו לאודסה, ראינו חובה ראשונה לעצמנו לבקר את אחד העם, לראותו פנים אל פנים ולהתודע אליו. כשנכנסנו לביתו של „גברא רבא" זה, שכבר היה מפורסם כסופר ופילוסוף, תקפתנו רוח של יראת־הרוממות. נבהלים היינו ומבולבלים קמעא. אבל אחרי שישבנו זמן־מה בחדרו ושוחחנו אתו בידידות, חיתה נפשנו ושבה למנוחתה. שיחתנו ארכה זמן רב. יחד עם אחד העם קבענו באותה שיחה את העת, אשר כל „בני משה" הבאים לאספת חו"צ, יתכנסו אז לאספה מיוחדת, שתהיה מוקדשת כולה לעניני אגודתנו.

בעת ההיא נתארגנה השיירה הראשונה לעלות לארץ־ישראל. בראש השיירה עמד הרב רבי שמואל מוהילובר, ומזכירה—מר אייזיק בן־טובים מביאליסטוק. אנחנו האמנו כי ראוי הוא בן־טובים זה, הידוע כעסקן וחובב ציון, להיות חבר לאגודתנו. ובכן הזמנו אותו לשיחה חשאית בבית אחד העם. אבל האמנו ומעינו. כי „בעדנא דריתחא" ספר אחרי כן, כי אחד העם אמר, שלו היתה רכישת ארץ־ישראל תלויה בעבירה על הדת הישראלית ובהסתפחות לדת האישלמית, היה עושה זאת. ולא עוד, אלא שרגשו הלאומי מצוה אותו לעשות כן! אנכי לא שמעתי כזאת מפי אחד העם. ואין אני מסופק אף רגע, שאילו גם דבר אחד־העם ברוח זה, ודאי שכוונתו היתה לאמר, כי לטובת האומה הישראלית נכון הוא להביא קרבן כל אידיאה שבעולם ואפילו גם את הקרבן הזה, הקשה לו כמוות. בכל אופן הרבה בן־טובים לדבר רעות בכל הרציון של „בני־משה".

מאודסה נסעתי לארץ־ישראל לתכלית יסוד המושבה רחובות. שם עסוק הייתי בחקירת טיב הקרקע שהוצע לקניה, ובלמוד כל הענינים הפורמליים הקשורים בקניה זאת. לשם תפקידי זה באתי כמעט יום יום במגע ומשא עם הסופר העברי יחיאל מיכל פינס (מחבר הספר „ילדי רוחי", ספר פולמסי נגד שיטת מנדלסון ודעותיו על היהדות והיהודים). האיש הזה כחידה היה לי. בעת הראשונה לבואו ארצה־ישראל, רדפוהו קנאי ירושלים והכריזו עליו הרם. ואחרי כן היה בעצמו קנאי מופלג ורדף את הנוער הלאומי ככל אשר יכול. אבל לאחר זמן עלתה לי לעמוד

על הפסיכולוגיה שלו: כי מתוך הגנה על היהדות הדתית בפני המתקוממים לה מבית מדרשו של מנדלסון, בא לבסוף לידי התנגדות קנאית לכל מי שאינו חדור רוח היהדות המסורתית, אשר דבר בשם רוח אחרת, הרוח הלאומית...

נודע לי, כי בן־טובים ופינס מתיעצים על אודות כניסת שניהם לאגודת „בני משה". ומדעתי עד כמה בן־טובים מתנגד לדעות אחד־העם, לא הייתי מסופק אף רגע, כי בכניסתם לאגודה הרי הם מתכוונים להרס. או שישתדלו להעמידה על בסיס דתי, או, אם זאת לא תעלה בידם, יהרסו את האגודה מתוכה. כדאי להעיר, שבנוגע לעניני דת, היו בני משה ניטרליים לגמרי. אגודה לאומית היינו, ומי שהודה בלאומיות ישראל, יכול היה להספח אל אגודתנו ולהשתתף בעבודת התחיה של עם ישראל על אדמת אבותיו. בין חברי האגודה נמצאו גם אנשים חפשים בדעותיהם וגם יראי אלהים. מעולם לא היו וכוחים דתיים בינינו. כי יסוד החברה ובסיסה היתה רק השאיפה: לחנך את העם, לכל מפלגותיו, ברוח התחיה הלאומית של העם והארץ.

כאמור, עסוק הייתי בעניני רחובות ונמנעתי מהודיע לאחד־העם את אשר אני חושב על בן־טובים ועל פינס. לא הייתי מסופק אף רגע, שאם שני אלה יפנו לאחד־העם בהצעה או בבקשה שיכניסו אותם לאגודתנו, ידחה אחד־העם את הסכמתו עד שאשוב מאודסה, והיתה לנו שעת הכשר להתיעץ בדבר. אחרי זמן שבתי לאודסה ומסרתי לאחד העם את קוות דעתי על הענין הזה, ואמרתי, שאם אלה השנים יסופחו אל אגודתנו, אין

מאסף מכתבו של אחד־העם החתום בשם מל״א (מנהל לשכה א׳)

כ״ה אדר תר״נ, אדעסא.

לאחינו היקרים והנכבדים הייא, שלום!

ע״ד האספה נעניתי רק מווילנא, וממילא מובן שתדחה עד לאחר החג. — מכל הלשכות אקבל מכתבים שהצעתנו לא הגיעה עוד לידם עד עתה; צר מאד. — בימים האלה מלאה בחארקוב הלשכה הי״ג ונחוץ לשלוח גם להם העתקת ההצעה ע״פ האדריסה שלמטה. — אחינו במאסקווא רוצים דוקא שתהא אספתנו באדעסא ביחד עם אספת תוי״ב לבחירת הועד המרכזי, ואנכי עניתי להם כי לא אוכל לשנות החלטת רוב הלשכות, אך הם קבלו עליהם לבקש בשם עצמם את הלשכות שתסכמנה לזה. בלי ספק כתבו גם לכם, והרשות נתונה לכל לשכה לקבל הצעתם או לא, כי אנחנו פה לא נתערב בזה כלל.

מה שלום אחינו מל״ז? ומדוע לא כתבתם זה ימים רבים?

והנני אחיכם מוקירכם ומכבדכם בכל לב מל״א.

האדריסא לחארקוב: Исааку Айзенштадту

זה מן הנמנעות, שיתחילו וכוחים החיים ביניהן, מה שיזיק לנו בעבודתנו. והנה נודע לי, לצערי, כי אהרתי בחוות דעתי; אחד העם כבר שלח להם „ברטיסי חברים".

והרגשתי לא רמתה אותי. חשדי היו, כנראה, מבוססים. אחרי זמן קצר (בראשית שנת תרנ"א) מנה הועד האודסאי את העסקן „בחסד אלהים", מר וולדימיר טיומקין מיליסבטגרד, לראש ועד הפועל לחובבי ציון ביפו. הוא היה אחד מטובי היהודים הלאומיים. אבל את היהדות לא ידע והספרות העברית זרה היתה לו בהחלט. ופינס—מורשה לחובבי־ציון הרוסים בארץ־ישראל בטרם נתאשרו מטעם הממשלה, ובן־טובים—מזכיר של ר' ש. מוהילובר בעלותו לארץ־ישראל—שניהם חשבו, כי הם יהיו באי־כח הועד האודסאי בועד הפועל שביפו. והנה בא טיומקין בתור ראש הועד הפועל, ושניהם נהאכזבו מתקותם, ויחר להם הדבר. ולפי שהיו בין חברי הועד הפועל, נסו להכשיל את טיומקין כשנגש לחגשים את תכניותיו המעשיות.

כך, למשל, הפץ טיומקין לרכז את דבר קנית הקרקעות בידי הועד הפועל. כל שליחי היהודים יושבי רוסיה, שבאו אז לקנות קרקע בארץ־ישראל, השלישו את כספם בידו. כי ירא היה טיומקין, פן תגבר ההתחרות בקנית הקרקע, ועלה מחירה. נוסף לזה בקש, שרק איש אחד יהיה הסרסור או המתוך בין הקונה ובין המוכר, וכל המקח־וממכר בנוגע לקרקעות יעשה בחשאי. למתוך נתמנה מר חנקין, שנמצא יותר ראוי למלא תפקיד זה. אבל סינא היתה בלבו של פינס על חנקין. ובשביל להכעיס את חנקין התחיל בשותפות עם דודו לעסוק בקנית קרקעות ולהתחרות במקח עם המתוך, שליחו של הועד הפועל ביפו. „בני משה" ראו במעשה זה עון פלילי ונסו להתערב בדבר. ועל ידי כך בא מדון בין פינס ובן־טובים מצד אחד ובין יתר חברי „בני משה" מן הצד השני.

וכשבא אחד העם בשנת תרנ"ב לארץ־ישראל, קרא את חברי בני־משה אשר בארץ לאספה וגם את פינס ובן־טובים עמהם. חברים אחדים התאוננו על פינס ובן־טובים בגלל מעשיהם בקנית קרקעות, כי בשביל חשבונותיהם הפרטיים הם מביאים נזק לכלל. אחרי ישיבה ארוכה וסוערת החלט להוציא את פינס ובן־טובים מתוך האגודה ולדרוש מהם שיחזירו את תעודות „בני משה" הנמצאות בידיהם.

כשנתקבל איזה חבר אל האגודה, היה נשבע בהתחייבות, שאם יצוב את האגודה, עליו להשיב לה את כל התעודות השייכות לה ולא לגלות שום סוד מסודות החברה. הוצאת שני האנשים הללו — את פינס

תמונת הכבוד «בני משה» בורשה (בערך בשנת 1895)

היושבים מימין: אליעזר קפלן, ד"ר סולוביצ'יק, ש. פ. רבינוביץ (שפירא), א. ש. פוריזבורג, בצלאל יפה, מהנדס פראס (איש יהודי כפרא).
העומדים מימין: בוריס סטבסקי, ד"ר יוסף לוריא, חיים הלפרין, חיים נתן גינצבורג, א. ז. לרן-אפשטין, ד"ר גוטליב, מחתיהו כהן,
זאב גלוסקין, ברוך קרייסקי, אלישוב.

ובן־טובים — מאגודתנו, עשתה עלי, ובודאי גם על יתר החברים רושם מדכא מאד. אמת, אי אפשר היה לעשות אחרת. ואף על פי כן קשה היתה עלינו הפרידה משני אנשים חשובים כמותם.

כתום הישיבה, כשהתחילו החברים לעזוב את הבית, פנה אלי פינס בקול רועד ובעינים מלאות דמעה ואמר: „הראית מעולם את פינס בוכה? עכשו איני יכול לעצור בעד הדמעות". הדברים נגעו עד לבי והדמעות פרצו גם מעיני...

אף על פי שאגודתנו נתקיימה עוד זמן רב אחרי המקרה המעציב הזה, בכל זאת שמש המקרה הזה גורם ישר להתפרדותה של האגודה. שני „גדחים" לא נחו עד שהקימו תנועה שלמה נגד חברי בני־משה המקומיים ונגד כל מה שעשו או שדמו לעשות. בעלי החלוקה שבירושלים, שזה מכבר הביטו בעין רעה על הישוב החדש, שמחו לקראת שני אנשים חשובים כפינס ובן־טובים הבאים למחנם, להלחם את מלחמתם ב„שונאיהם" — חובבי ציון. פסקוילים לאלפים נשלחו לכל תפוצות ישראל, נגד „בני משה"; בדו עליהם דברים שלא היו ולא נבראו, ולא נמנעו המתנגדים גם מהלשין עליהם בפני הממשלה התורכית. המאיסו את „בני משה" על העם בשקרים וכזבים. כך נדפס בעתונו של בן־יהודה מאמר בשם „מצוות צריכות כונה", מאת חותנו שנ"ה יאנאס. התוכן — הדלקת הנרות. באו „חכימי דירושלים" ותרגמו את המאמר באזני הממשלה, ויצא להם, כי כוונת הדברים היא: להקים רבולוציה בארץ נגד הממשלה התורכית. ובכן נאסרו שני החייבים, העורך וסופרו, בבית האסורים לימים רבים. הדבר הגיע לידי כך, שכל היהודים אשר התענינו בישוב ארץ־ישראל, נחלקו לשני מחנות: בעד בני משה ונגדם. ושני גאוני ירושלים, רבי שמואל סלנט ורבי יהושע ליב דיסקין, כבר החליטו להוציא את בני־משה מכלל ישראל ולהחרימם. ובודאי היו עושים זאת, לולא שלח החכם־באשי, אלישר, להגיד להם, שאם יעיזו הרבנים להחרים את בני־משה, ישתדל הוא שישלחו אותם, את הרבנים, מן הארץ.

אבל למרות כל זאת, הוסיפו בני משה להיות נאמנים לעצמם, התמידו בעבודתם וכמה דברים חשובים נעשו על ידם בארץ־ישראל. אחד מהם: הפצת ה„מכתבים מארץ־ישראל". במכתבים האלה היו מתארים את מצב הישוב בארץ־ישראל, דברים כהויתם, בלא שום גוומאות; בהם באו הצעות מעשיות בפני עסקני הישוב, שעליהם להוציאם אל הפועל. המכתבים הופיעו אחת לחודש, ועל החתום „בית הלוי". הם נדפסו באכסמפלרים

מכתבים מארץ ישראל.

מכתב א.

ירושלים, א' איר א' תרכ"ח לנלותנו

לאחינו שבגולה שלום וברכה!

אנחנו מתי מספר באחיזם ועכשיו ארץ הצבי, שמנו לבנו אל התעוד הנורא שבין מחנות עובדי ציון, אשר בשבילו לא זכינו עד היום — גם אחרי שמלאו עשר שנה להישוב החדש — את לדבר אחד משוכלל כל צרכו, אשר תיה יהיה לנו כעד נאמן הפופח טוחשי על אמתת רעיונינו, ובינעמו למצוא את הסבה והעקרית לאי אחרותנו, מצאנו כי חסרון ידיעות אמתות ושרושיות בכל הנעשה פה מעולי זרכוסיא ומלונות בין ההתבבים השואבים ידיעותיהם ממקורים טקריים, ולרוב גם בלתי נכונים, וידיעותיהם נושאות עליהן חותם נטיות פרטיות שך המחזיק שהיא רשום בהן בשגגת או בזדון, — לתקן את הטעות הזה באנו בדברים עם טובי הויב בארצנו וישבי הערים והמושבות ויחד אתם קבענו את סדרנו שבו יקבצו ידיעות נאמנות וסדירות בכל מעשיו הישוב ואחרי אשר תוקקקה היטב נמציאן לכם, אחים אהובים, במכתבים הדורים אשר נשכור לשלחם על הסדר מדי חדש בחדשו.

באשר ברוך אפלנו כי הדעיון בישאת נפשנו בנוי כלו על אדני האמת, כ"ש התיה האמת הזאת נרי גם להיכלינו, לא נעלים ולא נחשה על שום דבר מפני אהבת ציון, כי אין אהבת זו אלא אהבת אמיות בטהרה ובזכות ומקלקלת כל מעשינו, כלפי ישהושע לא תוציע אחרת בסה שפשרנו-המרגלים, וכל ישרואל על הבריתם תיתה אך א מ ו נ ת ם ה ג ד ו ל ה שהאמינו הם בעצמם, כי עלה נעלה" ושהתאמצנו לשהלת בלבות כל העם. ובחמצנו אנו חרצ לכבוש חבת ציון בלבנו, אל נא נשלה אותו בידיעות כוזבות, ההיפך הגד נגיד רק את האמת והיא אך היא לבדה רבת אונים להקין להחות את זיקי התקוה והאהבה לארץ אבותינו.

יובעים אנחנו עד כמה השרושו הידיעות הבלתי נכונות, שהמציאו מחישוב עד היום, ראה בהאמת, וגם בין טובי חוצ ומצאו רבים באלה אשר יאברו עליות כי היא גודמת מרבים ומחלקת. הקצנו אחינו! השלום יקף לנו מכל עבר, ובכם שתרתנו את האמת על הגדנו כן תיתבר עלינו את השלום, והאמת והשלום, אהבו כתצנו באש קדש על מזבח לבנו, ובהרבנו על המעשים נפשתי בכל בשפר לפנות עיני בבנו העושים, לתלא את התוצאים כי אם התצאים באמת להכחיר מן הארץ. בבחו בנו אחים יקרים ועליים! כי נתץ לשמור את תרגל הקדוש אשר בידנו ומכל בשפר נפתנו, ולבצחון ובטרוח בעזרת מבניות הפרטיות הרבנשות בדם כל האדם, בתינו בוצל בקרת נכני עליה הקומרים ב ר א ש פ ע ו ל ו ת ה י ש ו ב לבקר את ידיעותינו בכתב שנכציאן אליכם, והיינו בעצמנו בבוחים בכל בשגה ובדקה,

מכתבים מארץ ישראל ב

וזאת היא הפרוגרם שעל פיה יערכו מכתבינו:

א. ידיעות כרונולוגיות ומדוקדקות משקרי יום יום, ערוכים בסגנון ספר יוסי.

ב. מאמרים קצרים על אדות ח א ר י ן ואשר עליה.

ג. רשימות כאמיסיות.

ד. ידיעות מסחר.

ה. הצעות מהקשות המתאימות עם המציאות ועם כחותינו הדלים.

ו. הבר ותולדות הישוב.

מאמרים סעיף ח' הננו לקבל גם מאת אחינו יושבי הגלל ואנו נהנם אכנם כמו שהם אך נרשת לנו להגיד רות רעתנו עליהם אחרי אשר נבקש בעזרה בומתים. ע"י מין מאמרים כאלה יכולים טובי הוי"צ לדעת איש איש את הגיוני רעהו ולשקלם בשלם היסב בשרם יתאמסבו בקהל.

להקל על הקוראים הרחוקים מבקום המעשה להבין את הידיעות על בורין נהן במכתבינו הכאים בשקשה כללית על הישוב הנוכחי שתהיה בסגנון האוצרת כל מרפיו בקיבו. מאמר בקום חבא בהכשכים אחדים אך נקוה כי ע"י לא יגרע ערכה.

קוד רבר לנו אליכם, אחים יקרים. אל תקוו נא לשמוע מאתנו אך גדולות ונצורות. אדרבה, רוב דבריכו יהיו אך בקבנות ובקשה יום יען, כי כדם יתהו הימים, ורק כעשרים הדעו את הישוב בהסונתו ועצינו האמתים. בהבהכם לציון נבמח כי באורך רוח הקראו את כל הקסנות שנבכתבינו והיו עליכם קבנותינו ארבה, באשר הן הן גופי הלכות הישוב.

זה הוא הסגנון שבתעינו לנו למכתבינו בראשית פעולתנו. והיה אם לא ייטב בעיניכם תסיבו נא להודיענו ונתאסץ לשנותו ולהסיבו ככל האפשר, שיתאים עם חפצכם. כי רק על א ם ת ת הדברים כבודים ביחד, וזה לא נשנה אף בקוצו של יו"ד. אבל בסגנון הודעתם נכונים הננו תמיד לשמוע בשים לב, וגם למלאות את הצעותיכם הטובות, ובאלקי ציון נשים כבבתבו כי ישמבנו משניאות, ובשעה טובה הננו כותבים לכם בפעם הזאת רק אות א' כהצרוגרמת ובעם ינתאסץ להחיבה.

מעמים, לא יותר ממאתים, ונשלחו לחברי האגודה „בני־משה" ולעתונים שתמכו ברעיון הישוב בארץ־ישראל. ברזילי וגרזובסקי היו העוסקים בעריכתם ושני חברים נמנו ל„מבקרים", שהיו קוראים כל גליון לפני הדפסו. הם צריכים היו לחקור על אמתות כל דבר הבא בגליון, ולשמור שלא יבואו בו דברים שלא נתנו לפרסום. שני המבקרים היו: ד"ר מ. ב. שפיין ואנכי.

כשאנו קוראים עכשיו את ה„מכתבים", שהופיעו במשך שנים אחדות, מוצאים אנחנו שם „הצעות" שהציוניות הגשימה אותן לאחר כמה שנים. כך, למשל, היו שם הצעות בדבר יסוד בנק בשביל ארץ־ישראל, יסוד גימנסיום עברי, קרן־קימת וכדומה... בנוגע לקרן קימת כדאי לספר, כי באמת יסדנו מוסד מעין זה, וחברי אגודתנו מחויבים היו להרים מעשר הכנסתם לטובת המוסד. מטרת המוסד — שיתנו לו לגדל עד עדן ועדנים ולא יוקח ממנו מאומה עד שתגיע העת, שצריך יהיה להשתמש בו לתכלית מעשה מדיני לטובת ישובנו בארץ־ישראל. התקנות המעטות והקצרות של המוסד נכתבו על קלף ואת הקלף שמו בתיק של מתכת, באשר ינוחו עד עת־מצא. כסף רב לא אספנו. וכאשר באה הציונות המדינית ונוסדה הקרן הקימת, מסרנו את הכסף אשר אספנו לאוצר הקרן הקימת לישראל.

ובני משה הם הם אשר התחילו ביסוד בית הספר העברי הראשון ביפו (ידוע בשם: „בית הספר ביפו"). זה היה הנסיון הראשון להחיאת שפת עבר בפי הילדים, תלמידי בית הספר ואשר מחוצה לו. לתכלית זאת קבצו בני־משה כסף מאת חבריהם. וחבריהם השפיעו גם על הועד האודסאי שישתתף בהוצאות „בית הספר ביפו". הודות לעמל „בני משה" נוסדה ביפו מחלקת החברה „כל ישראל חברים", ובני־משה השפיעו גם על חברה זו שתשא בעול ההוצאות של בית הספר הזה.

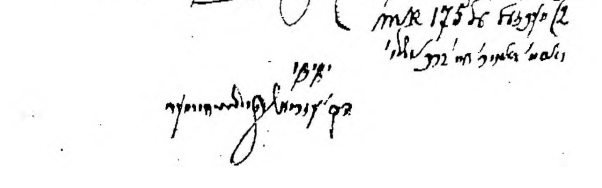
מלבד זאת עזרו „בני משה" בהגדלת הביבליותקה אשר ביפו — ששמשה מרכז גם למושבות שבסביבה. מלבד העזרה שנתנו „בני־משה" מהונם לביבליותקה, היה כל חבר מאגודתנו משתדל בעירו לאסוף כסף וספרים בשביל הביבליותקה גם מאת מכרים וזרים. אנחנו דרשנו מחבריגו, שאיש במקומו יעזור להגדלת הביבליותקה לכל מחלקותיה. ולא רק ספרים בשפת עבר היו רצויים לנו, אלא גם בכל לשון. בקשנו מאת חבריגו שישלחו לנו עתונים פדגוגיים, שאפשר יהיה לנו לתרגם מהם לעברית.

אחדים מחברי „בני משה" יסדו את הוצאת הספרים „אחיאסף". ההוצאה הזאת היא שהוציאה ספרים בשביל הנוער וגם בחכמת ישראל; כמו כן הוציאה את היריחון „השלח" ואת השבועון היהודי „דער יוד".

עורך „השלח" היה תחלה אחד העם, ואחריו הד"ר קלויזנר. בן־אביגדור, חבר לבני משה, היה מנהל הוצאת „אחיאסף". וכשעזב את „אחיאסף", יסד הוצאת ספרים לעצמו בשם „תושיה". גם הוא הוציא ספרים מעין אלה שהוציאה „אחיאסף", והוסיף עליהם ספרים בחכמות אנושיות כלליות. בימים שעברתי על פני רוסיה בדבר יסוד „הכרמל" אספתי מניות גם בשביל „אחיאסף".

ואגודת בני־משה התחילה לתור אחרי חברים גם מחוץ לרוסיה; ביחוד בערים של אוכלוסים יהודים מרובים. כך מצאנו לנו חברים חדשים בברלין, בפריס ובלונדון. אחד מחברינו איקלע לליברפול והודיע לנו כי מצא שם איש יהודי הראוי להספח אל אגודתנו. האיש הזה היה מפרסם פעם בפעם מכתבים ומאמרים ב„המליץ" וב„הצפירה" בשם בדוי: „רשי, איש מונטנגרה". בעת ההיא נמצא באנגליה חברנו, המטיף הלאומי, צבי הירש מסלינסקי, ובקשנו אותו ואת החבר החדש לרכוש לנו שם חברים חדשים. ואף אמנם נמצאו לנו שם חברים.

ופעולות „בני משה" התפתחו וגדלו ונפרדו לענפים שונים. השתדלנו למשוך אחרינו עסקנים מובהקים. בכל אשר יכולנו השתדלנו לנטוע את הרעיון הלאומי בין היהודים יושבי המזרח הקרוב, כמו, למשל, במצרים ובסוריה. בקונסטנטינופול היו לנו שליחים, שעזרו לנו בעבודתנו הפוליטית. וכאשר אסרו את בן־יהודה ואת חותנו (כאמור לעיל), הוצאנו קול־קורא לכל היהודים הישרים בלבותם, שלא יתנו לחוטא שיהיה נשכר ולמלשינים שינצחו. בין האנשים ששלחו לנו עזרתם נמצא גם הד"ר עזריאל הילדסהיימר, רב־ל„עדת ישראל" בברלין וידוע גם לקנאי גדול.

ודברי הרכילות, שמתנגדינו הפיצו עלינו, הגיעו עד „הלשכה השחורה" מיסודו של יעקב ליפשיץ בקובנה, ותמצא הד לה בפסקוילים שהלשכה הזאת היתה מפיצה בין היהודים. למרות רצוננו, אנוסים היינו להקדיש מעתנו לפולמיקה בלתי פוריה; תחת לעשות מעשים ממשיים, אשר יהיו לברכה, היינו עסוקים בוכוחים אשר מררו את חיינו. והנה בזה משל אחד: באחד מלוחות „אחיאסף" פרסם יהושע איזנשטדט (ברזילי) מאמר אשר בו בקר קשה את הקולוניסטים שלנו בארץ־ישראל והאשים אותם, שאין הם עובדים דים ואינם חפצים להסתגל לחיי אכרים. אין ספק, שכונתו היתה רצויה וכל חפצו במאמרו היה—להועיל להתישבות היהודית בארץ ישראל. אבל הרעל שהתפשט מירושלים לכל תפוצות הגולה נגד „בני משה", הרעיל אפילו את הטובים שבין חובבי־ציון ברוסיה. אפילו חובב־ציון נלהב כיצחק ניסנבוים—מזכירו של הרב מוהילובר—רגז מאד על אינשטדט וחרף אותו מאד במכתבו. בין השאר כתב שם, שבמאמרו של איזנשטדט (ברזילי) הוא רואה הד שיטת „בני משה" החפצים לבנות להם מרכז רוחני ברוח אחד העם, ולהרע על ידי כך לשאיפתם של חובבי ציון לישוב המרי. חולה הייתי בעת ההיא. המבטאים האלה של ניסנבוים הרגיזו אותי כל כך, שלא יכולתי למשול ברוחי, ובשכבי חולה על ערשי ערכתי מכתב תשובה לניסנבוים; ממנו יוכח הקורא לראות, עד היכן הגיע אי־האמון אל „בני משה" מצד מתנגדיהם. וזה טופס המכתב:

יפו, ח' מרחשון, ה' תרנ"ז.

לידידי הנכבד והגעלה מר יצחק ניסנבוים נ"י!

אף כי אינני מן הכתבנים, ובלעדי זאת הנני כעת חולה גדול, מכ"ז המכתב שכתב כבודו לה' אייזנשטדט ביום ד' דחוהמ"ס עורר בלבי חשק עז לענות לו מעט על דבריו במכתב ההוא. דבריו: „אף כי יש אומרים, שיש יחס גדול בין החיוב והשלילה והכל הולך אל מקום אחד בשיטה אחת הקבועה מראש—לקרר מעט את חום חו"צ להישוב החמרי"

בעזה"י ליל יו"ד כ"ד שבט תרנ"ד לפ"ק.

שילית

שוכ"ט למהו"ז ואב עפשסיין נ"י בעה"ק יפו ת"ו.

אחדש"ה הנני שולח 1) ועכזעל על 250 frcs. 2) ועכזעל על 175 mk ושניהם

לבן יהודה המויל „האור" בירושלי.

ואסיי' באמיר' חיי' ברכ' ושלו'.

ידידו הק' עזריאל הילדסהיימער.

וכו' וכו' עוררו בלבי כעס נורא אשר הכתיבה לא תספיק לשכך את חמתי, כי לדברים כאלה נחוץ לענות מפה לאוזן. ההשמיע כבודו לאזניו, מה שהוציא מפי עטו? מי המה העושים המעשים בישוב החמרי? מי בונה חרבות רחובות? ומי מקריב את עתותיו הפנויות בלילות שמה, בחרץ לארץ לחזק את מנו"נ (מנוחה ונחלה)? מי יבנה חרבות „עזרא" ברחובות? מי ידאג יומם ולילה להיטיב את מצב הפועלים? מי יעבוד בלי הפוגות— אף בעת חולי!—לחזק את מצב קוסטינה? מי יסתכן בעצמו, לרכוש לו אויבים רבים ועצומים בענין קוסטינה, ובלבד שיבָּחרו פועלים אמתיים, העובדים בעצמם את האדמה? מי יעסוק (את עצמו) בענין וואדי־חאנין מ ר ש ו ת ולא מחובה? מי יעבוד ביסוד בתי מלוה לאכרים? מי יעבוד באגרר־בנק? מי עבד ויעבוד בחריצות ובזריזות לקרב חכי"ח (חברת כל ישראל חברים) לארץ וליסוד מושבות חדשות? מי לסוף עבד ויעבוד יומם ולילה ביסוד בתי מסחר ליין ברוסיה ובאשכנז, כדי להעמיד על בסיס נכון את המושבות הקימות על יסוד נטיעת כרמים? מי ומי המה? האינם הב"מ (בני משה) בארץ ובחוץ־לארץ? ואיך זה ימלא את לבו לכתוב דברים כאלה, אשר אין להם כל שחר? ומי? כבודו! איש היודע את כל זה היטב גם מבלעדי אגיד זאת!! אין זה כי אם צרת לב ורעת עין גם יחד, אשר בכוחן רק לרפות ידים עובדות בלי מרגע ב„ש ל א ע ל מ ג ת" (כאשר יאמר א"י סלוצקי במכתבו לאוש"ט) [איזנשטדט].

אמנם כתב מר אוש"ט לה' סלוצקי, כי אני התנגדתי להדפסת מאמרו, אבל לי יש הצדקה לעשות כזאת, מפני שאני, היודע את טבע הקולוניסטים פה, ידעתי היטב, כי יותר יפעל עליהם מאמר שסגנונו יותר נעים ויותר רך ממאמר מר כזה; אבל אתם, אשר מעולם לא הייתם בארץ ישראל, לא ראיתם אף ציור מקולוניסט, איך יעלה על דעתכם לערוך מחאה נגד מאמר הנוסד על מספרים ופקטים? התאמרו להכריח על ידי זה את אדון אוש"ט, שיוסיף להצדיק את מאמרו על ידי מעשים רבים, אשר יבואו ויטפחו על פניכם? אין אני בא להצדיק את מאמרו של אוש"ט, אין אני בא להתוכח עמכם, אם טוב עשה שהדפיסהו ואולי, להפך, אמַר, שטוב עשיתם להעיר את אוש"ט, שלא טוב עשה להדפיס מאמר בסגנון כזה, אשר נוח לו שלא נדפס משנדפס. אבל רק על ס ג נ ו ן מכתביכם (של כבודו ושל מר סלוצקי) הנני מתמרמר מאד, בראותי כי כבר הרגלתם ללכת בדרך ה„מגיני ארץ" הידועים ולראות בכל: „שיטה קבועה לקרר את חבת ציון".

אנשים, המקריבים את חייהם והמשעבדים את מוחם לעבודת הישוב, יותר ממה שמשרתם דורשת מהם; אנשים, שכל תענוגם הוא לראות בהפרחת הישוב — הם רשאים גם להתמרמר לפעמים, בראותם כי אין הכל נעשה כחפצם וכרצונם; אנשים, אשר כל ישעם וחפצם למכור את יינות המושבות, ויקריבו בעד זה את חלבם ודמם, רשאים לגלות את דעתם, כי עלינו להחזיק לעת עתה רק בעבודת אדמה פשוטה, ורשאים להתאונן, בראותם את רוע חנוך הבנים, המחליש את גוף הילדים והעושה אותם לאינם מסוגלים לעבודת האדמה; האיש, העובד כל ימיו (לרבות הלילות) עבודת פרך לטובת הישוב, ואשר לא יתן מרגוע לנפשו להטיב את מצב הקולוניסטים בכל מה שיוכל (טובות חמריות!), הוא רשאי לאמר להקולוניסטים גם מעט דברי תוכחה! אבל א ת ם (חו"צ אמתיים) א י נ כ ם ר ש א י ם לראות בזה „ש י ס ה ק ב ו ע ה ל ק ר ר א ת ח ב ת צ י ו ן"!

חפצתי לכתוב הדברים האלה גם לה' סלוצקי, אבל הנני טרוד מאד והנני עובד כל היום—אף כי הנני שוכב על מטתי—ואף כי ב"מ אנכי—„איש הרוח"—מכ"ז הנני חושב, כי מעשה יום אחד יכריע את כל הכתבנות והדרשנות, ולכן אקצר, ומכבודו אבקש, לשלוח למר סלוצקי את מכתבי זה, והיה לו לתשובה על מכתבו לאוש"ט.

אקוה כי כבודו יסלח לי את סגנון מכתבי זה, הנכתב בחום לבי, בהתעטף עלי נפשי לראות הבלבולים במחנה החובבים עצמה, ואשר יוכלו להביא רק לפזור הכחות.

ידידו המוקירו ומכבדו באמת...

ואדם נקי הדעת כאחד העם לא יכול נשא את חרחורי הריב והאינטריגות הללו. קצה נפשו בכל הענין הזה. לכן בקש, שיעבירו את הלשכה המרכזית של בני משה מאודסה לוורשה. כך נעשתה הלשכה הוורשאית ללשכה המרכזית ל„בני משה" לזמן קצר. לא חסרו אנשים בעלי מזג רותח בין חברי הלשכה הוורשאית. ולפי שלא יכלו לשאת בדומיה את התנפלות מתנגדיהם עליהם, הקדישו את עתם ועזמתם לוכוחים עמהם, ויזניחו את תפקידי אגודתנו הראשיים. אחרי זמן הָעֲבַר המרכז לארץ־ישראל, והד"ר מ. שטיין נבחר לראש הלשכה המרכזית.

בארץ־ישראל עדיין היה המרכז פעיל זמן רב. אבל אחרי שבחלה נפשנו באינטריגות ווכוחים שלא היה להם סוף, הלכה מעשיותנו הלך ורפה, עד כי כלתה כולה. כך מתה אגודת בני משה לא מיתת נשיקה, אלא מיתת נשיכה.

למען דעת „בן־משה" מהו ואיך הוא צריך להתנהג,
הנני נותן פה את צלום התעודה הנתנת לי מלשכת יפו.

א.

ב"מ הם אנשים מישראל הרואים תשועת עמם האמתית בתחיתו הלאומית והתפתחות רוחו בסגולותיו המיוחדות לו על ידי תקומת מרכז עברי בארץ ישראל, על יסוד **עבודת אדמה והשכלה לאומית**, אשר ישפיע מרוחו על כל העם ויהיה למקור חיים וקשר מאחד לכל נפוצותיו.

כל מה שיוכל להועיל ברב או במעט, בזמן קרוב או רחוק, להשיג מטרה זו או לחבבה על בני עמנו — נכנס בתוג פעולת ב"מ.

ב.

כתנאים מוכרחים להצלחת עבודתם הושבים בים את **תמרות** האלה:

א) **אחדות**: להיות בין כלם קשר אמתי ופגימי ואיש את רעהו יחזקו ויעזרו כעבודת־עמם, כלי קנאה ותחרות ובבטול כל פניה עצמית.

ב) **סדרים**: לשמור בכל דבר לפי תבונתי שיטה מוגבלת וסדרים הוראים ולשים לב ביחד לחלוקת העבודה באופן נאות, כל דבר למי שהגון לו.

ג) **זהירות**: לחשב תמיד מראש את סדת כחם ולצמצם לפיה את פעולותיהם באופן שיוכלו להוציא כוחות ידם דבר מתוקן.

ד) **אכת**: לכונן דבריהם ומעשיהם רק על האמת והמציאות, למי הברחם הפנימית, ולבלי השחמש בהונאת דברים את למטרה רצויה.

ה) **צניעות**: להמנע בכל האפשר מן הרעש והתרמים בכל אשר הם עושים; לעבור לשם המטרה ולהניח לאחרים את הכבוד והגדולה.

ג.

ב"מ שמים מבטחם בהדוח הפנימי אשר קבצם, כי יעצור כח גם לקיים את אגודתם ולשמור שלומה ואחדותה, ועל כן לא ירבו להם חקים פרטיים על דבר פרטי חייהם הפנימיים, כי אם יניחו לחברי כל מקום לנהל עניניהם המקומיים, **על פי מרות ב"מ**, לפי צרכי המקום; ולהנהגת הענינים הכלליים ימנא **מרכז** אחד כללי (**אם אפשר** — בארץ ישראל), אשר יעמוד במשא ומתן תמידי עם מנהיגי עניני ב"מ בכל מקומותיהם ויתר עמהם ישתדל לבור את הדרך הישרה בכל ענין.

בשנת תרס"ח בקש ממני אחד העם במכתב, שאשלח לידו כל הספרים, הפרוטוקולים והתעודות השייכים ל„בני משה" — משום שהוא חפץ לכתוב את דברי ימי האגודה הזאת. בעת ההיא ישב כבר אחד־העם בלונדון, ואני בניו־יורק. אחרי זמן קצר נסעתי לארץ־ישראל, אספתי שם את כל החומר, שאפשר היה לאסוף—מלבד ספרי הפרוטוקולים שנמצאו בידי מרדכי בן הלל הכהן, שהשתמש בהם לכתיבת זכרונותיו, ולא יכולתי להשיגם. את החומר הנאסף מסרתי לידי אחד החברים, על מנת שישלחהו ללונדון, לידי אחד העם.

בשנת תרע"ג בקש ממני הסופר המנוח ש. טשרנוביץ (ספוג), כי אמסור לידו את החומר האמור, כי עלה במחשבתו לכתוב ספר דברי ימי „בני משה". ערכתי פרטים אחדים על הנייר ואשלחם לידי אחי, לוי לוין־אפשטיין בוורשה, באזהרה, שלא ימסור את התעודות לידי ספוג, טרם יראה לו רשיון על כך מאת אחד העם. נראה, שבסיועו של אליעזר קפלן עלה לו למר טשרנוביץ לקבל את החומר בלא ידיעת אחד העם. הצטדקתי בפני אחד העם במכתב, כי סהדי במרומים שלא בי האשם. על זה ענני במכתבו, שאני נותן לו מקום בהערות*.

אחד העם עצמו מסר את דברי ימי בני משה בקצור נמרץ במאמרו „נסיון שלא הצליח", שנדפס בחלק הרביעי מספרו „על פרשת דרכים".

אגודת „בני משה" עברה, אמנם, מן העולם, אבל חבריה נשארו קשורים כידידים בינם לבין עצמם לימים רבים. כ י ח י ד י ם, הוסיפו לעבוד עבודת חובבי ציון,—ואחרי כן גם את עבודת הציונות — ברוח „בני משה". גם עתה עדיין מוצאים אנחנו שרידי „בני משה" עומדים בראש קבוצות ציוניות שונות. אחד אחד יורדים הם מעל במת חיים. נשארו רק אחדים, החיים עוד אתנו. ובעמדם על סף „עולם האמת" עדין מוסיפים הם לעשות את מעשה הציונות כדרכם—ברוח „בני משה". בתקופת „בני משה" היו נקראים בספרות העברית בשם „טובי חובבי ציון"; וכך אמנם היו למעשה. הם הקריבו את אונם ואת הונם לתחית היהודים בארץ אבות, ועשו זאת במסירת נפש ואהבה רבה...

---

* עיין הערות בסוף הספר, מס' 11־10, טופס מכתבי לאחד העם ותשובתו

ח

חברת חובבי־ציון

באספת חובבי ציון, שקמה בווילנה בשנת תרמ"ט, החלט להעביר את מרכז חובבי ציון לאודסה. המרכז נתן יפוי כח לאלכסנדר צדרבוים, עורך „המליץ" בפטרבורג, להשתדל בפני הרשות על אודות רשיון ליסוד חברה בשם „חובבי־ציון". אחרי עמל רב מלא צדרבוים את התפקיד, ורשיון נתן ליהודים מאת הרשות, ליסד חברה בשם: „חברה לתמיכת יהודים עובדי אדמה ובעלי מלאכה בפלשתינה ובסוריה". קודם לקבלת הרשיון, היה צריך להביא כסף ערבון לאוצר הממשלה, פן יהיו עובדי האדמה ובעלי המלאכה, שיבואו להתישב בפלשתינה ובסוריה, למשא על באי כח הממשלה הרוסית שם. את כסף הערבון הכניס אחד מחובבי ציון, יעקב לוברסקי.

מארגני המרכז האודסאי פנו לכל חברות חובבי ציון אשר בארץ בדרישה, שיבחרו צירים לאספה המכוננת של החברה המאושרת, אשר תקום ביום 28 לאפריל 1890. בהתאם עם הדרישה בחרה גם וורשה את ציריה ותבחר בישראל יסינובסקי, אליעזר הכהן קפלן ובי, שנסע בתור צירים לאספה. ציוני מוסקבה בחרו בקלונימוס זאב וויסוצקי, ביעקב מזא"ה, במנחם מנדל אוסישקין ובאלכסנדר צדרבוים.

ובאותה העת הגיע לוורשה מכתב מאת אחד העם על שם „בני משה", שבו כתב בפרוטרוט על אודות האספה ומטרותיה. תיכף אחרי חג הפסח יצאנו לאודסה. במשך השבוע שקדם לאספה הרשמית היו הצירים מתאספים יום יום לאספות פרטיות, ושם היו דנים ומתוכחים על כל השאלות שעמדו על סדר היום של האספה. כבר אז נתברר, ששני זרמים בתנועת חו"צ. האחד של חובבי ציון האודסאים: לפי שהם עזרו להשגת הרשיון, אשר קבע את אודסה למרכז, לכן טענו, כי דעתם צריכה להיות מכרעת בכל עניני הישוב וידם צריכה להיות חפשית לעשות בישוב ככל

לאחינו היקר והנכבד היו"ר שלום.

מכתבכם האחרון קבלתי אתמול. כפי הנראה יש אצלכם ערבוב מושגים בנוגע לאספת חוץ. האספה האחרונה, האפיציעלית (Общ. Собр.), אשר בת יוכלו כל החברים לקחת חלק – תהיה רק לבחירת קומיסט אפיציעלי בעירנו, ולא לזה יתאספו חוץ מכל הערים לפה, כי אם כדי להגביל יחס יתר חוץ להועד המרכזי, ועל האספה הזאת הקודמת לבחירת הועד, תהיה לכל עיר ועיר (ולא לאיש ואיש) רק דעה אחת. עיכ לא אבין, מדוע תרבו כל כך בשלוחים, וגם אתפלא כי לא הודעתם מי ומי ההולכים, וביחוד – מי מאחינו. – אחשוב למותר לכתוב בזה את השקפתי על פרטי הענין, כי דברים שונים חלוים כתכונת הצירים השונים, ואי אפשר עוד עתה לשפוט מראש על הדרך הישרה ביותר לסוכת הענין, ועל דרכנו אנחנו בכל השאלות האלה.

והיו שלום כחפץ אחיכם מוקירכם ומכבדכם מל"א.

כ"ז ניסן תרי"ג אדיסא.

אשר ימצאו לנכון, אחרי שהם הם האחראים על שמירת החוק והתקנות, שקבעו חובה לחברה. אבל הצירים שבאו מפולין ומליטה אמרו: החוק הוא אמנם חוק והתקנות—תקנות, „כבודם במקומם מונח", אבל אי אפשר שעניני הארץ יתנהגו רק על פיהם; אלה צריכים להעשות לפי רוח אחרת, שאיננה מצויה בסעיפי ה„תקנות" היבשות. הצירים האלה הציעו, כי מלבד הועד הפועל הרשמי אשר יבחר על פי התקנות הרשמיות, יבחרו בועד שני, בלתי רשמי, ובו יכנסו כל אלה הגדולים, שעסקו בצרכי הישוב עד עתה, כמו: רבי שמואל מוהילובר, רש"י פין וכדומה. ואין הועד הרשמי רשאי לעשות דבר עד שיתיעץ בועד הבלתי רשמי תחילה. הסכימו להצעה זו גם הצירים שבאו ממוסקבה, והעמידו על דעתם. גם בין צירי אודסה נמצאו כאלה שהסכימו להצעה זו: אלה היו חברי אגודת „בני משה". רוב הצירים שבאו מדרום רוסיה תמכו באודסאים שנשענו על כח ה„תקנות", הקובעות את אודסה ל„מרכז". כך עמדו להן שתי „קבוצות" זו מול זו. המרכז של ה„חובבים הרוחנים" נמצא בחדרו של רבי שמואל מוהילובר. והמרכז של הקבוצה האודסאית — בבית הד"ר פינסקר. מצב הרוח היה נרגז מאד. היתה התרוצצות ממרכז למרכז, מקבוצה לקבוצה, כדי להודיע ולהודע, ונמצאו גם „רודפי שלום", שחפצו לתווך בין הצדדים.

בערב האספה הרשמית נפגשו שני הצדדים בפונדק אחד. קם „וכוח רותח". באמנות נפלאה הגן מוא"ה על השקפתנו, אבל גם לצד שכנגד נמצאו מגינים באמנות לא פחותה מזו של מוא"ה. בין המגינים מצד הקבוצה האודסאית נמצא גם „שלום עליכם". הוא התחיל את נאומו כנגד מוא"ה במלים: „מה זה ועל מה זה?" כלומר: על מה זה יהודים רבים ואת מי המה יראים? הן לחברי הועד יבחרו הטובים שבין חובבי ציון באודסה? ורמז גם על מוא"ה הנואם, שקדם לשלום עליכם. ואחריתם של הוכוחים? השקפת האודסאים נצחה; רב הדעות היה על צדם. חובב ציון נלהב ורך בשנים כמוני, ראה באחרית זו, את מפלת הצד שלנו ונזק גדול לכל התנועה. אבל מוא"ה חייך. כששאלתי אותו: „איך זה? ובעת צרה כזאת"?... ענה לי: „ידידי הצעיר! הלא תדע כי פרקליט אני. ובבתי המשפט עולות מפלות כאלו לעתים תכופות בגורלי, ולו הייתי מצטער מאד על כל מפלה כזו שאני נוחל, כבר לא הייתי נמנה בין החיים"...

ואגב, „מלתא זוטרתא": כתום האספה, חפצו המנהיגים למנות את אלכסנדר צדרבוים לחבר נכבד של החברה ולמסור לו תעודת־כבוד, כתובה

הדר, על עמלו הרב בענין קבלת הרשיון ליסוד החברה. צירים אחדים, וגם מזא"ה בתוכם, הוזמנו לבית יעקב לוברסקי לארוחת הצהרים ביום ל"ג בעומר. דברו שם על האדרסה, שאומרים למסור לצדרבוים. אז ספר מזא"ה באשכנזית את המעשה הידוע על האיש העני שהביא בצל לארץ שיושביה לא ראו בצל לעולם ושלמו לו מחירו זהב במשקל הבצל. מקץ זמן מה בא עני שני והביא שום לאותה הארץ, וגם השום היה זר ליושביה. בקשו מנהיגי הארץ ומצאו כי השום עולה בערכו על הבצל, ולפי שהבצל הוא יקר מן הזהב יעשו טובה למביא השום וישלמו לו בצל במשקלו של השום. לא חפץ בעל השום לעשות רעה לידידו בעל הבצל, פנה למנהיגי הארץ ואמר: באמת, הבצל יקר מזהב, אבל לצערי צריך אני עתה לזהב ולא לבצל (הספור הזה יצא לא כבר לאור בעבודו של ביאליק בשם: "אלוף בצלות ואלוף שום"), וגמר מזא"ה את ספורו בהערה: "תעודת כבוד בודאי דבר יפה הוא, אבל צדרבוים העני, ל ז ה ב הוא צריך"... אין אני יודע ברור, אם המנהיגים שלנו שמעו בקול מזא"ה, אבל נראה לי שהם החליטו לתת לו גם מנה יפה נוסף על תעודת־הכבוד.

באותה אספה היה עוד פרט אחד, שבו היו חובבי ציון הרוחניים מחולקים עם חובבי ציון הרשמיים. עוד טרם נתאספו הצירים לאספה, פנו חובבי ציון אשר במוסקבה אל ליליענבלום — שהיה מזכיר החברה "חובבי ציון" לפני אשורה והקדיש לה רק שעתים ביום אחרי שהיה נפנה מעבודתו ב"חברה קדישא" — והציעו לפניו כי יתפטר ממשרתו בחברה קדישא, ויקדיש את כל עתו לעבודת חובבי ציון. על זה ענה ליליענבלום בקצור: "המות לעולם יחיה" כלומר: מסופק הוא בקיומה של חברת חו"צ לאורך ימים ואילו "חברא קדישא" בטוחה בנדון זה. ובכן דרשו הרוחניים, כי במקום ליליענבלום ימונה שפ"ר למזכיר החברה. אבל הצד הרשמי שבחו"צ, כלומר האודסאים, עמדו על דעתם, כי ליליענבלום ישאר מזכיר החברה, כקודם, ולו גם יעבוד רק מקצת היום (בהמשך הזמן נוכחו שאין עבודת ליליענבלום מספקת, ומנו את זלמן אפשטיין למזכיר תמידי)*.

---

* אם כי ההשקפה האודסאית נצחה באספה, לא ראינו את עצמנו כ"נוחלי מפלה", ואחרי שנתים ימים (ד' אלול תרנ"ג) באספת דרוזגינק, אשר ר' שמואל מוהילובר עמד בראשה, הקימונו עוד מרכז אחד (שקראנו אותו בשם "מרכז רוחני") בשם "מזרחי". מסביב למרכז הזה נתרכזו כל אלה שהתנגדו באספת אודסה להשקפה הרשמית. לכן היה לו למרכז הרוחני השפעה רבה על כל מהלך העבודה.

והועד האודסאי, תיכף להוסדו, פנה לחברות ישוב ארץ־ישראל שבכל עיר ועיר, בבקשה, להודיע לו שמות כל החברים העסקנים, כי יתמנו בדרך רשמית למורשים בעריהם, לרכוש חברים לחברה ולגבות מן החברים את המס השנתי, בשביל הועד האודסאי. כך בטלו יום אחד כל החברות לישוב ארץ־ישראל, ונתקיימו רק סניפים של החברה הרשמית אשר באודסה.

אחרי כן יסד הועד האודסאי את „הועד הפועל" בארץ־ישראל, ומושבו ביפו. חברי הועד היו שלשה: ולדימיר (זאב) טיומקין — בראש, ויחיאל מיכל פינס ואיזיק בן טובים — חברי הועד. מנשה מרגלית התנגד למנויו של טיומקין, אבל הד"ר פינסקר חפץ בו ופינסקר נצח.

אחרי האספה המכוננת עלה טיומקין עם השיירה הראשונה של חובבי ציון לארץ־ישראל. הוא תר את הארץ, התחקה על אפי הישוב, היהודי ועל המצב הכללי של הארץ ויושביה. ובשובו ממסעו הרצה לפני הועד האודסאי את דעתו על צדדי הישוב השונים. אחרי זמן, כששבתי אני ממסעי בארץ ישראל, בקש הועד גם ממני כי ארצה בפניו על כל אשר ראיתי בארץ. אני מלאתי את בקשת הועד ובישיבתו ביום החמשי לאוגוסט בשנת 1900 הרציתי לפניו על כל אשר חזו עיני בארץ.

טיומקין היה אינזיניר לפי אומנותו, אבל לאחר זמן נבחר ל„רב מטעם" ביליסבמגרד. ב„אותיות הקטנות", כמו שאומרים, לא היה מומחה כלל; תמה אני, אם ידע לכתוב עברית כהלכה. אבל לאומי נלהב היה ומגן על עניני היהודים בפני הרשות, מאין דוגמתו. בימים שנבחר לראש ועד הפועל היו מספרים עליו, שהוא היה תמה תמיד: איך זה אפשר להבדיל בין האות וָו לאות זין אחרי ששתי האותיות הללו דומות כל כך זו לזו... וכשהיה בא לפניו ענין מסובך לעיין בו, היה אומר: „הרי זה ממש וו וזין!" אבל בעל טבע עשיר היה, בעל הדרת פנים ונואם נפלא. מי שראה אותו פעם אחת לא נמחקו רשמי פניו מזכרונו לעולם, כי על כן אדם בלתי שכיח היה, גם לפי חיצוניותו גם לפי טבעו.

בפעם השניה עלה טיומקין לארץ־ישראל אחרי חג הסוכות תרנ"א (1890). הד"ר פינסקר מלא את ידו להגביה את רמת הועד הפועל ביפו, למען תעלה סמכותו בעיני כל האנשים שעמם יבוא במגע ומשא. בואו לארץ־ישראל חל בזמן שהנחתי את אבן הפנה ליסוד המושבה רחובות. בעת ההיא התחילו מהגרים לארץ־ישראל הרבה פועלים עברים, ואני העסקתי בעבודת הבנין פועלים עברים במספר הגון. אם נחשב את עלית

בילי״ו ואת מיסדי ראשון לציון, זכרון יעקב וראש פנה כ״עליה הראשונה״. כי אז עלינו לחשוב את זרם העליה בשנת 1890-91 כעליה השניה. כל אניה ואניה שהגיעה מרוסיה לחוף יפו היתה מביאה יהודים מאודסה ומשאר ערי רוסיה, מהם שליחי חברות שונות לקנית קרקעות, ומהם פועלים, שבאו אל הארץ בשביל לעבדה ולשמרה. העת הזאת היתה נוחה לטיומקין, להרים את הפרסטיז׳ה של הועד הפועל אשר ביפו. תפקידו היה — לסדר את הורדת העולים החדשים מן האניות ולשלח את הפועלים אל המקומות שדרשו ידים עובדות. את רב הפועלים היה שולח לרחובות, מקום שם קבלו את פניהם בשמחה רבה. הוא רכז על סביבו גם את כל ה״שליחים״ שבאו לקנות אדמה ליסוד מושבות. הוא השפיע עליהם, שלא יפנו בדרישותיהם לסרסורים, באשר ברבות הקונים יעלה על ידי כך שער הקרקע בארץ־ישראל. כמו כן השפיע על השליחים האלה שישלישו את כספם בידי הועד, אשר ידאג לקניותיהם. ועל חנקין צוה לתור את הארץ, להודע איפה עומדים שטחי אדמה למכירה ולבוא בדברים עם הערבים מוכריהם. הוא התודע לפקידים תורכים וערבים, אשר עיניהם כָּלו ל״בקשיש״, הנגרר אחרי כל התודעות ידידותית...

וכרוב היהודים הבאים אל הארץ לקנות קרקעות בכסף מזומן, וכרוב האכרים הנתמכים מאת הועד הפועל בכספים מרובים, כן יָרַב ההון הזורם לידי הערבים. אפשר לאמר, כי חלק רב מהתפתחותה הכלכלית של הארץ בימים ההם היה תלוי בועד הפועל לחובבי ציון. לשכת ועד הפועל היתה דומה לכורת דבורים ממש: כה רב היה המון האנשים המצטופפים שם וממלאים את הבית בקול המיה וזמזום. תמיד נמצאו בלשכה אנשים עסקנים, יהודים וערבים, וכלם טועָנים בפשוט ידים ומתוכחים בקול נגון, איש איש לפי דרכו, ואין קץ להמולה. ראש הועד הפועל רכש לו, הודות למעשיותו, סמכות ופרסטיז׳ה לא רק בין היהודים, אלא גם בין הערבים. חזותו המהודרת, התנהגותו שפולה אמרה כבוד, השאירה רושם עמוק על הכל, בין שהיו אלה ערבים פשוטים מתוך העם ובין שהיו פקידי המלכות. וכה רב היה כבודו בעיניהם עד שקראו לו: ״ראאיס אליהוד״ (ראש היהודים); וכך היו קוראים אותו אפילו בתעודות רשמיות.

כאמור: שליחי החברות השונות, שבאו לארץ־ישראל לקנות אדמה, היו מפקידים את כספם בידי הועד הפועל. ויש אשר טיומקין השתמש בכספים האלה לצורך דברים שהיו לכאורה נחוצים מאד, אבל שלא בידיעתו ולא במצותו של הועד האודסאי הממונה עליו. למשל: פעם אחת ישנתי

עם טיומקין בחדר אחד, בהוטל קמניץ, שנמצא אז במושבת האַשכנזים, הסמוכה ליפו. כאור הבוקר העירו אותו משנתו וקראו אותו החוצה. הוא יצא. ובכל היותי עדיין אחוז שנה, הכרתי בבאים שני אכרים צעירים מוואדי חנין, שדרשו תמיכה, אלא שהועד באודסה לא כָלל את תמיכתם בתקציב שלו. כאשר נפטר מהם ושב אל החדר, הטפתי לו מוסר על עשותו דברים שלא יוכל להצטדק עליהם. תחת לענות לי, הראה לי טיומקין מכתב מפינסקר, אשר בו הוא כותב אליו כי יחגור את כל כחותיו להגדלת הפרסטיז׳ה של הועד הפועל, וכי יכול הוא גם להרבות בהוצאות, אם הדבר נחוץ—אם כי הועד האודסאי טרם החלים בדבר. בנוגע לגרעון שיצא מזה, הלא אפשר יהיה למלאותו על ידי „תרומות מעטות״ שיקבץ בשעת סבוב בערי רוסיה לשם הפצת הרעיון של חובבי ציון.

מלבד מה שהוציא טיומקין למטרות שטרם באו עליהן החלטות הועד האודסאי, מסר לידי חנקין סכומים גדולים בתור דמי קדימה לערבים, שאמר לקנות מהם אדמה.

כל זה הביא לידי גרעון גדול באוצר הועד הפועל. לו היה הכל הולך כשורה, אפשר שלא היה קשה למלא את הגרעון ולסתום את החור שבאוצר, כפי מחשבת הד״ר פינסקר. אבל לאסונו של טיומקין ולאסון התנועה, לא היה הכל כשורה. להפך: אסון קרה אחרי אסון, ולצרה אח—צרה עוד יותר גדולה. הקַריֵרה הגבוהה של טיומקין בארץ־ישראל נפסקה, הטֶמפו של הישוב הלך ונפל, הלך ודל ו„מעשי טיומקין״ נשארו כ„בכיה לדורות״ בדברי ימי הישוב.

ראתה הממשלה התורכית, כי מרבים היהודים לעלות לארץ ישראל, כי כל אניה ואניה הבאה לחופי יפו וחיפה מביאה עולים חדשים, ואסרה הגירת יהודים לארץ ישראל כל עיקר. הכניסה לארץ הותרה רק לתיירים, וגם לאלה רק לזמן קצר. לכן התחילו פקידי הממשלה נוהגים, לקחת את תעודת המסע מאת העולה, ולתת לו תחתיה פתקא אדומה, שבה הותרה לו הישיבה בארץ רק לזמן קטן. ולפי שפקידי הממשלה לא היו נקיי כפים, לכן התנהגו באכזריות עם העולים: היו מובילים אותם דרך רחובות העיר כאשר נהגו להוליך את הפושעים—הם אמרו לפעול בזה על טיומקין, שיביא להם בקשיש, כדי להסיר חרפה מעל העולים החדשים. ובאמת היה טיומקין עושה להצלת כבוד ישראל כל מה שהיה ביכלתו, והדבר עלה בכסף רב. אבל, מאידך גיסא, שלל המצב הזה כל עזמת השליחים שבאו אל הארץ לקנות קרקעות. לאט לאט התחילו לעזוב את הארץ ודרשו מאת

טיומקין את הכסף אשר השלישו בידו. אבל הכסף כבר אזל. טיומקין הבטיח להם, שכספם יושב להם עד הפרוטה האחרונה. יוכל היות, שהשליחים היו מסתמכים על הבטחת טיומקין ושבים לבתיהם בתקוה לקבל את דמיהם—לולא פינס ובן־טובים שהסיתו את השליחים בטיומקין, כדי לנקום ממנו נקמת כבודם המחולל על ידי הועד האודסאי, במנותו את טיומקין לראש ועד הפועל ביפו ולא אותם...

בעת ההיא חלה טיומקין מחלת הגרון, והרופאים שלחו אותו לאירופה להתרפא. הוא חשב להשתמש בנסיעתו לתכלית קבוץ כספים, למלוי הגרעון שבאוצר הועד הפועל, כפי הנחת הד"ר פינסקר במכתב הנזכר לעיל. לו היתה מחשבתו זאת יוצאת אל הפועל, נקל היה לו לחדש את כבוד הועד הפועל, ובחזירתו למשמרתו היה יכול להשפיע על פקידי הממשלה להקל את הגזירה מעל העולים לארץ־ישראל.

אבל לא חפץ האל, ואסון חדש קרה: הד"ר פינסקר, מגינו של טיומקין בועד האודסאי, מת. חובבי ציון אשר במלא כל העולם התאבלו על מותו. לפי שקראתי את מכתבו של פינסקר לטיומקין, ידעתי שפינסקר הרשה לו להתנהג כאשר התנהג, אולם מעתה, ידעתי, תהיה יד מרגלית על העליונה בועד, והוא הלא היה ונשאר שונאו הגלוי של טיומקין. וכך היה. לא די שלא נתן לטיומקין להגשים את מחשבתו על דבר הנסיעה בערי רוסיה, למען יוכל למלא את הגרעון הקיים, אלא שמנע בעדו גם לשוב לארץ־ישראל, כדי להציל את אשר אפשר היה עדיין להציל. בכל כחו שאף לשוב לארץ־ישראל. ביום ששה עשר לאוגוסט 1891 בקש ממני על ידי הטלגרף, כי אשתדל להמציא בעדו הרשאה להכנס אל הארץ. נקל היה לי לקבל הרשאה זו. אבל הן הועד האודסאי לא תמך אותו עוד בסמכותו, ואם כן הלא היתה שיבתו אל הארץ לשוא. כל השתדלות ידידיו בועד, להשיבו למקומו, לא הועילו.

בראשית שנת 1892 כתב לי אחד העם מאודסה: „בלי ספק תבין, כמוני, כי העת למעשים חפשיים של הועד הפועל עברה. מעתה יעברו כל מעשיו תחת בקורת תקיפה, כמו, שבאמת, צריך להיות" (כמוני, כן חשב גם אחד העם, כי אסור היה לו לטיומקין לנטות מהוראות הועד והחלטותיו). אף כי כל מה שעשה טיומקין, עשה בהסכמת הד"ר פינסקר, אבל ההסכמה הזאת היתה פרטית בהחלט, ולא רשמית — מפינסקר כ ר א ש הועד האודסאי. במצב הזה השתמשו מתנגדי טיומקין להפילו משאתו ולשים קץ לעבודתו בתורת ראש הועד הפועל ביפו.

טיומקין לא שב עוד לארץ ישראל. הועד האודסאי הרשה לו לנסע, בלוית זלמן אפשטין, לקונסטנטינופול ולקרא לבן־טובים לבוא שמה, כדי לברר את מצב עניני הועד הפועל שביפו, והעיקר—להתיעץ עמו על אודות הגרעון בנוגע לכסף זרים. אחרי כן שנה הועד את החלטתו, ותחת אפשטין נסע עמו לקונסטנטינופול מר גרינברג, שנהיה אחרי כן לראש הועד האודסאי.

ובימים שבין גברא לגברא התנהל הועד הפועל על ידי פינס ובן־טובים לבדם. תפקיד הועד היה אז: לתמוך מעט מעט במושבות גדרה, ואדי אל חנין, פתח תקוה ו„משמר הירדן". אחרי ימים מעטים מנה הועד האודסאי את בינשטוק לראש הועד הפועל, תחת טיומקין. בינשטוק היה שאר־בשרו של מרגלית. לכן נמצאו אנשים שחשדו בו, כי רדף את טיומקין משום שחפץ לפנות מקום בשביל בינשטוק קרובו. אבל אין זאת אלא השערה פורחת בעלמא.

בינשטוק היה תלמיד בית הספר לרבנים אשר קם בז׳יטומיר. הוא היה משכיל יהודי שהתרוסם כולו. הוא ידע כי ל„בני משה" אשר בארץ־ישראל יש השפעה רבה על דעת הקהל, לכן התיחס אליהם בחבה ודרך ארץ: כבא כח הועד האודסאי היה טוב ונח יותר משׁשערנו תחילה. הוא שעזר לנו לקבל מאת הועד שבאודסה תמיכה הגונה בשביל „בית הספר העברי" הראשון ביפו. הוא היה בעזרתנו בהגדלת הביבליותקה שלנו ביפו, ולסוף מלא את בקשתנו—למנות את יהושע ברזילי למנהל הביבליותקה הזאת.

בעבודת הישוב לא נטה מהוראותיו של הועד האודסאי. אבל מעשהו היה מוגבל מאד. הן עולים חדשים באו אך מעט; ההתישבות חדלה, וכל עבודתו היתה לחזק את המושבות האחדות הקיימות, ש„חובבי־ציון" התחייבו בתמיכתן. בימי טיומקין ובימי בינשטוק נתבצרה המושבה גדרה, אשר בה התישבו הבילי׳ויים. נבנו להם בתי אבן, אשר שמשו מַעבר מצריפי־העץ, אשר חיו בהם עד כה, לבתים אמתים שבעתיד. ועוד כמה דברים כאלה נעשו לבצורם.

אבל לא ארכו ימי עבודת בינשטוק בארץ־ישראל; הוא מת פתאם. רופא המושבה זכרון יעקב, הד״ר הלל יפה, נתמנה לראש הועד הפועל, ויהושע ברזילי למזכירו.

בימים ההם היה הד״ר יפה אחד הרופאים היותר מובהקים בארץ־ישראל. בזכרון יעקב, אשר שם היה ביתו, היה עזר הרבה לפועלים היהודים אשר שם. הוא לא מנע את עזרתו גם מאת המושבה הסמוכה,

חדרה, אשר בראשית הוסדה סבלה הרבה מן המַלַריה. אוכלוסי ארץ־ישראל התיחסו אליו ב„דרך ארץ" רב. ידידיו השיאוהו שלא יניח את מעשה הרפואה מידו בשביל משרה בועד הפועל, ובפרט שבעת ההיא היתה עבודת הועד הפועל רפויה בגלל האינטריגות שהתרקמו מסביב לו. אבל דוקא משום כך הטה הד"ר יפה את שכמו לשאת בעול הועד הפועל למען הרים את ערכו למצב שעמד בו בימי טיומקין. ואמנם עלה בידי הד"ר יפה לעשות כמה מעשים טובים לטובת הישוב, שיכלו להשביע אותו רצון.

אחרי שחובבי ציון ברוסיה קבלו מאת ממשלתם רשיון לפעולה גלויה, התחילה תנועה, מעין זו של חובבי ציון, גם בארצות אחרות. עם התפשטות הרעיון והרחבת גבולי העבודה עלה הרעיון על לבות העסקנים לרכז את העבודה ולאחד את כל החברות הארציות בהסתדרות כללית אחת, וההסתדרות הארצית הרוסית צריכה היתה לתפוס את המקום היותר חשוב בהסתדרות הכללית הזאת.

מאליו היה מובן, שהלשכה המרכזית להסתדרות כזאת מקומה בפריס. פה יושב הברון רוטשילד—הכוח היותר אמיץ בבנין הארץ; פה נמצאו מקורביו, שעבדו עמו יחד, או בקרבתו, לטובת הישוב. אלה היו: הרב הכולל למדינת צרפת, מר צדוק הכהן והבנקאי המפורסם מיכאל ארלנג'ר. לכן הפנו את פניהם לפריס גם חובבי ציון אשר באשכנז, ובראשם הד"ר הירש הילדסהיימר (עורך ומו"ל של „אידישע פרעסע" בברלין), וגם חובבי־ציון אשר בלונדון, עם הקולונל גולדסמידט בראש. אבל דוקא חובבי־ציון שברוסיה לא יכלו להתאחד רשמית עם המרכז הפריסי; לפי תקנות החברה המאושרת לא היתה החברה רשאית להתאחד עם חברות כדומה לה. ההשתתפות בעבודה עם חברות שבחוץ לארץ היתה מעוררת חשד בעיני הממשלה, פן יש בזה איזו קומבינציה בין־לאומית, והדבר הזה היה משמש לממשלה תואנה לסגור את החברה כולה. אבל אם החובבים הרשמיים מוכרחים היו לעמוד מרחוק ולבלי להשתתף בגלוי בעבודת המרכז הפריסי, הלא „המרכז הרוחני", שבראשו עמד הרב רבי שמואל מוהילובר, היה חפשי מעולן של תקנות חובבי־ציון, והוא גם השתתף בעבודת המרכז הפריסי*. וביום השביעי לחודש אלול תרנ"ג

* ביום 11 לספטמבר 1891 קמה הישיבה הראשונה של הועד המכונן, באולם של האלינס (כל ישראל חברים), בנשיאותו של הרב הראשי למדינת צרפת, מר צדוק

נשלח קול־קורא לכל חובבי ציון שבעולם, ועל החתום „מזרחי" שבביאליסטוק, בקול־הקורא הזה בא גם מכתב הד"ר כהן בפריס בנוגע לקנית קרקעות בארץ־ישראל על ידי המרכז הפריסי**.

ולא מרוב טובה חפצו חובבי ציון שברוסיה, כי קניות הקרקעות שלהם בארץ תעשינה על ידי המרכז הפריסי, כי אם מרוב רעה. כי בימים הקרובים לעבודת טיומקין בועד הפועל ביפו תקפו עוד יותר הגזרות בענין מכירת הקרקעות בארץ ישראל ליהודי רוסיה. אבל לא קשה היה לקנות קרקע על שם יהודי צרפתי — הודות להשפעת רוטשילד ופקידיו הגבוהים בחצר המלכות התורכית.

הקול־הקורא האמור לא הועיל הרבה; הגזרות בנוגע לקנית קרקעות החלישו לגמרי את החפץ בלב יהודי רוסיה לרכוש להם קרקע בארץ, לכן אי־אפשר היה לחכות להתישבות חדשה. עיקר מעשהו של הועד הפועל היה—תמיכת המושבות הקיימות. בתנאים כאלה אי אפשר היה אפילו לאדם בעל מרץ כהד"ר יפה להרים את הפרסטיז'ה של הועד הפועל. אבל בעצם העת ההיא נתרחש דבר, שהעסיק בהרבה את הועד האודסאי ובשל כך מלאו גם ידי הועד הפועל ביפו עבודה.

בעת ההיא התחיל הועד האודסאי, בהשתתפות המרכז הפריסי, ביסוד המושבה קוסטינה,—בתורת מושבה־למופת בארץ־ישראל. אמרו להושיב בה את הטובות שבמשפחות הפועלים בארץ, אשר תבחרנה מן המושבות השונות. לפי מצב ההתישבות אז היה דבר קוסטינה ענין רב לחובבי ציון שברוסיה לענות בו: לישוב שבארץ נוספה נקודה חדשה! והנקודה הזאת היא בקצה הדרום של המושבות היהודיות. קרקע המושבה היתה נאותה רק לשדה־תבואה. מלבד עקרון, אשר התחילה בעת ההיא לעסוק גם בנטיעות, היתה קוסטינה היחידה, אשר קיומה היה תלוי כולו רק במזרע תבואה. התחילה תעמולה רבה בנוגע לבחירת המשפחות המשובחות

כהן. באספה השתתפו: מיכאל ארלנגר ואיזידור לב מצרפת; ר"ש מוהילובר ושפ"ר מרוסיה; ד"ר הירש הילדסהיימר מאשכנז, קולונל גולדסמידט מאנגליה ואדם רוזנברג מאמריקה. האספה החליטה, שכל קניות קרקעות בארץ־ישראל תעשינה על ידי הועד המרכזי, כדי למנוע מספקולציה בקרקע. ושוב החליטה האספה, לשלח מלאכות לקונסטנטינופול, להשתדל בפני הממשלה שתבטל את האסור לקנית אדמה בארץ־ישראל, עבר־הירדן וסוריה, וכי הממשלה תתן אדמה חנם לתכלית ההתישבות. הברונים הירש ורוטשילד הבטיחו לתמוך את המלאכות על ידי השפעתם בקונסטנטינופול.

** במכתב הזה כותב הרב צדוק כהן, כמה קרקע לועד המרכזי עומדת למכירה: בארץ־ישראל עשרת אלפים דונם, בגולן ארבעים אלף וקרוב לרמשק שבעים אלף דונם.

של האכרים, ומרכז כל התנועה הזאת היה הועד הפועל ביפו. ממאות משפחות פועלים, הנפוצות בכל המושבות, צריך היה לבחר רק בשבע־עשרה משפחות — משום שאדמת קוסטינה הספיקה רק למספר קטן זה של מתישבים. ואחרית בחירה זו—אי־שביעת־רצון אצל כל הפועלים אשר לא נבחרו, וכל אחד כלה את חמתו בד"ר יפה, ראש הועד הפועל.

ועוד מקרה אחד הגביר את ההתנגדות לד"ר יפה:

קרבן גדול הקריב הד"ר יפה בעזבו את משמרתו הטובה אצל הברון רוטשילד, בתור רופא בזכרון יעקב, ובלכתו לעבוד עם חובבי ציון בשכר מועט; רק שעתים ביום עדיין היה עוסק במדיצינה גם בהיותו ראש הועד הפועל. את העניים היה מרפא חנם, ומאת האמידים והעשירים היה לוקח שכר טרחה. הוא עשה זאת בשביל להגדיל מעט את הכנסתו הדלה, וגם בשביל שלא יתרחק כולו מאומנותו העיקרית — הרפואה. אבל בעשותו כן, הקים לו שונאים מקרב חבריו הרופאים. וביחוד עורר תרעומת בלב שנים. האחד היה הד"ר שטיין, ראש „בני משה" בארץ־ישראל (הוא נתמנה לרופא העיר מטעם הממשלה ולרופא בית החולים העירוני מטעם הקהלה היהודית). הוא היה טוען, כי אחרי שכל פרנסתו מצויה רק מן המדיצינה, אין רופא אחר, שיש לו משרה אצל חובבי ציון, רשאי להתחרות עמו במקצועו ולהסב לו נזק. ומתנגדו השני של הד"ר יפה היה הד"ר מוי"א. הוא היה שכיר הברון כרופא בראשון לציון והמושבות הסמוכות. אף שמשרה עשירה היתה לו, והיה עסוק, בעיקר, רק בראשון־לציון ובעקרון—שתיהן מושבות הברון,—בכל זאת, בעברו ממושבה למושבה, היה מבקר, דרך אגב, גם את המושבות רחובות, ואדי אל חנין — העומדות בין ראשון־לציון ועקרון — והיה מקבל שכר על בקוריו, ויומים בשבוע היה עוסק ברפוי חולים גם ביפו. הוא היה טוען, שהד"ר יפה מתחרה עמו במדיצינה, שאינה כלל מאומנותו,—אחרי שהוא משמש פקיד אצל חובבי־ציון.

והנה, מחמת הטינא שנתעוררה בלב הפועלים על הד"ר יפה, הלכו חברי אגודת הפועלים אל הד"ר מוי"א וימנו אותו לראש לאגודתם. המנוי הזה הביא גם הוא ריבות ומדנים בישוב. ובמכתב מיום ד' ניסן תרנ"ז כותב אלי ברזילי, כי לדעתו „בחרו במוי"א לראש אגודת הפועלים רק משום שיש בזה כדי להכעיס את הד"ר יפה".

ובאמת היו הפועלים מפגינים בלשכת הועד הפועל ומביאים לידי אי־סדרים בה. על זה כתב לי ברזילי במכתב הנזכר, כי „סוף סוף האמת

תגלה, וראה כל איש, מי העובד לטובת הישוב בלב שלם, ואז הסער ישקט, ושלום על ישראל". הד"ר מז"א הצטדק, שלא הוא הביא לידי שערוריות נגד הועד הפועל, כי ההפגנות היו נגד רצונו; והחָפץ—האמין.

קרוב לעת ההיא הגיעני מכתב מאת מזכיר הועד האודסאי, מר זלמן אפשטין, ובו הוא מתאונן ואומר כי הועד הפועל ביפו מתנהג כמנהג טיומקין—הוא מלה לאנשים שונים סכומים שונים, ואיננו נוהג לרשום אותם בספרי הבוכהלטריה אשר להועד. בשם הועד האודסאי הוא מבקש ממני שאגבה מאת פקידות היקב בראשון־לציון ובזכרון־יעקב את מותר הכסף שהיא חייבת בעד הענבים לאותם האכרים שטרם סלקו חובם לועד האודסאי. (נהוג היה, שהועד הפועל היה מלוה לאכרים סכומים ידועים על חשבון הכנסתם ממכירת הענבים ליקבים. האכרים עצמם היו מיַפים את כוח הפקידות לסלק ממחיר הענבים את החוב שהם חייבים לועד האודסאי, או לשליחו — הועד הפועל ביפו. לכן שלח הועד האודסאי, על ידי, מכתב רשמי לפקידות היקבים, שיסלקו לו את חובותיהם של האכרים).

ובאותה עת כתב לי הד"ר יפה, שידוע לו, כי אקבל מכתב כזה מאודסה, ולכן הוא חפץ להפגש עמדי, כדי לברר את הענין. גם לפי דעתי התנהג הועד לא כראוי. בפנותו א ל י במכתב האמור, משום שנטה אחרי דברי המלשינות שהגיעו אליו מאת שונאי הד"ר יפה. לא חפצתי להוציא אל הפועל את בקשת הועד, שתוכל להטיל צל על ישרם של חברי הועד הפועל: יפה, קיזרמן וברזילי—ולא מסרתי את מכתב הועד האודסאי לידי הפקידות של היקבים, אבל מסרתי להם מכתבו של הד"ר י פ ה אלי, כי אגבה בשבילו את הכסף מאת פקידות היקבים.

אחרי חודש קבלתי מאת הועד האודסאי אלף ומאתים פרנק בשביל „גן־שמואל" בחדרה ואלף פרנק בשביל בית הספר ביפו. הכסף הזה נאסף מנדבות פרטיות. המכתב, שנשלח לי עם הכסף יחד, היה חתום בידי ראש הועד, אברהם גרינברג. ובו הוא מוסיף מצדו: „כי בכלל הוא סומך עלי, כי אדע לעשות את אשר הוטל עלי, באופן שלא תהיה בזה משום פחיתות הכבוד להד"ר יפה—ידיד שנינו". וגמר את מכתבו במלים האלו: „לצערי, אין אני יכול לשנות את החלטת הועד—לשלח את הכסף לידך, שגתקבלה ברוב דעות, שלא בפני".

תיכף אחרי זה פנה אלי הועד האודסאי בטלגרמה, בה בקש ממני לקבל את הנהלת הועד הפועל מידי הד"ר יפה ולהשאר במשרה זו עד

אשר יבחר הועד באחר לראש הועד הפועל תחת הד"ר יפה. יפה בקש מאת הועד, כי ירשה לו לבוא לאודסה, בשביל לברר את כל העניינים, שיש לו, לועד, מושג שוא מהם. הועד דחה את בקשתו. ראיתי כי חפץ הועד לשפוט את יפה שלא בפניו. לכן עניתי לועד, שאין אני יכול להושיט יד לעניני הועד הפועל, כל זמן שהועד לא יקרא את הד"ר יפה לבוא לאודסה ולברר את הכל. אבל אם יקראו לו לבוא, נכון אני למלא את מקומו בועד הפועל, כל זמן שהוא לא יהיה נוכח. לא ארכו הימים, והד"ר יפה נקרא לבוא לאודסה, והוא בקש ממני, כי כל זמן שהוא יהיה בדרך אמלא אני את מקומו בועד הפועל. וכך היה. הטיתי את שכמי לשאת בעול הועד הפועל ביפו, כל הימים שהד"ר יפה התמהמה בדרך לאודסה.

ונסיעת הד"ר יפה לאודסה הביאה תועלת רבה. הועד קבל את באורו המפורט לכל המעשים שעשה בתור ראש הועד הפועל, ואת שלשת חברי הועד הפועל השאיר במשרותיהם גם להבא. במכתב מיום כ"ב חשון תרנ"ח כותב לי ברזילי, שקבל ידיעה מאודסה בנוסח זה: „הד"ר יפה בודאי כתב לכם, שכולכם נשארתם במשרותיכם. הועדה לבקורת החשבונות תערוך תכנית, איך לסדר את עניני הכספים. עד עתה טרם גמרה הועדה את עבודתה. ועד שתגמור, אי אפשר לשנות את החלטתו הקודמת של הועד, כי כל הכספים הנשלחים לארץ־ישראל ישולחו על פי כתבתו של לוין־אפשטין. בהסכם עם האמור, נשלחו אליו 4200 פרנק בשביל קוסטינה ולמלוי הוצאותיו של הועד הפועל".

אחרי זמן קצר שב הד"ר יפה לארץ־ישראל ולמקומו בועד הפועל, ויסדר את כל עניני הועד היפואי שנמצאו תחת ידו. ואחרי שנקה את המוסד מכל האשמות והחשדים שהטילו עליו, התפטר ממשמרתו. עבודת הועד הפועל הלכה ונתמעטה, וברזילי עצמו מלא לעת עתה את תפקידו של הועד.

בחודש מאי 1899 נסעתי מארץ־ישראל לאמריקה ולאירופה בדבר יסוד בית מסחר כרמל באמריקה. עזבתי את הארץ לעשרה חדשים. בחזירתי כתבתי לאחד העם והצעתי לו הצעות שונות לתקון עניני הועד. על זה ענה לי במכתב מיום 21 לחדש יולי. ולפי שחפץ אני, כי כל מה שיש לו שייכות לאישיותו של אחד־העם ישמר לדורות, אני נותן בזה את המכתב, כולו כמו שהוא:

אח יקר ונכבד!

כמו שרואה אתה למעלה, הנני יושב עתה לא באדיסא. כ״א באחת מערי ליפא הקטנות, בבית הקיץ אשר לידידנו ר׳ מרדכי בן הלל הכהן. שבתי מא״י עיף וחלש מאד, ובקושי גדול מסרתי בע״פ להועד מה שהיה לי למסור, וברחתי לפה, אולי אחליף כח. מסבה זו לא יכלתי ג״כ להשיב על המכתבים הרבים שקבלתי בירחים האחרונים, וגם אתה, יקירי, הלא תסלח לי כי לא עניתיך עד כה על מכתבך שקבלתי זה כשלשה חדשים. דבריך על אדות הנהגת הועד, בנוגע לבקשת קולוניסטים שונים, באו לי בזמן שהיה לי חפץ בהם. כי כידוע לך, החלטתי להציע לפני הועד, שלעתיד לא יקבל שום בקשה מאנשים פרטיים, זולתי מן העומדים בראש הקולוניות, כלומר מן הועד של כל מושבה. ובכן היו לי גם דבריך לראיה, לחזק את הצעתי. אבל לדאבון לבי נבהל הקומיטט מפני החדשות שאני מציע לפניו ודחה את החלטתו ע״ד רוב הצעותי עד ימי האסיף הבע״ל. עוד יהיה עלי להלחם הרבה, וקרוב הדבר שאצא מנוצח.

ואתה, יקירי, מה עמך? הנה גם גלוסקין היה בא״י (בודאי לא ימצאנו עוד שם מכתבי זה) וכבר החלטתם דבר ע״ד אמריקא ועוד; אנא הודיעני נא הכל וגם שאר הדברים הנכבדים אשר נקרו בא״י מיום צאתי. בעוד שלשה או ארבעה שבועות אשוב לביתי ולעבודתי (אקוה כי מצב בריאותי יוטב עד אז). „השלח״ יחל לצאת שנית בנובמבר הבא, וכמו שתבין מדעתך, עלי לכתוב מאמר או מאמרים ע״ד עניני א״י, כדי לשכך דעת־הקהל המקפת אותי מכל עברים וצועקת: הב, הב, כידוע לך מכתבי־העת, ולכן אחפוץ לדעת את השנויים שנעשו בא״י מאז עזבתיה.

ובית הספר ביפו מצא לו מקנאים גדולים אצלכם, אשר התנפלו עלי בכה״ע ב ה ס ת ר ש מ ם! איפה היו בעת שבתי בארץ ומדוע לא דברו אלי דברים כאלה פא״פ? אכן גבורים הם להשליך אבנים מן המארב.

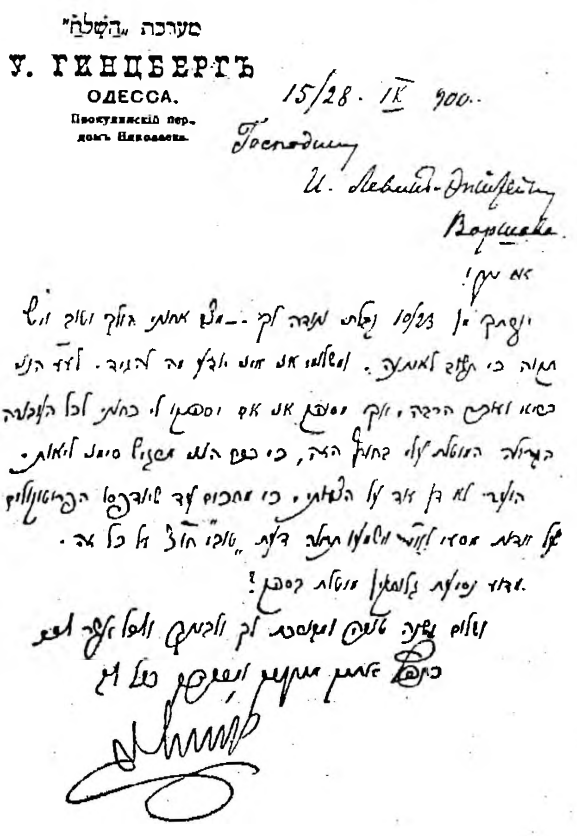
ושלום לך ולרעיתך הכבודה ולכל מיודעינו אשר במחיצתך

אוהבך ומוקירך בכל לב

א. גינזבורג

עוד מכתב ממנו, מחודש ספטמבר 1900, נוגע גם הוא בעניני הועד ואני נותן בזה את תצלומו בעמוד הבא.

בשנת 1900 נסעתי עוד פעם לאמריקה בדבר יסוד ה„כרמל״ האמריקאי. חליפת־המכתבים ביני לבין ארץ־ישראל לא פסקה. במכתב מיום י״א אייר תרס״א (1901) כותב לי ברזילי: „דבר האספה הכללית

מערка „ВОСХОДЪ"
У. ГИНЦБЕРГЪ
ОДЕССА.
Прокуровскій пер.
домъ Николаева.
15/28. IX 900.

של הועד האודסאי בודאי קראת בעתונים. ומה שנוגע למעמדי אני בועד, אין אני יודע לעת עתה מאומה. יודע אני רק זאת, שהועד החליט להעמיד בראש הועד הפועל ביפו איזה „גדול רם ונשא". והלואי אזכה שיחשבוני על כל פנים לבינוני. ובחוברת „השלוח" של חודש ניסן תרס"א כותב חשמונאי (שמו הבדוי של מרדכי בן הלל הכהן), שהוא יהיה שבע רצון, אם בראש הועד הפועל יעמד א י ש במלוא מובן המלה. אבל מן המאמר הזה אני שומע, כי יהיה מי שיהיה אבל אני שייך לאלה, שאמרו עליהם „אין אתם קרויים אדם"... האמת אגיד לך, כי בעת צרה כללית כזו אסור לדאוג דאגות פרטיות, אפילו כשכל קיומך בחיים תלוי בזה".

במכתב אחר, מיום ד' אדר תרס"ב, הוא כותב לי, כי הצרות הרבות שהיה עליו לסבול בועד הפועל, בין מאנשי שלומנו, בין מאנשים מן הצד ובין מהועד האודסאי, הכריחו אותו להתפטר ממשרתו; הועד קבל את התפטרותו, אבל בקש ממנו שישאר על משמרתו עד שימנו אחר תחתיו. באותו מכתב הוא מודיע לי, כי עומד הועד האודסאי בקנית שטח אדמה בן שנים־עשר אלף דונם בין רחובות לואדי אל חנין. הקושי הוא רק בקבלת „שטר מכירה". הועד האודסאי הטיל על הועד הפועל שביפו לקנות את הקרקע על שם צדוק כהן, בפריס. אבל אי אפשר לקנות קרקע בשביל נתין זר, שאינגו חי בארץ.

והועד האודסאי העמיד בראש הועד הפועל את מנשה מאירוביץ (הוא היה חותם את מאמריו בעתונים בשם בדוי: „מזקני הישוב"). מאירוביץ למד אגרונומיה באלכסנדריה הסמוכה לוורשה. הוא היה מן הראשונים שעלו מפולין לארץ־ישראל וישב בתוכה בתור אכר, עובד אדמתו בראשון־לציון. הוא נשא אשה בת אכר ראשוני ושמו אברמוביץ (לפי שבראשון־לציון נמצאו „שני יוסף בן שמעון", שני אברמוביצ'ים, קראו לחותנו של מאירוביץ בשם „אברמוביץ הרוסי", לשני קראו — „אברמוביץ הרומני"). מנשה מאירוביץ הרבה לכתוב על עניני הארץ בעתונים העברים והרוסים־עברים של הימים ההם. העולם הציוני חשב אותו למומחה בעניני התישבות על האדמה לעבדה ולנטעה. לכן חשב הועד האודסאי, כי הוא הוא בודאי האדם הראוי לעמוד בראש הועד הפועל שביפו. אבל ל מ ע ש ה לא היה מאירוביץ מאושר במשרתו יותר מאלה שקדמו לו. אני מאמין, כי לא בו היה האשם אלא בועד האודסאי, אשר בימים ההם כבר לא היה יכול לעשות הרבה — משום שדרישת הישוב היתה גדולה מיכלתן של הועד.

במכתב מיום כ"א אייר תרס"ג (18.5.1903) פנה הועד האודסאי אלי, לנויורק, בענין זה: עלה במחשבתו של הועד לקנות שטחי קרקע סמוך לגדרה, פתח־תקוה, וואדי אל חנין וקוסטינה, אבל קשה לקבל קושנים על שם נתיני חוץ־לארץ. אבל לפי שמאירוביץ כתב לועד, הרי יש לי קרקע בארץ־ישראל על שמי, לכן אפשר היה, שאני אהיה בעל השטחים העומדים לקנין. משום כך הם מבקשים ממני, שאשלח למאירוביץ יפוי־כח רשמי שיקנה בשבילי את השטחים האמורים, ויחד עם זה אשלח לועד „מסירת מודעה", שהקרקע האמורה איננה שייכת לי, אלא לועד באודסה. ביום ט' סיון בשנה ההיא שלחתי לועד את כל התעודות הנחוצות וכתבתי להם שישימו לב להבטחת כמה דברים השייכים לענין הזה. ובמכתב מיום כ"ז סיון (27.6.1903) מודיעני מאיר דיזנהוף, בשם ראש הועד, ראשית, שהתעודות אשר שלחתי הגיעו לידי הועד בשלמות, ושנית, כי לפני שבועים עלו לארץ־ישראל אוסישקין וגלוסקין, ולפני שבוע — אטינגר ודרויאנוב, והם יתעסקו בעניני הישוב בכלל ובדבר קנית קרקעות בפרט. וכן קבלתי הודעה, כי העתקה ממכתבי בנוגע ל„הבטחת איזה ענינים" נשלחה לארץ־ישראל.

כבר העירותי שגם מאירוביץ לא האריך ימים על משמרתו כראש הועד הפועל. במכתב מיום ט"ו כסלו תרס"ד (4.12.1903) כותב אלי אברהם גרינברג, כו הועד האודסאי הושיב ועדה של ששה בראשותו, ותפקידה — לבחור באיש שיהיה ראוי לעמוד בראש הועד הפועל ביפו; ובכן הוא מודיעני, כי בהסכמת כולם צוינתי אני כאיש הראוי למשרה זו, והרי הוא מבקש ממני להרשות לו, להציע את שמי לפני הועד. לצערי לא יכולתי להסכים להצעתו; מצב בריאותי היה רופף מאוד, ולא הייתי בטוח כי אוכל לשאת את הרוגז ואת הדאגה הקשורות בעבודת ראש הועד הפועל ביפו. התיעצתי עם רופאים והם יעצו לי לדחות את ההצעה. וכך עניתי לגרינברג.

רְחוֹבוֹת

א

יסוד החברה "מנוחה ונחלה"

לעיל בפרק "ישוב ארץ־ישראל", כבר הזכרתי, כי שנינו — אני וגלוסקין — היינו חוזרים על הפתחים, כדי לרכז חברים לחברת "ישוב ארץ־ישראל" ולגבות מן החברים את תשלומי־חדשם. שם ספרתי, כי לא אחת קרה, כי אחרנו שבת בבית חבר, או בבית איש העתיד להיות חבר, עד השעה השלישית או הרביעית אחרי חצות הלילה, והרבינו שיחה עם כל המשפחה על עניני ארץ ישראל. ויש אשר היינו מעוּנִים הרבה יותר בהפצת האידיאה מאשר בגבית הכסף. פעם אחת ישבתי בבית אחד היהודים ושוחחנו, כנהוג, על הארץ ועל ישובה, והנה פנתה אלי אשה פשוטה וישרה בשאלה פשוטה, לאמר: אתה, אברך, מאסף כסף לתמיכת האנשים הנוסעים לארץ ישראל ובונים שם מושבות; ואתה בעצמך בוחר לך לשבת פה. היתכן? מדוע אין אתה בעצמך נוסע שמה? הדברים הפשוטים האלה, שנאמרו בתמימות אמתית, חדרו אל לבי, והחלותי לחשב עליהם ולרדת לעמקם. ועוד ביום השני, כשנתאספו העוסקים בחבת־ציון לישיבה, שאלתי אותם את שאלת אותה האשה. כל אחד מאתנו שקע במחשבותיו. ולפני כלנו—בלי יוצא מן הכלל—קמה השאלה הישנה החדשה: "מתי נעשה אנחנו לביתנו?" מתי נעשה אנחנו בעצמנו משהו לישוב הארץ?

חמשה חברים לעבודה בחבת־ציון היינו: חיים כהן, אליעזר קפלן, מתתיהו כהן, זאב גלוסקין ואנכי. חמשה אנשים, וכמעט חמשה עולמות שונים. חיים כהן היה תלמודי גדול, משכיל ושומר־מצוה כאחד; הוא היה מנהל של בנק פרטי בוורשה. אליעזר קפלן נתפרסם בין היהודים רק אחרי כן, על ידי התקשרותו עם "אחיאסף", ובשנים האחרונות כמו"ל "הצפירה"— אדם מלא חיים ומרץ. הוא שמש מנהל המחלקה הוורשאית של בית־ההרשת לסבק של שרשבסקי, אשר בגרודנה. מתתיהו כהן, אדם כבד

התנועה, אבל יהודי „גלהב" ומסור בלב ונפש לרעיון הישוב בארץ ישראל. הוא היה מנהל בית מסחר גדול של נייר. את זאב גלוסקין הלא ידע כל איש ישראל המתענין בישוב היהודי בארץ ישראל. הוא היה רואה־חשבון עליון בבית מסחרו הגדול של רבי אהרן פייבל טרוקנהיים. כלנו היינו, איפא, אנשים עסוקים ומרודים ודואגים דאגת פרנסה. רק את שארית הערבים והלילות היינו יכולים להקריב על מזבחה של עבודת הישוב, וגם את ימי השבתות והחגים. אכן, לא אגזים אם אומר, כי ענין הישוב בארץ ישראל היה קרוב ללבנו לא פחות מעניני פרנסתנו; ואולי עוד יותר.

ואותה השאלה, ששאלה אותי האשה הפשוטה ההיא, החלה להעסיק יותר ויותר את מחשבתנו. אולם היה עוד גורם אחד שהתחיל להשפיע עלינו כרוח זו. הרגשנו, כי יש צורך ליסד מושבה בארץ־ישראל, אשר לא תהיה זקוקה להלואה או לתמיכה מאת הברון המקומם את שממות־ארצנו. מושבה זו צריכה, כמובן, להבנות על ידי אנשים מסורים לענין ותלויים בדעת עצמם.

וזה הדבר: האכרים היהודים אשר במושבות הברון לא שבעו רצון מן היחס שפקידות הברון היתה נוהגת בהם. תמיד היו האכרים עסוקים בהבאת תלונותיהם לפני הברון ולפני חובבי ציון. וכאשר הביאו חובבי ציון לפני הברון את תלונות האכרים ואת תביעותיהם, לא היה שם לב להן. הוא היה אומר תמיד: „אתם היהודים בני רוסיה יכולים רק לקנטר ולעורר תלונות, אבל לא ליצור". הוא היה מדגיש, כי הוא נותן את הכסף ועל כן הוא מתנהג כרצונו, כלומר: „בעל המאה הוא בעל הדעה", ואין הזכות לשום איש או חברה להתערב בעסקיו. בחוגי חובבי ציון היו הדעות מחולקות. אלה אמרו, כי אשמה ההנהלה הברונית, ואלה—כי אשמים האכרים, שאינם שקועים בעבודה אלא בפוליטיקה. כך נמצא או סופר אחד, יצחק הלוי לוינסקי*, שכתב רומן בשם „הקולוניסטים", מחיי האכרים היהודים במושבות ארץ ישראל. בו האשים קצת את הפקידות של הברון, אבל את מקור כל הרעות במצב האכרים ראה בעצלותם, שאינם רוצים לעבוד, באשר האידיאלים, אשר בשבילם הובאו אל הארץ, כבר פגו מלבם. על זה חרה אף ליליענבלום במחבר ורדף אותו עד חרמה. וגם על חובבי־ציון הנפוצים ברוסיה האציל ליליענבלום מרוחו, עד שכמעט הכריזו חרם על לוינסקי.

---

* אל לערבב עם לוינסקי הסופר הידוע ובעל האוטופיה „מסע לארץ ישראל".

בראותנו, כי כל טענותינו נגד הפקידות של הברון אינן מועילות, וכי הברון בדידיה, אמרנו: אנחנו, יהודי רוסיה ופולין, צריכים לבנות מושבה למופת, בכספנו אנו — מבלי כל עזר או הלואה מן הצד. והיתה המושבה הזאת למופת לברון וצושי דברו, למען יראו, כיצד בונים וכיצד מנהלים מושבה בישראל. וככה נאחד את „המועיל" ואת הנעים. את המועיל—לעמנו ולישוב הארץ ישראלי, והנעים—לעצמנו, כי נוכל להאחז ולחיות במושבה הבנויה. ואף אמנם השפיעה המושבה שלנו באמת על הברון, כי ישנה את יחסו לשכירי הפקידות שלו. אבל זה קרה רק בשנת 1900, כעשר שנים אחרי שנוסדה רחובות.

באנו בדברים עם תושבי הארץ. דרשנו ידיעות מדויקות ומפורטות על תנאי ההתישבות בארץ ועל היחסים השוררים שם בין התושבים השונים. קודם כל פנינו אל מנשה מאירוביץ, בראשון לציון, בהיותו קרוב לנו—„בן ארצנו". הוא היה אגרונום מלומד ואכר בארץ־ישראל. מצאנו, כי הוא המומחה היותר נאמן במקצוע זה. הוא שלח לנו את המחברת אשר חבר לברור תנאי ההתישבות בארץ, בשם: „עצה ותושיה". לפי המחברת הזאת יצא, שאם ארבעים משפחות תהיינה לקבוצה אחת אשר תשיג ארבעים אלף רובל בהלואה, ומצא להן הכסף הזה כדי לקנות אדמה ולנטוע אותה כרמים, וכעבור חמש שנים תשיג ידן לסלק את החוב מהכנסת היין ועוד יתר להן מעט. לכל משפחה יהיה איפא כרם, אשר יספיק לה די מחיתה.

בימים ההם עדיין צעירים היינו כלנו. ואף שאיש מאתנו — מלבד חיים כהן — לא היה עדיין בארץ ישראל, אך בהיותנו אנשים סוחרים, בעלי חוש מעשי, הרגשנו מרחוק, כי החשבון אינו נכון. ערבים, ערבים ישבנו וחשבנו, וחזרנו וחשבנו, והחשבון לא עלה יפה. הכפלנו את סכום ההוצאות מארבעים לשמונים אלף רובל, החסרנו את ההכנסות עד החצי, ועדיין מצאנו, כי הסך־הכל הוא מוגזם בטיבו. מלבד זה הבינונו, כי קשה לשער, שימצא איזה מוסד כספי שילוה לנו ארבעים אלף רובל על אפותיקי של מה־בכך. אגב, אז טרם נפוצה הפסיכולוגיה הארץ ישראלית, האומרת, שכלל־ישראל מחויב להושיב יחידים על הקרקע ולעזור להם להעשות גבירים.

בעת ההיא נסע אברך אחד מניעזשין לארץ ישראל—יעקב קרלינסקי שמו. הוא היה בעל התפעלות מופרזת בטבעו, וממילא היה גם חובב ציון נלהב. הוא חפץ לעשות דבר־מה ממשי בשביל הרחבת הישוב בארץ,

ויכתוב למחותנו, מר יעקב אייזנברג בוורשה, כי אפשר לקנות בארץ ישראל שטחי אדמה שונים. מר אייזנברג מסר את המכתב לידנו, והמכתב הזה הוא שהביא אותנו לידי הגשמת חלומנו. כי במכתב הזה ראינו, בפעם הראשונה הצעה ריאלית לקנות אדמה לתכלית התישבות. ואחרי שאנחנו לא האמנו באפשריותה של הלואה בת עשרות אלפים, ולא חפצנו בתמיכות, החלטנו ליסד חברה בת שלשים חברים בעלי הון, שכל אחד מהם יתן כסף מזומן לקנית אדמה ולנטיעת כרם. ומראשית גמרנו, כי כל החברים נשארים יושבים באשר הם שם, ולא יקצצו את משלח־ידם, כל זמן שנחלת האדמה הנטועה לא תביא פרי די פרנסת בעליה.

בחשק גדול ובמרץ רב נגשנו לעבודה: לרכוש חברים לחברתנו. לא נקל היה לפתות אנשים בעלי פרקמטיה, כי יוציאו כסף ממסחרם וישקיעו אותו בקנית קרקע בארץ ישראל — שזרה היתה להם לגמרי. ביחוד קשה היה „לצוד" את הראשון, ש„יסכן את עצמו" ויסכים לכך. אבל אנחנו החמשה, היינו ממילא הראשונים, וכל אחד ממנו התחייב לרכוש לו חלק אחד מן השלשים. אחרי זמן מועט עלה בידנו למשוך אחרינו לחבר את מר יעקב ברודא, סוחר עשיר ובעל שם, איש בא בשנים ומחוסר בנים. הוא הסכים לעמוד בראש החברה. לנו ברי היה, כי אם איש שכמותו, בעל תורה ובעל יראה ומפורסם בעיר ובסביבה, יעמוד בראש החברה, ודאי שימשוך אחריו חברים אחרים, אשר יתנו אמון בדבר שר' יעקב ברודא עומד בראשו. מהיותו מסור מאד לרעיון הישוב, התחייב תיכף לרכוש לו ארבעה חלקים. אחריו בא מר לייבוש דודזון—אדם קרוב לספוסו של ברודא בין בכסף, בין ביחס־אבות, ובין בפרסום — והתחייב לרכוש לו שלשה חלקים. ואליהם נלוה גם מר בצלאל קורליאנדסקי מגרודנא. אחרי עמל רב עלה בידנו, סוף־סוף, למצוא בעלנים בטוחים לשלשים החלקים של אדמת חברתנו. אך כמעט היה מספר החברים מלא, והדבר נודע ברבים, התחילו לבוא אלינו מכתבים והצעות מאת אנשים שונים, שחפצו גם הם להספח אל החברה. אבל אנחנו החלטנו לבלי לקבל את כל אשר יחפץ להלוות אלינו, כי אם לבחור מכל מחנה השואפים— את יחידי הסגולה, הנאותים למטרתנו. והמטרה שלנו היתה, כי החברים כלם יהיו יהודים נאמנים ומסורים בכל לבם ליהדות המתעוררת לתחיה; שלא יהיו אנשים אוהבי מחלוקת, כי אם אנשים שיוכלו להשתרש באדמת־המושבה ולנטוע בתוכה רוח לאומי אמתי ולשרש אחרי כל המדות הרעות שקנינו לנו במשך כל הדורות בארצות הגולה. ואף על פי שהשיבונו ריקם פני

מבקשים רבים, בכל זאת נוספו עלינו חברים עד כדי חמשים חלקים. והחברים החליטו כלם פה אחד, כי אני ור' יעקב ברודא נסע לארץ ישראל ונקנה שטח אדמה בשביל המושבה, שעלה במחשבתנו ליסד.

בעת ההיא קמה באודיסה האספה המכוננת של הועד לחובבי ציון, אחרי שהורשה ממעם הרשות. כתם האספה, נכונה היתה לצאת לארץ־ישראל שיירה שלמה עם רבנו שמואל מוהילובר בראש. בין חברי השיירה נמצאו גם ר' יעקב ברודא, ל. דודזון, בצלאל קורליאנדסקי ועוד אחדים מחברינו. וחברתנו מנתה את מר דודזון ואת מר קורליאנדסקי ליועצים לנו בקנית האדמה.

בעצם מסרו החברים לידי את כל דבר הקניה והשביעו אותי שלא אשוב מארץ ישראל בלי שטר קניה (קושן בלע"ז) בקופסתי. אך בהיותי צעיר עדיין, עני בנסיונות־החיים ולא בקי למדי בהויות העולם, חפצה החברה, שמר ברודא יסע עמי יחד ויסכים גם הוא לגמר הקניה.

נשענים על הידיעות שמר קרלינסקי שלח לנו, החלטנו, כי כל „חלק" יהיה בן מאה דונם, ועל כל בעל־חלק יהיה לשלם ארבע מאות רובל במחיר חלקו. וגם הודיע לנו מר קרלינסקי, כי החצי ממחיר האדמה הקנויה יהיה עלינו לשלם מיד, ואת החצי השני כעבור שנה. לכן נתנו לנו עשרת אלפים רובל—חצי מחירה של האדמה בת חמשים חלקים.

חברי השיירה האמורה, וגם אלה מחברי האספה־המכוננת שעלו לארץ ישראל, היו צריכים לצאת באניה מאודיסה תיכף עם גמר האספה. אך בעת הזאת חלה בני הבכור, שמואל, בן שנה אחת, במחלת דלקת הריאה, ובפני קמה השאלה: המותר לי לעזוב אותו במצב כזה דלנסוע? מסופק הייתי, אם בשובי מנסיעתי עוד אמצא אותו בחיים. פניתי אל הרופא, ידיד ביתי, ספרתי לו כי מאודיסה אני יוצא לארץ־ישראל וכי הנסיעה לשם וחזרה תארך ארבעה ירחים וכו' ושאלתי בעצתו. הרופא, אשר ידע היטב אותי ואת רוחי, יעצני לנסוע. הוא הבטיחני, כי בהיותי נוכח אצל מטת החולה לא אעזור לו במאומה, וכי הוא, הרופא, יחגור את כל כחו וידיעותיו להקים את הילד מחליו.

ואודה על האמת: לא קם בי הרוח לגלות לבני ביתי, כי מאודיסה אצא ואעלה לארץ ישראל וכי הנסיעה תארך ארבעה חדשים שלמים. להם אמרתי, כי נוסע אני לאספה המכוננת באודיסה ואחרי שבועים אשוב הביתה.

כעבור ימי הפסח יצאתי מוורשה לאודיסה. תעודת המסע לחוץ־לארץ עדין לא נמצאה בידי. צריך הייתי לקבלה ממינסק, כי בני משפחתנו

היו „גכתבים" בעיירה קטנה שבפלך מינסק, מחוז סלוצק. כדי לקבל תעודת מסע, צריך היה אדם להביא גם „תעודת הנהגה טובה", ולפיכך מסרתי את כל הענין לאחד הציונים בסלוצק, שהוא יעשה את כל הנחוץ וישלח לי את תעודת המסע לאודיסה. באודיסה בלינו קרוב לשבועים, וכל העת הזאת היינו שקועים בשאונה והמונה של האספה, בועדות שלפניה ואחריה שלא היה להן קץ. ואחרי שהכל עבר, והנוסעים לארץ ישראל יצאו לדרכם, לא יכלתי אני לנטוע עמם יחד, משום שעדיין לא קבלתי את תעודת המסע. רק כעבור שבוע נסעתי לבדי. עוד לפני עזבי את אודיסה הודיעה לי אשתי, כי הסכנה לחיי ילדי החולה עברה, והוא ישוב בקרוב לאיתנו. אני לא האמנתי בבשורה זו, ועד ששבתי מארץ ישראל וראיתי בעיני את הילד בריא, לא הייתי בטוח באמתת הידיעה הזאת, ומחמת זה עברו עלי שעות קשות מאד. נחמתי האחת בשעות כאלו היתה: הטפול בקניית הקרקע שהיתה שומה עלי.

כאמור: יצאתי מאודיסה בלא החבורה, כשבוע אחרי צאת השיירה. עמי יחד באניה נסע גם וולדימיר טיומקין. זאת היתה נסיעתי הראשונה על הים. ולפי שנסעתי על חשבון החברה, קמצתי בהוצאות ונסעתי ב„צווישענדעק", שבעת ההיא היה עוד יותר גרוע משהוא עכשיו. רק עת קצרה סבלתי ממחלת הים, אבל טרם עמדתי עליה — ואיננה. אחרי נסיעה של מעת־לעת וחצי באנו לקושטא. מראה העיר היפה הזאת הרהיב את עיני. העיר הגדולה הזאת לקחה את לבי בתפארתה המזרחית, בשאונה שאינו פוסק ובהמון־האנשים ברחובותיה, אנשים בני אומות שונות. ובאזרחיה השונים והמשונים בבגדיהם ותנועותיהם. כחולם הייתי. הכל עורר בי תמיהה והשתוממות. אך קיבתי לא התחשבה עם כל הנפלאות האלה ותבעה ספוקה.

בחברתי על האניה נמצא יהודי ירושלמי, אבא יצחק אפשטיין, מודע לאבי וידידו. בדרך הרבה לספר לנו על עניני ארץ ישראל, מה שהביא לנו תועלת רבה בעתיד. אך האיש הזה הועיל מאד גם לקיבתנו, כי הראה לנו איפה אפשר להשיג ארוחה טובה וכשרה. כלנו, עם מר אפשטיין בראש, ואתנו עוד איש אחד, מר זכס מדינבורג, עושה־גפרורים, כמעט שרצנו לבית אחד הרבנים, שנקרא „הרב מפולין", ושם אכלנו סעודה כשרה לשובע. משם שבנו לאניה.

והאניה בה נסענו היתה שייכת לצי המסחרי הרוסי. לכן סרה האניה לנמלים של ערים שונות, מקום שהיתה פורקת סחורות וטוענת סחורות,

מורידה ומעלה נוסעים. הדבר בא לידי כך, שבלילות היינו נוסעים, וביום עמדנו באיזה גמל—ואפשר היה לנו לראות ולתור ערים רבות. כך־ירדנו מן האניה אל הערים: סמירנא (איזמיר), אלכסנדריה, פורט סעיד ואחרות.

באסרו חג שבועות עמדנו בחוף יפו. האם נחוץ, כי אתאר פה את כל הרגשות אשר תקפוני בגשתי אל החוף הזה? היאה לספר פה, כי בלילה האחרון, בו קרבה אניתנו לחופי ארץ־ישראל, לא יכלנו אנחנו, הנוסעים, לישון, ובלב דופק בחזקה חכינו לרגע בו נראה את הארץ, אשר בעל כרחנו נתרחקנו ממנה ולרצוננו אנו שואפים לשוב אליה? אלפים ועשרות אלפים מישראל נוסעים עתה לארץ ישראל. מי להאחז בה, ומי רק לתור אותה, אבל כל אחד מהם בודאי הרגיש בעצמו מה שהרגשנו בלילה ההוא, אשר לא ישכח.

כמעט האיר היום, ומרחוק כבר ראינו את יפו מעולפת ערפל. זאת העיר הישנה, אשר מרחוק היא כה נפלאה, ומקרוב—כה מרופשה... לקבל את פנינו באו אל החוף: ישראל בלקינד וגיסו יהושע חנקין. בעיקר נערכה קבלת פנים זאת בשביל מיומקין, אבל גם בשבילי, כי הבאים ידעו שאני בא לקנות קרקע למושבה. וחנקין, שקנה את אדמת דורן, היה מעונין שאקנה אותה ממנו. הובאנו לביתו של חנקין, ושם נתכבדנו בכל מיני „כבוד", ועוד אחרי הבקור הראשון התחיל לשאת ולתת עמי בדבר קנית אדמת דורן בשביל המושבה שאנחנו באים לבנות. מר ברודא ויתר חברי השיירה, שישבו בירושלים, לא נקפו אפילו אצבע קטנה לקנית אדמה: הם חכו לבואי.

מבית חנקין העבירוני למלון שנמצא אז בשוק יפו, ושם בעליו: משה כהן. ולא היה זה מלון ממדרגה ראשונה. הבנין בנין ערבי ישן, המעלות שעלו בהן אל הבית לא היו נוחות מאד לעלית. הרהיטים אשר בחדרים—רהיטי עוני. המטות לא היו נוחות לשינה. נוסף על כל זאת אי־הנקיון המאוס. אבל לפי שלא ישנתי כל הלילה הקודם וגם בגלל הפגישות הרבות עם אנשים רבים זרים ביום שלאחריו, הייתי עיף כל כך עד שישנתי כל הלילה ושנתי ערבה לי. וכבר אתא יום — ואני חולם. בוורשה אני. כמדומה — וורשה! אך לא, נראה שזאת היא ווילקובישקי. יהודים שקועים בדאגת פרנסה, מבקשים פרוסת־לחם, והנה בא שנדרם רוסי ומכה אותם. לא, אין זה שנדרם, אלא המון יחפים מכים אותם, גוזלים, שודדים, קורעים כרים ושורקים שריקות איומות. פתאם והכל נהפך למראה בתים, היכלות ורחובות נפלאים, המרוצפים זהב—זאת העיר

ירושלים. והנה המון רב: אנשים, נשים וטף, כולם עטופי לבנים, הולכים לקבל את פני המשיח, ואני עומד ומחכה לתקיעת השופר המבשר את בואו. ופתאם שומע אני קול משונה: צעקה, תקיעה גדולה כל כך, שכמוה מעודי לא שמעתי. חושב אני: הנה זאת התקיעה בשופרו של משיח... וכאן הקיצותי. השמש זורחת בכל תקפה, ישר לחלון חדרי. שפשפתי את עיני ונזכרתי כי בארץ ישראל הנני, אבל עדיין שומע אני את קול השופר גם בהקיץ. מה זאת? נגשתי אל החלון והבטתי החוצה אל השוק המלא אשפה ועל הערבים הרבים אשר בו. והנה בריאה משונה נגד עיני: סוס ולא סוס, ואזנים לו ארוכות, והוא עומד וצועק בקול כשופר. אם כי מעולם לא ראיתי את החמור, הכרתי בכל זאת שחמור הוא, הנוער מרוב שמחה על שפגש את חברו בשוק.

פה במלון בקר אותי האדון אהרן אייזנברג מואדי אל חנין. הוא היה „בן משה" וחובב ציון ידוע מפינסק, אשר עוד בצעירותו עלה לארץ־ישראל. פעם אחת חלה מחלת הריאה, והרופאים צוו עליו לנסוע לארץ־ישראל, כי אוירא דארץ ישראל, אמרו, מחלים חולים כאלה. ויבוא אל הארץ ויעבוד בה כל עבודת פרך—וגם חציבת אבנים בכלל. זמן רב סבל מחסור ועוני, וסוף סוף נעשה אכר בריא. הוא נאחז בואדי־אל־חנין ויטע שם כרמים גם לעצמו גם לאחרים. יחד התיעצנו על דבר קנית אדמה נאותה למטרתי, והוא יעץ אותי לרכש את אדמת דורן מידי חנקין.

אנכי לא יכולתי לעשות דבר בענין הקניה עד שחברי, ברודא, דודזון וקורליאנדסקי, ישובו מירושלים. הציעו לפנינו גם שטחי אדמה אחרים. אבל אנחנו החלטנו שלא נעשה דבר עד אשר נבקר את המושבות העבריות תחלה ונתייעץ עם האכרים. אמרנו ועשינו. תחלה באנו לראשון לציון ומשם לגדרה, מושבת הבילויים. אגב, בגדרה קרה מקרה, המראה לנו במקצת, על כל פנים, איך חיו הקולוניסטים הראשונים בארץ ומה חביבה היתה עליהם מדת הכנסת אורחים. אני התאכסנתי בגדרה בבית מר יעקב חנקין, אחיו של יהושע חנקין, ושלשת חברי הובאו לבית האכר גורביץ. אשתו של גורביץ היתה בתו של חובב־ציון ידוע במינסק: יהושע ביגינסון. היא גמרה את חק למודיה בגימנסיה אשר בעירה והיתה מסורה בלב ונפש לרעיון הישוב בארץ ישראל. כאשר דרשו הבילויים מאת עם־אדוני שישלחו להם כלות, מהרה בת ביגינסון לארוז את חפציה ותסע ותבוא אל הארץ, ותהי לאשה למר גורביץ. הוא היה אכר הקשור בכל נימי נפשו אל הקרקע ואל העבודה הרבה אשר לו, עד שלא הכירו בו

עוד שום סימני אדם שהיה לפנים „סטודנט". אנחנו לנו הלילה בגדרה ובבקר, כאשר התחילו חברי לעזוב את בית האכסניה שלהם, הושיט מר ברודא עשרים פרנק לבעלת הבית, שכר דירה ומזון של השלשה. אבל בעלת־הבית נתמלאה חמה: היתכן? שלה יציעו כסף בשכר הכנסת אורחים? מרוב התרגשות לא יכלה להוציא הגה מפיה. לסוף תקפה אותה היסטריקה כבדה, ורק ברוב עמל עלה לנו להרגיעה ולהשיב לה את מנוחתה.

מגדרה נסענו לעקרון. שנים מן העקרונים ידענו זה כבר — כי בשנת השמיטה באו אלה השנים לוורשה, לבקש תמיכה בשביל האכרים שלא חפצו לעבד את שדותיהם בשנה ההיא. מעקרון פנינו לפתח תקוה. שם לנו לילה אחד. נסע עמנו גם זאב יעבץ—בעת ההיא שמש רב בזכרון יעקב. אנכי לנתי בביתו של מר ליב פרומקין, הפקיד הממונה מאת לכמן בהמבורג על נחלתו אשר בפתח תקוה. שלשת חברי סרו לבית האכר סלומון, בנו של ר' יואל סלומון, איש ירושלם, אחד מן הראשונים אשר בנו את פתח־תקוה. כמעט שברודא חזר פה על המעשה אשר עשה בגדרה — היה נכון לשלם שכר לינה ומזון... אבל חבריו מנעו אותו מעשות זאת. מכאן נסענו לזכרון־יעקב, ופה נשארנו עד אחר השבת.

והמושבה הזאת, שנתמכה מאת הברון רוטשילד ביד רחבה, עשתה עלינו רושם עז. ביחוד מצא חן בעינינו הרחוב הגדול ובתיו המשוחים לבן משני עבריו. לפנים נקרא המקום הזה בשם: סַמַרין, כלומר: שומרון. אבל אחרי שהברון לקח את המושבה הזאת תחת חסותו ומלא את כל צרכיה, עד שהביא אותה למצב פריחה גמורה, החליטו האכרים לקרא למושבה בשם זכרון יעקב, על שם אביו של הברון, לאות הכרת תודה על כל אשר פעל הברון למענם. על הכרת תודה זו מעידים עשרות השלטים הקטנים המצויים כמעט על כל בתי המושבה, ובהם חקוקים כתובים, מעין: „אמר אדני ליעקב", „אל תירא עבדי יעקב", „כה תגיד לבית יעקב" ועוד כאלה. ויש שהדבר הגיע לידי הלצה. כן ראינו על שלט של אכסניה חקוק, או מצויר, כוס מלא יין, ומתחתיו כתוב: „ויעמידה ליעקב לחק".

בשבת הלכנו לבית התפלה. כשהתפללו תפלת „הנותן תשועה" בעד הברון, זלגו עיני כלנו דמעות. בפעם הראשונה בחיינו שמענו פה חזן מתפלל תפלת „הנותן תשועה" לא בעד הקיסר הרשע אלכסנדר השלישי, אלא בעד שלום השולטן התורכי, שתחת ממשלתו חיו אחינו היהודים חיים שלוים, אנושיים כמעט.

וכיון שעברנו בארץ לתור את מושבותיה, בקרנו גם את שתי המושבות הקטנות: שביה ואום־אל־דושעמאל (שפיה ובת שלמה), אשר קנה הברון בשביל הפועלים המומחים אשר התמחו בזכרון יעקב. בין שתי המושבות הקטנות האלה ובין זכרון יעקב נמצא כבר כביש נפלא, אשר בנה הברון. ידענו גם קודם את כל אשר עשה ופעל הברון בשביל ההתישבות בארץ ישראל. אבל רק למראה עינים יכולנו להעריך את פעולתו כראוי; עתה, אחרי ראותנו בחוש, כמה מסירות השקיע האיש הגדול הזה במעשה הישוב, עצמה התפלאותנו, ומבלי דעת ברך כל אחד מאתנו בלבבו ברכת „ברוך שחלק מחכמתו לבשר ודם".

בזכרון יעקב שוחחנו עם אכרים שונים והתיעצנו עמהם על תכניותינו. הם יעצונו, כמובן, כי נקנה אדמה בשומרון—למען נהיה שכנים טובים עמהם. כאשר שבנו מתיורנו במושבות, סרנו עוד פעם לפתח תקוה, וכאן התיעצנו זמן רב עם אכרי המקום על אודות קניתנו.

ב

קנית אדמת דורן

אחרי שובנו ליפו, החלטנו לתור את אדמת דורן ולחקרה. האדונים קורליאנדסקי ודודזון עזבו את הארץ ושבו לבתיהם, עוד טרם החלט דבר הקניה. מזג האויר לא היה נאות לאנשים חדשים בארץ כמונו. זאת היתה התקופה היותר חמה מכל תקופות השנה. ולאיש שטרם הורגל לחורב הארץ־ישראלי קשה לנשא את חום השמש הבוער בתקופת קיץ זאת. נשאר עמדי ביפו רק מר ברודא — אדם בא בשנים, בעל־בשר וכבד תנועה. הוא נשאר בעיר, ואני, בלוית אחדים מאכרי ראשון לציון, ואד־אל חנין וגדרה, נסענו לדורן. ברשותנו היו גם פועלים וגם מכשירים וחקרנו את השטח כלו לארכו ולרחבו. אחרי כל עשרה מטר חפרנו באדמה, לעמוד על טיבה. בהסכם עם דעות האכרים, באתי לידי הנחה, כי שני שלישי הקרקע יאותו לנטיעות ושליש אחד לתבואה. ואחרי שגמרנו את חקירתנו, ערכתי לפני ברודא דין וחשבון מכל הנעשה. אחרי ישוב־הדעת ארוך החלטנו, כי אדמת דורן היא היותר נאותה למטרתנו, וגם יותר נוחה—משום שהיא נמצאת בתוך, בין ראשון, ואדי־אל־חנין, עקרון וגדרה. חשוב היה לנו כי מושבתנו תמצא בשכנות עם מושבות יהודיות אחרות— ליתר בטחון מפני הערבים. את השטחים האחרים אשר הוצעו לפנינו לא הלכתי לראות—משום שספק היה, אם נשתווה עם בעליהם בנוגע למחיר, וכן גם היתה תלויה בספק האפשרות להשיג שטרי מכירה (קושנים) על השטחים האלה. משום טעמים אלה גמרנו לקנות את אדמת דורן, וכן עשינו.

אדמת דורן הכילה קרוב לעשרת אלפים ושש מאות דונם. לפי חשבוננו נחוצה היתה לנו בשביל חמשים החלקים רק המחצית מזה. אבל לא דאגנו לגורלה של המחצית השניה. כבר אז נמצאו בארץ ישראל יחידים רבים, שהפצו להתאחז במושבות הקיימות ולא מצאו להם שם מקום. על דעת שום איש יהודי לא עלה הרעיון להתאחז בכפרים הערבים. לכן

ישבו כל היחידים האלה וחכו עד שתוסד מושבה חדשה ויוכלו גם הם להספח אליה. כך, למשל, נמצאה באודיסה משפחת משה הרשנזון, אדם מסופל בבנים חמשה וחתנים שנים, שחפצו לעלות אל הארץ ולהיות לאכרים בה. ובשמע הירשנזון, כי נוסעים אנו לארץ ישראל לרכוש שם שטח אדמה על מנת ליסוד מושבה חדשה, בא עמנו בדברים, עוד בהיותנו באודיסה, ואת חתנו צבי הירש קליינר שלח עמנו לארץ ישראל, שישתתף עמנו בקניה. וביפו ישב זמן רב יהודי עשיר מקיוב, מר יהושע דונדיקוב. לכתחלה לא היה האיש חובב ציון. חולה בריאתו היה האיש ובא אל הארץ במצות הרופאים, שהבטיחו לו כי בארצות החמות ימצא רפואה שלמה למחלתו. אחרי ששהה בדרום צרפת ובאטליה ולא נרפא, עבר לארץ ישראל: לנסות את אקלימה. ונסיונו עלה יפה. הוטב לו. ראה האיש כי אוירא דארץ ישראל הוא לא רק „חיי נשמות" אלא גם „חיי הגוף", וישאר לחיות בארץ ויחפץ להאחז בה. ובכן בקש מאתנו, כי נקנה למענו אלף דונם קרקע במושבתנו.

אחרי אשר נוכחנו, כי רבים יהיו הקופצים על מותר הקרקע, אשר לחברתנו לא היה בו חפץ, התחלנו במשא ומתן רציני עם האדון חנקין בדבר קנית כל אדמת דורן. לפנים היתה חלקת אדמה זו קנינו של ערבי נוצרי, אפנדי ביפו. בעזרת הסרסור חאג־עלי־העקל, ערבי מושלמי, קנה חנקין את האדמה הזאת. ואחרי שלא היה די כסף לאדון חנקין, אנוס היה למכרה מיד. במשך המשא ומתן על אודות המחיר ושאר התנאים, נוכחנו כי הצעת קרלינסקי—לשלם תיכף רק מחצית המחיר ואת המחצית השניה לאחר זמן — אינה נכונה. יען כי אז היינו יכולים לקבל שטרי קניה (קושנים) רק על מחצית השטח, והמחצית השניה היתה קמה על שם חנקין או על שם האפנדי — בעלה הראשון. ואנחנו הן לא ידענו את השנויים העלולים לבוא במשך השנה בנוגע לענינינו, ואת הקשיים העלולים לקום למכשול על דרכנו. ומי יודע, אם לא ישתנו התנאים באופן, אשר כל תכניותינו תהיינה מבוטלות. לכן פנינו לוורשה בהצעה לחבריונו, לשלם מחיר כל הקרקע בפעם אחת, למען נוכל לקבל תיכף את שטרי הקניה. בוורשה נמצאו זאב גלוסקין ואליעזר קפלן והם הביאו את הכסף לידי גובינא. לא עברו ימים מרובים, ואנחנו קבלנו מוורשה את עשרת אלפי הרובל הנותרים.

לאחר שנועצנו עם מומחים על אודות יסוד המושבה, מצאנו, כי מאה דונם לא יספיקו למשפחה, לכן הוספנו על חלקה של כל משפחה

עוד עשרים דונם. הודענו זאת לורשה, ושלחו לנו משם עוד חמשת אלפים רובל. יחד עם זה הודיעו לנו מורשה, כי מר דודזון, שהשתתף עמנו בשלשה חלקים, איננו חפץ להיות חבר ב„מנוחה־ונחלה", כי רוצה הוא להיות אדון לעצמו. וכן עשה. אך הוא לא בטע ולא בנה שום דבר על חלק אדמתו, והשאיר אותה לא מעובדת כל עיקר. אבל חברים לא חסרו לחברתנו. בכל יום ויום קבלנו מכתבים מאנשים שונים בבקשות לספח אותם לחברת „מנוחה־ונחלה". מהם בחרנו את היותר חשובים, עד אשר היו לנו די חברים לחמשים חלקים. יותר לא חפצנו לקבל. יצא, כי בשביל חברינו נחוצים לנו ששת אלפים דונם קרקע, ואת 4.600 דונם הנותרים יכולים אנחנו למכור לקונים פרטיים, אשר מחוץ לחברת „מנוחה־ונחלה".

אחרי אשר המשא ומתן עם חנקין הגיע לקצו, גמרנו לשלם לו מחיר עשרה פרנקים הדונם. עתה צריך היה לחתום על שטר־האמנה, והנה התחיל מר ברודא לבוא בטענות, בתואנות ובתביעות חדשות, ולעכב על ידי כך את גמר הענין. כי בו בזמן שאני הייתי עסוק במדידת הקרקע, למען לדעת אל נכון את מספר הדונמים שבששת דורן, ישב הוא ביפו ובלה את עתו בחברת י. מ. פינס, שהיה יועצו של ברודא ומנהיגו בכל השייך למושבתנו. ופינס לא היה „שוה־בשוה" עם חנקין; הוא היה נהנה הנאה מרובה, לולא היה חנקין מוכר את דורן, יען כי אז היה מושך את ידו מענין קנית קרקעות ומכירתן. ובכן השתמש עתה במקרה שבא לידו ויעץ לברודא, שידרוש מחנקין דרישות כאלו, שהיה בטוח, כי חנקין לא יוכל למלא אותן, וממילא תבטל הקניה. הדרישה הראשונה, שיעץ לדרוש מחנקין, היתה: ששטרי־המכירה יִכָּתבו על שם כל חבר וחבר, על חלקו לבדו, מה שהיה כמעט אי־אפשר למלא. כי עד העת ההיא לא נכתב ולא נחתם ולא הובא בערכאות שום שטר־מכירה על שמו של אזרח רוסי, ובשום מושבה ממושבות ישראל לא היו שטרי המכירה כתובים על שמותיהם של הקולוניסטים. אבל חנקין התחייב למלא אחרי הדרישה הקשה הזאת. כמעט הסכים חנקין לתנאי זה, יעץ פינס את ברודא לדרוש עוד אחת, והיא: כי חנקין ימציא לנו רשיון (רוכסיה) לבנין בתים במושבה— דבר שלא נעשה טרם באנו אל הארץ ולא אחרי כן, עד היום הזה, וחנקין התחייב למלא גם את הדרישה הזאת. ואז יעץ פינס שלישית: לערוך מפה מפורטת מאדמת דורן, ושכניה הערבים יקיימו את מיצרי הששה הזה בלי כל פקפוקים. זאת היתה דרישה שכמוה לא נשמעה בארץ ישראל התורכית עד היום ההוא. בארץ ישראל לא נראו ולא נמצאו מפות כאלו,

וקשה היה לשער, כי ערבים יסכימו, לרצונם, לחתום על „מפה" כזאת ולקיימה.

וכן היה בכל יום ויום. מדי שובי מדורן ליפו, הייתי מוצא את ברודא מלא תנאים חדשים ודרישות חדשות שלא שמעה אותן שום אוזן מעולם. סוף סוף פקעה סבלנותי. מלא חמה הייתי על חברי בוורשה, אשר שתפו עמדי את ברודא ועוד שמו אותו 'לראש לי עד כי אין אני יכול לעשות דבר בלי הסכמתו. ירא הייתי, פן מרב תואנותיו של ברודא לא תקום הקניה. ושערו נא את מצבי: מצד אחד ענה אותי „האפטרפוס" שלי, מר ברודא, בתביעותיו ודרישותיו שבדה לו פינס יום יום, ומצד שני צריך הייתי לטעון עם חנקין, לפעול עליו ולהטותו לחפצו של ברודא, כי ימלא את דרישותיו הזרות. מרוב צערי וחמתי, כתבתי אז לחברי בוורשה, כי בשלחם אותי יחד עם ברודא, עברו על לאו מפורש בתורה: „לא תחרוש בשור וחמור יחדיו"... א ו ת י שלחו והשביעו אותי שלא אשוב בלי שטר קניה, מה שחפצתי גם בלא כל שבועה, ואלי צרפו את ברודא, שאמנם היה חובב ציון נלהב, אבל חפץ לעלות אל הארץ על גשר של ברזל דוקא... וקשה היה לי גם לראות בצערו של חנקין. תואנותיו התכופות של ברודא הביאו אותו לידי פחד פן לא תקום הקניה, ו„דמי הקדימה" שלו וכל אדמת דורן ישארו בידי האפנדי הערבי.

אבל עלי להודות, כי עקשנותו של ברודא הביאה לנו לבסוף רוב טובה. כי על ידי מלוי דרישותיו עלה בידנו להעמיד את מושבתנו על יסוד איתן. כי חנקין מלא את כל דרישותינו: הוא ערך שטרי־מכירה על שם כל חבר וחבר מחברתנו בלבד, וגם על שם כל אחד ואחד מן הקונים הפרטיים, ודוקא בתור אזרחים רוסיים — המקרה הראשון בדברי ימי התישבות בארץ־ישראל התורכית. גם המציא לנו רשיונות לבנין רפתים, שנקל יהיה אחרי כן להפכן לבתים. הרשיונות הללו היו חשובים מאד, כי לכל רשיון לבנין בתים נחוצה היתה הסכמת השולטן וחתימה בעצם ידו — ולקבלת רשיון כזה אפשר היה לחכות ימים ושנים. לכן הבטיחה לנו הרשות המקומית, כי את הרפתים אפשר יהיה להפוך לבתים, והרשות תהיה כלא רואה... וחנקין הוא שסייע לנו להטות את הערבים שכנינו שיקיימו בחתימת ידם את מפת אדמת דורן במצריה. כך פעל גם פינס הרבה מאד לטובתנו. ולא אחת הרימותי ידי לשמים והודיתי לבורא עולם על כי נתן את העקשנות בלב ברודא ולא ותר על דרישותיו.

מר מרדכי לובמן, מנהל בית הספר העברי בראשון־לציון „מודד־שדה", הוא שמדד לנו את אדמת דורן. אבל יותר משהיה מודד־אדמה, היה אמן־פדגוג. הוא עזר הרבה ביצירת ספרי למוד בשביל בתי הספר העברים שקמו במושבות העבריות. כיום אין איש מעלה על דעתו את מצב בתי הספר בימים ההם, בעת שספרי למוד טרם היו בארץ. לובמן היה אחד מאלה, שהניחו יסוד ליצירת ספרות פדגוגית בשביל בתי הספר העבריים וזאת תהלתו. לפי משלח ידו היה מודד־שדה, אבל יותר מזה היה פדגוג ומורה. אולם בעת ההיא היה הוא המודד היותר טוב בארץ ועל כן השתמשנו בו למדידת דורן. עזרו לנו בכך גם שכנים אחדים, אשר הראו לנו את הגבולים הנכונים של השטח שלנו. בארץ ישראל בכלל אין גבולות הקרקעות נמשכים בקו ישר, אלא מתפשטים הם לצדדים ולזויות ויוצאים לכעין „שלשלת". המדידה היתה איפא עבודה לא קלה. הפועלים עזרו להעביר את מכשירי המדידה ממקום למקום. אני אחזתי ביד את הקו ולובמן השגיח דרך עינה של מכונת המדידה על משיכת הקו וישרו. כן זכינו והיינו אנחנו הראשונים בדברי ימי ארץ ישראל התורכית שרשמו מפת־ארץ של מושבה עברית.

העבודה הזאת נעשתה בתקופה היותר חמה של הקיץ הארץ ישראלי. על כל שטח אדמת דורן לא נמצא אפילו עץ אחד „לרפואה", ואין צריך לאמר שלא היה שם שום אהל, או מה שהוא דומה לו, שיפרוש צל על סביבו. כל היום עמדנו תחת קוי השמש הלוהטת. העבודה נמשכה שלשה ימים. לַנו — בראשון־לציון. בבקר השכם יצאנו לדורן, ובשעה מאוחרת בלילה שבנו. הדרך היתה כבדה, דרך־חולות. נסענו בעגלה גבוהה מאד — כמנהג הארץ אז. כשהגיעה שעתה של סעודת הצהרים, פתחנו את הסוסים מן העגלה, וישבנו תחתיה, כדי להסתר קמעא מחם השמש, לפחות בשעת הארוחה. וארוחתנו? — מיפו הבאנו סרדיניות ולחם חמוץ. בראשון לציון קנינו מלפפונות מאת הערבים, וכך היינו נוהגים: את הלחם אכלנו מלופת סרדיניות, ולקנוח סעודה — אכלנו מלפפונות טבולים בשמן הסרדיניות. האכילה הזאת והחום עוררו בנו צמאון, אבל מאין נקח מים לשתיה? היתה פה באר ישנה, אבל הרפש שבה היה מרובה על המים. עומק הבאר היה בערך כעשרים ושלשה מטרים, ובחבל ארוך הורדנו שמה דלי קטן והוצאנו אותו מלא רפש. אחרי אשר סננו פעמים אחדות דרך בד נקי את החומר העכור הזה, מצאנו לא מים שחומים, אפילו, אלא מים שחורים. את המים האלה הרתחנו והכינונו טה, כביכול. אחרי אשר נחנו קמעא,

שבנו לעבודתנו בסדה. אין פלא, אם אחרי יום של עבודה קשה, וב„חמימא" כזאת, ואחרי ארוחה כזו שאכלנו והטה המשיב־נפש ששתינו, חליתי במחלת הקדחת. ואף שהקיאותי כל הלילה במרה ירוקה, לא נשארתי לשכב במטה במקום־הלינה, „עד יעבור זעם". לא, נוחות כזו לא הרשיתי לי. בעיר הייתי, מסור לרעיון הישוב בלב ונפש ומלא התפעלות מן העבודה הקדושה המחכה לי, ולכן קמתי בחליי ונסעתי לדורן. שם עבדתי כל היום כיום אתמול. ביום השלישי מצאנו באיזו פנה נדחת, על גבול אדמת דורן, גן ערבי של עצי פרי, והיתה לנו רוָחה במעט, כי ביום ההוא אכלנו ונחנו תחת צל עצי הפרי אלה.

כך עבדנו שלשה ימים רצופים, עד שגמרנו את עבודת המדידה. לובמן לקח עמו את כל הרשימות והשרטוטים, כדי לערוך על פיהם את המפה הדרושה, ובידי חנקין עלתה לא רק להטות את לב השכנים מן הכפרים הקרובים שיחתמו על המפה, הוא השפיע שגם המאמור טאבו (הפקיד הממשלתי הממונה על קרקעות) חתם את שמו על המפה. כך „הבטחנו את עצמנו", שלא יהיו לנו שום מריבות ומדנים עם שכנינו על הגבולים, ושלא נהיה מוכרחים לעמוד במשפטים עמהם על נחלתנו.

כאשר שבתי ליפו, מצאתי את ברודא שוכב חולה במטה, בהוטל קמניץ. הקדחת לא נשאה לו פנים. הוא היה איש בא בשנים, ואני חרדתי לחייו. לכן נסיתי להאיץ בעושי־דברי למהר בגמר כל עניני הקניה. ערכנו עריכה אחרונה את האמנה עם חנקין, השלשנו את הכסף, ערכנו רשימת כל הקונים ושמותיהם—בין שהם חברי „מנוחה ונחלה", בין שהם קונים פרטיים,—מסרנו אותה לידי חנקין, והוא הבטיח לנו להביא שטרי מכירה על שם כל קונה וקונה לבדו.

עד העת ההיא לא מצאתי לי עת לבקר את ירושלים. בכל היותי שואף לראות את בירתנו הישנה, דחיתי זאת עד שאפָנה משליחות „מנוחה ונחלה" ואשלים את כל העניינים הקשורים בקנית הקרקע. מדעתי כי דבר עריכת שטרי המקנה ימשך זמן לא מועט וכי נוכחותי לא תהיה נחוצה כל כך, יצאתי אני וברודא ירושלימה. בימים ההם, ומסלת ברזל טרם היתה בארץ, הנסיעה היתה בעגלה רתומה לסוסים וארכה שתים עשרה שעות. בשש שעות בערב היו יוצאים את יפו ובשש בבקר היו באים לירושלים. ושלש פעמים היו חונים בדרך: ברמלה, בבאב־אל־ואד ובמוצא. התחנה הזאת האחרונה קרובה אמנם לירושלים, אך כל הדרך עולה ההרה וצריך להאכיל את הסוסים ולתת להם לנוח טרם יעלו בדרך ההררית הזאת.

לפני צאתנו מיפו יעץ לי ברודא לקחת עמדי מעיל חורף, משום שבהרים קר האויר בלילות, אם כי תקופת השנה שעמדנו בה היתה היותר חמה. העצה הזאת לא נתקבלה על דעתי. לקחתי עמדי מעיל, אבל לא של חורף כי אם של קיץ. כל הדרך מיפו עד באב־אל־ואד, העובר ב„שפלה", היה די חם. אמרתי, טעה מר ברודא, מהיותו בא בשנים ודמיו קרים. אבל, אך התחלנו לעלות בהרים, והאויר נעשה קר יותר ויותר. ולסוף נעשה קר מאד. בושתי להגיד לבן לויתי כי המעיל אשר עמדי אינו „ממלא את תפקידו"... ובהיותנו עולים בהר מעלה מעלה, חדר הקור אל כל עצמותי ושני התחילו דא לדא נוקשות. ברודא הרגיש בכך ויאמר לי: „אל תבוש, רבי יהודי, קח את מעיל הקיץ שלי ולבש אותו על מעילך וינעם לך". עשיתי כדברו, והוחם לי מעט. אך ככל אשר המשכנו את דרכנו וככל אשר הוספנו לעלות בהר, כך הלך חומו של המעיל הנוסף, הלוך ופחות. אנוס הייתי, סוף סוף, למחול על כבודי ולרדת מן העגלה ולרוץ ברגל, כדי להחם מעט את אברי הקפואים.

ממילא מובן, שכל הלילה לא ישנתי, בכל זאת לא הייתי אחוז שנה אפילו כל שהוא, וגם כל עיפות לא הרגשתי. וכמעט נגשנו לירושלים, ושמש הבוקר שפכה את אורה על גגות העיר, ובשלל צבעים נתזו קרניה מאלפי החלונות, קפצתי מן העגלה ו„עליתי ברגל" אל העיר. קשה, ואולי גם אי אפשר לתאר את אשר מרגיש היהודי בדרכו על אדמת ירושלים ראשונה. קודם כל בקרנו את הכתל המערבי. שם קרעתי „קריעה" כדין וברכתי ברכת „דין האמת". עלי להודות, כי הכתל עשה עלי רשם רע. בנוגע לארץ ישראל, מעולם לא ראיתי את עצמי מרומה. תמיד חכיתי למצב גרוע מאשר מצאתי. אבל את הכתל תארתי לי בדמיוני בצורה אחרת לגמרי. ראיתי בדמיוני ככר גדולה וחרבה ועליה מתגלגלות אבנים מעושנות משעת חורבן בית המקדש, בשערי כי עד היום עדיין נפרים אותות החורבן הנורא, המרעישים נשמת כל יהודי עד היסוד... ומצאתי: כותל גבוה ברחוב צר ומעופש, מסובב בתים קטנים, והרחוב מלא ילדים ערבים, יחפים, מלוכלכים ומרופשים, קרועים ובלויים, המעוררים רק גועל נפש. מה אומללים נראו בעיני היהודים שעמדו פה וערכו את תפלותיהם. הילולות והצעקות אשר המתפללים השמיעו, לא העירו אותי לשפיכת דמעות. אלם עמדתי פה זמן מועט בראש מוסה לארץ, מלא חרפה ובושה על כל מה שקרה למקום קדשנו. בכל אפן לא העיר בי הכתל אותו הרגש, שלו חכיתי...

יחד עם ברודא הלכתי לבקר מוסדות ואנשים שונים. בקרתי את הרב הישיש רבי שמואל סלנט ואת רבי יהושע ליב דיסקין (הרב הבריסקי) (אשתו, „הרבנית מבריסק" המפורסמת, קרובה היתה לי קרבת משפחה). ורבי מנחם אויערבך, נכדו של הרב אויערבך, הזמין אותי לבקר בישיבה שלו. בחפץ נפש הבטחתי להשתמש בהזמנה זו. כי אז עדיין רחפה לנגד עיני הישיבה בוולוזין, עם ארבע מאות בחוריה, אשר ישבו יומם ולילה על התורה ולמדו בהתמדה ואשר ממנה יצאו אלפי רבנים וסתם למדנים. חפצתי לראות ישיבה מעין זו בירושלים. בהיותי בבית הרב הבריסקי, בקשתי להמציא לי איש אשר ילוה אותי לישיבת אויערבך. המציאו לי נער כבן תשע או עשר, אשר הוליכני דרך סמטות עקלקלות ורחובות נדחים. באמצע הדרך פנה אלי הנער בשאלה, אם יודע מר אויערבך כי אני אבוא לבקר בישיבתו. עניתי לו: „ודאי הוא יודע. הלא הוא הזמין אותי לבוא". „אם כן, טוב", ענה הנער. העניין נראה לי כלו „מוקשה". מה משמע: „אם כן טוב"? שאלתי את הנער לפירוש דבריו, אך הוא לא ענה. רק אחרי אשר הציקותי לו בשאלתי, בחזרי עליה פעמים אחדות, התחיל לגלות סודו. אז ספר לי: „לרבי מנחם אין ישיבה קבועה, כנהוג. יש לו רק מקום קבוע שבו מתאספים בחורים אחדים—בקראו להם. ולולא ידע כי אבוא, אפשר היה שאבוא ולא אמצא איש בישיבה המדומה. אך כיון שהוא יודע—בודאי יזמין מנין בחורים שיבואו וילמדו כל עת היותי בבית. הם מקבלים שכר למוד, והוא, ראש הישיבה, מקבל כהנה וכהנה להחזקת הישיבה. שמעתי דברי הנער והשתוממתי. אז גדל הנער בעיני עד למדרגתם של אותם ה„תינוקות של בית רבן" אשר בירושלים, ש„מדרש איכה" מרבה כל כך לספר בשבחם... ובאמת מצאתי בישיבה זוג אנשים באים בימים וזוג צעירים שישבו ולמדו „תורה לא לשמה" אלא לשמו—כלומר, לשם השכר שהם מקבלים מידי מר אויערבך...

בירושלים התודעתי אל בנו של אבא יצחק אפשטיין, אשר נסע עמדי יחד באגיה. הבן, שלמה, היה מוכר ספרים בשותפות עם שמואל רפאלוביץ, שנתפרסם אחרי כן כמלומד. מלבד זאת היו שותפים גם בעסק החלפנות. אז הבינותי, מדוע נקרא החלפן בתלמוד בשם „שלחני". כמו במזרח כלו, כן גם בירושלים, נצטמצם כל „בית מסחר" החלפנות על שלחן קטן, שעמד באמצע הרחוב, ועליו פזורות מטבעות בנות יציקות שונות מארצות שונות, ופה על שלחן זה נהלו האנשים כל מסחרם, קנו, מכרו, החליפו...

שלמה אפשטיין זה, הוא שהלך עמדי להראות לי את עתיקות ירושלים ומסתריה. עלינו על המגדל הרוסי אשר ב„טור מלכא", כדי לראות משם את הארץ לארבע רוחותיה. העליה היא ממושכת—מאתים שבעים ושתים מעלות עד ראשו. פה היו חלונות לארבע רוחות השמים ומשם ראינו את הארץ: במזרח—את הרי מואב, במערב—את הים התיכון, בצפון—את החרמון והלבנון, ולדרום הגיע מבטנו עד מדבר מצרים. מה מאושר הייתי, כאשר שמתי אל לבי כי עומד אני ב א ר ץ וכלה שטוחה לעיני. אז הבינותי לרוחו הנכאה של משה, אדון הנביאים, בשמעו מפי הגבורה: „מנגד תראה את הארץ ושמה לא תבוא"... אולם מקרה פעוט פגע במצב־רוחנו. בראש המגדל עמד ערבי ודרש מאתנו מעות קטנות בתור ש ו מ ר. נתנו לו. כאשר ירדנו למטה, קם עלינו ערבי אחר ודרש ממנו תשלומים, באמרו, כי שכר העליה לראש המגדל שייך לו. חפצתי לשלם גם לו, אך שלמה אפשטיין עכבני. הוא „חגר את מתניו" ויעל שנית את כל מאתים ושבעים ושתים המעלות, כדי להביא את תלונתו על השומר מטה בפני השומר מעלה.

וגם מר אברהם משה לונץ, שאשתו היתה „קרובה" למשפחתנו, היה בן לויתי בימי היותי בירושלים. בעת ההיא כבר היה עוֵר מחלם. אבל הוא ידע כל אבן־גיר בחוצות ירושלים. הוא נהל אותי למזרחו של הר הבית, עלה גבעות וירד בקעות, ובמקלו אשר בידו הראה לי על כל גל־אבנים, שפגשנו בו על דרכנו, וספר לי כל מה שהיה לספר עליו וכל מה שהאגדה, השגורה בפי יושבי ירושלים, יודעת לספר עליו. כך עשה בהגיענו לגל אבנים, שלפי המסורה שם קבור קלונימוס בן קלונימוס. הוא ספר לי, כי בימיו של קלונימוס בן קלונימוס נמצא נער יוני הרוג בחוצות ירושלים, ובדו היונים „עלילת־דם" על היהודים, באמרם, כי לתכלית דתית הרגו את הנער הנוצרי ואת דמו שמו בכליהם. הצרה היתה גדולה. קרובה היתה הסכנה, כי כל עדת היהודים אשר בעיר הקדושה תהי ערבה על מות הנער, וחיי כל חברי העדה יהיו כפרה על מותו. רצו היהודים אל הצדיק קלונימוס בן קלונימוס שישב בבית המדרש על התורה, ויבקשו ממנו כי יציל את עדת ישראל מסכנת המות המרחפת על ראשה. הדבר היה ביום השבת. אבל לפי שפקוח נפש דוחה שבת, ישב לו רבי קלונימוס בן קלונימוס ויכתב את שם המפורש על פסת ניר ויצו לשים אותו בפי ההרוג. וכן עשו. שאל רבי קלונימוס את ההרוג: „הרוג, הרוג, יד מי היתה בך להרגך?" ויקם המת על רגליו וירא באצבעו על דודו, לאמר: „זה הרגו". ראו היונים בחוש, כי רק עלילה שמו על היהודים, ויוציאו את

היהודים הכלואים בכלא ויעזבו אותם לנפשותיהם. אך על כל פנים, הרי ידע קלונימוס בן קלונימוס, כי חלל את השבת, לכן הוציא דין על עצמו כי במותו יקברו אותו על אם הדרך, והיה כל העובר על קברו יזרק בו אבן, זכר לסקילה. ואם יקח איש אבן אחת מן הגל—כך מוסיפה האגדה לספר — ולא ימצא הלוקח מנוח לנפשו, עד אשר ילך וישיב את האבן למקומה. מגל האבנים לא תגרע אפילו אבן אחת.

ימים אחדים בליתי בירושלים, אחרי כן שבתי ליפו. שטרי המכירה טרם נערכו. נסעתי בלוית לובמן לדורן, כדי שנציב שם ציונים לרחובות ומקומות לבנין. שטח מרובע, שנמצא במזרחה של הדרך העולה מראשון־לציון לעקרון, הקצינו לבדו. הדרך הזאת חלקה את אדמת דורן כלה לשנים: החלק האחד, אשר למזרח הדרך, מכיל קרוב לשמונת אלפים דונם, והחלק השני, אשר במערב מכיל קרוב לאלפים ושש מאות דונם. בחלק המזרחי הקצינו קרוב לשמונה מאות דונם לרחובות ולבתים ולבנינים אחרים אשר למושבה. הבאר הישנה נמצאת על יד הדרך, מערבה. סמוך לבאר הנחנו קרוב לארבעים דונם קרקע לגן המושבה. את השטחים לבנין לכל קולוניסט מדונו לפי החשבון הזה: כל מי שהיתה לו זכות בעלות על מאה ועשרים דונם, קבל שטח אדמתו בשני חלקים—חמשים וחמשה דונם החלק, ועשרה דונמים לבנינים. היחידים, שלא נחשבו על חברי „מנוחה ונחלה", שקנו להם קרקע לצד מערב של הדרך, קבלו שטח של חמשה דונמים לבנין על כל מאה דונם שרכשו להם. מסביב למקומות הבנין השארנו שטח פנוי, שאפשר יהיה לחלקו לדונמים יחידים. י. ברודא שלם מכיסו מחיר השטח הזה ונתן אותו למתנה לועד המושבה. זאת אומרת: לועד תהיה הרשות למכר את הדונמים היחידים האלה ואת הכסף יוציא לצרכי צבור. לובמן מדד את הכל וירשם זאת על המפה. ויהי לנו ציור מלא מן המושבה כפי שהיא תראה בעתיד.

נדמה לנו, שדאגנו להספיק את כל צרכי המושבה. בכל זאת שכחנו את האחד. שכחנו, כי במקום שאנשים חיים, שם הם גם מתים. לא עלתה על דעתנו, שצריך להניח מקום לבית עלמין. אפשר ששכחנו זאת, משום שבשעת מעשה המדידה והבנין לא חשבנו על המות, ואולי משום שבעמקי הנפש לא האמנו בעתידה של רחובות... בין כך ובין כך—שטח פנוי לבית עלמין לא הנחנו. ורק מקרה אסון אשר קרה לנו אחרי הפסח הראשון (תרנ"א) הוא שהזכיר לנו את המות. מר יעקב קרלינסקי, הנזכר לעיל, רכב מפתח תקוה לרחובות, ויפול מעל הסוס וימת תחתיו. וכך התחלנו שואלים את

עצמנו: איפה נכרה לו קבר? לכתחלה אמרנו לקברו באדמת נחלתו. אך הד"ר מזיא התנגד לזה. וטעמו: המקום קרוב מדי למושבה, ואי אפשר לקבעו לבית הקברות. ומכיון ש„מנוחה ונחלה" היתה בעלת הנחלה היותר גדולה במושבה, לא יכלתי, מפני המקרה המעציב הזה, להסתלק מן הדרישה: לתת שטח־קרקע לבית הקברות מחלקה. אחרי חקירה ודרישה מצאנו, כי החלקה מספר ששים ותשע נאותה מאד לתכליתנו. ראשית, משום שהיא נמצאת לצד מזרח ומרוחקת מעט מן המושבה, ושנית משום שהיא מקום חול. מן החלקה הזאת הקציתי חמשה דונמים לבית קברות. דעת „מנוחה ונחלה" לא היתה נוחה מן המעשה הזה אשר עשיתי ולא קיימה את החלטתי. מה היה לי לעשות? מלבד חלקי בתור חבר ב„מנוחה ונחלה" היה לי פה עוד חלק אחד שלא היה שייך לחברת „מנוחה ונחלה". לכן הצעתי לבעלי „מנוחה ונחלה" שאתן להם את חלקי, המנומר 21, וחלופיו אקח לי את החלק 69, אם כי חלקי ההוא היה טוב לאין ערוך מזה המנומר 69. החברה הסכימה לחלופין אלה. החלקה 69 עברה לרשותי. נמצא שחמשת הדונמים, שנתתי לבית הקברות, היתה מתנתי אני למושבה.

והנה קרב יום התשיעי לאב. אמרנו אמנם לנסוע כלנו לירושלים ולאמר קינות על יד הכתל המערבי, אך לא יכולנו לזוז ממקומנו—משום שיום־יום חכינו לגמר ענין שטרי המכירה. נשארנו ביפו, וקינות אמרנו בביתו של ר' יחיאל־מיכל פינס. קשה לתאר את רגשותיו של חובב ציון, הבא בפעם הראשונה לארץ ישראל, והוא צריך להתאבל על החורבן שהיה בולם כל כך בכל הפנות אשר פנה. נטיעות כמעט שלא נראו בארץ, השדות השתרעו ערומים ומכוסים אבק דרכים. העצים הבודדים, אשר נראו פה ושם, לא היו ירוקים אלא אפורים. מי גשמים אך מעטים בארץ. והשקאה מלאכותית כמעט שלא היתה בנמצא. העיר יפו מרופשה, רחובותיה צרים, ורק בקושי אפשר להדחק ולעבור דרכן. חנויותיהם של הערבים מכוסות מחצלות קרועות, ופנימה — שלחנות מכוסים בוץ ורפש. בקראנו את הקינות הציוניות לרבי יהודה הלוי, המתאר את ציון הקדומה בהדרה ותפארתה, ובהשוותנו אותה אל ציון של עתה, החרבה והולכת ונחרבת יום יום על ידי עם פרא וממשלה ברברית, ובדעתנו מה רבות הן הצרות והעגויים אשר יסבלו בני ציון בכל ארבע כנפות הארץ, לא יכלנו להתגבר על רגשותינו. דמעות כמים נשפכו מעינינו.

מימי לא התעניתי בתשעה באב, אבי לא נתן לי להתענות,—אם כי הוא היה מתענה בכל התעניות המקובלות,—משום שחשב אותי לחלש.

בנוגע אלי היה חוזר על דברי חז"ל: „כל היושב בתענית, נקרא חוטא". אבל בתשעה־באב הראשון בארץ ישראל חפצתי להתענות. וכך גמרתי בלבי. ולפי שהחום הארץ ישראלי, הכבד מנשוא, החליש אותי והסב לי כאב ראש נורא מאד, שכבתי במטה ואמרתי לשכב כך במשך כל יום התענית. אבל עוד בשעה השניה אחרי חצות היום התעוררתי, בהרגישי את עצמי חלש מאד, כאלו כלו כל הכחות. ברודא הזקן, הלמדן וירא־השמים, לא יכול ודיה לראות אותי במצב הזה, והוא שהכריח אותי לסעד את לבי ולהפסיק את הצום.

אבל יום תשעה באב זה היה לנו גם יום שמחה. היום ההוא היה לנו היום הראשון בתקופת בנין חדש בארץ ישראל. חנקין הביא לנו את הבשורה, כי הקושנים כבר חתומים ואחרי ימים אחדים יִמָּסרו לידנו. והבשורה נתקיימה בכ"א אב, תר"ן.

ביום ההוא קראו אותנו לבית הממשלה ביפו, למען למסור לידינו את הקושנים. הזמנו אתנו איש המבין וקורא ערבית, למען יקרא ויראה את כל השמות רשומים כהלכתם. הרבינו לצחוק, בראותנו איך התחכמו הפקידים התורכים והערבים לעקל ולקלקל את שמות־משפחותיהם הרוסיים של חברינו. אחרי שהכל היה מתוקן, לקחתי את הקושנים עמדי ושבתי הביתה. בלב מלא שמחה והתעוררות באתי אל ר' יעקב ברודא וברכנו ברכת שהחיינו. שגינו שפכנו דמעות מרוב שמחה. באותה שעה נזכרתי באבי ובדודי ר' יהושע העשל, אשר כה שאפו לעלות לארצנו ולא זכו לראות בנחמה. לבי כאב עלי כל כך עד שפרצתי בבכי—ובקול רם.

אגב: הקושנים הנתונים לנו מאת הטבו (משרד לקרקעות) ביפו, לא היו האמתיים. רק כעבור שנה ומחצה קבלנו מקושטא את הקושנים האמתיים, ואת הקושנים הזמניים הנכתבים ביפו החזרנו לידי הממשלה.

ג

עוד פעם "מנוחה ונחלה"

גם בעת שהקושנים כבר היו ערוכים בכל ונכונים להמסר לידינו, עדיין לא יכולנו למסור את כסף הקניה כלו לידי חנקין, משום שעדיין מוטל היה עליו להמציא לידינו רשיון להקים בנינים על האדמה הקנויה. לכן השלשנו את הכסף, ואני, ועמי קולוניסטים אחדים מראשון, ואדי־אל־חנין וגדרה — כלן מושבות של נטיעות — נתאספנו יחד, כדי להתיעץ בדבר עריכת תקציב לשנה הראשונה.

בימים ההם התחיל הברון לבנות את היקב הראשון. המשגיח על הבנין היה אכר מראשון לציון, ושמו ברוך פפירמייסטר. כאשר באתי בפעם הראשונה לראשון־לציון, התחיל פפירמייסטר להתלוצץ בחובבי ציון, ובטון של התפארות אמר לי: "אי לכם, חובבי ציון, שהנכם חובבים ואינכם עושים מאומה, תא חזו מה שהברון בונה!" דבריו הרגיזו אותי מאד ואמרתי לו בכעס: "ומי הם אותם חובבי ציון שאתה מתלוצץ בהם? הן אלה הם: אתה, אני והדומים לנו. ואם כן הלא לנו לעצמנו אתה לועג! אבל לא לצחוק אלא לבכות אנו צריכים — על אשר העם מונע ממנו את האמצעים הנחוצים כדי לעשות דברים גדולים, ועלינו לבזבז את מרצנו כדי להעיר את העם מתרדמתו. לולא זאת, הלא יכולנו גם אנו ליצור ולעשות גדולות כמו הברון".

קודם כל שאלתי את ועדת המומחים שכנסתי: באיזה נטיעות נתחיל? ברי היה, כי אנשים שאינם חיים במושבה אסור להם להתחיל בפלחה. לאכרי ראשון היו ענבים עוד קודם שנבנה היקב. את היין דרכו ביקב הקטן במקוה ישראל, שהיה קונה את מקצת הענבים מידי הקולוניסטים. האכרים הגרמנים היו דורכים את ייניותיהם במושבתם, בשרונה, וגם הם היו קונים מקצת ענבים מידי האכרים היהודים. לכן היו נוטעי הגפנים בארץ ישראל מאמינים בתומתם, כי התחרות גדולה קימת בין "מקוה

ישראל" ובין "שרונה" בנוגע לרכישת ענבי הגפן מידי היהודים. עליהם רק להשתדל—כך האמינו—להרבות בנטיעות גפנים, ולמכירת הענבים אין לדאוג, הם ימכרו מאליהם. ואחד מן הגננים שהושיב רוטשילד בארץ ישראל, איש צרפתי, נטע בלבם הלך רוח זה. בראותו שהאכרים נוטעים את הגפנים הצרפתיות הנבחרות, אשר מענביהן דורכים את היין הצרפתי היותר משובח, כמו "שאטו לפיט", והכרמים האלה, בהם נטועות הגפנים האלה, הם של הברון רוטשילד, היה חובט את האכרים בחבה על שכמם ואומר להם: "יבוא יום וכלכם תהיו רוטשילדים קטנים". והאכרים התמימים האמינו בדבריו בלב שלם והתחילו חולמים בהקיץ על הלואות פנטסטיות— על סמך המיליונים הבאים... לכן, כאשר שאלתי בעצתם: "איזו נטיעות עלינו לנטוע?" הביטו עלי בתמיהה ובצחוק ענו לי: "וכי מה שאלה היא זו? בודאי בנטיעת גפנים". וכאשר הוספתי לשאל: "איפה אפשר יהיה למכור את הענבים?" הביטו עלי כעל אדם שיצא מדעתו. "מה שייך?— ענו לי—מי דואג לזאת? הן הקונים נצים ורבים ומתחרים זה בזה על רכישת ענבי גפנינו, עליכם להרבות בנטיעות ממין זה, וכל טוב מובטח לכם בעולם הזה".

צעיר ומחוסר נסיון הייתי, ולא הייתי מסופק אף רגע בזה, שהאכרים יודעים מה שידברו. לכן החלטתי, כי יש לנטוע לכל אחד מחמשים חברינו אלף גפנים בשנה הראשונה, ויחד עם זה עלינו להכין משתלה לעצי שקדים בשביל גני שקדים בעתיד. כמו כן החלטתי לבנות שני בתים בשביל פקידות "מנוחה ונחלה", אורוה לסוסים וגם לקנות בהמות־עבודה ומכשירי־ עבודה, הדרושים לעבודת המושבה. שאלתי את ועדת המומחים שלי, בכמה, לדעתם, תעלה לנו הוצאת כל התכניות אל הפועל? הדעות היו מחולקות. כל אחד מן המומחים הללו ערך חשבון אחר. לפי החשבון היותר "יקר" עלה, כי מלוי התכנית כלה יעלה לנו בעשרת אלפים רובל, או במאתים רובל על חלק כל אחד מחברי "מנוחה ונחלה". אחרי שלא חפצתי להיות עסוק אחרי כן בגרעון, הסכמתי לתקציב היותר רחב ויקר, ולקחתי אותו אתי לוורשה, להציע אותו בפני חברי.

ואיש יהודי חי בעת ההיא ביפו, והוא יליד בריסק, ושמו שלמה גולדין, — למדן מופלא וחכם גדול. הוא בא אל הארץ לשם תקון בריאותו. חולה היה במחלת האסטמה ורופאי עירו האיצו בו לעזוב את העיר והמדינה, ויעל לארץ ישראל ושם הוטב לו. הוא היה ידיד־קרוב לר' יחיאל מיכל פינס. ובבן בא פינס אל ברודא והציע לו

שימסור לידי גולדין זה את כל עבודת ההכנה וההכשרה של מושבתנו, עד שהחברה „מנוחה ונחלה" בוורשה תבחר במנהל קבוע. גולדין היה איש כבן שלשים. שום נסיונות בעבודת אדמה והתישבות לא היו לו. החלטנו איפוא לצרף אליו את מר אהרן אייזנברג, שכבר היה בעל נסיון בעניני נטיעה ובנין. מאת שניהם בקשנו, כי קודם כל ינקו את הבאר והיו לנו, על כל פנים, מים נקיים ובריאים, ועל ה„יחידים" אשר עמנו ישימו לב, שאיש מהם לא ישיג את גבול רעהו בבנותו לו את אשר יבנה. בקצור: שיגנו על האינטרסים שלנו.

אחרי שהגענו לכך, לקחנו את הקושנים בידינו ושבנו לוורשה. תיכף לבואנו, פנינו אל כל חברינו, שהיו פזורים בערים שונות, וכנסנו אותם לאספה, שקמה בוורשה. האספה הזאת צריכה היתה לערוך תקנות בשביל החברה ולקבוע את סדר העבודה בשביל המושבה החדשה.

אבל לא הרי המעשה כהרי הדבור. ברוסיה אסור היה להתאסף לאספה המונית כזאת. ובכן מצאנו עצה: שכרנו לנו „אולם לחתונות" ולו שני חדרים, אחד גדול ואחד קטן. בחדר הקטן החיצוני ערכנו חתונה „כדת משה וישראל": היו פה גם חתן וכלה וגם כלי־זמרים. ובחדר הגדול, הפנימי, קמה האספה, אשר נמשכה שלשה לילות רצופים. אמרנו, אם תגלה המשטרה את סודנו ותתנפל עלינו, נאמר: לא לאספה נתאספנו אלא חתונה אנו חוגגים פה. ביום היו חברינו מתאספים קבוצות קבוצות בבית האחד או השני מחברינו אשר בוורשה, ושם היתה כל קבוצה דנה על שאלות מסוימות שעמדו על סדר היום. ובערב היו כלם מתאספים לאולם־החתונות ומחליטים יחד את אשר יחליטו על השאלות ההן. תקנות החברה נתקבלו כמעט פה אחד. אבל כשהגיעו לידי בחירת פקידות בשביל המושבה, קמו חלוקי דעות.

ברודא הציע שיבחרו בשלמה גולדין למנהל קבוע. אבל איש לא תמך בקנדידטורה הזאת. לבסוף הסתלק גם ברודא ממנה. אחרי כן נבחרתי אני פה אחד לפקיד ומנהל על נחלותיה של „מנוחה ונחלה". אז הציע ברודא שיבחרו בגולדין לעוזר לי. אבל רוב החברים התנגדו לכך. הם אמרו, כי אני בעצמי אבחר לי לעוזר את אשר ייטב בעיני. אני ראיתי את גולדין כראות אדם חרוץ וחכם ולא יכולתי להבין מדוע התנגדו חברי להתמנותו. וכששאלתי אותם על כך, ענו לי, כי טוב אשר לא אתערב כלל בעניין הזה. אחרי וכוחים ארוכים הסכימה האספה למנות את גולדין לעוזר לי.

רק לאחר זמן בארו לי חברי את סבת התנגדותם לגולדין—אף כי איש מהם לא ידע אותו ויכולים היו להיות בטוחים בישרו, אחרי שהאיש מצא חן בעיני. אבל המעשה כך היה: ברודא הבטיח לפינס הבטחה רבה, כי גולדין יהיה המנהל את עסקי „מנוחה ונחלה" בארץ ישראל. אבל פינס לא הסתפק בהבטחת ברודא, הוא חפץ לרכוש לבות כל החברים לטובת גולדין. מה עשה? הלך אצל רבי מרדכי גימפל יפה מרוזשנוי (והוא אז ראש הישיבה ביהודיה) ובקש ממנו שיכתב לבעלי „מנוחה ונחלה", כי יבחרו בגולדין למנהל עניני המושבה אשר הם אומרים לבנות. שמע ר' מרדכי גימפל בעצת פינס ויכתוב מכתב ל„מנוחה ונחלה", באשר הזהיר אותם, כי „חלילה להם משלוח פקיד ומנהל מאירופה. את המשרה רבת־האחריות הזאת צריך למסור לידי יהודי כשר כר' שלמה גולדין". המכתב הזה עורר התמרמרות גדולה בין החברים. כלם היו מלאי המה על ר' מרדכי גימפל ולא חפצו לשמוע עוד את השם גולדין. „היתכן", טענו החברים, ובצדק, „יסוד החברה עלה לנו בעמל רב כל כך, את כספנו אנו משקיעים באדמת המושבה, וכי אין עלינו למסור את הנהלת המושבה לידי פקידות, אשר נוכל לשים מבטחנו בהז האמנם אין לנו הזכות לבחור באיש שאנחנו מוצאים אותו נאות למשרה זו? ובכלל, ר' מרדכי גימפל שפקח הוא, מה ראה להתערב בענין לא לו? ואיך עלתה על דעתו לבקש ממנו ש ל א נשלח למושבתנו את האחד מאתנו, מאנשי שלומנו? אין זאת, כי אם איזה דבר סתר, אם לא דבר בליעל, יצוק בו משום צד". לכן היה השם גולדין פסול בעיני חברי למפרע. הם ותרו על דעתם, משום דרכי שלום—מחפצם שאחדות תהי שרויה בחברה. אבל בקשו ממני, כי אהיה זהיר מאד ביחסי לגולדין ובאמוני בו.

ואנכי לא ידעתי מאומה על אודות מציאותו של מכתב מאת ר' מרדכי גימפל. בכלל, רחוק הייתי מכל סכסוכי דברים ופוליטיקה. לכן לא עשה עלי כל האינצידנס הזה רושם חזק כל כך, עד שאהיה מתנגד למנויי גולדין.

ובזה אני נותן העתקה מטופס תקנות החברה ורשימת חברי האספה ההיא:

»מנוחה ונחלה«

בי"ה

יום .....לחדש.....סנת אלף תתכ לחרבן

ווארשא

כי לא באתם עד־עתה אל המנוחה והנחלה. (דברים י"ב, ט')

וישב עמי בנוה שלום ובמשכנות מבטחים ובמנוחות שאננות. (ישעיה ל"ב, י"ח)

ובנו בתים וישבו ונטעו כרמים ואכלו פריהם: לא יבנו ואחר ישב לא יטעו ואחר יאכל, כי כימי העץ ימי עמי ומעשה ידיהם יבלו בחירי.

(ישעיהו ס"ה, כ"א, כ"ב)

אלה דברי הבריח.

בין כל בעלי נחלת דוראן הנקובים בשמותיהם למספר דונמיהם, הלא המה: ר' אברהם יהושע דאנדיקאו אשר לו אלף דונמים, ר' שמואל גורודזייסקי בעל דונמים שבע מאות (360 מהם העלו בערכאות על שמו וסך 340 מהם נשארו על שם המוכר ר' יהושע האנקין בתור משכנתא), ה' יוסיסוב בעל 108 דונמים. ראזענבלום בעל 150 דונמים, היילפרין בעל 50 דונם, קליינער בעל 200 דונם, ר' רפאל הלל בעל 70 דונם, ה' אבולאפייא בעל 200 דונם, ר' יחזקאל סוכאוולסקי בעל 50 דונם, הר"י דאוידזאהן בעל 360 דונם, הר"י קארלינסקי, הבא מכח אביו הרמ"ו בעל 360 דונם, הר"ד קריינעס בעל 120 דונם, ר' צבי אפפעל בעל 240 דונם, האשה בתיה מאקאוו בעלת 240 דונם, ר' צבי קאהן בעל 300 דונם, ר' שלמה גאלדין בעל 120 דונם, ר' אהרן אייזענבערג בעל 90 דונם, ר' פייביל טראקענהיים בעל 240 דונם, הר"י ברוידא והרא"ז לווין־עפשטיין, הבאים מכח חברת »מנוחה ונחלה« שבעיר ווארשא ולהם 5936 דונמים.

כל אלה הנקובים בשמותיהם קנו כל נחלת דוראן מאת ה' יהושע האנקין (חוץ מהכרם בן שמונים דונם, אשר במקצוע הנחלה לפאת קדמה־צפונה, אשר נשאר ברשות ה' האנקין הנ"ל) והעלו אותה בערכאות על שמותיהם בתערובות והתנו ביניהם תנאים מפורשים ותקנות קבועות לנו כאן כמבואר להלן.

א

בדבר חלוקת הארץ לבעליה

א) הדרכים והבארות ומגרשיהן במדה שיסכימו עליה בני המושבה בשעה שתעשה החלוקה ע"י אדרכל, קנין הצבור המה, לא ימכרו ולא יגאלו. —

ב) חבל ארמה במקום הנועד למקום המושב בן ששים דונם אשר נתן ה' ברוידא במתנה להצבור, יוקצה ממנו עשרה דונם לשוק; והשאר יחלק למקומות מושב, בן דונם אחד המקום, יהיה לבנין בתי צרכי צבור וגם לממכר לאחדים ומחירם יהיה קדש לבניני צרכי הצבור. —

ג) כל שאר הנחלה תחלק לבעליה לאיש איש אחזתו בגבולות מסוימים, וככה יהיה משפט החלוקה: דרך המלך העולה מואדי־אל־חנין עקרונה עוברת בתוך הנחלה ומחלקת לשתי חלקות נפרדות: החלקה האחת, לימין הדרך, מדתה 2438 דונם, והחלקה השנית, לשמאל הדרך, מדתה 8006 דונם (מלבד כרם ה' חנקין 80 דונם, היוצא מכלל המדה) ולפיהן יתחלקו בעלי הנחלה לשתי כתות: הכת האחת אליה ימנו תשעת האנשים, הנקובים בשמותיהם ראשונה וסכום 2528 דונמים להם, ואל דגל הכתה השניה יתחשבו כל שאר בני הנחלה, המנויים באחרונה, אשר סכום 8006 דונמים להם, והתנחלו בני הכת א' בהחלקה אשר לימין הדרך ולקחו להם 2408 דונם ממנה והיה להם לעבודה והתחלקו ביניהם כפי אשר כבר הסכימו ביניהם, כרשום במפה, אשר הכינו להם, ואת שאר 120 דונם יקחו להם במקום הנועד למושב וחלקום ביניהם כסדר האמור למטה. ולבני הכת השניה יפלו לנחלה סכום 7976 דונם בהחלקה אשר משמאל הדרך ונתנו בה הכתה הזאת לשמאים מומחים ואדרכל מומחה לעבור בנחלתם לארכה ולרחבה, לתור אותה ולחלקה אח"כ כמשפט. והיה בגשת האדרכל אל המלאכה—והוקצה בראשונה מקום בן שמונה מאות ושמונים דונם והיה למושב העיר ורשם את סדר הרחובות והשוקים כפי הדרוש להמושבה והקצה עוד את אדמת הטרשים, אשר לא תצלח לזרע (אם הוא בסכום נכון כאחד בחלק אחד) והתוה את גבולותיה והקצה עוד שלושים דונם מהאדמה הבינונית והיה לחלק הר"א איזענבערג, והוציא כל המקומות האלה מחשבון האדמה וחלק כל שאר האדמה לששים וששה חלקים שוים במדתם, ערכם ומיב אדמתם והציב את גבולותיהם וינתנו כל החלקים האלה בגרל כפי המסבע, אשר יסביעו בני הכתה הזאת והתנחלו איש איש על אחוזתו, אשר תפול לו בגרל. ושלשים הדונם החסרים למספר סכום האדמה, אשר קנו בני הכתה השניה: תפול להם בגרל בחבל האדמה מימין הדרך, הסמוך לבאר, אשר נועד להיות לגנת ירק לכל בני המושבה, איש איש כפי חלקו ינחל נחלה בגנה; ואדמת הטרשים לא תחלק והיתה למחצב אבנים לכל בני המושבה; ככלות האבנים ממנה: קנין הצבור היא להכתה השניה ותעשה בה כרצונה.

ד) על בעלי הנחלה להשתדל, כי יגמר דבר החלוקה עוד בטרם יחל זמן העבודה בשנת תרנ"א, למען לא תתעכב העבודה בגלל מעשה החלוקה. —

ה) אחרי הגמר החלוקה ימלאו כל בני הנחלה ידי איש, אשר ישים על לבו לקיים דבר החלוקה בערכאות כמשפט וינתן לאיש איש שטרי „טאבו" על חלקו המסוים והיו הוצאות קיום החלוקה על כל בני הנחלה, איש איש כפי חלקו ישא במשאה. —

ב

בדבר מקום המושב וסדר הבנין

ו) המקום אשר הקצו למושב ההר, יחלק למקומות בני עשרה דונם; והיו המקומות בני העשרה לבני הכתה השניה (לכל חלק אחד בן 120 דונם חלק אחד) וארבע מהם להר"ש גאראדז'סקי, אף אם הוא מכף הכתה הראשונה; ומקומות בני החמשה והם ששה עשר במספר היה יהיה לבני הכתה הראשונה לפי החשבון הזה: להר"י דאנדיקאוו שמונה מקומות, לה' גאראדאז'סקי (מלבד הארבע בני עשר) ולה' סוכוואלסקי ביחד שני מקומות, ליוסיסוב ולראזענבלום שני מקומות, לקליינר והיילפרן שני מקומות ולאבולאפייא ולר' רפאל הלל שני מקומות, וחלקו אלה השותפים את המקומות ביניהם; ולקח איש איש חלקו בהם כפי ערך חלקו בהנחלה, ארבעה דונם למאה דונם. רק כי יהיה לאיש איש מהם מקום על פני הרחוב אם קטן ואם גדול.

ז) המקומות הקצונים אשר בקצה הרחובות מזה ומזה לא יחלקו לפרטים ויהיו לקנין הצבור כמבואר למעלה סי' ב.

ח) מקומות המושב לא יוסלו בגרל בין כל בני המושבה, כי אם אלה מבני המושבה, אשר יגלו דעתם להחל בבנין בתים תיומ"י הרשות בידם לקחת המקום הקרוב אל הבאר (רק כי לא יקחו בני החמשה מקומות בני העשרה) והפילו גרל ביניהם ובנו כלם בתיהם רצופים וא"ז וזה כנגד זה; וכל הבא אחריהם יסמך אליהם ולא יתפזרו הבתים בכל פנות העיר. —

ט. אין רשות לכל אחד מהחברים לתפוש מקום בבנין שטח יותר משמנה וארבעים מעטר לכל מאה דונם; — (ולדאנדיקאוו יחשב זכות רק לשש מאות דונם, כפי אשר הותנה בינו ובין המוכר ה' חאנקין) אא"כ נטל רשות מהחברים, ואין החברים רשאים להרשות אא"כ קבל עליו אחריות כל הפסד אשר יוכל להולד מזה לכל המושבה ונתן ערבון על אחריותו;

בנה אחד יותר מזכותו שלא ברשות: דינו כיורד לתוך שדה חברו שלא ברשות.

י) אבנים לבנין—רשות לכל בעלי המושבה לקחת מהרי הטרשים, אשר בנחלה מעבר הדרך מזה ומזה בכל מקום שימצאו בו אבנים יותר טובות לבנין, בין בהנכסים המיוחדים ובין בהנכסים שאינם מיוחדים, ואין כח לשום איש מבעלי הנחלה לעכב על יד חברים מקחת האבנים או לסגור לפניהם הדרך להבאתן; אך החציבה תהיה בסדר היותר אפשרי למנוע היזק או גרם היזק מהקרקע עצמה ומהבנינים הסמוכים אליה. —

ג

בדבר הבארות והגינות

יא) שתי בארות בהנחלה: אחת שיש בה מים ועשויה בגלגל וברכה בצדה, ואחרת שאין חפירתה נגמרה; ושתיהן הן קנין הצבור, רצו רוב החברים לסבב את הגלגל בכח בעלי חיים: כופים את המעוט לשאת בעול ההוצאה, וכן בכל דבר הנוגע לתקון הבארות, בני הרוב כופין את בני המעוט להשתתף בפרוטותיהן. —

יב) מגרש ינתן לכל באר סביביו (סביביה) במדה שיסכימו עליה רוב החברים, והיה המגרש הזה קנין הצבור, וכל הצבור חיבים בתשלומי מחירו. —

יג) חבל האדמה הסמוך אל הבאר הנכנס(ת) בגבול החלקה הראשונה יוקצה לגינות במדת ארבעים דונם; ושלשים דונם ממנה יקחו בני הכתה השניה בגרל וחלקום לששים ושש גינות וזכה כל אחד מהם בגינה אחת או שתים או שלש הכל לפי ערך חלקי האדמה.

יד) הבנינים אשר בתוך הנחלה, כמו: הרפת על ההר נגד המושב והמטמורה וכיוצא בהם קניני הצבור המה; ואם יתפרק בעל החלק שהמה בו—לקנותם לעצמו—ישלם כפי השומא לקפת הצבור. —

ד

בדבר ההוצאות המשותפות

טו) כל ההוצאות הדרושות להנחלה הבאות בשיתוף, כגון: המסים והדורנות והשגת רשות לבנין, מעשה קנין החלוקה בערכאות, מעשה החלוקה והצגת גבולים והעמדת שומרים ושאיבת המים ושכר שו"ב וכל כיוצא בזה כל בני הנחלה נושאין בעולן, ואעפ"י שאין דירתם קבועה בתוך הנחלה; כן עשית החריצין על יד גבולי הנחלה על כלם לשאת במשאם, אבל בעלי הכתה הראשונה לחוד ובעלי הכתה השניה לחוד. —

ה
בדבר התחייבות החברים

סז) כל בני החבורה מתחיבים (מחייבים) עצמם, שלא ימכרו (ימכר) איש מהם את אדמתו ולא ישכיר אותה, מקצתה או כלה לשום אדם בעולם בלתי אם בהסכם החברים או הבאים מכחם; לבד הג' ברוידא שניתן לו רשות למכור תשעת חלקים שלו למי שימצאם הגונים. —

סז) אין רשות ליחיד או למעוט מבני המושבה להשתדל בהשגת רשות מהממשלה לבנין עצמם כל זמן שלא התכוננה העיר על הלה לפי התבנית הקבועה ונתקבל "שטר טאבו" על כל הבתים הללו אא"כ בהסכם רוב החברים. —

סח) כל בני החבורה מתחיבים (מחייבים) עצמם להכנע תחת ידי סדר התקנות לתורת הישוב, אשר יחבר ועד מחוקקים, וביניהם גם שלשה רבנים מורי הוראה בישראל. הועד יבחר ע"י כל החברים עפ"י רוב דעות. —

סט) כל בני החבורה מתחייבים (מחייבים) עצמם: לקיים כל התקנות השנויות למעלה מבלי שום סירוב ועכבה (ועכוב) כלל וכלל. —

הערה לסעיף יו"ד: בדבר אדמת הטרשים אשר בהחלק המסוים לה' דאנדיקאוו הסכימו הצדדים, כי יבחרו האדרכל ושמאים מתוכה חמשים דונם (באם ימצא סכום כזה בהר הטרשים שלו) היותר טובים למחצב, ואך המה נכנסים בכלל הסעיף הנ"ל; אבל שאר אדמת הסרשים ביד ה' דאנדיקאוו להשתמש בהם (בה) לחפצו תומ"י (תיכף ומיד). בד"א (במה דברים אמורים)?— כשיוקצו חמשים הדונם האלה במקום אחד; אבל אם יוקצו בשלשה או ארבעה מקומות, באופן אשר ע"ז תופסד כל הקרקע ביניהם, הבחירה ביד הרי"ד למסור כל שטח מהקרקע הנפסדת עד הדרך להצבור ועל הצבור להשלים חסרונו בקרקע המגיע לו לפי חשבון ממקום אחר עפ"י הגורל. —

כל זה נעשה בתקיעת כף ובקנין אגב סודר באחריות נכסים ובכל אופן היותר מועיל עפ"י דת ברצונו הטוב, דלא כאסמכתא ודלא כסופסי דשטרא ולראי' באנו עה"ח (על החתום) בני הצדדים יום א' דר"ח חשון שנת התרנ"א לבריאת העולם, אלף שמונה מאות ועשרים ושתים לגלותנו פה ווארשא.

בשם כל השותפים בעלי הנחלה, באי כחם על פי התקנות שקבלו עליהם ועפ"י שטר הרשאה מיום ו' עש"ק י' מרחשון התרנ"א.

ועד ההנהגה לאגדת «מגורה ונחלה»

ראש הועד יעקב ברוידה

גזבר האגודה בצלאל קורליאנדסקי

אי' דאנדיקאוו — יהודה ליב ראזענבלום

צבי הרש אפפעל — חיים כהן

אברהם משה הרשינזאן — ישראל קאפלן

צבי בן רפאל הלל קליינער — זאב גלוסקין

שלמה גולדין — מתתיהו כהן

ניסן קאנטאראביץ — בתיו מאקאוב

שלמה כהן — יהודה ליב יוסיפאוו

ישראל קאנטאר — עפ"י כח הרשאה מאחי צבי קאהאן

דב רוזינבלום — יהודה מיכל צאלאליחין

אהרן איזנבערג — רפאל הלל ליפקויץ

שמואל גורודזייסקי — יחזקאל בן־אברהם סוכאוואלסקי.

אלי זאב הלוי לעווין־אפשסין.

(חתומים)

האספה הזאת בחרה בועד אשר ינהל את העבודה בוורשה. ראש הועד הזה היה ר' יעקב ברודא, והמזכיר—זאב גלוסקין. העבודה היתה קשה הוטלה איפא על שכם גלוסקין. עליו היה לבוא בכתובים עם הפקידות אשר בארץ ישראל ועם החברים אשר ברוסיה. הוא היה צריך לגבות את הכסף מידי החברים אשר בערים אחרות והוא היה צריך לראות, שכל אשר נעשה יעשה בזמנו, ואין זה כלל מן הדברים הקלים, ובפרט במקום שהדבר תלוי בממון. „הממון, אומרים, הוא דבר עדין מאד", וכלל זה נכון אפילו לגבי אנשים המסורים לרעיון בהתלהבות רבה. ובאמת היתה לו העבודה הזאת — עבודת פרך ממש. רק הודות לעמלו עלה בידי להטות את לב החברים לדעתי בנוגע לדברים רבים אשר ראיתי נחיצות לעשותם.

ימים אחדים לפני ראש השנה נגמר סדר האספות. אשתי ושני בני, מרים ושמואל, נמצאו בבית הורי אשתי אשר גרו בלואיזנהוף, על יד העיר ממל. לימי החג נסעתי גם אני שמה. מאושר הייתי לראות את בני, אשר עזבתיו בחליו, והוא „בן עולם הזה". אבל עיף הייתי גם מעמל האספות ומן הלילות ללא שנה אשר מניתי לי כל אותה העת. עיפות זו היא שגרמה לי, כי בערב הראשון של ראש השנה וביום הראשון שלאחריו ישנתי אפילו בבית התפלה ובאמצע התפלות, מה שגרם לי הרבה בושה

בפני אנשי המקום. על כל פנים נחתי כאן ימים אחדים ושבתי לבריאותי. או לקחתי את אשתי ואת בני ויצאתי לוורשה על מנת לעלות משם לארץ ישראל. חמותי לא היתה אמנם שבעת־רצון מכל הענין הזה. הן לוקח אני ממנה את בתה ואת נכדיה ומוליך אותם מעבר לים, ובעת ההיא, היתה ארץ ישראל באמת רחוקה מאירופה מרחק רב יותר משהיא עתה. לא רק משום שלרובי היהודים טרם נודע בדיוק, מציאותה הגאוגרפית היכן היא, אלא גם משום שזמן הנסיעה מהכא להתם ארך הרבה יותר מעתה. הנסיעה באניה ארכה שנים עשר או ארבעה עשר יום מלבד הנסיעה במסלת הברזל עד עיר החוף, שארכה גם כן ימים אחדים. ולא נקל היה גם לי לעזוב את וורשה, אשר שם היה ביתי עד היום ההוא. ראשית, קשה היה לי לעזוב את אמי. את אחי ואת אחיותי, ושנית, הלא יחד עם אחי עמלתי זמן רב עד אשר עלה בידנו להגדיל ולהרחיב את בית מסחר הספרים, אשר קם לנו בירושה מאת אבינו ואשר פרנס את כל המשפחה, ואי אפשר היה עתה לעזוב את כל בית המסחר על יד אחי בלבד. הדבר היה מן הנמנעות.

ואחותנו הבכירה, הענע נעחע, נשואה היתה לנח שפירא מזבלודובה הסמוכה לביאליסטוק. הוא היה איש עסקים והיה לו בית חרשת לשמיכות צמר. הוא נאות לבקשתי, לבוא לוורשה ולמלא מקום אחי בבית מסחרנו, ואחי קבל על עצמו למלא את מקומי בתורת מנהל ראשי. אחרי כל זאת הונח לי.

וחג הסוכות היה לנו „זמן שמחתנו", ככתוב. יום „שמחת תורה" היה לנו יום הלולא. כל חברינו, ב„גלופין" קמעא, רחפו בעולמות ה„עליונים", ואיש איש מהם ברך את חברו, שבקרוב יהיה אורח בארץ ישראל. ובמוצאי שבת, קודם עלותי לארץ ישראל, ערכתי בביתי משתה פרידה, ובו היו נוכחים כל חברינו אשר בוורשה. אין צורך לאמר, שלא היה מחסור בדרשות וברכות. אחד מבני משפחתי, דוד גינזבורג, יודע ספר ומטיף הגון, דבר דברים נלהבים בענין ארץ ישראל, כשהוא נשען על טופס „הזמירות למוצאי שבת": אליהו הנביא, אליהו התשבי זכור. בסוף דרשתו פנה אלי ויקרא: „איש פקיד על כל בשורות טובות, איש ציר נאמן להשיב לב בנים על אבות", ויאחל לי, כי כל האמור יקוים בי. ואמי, אשר היתה נוכחת גם היא בשעת מעשה, שמחה גם בכתה יחד. שמחה — משום שאם אבי לא זכה, הרי זכתה היא לראות בעיניה, איך הבן יקיר שלה נוסע לארץ ישראל לבנות וליצור; ובכתה — משום שבנה

ונכדיה עוזבים אותה לעת זקנתה ונוסעים למרחקים. לבה הגיד לה: מי יודע אם עוד נוסיף להתראות. אכן נבאה וידעה מה שנבאה, כי אחרי שנתים, בשובי לוורשה למסור דין וחשבון לחברי מכל אשר עשיתי ופעלתי בנחלתנו, לא מצאתי עוד את אמי בין החיים.

כשבועים אחרי חג הסוכות יצאנו מוורשה לאודיסה. ושוב באו עכובים מסבת תעודת המסע לחוץ־לארץ. הפעם חכיתי לה הרבה יותר ממה ששערתי מראש. החברה „מנוחה ונחלה" קצבה סכום ידוע לנסיעתי, ולכן נסעתי באניה במחלקה השניה. מאודיסה לקושטא נסעתי באניה אוסטרית קטנה. בדרך קמה סערה גדולה על הים, ומחלת הים תקפה את כל הנוסעים, לא נצל ממנה איש, ורופא, אשר ימציא תרופה לחולים, אין באניה. ויהי מצב הנוסעים קשה מאד, ומשעה לשעה הלך הלך ורע. לא היתה דרך אחרת, בלתי אם לעצור בעד האניה שתעמוד מלכת, עד שיעבירו את הנוסעים מן המחלקות התחתונות אל המחלקה השניה והראשונה, להשיב נפשם במעט. בין הנוסעים נמצא רופא ארץ ישראלי אשר הושיט מעט עזרה לחולים. זאת היתה לי הפעם היחידה שסבלתי ממחלת הים. אני ואשתי שכבנו כקשורים אל מטתנו ולא יכלנו להשגיח על ילדינו השנים. אמרתי: הכל סבלו ממחלת הים, לא ניצל איש, ולא דייקתי. איש אחד יצא מן הכלל הזה. זה היה אברך מקובנה ושמו חודזרובסקי. עוד בהיותנו באודיסה בא אלינו ויבקש ממנו רשות כי יארח לחברה אתנו, משום שזאת לו הפעם הראשונה בחייו שיצא מחוץ לכתלי עירו, ואת הים לא ראה מעודו. עליו, על חודזרובסקי זה, לא היתה למחלת הים כל שליטה. ותחת שאנחנו נשגיח עליו, השגיח הוא עלינו כאב רחום (הוא נשאר תושב ארץ ישראלי ויסד לו בית־חרשת לעבוד עורות ביפו).

באמצע חדש כסלו ירדנו אל החוף ביפו. כל ידידינו באו אל החוף לקבל את פנינו. ביניהם היה גם גולדין. הוא הביאנו לביתו בנוה־צדק, ושם נחנו מעמל הדרך ומנסיעת הים. ביום י"ט כסלו דרכה רגלי על אדמת המושבה החדשה, ובראותי, כי במקום שהיה שומם כולו בקיץ שעבר, עומד עתה בית ודיר, כי חיים תוססים ממלאים את הכפר וידי פועלים וקולוניסטים מלאות עבודה, ולגו עיני דמעות וברכתי: „ברוך מציב גבול אלמנה"... כל החברים והיחידים נתקבצו על סביבי, ופה קמה אספתנו הראשונה כדי לערוך תקנות למושבה. ראשית כל צריך היה לבחור ועד למושבה, אשר ינהל את כל העניינים במקום החדש. לפי שהמושבה הכילה כעשרת אלפים דונם קרקע, הוחלט, כי לכל אלפים דונם

יהיה חבר אחד בועד, והיה לנו ועד בן חמשה. ויען כי ששת אלפים דונם מן העשרה היו שייכים ל„מגוחה ונחלה", לכן היו שלשת חברי הועד מאנשי שלומנו ושנים מן ה„יחידים". השלשה משלנו נבחרו בוורשה, והם: שלמה גולדין, אהרן אייזנברג ואני. ושני הנבחרים מן ה„יחידים" היו: יהושע דונדיקוב ויעקב קרלינסקי. ופה אחד נבחרתי אני לראש הועד. ואלה שמות יתר חברינו, אשר השתתפו באספה הזאת: שמואל גורודייסקי, משה בורשטיין, רפאל הלל לפקוביץ, צלליכין (בא כח אחיו, ר' צבי כהן מפירט, ביירן, שעדיין לא בא לגור בארץ ישראל), צבי קליגר, יהודה ליב יוסיסוב, ניסן קנטרוביץ, דוב רוזנבלום, ישראל קנטור, שלמה כהן והאשה מרת בתיה מקוב. יחד עם חמשת חברי הועד — ששה עשר איש. האשה מרת בתיה הנזכרת כאן היתה טפוס מצוין. היא היתה ילידת בריסק ובאה לארץ ישראל עם בניה ובתה הצעירים, ואת אישה, שלא חפץ לעלות אל הארץ, עזבה בבריסק. היא היתה אשת חיל במלא מובן המלה. נהלה את כל העבודה שלה במושבה והשתתפה בכל האספות של הקולוניסטים.

האספה הראשונה מלאה את ידי הועד לערוך את התקנות אשר לפיהן תתנהג המושבה, ולהציען לפני האספה הכללית הבאה. עד שהתקנות תערכנה ותאושרנה — יפעל הועד על דעת עצמו וכל מה שיעשה הרי הוא עשוי, וכמה כסף שידרש להוצאות המושבה, על כל איש ואיש להביא את חלקו במלואו, בלי שום טענות ומענות.

האספה הזאת הראשונה נערכה בבית הקולוניסט יוסיסוב — הבית היחיד שכבר היה מוכן לדירה במושבה. הישיבה ארכה עד אחר חצות הלילה וכל הנאספים נשארו ללון במקום האספה. הנשים ישנו במטות — לרחבן של המטות, שלא לתפוס שטח מיותר, והאנשים ישנו בדיר היחידי במושבה „שעמד על תלו". נוחיות הרבה לא מצאנו בו. אבל מה לנו נוחיות, כי נבקש אותה? כלנו נמצאנו תחת רושם השמחה הגדולה, שהנה אנחנו, בני הגלות, שותפים אנו למעשה־בראשית בארצנו הישנה־החדשה.

באספה הזאת החלט לקרא את המושבה בשם „רחובות". בשם הזה קרא ישראל בלקינד את נחלת דורן אחרי אשר חנקין קנה אותה מידי בעליה, הערבי. ובכן החלטנו לקיים את השם הזה, להחזיק בו ולהשתדל שהשם הזה יהיה מקובל ושגור גם בפי אחרים, והשם דורן לא יזכר עוד ולא יפקד. לא קל היה למלא אחרי ההחלטה החשובה הזאת. השם דורן עדיין נשאר חקוק בזכרון זמן רב. כדי להעביר את השם הישן מזכרוננו השתמשנו באמצעי „קל ונוח": כל אחד מאתנו הזדיין במחט, מוכן לדקור

דקירה קלה את כל אשר יוציא מפיו את השם דורן. ובכל היות הדקירה קלה, היתה פעולתה, בכל זאת, רבה על אלה־שלא יכלו להתגבר בנקל על שגרא דלשנא שלהם. סוף סוף נשתרש השם „רחובות" בלבות היהודים כלם. אבל הרשות התורכית הוסיפה לקרא את השטח הזה בשם דורן (רק הרשות האנגלית הנהיגה, באפן רשמי, את השם „רחובות"). שנים רבות אחרי שנתקיים השם „רחובות", העירו אותנו כי „דורן" בערבית פלרושו „שערים". ובימים מקדם היה המקום הזה נקרא בודאי „שערים". יתכן כי כך הוא. היו כמה עובדות, שבשעת חפירה באדמת רחובות נמצאו שיירי בגינים עתיקים, שהעידו על ישוב עתיק במקום הזה. אך כבר אי אפשר היה לשנות את שם המושבה, שהיה מקובל בפי כל.

ד

הבניינים הראשונים

מרחובות נסענו ליפו והתחלנו לקנות חמרי בנין, שהיו נחוצים לנו לבניני „מנוחה ונחלה". את אהרן אייזנברג מָניתי לגנן של החברה. ובבן היתה הפקידות שלנו בעלת שלשה חברים. נחוצה היתה לי דירת קבע למשפחתי, לא רחוק מרחובות. דירה כזאת מצאתי לי בראשון־לציון, בביתו של האכר סמוליצנסקי. הבית הזה היה האחרון ברחוב הראשי של ראשון לציון, ההולך ונמשך למורד ההר. בינתים גמר הקולוניסט תרשנזון את בנין ביתו ברחובות. בבית הזה שכרתי לי שני חדרים: אחת ללשכת הפקידות של „מנוחה ונחלה", והשני בשבילי ובשביל גולדין. אהרן אייזנברג חי ב„חורבה" שלו, אשר בואדי־אל־חנין. בבקר בבקר היה בא לרחובות רוכב על חמורו, ובערב שב לביתו. גם אני, גם משפחתי, לא שבענו רצון מדירתנו. זרים היו לנו תנאי האקלים הארץ ישראלי. מצאנו לנו בראשון־לציון דירה בבית שעמד „בחוג שלטונה" של המלריה. בחרף לא קרבה המלריה אלינו, אך כמעט נתחמם האויר „וחמה יצאה מנרתיקה", מיד תקפה הקדחת גם את אשתי וגם את בני.

כל ימות השבוע הייתי חי ברחובות. ובערב־שבת הייתי הולך למשפחתי לשבות שם את שַׁבָּתי. וביום הראשון בבקר, בעת אשר בני משפחתי עדיין שקועים היו בשנה עמוקה, הייתי עומד כבר על משמרתי בבית הפקידות אשר ברחובות. חמשה לילות בשבוע הייתי ישן עם גולדין יחד בחדר של ד' על ד' אשר שכרנו לנו. הבית—זה עתה נגמר בנינו, הימים היו ימות הגשמים, והכתלים טרם הספיקו להתיבש כראוי, ובכן היו המים דולפים מן התקרה ומן הקירות ונופלים על הרצפה. בטחב זה היינו חיים ועובדים.

אבל עם הטחב והמזון הדל בא העונש; עם בא הקיץ באה המלריה ומצאה אותי מוכשר לקבל את פניה. ההכשרה הזאת קשורה היתה גם במקרה משונה: בבית חברי זאב גלוסקין, בוורשה, חי רבו אשר לְמד

אותו עוד בהיותו בבית אבותיו בסלוצק, ושמו ר׳ ליב. הוא היה דורש תמיד על חבת ציון והיה מעורר את שומעיו לישוב הארץ. וכאשר היתה אשת גלוסקין מתאוננת על בעלה על שהוא מבלה את רבה על עניני חבת ציון, היה הוא משיב לה: „בשעה שהגנרל יוצא למלחמה אין הוא שואל בעצת אשתו הגנרלית"... ר׳ ליב זה בקש שיקחו אותו לרחובות למען יהיה „שוחט" במושבה. ולו היה בא לרחובות תיכף עם התחלת בנין המושבה, בודאי שהיה „שוחט" שלה, כמדובר. אבל הוא נשאר בוורשה. ובינתים בא איזה יהודי רוסי מיפו, והוא שוחט, ויתישב במושבה. והאיש עני בנכסים ועשיר בבנות, ואין לו אף פרוטה לפורטה. אבל פקידות „מנוחה ונחלה" לא יכלה להסכים להתישבותו של ר׳ משה שוחט זה במושבה, משני טעמים: ראשית, כבר הובטחה משרת ה„שוחט" במושבה לרבו של גלוסקין; ושנית, נתקבלה אצלנו תקנה, שאין איש יכול להתישב ברחובות בלא הסכמתו של ועד המושבה, ואם היינו מחשים במקרה זה, והיתה התישבות זו למופת גם לאחרים והתקנה היתה בטלה מאליה—מה שבודאי היה משפיע לרעה על התקדמותה של רחובות. לכן החלטנו לבלי לאכול משחיטתו של השוחט „המולך מעצמו". כך נמשך הדבר חדשים אחדים. בכל העת ההיא היינו מפרנסים את עצמנו בלחם שחור וקפה שחור, וכך שלש פעמים ביום. הגעתי לידי כך, שבבאי לביתי ביום השבת, לא היתה קיבתי יכולה עוד לעכל את מאכלי־הבשר. לכן „שולח רזון בעצמותי" והייתי „מוכשר" לקלוט את מחלת־הקדחת...

והפעם אחזה בי המחלה הממארת למשך זמן רב. בקיץ הראשון תקפה אותי פעמים קדחת ירוקה. שכבתי משולל הכרה. הבהילו את הרופא מראשון־לציון, וכאשר רפתה מחלתי ממני, הייתי הולך נשען על מקלי שבוע, ושוכב במטה שבוע. כך נמשך הדבר עשרה ירחים. ובחלותי, ולא יכלתי לצאת החוצה, הייתי יושב על כסא סמוך לחלון פתוח ומביט אל הבתים ההולכים ונבנים, על העצים ההולכים ונטעים, ולא אחת השבתי בעת ההיא: „ויהא שאני אמות, אבל מה שהולך ונבנה פה, הלא ישאר"...

אבל, כאשר עיניכם רואות, לא מתי! ד״ר מזיא, אשר רפא אותי בעת מחלתי, אמר לי אחרי כן, כי המלריה פגעה בריאתי ועלי לעזב את הארץ. אני לא שמעתי בקולו. החלפתי את מקום מגורי לשני שבועות ויצאתי ידי חובתי לרופא: יצאתי לירושלים, אכלתי חינין, והמלריה עזבתני ולא שבה עוד. ארבעים שנה עברו מאז, ואני, ברוך השם, עודני בחיים ומוכשר לספר לכם את הדברים האלה ואת המוצאות אותי.

וסוף־מעשה של ענין השוחטים כך היה. ר׳ ליב לא בא אל הארץ. רק את אשתו ובניו שלח לארץ־ישראל. הוא לוה אותם עד אודיסה ושב לוורשה. שם היה גובה אצל „חובבי־ציון", וכן כלה את ימי זקנתו והשוחט ר׳ משה, אשר ברחובות, התעקש ולא זז ממקומו. „היחידים" שבמושבה הפכו בזכותו—משום רחמנות. וסוף כל סוף, אחרי שראינו כי ר׳ ליב אינו בא, הסכימו גם ממוני „מנוחה ונחלה" שישאר ר׳ משה זה כשוחט במושבה. לו, איפא, היה הנצחון. בעזרת השם ובעקשנותו השיא את כל שבע הבוגרות שלו לאנשים, ואת שארית ימיו חי ברחובות, עד יום מותו.

ועתה נשוב לעניני הבנינים שלנו.

כאמור לעיל המציא לנו חנקין רשיונות רק לבנין רפתים לבהמות— בהבטחת הפקידים התורכיים, כי אם נהפך אחרי כן את הרפתים לבתים, יעשו את עצמם כלא רואים. בינתים נתמנה קיימקם (שר פלך) חדש ביפו, אשר לא ידע אותנו. אני עוד טרם ראיתיו, והוא עוד טרם קבל מידי את ה„בקשיש" המפורסם, ובימים הראשונים למנויו היה שולח לעתים תכופות ועדות אלינו, אשר חקרו ודרשו אחרי כל הנעשה במושבתנו.

החק התורכי בעת ההיא אמר, כי אם ימָצאו אנשים בונים בנין בלא רשיון לכך מאת הממשלה, ועדיין עומדים הם באמצע העבודה, הרשות בידי פקידי הממשלה להרוס את הבנין עד היסוד, מבלי כל דין ודברים. אבל אם כבר נתלה הגג על הבנין, לא היו הפקידים רשאים להרסו בלא הרשאת השופט. וכיון שהדבר הגיע אל השופט, לא היה עוד הדבר מסוכן... אפשר היה להושע על ידי הסגולה הבדוקה—ה„בקשיש". מובן, שאנחנו לא חפצנו, שהועדות השלוחות מאת הממשלה תמצאנה אותנו עומדים בהתחלת הבנינים. אנחנו היינו יראים את הועדה לא כל כך מפני ההפסד, שהריסת הבנינים גוררת אחריה — „המלאכה" הזאת, מלאכת ההריסה, הלא דרשה הוצאות, ואוצר המלכות של התוגר לא היה מספיק להוצאות ממין זה — אבל יראנו פן ילָקחו למאסר הבנאים, שרובם היו יהודים, באשר ימָצאו עומדים על הפיגם כשהם עושים במלאכה, ללא רשיון. לכן העמדנו שומרים, רוכבים על סוסים, לארבע רוחות המושבה, והם היו מצווים, שאם יראו מרחוק ועדה מתקרבת ובאה, ימהרו להודיענו. כל פעם שהקדימו להודיענו על דבר בואה של הועדה, היו הבונים נחבאים, והועדה לא מצאה את מי לאפור.

זוכר אני את אשר עלה לנו בגמר בנין הבית הנועד ללשכת „מנוחה ונחלה". הודיעו לנו, כי מחר תבוא ועדת חקירה אלינו. לא טוב.

מה לעשות? ובכן היינו, אני והבונים ערים כל הלילה, ועבדנו בזיעת אפנו עד שמתחנו גג על הבית. וכאשר באה הועדה, כבר מצאה את הבית מוכן ועומד, על כתליו ועל גגו, לא חסר דבר. לא נשאר לה לועדה בלתי אם להודיע לקיימקם, אשר שלחה, את המעשה שכבר נעשה. וכן עשתה.

בחשק רב נגשנו לעבודת הבנין של „מנוחה ונחלה". כקולוניסטים מובהקים ובעלי נסיון, דאגנו תחלה לבעלי־החיים אשר לנו. תחלה בנינו ארוה רחבת־ידים לסוסים, וחלק ממנה הוקצה למחסן בשביל כלי העבודה. ועל התקרה, מתחת לגג, ערכנו מקום לינה ארעי בשביל הפועלים. ויסודות הנחנו לשני בתים בשביל הפקידות של „מנוחה ונחלה". האחד, כפי שאמרתי כבר, נועד בשבילי ובשביל הלשכה, והשני, בשתי קומות, רבע ממנו לעזרי, שלמה גולדין, והשאר בשביל הפועלים.

בכסף „מנוחה ונחלה" בנינו צריף עץ ארוך וחלקנוהו לשלשה חלקים. את החלק האחד קבענו למטבח, ובו תנור לאפיה ודירה לטבָּח. החלק השני היה מעון לארבעת המשגיחים, שעליהם עוד ידובר, והחלק השלישי, האמצעי, אשר תפס את השטח היותר גדול, שמש לנו גם חדר אוכל וגם בית תפלה. „גשם" ו„רוח" יחדיו... ה„יחידים" בנו גם הם את הבתים הראשונים. ואם כי מספרם לא היה רב, השתדלנו, בכל זאת, כי לכל קולוניסט הנמצא ברחובות יהיה מקום לגור בו. ואפילו כשצר היה המקום לבעל הבית עצמו, ראה בכל זאת לשחרר מקום מעט, חדר אחד או שנים, להחכיר אותם לאחר. ויש שישנו בארוות ורפתים, ויש שלנו בסכות.

לאט לאט, ואחד אחד, החלו בעלי קרקע מן ה„יחידים", שגרו בחוץ לארץ, לעלות אל הארץ. המושבה גדלה, מספר נפשותיה עלה, ושאלת־הדירות היתה לשאלה בוערת. בעת ההיא יצאתי לוורשה, להציע דין וחשבון על המצב במושבתנו. בדרך סרתי לקושטא, כדי לעמוד על הדברים והמעשים הנחוצים בשביל לקבל רשיונות לבנין בתים חדשים. לפני נסעי בקשתי מאת הקולוניסטים, שלא יגשו לבנין בתים טרם יהיו בידינו רשיונות לבנין. בקונסטנטינופל נודע לי מה שנודע בנידון זה, ומסרתי את הדבר לידי פרקליט יהודי. אבל הדחק בדירות הלך וגדל ברחובות ולא יכלו אנשי המקום למלא את בקשתי, ויגשו לבנין בתים. אבל אך הונחו היסודות והתחילו קצת בבנין הכתלים, באה הרשות המקומית וצותה להפסיק את העבודה, אף השאירה במושבה שומר קבוע להשגיח כי לא יוסיפו לבנות את הבתים אשר החלו לבנות.

עם השומר הזה היו לנו דין ודברים משונים. כמעט בכל יום ויום היה בא אלי בשאלה: „מדוע אין מוסיפים לבנות?" ואני הייתי עונה לו שאנחנו מחכים לרשיון. ופעם אחת ענה לי על תשובתי: „אין לכם צורך ברשיון. אני ארשה לכם לבנות בלא כל רשיון". רמז, כמובן, למתנת־יד. אבל אנחי לא חפצתי לבנות בלי רשיון, כדי שלא יהיו לנו עסקים עם הרשות לאחר זמן. ויכעס השומר ה„נדרם" על שאין לו שום הכנסה ממנו, ויהל לנגש בנו. הוא לא נתן לעשות שום תקון בבית בנוי, אפילו מבפנים, ומה גם להלבין אותו מבחוץ. אחרי כן החל להשגיח על כמות המים שהנשים שואבות מן הבאר. וטעם לכך: „אם מרבים לשאב מים, בודאי בונים באיזה מקום". וימן לו אלהים אשת־חיל אחת, בילה אייזנברג, אשתו של אהרן אייזנברג, בצאתה לשאב מים. הוא לא נתן לה לגשת אל הבאר. ותרם בילה את קולה, וכל נשי המושבה נתאספו על סביבה וכלן מזוינות במקלות ובשאר אמצעי־הכאה, ויכו את השומר־השוטר הכה ופצע. והוא—כמנהג פקידי התוגר — לא נגע בנשים המכות אותו, אלא הלך ליפו להתאונן לפני הקיימקם על המכות אשר הכוהו במושבה. בשמעי את כל הנעשה, לא מצאה גבורת נשים זו חן בעיני, מיראתי את התוצאות האפשריות. החלטתי להקדים את המכה. צויתי לרתם לי את הסוסים היותר טובים, נסעתי ובאתי ליפו לפני בואר. את הקיימקם כבר ידעתי אז. התאוננתי באזניו על אשר זכה אותנו בשוטר שאינו נותן לנשים לשאוב מים מן הבאר, ולא די לו בזאת, אלא מתנפל הוא עליהן להכותן. אני טרם נפטרתי מאת הקיימקם, והשוטר בא. בראותו אותי יושב בהרחבה לפני האדון, חשכו עיניו. הוא הבין ש„הלכה חמורו"... הקיימקם דבר אתו ויצו עליו, כי מעתה לא תדרך עוד כף רגלו על אדמת רחובות. וכן היה. מן העת ההיא והלאה, מדי פגש אותי השוטר, בעיר או בדרך, היה מקדים לברכני בדרך ארץ גדול וביראת הכבוד.

אחרי ימים אחדים הגיעו לידי מקונסטנטינופל הרשיונות לגמר בנינם של שבעת הבתים אשר כבר הוחל בבנינם. את הרשיונות קבלנו לא על ידי הפרקליט שלנו שבבירת התוגר. פרקליט בלא „מתנת־יד" אינו נחשב בעיני התורכים למאומה. לקבלת הרשיונות היה לעזר לנו פקיד של הברון רוטשילד ובא כהו בקונסטנטינופל. ולא בכדי עשה זאת. ומעשה שהיה כך היה:

כאשר יסדנו את חברתנו „מנוחה ונחלה" וקבלנו את התקנות אשר בערכו באספת וורשה, החלטנו להודיע לברון את אשר החלנו לעשות.

ידועה כבר החלטתנו, כי כל חברינו נשארים לשבת איש במקומו ובעירו, עד אשר נחלתו בארץ ישראל תביא לו רוחים די מחיתו ומחית אנשי ביתו, ושלא נתור אחרי הלואות ותמיכות משום צד. בטוחים היינו, כי הברון בודאי יהיה שבע רצון, בדעתו כי בארץ ישראל הולך וגדל מושב על יסודות חזקים, שלא יפן אליו בבקשה לתמיכה ולסעד. במכתבנו אליו הדגשנו, כי רואים אנו חוב קדוש לעצמנו להודיע לו מכל אשר אנחנו נגשים לעשות, בהיותו אב ופטרון לכל ההתישבות הארץ־ישראלית. כפי הנראה מצא המכתב הלבבי הזה חן בעיני הברון, כי אחרי כן נודע לנו, שהוא צוה לפקידיו להיות לעזר לנו, לא בכסף, כמובן כי אם בכל אשר יהיה נחוץ לנו. וכמעט הודעתי לפקידות הברון, כי הרשות התוגרית מניחה מכשולים על דרך בגינינו, הודיעה זאת לעושה־דברו של הברון אשר בפריס, מר אליהו שיד, והודות להשתדלותו השגנו את הרשיונות המבוקשים.

עם קבלת הרשיון קשור גם מקרה מגוחך. מקונסטנטינופל הודיעו את דבר הרשיון לוואלי (גנרל גוברנטור) אשר בבירות. הוואלי הודיע זאת לפחה אשר בירושלים. הפחה מסר את הדבר לקיימקם אשר ביפו, והאחרון הודיע זאת למודיר שברמלה, ה„שליט" על רחובות. בתקוה ל„בקשיש" הגון על הבשורה אשר בפיו, בא המודיר לרחובות והוא רוכב על אתונו. חולה הייתי אז ושכבתי במטה. הוא נכנס לחדר־השינה שלי ויבשרני כי הרשיון נתקבל. אנכי הודיתי לו, אבל לא חשבתי לנחוץ לתת לו בקשיש. שבעת הקולוניסטים, אשר בנו את הבתים, לא יכלו להעניק לו מכספם, אחרי אשר עונו הרבה על ידי הממשלה במשך זמן כה ארוך. המודיר הזה היה איש זקן, קצר קומה, בעל בשר וכבד נשימה. הוא טען, ספר, הרבֵּה שיחה, ואני ראיתי כי חפץ הוא מתנת־יד, אבל עשיתי את עצמי כלא יודע. וכאשר ראה, כי אין אני זז ממקומי, התפשט את בגדיו וישכב במטה השניה אשר בחדר השינה, ויהי נכון ללון פה הלילה. נוכחתי כי בלי בקשיש לא יעזב את מקומו, נתתי לו את ה„מתנה", ותיכף נעלם.

שבעת הבתים הללו, אשר לפנים היו בבחינת „טרפה", קבלו עתה הכשר. אבל הבתים הקודמים טרם נרשמו בספרי הרשות — משום שהם נבנו על סמך רשיונות שנתנו לנו לבנין רפתים. בקשנו תחבולה איך להכשיר גם את אלה, והתחבולה נמצאה לנו:

כל עניני קרקעות בתורכיה נחתכו על ידי שתי רשויות: הראשונה — „פקידות לעניני קרקעות" והשניה — „פקידות למסים" ותפקידה לגבות מס קרקעות ובנינים.

פה מקום להעיר, כי בספרי הממשלה התורכית היו הקרקעות בחלקים לסוגים שונים. לרחובות היה עסק עם שני סוגים אלה: „מירי" ו„מולק". כל שטחי האדמה, שהממשלה רכשה בחרבּה נקראים „מירי", לאמור: רכוש המלכות וקנינה. אם יש לאדם קושן על קרקע ממין זה, יש לו הרשות לעבדה, למכרה ולהורישה לבניו אחריו. כל זמן שהוא או יורשיו עובדים את האדמה, אין הממשלה יכולה לקחתה ממנו. בעד זכות־הקושן משלם העובד מעשר מתבואת השדה. ואם עזובה תחי האדמה שלש שנים כסדרן, לא תחרש ולא תעבד ולא תוציא כל תבואה, ומעשר לא יהיה לממשלה ממנה, כי אז עובר כל השטח הזה שנית לרשות הממשלה ונעשה שנית קנינה. המין השני, „מולק", הוא קנין פרטי מחלט. כל שטחי אדמה אשר בערי־מושב וכן הבנינים של היושבים על אדמת מירי שייכים למין הזה האחרון. ולפי שהבנינים על אדמת מירי, הם והקרקע אשר עליה הם בנויים, נחשבים לקנינם הפרטי של בעליהם, הרי נמצא שאדמת מירי נעשית אדמת מולק—מה שגורם הפסד מס לממשלה. לכן צריך היה לקבל רשיון לבנין בתים על אדמת מירי מקונסטנטינופל. וקודם לנתינת הרשיון היתה באה ועדה למקום הבנין ומעריכה, כמה מעשר היתה מביאה לממשלה חלקת אדמה זו בהעבדה, ובמדת מעשר זו שָׁמין את מס הבית, שנבנה עליה, ואין הממשלה רשאית לקחתה מידי בעליה.

הפקידות לענייני קרקעות לא נתנה לנו רשיון לבנות, והבתים שבָּנינו היו כאלו לא נבנו, הוכחשה מציאותם. לכן פניתי לפקידות־המסים בטענה: זה שלש שנים מאז נבנו בתינו ברחובות ועדיין לא שלמנו מס־הבתים אפילו פרוטה אחת, ואנחנו חפצים לשלם את המס. האם אתם עשירים כל כך, שתוַתרו עליו? שאלו איפא בעיר־הבירה, איך עליכם להתנהג אתנו. מובן, כי להפסר בלי מתנת־יד אי אפשר היה. הפקידות פנתה אל שר־הכספים שבקושטא בשאלה: „הבתים הללו מה יהא עליהם?" ולפי שממלכת תורכיה היתה תמיד „נצרכת" גדולה, באה מהר דרישה אל פקידי המקום, כי יגבו מאתנו תיכף ומיד את כל המסים שאנחנו חייבים בעד כל שלש השנים. כיון שהיתה בידי קבלה על המס שגבו ממנו, הרי היו בתינו בחזקת „כשרות", ולהרסם לא היו רשאים עוד.

בבנינים הבאים לא כהה בנו איש. ראו פקידי המקום, כי מקושטא הרשו לנו לבנות ולא היתה עוד שום מניעה גם מצדם. ובשכר מתנת־יד אפשר היה לקבל מהם רשיון על כל אשר חפצנו.

ה

פועלים יהודים וערבים

במושבות הברון רוטשילד העבידו פועלים רבים. לא רק הפקידות היתה מסתיעת בעבודה מן החוץ, גם הקולוניסטים היו זקוקים כלם לעבודת עזר. הקולוניסטים, שהיו נתמכים על ידי הברון, צריכים היו לקמץ בהוצאות, לכן היו שוכרים פועלים ערבים, זולים. אבל פקידות הברון, שהיתה בונה ונוטעת לעצמה, היתה מעבידה גם פועלים יהודים במקצת, משום שכך היה רצון הברון. הפקידים — ברובם יהודים צרפתים — לא הביאו אתם לארץ־ישראל שום אידיאלים, ואת הברון לא הבינו ולרוחו לא חדרו. על כל עבודתו בארץ ישראל היו מביטים—ולא בושו להגיד זאת גם בפומבי—כמו על „הַזָּיַת־בָּרוֹן" גרידא. הם, בהשגותיהם המצומצמות, לא יכלו להשיג, כי יכול הברון לשאת נפשו להגשמת אידיאל נשגב: לבנות את ארץ ישראל בשביל היהודים, על ידי היהודים, ובידי יהודים. לדעתם, הרי כל ברון צריך שתהיה לו איזו „אידיאה פיקס", או, במלים אחרות, שיהיה „משוגע לדבר אחד". האחד מבזבז אוצרות קורח לרכישת תמונות, והשני—לקנית סוסים טהורי־גזע, והשלישי—להחזקת משחקים ומשחקות. והברון שלנו, כך היו אומרים, נשא שגעונו ליסוד מושבות. עד מתי יהיה תפוס־„שגעון" זה—אין איש יודע. אם חפץ הברון דוקא בפועלים יהודים, יש לציית לו במקצת ולהזמין פועלים גם ממין זה. הפקידים הללו היו בטוחים, שנקל לשאת ולתת עם ערבים מאשר עם יהודים. הערבים חיים בכפרים הקרובים, ולכל קריאה קלה הם ממהרים לבוא, כמו על כנפי רוח. וגשם כי יֵרד באמצע היום, ושלחו אותם הביתה, ואז נוהגים לשלם להם רק כדי שעות עבודתם אשר הספיקו לעבוד ביום הזה. וכי יארכו ימי הגשם—אין רע. הערבים מתכנסים לתוך חורבותיהם ולא יָראו החוצה. מקום ללון יש להם ואין לאיש לדאג להם. אני אומר, „מקום ללון יש להם", אבל אוי ואבוי למקום לינה כזה. בתיהם—חורבות נמוכות, עשויות טיט ורפש,

ומכוסות קש וזבל. כל חורבה שנקראת בשם „בית" היא בעלת חדר אחד. באמצע אחד הקירות עשוי חור, המשמש פתח ליוצאים ולנכנסים וארובה לעשן היוצא לפעמים מן הכיריים, כשמכינים איזה תבשיל. חלונות אינם „בבתים" האלה. בחדר היחיד חיה כל המשפחה, ובחורף, יש שגם הבהמה תנוח בבית, לקיים מה שנאמר: „אדם ובהמה"... לרהיטים וכלים אין זכר, הכל יישנו על הקרקע (בלא רצפה), ישבו על הקרקע, ורגליהם המלוכלכות תחתם... כך חיו הערבים בימים ההם, וכך הם חיים גם בימינו אלה בפנות הרחוקות ממושבות היהודים, כי אף קרן אור אחת מן הציביליזציה האנושית טרם חדרה שמה.

ברי, כי להעביד אנשים כאלה, פראים למחצה, יותר קל מאשר להעסיק אנשים יהודים שבאו מאירופה. ובכי מה אפשר היה לעשות ליהודים, שאינם יכולים לחיות בלא גג מעל לראשיהם ושצריכים לאכל שבעה ימים בשבוע, אפילו בימות הגשמים, כשלא היו יכולים לצאת לעבודתם? מובן, כי לפקידי הברון קשה היה לטפל בפועלים יהודים. אבל מה יכלו לעשות, והברון דרש שיעסיקו פועלים יהודים דוקא? ובכן, כדי לעשות נחת־רוח לאדונם ולמלא את הקפריסה שלו, העבידו גם מקצת פועלים יהודים. שכר העבודה לפועלים היהודים היה שוה לכלם — אין הבדל בין פועל הגון ושאינו הגון, בין חרוץ ובין עצל. מכיון ששכרם נתן להם לא משום שהם עובדים, אלא משום ה„אידיאה פיקס" של הברון, מה הבדל בדבר. אם עבדו או לא עבדו? הן בין כך ובין כך אינם אלא מקבלי קצבה או הספקה מכיסו של הברון, „המשוגע לדבר אחד" זה. שכר עבודת הערבים היה שונה. הכל לפי ערכו של הפועל וערך פעלו. מחיר העבודה היותר גבוה היה רבע המג׳ידה התורקית (פרנק בערך), אבל הפועלים היהודים כלם היו מקבלים רבע מג׳ידה. והפקידים היו אומרים, שאין הם שוים גם את המחיר הזול הזה, משום שעבודתם גרועה מזו של הערבים, ומה שנתן להם בשכרה אינו אלא נדבת הברון.

ולא עלה על דעת הפקידים כלל, כי הם עצמם, באפני הנהגתם, השחיתו את הפועל היהודי ויביאוהו לידי עצלות. ובאמת: אם לפקידות אין הלוק בין טוב לרע, בין פועל חרוץ ופועל עצל, ולשניהם משלמים את השכר האחד הקבוע, מדוע יחגור הפועל את אונו, להיטיב את פעלו? ולא רק זאת: הפועל החרוץ מצא כאן מקום לשקר וגם ליפות את שקרו. הוא היה אומר: „לו הייתי אני אוזר כחי ומיטיב לעבוד, הייתי מכריח בזה את חברי החלש, שגם הוא יעבד כמוני ויגרר אחרי. אבל רפה־הכח

לא יוכל להגרר אחרי. מדוע, איפא, אעשה לו את הרעה הזאת? אני לא אהנה מזה והוא יהיה חסר". כך גרמו הפקידים להביא לידי עצלות את הפועלים ולמדו את הישרים לשקר. היו מקרים, שבאמצע העבודה הרתיחו את המיחם בשדה, והפועלים עם המשגיחים יחד ישבו לשתות טה בהרחבה גדולה, ו...אין דבר. "העבודה—היו אומרים—לא תברח". ומה פלא בדבר, כי הכשרת דונם קרקע אחד עלה בדמים מרובים? הפקידים הסתייעו בזה, באמרם, שהפועלים היהודים הגונים רק לקדוש ולהבדלה, והמחזיק בם אינו אלא מוציא כספו לבטלה, והם, הפקידים, מחזיקים בם, כאמור, רק כדי למלא את רצון אדונם, הברון. והפקידים אצלו מרוחם גם על הקולוניסטים, אשר בהיותם באירופה מלא אותם רעיון הישוב התלהבות רבה, ופה, לשמע תלונותיהם של הפקידים, התחילו מאמינים, כי הפועלים היהודים לא יצלחו למאומה ואין הם ראויים לשום עבודה קשה.

עד כמה רחוקים היו פקידי הברון מאידיאליו של הברון, מוכיחה עובדה זאת. פעם אחת בא הברון לבקר את "זכרון יעקב". נכנס לבית נגר אחד ומצא שם שני פועלים גרמנים. וישאל הברון את הנגר היהודי, מדוע אין הוא מעסיק יהודים בבית־מלאכתו? הנגר ענה מה שענה, אבל לא הניח את דעת הברון. ויכעס הברון ויאמר: אני מבזבז כל כך הרבה כסף ובונה מושבות, כדי לאפשר ליהודים לחיות פה, ואתה אינך חפץ להעסיק יהודים? תיכף ומיד עליך להעמיד יהודים תחת הגרמנים, ואם לא, עליך לעזוב את המושבה.

בשבת הבאה דרש הברון בבית הכנסת על המקרה הזה. הוא אמר שאיננו מתנגד חלילה לגרמנים, אבל בכל ארץ וארץ מוצאים להם הגרמנים בא־כח ממשלתם, ואם ירע מצבם יפנו אל הקונסול שלהם והוא נענה להם. ולמי יפנו היהודים, בצר להם? איש לא ידאג להם. ואם גם אנחנו לא נדאג להם, מה תהי אחריתם? אבל אפילו הדברים הלבביים הללו לא פעלו על לבות פקידיו, באי כחו ו"עושי רצונו".

ואנחנו, בני "מנוחה ונחלה", אשר אחת מכונותינו ביסוד רחובות היתה להראות לברון, איך לבנות מושבה יהודית, החלטנו להעביד במושבתנו פועלים יהודים במספר האפשרי. קודם כל הזמנתי לעבודה במושבתנו ממושבות אחרות כל אותם הפועלים אשר בקשו עבודה. בעת הראשונה לא יכולתי להעביד אותם במספר רב, מחוסר בתים ברחובות, להושיב בהם את הפועלים היהודים. אולם הם היו נכונים גם לישן בחוץ, תחת כפת השמים, ובלבד שיעבדו ברחובות. וכן עשו. הם היו שבעים רצון

לעבוד בין אנשים היודעים להעריך את עבודתם ואת מסירותם. היחסים בין הקולוניסטים ובין הפועלים היו לבביים וידידותיים, הרבה יותר ממה שאפשר לשער. גם בששון וגם באסון חברים היינו כלנו. במקרה של שמחה, שמחים היינו כלנו, בלי יוצא מן הכלל, ובמקרה אסון—כלנו היינו שותפים לו.

מעשה, ובן גולד לאהרן אייזנברג, שישב אז בואדי־אל־חנין (נס ציונה) ויקרא את שמו בן־כרמי. אל ה„ברית" הזמין את פקידי „מנוחה ונחלה" ואת כל הפועלים שלנו. ששו ושמחו כאורח גוברין יהודאין. חשבתי, פה המקום להגיד מלים אחדות לפועלינו; ובין השאר אמרתי להם: בהחבונני אל דרכי העבודה של פקידי הברון, שאינן מכוונות אל המטרה, נקטתי את ההפך ממה שהם נוהגים. אצלי לא יהיה השכר אחד לכל פועל, ולא יהיה שכר מכסימלי. כל פועל מחיר עבודתו יקבל. אנחנו נשלם לאיש ואיש כערך פעלו. למרבה—נרבה, ולממעיט—נמעיט. איש כפרי עבודתו ישולם לו. נקדתי, כי לפי הערכתנו נשלם לכל פועל יהודי מיסטר אחד ליום יותר, משאנחנו משלמים לערבים. ואל יראה המותר הזה כנדבה, חלילה! עושים אנחנו זאת, משום שכדאי לנו לשלם לפועל יהודי מעט יותר, בשביל שנגדיל בטחונה של המושבה.

נמצאו בין הפועלים, שדברי לא השביעום רצון. אבל כעבור זמן קצר נוכחו, כי שיטתנו הביאה תועלת להם לא פחות משהביאה לנו, המעבידים. נמצאו מן הפועלים שהשתכרו כפלים ויותר, ממה שהשתכרו בעבודת הברון. ואחרי כל זאת עלתה לנו הכשרת דונם אחד בחלק העשירי ממה שעלה לפקידות הברון.

פקידו של הברון בראשון לציון היה אז יהודי צרפתי ושמו בלוך—מי שהיה „רעזערב אופיציר" בחיל צרפת. הברון שלחו הנה, כדי לדכא את המרד שמרדו הקולוניסטים של ראשון־לציון בפקידות. אחרי כן נשאר במושבה בתורת פקיד. גם ההשגחה הראשית על פקידות עקרון (שעמדה כלה תחת חסותו של הברון) ופתח תקוה, מקום נמצאו עשרים ושמונה משפחות, שהברון דאג להן, נתנה בידו. הוא משל ביד רמה. ראו אותו כראות מושל בכפה—על שלש מושבות יחד. יראו אותו פקידי הברון וגם על הקולוניסטים הפיל פחדו. היחסים בינו ובין הפקידים התורכיים היו טובים מאד. מובן, כי אלה עלו לו בבקשיש יפה על חשבון הברון. גם אלי התיחס בידידות—אם משום שלא הייתי נצרך לתמיכתו, ואם משום שהברון צוה על עושי דברו, שיתמכו בי בכל מקום שתמיכתם המוסרית

תהיה נחוצה לנו. אבל הוא הרגיש כי עתידה שיטתי בנוגע לשכר עבודה להסב לו הרבה אי־נעימות מצד הפועלים העובדים ברשותו. פעם אחת שאל אותי: מדוע אני משלם לפועלי רחובות מחיר כה גבוה? בארתי לו, כי מחירי הגבוה עולה לי בזול יותר ממחיריו הזולים. ומלתא בסעמא בארתי לו. אך דברי ובאורי לא נתקבלו על דעתו.

והברון שלח גנן נוצרי, ושמו ירמנס, לבקר את אחוזותיו בארץ ישראל ולברר את מצבם. הגנן בא בלויית מר יוסף ניגו, פקיד „מקוה ישראל", גם לרחובות. בעת סעודת הצהרים נגעתי בשאלת הפועלים. ואורחי, שניהם, האמינו בלב תמים, כי ברחובות שכר העבודה מרובה על שויה של העבודה. והגנן הביע זאת בדרך המליצה: „האמת, סוף סוף, לעולם עומדת: כי ליהודים נתנו מחות חזקים, וידים ורגלים חלשות". כלומר: ידים ממש הם רק ידי עשו... אנכי לא עניתי כלום. אבל אחרי הסעודה הולכתי אותם אל השדה והראיתי להם את חבורות הפועלים השונות בעמדן על עבודתן. פה השתוממו לראות את סדר העבודה של היהודים, איך שהכל בחשבון הם עושים ובמשקל, מרויחים בזמן ומיטיבים בעבודה. פה נוכחו באמתותה וביתרונותיה של שיטתנו. מן היום ההוא שמשה העבודה ברחובות, כריקמנדציה היותר טובה לפועל. ניגו בעצמו היה מזמין אליו פועלים ממושבתנו.

לבלוך ה„צרפתי" לא נאה היה לחקות שיטתו של יהודי מרוסיה. אבל ירמנס הביניהו את יתרונות שיטתנו על שיטתו, ואנוס היה לקבל את שיטתנו ולהתנהג על פיה, אבל בשנוי מעט. הוא היה משלם רבע מג'ידה ליום כמו שהיה נוהג לפנים. אלא שלפועל הממוצע היה משלם שכר ששה ימים לשבוע, לטוב—שכר שבעה ימים, למובחר—שכר שמונה ימים וכן הלאה. השיטה היתה זו שלנו, אלא נקראה בשם אחר.

קרוב לעת ההיא בא פקיד רוסי, מן המיניסטריום לקרקעות, לבקר את הארץ. הקונסול הרוסי חפץ להראות לו, איך נתיני רוסיה עושים חיל בעבודת האדמה, והביא אותו לרחובות. בראותו איך עובדים אצלנו בחריצות ובמסירות, פקח את עיניו בתמיהה וישאל את העומדים על סביבו: אבל איפה למדו היהודים לחרוש את האדמה, לזרוע ולנטוע? ואחד הפועלים, משכיל צעיר, בחפצו „לתקוע מחט" ברעיונים הרוסי, ענהו: „גם ברוסיה הייתי יכולים לעבוד את העבודה הזאת, כמו שאנו עושים אותה פה, אבל אתם שללתם מאתנו את האפשרות הזאת. שם נאסר עלינו לעסוק בעבודת האדמה. ופה, בארץ ישראל, חפצים אנו להראות לשונאינו, כי אם רק

נתנה לנו רשות, יכולים אנחנו להסתגל לכל עבודה קשה, כמו אחרים, ואולי עוד יותר טוב מהם"...

כך היתה רחובות המושבה הראשונה, ששלחה לאידיאל הגדול, לגדל פועלים חרוצים בשביל ארץ ישראל.

בחורף הראשון לא יכלנו, לדאבוננו, להעסיק פועלים יהודים רבים, פשוט, משום שעדיין לא נמצאו בארץ. בראשית ספחנו לעבודתנו פועלים ממושבות אחרות, אשר באו אלינו מחפצם לעבוד ברחובות. אבל לאט לאט החלו לעלות לארץ פועלים יהודים מרוסיה. יסוד רחובות—הוא שנתן החיפה חדשה ליהדות הרוסית לעבר ארץ־ישראל. שוב חזקה התקוה, כי תרבינה האפשרויות להאחז בארץ ישראל. כל אניה רוסית שבאה לחוף יפו, בכל יום השלישי לשבוע, היתה מביאה „עולים" חדשים. בכל יום ויום היתה מרכבה יוצאת מרחובות ליפו, וביום השלישי שבה מלאה אנשים חדשים, שהועד הפועל לחובבי ציון היה שולח לרחובות. פועלי רחובות היו יודעים, כי „פנים חדשות" יבואו והיו מתקבצים ויוצאים לקראתם לקבל את פניהם. במרוצת הימים הרבו פועלים יהודים לבוא אל הארץ, עד שבקיץ תרנ"א (1891) הגיע מספרם ברחובות לחמש מאות בכל יום. בקיץ ההוא עברו דרך רחובות קרוב לחמשת אלפים פועלים יהודים. יש שהיו באים והולכים כלעומת שבאו, ויש שהיו עובדים ימים אחדים ועוזבים את המושבה. ואף על פי כן נמצאו תמיד חמש מאות פועלים במושבה.

ובחדשי החרף, כאשר חסרו לנו פועלים יהודים, חפצנו למשוך אל העבודה יהודים מירושלים. לתכלית זאת יסדנו ועד בירושלים, אשר בו השתתפו יחיאל מיכל פינס וגיסו זאב יעבץ. ביניהם ובינם קמה חליפת מכתבים תמידית, ומדי פעם בפעם היו שולחים אלינו פועלים בלוית מכתבם. האמת צריכה להאמר, כי הפועלים היהודים מירושלים לא עמדו בנסיון של עבודה קשה. למרות מה שהרגישו את כל המרירות שבחיים על חשבון ה„חלוקה" ושאפו בכל לב להשתחרר ממנה ולהתפרנס מיגיעת כפים—לא התגברו על העבודה הקשה ולא יכלו להתרגל אליה. אחרי עבדם ימים אחדים שבו לירושלים, ל„חלוקה" ולחיי בטלה. רק מקצתם היו נשארים ועובדים שנים שלשה שבועות, ורק יחידים דבקו לאורך ימים ב„מחרשה".

אנחנו חפצנו לעזור לפועלים שיוכלו להתפרנס מפרי עבודתם, אבל לא יכולנו להעלות את מחיר העבודה על המחיר הקבוע בשוק. להיות פוזרנים יתר על המדה לא יכולנו, משום שהשקענו כסף רב בנטיעות,

מבלי אשר ידענו מתי תביאינה לנו פירות, ואם ההכנסה תגדל על ההוצאה— עד כדי פרנסת איש ומשפחתו, אפילו בצמצום. אנחנו אמנם „נסינו את מזלנו"—אבל להרבות לנסותו לא יכולנו. חפשנו תחבולה איך „להשביע את הזאב ולהניח גם את העז שלמה", כלומר, ששכר העבודה יספיק די מזונותיו של הפועל, ואנחנו, „בעלי הבתים", לא נפסיד בזה הרבה. ובכן בנינו שני צריפי עץ גדולים, ששמשו מקום לינה לפועלים; חנם, ולא היה עליהם לשלם שכר דירה. מלבד זאת הקימונו, כאמור לעיל, בנין גדול למטבח בשביל הפועלים. חברת „מנוחה ונחלה" הקימה את הבית, והועד הפועל לחובבי ציון נתן את הכלים ואת המכשירים הנחוצים למטבח. וקרן תמידית קבצה „מנוחה ונחלה" לקנית כל צרכי אוכל נפש בשביל המטבח. מלבד זאת נתנה רחובות מרפא־חנם לפועליה. כיהודים כערבים, ואפילו ערבים מן הכפרים הסמוכים שלא היו מפועלינו, היו מקבלים מאתנו—כמו מן המושבות של רוטשילד—מרפא חנם.

לפתיחת המטבח הוזמן גם הועד הפועל לחובבי ציון, כי על כן שותפנו היה במוסד הזה. בעת ההיא ישב עמנו יעקב מזא"ה. לפי טבעו לא היה מזא"ה בעל־הזיה ולא אדם סנטימנטלי. אבל פעם אחת, בעמדו אתי על ראש גבעה קטנה ובראותו את קבוצות הפועלים השונות, בבואם מן השדה, — משגיחיהם לפניהם, מכשירי עבודה על שכמיהם, והם שרים שירי עבודה ארץ־ישראלים—זלגו עיניו דמעות מרב שמחה והתפעלות. ובשעת „חנוכת־הבית" של המטבח, כשחפץ לבאם דבר, לא יכל לפתוח פיו מרב התרגשות, ודמעות של שמחה שמו מחנק לצווארו.

כדאי להזכיר פה עובדה אחת: בעת שמזא"ה היה עמנו, כתב מכתב לי. ל. גורדון וספר לו את הרושם שעשו עליו החיים פה, בישוב החדש. על זה ענה לו גורדון: „אם באמת אומרים להקים את ארץ ישראל משממותיה, וירושלים בראש, אז צריך לשרוף תחילה את ירושלים הישנה על אנשיה". קנאות קיצונית כזו בלב משכיל!

„מנוחה ונחלה" הפקידה משגיח על המטבח. תפקידו היה להכין את כל הדרוש למזונותיהם של הפועלים, לנהל את החשבונות ולהשגיח על הנקיון. את החשבונות עם הפועלים היינו מנהלים באופן זה: כל פועל של „מנוחה ונחלה" היה מקבל את ארוחותיו על חשבון שכר עבודתו, שהיו משלמים לו אחת לשבועים. ליום התשלום היה המשגיח עורך את רשימת הפועלים שאכלו במשך השבועים במטבח, רשימת הארוחות אשר

כל אחד ואחד מהם אכל וכמה כל אחד חייב למטבח. את החוב היו מנכים משכר העבודה, וכסף הנכיון היה נמסר למשגיח בשביל קרן המטבח.

בחורף הראשון היו מרובים ימות הגשמים, ויש שהפועל היה יכול לצאת לעבודתו רק שנים — שלשה ימים בשבוע, והוצאתו על מזונות היתה מרובה על הכנסתו משכר עבודתו. ובכן רבו חובות הפועלים למטבח. מי שהמשיך את עבודתו במושבה, חזר ושלם את חובו אחרי כן, אבל נמצאו רבים שעזבו בינתים את המושבה ואת חובם לא סלקו, ו„מנוחה ונחלה" היתה צריכה למלא מכיסה את הגרעון בקרן המטבח. וכן עשתה. מקרים כאלה היו רבים. כה התנהל המטבח זמן ידוע, עד שבאו הפועלים לפני פקידות „מנוחה ונחלה" בדרישה, שתמסר הנהלת המטבח לרשותם. תיכף מלאתי את בקשתם. לא ארכו הימים וקמו מריבות ומדנים בין אדוני המטבח החדשים. אם האחד הביע את חפצו, שהיום יבשלו פולים, היה השני דורש עדשים. ואם האחד חפץ באטריות, היה השני דורש אורז. עד כה רבו חלוקי הדעות! והדבר הגיע עד להכאה ועד להשלכת פנכאות איש לראש רעהו. כיון שהגיע הדבר לידי כך, מוכרחים היינו לקבל עלינו את הנהלת המטבח שנית ולהפקיד רואה חשבונות משלנו. ולפועלים הודענו ברור: אנחנו ננהל את עסקי המטבח עד אשר תעשו שלום ביניכם. רק אחרי שתבחרו מביניכם ועד הגון, אשר ידאג לשלום ולאחדות בין הפועלים, נמסר את „האדנות" ואת הנהלת המטבח לידיהם.

במשך כל העת, בין שהנהלת המטבח היתה בידינו, בין שהיתה בידי הפועלים, היו הפועלים מקבלים את מזונותיהם במחיר חצי הפרנק ליום. במחיר זה היו אוכלים שלש סעודות מזינות, ושלש־ארבע פעמים בשבוע גם בשר. כך היו הפועלים יכולים לכלכל את נפשם אפילו בשכר עבודה נמוך. נמצאו פועלים שהיו גם קובצים קמעא על יד.

מספר הפועלים היהודים, אשר דברנו עליהם לפני זה, נוגע רק לשתי השנים הראשונות ליסוד המושבה. בשנים האלו היינו נוטעים בחורף את כרמינו, ובקיץ היינו מכשירים את הקרקע לנטיעות החורף הבא. יצא, שכל שנים עשר החודש היו ידי הפועלים מלאות עבודה. אך כשעברו שנות הנטיעה, ונשאר רק לנטור את הכרמים, לעבדם, לסקלם וכדומה; לא היתה עוד עבודה רבה. ממילא הלך מספר הפועלים הלוך וחסור. רק בחורף או בשעת בציר הענבים היינו מספחים עוד פועלים לעבודת כרמינו.

מלבד הפועלים היהודים היינו מעבידים גם פועלים ערבים. ואת מסעמים שונים: ראשית, משום שבהתחלת עבודתנו היה מספר הפועלים

היהודים כה קטן עד שלא הספיקו לכל צרכינו. ושנית, משום שבימות הגשמים לא היה הפועל היהודי יכול לחיות בעמלו לשעות. תחת אשר הערבים, אשר חיו בכפרים הסמוכים, כמו זרנוגה, אגר (עקרון לעתים), קובבה, מרר ואחרים, ושם בתיהם יכולים היו לבוא אלינו בכל עת אשר דרשנום. אם הספיקו לעבוד—מפני הגשמים—רק שעה אחת במשך יום תמים, היו משלמים להם שכר עבודת שעה ופוטרים אותם לבתיהם. ברחובות היו עובדים יום־יום קרוב לחמש מאות ערבים, ביחוד בשנתים הראשונות. משפחות — משפחות היו באים אלינו. האיש ונשיו וילדיהם כולם. פעמים בחדש היו באים על שכרם. והאיש היה מקבל שכר כל בני משפחתו. היינו משלמים לא בכסף ממש, אלא בפתקאות חתומות בידי הפקיד המנהל, על שם כל אחד מחברי המשפחה העובדת, לבדו. מעות קטנות לא נמצאו לנו, ו ש ט ר ו ת־כסף טרם היו בתורכיה. מיד ליד היו עוברים רק מטבעות כסף וזהב, על הרוב כסף צרפתי: עשרים פרנקים זהב במטבע אחת. החלפת מטבע של זהב כזו במעות כסף עלתה לארבעה אחוז, וחלופין כאלה היו עולים בדמים יקרים. לכן החליטה „מנוחה ונחלה" להדפיס בוורשה שטרות כסף בגוות חצי הפיסטר, פיסטר אחד, שלשה, ששה, שלשה עשר ועשרים וששה פיסטרים. הדפסנו פיסטרים בערכים כאלה, משום ששה פיסטרים עולים פרנק צרפתי אחד, ובכן היו לנו גם חצי הפרנק (שלשה פ') וגם פרנק שלם (ששה פ'), ועשרים וששה פיסטרים עלו למג'ידה תורכית, ובכן היו לנו גם חצי מג'ידה (שלשה עשר) גם מג'ידה שלמה (עשרים וששה פ').

בקשר עם האמור יסופר פה על מצב כספי תורכיה בארץ ישראל ובסוריה בימים ההם. המג'ידה היתה מטבע של כסף, ששויה בקונסטנטינופל היה עשרים פיאסטר. אך במה דברים אמורים? בעת שהממשלה מ ו צ י א ה את המג'ידה לשוק. אבל בעת שהממשלה מ כ נ י ס ה את המג'ידה היה שויה בעיני הממשלה רק תשעה עשר פיסטר. והסעם הוא, מפני שמרוב משמוש במטבע, בעברה מיד ליד, משקלה נפחת וערכה הוזל. ועוד: המג'ידה הזאת עצמה שויה ביפו היה עשרים וששה פיסטרים. ברם, אין פירוש הדבר, שערך המג'ידה, כשהיא לעצמה, נערך ביפו במחיר יותר גבוה. לא! אלא שהפיסטר היפואי היה קטן מן הפיסטר שבבירה. כך, למשל, היה מחיר המג'ידה בבירות ארבעים וששה פיסטרים, ובירושלים עשרים ושלשה. ואם אדם מן החוץ בא לבירות או לירושלים לקנות סחורה, היה צריך לחשב ולהשוות מחיר הפיסטרים במקום שיצא משם ומחירם במקום

שבא לשם, כדי שיוכל למצוא חשבון. השנוי במחיר המטבעות, עם שנוי המקומות, הביא לשנוי גם במחירי הסחורות. ליטרא (או לירה) תורכית, היתה מטבע זהב, ושויה פי חמש משויה של המג׳ידה, או מאה פיסטרים רשמיים בפיסטרי קונסטנטינופל, בערך עשרים ושלשה פרנקי זהב. בארץ ישראל ובסוריה היו עוברים לסוחר לא רק מטבעות כסף וזהב תורכיות, אלא גם מטבעות כסף וזהב צרפתיות, אנגליות, גרמניות, רוסיות וכדומה. חלופי מטבע במטבע אחרת נעשו במחיר. מי שבא להחליף מטבע של זהב במעות כסף היה משלם ארבעה אחוז. הבא להחליף מטבע גדולה במעות קטנות, משלם דמי חליפין. נמצא, מי שיצא לדרך רחוקה ומחליף את מעותיו פעמים אחדות, בערים ובמחוזות שונים, אפשר לו שישאר בלא כסף להוצאות הדרך, מה שלא חזה מראש...

ובכלל קשה היה להשיג מעות קטנות. תמורת הפתקאות, שנתנו לפועלים בעד שכר עבודתם, היינו משלמים בזהב. ומה שעלה על מטבע הזהב היינו משלמים ב ש ט ר ו ת־כסף שלנו. הערבים לא היו מאמינים בשוים של ש ט ר ו ת־כסף. בעמל רב עלה לנו להוכיח להם, כי ה״שטרות״ שלנו עוברים לסוחר כמו מטבע של זהב. ורק כאשר ראו ונוכחו כי מחיר מספר שטרותינו העולה למטבע של זהב, משלמים בזהב, התחילו שטרותינו להיות עוברים לסוחר ממש. ולא רק הערבים פועלינו קבלו את שטרותינו ככסף אמתי, אלא גם הסחרים אשר בעיר. מורשה היה לנו בעיר, שהיה מחליף את שטרותינו במטבעות זהב. כל שטר בן ערך מיוחד, היה בן צבע מיוחד, וגם הערבי הבור, שלא ידע קרא (וכאלה היו תשעים אחוזים מהם), יכול היה לדעת את שויו של כל שטר ושטר שנתן לו, כי בצבעו הכיר ערכו.

מעשה ופקיד תורכי הקשיב לשיחת סוחרים בשוק, וישמע אחד הסוחרים הערבים מחוה דעתו, כי שטרי־כסף של היהודים שוים בעיניו יותר ממטבעות כסף של התורכים—כי בעת שאוצר המלכות מכניס חזרה מג׳ידה הוא משלם במחירה פחות ממה שלקח במחירה בהוציאו אותה לשוק, באשר מרוב שמוש, המתכת משתפשפת וחסרה. והשטר היהודי, אפילו כשהוא קרוע לגזרים, משלמים את מחירו המלא בזהב טהור. הפקיד קנה לו ברחוב אחדים משטרות־כספנו וישלחם לידי הפחה אשר בירושלים — בהוספת הדברים אשר שמע מפי הסוחר הערבי בשוק. ספרו לי את הנעשה והשתדלו להוכיח לי, כי הפחה יכל להטב הרבה אי־נעימויות בעטים של שטרותינו, כי על כן אסור להוציא ממון פרטי. אבל הכתב

שעל גבי שטרותינו נכתב בלשון המחאה לקפת הכספים שלנו, כמנהג כל הבנקים שבעולם. הפחה הבין זאת ולא שם לב למלשינות הפקיד. כדאי להזכיר, שבזכרון יעקב הקדימו אותנו והשתמשו במטבעות נחשת משלהם,—בנות חצי הפיסטר ופיסטר שלם—עוד לפני רחובות. מוכרחים היינו להשתמש באמצעי זה, מחסרון מעות קטנות בארץ.

עבודת "מנוחה ונחלה" ותקציבה

באחד הפרקים הקודמים כבר הזכרתי, כי לפני נסעי מארץ ישראל לוורשה עם הקושנים, התיעצתי עם אכרי המושבות בעלות הנטיעות, על אודות התקציב לשנת העבודה הראשונה. התקציב המכסימלי עלה לעשרת אלפים רובל, או במאתים רובל למשק. מצאו, כי בכסף הזה, אפשר שתעשה כל העבודה אשר הצעתי, והיא: לנטוע אלף עצי גפן בכל משק או חלק; להכין משתלה לגדול עצי שקדים; לבנות שני בתי חומה — האחד בעל קומה אחת, והשני בשתי קומות, וגם רפת אבנים גדולה, ולבסוף, לקנות כל מכשירי עבודה ובהמות־עבודה. את התקציב הזה הצעתי לפני חברי בוורשה. כל אחד שלם את מאתים הרובל הדרושים, ואני לקחתי עמדי עשרת אלפים רובל, ושבתי לארץ ישראל. טוב היה, כי רוב חברינו היו אנשים אמידים, והיה ביכלתם להוסיף מה שחסר היה להשלמת התקציב המדומה. כי לא כאשר חשבנו כן היה. ובכלל, מימי לא ראיתי, כי התקציב שעל גבי הנייר יתאים למציאות. על הנייר הכל עולה יפה, אבל בעולם המעשה — לא. בימינו אלה כבר נוהגים להוסיף מראש על התקציב הקבוע סכום ל"הוצאות בלתי נראות מראש" ולמעשה אנו מוצאים, כי מלבד אלו ה"הוצאות הבלתי נראות מראש" ישנן עוד כמה וכמה הוצאות "בלתי נראות". ולעולם אין אדם יכול לערוך חשבון מדויק מראש. אנכי האמנתי, כי אפשר לי להשען על בעלי־העצה שלי, משום שהם הלא בעלי נסיון המה: הם כבר בנו בתים, נטעו כרמים, קנו מכשירים, ובכן חשבונם בודאי חשבון צדק, ואפשר להשען עליו. כך התחלתי למלא את תכניתי: נטעתי אלף עצי גפן בכל חלק, ערכתי משתלה לגדול עצי שקדים, בניתי את שני הבתים אשר אמרתי לבנות. בבית הקטן ערכתי ארבעה חדרים ומטבח, פרוזדור ומרתף טוב, ובבית הגדול — שמונה חדרים, שני מטבחים ומרתף. גם את הרפת הקימותי, גם סוסים ועגלות קניתי ומכשירי עבודה —

הכל כאשר אמרתי. אבל בכמה עלתה לנו כל זאת? לא ב מ א ת י ם רובל לכל חלק, כאשר חשבנו מראש, אלא ב ש ב ע מאות רובל. באין ברירה הכניסו החברים מה שצריכים היו להכניס לפי החשבון, אבל הדבר עלה בעמל לא מעט. הדבר דרש כמה וכמה פירושים ובאורים: מדוע כה גדול ההבדל בין התקציב שנערך לכתחילה ובין הסך־הכל שעלה לבסוף? חברי שמו, אמנם, מבטחם בי והאמינו באמונה שלמה, כי מעשה שהיה כך היה, כפי שעולה בחשבון. אבל לי צר היה, שעלי היה להשתמש בבטחון זה ובאמונתם זאת להשוָאת חשבונות־דמים. על החשבונות אי אפשר היה לערער, הכל התאים עם ההצתקות ׳ממצב „הקופה״ ששלחתי להם תכופות. הכל היה מדויק כחוט השערה. אבל כשאדם צריך לשלם שבע מאות רובל תחת מאתים, רוח־מרד באה עליו...

לפי תקנות חברתנו חייבים היו בכל שנה ושנה אחד או שנים מחברינו לעלות אל הארץ ולראות בעיניהם את מצבה של מושבתנו. בשנה הראשונה, קיץ תרנ״א, נשלח אליעזר קפלן. הוא ראה, התבונן, שמע מה שבני אדם מספרים ומה שבני אדם מתלחשים. מובן, שגם מבקרים לא חסרו. ביחוד נמצאו אנשים שקנאו באיזנברג בגלל משרתו, או שסברו כי הם היו ממלאים את תפקידו באופן יותר מעולה. וקפלן, שהשגותיו בענינים כאלה היו דלות מאד, הקשיב לכל הטענות, שטענו נגדי, שמע את תשובותי ובאורי, וידיעות קבל גם מאת איזנברג, וישב לוורשה, למסור לחברינו דין וחשבון מנסיעתו. בשנים הבאות לא נשלחו עוד שליחי בקורת. נראה, כי הדין וחשבון של קפלן היה טוב כל כך, שלא מצאו עוד שום נחיצות בבקורת מצד החברה. תחת זאת בקשו ממני, שאני אבוא להרצות לפניהם על מצב המושבה בהבנותה. בשנת תרנ״ב באתי ראשונה לוורשה לתכלית זו. אז ספרו לי, כי בשוב קפלן מארץ ישראל, הגיד לאנשי שלומנו, כי אני הנני מלאך או שוטה גדול. הוא ראה כמה סבלנו, אני ומשפחתי, ממחלת הקדחת; כמה סבלנו מדירות רעות; וכמה צרות היה עלי לשאת מאת פקידי הממשלה התורכית, ועוד ועוד, ואף על פי כן לא זזה החלטתי הפנימית מנקודתה הראשונה: לעמוד על משמרתי ולא להניח את מקומי. בראותו כל זאת, בא לידי דעה, כי אני אחד משני אלה הנזכרים. ואני איני מאמין בעצמי כל כך, שאודה ואומר כי מלאך אני, וגם ענו איננני כל כך, שאודה כי שוטה אני: לא הא ולא הא. אבל האמת היא, כי רעיון הישוב היה יקר לי מאוד

וחביב עלי במדה כזאת, שלא הרגשתי כלל כי סובל אני. ולמרות כל אותם הדברים שראה קפלן, היו לי השנים ההן היותר מאושרות בימי־חיי.

ועוד פרט. השכר שקבלתי מאת „מנוחה ונחלה" היה קטן כל כך — ושום הוספה לא דרשתי ולא קבלתי — עד שלו היה עלי להתפרנס ממנו, בודאי שלא היה מספיק לי. לאשרי היתה פרנסתי מצויה לי מן הרוחים שהביא לי בית מסחר הספרים שלנו בוורשה. ושכר עבודתי ב„מנוחה ונחלה" הספיק בצמצום ל„נדבות" ול„הכנסת אורחים". לנדבות — כי על כן פקיד הייתי ומנהל מושבה וצריך הייתי לנדב נדבות הגונות. ול„הכנסת אורחים" — משום שבתי־מלון לא נמצאו אז במושבה, וביתי היה יותר מסוגל להלין בו איש. ואורחים הגונים שבאו אל המושבה, בודאי ובודאי שהיו אורחי — הן חפצנו להראות להם את הצד היפה שבארץ ישראל ולעורר על ידי כך גם את חשקם הם לישוב. לא אחת השכבנו את אורחינו במטותינו ואנחנו ישנו על הארץ. ואורחים כי סרו אל ביתי, לא היו ממהרים לצאת. ימים, ולעתים שבועות, היו שוהים תחת צל קורתי. הם היו באים מארבע כנפות הארץ, על הרוב מרוסיה, אבל גם מגרמניה ומצרפת ואפילו מאמריקה באו.

כך הוצאתי את שכרי ל„נדבות" ול„הכנסת אורחים" ואנכי וביתי חיינו בכספי. עשר שנים תמימות עבדתי שמונה עשרה שעות ביום, לא פחות. אבל מעולם לא עלתה על דעתי, כי איזה קרבן הקרבתי על מזבח רעיון הישוב. להפך! אסיר תודה אני להברי, ראשי „מנוחה ונחלה", ששמו עלי את העבודה הזאת: לבנות עיר בארץ ישראל. ברוכים יהיו, באשר הם שם.

את התקציב לשנה החדשה ערכתי בעצמי, בהיותי כבר עשיר בנסיונות. בראותי מראש את ההתפתחות האפשרית, ערכתי את התקציב באופן שלא יהיה עוד מקום לקטנות ולגרעון. בשנה השניה נטענו עוד ארבעת אלפים עצי־גפן לחלק. ובנטענו את חלקינו לא נהגנו כמנהג ה„יחידים", שהשתדלו לנצל כל שעל־אדמה חפשי. אנחנו שמנו לב גם לשפור הכרמים ולשכלולם. באמצע כל חלק הנחנו שטח פנוי, כדי דרך שעגלה תעבור בה. משני עברי הדרך נטענו עצי שקדים. גם בראש כל חלק היו שלש שורות נטועות עצי שקדים ועצי תאנים. אנחנו הוספנו לקנות עגלות וסוסים ומכשירי עבודה. כל גרעון לא היה. התקציב התאים בכל.

בשנה השניה לא בא שליח לבקרת מאת „מנוחה ונחלה", כאמור. לבקשת חברי נסעתי אני לוורשה, להציע לפני חברי דין וחשבון. האספה, אשר בפניה הרציתי את חשבון מעשי, נמשכה כמעט כל הלילה. הצעתי דין וחשבון מפורט מכל מה שנעשה ברחובות, וביחוד ממה ש„מנוחה ונחלה" הספיקה לעשות שם. הרצאתי נמשכה כשעתים. ואף שהרצאתי לא היתה ערוכה בכתב, היה כל דבר ודבר במקומו הראוי, וכל נקודה ונקודה היתה בולטת למדי. ספרתי על סכום העצים אשר נטענו, אבל הוספתי, כי צריכים אנו לשנות את החלטתנו הראשונה, לנטוע עשרת אלפים נפנים בכל חלק וחלק. ומעמי היה, כי הענבים אינם עדיין הפירות הגמורים, שמוציאים אותם השוקה למכירה. מן הענבים צריך לעשות יין תחילה, כדי שיהיה להם מהלכים בשוק. אך בשביל עשית היין אנו צריכים ליקבים שבגינם עולה לסכומים גדולים מאד, ורק את היין המוגמר אפשר להציע לקונה. מכל מה שראיתי ביקבי הברון נוכחתי — כך אמרתי לנאספים — כי על כל אלף פרנק שאנו משקיעים בנטיעות, דרוש יהיה להשקיע עשרת אלפים פרנק בבנין יקבים. ולפי שאין אנחנו יכולים לבזבז הון רב כזה, לכן הצעתי, שלא נוסיף לנטוע עוד נפנים, אלא נתחיל בנטיעת שקדים ובמקצת גם בנטיעת זיתים. הצעתי זאת עוררה וכוחים נלהבים. רבי שמואל מהילובר התנגד לי. לדידיה ולדעת כל חובבי ציון בימים ההם היתה הנפן הבסיס היחידי של הישוב. הצד המעשי שבדבר זה היה להם לגמרי. צריך הייתי לטעון כנגדם, נשען על נסיונות, ושחזר על גבי לבן הוכחתי להם, שאינו כדאי ואינו שווה לנו להשקיע כל עמלנו רק בנטיעת נפנים, אשר סוף סוף תדרושנה מאתנו סכומים, אשר ידנו תקצר להמציאם. אחרי וכחים ארוכים הוחלט ברב דעות גדול: לחדל מנטיעת נפנים ולהתחיל בנטיעת שקדים.

קו מענין באפיו של רבי שמואל מוהילובר. בדין וחשבון שלי ספרתי, כי הקולוניסטים ביחד עם הפועלים יסדו חברות שונות למטרות רוחניות: חברה ללמד תנ"ך, חברה ללמוד דברי הימים, חברה ש"ס, הלומדת גמרא בכל ערב וערב. על זה העיר רש"מ:—„שלחנו אותך לארץ ישראל ליסד מושבה, באשר יהודים יעסקו בעבודת האדמה, אבל לא ליסד חברה ש"ס; מן המין הזה יש לנו פה די והותר"... מובן, שהערתו לא נשארה בלא תשובה מצדי.

פה חפץ אני לחזור על מה שנאמר לעיל ולהזכיר כי בחלק כל חבר מחברי „מנוחה ונחלה" עלו מאה ועשרים דונם קרקע, שנחלקו לשתי מחציות: חמשים וחמשה דונם המחצית, ועשרה דונמים לבנין בית. שום אחד מן החברים לא ידע חלקו הוא במושבה איהו. כל העבודה נעשתה בשותפות. כל אחד עבד עם השני ובשביל השני. בתקנות החברה נמצא סעיף האומר, כי כאשר תבא העת וכל אחד מאתנו יחפוץ להקים את שמו על נחלתו, אז יפילו גורל, והוא אשר יכריע: איזה חלק למי. לכן נטענו במחצית האחת מכל חלק וחלק חמשת אלפים נטיעות גפנים. האספה החליטה, כי על המחצית הזאת, הנטועה המשת אלפים גפנים, לא יטעו עוד, ואת השמח הפנוי ישאירו לחברים, שיעשו בו כרצונם—אחרי אשר הגורל יכריע בין החברים, איזו כברת ארץ למי, והחברה ממילא תבטל. ואת השקדים יטעו במחצית השניה, הפנויה, שבכל חלק וחלק.

שבתי לרחובות והתחלתי בנטיעת שקדים. על כל חלק וחלק נטעתי בערך אחד־עשר, שנים־עשר דונם. הנטיעה הזאת הספיקה לנו עבודה גם לימות־הקיץ וגם לימות־החרף.

בשנה הרביעית ליסוד רחובות, התחילה הגפן הראשונה לשאת פרי. באמת כבר היו לנו ענבים גם בשנה השלישית, אך לפי דיני ישראל הרי הפירות של שלש השנים הראשונות לנטיעה נחשבים ערלה ואסורים באכילה. לכן קצצנו את ענבי השנה השלישית מן הגפן, בעודם בסר, וקברנום באדמה, והיה זה לנו מעין זבול־הקרקע. אבל בשנה הרביעית, כאשר אמרנו למכור את ענבי כרמינו, ראינו כי טעות היתה לכורמי ראשון לציון, שהאמינו בתומם כי הקונים יתחרו זה בזה על קנית ענבינו. בפנינו—שלא זכינו להיות בין ילדי המגן של הברון ולא בין נכדיו—קמה השאלה: איפה ולמי נמכר את ענבינו? ל„מנוחה ונחלה" גופה עדיין לא היו ענבים רבים, משום שבשנה הראשונה לא הרבתה לנטוע, אבל ל„יחידים" אשר עמנו, ברחובות, כבר היה סך רב ונפשם כבר צמאה למקצת הכנסה, אחרי כל ההוצאות הרבות אשר הוציאו בשנים הראשונות.

הודעתי את המצב לועד „מנוחה ונחלה" אשר בוורשה, ותשובתו היתה, כי אבוא לוורשה ומשם נצא, אנכי־וגלוסקין, לפריס, על מנת להשפיע על הברון שיקנה את ענבינו בשביל היקבים שלו בראשון־לציון. לכתחילה דמינו אנחנו, ה„שתדלנים", כי הדבר בוראי יעלה לנו בקשיים רבים ומכשולים רבים יעמדו על דרכנו. אבל היה זה דמיון שוא. להפך, בפריס קבלו את פנינו בסבר פנים יפות, ואוזן קשבת הטו לבקשתנו. לא

היה לנו כל צורך לראות את פני הברון בשביל שנצליח בענינינו. מנהל עסקי הברון, אליהו שיד, הבטיח לנו שיציע את בקשתנו לפני הברון וישתדל שהתשובה לא תאחר לבוא. שיד עמד בדבורו. הוא הציע את ענינינו לפני הברון, ובשר לנו, כי ענבינו יקובלו ליקבי הברון כמו שמתקבלים הענבים מכרמי הקולוניסטים העומדים ברשותו.

בהיותנו בפריס ראינו חובה לעצמנו לבקר את האיש אשר הועיל להטות את לב הברון אל הישוב בארץ־ישראל ותמך גם במעשי „חובבי ציון" אשר ברוסיה—הלא הוא הרב הראשי למדינת צרפת, רבי צדוק הכהן. בעת ההיא נוסדה הוצאת הספרים „אחיאסף" בוורשה, שמטרתה היתה להדפיס ספרות־חול בעברית ולהפיץ אותה. אנחנו הבאנו לר' צדוק הכהן ספרים אחדים משל „הוצאת אחיאסף", והוא שמח עליהם מאד. ספרנו לו את מטרת בואנו לפריס ואת אשר עשה שיד, פקיד הברון, לטובתנו. אז שאל אותנו, אולי חפצים אנו להתראות עם הברון עצמו? וכי מה זו שאלה? בודאי היינו חפצים לראות בעינינו את האיש אשר לקח על עצמו את העבודה הקשה להביא יהודים לארץ ישראל ולהושיב אותם על אדמתה. אבל אחרי אשר שיד לא הציע לנו לראותו, ראינו בזה רמז שאין שיד חפץ בבקורינו. לכן ענינו לצדוק הכהן, כי אחרי שמטרתנו הושגה על הצד היותר טוב, חושבים אנחנו למותר להסריח את הברון ולשלל את עתו על לא דבר. בתשובה על דברינו אמר—מתוך חיוך קל—„האמנם תחשבו, כי לטובתכם כונתי? חלילה, הברון היה מוצא חפץ בכם יותר משאתם תמצאו חפץ בו, אם רק תספרו לו על אודות עבודתכם בארץ ישראל". אפשר שהרב צדק. אבל אנחנו לא הלכנו אל הברון. אני מאמין, כי היטבנו להבין את רמזו של שיד, שלא ניחא לו מן הראיון שלנו עם הברון.

אגב, כאן מקום לספר פרט אחד בקשר עם בקורנו אצל הרב צדוק כהן. לכל אחד מאתנו נתן במתנה את ספרו „כתבי הקודש בשביל הנוער", שהופיע אז בצרפתית. זה היה מעין קצור „ספורי התורה", שמהם הרחיק את הספורים, אשר לדעתו אינם נאותים לילדים ולנערים; כגון מעשה לוט ובנותיו, מעשה יהודה ותמר וכדומה. אנחנו ספרנו לו כי יהודי רוסי, ברגר מפינסק, חפץ גם הוא להוציא חומש שכזה בהשמטת הספורים ה„בלתי נאותים", וכבר החל הסדור בדפוס ראם, בווילנא. וידע הדבר לרבני רוסיה ויכריזו חרם עליו ועל ספרו. מה שהיה כבר מסודר בדפוס—פזרו, את הכתב־יד ההרימו ולא נשאר מכל הדבר שריד ופליט.

שמע הרב את אשר ספרנו לו, ויפרץ בצחוק, לאמר: „אין אני מן הפחדנים, היראים את החרם". אחרי זמן שמענו, כי ספרי „אחיאסף" אשר הבאנו לו ומה שספרנו לו על אודות התנועה הלאומית הנפוצה בין הנוער היהודי אשר ברוסיה, עשו עליו רושם עז. הדבר הגיע לידי כך, שהפיץ קול־קורא בין רבני צרפת, ובו הוכיח אותם, על אשר החנוך העברי בצרפת פוסק עם השנה השלש־עשרה, בעת אשר במזרח־אירופה, החנוך הלאומי רק מתחיל בגיל של „בר מצוה".

מן השנה הזאת, עד אשר נחלקו הנחלאות בין חברי „מנוחה ונחלה" (בשנת תרנ"ז) לא התחלנו בעבודות חדשות. עסוקים היינו בעבודתן וספוחן ופתוחן של הגפנים והסקדים, שכבר היו נטועים. בשנת תרנ"ז (1897) מכרו אנשי רחובות את ענבי כרמיהם בסך של 106,454 פרנקים זהב.

היחס בין "מנוחה ונחלה" ובין ה"יחידים"

אושר רב היה צפון לבעלי "מנוחה ונחלה" בזה, שבראשית יסוד רחובות כבר נמצאו בארץ "יחידים", אשר רכשו להם את שטחי הקרקע "המיותרים" ויהיו לתושבי רחובות. על ידם נעשתה רחובות למושבה, כי לולא הם, שהיו במקום הבניה אז, היתה "מנוחה ונחלה" בונה שלשה או ארבעה בנינים, ולישוב אמתי לא היתה מגעת, על כל פנים לא בשנות "חתוליה", אם אפשר לאמר כך. ה"יחידים", הם הם שהתישבו תיכף ברחובות, הקימו בנין אחרי בנין והביאו אליהם את משפחותיהם. ויגדל הישוב, וימשך אחריו אנשים שונים, גם מלבד קולוניסטים ועובדי אדמה. לישוב היו דרושים שוחט, מורה, וכן בעלי־מלאכות שונים: סנדלר, חיט, אופה, בנאי, נפח וכאלה. ויותר מאושרים היו ה"יחידים" בזה שהתאחדו עם "מנוחה ונחלה" בקנית הקרקע ובבנין המושבה. ברשות היחידים שנעשו תיכף לתושבי המושבה, היו לא יותר משלשת אלפים דונם—שטח שקשה להושיב בו משפחות רבות. ומושבה קטנה, בעלת שלשת אלפים דונם, קיומה קשה, אם משום שלמושבה קטנה כזו אין בטחון לחיים ולרכוש, ואם משום שישוב קטן איננו יכול למלא את כל דרישותיה החיוניות של קהלה ישראלית. "מנוחה ונחלה" שהעבידה פועלים, לפי הערך הרבה יותר מן "היחידים", יצרה הרגשה של בטחון־הנפש בלבות כל החיים ברחובות. ואחרי ש"מנוחה ונחלה" היתה מעונינת בהתפתחות המושבה יותר מן "היחידים", בזבזה מכיסה על כל הצטרכויותיה הכלליות של המושבה, בתקוה לקבל מן "היחידים" את חלקם בהוצאה לאחר זמן. בין "היחידים" נמצאו אנשים, שעדיין לא היה להם די כסף לבנין בתים, ולא שמו לב כלל אם נקבל רשיון לבנינים או לא. נמצאו כאלה שלא היה להם די כסף לנסוע את כרמיהם, ולא דאגו כלל אם הורשה לנו לנטוע או לא. במקרים כאלה היו סומכים על כתפיה של "מנוחה ונחלה": היא, העשירה,

תדאג לכך, היא תסדר את הכל על הצד היותר טוב ותוציא את הכסף הנחוץ לכך. ולסלק את החוב—הרי זה ענין לעתיד לבוא...

כמעט דרכה כף רגל משלנו על אדמת דורן, דאגנו למצוא מים טובים לשתיה. נזכרנו כי בשעת הקניה גלינו באר בשדה, באר ישנה וחרבה, שהיתה מלאה טיט ורפש, אבל מים לא היו בה. מובן שהתחלנו לתקן את הבאר הזאת על חשבוננו—חשבונה של „מנוחה ונחלה". עומק הבאר היה עשרים מטרים ושלשה מטרים בהקפה. כל החלל פנימה היה מרוצף אבנים קשות. על גבה מן החוץ הנחנו קורה, אל הקורה קשרנו סלים גדולים בחבלים חזקים, ובסלים אנשים, שהורדנום אל קרקע הבאר. האנשים הפועלים חפרו ברפש, ואת אשר חפרו שמו בדליים, והדליים הוצאו מן הבאר למעלה, החוצה. כמה וכמה ימים היינו עסוקים בחפירה זו, אבל לאין תכלית. מים טרם נראו בבאר. אחרי שהעמקנו ברפש, בערך שלשה מטרים לעומק הבאר, כמעט נואשנו, אבל עדיין המשכנו את העבודה. ביום בהיר אחד נקשו החופרים בסלע קשה, שהיה מונח כעין רצפה לבאר. נקו את הרפש העב שעל סביבו ונסו להזיזו ממקומו, ופתאם ונק זרם מים חזק מתחת לסלע. בעמל רב עלתה לנו להוציא את האנשים החופרים חיים מן הבאר. המים עלו לגובה של שלשה מטרים. אין לשער את שמחתנו הגדולה לשמע הבשורה הנעימה: „מצאנו מים"! אחרי כן הוברר שהערבים חפרו את הבאר הזאת במקום באר ישנה, שהסלע סתם אותה. וכשהגיעו הערבים בחפירתם עד הסלע, לא חפצו להטריח את עצמם יותר וחדלו מחפר. אולם הבאר הזאת הספיקה אחרי כן מים לכל צרכי רחובות: גם לשתיה, גם לבשול, גם להשקאת הסוסים והבהמות, ואפילו להשקאת הגגים שמסביב לבתים ודי מים לצרכי בניני האבן אשר בנינו. כך הסתפקנו במי באר אלו עד שנת 1906. רק אחרי שהמושבה גדלה גם בכמות וגם באיכות, צריך היה לחפור עוד בארות אחרות חדשות.

כאמור, הוציאה „מנוחה ונחלה" מכספה להוצאות רבות, והדבר הלך ונשנה פעמים רבות. כך היה בקבלת הרשיון לבנין רפתים, שנהפכו אחר כך לדירות לבני אדם, כך היה בקבלת הרשיון לנטיעות ובשעת „דינים ומשפטים" עם שכנינו, כאשר עוד יסופר במה שיבוא. „מנוחה ונחלה" „עשתה את ההוצאות" ואחרי כן העלתה בחשבון כל אחד מהקולוניסטים את החלק שעליו לשלם.

אבל לא קל היה לתבוע ולקבל את ה„מגיע". שום אמצעי כפיה, שנוכל לכוף בהם את החויבים, לסלק את המגיע מהם, לא היו ברשותנו. גם בין אלה שכבר היו בתושבי המושבה, גם בין אלה שעדיין נמצאו בחוץ לארץ נמצאו רבים שלא יכלו או לא חפצו לסלק את חובם ל„מנוחה ונחלה". אנשי „מנוחה ונחלה" מיראתם, פן יהיה עליהם לשאת בעול ההוצאות בשביל ה„יחידים", מה שהיה למעלה מכחותיה, צוו עלי, כי בעת אשר הממשלה תסכים לרשום בספר את הבנינים הראשונים של רחובות, אדאג אני, כי תרשם אותם על שם הגברת סימה ברודא (אשת ר' יעקב ברודא) והיו הבתים כערובה בידנו על אותם הסכומים ש„מנוחה ונחלה" הוציאה על חשבון ה„יחידים". הדבר הזה הביא לידי סכסוכים בין „מנוחה ונחלה" ובין ה„יחידים" החייבים לה. אך כמעט נעשו הכרמים עמוסי־פרי והענבים נמכרו ליקבי „ראשון", חלפו החששות בנוגע לתשלומי ההובות. אז סלקו כלם את המגיע מהם, וכל הבתים נרשמו בספרי הרשות על שמות בעליהם האמתים. אמרתי „כלם", אבל היו גם יוצאים מן הכלל. כן, למשל, נמצא אחד מן היחידים, שקנה מידי חנקין קרוב לשלש מאות דונם קרקע, ושלם להנקין רק החצי מן המחיר וקבל שטר קניה (קושן) גם כן רק על מחצית הקניה, ומחציתה השניה נשארה רשומה על שם הנקין, עד שהלה יסלק את מחירה בשלמות. אחרי זמן השליש הקולוניסט את דמי חובו בידי „הועד הפועל לחובבי ציון" בימי „מלוך" טיומקין. הכסף המופקד אבד. ביחד עם ממונם של יהודים אחרים. חנקין טען, כי לא הוא יעץ לו להשליש את הכסף בידי טיומקין, ודרש שיסלק לו את מחיר הקרקע, כמדובר. ובעל החוב טען, כי חנקין לא רק יעץ, אלא צוה עליו להשליש את מותר הכסף בידי טיומקין, לכן לא ישלם שנית את אשר כבר שלם. וחנקין, בהיותו עני גדול ו„נצרך" לכסף, קם ומכר את החלק המדובר לערבי. ועל ידי כן נעשה הערבי לא רק שכננו במושבה, אלא גם שותף לנו.

הערה קצרה: כבר נאמר, שבארץ ישראל לא היו עד העת ההיא כל מפות־ארץ. כל אדמת הכפרים הקיימים בארץ היתה, כמו שאומרים בערבית, „מושא", כלומר, אדמת הכפר היתה קנין כל בני הכפר יחד, ולשום אחד מהם לא היה חלק מסוים לבדו. יצא, כי בכל שנה ושנה היה האכר חורש וזורע חלק אחר מאדמת הכפר המשותפת. המצב הזה הוא שמנע את האכרים הערבים מלזבל את אדמתם. הזבול, כידוע, מיטיב את האדמה רק כעבור שנה לזבולה, ולמה, איפא, יזבל הערבי את שדהו, אחרי אשר בשנה השניה, כאשר תיטב, יעבדנה א ח ר ? מן הטעם הזה עצמו אין הערבי נוהג לנסוע

עצים: כי אחרי שאין לו אף שטח קטן, שלא יהיה לאחר, או לאחרים, חלק בו, למה לו לסעת. ואחר יאכל את הפרי? סכל האמור יוצא ברור, כי מי שהיה לו חלק אדמה בכפר, נעשה ממילא שותף לכל יתר חלקי האדמה אשר בכפר ההוא. ולפי שחנקין מכר חלק מאדמת המושבה לערבי, היתה סכנה צפויה לנו, כי הוא יניא אותנו מלבנות או לנטוע, באשר יוכל לאמור על כל שעל ושעל אדמה, שיש גם לו חלק בו, והוא א י נ ו הפץ בבנין זה או בנטיעה זו, במקום אשר נבחר. ברי היה, כי "מנוחה ונחלה" צריכה לקדם את פני הרעה. אחרי חליפת־טלגרמות תכופה ביני ובין וורשה הורשה לי לקנות את חלקת האדמה מידי הערבי בכל מחיר אשר ידרש. וכן היה. הערבי הרויח במקח וממכר זה רוח לא מעט. הקולוניסט, אשר בשלו נהיה כל העסק הביש הזה, לא חדל ימים רבים מלענות אותי, כאילו אני אשם בהפסדו. אבל שכר טרחתי היה—הצלת המושבה כלה.

המקרה הזה שמש לנו גורם למחשבות רבות על העתיד: כי אם אפשר שיקרה כדבר הזה, שקרקע יהודית תעבור לידי ערבי, מי יערוב לנו שלא ישנה הדבר עוד פעם? אחדים מן ה"יחידים" כבר מתו והשאירו אחריהם אלמנות ויתומים. מי יודע, איפא, מה יעשו אלה באדמה, שקמה להם בירושה? כדי "לנעול דלת" בפני מקרים כאלה, היה לנו רק אמצעי אחד: להשתדל שאדמת "מושא" תהיה ל"מפרוז", כלומר: לחלק את אדמת היחידים לחלקיה, חלק לאחד, חלק לאחד, ואין לאחר עמו כלום. לגבי חמשים החלקים של "מנוחה ונחלה" עדיין אי אפשר היה לעשות כן, משום שעלינו היה לחכות עד אשר הגורל יקבע איזה חלק למי. אבל יכולנו לעשות כן בנוגע ל"יחידים". בימים ההם נחשב הדבר הזה—קריאת־שמו של כל יחיד על חלקת אדמה מוגבלת ששייכת רק לו לבדו—לצעד חשוב לפנים. כי זה היה המקרה הראשון — בין במושבות היהודים ובין בכפרי הערבים—כי "מפרוז" כזה יקוים מטעם הרשות.

נגשנו אל העבודה במרץ רב. קודם כל נחוץ היה, שכל אחד מבעלי הקרקע ברחובות יסכים לחלוקה זו. וצריך היה לקבל את הסכמת אפטרפסי האלמנות והיתומים. רבים מן ה"יחידים", כמו מחברי "מנוחה ונחלה", מרם גרו בארץ. ויש שאלמנות ויתומים חיו בארץ, אלא אפטרפסיהם חיו בחו"ל. צריך היה לערוך הרשאות על שמי על ידי נוטריונים. "הרשאות" אלו צריכות היו לקיום מאת בית המשפט הגלילי, שבו חי החבר או האפטרפוס. ואחרי כן צריך היה המיניסטריון לעניני חוץ לאשר את קיומו של בית המשפט, והדפרסמנט האסיתי אשר בבירה צריך היה לקיים את

אשורו של מיניסטריון החוץ, והציר התורכי אשר בבירה צריך היה לקיים את כל דבר ההרשאה. וקל לשער כמה זמן נחוץ היה, עד שקבלנו הרשאתו של כל אחד ואחד, אשר גר ברוסיה. ואחרי שכל אלה הניירות נמצאו ברשותי, צריך היה לתרגמם ערבית ולקיימם על ידי הפחה אשר בירושלים.

ואם מעטות היו לנו כל הטרדות האלו, הקרה לנו אלהים אדם שאינו הגון, אשר הוסיף לנו עמל על עמלנו. נזהרנו אמנם מאד בבחירת אותם היחידים אשר באו להספח אלינו ולבנות יחד עמנו את מושבתנו. אך כל זהירות לא היתה דיה, ונכשלנו באיש יהודי, רמאי חרוץ, אשר הסב לנו צרות רבות. ומעשה שהיה כך היה: אחד מן "היחידים", שהקדים לבוא לארץ ישראל לפני בואנו שמה, בא וכסף אביו־זקנו בידו, לקנות בשבילו קרקע בארץ ישראל. ויקן האיש ששה חצאי־חלקים, אבל רשמם לא על שם אביו זקנו, נותן הכסף, אלא על שם אביו, שהיה חתן בבית חמיו, האב הזקן. והצעיר הזה נשאר ברחובות כבא כחו של אביו. לא ארכו הימים וימת הצעיר המדובר. ויהי אחיו למנהל את נחלאות אביו, אשר ברחובות. והאיש פורן גדול והוצאותיו היו מרובות על הכנסותיו. והדבר הזה הביאהו לידי כך, שהתחיל לנהג מנהג רמאות בשכר קרקע. כך לוה כסף מאיש אחד ויעש את אחוזת אביו אפותיקי לחובו. הדבר נעשה על ידי ועד המושבה. אחרי זמן מכר את הקרקע שנית ודרש מאת הועד, כי יקיים גם את המכירה הזו. מובן, שהועד השיב את פני הרמאי ריקם. ברי, שדעת ה"סוחר" הזה לא היתה נוחה מתקנת "מפרוז" ששאפנו לה. וילך אל הדשות וילשין עלינו, כי כונתנו היחידה ב"מפרוז" היא לגזול נחלת אלמנות ויתומים. מלשינותו לא הרעה לנו. אבל בעטיו עלה לנו עמל רב בתהו. גם עת, גם בריות־גופא הלכו לאבוד על לא־דבר וללא כל תועלת למלשין.

ענין ה"מפרוז" נמשך כארבעה עשר חודש, ובתם לב אוכל להעיד על עצמי, כי במשך כל הזמן הזה לא ישנתי שנת מנוחה אפילו לילה אחד. כמעם נרדמתי זמן קם, והתעוררתי באימה: "ומה יהיה עם ה"מפרוז", היצא אל הפועל, אם לא?" גם בחלום כבר ידעתי והרגשתי את אשר נפסיד, אם דבר ה"מפרוז" לא יצליח חלילה. אבל הכל נגמר בכי טוב. באחד הימים באו שלשת פקידי ה"טבו" לרחובות, ושלשה מעת־לעת כסדרן ישבו וכתבו קושנים. אם לכתחלה היו לנו רק קושנים מעטים, קושן לנחלה, קושן לגחלה, הנה רבו עתה לאין מספר. כי מלבד הקושן על חלק האדמה בכפר, שהיה לכל קולוניסט שבמושבה, נוספו לו עתה קושנים על

כל שעל אדמה שהיה שייך לו, ונמצא באשר נמצא. על קרקע לבנין לחוד, ועל חלקו ברחבה שסביב הבאר, אשר הקצענו לפרדס—לחוד. ועוד זאת: יש שחלקו של „יחיד" עבר באמצעו של חלק השייך לחבר של „בנוחה ונחלה" וחצה את הנחלה לשנים, ונתן קושן על כל רצועת קרקע לבדה. אם לכתחלה היה מספר הקושנים כלם לא יותר משבעים וחמשה. עלה מספרם עתה עד אלף. אך כאשר הגענו עד הלום, הרימותי את ידי ועיניי לשמים והודיתי למקום, אשר עשה חסד עם עבדו והוצאני בשלום מן העניין המסובך הזה. (את חלקה של „מנוחה ונחלה" עשינו „מפרוז" רק אחרי שאדמתה נחלקה בין חבריה בגורל). דבר ה„מפרוז" עלה לנו לא רק בעמל רב, בדאגות אין קץ ובעבודה רבה, אלא גם בכסף לא מעט. גם הפעם הוציאה „מנוחה ונחלה" את הכסף מקופתה, לפי הצורך ובשעת הצורך, ואחר זמן תבעה וקבלה מה„יחידים" כמה שעלה על חלק כל אחד ואחד.

פה מקום אתי לספר את המעשה בקולוניסט אחד, שלא רצה לסלק את חובו ל„מנוחה ונחלה". הוא עצמו חי בגרמניה, וקרובו הוא שעבד ונהל את הנחלה. כרמיו טרם הכניסו לו מאומה, ואי אפשר היה לקבל מהכנסתו זו די חובו. וחובו, חלקו בהוצאות המושבה, היה עצום, והוא עשה את עצמו „כלא ידע". ויהי היום וברנש זה בא לבקר את נחלתו אשר ברחובות. אחרי זמן קצר אמר לעזוב את המושבה ונכנס ללשכתי להפרד ממני, לפני לכתו מאתנו. אני השתוממתי על חוצפת היהודי הזה, שאינו בוש לבוא אלי. אך כיון שהיה במחיצתי, שאלתי אותו: ומה בדבר החוב שאתה חייב לנו, את חלקך בהוצאות המושבה? הוא התחיל „לכשכש" בלשונו הנה והנה. נראה היה, כי הוא חפץ להשתמט מתשובה ברורה, כלומר: מכסף מזומן. אז רמזתי לו, כי עד שלא יסלק את חובו, לא יצא מלשכתי. הוא ענה בהעזה: „אתה, ר' דודי, לא תעצרני, משום שאזרח גרמני אני". דבריו לא הפחידוני, נענעתי לו בראשי ואמרתי לו: „יש לי הכבוד, אדוני יכול להתאונן עלי לפני קיסרו, ירום הודו, המטה חסד לנתיניו. אבל קודם כל: ר' יעקב משלם. ואדוני יואיל בטובו לסלק את חובו, כפי חלקו בהוצאות המושבה". דברי הברורים פעלו, כפי הנראה, על לבו. הוא נוכח שאין לו ברירה אחרת, אלא לשלם את המגיע. וכן עשה. לא את הכל שלם, אבל את החלק היותר גדול מחובו סלק, ואת השאר הבטיח לשלוח מביתו. אבל אחרי אשר כרמיו החלו לעשות פרי, לא דאגנו עוד לחובותיו. הכרמים סלקו את הכל. עלי היה עדיין מלא

חמה גם אחרי כן. מסתמא הרביתי לפגוע בכבודו. אבל אחרי שנים מועטות הוביח לי אלהים לקבל נחת ממנו. בחודש תשרי תרנ"ט כתב לי יעקב ברודא מוויסבאדן, כי בהיותו בדרך, ממרינבד לוויסבאדן, נפגש באותו היהדי, והלה התאונן לפניו, כי עבודת כרמיו עולה לו בדמים מרובים, לכן בקש ממנו, מאת ברודא, שהוא יציע לי לקבל על עצמי את הנהלת כרמיו. אנכי מאנתי לבוא במשא ומתן עם איש כילי ומחרחר־ריב שכמותו.

והיה לנו עוד בעל נחלה ברחובות, שגר בחוץ־לארץ. את חלק אדמתו קנה, כפי הנראה, לשם מסחר. ולא היה לנו שום אמצעי לקבל ממנו את חלקו בהוצאות המושבה. את אדמתו לא עִבֵּד כל עיקר. במשך העת עלו חובותיו לסך גדול. קראנו אותו לדין תורה, „לבוררים"—וללא הועיל. אף פרוטה אחת לא נתן. רק אחרי זמן רב, כאשר מכר את חלקו לאחר, מצאנו שעת כושר לקבל את החוב המגיע לנו.

מלבד הפרטים האמורים כאן לא חלו שום עסקי־מחלוקת בין ה„יחידים" לבין חברי „מנוחה ונחלה". הכל חיו בשלום ובשלוה, וכל יושבי רחובות ראו את עצמם כמשפחה אחת.

אותי היו קוראים בשם: פקידה או מנהלה של רחובות. אבל באמת הייתי מנהל רק אותו החלק של רחובות, שהיה שייך ל„מנוחה ונחלה". „כבדו" אותי בשם האמור, משום שהייתי ראש ועד המושבה הכללי, לאמור, שכל הדאגות לסדור חיי המושבה, בין בנוגע לכסף, בין בנוגע לעניינים אחרים, הטילו עלי. אבל לא הייתי רשאי להתערב בעניני חייהם הכלכליים של הקולוניסטים. בנוגע לצד זה שבחיי הקולוניסטים, לא הייתי פקיד. שלא כפקידי הברון, שהיו בעלי דעה לכל צדדי חייהם של הקולוניסטים — משום שהכל נתן להם מיד הברון והוא סדר אותם על חשבונו, ולפי שהכל היו תלויים בו, היו מוכרחים למלא את רצונו. אבל הקולוניסטים שברחובות היו אדונים לעצמם ונבנו על חשבון עצמם, לכן לא היתה לי כל זכות לחוות להם דעה: מתי, ואיך, ומה עליהם לעשות, או לחדול מלעשות. אם היתה לי איזו השפעה עליהם ועל מעשיהם, והיתה זאת רק השפעה מוסרית או הגיונית, אבל לא תמיד היו נשמעים לדברי. בכל עת ובכל מקום הלא נמצאים עקשנים העושים דוקא את ההפך ממה שמיעצים להם. ואני הן רק עצות יכולתי לתת להם, לא יותר.

אחרי אשר „מנוחה ונחלה" החליטה שלא לנטוע עוד גפנים, יצאתי גם ל„יחידים", שלא יוסיפו עוד להגדיל ולהרחיב את כרמיהם, אלא יסעו

עצי פרי אחרים, ולא יהיו תלויים לגמרי ביקבי הברון. בארצות אחרות האכרים עצמם עושים יין מענביהם, אבל לא כן בארץ ישראל. פה ההון גדול מאד, והענבים בשלים בתקופה היותר חמה מתקופות השנה. פה צריכים תיכף ומיד ליקבים, שיש בהם אמצעי־צנון, והיקבים עולים בדמים מרובים מאד, שאין יד רחובות מגעת לבנותם. לכן יעצתי לנטוע עצים כאלה שפירותיהם נמכרים, כמו שהם נקטפים מעציהם, כגון שקדים, למשל. ה„יחידים" צחקו לי ולעצתי והוסיפו לנטוע גפנים. הם היו שקועים בנטיעת גפנים כל כך עד שכסו בנטיעות אלו אפילו את השטחים אשר מסביב לבתים, שהוקצו לגני ירק ועצי פרי שונים. ואינני מסופק, שלו רק אפשר היה, היו נוטעים גפנים אפילו על גבי הכתלים. אבל אם לכתחלה לא שמו לב לעצתי, הנה בבוא העת להחליף את ענביהם בכסף, פנו אלי בבקשה, כי אפיל תחינתם לפני הברון, שיקנה את יבול כרמיהם. ועדיין הוספתי לדבר על לבם ולהוכיח להם, שאין לו לאכר להשען רק על מין אחד מפרי האדמה, ולא רק על עצי פרי יחיה, כי האכר החפץ חיים צריך לנהל משק מעורב, כי בזיעת אפיו עליו ליצור את כל צרכי מזונותיו. עליו לדאוג שיהיה לו חלב משלו, והיתה לו גם גבינה, גם חמאה; עליו לגדל עופות, והעופות ימליטו לו ביצים. וכן בנוגע לירקות ולפירות, כדי שלא יהיה לו צורך לקנותם מידי אחרים. כי רק באופן זה אפשר לו לקולוניסט להתקיים ורק בתנאים אלה אפשר לו לישוב יהודי להתפתח ולפרוח.

אבל כל דברי נשא רוח. הם לא יכלו לשכוח את דברי הגנן ירמנס שאמר להם, כטוב לבו עליו, שהיה יהיו ל„רוטשילדים קטנים". לבי כאב עלי לראותם הולכים בדרך עקלתון. בטוח הייתי, כי סוף סוף יתחרטו על כך, אבל קצרה ידי מעזור. אנכי רק דבר יכלתי. בנידון זה נזכר אני במקרה אחד, אשר הכאיבני ביותר. וכך היה מעשה: אחרי שחברי „מנוחה ונחלה" כבר קבלו איש חלקו על פי גורל, נמצא חבר אחד, שדעתו לא היתה נוחה מן השקדים אשר נטענו, וישרש את עצי השקדים ויטע גפנים תחתם. אבל באו ימים—ואנכי אז כבר באמריקה—שמוכרחים היו לעקור את הגפן משרשה, כדי למעט בתוצרת שאינה כדאית. אז אנוס היה החבר הזה גם הוא לעקור את גפנו החביבה ולנטוע שוב שקדים תחתיה.

בכל זאת היו מקרים, שעל ידי הוכחות הגיוניות עלה בידי לפעול על הקולוניסטים ולהטותם לדעתי. סוף סוף הלא את כלנו אחדה השאיפה הכללית: לראות את רחובות בלתי תלויה בדעת אחרים, את אנשיה—חפשים, וכי כל אשר יעשה בה, יצר בכחות עצמנו.

בתחלת בנין המושבה, לא היו לנו לא רופא ולא חובש ולא רוקח. האקלים של רחובות היה אמנם בריא, אבל בשנה הראשונה, אחרי שחרשו את האדמה, אשר מאות בשנים לא נחרשה, גברו המזיקים ורבו בתוכנו מקרי קדחת. באחד מבתי „מנוחה ונחלה" התקנו בית־חולים. מפי רופא למדתי את כל מה שצריך לעשות במקרה כזה. בשנה הראשונה סבלתי גם אני דיי ממחלה זו. לעתים הייתי אנוס גם בחליי לספל בחולים אחרים, להושיט להם אנטיפרין, כינין וכדומה, ובכלל לעשות את כל הדרוש. רק כעבור שנים אחדות, אחרי שכבר התחלנו לראות את עצמנו כתושבי המקום, שכרנו לנו חובש תמידי, שהיה גם רוקח. „מנוחה ונחלה" הוציאה מקופתה כשבע מאות פרנק לרכישת צרכי־מרפא ועריכת בית מרקחת. החובש־הרוקח קבל שכר חדשי מאת המושבה וצריך היה לרפא את הכל חנם. „רפואות" היה נותן לקולוניסטים בהקפה. ולפי שצרכי הרפואה הנקנים בסיטונות, מחירם זול, לא היו הרפואות עולות גם לחולי המושבה בדמים מרובים. בכל חודש היו גובים מן הקולוניסטים את חובותיהם לבית המרקחת, וימלאוהו „רפואות" שנית. את שבע מאות הפרנקים, אשר אמרתי, נתנה „מנוחה ונחלה" מתנה למושבה, ובית המרקחת נשאר קנין הקהל לדורותיו.

להזמין רופא אל המושבה טרם יכולנו, מחסרון כסף. אבל נמצאו אחדים בינינו, אשר דרשו כי נפנה אל הברון ונבקש ממנו שיזכה אותנו ברופא משלו. אמרתי להם, כי מסופק אני מאד אם ימלא את בקשתנו, אפילו כשנבקש בכל תוקף. עצתי היתה—שנחדל מכל בקשה. מה שנוכל, נעשה בעצמנו ובאמצעים אשר בידינו. אין אנו חפצים ב„טובות" ואין אנו דורשים אותן. לעת עתה נסתפק בעניותנו המעטה שיש לנו, ובאשר לנו היא, חביבה היא עלינו.

החובש־הרוקח מומחה היה וימלא את חובתו באמונה ובמסירות נפש. אם קרה מקרה, שלא יכול להיות אחראי עליו, היה מצוה להביא את הרופא אשר בראשון־לציון, והיינו משלמים לו שכר טרחתו. כך עברו על רחובות שנים רבות ללא רופא. רק לאחר זמן, כשאנכי הייתי כבר באמריקה והמושבה גדלה, הוזמן רופא, שהיה מקבל משכורת שנתית ומרפא את כל חולי המושבה, בין קולוניסטים ובין פועלים, חנם.

בכל כחותי הייתי עמל על כך—שקולוניסטי רחובות ישארו נאמנים לחוש החופש ולחפץ להשאר בלתי־תלויים בדעת אחרים. והדבר עלה לי במדה ידועה. עשרים ושלש משפחות של „יחידים" בקשו ממני, שאשתדל

בשבילם בפני יק"א שתלוה להם סך מסוים. השתדלותי עשתה פרי, וה"יחידים" קבלו מאה ועשרים אלף פרנקים בהלואה — באחד הפרקים הבאים יסופר הדבר בפרוטרוט — והם סלקו את חובם במדובר. פקידות יק"א היתה נוהגת לשלוח לדירקטוריום של יק"א דין־וחשבון שנתי ממהלך העבודה באותן המושבות בארץ ישראל, שהיה לה איזה מגע ומשא עמהן, ותמיד, כשהייתי קורא בדין וחשבון זה כי רחובות נשארה נאמנה לעקרוניה בהתפתחותה המוסרית, והיא מתגאה בחפשיותה ועמדתה ברשות עצמה, היה יום חג לי. הייתי שמח, שגם אני סייעתי לא מעט למצב הזה. אולי תהי מדת הענוה לקויה, אם אומר, כי הודות לדיוקי בנוגע לתשלום חובות, הגיעני מכתב, מיום 27 לאפריל 1900, מאת הבנק האשכנזי פלשתינאי שביפו, כי נכון הוא להלוות לנו כסף תמורת שטרות לששה חדשים.

בכלל יצא שם טוב לרחובות גם בין היהודים, גם בין הערבים, גם אצל הרשות התורכית וגם אצל הקונסול הרוסי וגם בין כל שדרות העם, מלבד אולי בין הנרגנים המעטים אשר בירושלים ואשר ביפו. אבל על אלה עוד אדבר בפרק מיוחד.

ח

ועד המושבה

באחד הפרקים הקודמים כבר מסופר, כי באספת היסוד של הקולוניסטים אשר ברחובות, שקמה ביום י"ט כסלו תרנ"א, נבחר ועד בן חמשה (שלשה מבני "מנוחה ונחלה" ושנים מן ה"יחידים"), אשר על פיו ישקו כל עניני המושבה. בשנים הראשונות היה הועד האורגן היחיד, אשר על פיו נתחכו כל עניני החיים של רחובות. קודם כל היה הוא המתוך בין הקולוניסטים ובין הרשות התורכית. כל אחד מבני המושבה, שהיה לו איזה משא ומתן עם הרשות התורכית, צריך היה לעשות את דברו על ידי הועד, ובפרט ש ה י ח י ד לעולם לא היה משיג מה־שהוא מידי הפקידים התורכים. וכן כל שיחה־ושיג שהיה לקולוניסט עם באי־כח הממשלה הרוסית בארץ, היה הועד מסדר את אשר היה לסדר בזה. צריך להעיר, שבימים ההם היו רובם דרובם של הקולוניסטים נתיני רוסיה. ורבו המקרים שהקונסול היה מתערב בהם למרות רצוננו. לאחר זמן התאזרחו כמה מן הקולוניסטים, שנתרצו להיות נתיני תורכיה, ובלבד שלא יביאו לידי התנגשות בין הקונסול הרוסי ובין פקידי התוגר בכל עניניו אנו. דבר ההתאזרחות נעשה גם כן על ידי הועד.

ועוד רבים הדברים שהיו מוטלים על הועד לעשותם. הוא היה המתוך בכל הסכסוכים שקמו בין המושבה ובין הכפרים הערביים שעל סביבנו. הוא היה בא כח המושבה בפני פקידות הברון. ולפי שרק איש אחד יכול היה לבוא בדברים עם המוסדות השונים, מסר הועד את כל העמל הזה לידי—בהיותי בא כחו. הועד היה מטפל גם בעניני החנוך של ילדי המושבה. (בבא אספר בפרוטרוט איך קם בית הספר במושבה ואיך התפתח). וכל דין ודברים שהיו בין קולוניסט לחברו, היה הועד מישב את הסכסוך—בתור משפט של בוררים. בפרוץ סכסוך בין התושבים, היו שני הצדדים פונים אל הועד, ובכל יום חמשי בשבוע היה יושב ודן על עניינים כאלה. על פי

רום היו מסבכוכים הללו נוגעים בעניני כסף או בחסגת־גבולים. מקרים של „דיני נפשות" לא קרו אצינו, מלבד האחד, שכדאי לעמוד עליו ולו רק בשל פסק הדין שהועד הוציא בנידון זה.

וזה אשר קרה: לאחד הקולוניסטים, בעל לאשה ואב לבנים, היה כרם ובית וגם מרכבה, שבה היה מוליך ומביא בכל יום נוסעים מרחובות ליפו והזורה. בימים בחיר אחד הוביל אשה צעירה אחת—אשת אחד הפועלים מרחובות—ראשונה־לציון. בשובו מיפו לרחובות, השאיר את כל הנוסעים בראשון־לציון ואת האשה הצעירה לקח עמו להשיבה רחובותה, ו„שומר" אין עמהם. אחרי שנתרחקו מעט מראשון־לציון, קם על האשה ויאנס אותה. כעבור ימים נודע הדבר על ידי אחת משכנותיה, אשה באה בימים, שראתה את המאונסת בוכה כל הימים ולא תדלה מהקור אותה עד שגלתה לה את סודה. כאשר שמע בעל המאונסת את אשר קרה, החליט בנפשו לדקור את עושה הנבלה. ברוב עמל עלה הדבר לעצור בעדו מהפיק את זממו, אחרי שהובטח לו, כי הפושע יעמד לדין. הועד חקר ודרש את שני הצדדים וגם עדות גבה. הנאשם כפר בכל. אך המצב ותנאים אחרים, השייכים לאותו ענין, הראו בעליל כי אמנם חטא האיש. זה היה המקרה הראשון והאחרון של דיני נפשות במושבה שלנו, במשך עשרת השנים שאני עמדתי בראש הועד. ולא היתה לנו דוגמא ולא קבלה איך להתנהג במקרה בלתי טהור זה. לא חפץ הועד לקחת את אחריות המשפט על עצמו, ולכן קרא הועד ביום ההוא לאספה כללית את כל בני המושבה. כל אחד הנאספים חוה את דעתו. כל ה„דעות" המובעות נכתבו בפרטי־כל ובעל הדעה קיים את דעתו בחתימת ידו. כלם—מלבד שנים—הביעו את דעתם, כי במשך שבועים צריך הנאשם לעקור את דירתו מן המושבה ולעזבה לעולם. ועלי הוטל הדבר להוציא את פסק הדין אל הפועל. קראתי לשני הצדדים וקראתי בפניהם את פסק הדין. הנני מודה ומתודה, שלא רק ידי רעדה בשעת־מעשה, אלא גם קולי רעד בקראי את פסק הדין מעל הגליון. אבל כך נגזר עלי וזה היה רצון הקולוניסטים, אם אחפץ ואם אמאן; ועלי היה למלאותו. הנאשם כלה כל חמתו בי. הוא שלח להגיד לי כי יהרגני. הוא האמין, כי איומו יפחידני, וזה יגרום כי הועד ישנה את פסק־דינו. אבל אני הודעתי לו, כי את יריותיו אינני ירא—משום שאדם דרכו למות רק פעם אחת, ולא שתי פעמים. ומלבד זאת, להוי ידוע לו, שאין אני נוהג לצאת החוצה בלא אקדח, ואם רק אראה אותו מתקרב אלי, אסדים להרגו, לפי הכלל הישן: „הבא להרגך, השכם והרגהו".

כשראה הנשפט, שאיומיו אינם מועילים, תפש באמצעים אחרים: הוא פנה אל הקונסול הרוסי והתאונן בפניו על הרעה שהועד עושה לו. אבל הקונסול באר לו, כי אחרי שהמושבה החליטה כך, אין הוא יכול לשנות בזה מאומה. ובכן פנה אל פקידי הממשלה התורכית, וגם משם יצא וידיו על ראשו. וכאשר התיאש מן ה„שררות" פנה אל הרב היפואי, רבי נפתלי הירץ הלוי, שראה את עצמו כ„מקובל". ויחר אף הרב, ויגד לנאשם בפניו, כי על מצחו תרותה העברה אשר עשה, וכי בצדק הוציא הועד את פסק דינו נגדו, ואין אחרי מעשי הועד ולא כלום. באין ברירה פנה בתואנותיו לפקידי הברון, אבל גם משם גרשוהו בחרפה. לסוף פנה אל הקולוניסטים אשר בראשון־לציון, ובקש מהם שיצילו אותו. שם מצא מצדדים בזכותו, ומפני טעם, שהזמן ההוא גרם לו. בעת ההיא היה בלוך פקידו של הברון בראשון־לציון. הברון שלחהו הנה להשקיט את ה„מרד" המדומה של הקולוניסטים באותה מושבה. ויראו הקולוניסטים לנפשם, כי בהודע לבלוך שיש אפשרות לגרש קולוניסט מן המושבה, והשתמש באמצעי זה גם נגדם... לכן מהרו בני ראשון־לציון ובחרו מקרבם מלאכות וישלחוהו אל הועד של רחובות, לפעול על לב חברי הועד שיטו חסד לחוטא ו„ירככו" את גזר דינו. המלאכות באה אלינו, דברה על לבותינו ולא כסתה גם על הסבה אשר הניאה אותם לבקש על נפש החוטא. אבל אנחנו לא יכולנו לשנות את פסק הדין. ראשית, משום שהיינו בטוחים, כי פושע שכזה אינו רשאי להשאר בסביבתנו, ושנית משום שלא היינו בטוחים, כי בהשארו במושבה לא יביא לידי שפיכת דמים בינו, המאנס, ובין בעלה של המאונסת. המלאכות יצאה מעל פנינו והיא אינה שבעה רצון. היא יעצה לנשפט שיעלם מן המושבה לזמן־מה וממילא לא נוכל להוציא את פסק הדין אל הפועל. וכן עשה. וכאשר הגיע היום הקבוע לעזיבתו את המושבה, והוא לא נמצא ברחובות, שלחתי לקרא לאשתו ואמרתי לה, כי הזמן המיועד על פי פסק הדין כבר עבר, ועליה לעזוב את המושבה. היא ענתה, שאם גם העולם כלו יהפך לתהו ובהו, מן המושבה לא תזוז. נפשי כאבה עלי בשמעי את דבריה. כי אם הוא חטא, אשתו ובניו במה חטאו? אבל לפי החלטת הועד לא יכולתי לעשות אחרת, ואמרתי לה כדברים האלה: „לא נשליך אותך על כרחך מן המושבה. אך כשיבוא יום, ואת תחפצי לעזבנו, תפני אלי, ואני אדאג לכך שתהי עגלה מזומנה לצרכך ותוביל אותך ואת בניך ואת כל חפציך אל המקום אשר תבחרי".

לאנשי־המושבה נודע את אשר ענתה לי האשה, והנה, מבלי שנדברו תחילה, כאילו הסיולו עליה "חרם": כלם התרחקו מעליה. איש מבני המושבה לא דבר עמה דבר, ואפילו צרכי אוכל נפש לא מכרו לה. כעבור שלשת ימים באה אלי בבקשה, שישלחו אותה ואת כל אשר לה מן המושבה.

ומה קרה לנחלתו? לא חפצנו שיעשה עול למשפחתו של הנאשם, ידענו כי אם יתפרסם הדבר ברבים, כי אנוס האיש למכור את נחלתו, יקפצו עליה קונים שיאבו לקנותה בחצי חנם. לכן קבענו ועדה בייטרלית, שבה השתתפו גם שנים מן המלאכות של ראשון־לציון, והוחלט לא למכור את הנחלה בפחות מהמחיר שהועדה תקבע. אחת המשפחות שבאה אז מרוסיה קנתה את הנחלה וישלמה מחירה, ככל אשר שתה עליה הועדה.

ואחרית האיש הנשפט? הוא קבע דירתו באחת ממושבות הגליל. אמרו עליו ש"חזר בתשובה", נעשה אדם הגון וקולוניסט טוב.

הבאתי את כל זאת בתור קוריוז, ואני מאמין כי בשפט הועד היה משפט צדק.

גם משפטים מגוחכים לא הסרו לנו, כאשר יקרו לפעמים בין אכרים. ומשפט אחד מסוג זה נחרת בזכרוני ביחוד. בימי חג הפורים וחג שמחת־תורה היו כל בני המושבה, אנשים, נשים וטף מתאספים על יד ביתי, ושם בין עצי התות היו שלחנות ערוכים ועל ענפי העצים היו תלויים פנסים להאיר לקהל, וכל בני המושבה היו מביאים אתם כל מיני מגדנות, פירות ויין, וכלנו יחד סעדנו, שתינו וזמרנו. וכטוב לבנו ביין רקדנו כל הלילה עד אור הבוקר.

ביום־חג אחד כזה ישב לו בפנה נדחת האכר ר' שמואל ופניו זועפים ואינו לוקח חלק בשמחתנו. ור' זאב, אכר צעיר ואמיד, שכבר שתה מעט יותר על המדה, נגש אליו ושאל: מדוע, ר' שמואל, הנך יושב מן הצד ואינך רוקד אתנו? ויען ר' שמואל: הלא הדע, ר' זאב, כי סוסי נפל ימת ואין לבי תולך אחרי רקודים. ויעודדהו ר' זאב ויאמר: אין דבר, ר' שמואל! בוא ורקוד אתנו וגם סוס יהיה! ויחשוב ר' שמואל בלבו, כי הבטחה היא מצד האכר האמיד כי יקנה לו סוס, ויצמוד ר' שמואל על רגליו וירקוד עם יתר בני המושבה כל אותו הלילה.

למחרת, אחרי קום האנשים משנתם ואחרי התפכחם מן היין, בא ר' שמואל אל ר' זאב ודרש כי יתן לו את הכסף. איזה כסף? שואל ר' זאב. לקנית הסוס! עונה ר' שמואל. איזה סוס? שואל ר' זאב. הלא

הבטחת לי אתמול, כי יהיה לי סוס. ור' זאב איננו זוכר מאומה ויסרב לתת כסף שאיננו חייב.

ויגש ר' שמואל את משפטו לפני ועד המושבה. וחברי הועד, שהיו נוכחים באותו מעמד, ידעו היטב כי ר' זאב זה לא חשב כלל לתת מכיסו כסף לקנות סוס, ורק מרצונו לנחמו אמר: אין דבר, יהיה סוס! ובכן הצדיק הועד את ר' זאב. וילך ר' שמואל ויגש את דינו לפני הרב ביפו. הזמין הרב את ר' זאב לדין. העמיד ר' זאב עדים שהיו אתם יחד בערב ההוא. והעדים העידו ויספרו את הספור כמו שהיה. וגם הרב הצדיק את ר' זאב.

ור' שמואל דנן שם את הדבר אל לבו ויתעצב ימים רבים על אשר... רקד כל אותו הלילה.

וכיון שבאתי לדבר על מעשי הועד, הפץ אני להעיר, כי ענייני דין ומשפט שלו לא היו מוגבלים רק בדיני ישראל לבדם. יש שפרץ סכסוך בין הקולוניסטים שלנו לבין הערבים, והאחרונים היו פונים אל הועד, וכאשר מצאנו כי הצדק לערבים, היינו מכריחים את הקולוניסטים למלא את התחייבויותיהם.

ועוד בעניינים אחרים היה הועד מטפל. כך, למשל, החלטנו לקחת את מכירת־הבשר במושבה תחת ידנו, כדי שיעלה לבני המושבה בזול. שנים מאנשי הועד עסקו בכך. הם היו נוסעים לרמלה וללוד לקנות בהמות לשחיטה, אף הזמינו איש מומחה לקציבת בשר, לנקור, לחלוקת הבשר ומכירתו. שוחט היה לנו משלנו והבשר עלה לנו במחיר נמוך. שני חברי הועד הללו היו דואגים גם לעדרי המושבה: הם היו משגיחים על הרועה, שינהל את מקננו לרעות במקומות המרעה, עליהם היה להזמין גם שור־פר בשביל העדר וכדו'.

וכאשר רבו אוכלוסי המושבה, וצרכיה רבו, והועד לא יכול היה לדאוג לבדו ולנהל את כל ענייניה, נבחרו ועדות לכל ענין וענין לבדו: ועדה לענייני בית־הספר, ועדה לענייני האטליז, ועדה למשפטים וכדומה. תפקידו של הועד היה להשגיח על הועדות, שתמלאנה את תפקידיהן באמונה.

הזכות לבחירת ועד נתנה בעת הראשונה רק לבעלי נחלה, בין איש, ובין אשה. אולם כאשר החלונו לבחור בועדות, ניתנה זכות הבחירה לועדת בית הספר, למשל, לכל אלה שהיו להם בנים בגיל בית־הספר, בלי הבדל בין בעלי נחלה ובין פועלים; לועדת האטליז בחרו כל תושבי המושבה, וכדומה.

ועד המושבה צריך היה להעריך ולקבוע, בכמה כל אחד מתושבי המושבה צריך להשתתף בהוצאותיה. הדבר הזה־לא קל היה לעשותו. פה נגעו באינטרסי־החיים, וכל קבוצת אנשים הגנה על עצמה. כך, למשל, היו בעלי בתים טוענים, שצריך להטיל תשלום יותר גדול על בעלי הכרמים, משום שהכרמים עתידים להכניס הכנסה מרובה, תחת אשר הבתים אינם מביאים כל הכנסה לבעליהם, ולו רק משום זה, שכל בית קולוניסט משמש דירה רק לבעליו. ובעלי הכרמים מצאו, שבעלי־הבתים צריכים לשלם יותר, משום שהכרמים אינם מכניסים כלום, ולכשיכניסו, מי יודע, אם ההכנסה השנתית תהיה מרובה על ההוצאה, בעת שבעלי הבתים מרויחים כבר עתה, ולו רק מטעם זה שהם פטורים מלשלם שכר דירה. ובנוגע להשתתפות בהוצאות להספקת מים, היו חלוקי דעות ממין אחר: אלה שהיו להם נחלאות ברחובות, אבל חיו עדיין בחוץ לארץ, חשבו, כי אם הם עצמם אינם משתמשים במימי רחובות, פטורים הם מנשוא בעול ההוצאות על המים. אבל תושבי רחובות טענו, כי לולא הם, הגרים במושבה, לא היו תושבי חוץ לארץ יכולים לעבוד את כרמיהם ולהיות בטוחים ברכושם הנמצא במושבה. חלוקי דעות אלה נשמעו גם בנוגע לשמירת המושבה. כל הענינים הללו שמשו מקור לחלוקי דעות גם בין ה„יחידים", שמחוץ לחברה „מנוחה ונחלה", לבין החברה, וכן גם בין החברה לבין יחידיה היא שטרם נתישבו ברחובות.

בכל הסכסוכים, חלוקי הדעות והמחלוקות הללו, היו באים סוף סוף ל„עמק השוה", וכל הצדדים שבעו רצון. בהסכמת הכלל היו דנים על כל אלה הענינים באספותיה השנתיות של המושבה. בכל שנה ושנה היו משנים את ה„ערכות", לפי התנאים החדשים, ובלבד ששלום ואחדות יהיו שוררים ביניהם.

ט

שנת השמיטה תרנ"ו

(1895-1896)

התחלת ההתישבות האמתית בארץ חזה בשנת תרמ"ב (1882). השנה הזאת היתה שנת שמיטה. שמיטה, משמעה — כמו שכתוב בתורה: שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמור כרמך ואספת את תבואתה, ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ, שבת לד', שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור". טעם מצוה זו של שמיטה בשנה השביעית אינו ידוע לנו. נראה הדבר, כי המספר שבעה היה קודש בימים הקדומים ההם. לכן גם היום השביעי שבשבוע — קודש הוא ולא תעשה בו כל מלאכה. ושבע פעמים שבע שנים (שבע שמיטות) כי תעבורנה, והיתה שנת החמשים שנת קודש, שנת היובל. "וקדשתם את שנת החמשים שנה—כך כתוב בתורה—וקראתם דרור בארץ לכל יושביה, ושבתם איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו תשובו לא תזרעו בה ולא תקצורו". וגם טעם היובל לא נדע. אם נחפץ למצוא טעם מדעי למצוה זו, ואמרנו, כי "נותן התורה" ידע, כי כשמפרים את הארץ והיא מוציאה פירות, הרי הפירות הללו יונקים את לשד הארץ, ואם נחפוץ להוסיף ולהוציא פירות ממנה, אנחנו צריכים להשיב לה את לשד זה שינקו ממנה. לכן, אולי, אמר, כי אחרי חרישה וזריעה במשך שש שנים צריכה האדמה לנוח שנה אחת, למען תחדש את כחותיה במשך שנת מנוחתה ותוסיף לשאת פירות לצרכי אדם. אבל לפי המדע החדש יודעים אנו, שבעניין המנוחה סדנא דארעא לא חד הוא, ולא כל הקרקעות שוות. לכן אי אפשר לקבוע כלל, כי כל קרקע צריכה לנוח דוקא אחת לשבע שנים. יש קרקע שצריכה לנוח אחת לשלש שנים, ויש שצריכה לנוח אחת לחמש שנים. בכל אופן אין כלל קבוע בגידון זה. והחקירות והבדיקות החדשות מלמדות אותנו, שאין כלל צורך לקרקע לנוח, ואפילו לא אחת לשבע שנים אם רק תזרע האדמה שנה שנה מין זריעה אחר,

ורק אחרי תשע עשרה שנה ישובו לזרעה שוב את הזרע הראשון. כל זה הוכח על פי הנסיון; כי שרשי כל מין תבואה הנשארים באדמה אחרי הקציר, משמשים זבל טוב למין זרע מיוחד שיבוא אחריו. והתבואה השניה משאירה את שרשיה היא באדמה, המשמשים זבל מסייב בשביל הזרע המיוחד שצריך לבוא אחריה, וכן הלאה במשך תשע עשרה שנה. אם כך מעבדים את האדמה, הרי לפי דעת אנשי המדע אין עוד לקרקע כל צורך במנוחה.

אבל איך שיהיה, והחקירות הן ענין לחוד. אלה המחזיקים במצות התורה אינם שמים לב לחקירות. הלא צווי מפורש להם, כי בשנה השביעית אסור לחרוש ולזרע.

אחד היהודים מתושבי הארץ, למדן וירא שמים, אמר לי פעם בדרך הלצה: התורה הבטיחה לנו שכר על כל מצוה, אבל השכר יבוא אחרי שנקיים את המצוה. לא כן בשמיטה. בגידון זה הבטיחה לנו התורה שכר קודם לעשיה, לאמר: "וצויתי את הברכה לכם בשנה הששית, ועשתה את התבואה לשלש השנים". לכן, אם אנחנו רואים כי השנה הששית לא עשתה תבואה לשלש שנים, אין אנחנו צריכים לקיים מצות השמיטה... כי אם נקיימנה, הרי גם בשנה השמינית לא יהיה לנו כלום...

בשנת תרמ"ב נוסדו המושבות ראשון לציון, זכרון יעקב וראש פנה. מיסדי המושבות לא חשבו על השמיטה, לא שאלו עליה ולא עלתה על דעתם. הם התחילו את עבודת הבנין והנטיעה בלא כל חשש. וכשהגיעה שנת תרמ"ט—שנת שמיטה שנית—כבר היו במושבות עגבים רבים; בינתים כבר נוסדו גם המושבות החדשות, כמו גדרה, עקרון, ואדי־אל־חנין (היום: נס־ציונה), משמר הירדן ויסוד המעלה. או קמה בפניהם השאלה, אם לשמור את שנת השמיטה או שלא לשמור, כלומר: אם לחדול בשנה הזאת מכל עבודה בשדה ובגן, או לעבוד? הרבנים הגדולים אשר באירופה, מחפצם לאפשר את קיום המושבות, שזכריהן יוכלו להתפרנס מיגיע כפיהם, השתדלו למצוא התר לקולוניסטים לעבוד גם בשנה ההיא. כך הורה המאור הגדול רבנו יצחק אלחנן מקובנה, כי כל מיני עבודה האסורות בשנת השמיטה מדאוריתא, תעשינה על ידי גוי, והעבודות שאסורות רק מדרבנן תעשינה על ידי היהודים עצמם. להתר הזה הסכימו גם הגאונים רבי יהושע מקוטנא, רבי מרדכי אליסברג מבויסק ורבי שמואל מוהיליבר ואחרים. והברון רוטשילד הודיע ליהודים אשר במושבותיו, כי הוא נשען בדבר השמיטה על הרב שלו — הוא הרב הג"ר צדוק כהן, הרב הראשי

ליהדי צרפת. והוא פסק, שהקולוניסטים יכולים לעבוד בשנת השמיטה כמו בכל שנה פשוטה. כל המושבות שמעו וקבלו את ההתר, מלבד האחת, זו עקרון.

והיהודים אשר בעקרון היו עובדי אדמה גם ברוסיה—הארץ אשר יצאו משם. הם חיו בכפרים בסביבת העיר רוזשנוי אשר בפלך גרודנא. ואחרי אשר הברון רוטשילד לקח תחת חסותו את המושבות ראשון־לציון, זכרון יעקב וראש פנה, אשר אכריהן לא היו עובדי אדמה לפנים, וראה והבין כמה מכשולים צפויים לאנשים כאלה על דרכם לאפָּרות, שמע לעצתו של רבנו שמואל מוהיליבר ויבקש לו ברוסיה יהודים עובדי אדמה מנעוריהם וייסד בשבילם מושבה מיוחדת, כדי לראות ולהוכח, מה יכולים אנשים כאלה, שעבודת האדמה לא קשה להם, להשיג בארץ ישראל. הוא בחר ביחיאל בריל, מו"ל "הלבנון" במיינץ, אשר באשכנז, וישלחהו לרוסיה, לבור לו משם אנשים, אשר יסכנו למושבה כזו. וישמע בריל בעצת חובבי ציון ברוסיה, ויבחר לו אחת עשרה משפחות מבין היהודים עובדי האדמה אשר בסביבת רוזשנוי, ויביאן לארץ ישראל. נוספו עליהן משפחות אחדות אשר באו מרומניה. הברון קנה בשבילם את אדמת עקרון (אחרי כן קראו לה היהודים "מזכרת בתיה" לזכר אם הברון) וייסד את המושבה.

בעת ההיא היתה עקרון המושבה היחידה שעסקה בזריעת תבואה (בפלחה). כל יתר המושבות עסקו בנטיעת גפנים ושאר עצי פרי. העקרונים היו יהודים חרדים, על כן הטו אוזן לדברי האנשים מן הישוב הישן, אשר הביטו על הישוב החדש בעין רעה. וזאת משתי סבות: האחת, כי בישוב החדש עסקו, על הרוב, אנשים צעירים, שדעותיהם היו שונות מדעות בעלי הישוב הישן, וגם חפשים היו בעניני אמונה, לכן יראו בעלי הישוב הישן פן ירבו אנשים כאלה לבוא אל הארץ ולהאחז בה ויסמאו את הארץ הקדושה בתעלוליהם. ושנית, וזה העיקר: יָראו האנשים היראים הללו פן תחזק התנועה החדשה לישוב ארץ ישראל ויבולע ל"חלוקה" בעבורה. ומנהיגי הישוב הישן הם הם שהשפיעו על אכרי עקרון, שלא יעבדו כלל בשנת השמיטה. ולפי ששנת השמיטה הזאת (תרמ"ט) היתה להם הראשונה מאז נאחזו בארץ, ממילא נשאר הדבר כ"חק ולא יעבור", ובשנת שמיטה לא יעבדו לעולם. אגב הובטח לאכרים, שאם הברון לא יתמוך בהם בשנה הזאת, משום שלא ייצייתו לדברי רבו—יתמכו בהם "יקירי ירושלים".

מובן, כי הברון לא נתן לעקרונים תמיכת כסף בשנת תרמ"ט. ו"יקירי ירושלים" השתמשו במצבם של אכרי עקרון להנאתם—כי הצלת

נפשות העקרונים מרעב שמשה להם אמתלא יתרה לקבץ כסף. אבל ידם לא השיגה הרבה. ובשנות השמיטה הבאות, השתמשו בני עקרון בהתרם של רבנים אחרים—לא זה של צדוק הכהן—שנתף להם בהשתדלות עושי דבר הברון.

ולרחובות, שנוסדה אחרי שנת השמיטה תרמ"ח, היתה שנת תרנ"ו שנת השמיטה הראשונה. בינתים נשתנה מצבן של המושבות בפרט זה. רובן היו נטועות כרמים. את ענביהן מכרו ליקבי הברון, שבנה בראשון־לציון ובזכרון־יעקב. צריך היה להתחיל במכירת היין לשוקי חוץ לארץ. לשם כך נחוץ היה "הכשר", שבציר הענבים ודריכת היין נעשו על פי דיני ישראל, כלומר, שמן הענבים הפרישו תרומה ומעשר; שאין בין הענבים תערובות פירות ערלה וכדומה. (כדאי להעיר, כי אף על פי שבית המקדש כבר חרב, הרי לפי דין ישראל עדיין ישנם דינים התלויים בארץ. כך צריך לתת תרומה לכהן, אף על פי שהיא אסורה לו באכילה ומעונה שרפה, וצריך לתת מעשר ללוי וכן קיים האסור על פירות ערלה, והפירות של שלש השנים הראשונות לנטיעת האילן אסורים באכילה).

פקידות הברון מנתה את ר' נפתלי הירץ הלוי, הרב ביפו, למשגיח על כל מושבות־הברון אשר בסביבת יפו. הוא השגיח שלא יעברו על דין מן הדינים המנויים. והוא נתן את ההכשר הנחוץ על יין יקבי הברון. רחובות אמנם לא היתה שייכת לברון, אבל לפי שמכרה את ענביה ליקביו, ומענבי רחובות נעשה היין, שהרב היפואי העיד עליו בהכשרו, לכן השגיח גם על כרמי רחובות.

כשהגיעה שנת תרנ"ו, שנת השמיטה, פנתה פקידות הברון אל הרב שלה, היפואי, ובקשה ממנו התר עבודה. אבל הוא נמנע מעשות דבר בענין הזה, מבלי הסכמת גדולי רבני ירושלים: ר' יהושע ליב דיסקין ורבי שמואל סלנט.

והרבנים הגדולים הללו מי המה?

האחד מהם, ר' שמואל סלנט, היה הרב הרשמי. והשני, רבי יהושע ליב דיסקין לא היה רב רשמי, אלא שדעתו היתה מכרעת יותר מדעתו של הרב הרשמי.

זה האחרון היה לפנים רב ברוסיה, בעיר בריסק. והנה קרהו אסון, שהכריח אותו לברוח מן הארץ. ולפי המסופר כך היה מעשה: אשה צעירה אחת דרשה גט פטורין מבעלה. הבעל נאות לגרשה, אך בתנאי שתתן לו סך גדול ב"שכר גטה". האשה השלישה את הכסף בידי הרב, והאשה

נתגרשה. וכשבא המגרש לתבוע את הכסף, מצא שהכסף נעלם. מה קרה? אשת הרב „סוניה, הרבנית מבריסק", המפורסמת, חשבה שאין המגורשת צריכה לתת למגרש אפילו פרוטה אחת. וכיון שכך היתה דעתה, לקחה את הכסף והשיבה אותו למגורשת. המגרש הביא את הדבר לערכאות. תפשו את הרב והושיבו אותו בכלא. קהלת בריסק השתתפה בצער רבה הגדול ואמונו ותשכור פרקליט מפורסם, שהיה לפה לו ביום דין. אבל הפרקליט הודיע לבני הקהלה, כי הדין דין קשה וכי אפשר שהרב ישולח לעבודת פרך. נבהלה הקהלה ותבקש תחבולה, להוציא את הרב בגנבה מבית הסהר. התחבולה הצליחה. הרב הוצא מכלאו ובני עדתו שלחוהו לארץ ישראל.

הוא נחשב לגאון גדול, ודעתו היתה מכרעת בכל השאלות הדתיות שנתעוררו בין היהודים. אבל הוא היה מחמיר מאד וקפדנותו עלתה על גאוניותו. ורבי שמואל סלנט היה ההפך ממנו: זה היה אדם חביב, חכם, מעורב עם הבריות ולא היה מחמיר כל כך כמו הראשון. שתי השיחות שהיו לי עם שני הגאונים הגדולים הללו, בפסח הראשון שחגותי בארץ ישראל (פסח תרנ"א), הבלטנה את אפים של שני הגדולים האלה באופן בהיר ביותר.

בחול המועד פסח הנ"ל נסעתי בלוית קולוניסטים ופועלים רבים מרחובות, לבקר את ירושלים ואת חברון. בהיותי בירושלים, הלכתי עם ידידי אהרן אייזנברג לבקר את שני הגאונים הנזכרים. זוגתו של הרב דיסקין, זו האשה „סוניה, הרבנית מבריסק", נחשבה מעין שארת־בשר למשפחת אבי. כפי שספרו לי, גודלה וחונכה הרבנית הזאת בבית אבי־אבי, ובצעירותה לא היתה קנאית כל כך כמו לעת זקנתה. אומרים היו עליה, כי בכל היא מחקה את רבי אליהו וועלוועל (וזהו שמו של אבי־אבי, שאנכי נקרא בשמו). מה הוא, ר' אליהו וועלוויל נושא טלית קטן, אף היא כך. מה הוא יוצא בחזה מגולה, אף היא כך. פעם אחת ספרה לי, כי בהיותה נשואה לרבי אליהו זלמן האלפערן מוילנא, יש שהיו מזמינים אותה לנשפים, שהגנרל־גוברנטור הוילנאי היה עורך לחשובי העיר. היא היתה הולכת לנשפים הללו ונושאת אז נעלי יד מעור לבן דוקא... וכשאני ואייזנברג נכנסנו עתה לביתה, אמרה אל הרב: ראה נא את האורח הבא אלינו, הן הוא בנו של ר' שמואל. הרב לא בקשנו לשבת. וכה, במעומד, אמר אלי בקפדנות: „שמעתי כי אצלכם, ברחובות, נעשו מעשים אשר לא יעשו. מספרים, כי אחד הפועלים עשן בשבת". אמרתי לו, כי „כן

דברו, אבל אין יודע, אם הדבר אמת, והאיש שחשדוהו בכך מתנהג עתה כיהודי כשר". על זה ענה הרב: "כן, כן, גם אני שמעתי כזאת". וכשאמרתי לו: "הלא יראה רבנו, כי בדברים רכים אפשר לפעול הכל ולהטות את האדם אל הדרך הישרה", נמלא הרב חמה ויאמר: "מדוע דוקא בדברים רכים? מדוע בדברים רכים דוקא? הן הפועלים זקוקים לך!"

כמאובן עמדתי, למראה התפרצות הכעס והחמה מפי גדול־ישראל, התפרצות שלא בשעתה ושלא במקומה. אני עניתי לו: "רבי, ראשית, אני זקוק לפועלים, כמו שהם זקוקים לי, ושנית, למה לי להשתמש באונס אם אפשר להשיג הכל ברצון?"

נפטרנו ממנו תיכף והחלטנו לבלי לבקר אותו עוד.

ממנו נכנסנו לבית ר' שמואל סלנט. הוא היה זקן מדיסקין בעשרים שנה. כבן תשעים היה. עוֵר היה. ובבואנו שכב במטה, כי השעה כבר היתה מאוחרת. נתתי לו שלום ואמרתי לו מי אני, והוספתי, כי אם השעה מאוחרת בשבילו לא נעצרהו הרבה. הוא ישב על מטתו, לקח את ידי בחבה, ויבקש ממנו: שבו פה עמדי וספרו לי מה־שהוא על אודות המושבה שלכם. ספרתי לו והרגשתי, כי הוא נהנה בשמעו את הסוב שבחיי המושבה. הוא התאונן על גורלו, שאיננו יכול לראות בעיניו את אשר הוא שומע באזניו, ושאל אותנו, הנסיעה מרחובות לירושלים מה היא? ואם בשלום עברנו את הדרך? כמו כן התאונן על אשר איננו יכול לעבור בכביש, שמאד היה חפץ לראותו. הוא ספר, כי בבואו אל הארץ לפני חמשים שנה ויותר, לא היתה עדיין דרך כבושה מיפו לירושלים ועליו היה לרכב על החמור, והרכיבה היתה בה משום סכנת נפשות. הוא ספר לנו גם כן פרטים מנסיעתו על הים מרוסיה עד לארץ־ישראל, שארכה לו יותר משנה חדשים. כי בבואו מאודיסה לקונסטנטינופל, פרצה מלחמה בין רוסיה ובין תוגרמה, ואניות לא היו מפליגות מקונסטנטינופל לארץ ישראל. ובכן ישב בקונסטנטינופל וחכה לאיזה מקרה מאושר. ואחרי חכותו זמן רב לשוא, סכן את נפשו והפליג באנית מפרשים, והנסיעה ארכה זמן רב. גם מקרה מגוחך אחד ספר לנו: בהיותו בקונסטנטינופל שהה שם גם רבי משה מונטפיורי. בודאי שמע מונטפיורי כי נמצא בעיר רב צעיר מרוסיה, והוא למדן גדול. ויהי בליל הושענא רבא, וישלח לשאול את פי רבי שמואל את השאלה הזאת: הוא, מונטפיורי, בנה לו סכה במלון אשר התאכסן שם, והושיב בה מנין יהודים, שישבו כל הלילה ויעסקו באמירת "תיקון ליל הושענא רבא" אבל הוא עצמו אדם חלש וקשה לו להיות ער

כל הלילה, כמו שנוהגים, לכן הוא שואל: „מה לו לעשות?" ורבי שמואל הוסיף בחיוך: מה היה לי לענות לו? להגיד לו, פשוט, שיעלה על מטתו ויישן, אי אפשר היה, הרי זה כאילו הבעתי, שאני רואה אותו כעם הארץ על שאלו שאלה כזו... לכן אמרתי לו: אם זכית לבנות סכה בקונסטנטינופל ולהושיב בה עשרה יהודים להגיד תיקון—כבר עשית דיך. ותוכל ללכת לישון...

ורבי שמואל בקש ממני, שאם אהיה עוד פעם בירושלים, אבקר אותו ואספר לו על החיל הרב שאנו עושים ברחובות.

כה רב היה ההבדל באפייהם של שני הרבנים הגדולים האלה. הם נדמו לי כהלל ושמאי. וכמוהם היו גם תלמידיהם. האחד היה עמל להתפשר עם החיים, והשני הורה: „יהרג ואל יעבור", כלומר: אפילו כשחייך תלויים לך מנגד, אתה צריך למלא בדיוק את כל אשר הורו חכמים.

והרב היפואי, כאמור, פנה בשאלת השמיטה אל שני הרבנים האלה. אבל הוא היה ירא ביחוד את ר' יהושע ליב דיסקין הקפדן. אנחנו היינו צריכים לשאול את פי הרב ביפו: איזו עבודה הותרה לנו בשנת השמיטה, ואיזו לאז הוא שאל את דעתו של הרב דיסקין וההתר יצא, כמובן, קשה מאד. בשאלה זו פנינו גם אל גדולי התורה אשר באירופה. כאמור, הורה רבי יצחק אלחנן, שכל מיני עבודה האסורים מדאוריתא יעשו על ידי נכרים, ואלה מיני עבודה שאינם אסורים אלא מדרבנן, יעשו על ידי יהודים. ר' שמואל מוהיליבר הורה, שכל העבודות תעשינה על ידי יהודים, ודוקא על ידי יהודים, משום שכל מטרת הישוב הלא היא, שהיהודים יתפרנסו מאדמת ארץ ישראל. הגאון אלישר, חכם באשי בירושלים, הורה, שמכיון שאין יובל נוהג בזמן הזה, הרי גם שמיטה אינה נוהגת. מלבד זאת היה סבור, כי הקרקע אינה יהודית בעצם, אלא שייכת לממשלה התורכית. לכן אין אנו יכולים כלל לנהוג דיני שמיטה בקרקעותינו. ואם חפצים אנו להקים זכר לדין שמיטה הישן, נעזוב ברחובות פנה קטנה בלתי־מעובדת ודי לנו.

אבל אנחנו מוכרחים היינו לציית לדין הרב היפואי ופסקו—משום שהוא היה המשגיח הדתי על כל מושבות הברון, וביחוד משום שהשגיח על היקבים. ואחרי שענבינו הובאו ליקבי הברון, ואי אפשר היה להוציא את היין לשוק בלי הכשר הרב היפואי, ממילא תלויים היינו בדעתו ועשינו ככל אשר צונו.

הממונה הראשי על עסקי הברון, מר אליהו שיד, נמצא בעת ההיא בארץ ישראל. הוא השתדל להוציא מידי הרב היפואי היתר כזה, אשר

יאפשר ליהודים לעשות רובי העבודות הנהוגות בנטיעות. כאשר באתי ראשונה לבקר את שיד, הראה לי את טופס ההתר וישאלני אם זה מספיק. הראיתי לו, כי בטויים אחדים צריכים שנוי—משום שלפי ההתר כמו שהוא יוכלו רק יהודים מועטים מאד לעבוד בנטיעות. כי לפי הדין מותר ליהודי לעשות בנטיעות רק אותה העבודה, שבלעדיה אין העץ יכול להתקיים, כלומר, שאם העבודה הזאת לא תעשה, יצא מזה היזק לגדולו של העץ. אבל מה הן העבודות שבלעדיהן גדולו של העץ בסכנה? בזה באנו לידי חלוקי דעות: הרב סבר, כי מיני־עבודה ידועים אינם נחוצים לקיומו של האילן; והאגרונומים שלנו סברו, כי העבודות הללו נחוצות לקיום האילן בהחלט. ויהי כאשר שמע שיד את הדברים האלה, וישלח להגיד לרב כי בהתר הזה לא יתכן ועליו לשנותו לטובת העובדים היהודים. ויעל הרב ירושלימה להתיעץ עם האוטוריטטים שלו ופסק דברים אחדים לקולא. שיד הראה לי גם את הטופס השני, ואני אמרתי לו, כי גם זה אינו משביענו רצון. ויעל הרב שנית ירושלימה וישנה שנית את ההתר לקולא. אבל אפילו לפי הנוסח האחרון עדיין נשארו כמה מיני עבודה, שהיינו צריכים לעשותם על ידי נכרים, ועל כן היה עלינו לפטר אחדים מהפועלים היהודים, מפני שלא היתה לנו עבודה בעבורם.

הַתָּרו של הרב היפואי נשען על הכתוב: „שדך לא תזרע". אימתיז כשהוא שדך, שלך, אבל שדה נכרי מותר לחרוש ולזרוע. ובכן עושים כמנהגנו ב„מכירת חמץ", מוכרים את השדה לגוי, ואז מותר לו ליהודי לעבדו. אבל יש מנהג, או דין, כי יהודי שיש לו קרקע בארץ, אינו רשאי למכרה לאינו יהודי. לכן מצא מוצא: מוכרים לנכרי את הקרקע רק כדי מטר אחד לעומק, עם הנטיעות יחד, בתנאי, שבמשך השנה יקלוף את הקרקע בעובי־המטר יחד עם הנטיעות, ואם לא יעשה זאת במשך שנה—ושבה הקרקע לבעליה הראשונים... ובכן, מותר לעבוד בשנת השמיטה את האדמה אחרי שאינה של יהודים, וכעבור שנת השמיטה—הן בטוחים אנחנו שהגוי לא יקלוף את האדמה במשך השנה—ישוב היהודי לאחוזתו. יוצא: את הקרקע לא מכרנו ולא אבדה לנו, אלא שבשנות השמיטה עבדנו אדמה לא יהודית. אבל אם כן, הלא היו יכולים היהודים לעשות את כל המלאכות הנחוצות לשדה ולגן? אלא שעד כדי כך לא נתנו לבו של הרב להתיר. לכן הוסיף חומרא, כי למרות כל התָּרו, תעשה העבודה על ידי נכרים, וחרישת השדה שבין הכרמים, שצריכה להעשות שלש פעמים במשך החורף, תחרש דוקא לא בידי יהודים. את זמירת העצים, וכדומה, התיר

ליהודים לעשות. לזבל את הכרמים אסר לגמרי, משום שלדעתו לא ינזקו העצים אם גם לא יזובלו הכרמים שנה אחת...

עוד בשנת תרנ"א, כתב לי ועד מושבת חדרה (ועל החתום: שניאור שניאורזון ומנדיל נחומובסקי) כי הרב היפואי צוה אותם, שישכירו את שדה־התבואות לנכרי למשך ארבע שנים, למען תבלע שנת השמיטה בין יתר השנים. גם את נוסח האמנה עם הנכרי מסר להם. ובנוגע לעבודה בכרמים כתב להם, כי את נוסח שטר המכירה מסר לידי.

ראש הועד של „מנוחה ונחלה" היה, כאמור, ר' יעקב ברודא מורשא. הוא היה למדן וחרד וגם עשיר היה. ובודאי היה שמח לראות שכרמו אינו נעבד כלל בשנת השמיטה, ולו גם יחרב כלו בגלל זה. אבל הוא לא ידע היכן הוא כרמו. כי כמסופר לעיל, נעבדו כל כרמי רחובות בשותפות, ואיש מאתנו לא ידע את חלקו עד ההגרלה. לכן הכריח אותנו מר ברודא שנמלא בדיוק אחר דרישותיו של הרב היפואי. הוא חשד את ר' שמואל מוהיליבר, כי מאהבתו לישוב ארץ־ישראל יקל במקום שצריך להחמיר. חברי ועד „מנוחה ונחלה" לא חפצו לבוא בריב עם מר ברודא, ועל כן קבלתי פקודה מאת הועד להתנהג על פי התר הרב מיפו. וה„יחידים" שברחובות, גם הם אנוסים היו להתנהג על פי כללי ההתר הזה, מיראה, שאם לא יעשו כן, לא יקבלו את ענביהם ליקבי ראשון לציון.

אבל „חובבי ציון" ברוסיה היו מלאי חמה על הרב היפואי וחומרותיו. אז כתב ר' שמואל מוהיליבר לר' יעקב ברודא מכתב מלא חמימות ותכנו רצוף דברי מוסר. במכתב ההוא שאל אותו הרב: איך יתנהו לבו לתת ליהודים לגוע ברעב או להכריח אותם, באמצעות רעב, לעזוב את הארץ וללכת לנוד ולנוע ולבקש עבודה בארץ אחרת? ושוב שאל אותו: מדוע זה ישמע דוקא בקול הרב אשר ביפו, ולא ישמע בקול הגאונים האירופיים כמו ר' יהושע מקוטנא, הרב מבויסק ר' מרדכי אליסברג, הרב מקליש, החכם באשי מירושלים, וגם בקולו הוא, מוהיליבר? האמנם עלולים הם להתיר את האסור? אני חושב כי המכתב הזה חשוב מאד ואני נותן פה העתקה מדויקת ממנו:

„אחי וריעי היקרים ונכבדים, הועד הנעלה ב„מנוחה ונחלה" שי' ובראשם הרה"ג הנכבד והנעלה, מגזע היחס והמעלה מו"ה יעקב ברודא נ"י, רב שלום וברכה וכ"ט סלה.

הן זה ירחים אחדים אשר קבלתי מכתבים אחדים מרחבות ועוד משאר קאלאניות אשר בסביבות יפו, כי יגועו ברעב חלילה אם יצטרכו לשבות בשנת השמיטה, והשיבותי להם ע"י הועד איך ומה לעשות. בלי ספק יש גם ביד ידידנו הר' לעוי־עפשטיין העתקת מכתבי. זה ימים אחדים אשר קבלנו עוד הפעם מכתב מלא תלונה על אנשי הקאלאנא "מנוחה ונחלה", כי הם מניחים את הפועלים לגוע ברעב בשנת השמיטה ויהיו מוכרחים כולם לנוע לחו"ל ולבקש לחם. כולי האי ואולי? ולא האמנתי זאת בשום אופן. כי אחינו רוב קוני אדמת "מנוחה ונחלה" עשו זאת* רק לטובת הפועלים הקאלאניסטים שיהי' להם במה להחיות נפשם מאדמת אחיהם עד אשר יעמדו בעצמם על הקרקע בא"י בעזר הועד הכולל ולא רציתי בשום אופן לתת אמון לדברי המכתב השני הנ"ל, עד אשר בא ה' לוי־עפשטיין והגיד כי כנים כל דברי המכתב הנ"ל. לא אוכל לצייר לפניכם־אחי היקרים את גודל צערי ויגוני הגדול מצרת אחינו היקרים, אכרים העובדים ב"מנוחה ונחלה", אשר אנחנו בעצמנו נגרום להם שיגועו ברעב ומי זוטר מה דתנן בסנהדרין דל"ז "ללמדך שכל המאבד נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאלו איבד עולם מלא" ומה שאמרו כל המאבד וכו' אין כוונתם שאיבד אותו בפועל, רק אפ"י (אפילו) שגרם שיאבד על ידיו, כמ"ש בסוטה דמה"ב עה"כ (על הכתוב) ידינו לא שפכו את הדם הזה. לא בא לידינו ופטרנוהו בלא מזון. ובפרט ידידנו ראש הועד הנ"ל, אשר הוא נודע לכל כי הוא רודף צדקה וחסד, ולב נדבה לו, הוא יסיר לבו וחסדו מאת אחינו הפועלים לעזבם לנפשם למות ברעב מחמת חומרות המחמירים. הכי אינו יודע שגם אנחנו, הגאון הצדיק מוה"ר ז"ל האב"ד דקוטנא וחתנו הגאון האב"ד דק"ק קאליש ז"ל והגאון הצדיק האב"ד דק"ק בויסק ז"ל ואנכי הח"מ ועוד הרבה גאונים אשר מונח (מונחים) בידי קונטרסיהם משנת תרמ"ח וגם משנה שעברה, וביחוד היתר הנדפס ממרא דאתרי' דהספרדים בירושלים. גם אנחנו לא היינו מקילים חלילה בדבר גדול כזה, לו לא הי' בידינו דבר ברור להתיר, ואף אם היה דבר ברור להתיר ולא היה נוגע הדבר לנפשות האכרים האומללים, ג"כ לא היינו מתירים. אבל מאחר שההיתר פשוט וברור, והדבר נוגע לנפשות האכרים הפועלים, הצדיקים התמימים, לא אוכל להאמין בשום אופן אשר אחינו היקרים ועד "מנוחה ונחלה" יתנו למוט רגלם חלילה, ויכתבו תיכף בעוד עת להתם, לקיים כפי המכתב ששלחתי להתם מכבר. למען יהיו אחינו

* כלומר, העסיקו פועלים עברים.

העניים ולא ימותו, ובזכות זה ירים ד' קרנכם ויברך אתכם כנפשכם ונפש ידידכם הד"ש בונה"ר מוקירכם ומכבדכם כרוב ערככם שמואל בהרב מוהרי"ל מאהיליוער".

ומר זלמן עפשטיין, המזכיר לועד האודסאי, שטפל גם במכירת יין ארץ־ישראל, בקש מאת חברי „מנוחה ונחלה" שלא יהיו מחמירים כל כך, כמו שדורש הרב מיפו אלא יסמכו על החכם באשי אשר בירושלים. הוא בקש, שגלוסקין ואני (אני נמצאתי אז בורשא) נסע לפריס ונשפיע על הברון שיצוה על הפקידות להתנהג לפי הוראות החכם באשי. וכן הוסיף, כי בתור מוכר יין ארץ ישראל לא פגש עדיין אפילו קונה אחד שידרוש התר הרב מיפו דוקא. להפך—הוא מוכר יין מקוה־ישראל, שיש לו הכשר רק מהחכם באשי, ואין שואל ואין דורש הכשר אחר. ויצחק גיסנבוים, מזכירו של הרב מוהיליבר, כתב אלי (ט"ז טבת תרנ"ז) על אודות המכתב שמוהיליבר שלח למר ברודא, ובקש מאתנו, בעלי „מנוחה ונחלה", שלא נתחסד הרבה ונעבוד לפי הכשרו של מוהיליבר. הוא הוסיף, שמר ברודא, בהיותו עשיר, יכול להפקיר את כספו, אבל אין הוא רשאי להכריח אנשים אחרים, שהם יפקירו את אמצעי־החיים שלהם — „והתורה. שחסה על ממונם של ישראל, קל וחומר על נפשותם".

כאמור, נמצאתי אז בורשא והייתי מקבל מכתבים מארץ ישראל, שבהם התאוננו מר על הרב מיפו המחמיר כל כך, וכי המושבות, וביחוד הפועלים שבמושבות, מעמדם נהרס לגמרי. יהושע איזנשטאדט כתב אלי מיפו (ט"ו טבת תרנ"ז) כי ד"ר הלל יפה קבל טלגרמה משיד, ובה צוהו, שלא רק בעבודת היקב, אלא גם בשאר עבודות האדמה ימלאו אחרי דרישת הרב היפואי דוקא. אבל, הוסיף מר איזנשטאדט, כל זה רק להלכה, אבל למעשה עובדים ברחובות, בראשון־לציון ובגדרה כמו בכל השנים, ואפילו בעקרון חפצו לחרוש דוקא בעצמם, אבל רק על ידי לא־יהודים. מחצית יושבי עקרון חפצו לחרוש דוקא בעצמם, אבל באספת המושבה, כשהעמדה השאלה להצבעה, הכריעו שני קולות לחומרא, והוחלט לעבוד על ידי נכרים. והד"ר הלל יפה, שהיה אז ראש הועד הפועל ל„חובבי־ציון" ביפו, אמר לי, שלא כל הקולוניסטים נשמעים לדברי הרב היפואי. לו נראה, כי לכל מושבה ומושבה נתן התר אחר. לכן לא איכפת לו שנת השמיטה הזאת. ברם, ירא הוא פן ישאר ענין־השמיטה בכלל כבכיה לדורות.

אבל פחד הד"ר יפה היה פחד־שוא. החיים חזקים הם מכל דברי־הלכה. והחיים עצמם עושים תקונים, ששום מתקן, בכוונה לתקן, לא יכול

היה לעשותם. עכשיו עובדים בכל המושבות בכל מה שיש לעבוד. אחרי שהרב ר' נפתלי הירץ הלוי מת, נתמנה לרב ביפו הגאון רבי אברהם הכהן קוק—מי שהוא עתה ראש רבני ארץ ישראל,—גאון גדול, ירא וחרד כאחד הצדיקים, אך גם חובב־ציון גלהב, וגורל מושבות ישראל קרוב ללבו. הוא בקש להקל על הקולוניסטים את שנת־השמיטה עד כמה שאפשר, בדאגו לקיום המושבות. ומאז אין עוד שאלת שמיטה בארץ, ואין חלוקי דעות עליה, וקיום המושבות אינו תלוי עוד בהתר זה או אחר.

אמרתי, כי „החיים הם המתקן היותר גדול", ופה נזכרתי במעשה שהיה ברחובות. המושבה ואדי־אל־חנין (עכשיו—נס־ציונה) קרובה לרחובות. בין שתי המושבות הללו עומד הר חול החוצץ ביניהן ואינו נותן לאחת לראות את השניה. באחת השבתות יצאו פועלים אחדים מרחובות לואדי־אל־חנין. בעלותם על ראש ההר, שמעו קולות עולים מואדי־אל־חנין וראו מרחוק נשים רבות רצות, בידיהן מקלות ואבנים, והן צועקות. הפועלים חשבו, כי ערבים התנפלו על המושבה וישובו לרחובות וירעישו את המושבה כולה. התקבצו רבים מן הקולוניסטים ומן הפועלים, וביניהם אברך אחד מירושלים, למדן וחרד — חבשו את סוסיהם וירכבו לואדי־אל־חנין כדי להחיש עזרה ליהודים. בהגיעם אל ואדי־אל־חנין נודע להם, כי שום התנפלות לא היתה פה. אלא מה? נחש נראה זוחל בין הילדים המשחקים, ותתאספנה הנשים, מזוינות במקלות ובאבנים, ותעלינה על הנחש להרגו. אז נשאלה השאלה: אם מותר לבני רחובות לשוב הביתה ביום השבת והם רוכבים על סוסיהם? האברך הירושלמי הורה להתר, וטעמו—„שלא לנעול דלת בפני לוין", כלומר: אם לא יתירו להם לשוב רוכבים הביתה, אפשר שבשבת אחרת יהיה באמת מקרה של התנפלות, אבל אנשי רחובות לא ימהרו לצאת לעזרתם, אם לא יוכלו לשוב באותו יום למשפחותיהם.

מחרחרי ריב מן הישוב הישן נגד רחובות

כבר הזכרתי, כי בכלל היה הישוב הישן מתנגד ליסוד מושבות עבריות בארץ־ישראל. אמת, נמצאו בירושלים יהודים נלבבים אחדים, שהלכו ויסדו את המושבה „פתח־תקוה". אבל רוב יושבי ירושלים לא היתה דעתם נוחה מן המושבות. וביחוד, שעולי ה„בילו"ים" והחלוצים שבראשון־לציון, זכרון־יעקב וראש־פנה לא היו חרדים וקנאים ביהודים מן הישוב הישן. תקף אותם פחד פן תקבל ארץ־ישראל צורה אחרת מזו, שהם חפצו בה, כלומר, שהארץ תחדל מהיות רק מקום לתפילה ואמירת תהלים על הקברים הקדושים, מקום שאנשים יעלו שמה רק למות, אבל לא לחיות. אבל הסבה הראשית להתנגדותם היתה יראתם, פן יגרע מכסף ה„חלוקה" — שעליה היתה כמעט פרנסת כולם — אם יתחילו לקבץ כסף גם בשביל הישוב החדש.

כי בארבעת הערים הקדושות: ירושלים, חברון, צפת וטבריה, היתה ה„חלוקה" המקור היחידי לפרנסת תושביהן. אין לכחד, כי ה„חלוקה" היא אשר אפשרה את עליתם של יהודים חרדים לארץ־ישראל. אבל היא שהביאה גם לידי השחתת מדותיהם של יושבי הארץ. כאשר כבר אמרתי היו באים יהודים לארץ־ישראל למות. כשיצא יהודי כזה מעירו לעלות אל הארץ, היה „לוקח עמו" את הבטחת הגבאי הממונה על „קופסות רבי מאיר בעל נס" בעירו, כי ירשם ברשימתם של אלה הנהנים מכסף ה„חלוקה" הנאסף בעירו.

כי ה„חלוקה" הכללית נחלקת לכוללים, גליל גליל וכוללו. כך היה קים „כולל פולין", „כולל אונגרן", „כולל סובלק ולומזה", „כולל פינסק", וכדומה. היו מקרים, שהעולים מכולל עני היו רבים, והכנסת „קופסות רבי מאיר בעל נס" לא היתה מספקת למחכים לה, אפילו ללחם צר. והיו כוללים עשירים, והעולים מהם מעטים, וחלק העולה הנמנה על כולל

כזה היה מספיק לחיי רַחַבוּת. כך, למשל, היה כולל פינסק כולל עני, וחלק הנמנים עליו לא היה מספיק אפילו לשכר דירה, וחיו בדחק גדול. ולהפך, כולל אונגרן היה עשיר, וחלק העולים שנמנו עליו היה מספיק לכל צרכיהם בשפע, ובפרט כשהצולה הוא יחסן, מקצת קרוב לגבאי אשר באירפה. פרנסת איש אשר כזה קצובה היתה ביד רחבה.

והנה אני נותן בזה רק שתי עובדות, להאיר את תמונת ה„חלוקה" בארץ־ישראל בעת ההיא. אחד היהודים, פקיד בקונסולט של אוסטריה־הונגריה היה מקבל בשכרו מאתים פרנק לחדש—ובימים ההם היתה זאת משכרת גבוהה מאד. ובכל זאת לא היה בוש מלקבל חלקו גם מה„חלוקה". והיתה עוד משפחה אחת שנמנתה על כולל אונגריה, שהיו לה עסקים טובים ועשירות לא מעט וגם היא היתה מקבלת חלק מה„חלוקה". אשת בעל המשפחה הזאת אמרה פעם אחת למכירתה: התדעי, מעות ה„חלוקה" מביאות תועלת הרבה, אני קונה בהן חפצי בית, בד לבן וכדומה.

ולא די שהאנשים לא חשבו את הלקיחה מן ה„חלוקה" לחרפה, אלא, להפך, התגאו עליה. איש שלא קבל מן ה„חלוקה" לא היתה לו שום דעה בארבעת הערים הנזכרות. כאילו אמרו: „וכי מה זה איש אתה, אם אפילו „חלוקה" אין לך?"

וה„חלוקה" היתה נמסרת כירושה מאבות לבנים, ובתור נדוניה בשעת השתדכות. כי אף שרובי העולים עלו לארץ־ישראל רק על מנת למות שם, הנה „אוירא דארץ־ישראל מבריא". ותחת למות היו הזקנים העולים נושאים להם נשים צעירות ומקימים ולָדות. ילדי זווגים כאלה נולדו וגודלו באסמוספירה של „חלוקה", ואחרת לא ידעו. ובהגיע תור נשואין לבנים האלה, היו מונים ומעריכים כמה „חלוקה" עולה בחלקו של הנידון, ואלה שחלקם ב„חלוקה" היה דל, היה דל גם חלקם בחיים, וצרות צרורות לא חסרו להם. באסמוספירה כזאת גודלו דורות, שכל דרכי חיים אחרות זרות היו להם.

וכשבאו החלוצים החדשים, ואחדים מצעירי ה„חלוקה" ראו אור בצורות־החיים החדשות, ויעזבו את עריהם וילכו להשתקע במושבות, נפל פחד על הדור הישן: אם כה, הרי עלולים אלה להשחית דרכם כליל. והיתה גם זאת אחת הסבות, ש„יקירי ירושלים" התנגדו בגלה ליישוב החדש. ולהתנגדותם למושבה „רחובות" היתה עוד סבה מיוחדת. כבר הזכרתי, כי רוב חברי „מנוחה ונחלה" שבָּנו את „רחובות" היו שייכים לאגודת „בני משה". ואחרי שפינס ובן טובים התאחדו עם הישוב הישן נגד

„בני משה", התנגדו ממילא גם לרחובות; וכל אשר יכלו לבדות על אנשי רחובות — בדו, וכל שטות אשר שמעו בגנותה של רחובות — מהרו מיד להפיצה בחוץ־לארץ במאות כתבי־פלסתר.

אזכיר פה רק שתים שלש עובדות, אשר תספרנה לדורות כל אשר נשאנו וסבלנו בעת ההיא, מידי האנשים ההם. היו אמנם ביניהם גם אנשים ישרים, שעשו מה שעשו בתם לב, בלא כונות זרות. אבל נמצאו בין אלה רבים, שהשתמשו בדברי הרכילות הללו, בכונה מיוחדת, לשקץ את הישוב החדש כלו ולהוציא מזה תועלת לעצמם.

בחול המועד פסח תרנ"ה (1895) חפצו צעירי רחובות להציג את המחזה „זרובבל" לליליענבלום. ידוע, כי המחזה הזה לקוח כולו מן התנ"ך. אחד מגבורי המחזה הוא בלשאצר, מלך בבל, שבשעת ההלולא בביתו מצאו כתוב על הכתל: „מנא, מנא, תקל ופרסין". במחזה מבאר דניאל למלך ושריו את הכתוב. וכן מתוארת שם גם „שיבת ציון" — איך שזרובבל ואלפי יהודים עמו שבים לארץ־ישראל. גם נשים ממלאות איזה תפקידים במחזה הזה. אך הצעירים, מחפצם להמנע מהרגיז את הזקנים שבמושבה ואת דעת הקהל בירושלים, לא הזמינו נשים אל הלהקה, ואת תפקידי הנשים במשחק מלאו גברים. והנה, עוד טרם הוצג המחזה, נמצאו ביפו יהודים אחדים מהישוב הישן שמסרו לרשות התורכית, כי ברחובות מציגים מחזות שתכנם מעורר שנאה לממשלה, ותכליתם — לקרוא למהפכה. הכל כבר היה מוכן להצגה. באו לראות בה רבים מן המושבות ואפילו מן הערים. פתאום הופיע פקיד הממשלה ויושט לי כתב־אזהרה מאת הממשלה, כי המשחק נאסר. השתוממתי לראות עד היכן יד הרכילות והמחלוקת מגעת; בקשתי מאת המשחקים, שיחדלו מן המשחק לגמרי, שלא להרבות שאון בארץ־ישראל. אבל הם עמדו על דעתם, כי למען להכעיס את המלשינים יעלו את המחזה על הבמה. קולוניסט צעיר אחד רכב ליפו ויפן אל ה' שטיין, שהיה גם כן „בן משה", והיה יוצא ונכנס אצל הקיימקם (שר הפלך) ביפו, ויספר לו את המוצאות. שטיין הלך אל הקיימקם ויבאר לו כי תוכן המחזה לקוח מן התנ"ך ואין לו שום שייכות עם הממשלה התורכית, ולא מש ממנו, עד שהרשה להעלות את המחזה על הבמה. אך הקולוניסט שב לרחובות אחר חצות הלילה, ובלילה ההוא אי אפשר היה להשתמש עוד ברשיון, לכן הוחלט להציג את המחזה בערב הבא. כל האורחים, שנאספו לראות במחזה, נשארו גם הם עד הערב למחרת היום. מובן שברחובות לא נמצאו די דירות ללינת האורחים. אך חול המועד של

פסח, כשאין גשמים יורדים, היא העת היותר יפה ונעימה בארץ, לכן לנו כל האורחים בחוץ, יצאו במחול ישרו, „להכעיס" את המלשינים. אנכי וביתי צריכים היינו לצאת ביום השני לטנטורה, מקום שם בנה דיזנהוף בית־חרשת לבלי זכוכית על חשבון הברון. וכך קרה הדבר שלא היינו נוכחים בהצגת המחזה בערב השני. אך כפי שספרו לי, היה הכל כשורה ולא באו לידי קלות־דעת כל שהיא. ואף־על־פי־כן התנפל העתון הירושלמי „חבצלת" על ענין „משחק התיאטרון", הקדיש לכך כמה וכמה דפים מעתונו והדפיס טלגרמות „הומוריסטיות" מרחובות בנידון זה. בטלגרמות הודיעו כי אשתי יצאה במחול על הבמה, ובגדה היה מקושט בפעמוני זהב שמחירם היה תרפ"ט אלפים; כי אשתו של מר איזנברג יצאה במחול ה„קוזק" ועוד טלגרמות מעין זה. את גליון ה„חבצלת" הזה הפיצו במאות אכטמפלרים. תיכף אחרי חג הפסח כתב לי מר ברודא מורשא, כי אחד מידידיו בירושלים שלח לו גליון ה„חבצלת" ובו כתוב כי „רחובות נעשתה מקום מקלט להוללות וקלות דעת". הוא הוסיף, שאם אמנם איננו מאמין בכל אשר ידברו ובכל אשר יספרו, אבל אם יש אמת גם כדי חלק עשירי מכל שידובר, חרפה היא לו, ודי בזיון.

אז כתב הסופר א. ל. לעווינסקי (ר' קרוב) פיליטון על הענין הזה ושם את ההתנפלות כולה לצחוק. הוא כתב שהרב ר' נפתלי הירץ הלוי הוא הוא אשר הלשין בפני הרשות על המחזה אשר אמרו להציג. הרב היפואי, שבכלל התיחסנו זה לזה בידידות, הכחיש את האשמה במאמר אשר ערך. הוא בקש ממני, שגם אני אחתום על מאמרו ואעיד כי שקר ענו בו. שאלתי בעצת חברי „בני משה" שביפו, „מה עלי לעשות?" ותשובתם היתה כי הוחלט זה כבר, כי אם אחד מ„בני משה" בא בדבריו בפומבי בעתון, הרי הוא צריך להסכמת חבריו. והיה מעשה, שאסרו על גרזובסקי לכתוב ב„הצבי". לכן הזהירו אותי שלא אחתום את שמי על הכחשת הרב היפואי, ובפרט שאדון אחד, ומילר שמו, קרוב להרב ביפו ושליחם של „חובבי ציון" באמריקה, ספר להם, כי אמנם לא שלח הרב להלשין, אבל כשבאו ושאלו את פיו, אם כדאי להפר את עצת המשחקים בכחה של הממשלה, ענה ואמר שאין הוא מתערב בכך. חזרו ושאלו אותו: אם הממשלה תשאל את דעתו על כך, מה יענה? והשיב: „בודאי אענה, כי הצגת המחזה היא נגד רצוני". מזה מוכח שהוא ידע, כי האנשים הולכים להלשין, ולא מיחה. אנוס, הייתי, איפוא, שלא לחתום את שמי על מאמרו, והוא ענה מה שענה כרצונו.

אחרי זמן קצר בא מר ברודא שנית לבקר את ארץ ישראל. אני הייתי עסוק ברחובות והוא יצא לבדו ירושלימה. וכשעלה שנית ירושלימה, בקש ממני שאלוה אליו ונסענו יחד. בעברנו ברחוב בירושלים, נגש יהודי אחד, אשר לא ידעתיו, אל ברודא, ויאמר לו: „אתה אמרת, כי מה שספרו לך על אדות רחובות אינה אמת. דרשתי וחקרתי את הדבר, ומוכח שכולו אמת. הדבר היה בתשעה באב. בביתו של לוין־אפשטיין ערכו ברית מלה ועשו שמחה גדולה". נמלא מר ברודא כעס וענה ליהודי: „תשעה־באב אינו יום כפור, וברית־מילה אינו „נשף שעשועים", ובכלל הניחו לי מהסתותיכם". אני לא ידעתי במה ועל מה הדברים אמורים. שאלתי את בן לויתי: „מה משמע כל זאת?" אז ספר לי, כי בהיותו בפעם הראשונה בירושלים ספרו לו, כי ביום הכפורים ערכו בביתי משתה גדול. אך מדעתו אותי, דבר קשות עם המלשינים ואמר להם שזה שקר. לכן אמר לו היהודי עתה, כי הדבר אמת, אלא שלא קרה ביום־כפור כי אם בתשעה באב, ולא היה זה נשף־שעשועים, אלא ברית־מילה וערכו משתה וששון. היהודי לא ידע כי „הנאשם" עומד נכחו. וכמו שאין חלום בלא דברים בטלים, כך אין שקר שאין בו נצוץ של אמת. בתשעה־באב הכנסתי באמת את בני הצעיר הימן בבריתו של אברהם אבינו. בשעה השתים־עשרה, אחרי אמירת ה„קינות", היה „הברית", והפועלים נתפשטו בין הכרמים לבצור את הענבים. ואת „סעודת המצוה" אכלו בערב. ומכל זאת יצא להם למסיתים ולמלשינים מעשה „עגל" שלם.

הבאתי פה רק שתי עובדות, למען ספר לדור, באיזה אמצעים השתמשו אז מתנגדי הישוב החדש, וכמה סבלו הקולוניסטים הראשונים מאת מגדיהם. לא די היה לנו מה שסבלנו מאת הרשות וגזרותיה הקשות. לא די היה לנו מה שסבלנו מאת הטבע, מכל המחלות הרעות, וביחוד מהקדחת ומחלות העינים. לא דיה היתה לנו המלחמה הקשה שנלחמנו בקרקע הארץ העזובה והשוממה, אשר מאות בשנים לא עלתה מחרשה עליה—עוד היה לנו לסבול מאת אחינו העברים העורים והבוערים.

בפרקים הבאים עוד נשוב לדבר על כל הרעות שאנשי הישוב הישן עשו לנו.

יא

התלמוד־תורה ברחובות

בימים הראשונים ליסוד המושבה היינו עסוקים כל כך בעניני ההתישבות השונים, שלא עלתה כלל על דעתנו, כי צריכים אנו לדאוג תיכף ליסוד „תלמוד תורה" בשביל הילדים הרכים. היו לנו „עסקים" עם הממשלה התורכית, עם הקונסול הרוסי ועם הערבים שכנינו, ועסוקים היינו בבנין בתים למען יהיה לנו מקום להניח בו ראשנו. מטעם זה לא היתה שאלת בית הספר לשאלה רשמית וקבוצית לכל בני המושבה.

אבל היו בין הקולוניסטים אנשים שהיו להם בנים בני שמונה ותשע שעדיין לא למדו דבר. האבות הללו עזבו את רוסיה בעוד ילדיהם קטנים, וימים רבים התגלגלו בארצות שונות בבקשם להם מנוחה, ולא היתה להם הזדמנות לשלח את בניהם לתלמוד תורה או לאיזה מין בית־ספר אחר. לכן יעץ ועד־המושבה להורים הללו, שלעת עתה יזמינו להם מלמד, שילמד את בניהם מ„אלף־בית" והלאה. מטבח־הפועלים הגדול, ששמש מטבח לפועלים ובית תפלה למתפללים, התחיל לשמש גם „חדר" לילדים מתלמדים.

הורי הילדים הללו הזמינו אברך מירושלים, והוא למד אותם על פי השטה הכי נושנה, שהיתה נהוגה אז בירושלים. הרבה תורה לא למדו הילדים מפיו, אבל לקרא ב„סדור" למדו, וכאשר נשתחררנו מן הדאגות הגדולות שהיו כרוכות ביסוד המושבה, חפשנו ומצאנו מורה אחר, המתאים יותר לדרישות העת. הוא ידע לנהל „תלמוד תורה" מודרני, שהילדים יחונכו שם ברוח היהדות, ויחד עם זה ירכשו להם שם את כל הידיעות החולוניות הנחוצות לאדם בן דורנו. נוסף על כן יחונכו להיות „עובדי־אדמה הגונים. המורה אשר מצאנו ידע היטב תנ"ך, שפת עבר ודקדוקה. את כל הילדים מבני שש עד עשר הכנסנו בכתה אחת, משום שכולם לא ידעו מאומה. אך עוד באמצע הזמן הראשון היינו צריכים לחלק את הכתה

הזאת האחת לשתי כתות, משום שהגדולים בשנים ראו חיל בלמודם יותר מן הקטנים. אחרי עבור רבע שנה שוב היינו צריכים להכניס ילדים חדשים אל התלמוד תורה, וכעבור חצי שנה כבר היו לנו שלש כתות והבאנו סגן מורה שילמד את הילדים אשר בכתה השלישית. לאט לאט גדלה המושבה ורב מספר הילדים שהגיעו לגיל בית־הספר, רבו הכתות ורב הצורך במורים נוספים.

אז הזמנו למורה את מר ישראל טלר, שבא מרומניה. הוא היה משכיל מובהק ומורה מוכשר. ערכנו פרוגרמה נכונה בשביל כל הכתות. אחת לחצי שנה היה ועד המושבה בוחן את המחלקות השונות ומחליט מי מן התלמידים ראוי לעבור למחלקה גבוהה, ומי זכה לאות הצטינות. הלשון הנהוגה בבית הספר היתה עברית. שפת הלמוד היתה עברית, וממילא נעשתה גם לשפת הדבור בין התלמידים. בני הדור הישן—אף שרובם ידעו שפת עבר—לא דברו עברית. הם הכניסו את האידיש לתוך גבולות ביתם וגם הילדים התחנכו בביתם לדבר אידיש. בית הספר התנהל לפי הפרוגרמה הערוכה, במשטר ובסדר, והילדים עשו חיל רב בלמודיהם, עד אשר היתה העברית כשפת אמם. כך קרה, שבני שמואל, בהיותו בן שמונה, שאל אותי: „התשרטט לי את מחברתי?" והביע זאת במהירות רבה כל כך, שלא תפסתי את שאלתו. הוא חשב שאין אני מבין את פירוש המלות—משום שדבר עברית, ויחשוב קמעא ויאמר: „אין אני יודע איך לאמר זאת באידיש". המקרה הזה הוכיח לי כי העברית שמשה לו מקור ראשון, והאידיש—תרגום מן העברית. גם את חלומותיו היה חולם בעברית.

עד לזמן ידוע היו כל המחלקות שבבית הספר חצי־שנתיות, והתלמיד המובהק יכול היה באמצע השנה לדלג ממחלקה נמוכה למחלקה גבוהה ממנה. אבל המושבה גדלה. הפועלים, שנכנסו צעירים אל המושבה, נשאו להם נשים והולידו בנים שהגיעו כבר לגיל בית הספר. מספר התלמידים הלך ורב. סדר הלמודים נכנס למסלול קבוע, לכן התקנו מחלקות שנתיות. בית הספר הכיל עתה שתי „מכינות" וחמש מחלקות נורמליות.

הרגשנו כי אי אפשר עוד לנהל את עבודת בית הספר כמו שנהלנו עד עכשיו. הבינונו, כי אי אפשר להסתמך על ועד המושבה, שהוא יהיה עורך את תכנית הלמודים והוא יהיה הבוחן את התלמידים. הרגשנו כי צריכים אנחנו לפדגוג בעל מקצוע, שידע לפתח את בית הספר ולשכלל אותו ככל האפשר. כתבתי לאחד העם ובקשתי ממנו שידבר עם אחד

המשוררים, אשר שיריו הראשונים שפרסם בעת ההיא עשו רושם גדול, וישאל את פיו אם יאות לבוא אלינו ולהיות מנהל בית ספרנו. על זאת ענה לי אחד העם: אתה חושב בודאי, כי מכיון שהוא משורר, יש לו גם נשמת משורר. אבל אני יכול להגיד לך שהוא איש פרוזאי מאד. ואם הוא יכול להשיג פה, בחוץ לארץ, עשרה רובלים יתרים לחודש, לא יסע לארץ ישראל. אחד העם יעץ אותי לתור אחר פדגוג מתאים יותר לדרישתנו.

אותו זמן הייתי בורשה בדבר יסוד חברת כרמל. התחלתי לשאול ולדרוש אחרי פדגוג. הראו לי על אדם צעיר, שהוא מפורסם עתה לפדגוג אמן, מר ניסן טורוב, והוא אז מורה בבית ספר רוסי בפרגה, הסמוכה לורשה. אבל הוא מאן לנסוע אז לארץ־ישראל. הוא אמר שעדיין איננו ראוי למשרה אחראית כזו ומפני כמה וכמה סבות טרם הגיעה שעתו לעלות לארץ. הוא הראה לי על מורה אחר בווילנא: ש. ח. ווילקומיץ. טורוב הבטיח לי, כי הוא הוא האיש אשר יסכון לנו. כתבתי לחברי „בני משה" בווילנא, שאם הם חושבים כי המורה הזה כדאי והגון למשרה זו שאנו מציעים לו, ידברו עמו ויציעו לפניו להיות מנהל לבית ספרנו.

ווילקומיץ הסכים לקבל עליו את המשרה, גם הבטיח כי לתחלת הזמן הבא, כלומר, לימי הסוכות, יבוא לארץ ישראל. כששבתי מורשה לרחובות חליתי במחלה אשר דמו כי היא רצינית מאד. שלשה חדשים שכבתי במטה, באחד ההוטלים אשר ביפו. אבל גם בשכבי במטה, הייתי מנהל כל עניני רחובות. עוזרי בעבודה, מר גולדין והגנן מר איזנברג, היו באים אלי תכופות בדברי רחובות ועניניה. וכשבא ווילקומיץ, ערכנו יחד—הוא ישב אצל מטתי—תכנית למדים בשביל בית הספר. ואל יהא הדבר הזה קל בעיני הקורא, יען כי אנכי השתדלתי בכל כחי, שבית ספרנו יהיה בלתי מפלגתי. כי ביניתם גדלה המושבה ורבו אוכלוסיה, וכמובן שרבו גם חלוקי־הדעות בין תושביה. נמצא בה זוג חסידים זקנים, שדרשו כי בית הספר יקרא בשם „תלמוד תורה" דוקא וכי ילמדו שם את התלמידים רק חומש עם רש"י ו„שלחן ערוך" ואולי גם קריאה ב„זהר" ולא יותר, ולמודים זרים לא יזכרו בו כלל. ונמצאו שמאליים, שאמרו שאין ללמד למודים דתיים בבית הספר, שאין להכריח את התלמידים שיתפללו ב„תלמוד תורה" שהם קראו לו בשם „בית ספר" דוקא. חלוקי הדעות האלה העמידוני במצב עגום מאד. הלא זו תמיד מנת־חלקם של האנשים ההולכים ב„שביל הזהב", שהם על פי רוב פסיביים ואינם שואפים לכך, שדוקא דעתם תהיה מכרעת. לא כן אנשי הקצוות משמאל ומימין, שקנאים הם לדעותיהם

ונלחמים עליהן. וחפצי אני היה, כי הילדים ילמדו בבית הספר את הלמודים השייכים לדת היהודית ועם זה ילמדום כל אותם המדעים שעל האדם המודרני לדעת—אפילו כשהוא עובד אדמתו.

בהיותי חולה שוכב במטה, לא יכולתי לברר את כל הענין במשא־ומתן עם חברי. לכן ערכתי עם ווילקומיץ יחד תכנית, אשר תכיל את כל הלמודים דלקמן: ב„מכינות" למדו רק קרוא עברית „ופירוש המלות"— למוד שהיה קל מאד, משום שהילדים דברו עברית ושפה אחרת לא ידעו— מעט חומש וקריאה מוסברת בספרי־מקרא עבריים. ובחמש המחלקות העליונות למדו: א) הומש עם רש"י, ב) תנ"ך, ג) כל דיני ה„שלחן ערוך" השייכים לתפלות, ברכות, הלכות שבת, ובערב כל יום טוב למדו גם דינים השייכים לאותו חג. ד) הדינים השייכים לעבודת האדמה, כגון: תרומות, מעשרות, ערלה וכו'. ה) בשתי המחלקות העליונות למדו גם גמרא בשיטת־הדרגה, מן הקל אל הכבד. ו) דקדוק לשון עברית. ז) דברי ימי ישראל. ח) דברי ימי עולם. ט) חשבון. י) כתיבת הארץ. יא) דעת הטבע, וביחוד מה שיש לו נגיעה לעבודת האדמה. התלמידים של שתי המחלקות העליונות היו עובדים שעתים ביום עבודת־אדמה ממש בהשגחתו של אחד המורים. מלבד עברית נלמדה גם השפה הערבית. שום שפה זרה אחרת לא נלמדה בבית הספר.

מלבד תכנית הלמודים הזאת קבענו את התקנות הבאות להנהגת התלמידים. א) כל התלמידים ילבשו אוניפורם ידוע. ב) עד השנה השלש־עשרה צריכים התלמידים להתפלל ב„תלמוד תורה" שלש פעמים ביום (שחרית, מנחה ומעריב). ג) בראשי חדשים יוצאים המורים לטייל עם הילדים אל המושבות הקרובות, ובחולי המועדים יטיילו לירושלים ויבקרו את המקומות הקדושים.

אחרי שערכנו את התכנית, חלקנו את הלמודים לכל מחלקה ומחלקה לבדה, ואת המחלקות לכל מורה ומורה לבדו. כשגמרנו את החלוקה הזאת, פנה אלי מר ווילקומיץ בשאלה: באיזה מבטא, אשכנזי או ספרדי, נשתמש בבית ספרנו? הוא תמה לשמוע, כי בבית ספרנו נהוג המבטא האשכנזי. הוא אמר, שאם הנהגנו אצלנו בית ספר מודרני, צריכים אנו להנהיג בו גם את המבטא הספרדי. ראשית, משום שהוא המבטא הנכון, ושנית, משום שעל הרוב משתמשים בארץ במבטא הספרדי. ביום שגמרנו בו את עריכת התכנית הודיעו לי הרופאים כי עלי ללכת לוינה להתרפא ולא היתה לי שהות להתיעץ בדבר עם חברי. הסכמתי לדברי ווילקומיץ, כי המבטא

השורר בבית ספרנו יהיה הספרדי. בטוח הייתי בגמוסיותו של ווילקומיץ, כי ידע להוכיח לקולוניסטים את צדקת החלטתנו. לא עלתה על דעתי, כי השאלה הזאת תעורר חלוקי דעות גדולים בינינו.

יצאתי לוינה. שהיתי בדרך: בווינה, בורשה, בברלין ובפריס ועוד פעם בווינה—לרגלי יסוד הכרמל האוסטרי—תשעה ירחים שלמים. כאשר שבתי לרחובות מצאתי את המושבה אחוזת אש המחלוקת בעֲטיו של בית הספר.

כי עסקני ירושלים, שהתנגדו לרחובות מראשית הוסדה משום שידי „בני משה" יסדוה, השתדלו בכל עוז כי ברחובות יוסד „תלמוד־תורה" כרוחם, כלומר, שמלבד למודי דת לא ילמדו שום דבר, שנערים ונערות לא ילמדו שם יחד—כמו שנהגו אצלנו—וכי שפת הלמוד תהי יהודית ולא עברית. הם השפיעו על אחדים מן הקולוניסטים, וכפי ששמעתי הבטיחו להם תמיכה מן „חלוקה", אם ייסדו „תלמוד־תורה" בנוסח ירושלים. גם הבטיחו להם שישלחו להם מלמד מירושלים, והם, בעלי החלוקה, ישלמו לו שכר למוד. וזוג החסידים שעסקני ירושלים השפיעו עליהם, השתמשו בתואנה זו של „המבטא הספרדי" כדי לצאת בהתנגדות לבית ספרנו. את ילדינו לא קראו לתורה, ובפרט למפטיר, מפני שהם קוראים במבטא הספרדי. יש שהנערים היו בוכים מצער על שמוציאים אותם מכלל הקבוץ שלנו. ואבות הבנים התקוממו על כך. כל קטנות הרגיזה את הלבבות. זוג היהודים, אשר אמרתי, יסדו להם תלמוד תורה ברוח ההוראה שבירושלים. הם הוציאו את ילדיהם מבית הספר והכניסו אותם ל„תלמוד תורה" והפיצו דבה ושקרים על בית ספרנו. ומכתבים מלאי דבות כתבו לחברי „מנוחה ונחלה" החרדים. ביחוד פנו אל מר יעקב ברודא, יושב ראש החברה, שהיה ידוע כאיש חרד וירא שמים. הוא שם לב למוציאי הדבה, כי ככל אשר זקן האיש כן הוסיפה דעתו להחלש וכן נקל היה לקנאים ידועים להשפיע עליו. אני הייתי מקבל ממנו תכופות מכתבים מלאים הגה והי על ההנהגה ברחובות. וביום ב' אייר תר"ס (18 לאפריל 1900) כתבה לי גם אשתו על המחלוקת השוררת במושבה בין הנוטים אחרי התלמוד תורה והנוטים אחרי בית־הספר, ובקשה ממני להשכין שלום במושבה. ואחרי שבועות אחדים (י"א סיון תר"ס) כתב אלי ברודא בעצמו כי הוא מתחרט על כל הענין, וצר לו על בנותו את רחובות, וביחוד מפני שהצמידו שם „עגל" בתבנית בית־ספר. ולכן החלים לבלי לעבד עוד את כרמיו אשר ברחובות „וילכו לאבדון". המכתב הזה הכאיבני מאד, בדעתי מה מסור היה האיש לרעיון חבת־ציון, ומה יקרה היתה לו רחובות.

אם הוא מוכן להפסיק את כל יחסיו לרחובות, הרי קל לשער, מה הרבו הולכי רכיל אשר בירושלים להשפיע עליו.

לאחר זמן נתפתח אצלו באמת שגעון רליגיוזי. משפחתו הכניסה אותו לבית חולים בברלין, אשר שם מת מקץ זמן מועט. יש להניח, כי כל דברי הרכילות והמלשינות וכתבי־הפלסתר על רחובות, שהאמין באמתותם—כי על כן באו ממקורות אורטודוכסיים—השפיעו עליו כל כך עד שחלה ונאסף אל אבותיו קודם זמנו.

על בית־הספר לא ותרנו. ובנוגע למבטא הספרדי, הנה כאשר שבתי מחוץ לארץ ומצאתי את המחלוקת בגללו כי רבה היא, וכי הביאה לידי פירוד לבבות נורא, השתדלתי להשקיט את הסערה. הצעתי לפנות לחמשה עשר חכמי ישראל בחוץ־לארץ ולשאול אותם, איזה הוא המבטא הנכון, הספרדי או האשכנזי? וכאשר יענה רובם, כן יקום. ועד שיענו נוסיף להחזיק במבטא הספרדי משום שהתלמידים כבר התרגלו בו וצר לבלבל אותם טרם נקבל החלטה מכרעת בדבר. שלחנו חמשה עשר מכתבים לחמשה עשר חכמים, אשר את שמותיהם אינני זוכר עוד. אבל זוכר אני כי שלש תשובות קבלנו. האחת מאת הפרופסור יוסף הלוי מפריס, שחוה את דעתו בעד המבטא הספרדי בהחלט; השניה מאת מר וייסברג בקיוב, שלא חוה דעה מוחלטת אלא שלח לנו רשימת הספרים שבהם מדובר על הענין הזה; ותשובה שלישית קבלנו מאת יהושע שטיינברג מוילנה, שהביע את דעתו בעד המבטא האשכנזי. אולם, אחרי שזמן רב עבר עד שקבלנו את התשובות ובינתים התרגלו ההורים במבטא הספרדי ולא חפצו לשנותו, וגם בינתים עלה בידי להשקיט את המריבה ולהשכין שלום מעט במושבה, לא הוסיפו לדבר עוד בענין הזה, והמבטא הספרדי נשאר בתקפו, ונשאר קיים גם לדורות, כי גם בכל בתי הספר שנוסדו בארץ ישראל אחרי כן הנהיגו את המבטא הספרדי, ושוב אין מהרהרים אחריו.

באותם השנים התחלתי לטפל ביסוד חברת „כרמל" כדי לרכוש שוקים לפרי הארץ. לכן לא יכולתי בשתי השנים האחרונות להתענין הרבה בבית הספר. הדור הצעיר והחפשי חדר לכל פנות המושבה ושנה דברים רבים לפי רוחו. כשעזבתי את הארץ בסוף שנת תר"ס (1900) ונסעתי לאמריקה, הייתי מקבל מרחובות מכתבים אשר בהם התאוננו הכותבים על הנהגת בית ספרנו.

זמן רב אחרי כן קבלתי שלומים על עמלי: כשבאתי בשנת 1908 לבקר את רחובות, בא אלי אחד ממנהיגי הימין, אשר חרחר בשעתו את הריב

הגדול על אודות בית הספר. עתה הרבה להפציר בי כי אשוב ואאחז שנית ברחובות, ואהיה מנהיג למושבה בקודם, כי רואים הם עתה, כי צדקתי בהנהגתי, והוסיף: "ואפילו בנוגע למבטא הספרדי..."

אבל עוד טרם עזבתי את הארץ כדי לנסוע לאמריקה, יצא ווילקומיץ את רחובות ויהי למנהל בית הספר בראש פנה. אנחנו כלנו, עסקני בית הספר, אהבנו מאד את ווילקומיץ על אשר עבד באמונה ומסירות נפש לטובת בית הספר וירימהו עד למדרגה גבוהה מאד. יותר מכולנו אהבו אותו הילדים תלמידיו, וכאשר עזב את המושבה, לוו אותו מהלך רב ויבכו בדמעות שליש בהפרדו מהם.

מלים אחדות על הוצאות בית הספר. כדי לאפשר לנו את החזקת ה"תלמוד תורה" על חשבון עצמנו, ושלא לבקש תמיכה משום צד, החלטנו, כי האכרים העשירים ישלמו כפלים מן המסכום שעולה החזקת ילד בתלמוד תורה, הבינוני ישלם כמה שעולה ההחזקת־הילד, והעני—מחצית המסכום, או לא כלום — הכל לפי ראות עיני הועד. המורים קבלו שכרם מאת הועד ולא ידעו איזה ילד משלם ואיזה אינו משלם. כעבור זמן, כשבית הספר גדל והוזמנו מורים ששכרם היה גדול יותר וההוצאות רבו למעלה מכוחותינו, בקשנו תמיכה מאת הועד האודיסאי וגם קבלנוה, אם כי לא במדה שבקשנו. וכאשר פסקה תמיכתם של חובבי ציון, היה ה"כרמל" הרוסי וה"כרמל" האמריקאי נותנים כל אחד אלף פרנק לשנה להוצאות בית הספר. אני מאמין, שאוכל לאמר בלב שלם, כי בית ספרנו ברחובות שמש דוגמא לבתי ספר אחרים וחנך את בני האכרים חנוך נכון. אחרי שההסתדרות הציונית קבלה לרשותה את כל רשת בתי הספר העברים בארץ, נכנס גם בית הספר הרחובותי לתוך רשת זו.

יב

יסוד רחוב „עזרא" ברחובות

כבר אמרתי, כי יש אשר סבות קטנות מביאות לידי תוצאות גדולות. בזה רוצה אני לספר מאורע אחד שכזה:

בקובנה חי מורה עברי, חובב ציון נלהב, בשם אריה ליב הורביץ. הוא היה אדם אכספנטרי, רגשני ומשונה בהליכותיו. כאשר נשא לו אשה הזמין את כל ידידיו חובבי־ציון לחתונתו. ועל הכרטיסים, מעבר להזמנה, הדפיס באותיות רש"י בקשה למוזמנים, שלא יביאו לו מתנות־דרשה ושלא יברכוהו לנשואיו על ידי הטלגרף, ותחת זאת ינדבו, איש לפי רצונו ויכלתו „לטובת הפועלים בארץ־ישראל" ויפרסמו זאת ב„המליץ" ומהם יראו אחרים ויעשו כמוהם. עדיין אני זוכר את הרושם המשונה, שההזמנה הזאת עשתה אפילו על אנשים נבונים. כאשר הראו לי ידידי את ההזמנה הזאת, צחקו „מלא חפניהם". חדוש היה הדבר, ואנשים לא הורגלו בו. ככל זאת אמרו ידידיו, כי רצונו של אדם זה כבודו, ובכן ברכו אותו על ידי „המליץ" ואל הברכות צרפו „מתנות" „לטובת הפועלים בארץ ישראל". תיכף אחרי זה הקצה מו"ל „המליץ" רובריקה מיוחדת בשם: „לטובת הפועלים בארץ הקדושה", ולא ארכו הימים ותחת הרובריקה בא לעתים תכופות דף שלם מלא נדבות כאלה. כי מן הצחוק הזה שעשה לנו הורביץ נתפשט המנהג בין חובבי ציון, כי בכל מקרה שמחה או אבל, היו הקרובים או הידידים של בעל־השמחה או בעל־האבל מברכים או מנחמים את ידידם על ידי „המליץ" ומצרפים להם נדבות קטנות „לטובת הפועלים בארץ ישראל". וכל „ברית" או „בר־מצוה", חתונה ויום הולדת, יום המיתה או יום ה„יאהרצייט" — היו משמשים מקור־הכנסה לטובת הפועלים. את כסף הנדבות הללו היה „המליץ" שולח לידי הועד האודיסאי, אשר אסף את הכספים האלה לקרן מיוחדת בשביל הפועלים. ברבות הימים גדלה הקרן עד כדי מאתים אלף פרנקים. או החל הועד

להשוב: מה לעשות לטובת הפועלים בכסף הקרן הזאת? ובכן פנה הועד האודיסאי אל הועד הפועל אשר ביפו בבקשה, שיקרא את כל עסקני הישוב אשר בארץ וגם את באי־כח הפועלים לאספה ויסמע את הצעותיהם ודעתם בשאלה: מה נאות יותר לעשות בשביל הפועלים, בכסף הקרן המדוברת?

באספה הזאת הוצעו שלש הכניות, שכל אחת מהן היה בה משום תועלת לפועלים. כי מריבים היו צרכיו של הפועל ומשוגים היו מצביהם של הפועלים במקומות שונים בארץ. רובא דרובא מהם היו עסוקים בעבודת האדמה. כל זמן שהמושבות רחובות וחדרה עמדו בבנינן מצאו שם כל הפועלים עבודה במשך כל השנה, אבל אחרי שזמן יסוד המושבות נגטיעתן נגמר, לא נשארה עבודה קבועה לפועלים אלא למשך ארבעה־חמשה חדשים בשנה: כלומר בעונת העבודה בכרם ובשדה. מלבד עונה זו היתה העבודה המצומצמת במושבות יכולה לפרנס רק פועלים מעטים. ובמושבות הברון—נגד רצונו ולפי שגעונה של הפקידות—הרבו להעביד ערבים יותר מיהודים. ובכן עמדנו לפני שאלה כפולה: ראשית, איך נמציא עבודה לפועלים במשך כל השנה, ושנית, במה לסייע לפועלים בעלי משפחה, כי יוכלו להתפרנס משכר העבודה הדל, שקבלו לפי שער העבודה בשוק? אגב, אין לשכוח, כי בעיקר חיו המושבות על הנטיעות. באו היהודים מאשר באו והשקיעו כסף בקרקע — בנטיעת־כרמים ושאר אילנות, מבלי דעת, אם ההכנסה מן הנטיעות תספיק לפרנסת אשה ובנים, ואם לא תספיק. בהכרח התחשבו המתישבים עם מציאותה של עבודה זולה אשר הערבי הציע ולא יכלו איפא לשלם לפועל היהודי יותר משהם משלמים לחברו הערבי. אבל הפועל היהודי לא היה יכול להתפרנס מן השכר הדל שקבל הערבי, שצרכי חייו הם פרימיטיביים לגמרי: וכך קמה לפנינו הבעיה: איך ומה לעשות, שהפועל היהודי יוכל להשתכר די צרכיו?

ואלה הן שלש ההצעות שהוצעו: הראשונה — והיא של באי־כח הפועלים — שבקרן הנאספת יבנו בית־חרושת לתעשית סוכר, אשר שם יעבידו את הפועלים החדשים שהם חפשים מעבודה במושבות. השניה — זו של יהושע איזנשטאדט—שיסדו „מושבה למופת" ובה יושיבו מספר פועלים מן המובחרים, שנוכל לבטוח בהם כי יוכלו להתפרנס מפרי אדמתם. והשלישית—שלי—שבתחומה של כל מושבה גדולה יבנו שכונת פועלים, אשר שם יחיו אותם פועלי המושבות, שנוכל להיות בטוחים שהמושבה תספיק להם עבודה במשך כל ימות השנה. כהוספה להצעתי

אמרתי במשך המשא־ומתן על אודות ההצעות, שכל משפחה החיה בשכונה זו תקבל מהמשה עד עשרה דונם קרקע, בית של שני חדרים ומטבח, רפת לבהמות, לול לעופות וכדומה. ואם עוד יוסיפו לכל משפחה שתי פרות ועופות מספר — ונתנה האפשרות לבני ביתו של הפועל לעזור לו בפרנסת המשפחה, היו להם משלהם גם ירקות, גם חלב וגם ביצים. במשך הזמן תוכל משפחה זו להתפרנס מיגיע כפיה.

שתי ההצעות הראשונות נראו לי בלתי מעשיות, מטעמים אלה: משום שאי־אפשר להקים בית־חרושת לסוכר בסכום מועט — אם כי לפי האומדנא של הימים ההם נמצא בקרן הפועלים סך לא קטן ביותר — משום שיצירת חומר גלמי בשביל בית־חרושת כזה דורש סכומים יותר גדולים מאלה הנמצאים בקרן שלנו. מלבד זאת, הרי עונת־העבודה בבית־חרושת כזה חלה בעת העבודה במושבות הקיימות על הנטיעות, ובכן שאלת קיום הפועלים בשאר ימות השנה, במקומה עומדת. ובנוגע להצעת מר איזנשטאדט ידעתי, שהוא מביע את דעת אחד־העם, שהיה חבר לועד האודיסאי. ואף על פי שגם אני שאפתי לראות מושבה למופת בארץ ישראל, בכל זאת לא יכולתי להסכים להצעה זו, משום שעל ידה היו נושעות רק משפחות אחדות, ואת שאלת הפועלים בכללה, כפי שקמה בפנינו, לא היתה פותרת. והצעתי הצטיינה בזאת, שבסכום הנמצא בקרן אפשר היה להושיע לששים משפחות מן הפועלים — ומספר נפשות כזה, כשהוא לעצמו, כבר היה צעד גדול לפנים לפי מצב ההתישבות בעת ההיא. מלבד מה שהתישבות־פועלים באופן שהצעתי היתה מגדילה את קרן הפועלים—משום שחובבי ציון אשר ברוסיה, בראותם את אשר יעשה בכספם לטובת הפועלים וישובם, היו מכפילים את מרצם והיו מאספים סכומים יותר גדולים...

שלש ההצעות נשלחו לאודיסה. נתקבלה הצעתו של ברזילי (איזנשטאדט) ליסד מושבה ל„מופת". אין ספק שהצעה זו נתקבלה הודות להשפעתו של „אחד־העם".

אבל כל ההצעות הללו נתפרסמו בעתונים. הצעתי מצאה חן, ביחוד בעיני „החברה להתישבות" אשר בברלין, אשר שמה הרשמי: „עזרא". (אני מדגיש עזרא באלף ולא עזרה בה"א, משום שבשם הזה האחרון נקראה אחרי כן „חברת העזר, אשר ליהודי אשכנז"; „חברת עזר" זו טרם נוסדה בעת ההיא). בעזרא היו מעונינים: הפרופסור אוטו וארבורג, ד"ר הירש הילדסהיימר, ובעל־בית המסחר המפורסם „איזראעל", ואליהם נלוו עוד

אנשים מפורסמים מבין יהודי אשכנז. החברה הזאת התחילה לטפל בהוצאת הצעתי אל הפועל. לעת עתה—בכמות מוגבלת.

עוד לפני זה הזכרתי, כי חובבי ציון אשר במערב אירופה, ביחד עם חובבי ציון אשר ברוסיה, העמידו להם מרכז בפריס. ובבן הפצה חברת „עזרא" לעשות מצשיה גם היא על ידי המרכז הזה. מר עמיל מאירסון—שנתמנה אחרי כן למנהלה של יק"א—היה אז המזכיר הראשי לועד המרכזי אשר לחובבי ציון בפריס. הוא כתב לי (12 אוגוסט 1895), כי המרכז חפץ ש„קרינא דאגרתא, איתו לחוי פרנקא", ולפי שההצעה שהם אומרים לגשם באה ממני, לכן אהיה אני המוציא אותה לפועל. משום כך, יש בדעתם ליסד שכונת פועלים בתחומה של רחובות, כדי שאוכל להשגיח שהדבר יעשה ב„כי טוב". אז הודעתי להם, שאפשר לי לקנות חמשים דונם קרקע מאת אחד מחברי „מנוחה ונחלה" והשטח הזה נמצא בקרבת המגרשים לבניני המושבה, וליסד שם רחוב חדש בשם „רחוב עזרא".

התחילה סדרה ארוכה של חליפת מכתבים בין פריס לברלין ובין ברלין לפריס ולא באו לידי גמר במהירות זו שאני הייתי חפץ בה. רק ביום 14 לספטמבר 1896 כתב לי מאירסון, כי הכסף כבר מונח בקופתם, והם שואלים אותי, איך ועל שם מי לשלחו לידי. „עזרא" הברלינית נתנה לועד המרכזי עשרת אלפים מרקים להגשמת התכנית, ופריס שלחה לי שנים עשר אלף פרנקים בשתי מניות. ממקורות אחרים קבלתי עוד ארבעת אלפים פרנק, וכך נמצאו בידי ששה עשר אלף פרנקים.

ערכתי תכנית מפורטת לישוב חמש משפחות, שכל אחת מהן תקבל עשרה דונם קרקע. לכל משפחה תבנה חצר מגודרת ובתוכה בית בן שני חדרים ומטבח, רפת לבהמה ולול לתרנגולות, כל אלה על שטח של דונם אחד. ותשעה הדונמים הנותרים יהיו לגן: לזרוע ירקות ולנטוע אילני פרי. לכל משפחה תנתנה שתי פרות ותרנגולות אחדות—ובזאת תנתן האפשרות לבני המשפחה לעזור לאבי המשפחה לפרנס את ביתו. ששה עשר אלף הפרנקים הספיקו להגשמת תכניתי בכל. בצורה של כל משפחה עלה לי בשלשה אלפים ומאתים פרנק (600 דולר בערך).

אחרי שהכל היה ערוך על הנייר, צריך היה לבחור את חמש המשפחות. הועד המרכזי החליט, כי אותו הועד אשר היה עסוק בשת ההיא בבנין המושבה קוסטינה (באר טוביה) הוא שיהיה גם הועד ל„רחוב עזרא". חברי אותו הועד היו: הד"ר הלל יפה—ראש הועד הפועל לחובבי ציון;

יוסף ניגו — מנהל „מקוה ישראל"; נתן קיזרמן — אגרונום וחבר לועד הפועל של הובבי ציון; חיים מרגליות־קלוריסקי; הד"ר סוסקין—אגרונום, שהיה בעת ההיא גם מנהל קוסטינה; יהושע ברזילי ואני. בכל הענינים השייכים ל„רחוב עזרא" כמעט שלא היו בינינו שום חלוקי־דעות. רק בדבר אחד הייתי מחולק עמהם. הם דרשו כי חמש המשפחות צריכות להבחר מבין כל המון הפועלים אשר ביהודה ובנוכחותם, על ידי הגרלה. את דעתם זו הביעו לי במכתב ששלחו אלי לורשה, אשר שם נמצאתי בסוף שנת 1896. בעשרה לינואר 1897 שלחתי מורשה ל„עזרא" בברלין את מכתב הועד ואמרתי שאין אני יכול להסכים לדעת חברי מטעמים אלה: ראשית, אין אנחנו יכולים להכניס אנשים חדשים לרחובות בלי הסכמת הועד הרחובותי, והועד מקפיד מאוד בנוגע לספוח קולוניסטים חדשים. שנית, התכנית הערוכה מכוונת כלפי פועלים שעובדים וגרים ברחובות זה מכבר, שהצטיינו בעבודתם ובהנהגתם, באופן שאנחנו יכולים להיות בטוחים שימצאו עבודה ברחובות במשך כל השנה. בבל הנוגע למדת הקרקע שתנתן להם, בדבר הבנינים שיבָּנו ואמצעי העבודה שינתנו להם — אני סומך בכל עֹל דעת חברי בועד קוסטינה. ביום 18 לינואר 1897 כתב לי מזכירה של חברת „עזרא", מר ווילי במבוס, כי דעתו כדעתי בכל, אך הוא מבקש ממני שאשתדל, כי הועד הקוסטינאי יסכים אף הוא לדעתי. ביום הששה עשר לחדש סיון תרנ"ז (1897) כתב לי ברזילי, כי כל הבנינים מוכנים ועומדים, וכי הועד מחכה לבואי כדי לחלק את החצרות ואת הבתים בין הפועלים שיזכו בגורל.

אני לא חפצתי לבחור בעצמי את הפועלים אשר ידעתים כולם, ובכן שתפתי עמדי את הועד הרחובותי. נבחרו חמש המשפחות הללו: זלמן אייזנברג, זאב אלטשולר, קלמן גבריאלוב, מרדכי גורודינסקי ופנחס אושרוב. חמש המשפחות הללו עבדו את אדמתם במסירת נפש ממש, ויהי להם לצרכיהם די חלב וביצים וירקות, גם עצי פרי נטעו ולא ידעו מחסור. לאט לאט השיגה ידם להרחיב את גבולות נחלתם, ומהם נעשו קולוניסטים גמורים. התכנית עלתה יפה, ו„עזרא" היתה שבעת רצון מכל אשר הספיקה ידה ליצור בארץ ישראל.

חמש הנחלאות נמסרו לידי הפועלים בתנאי, שבמשך שלשים שנה עליהם להשיב דמי שוין. הנחלאות והבתים נרשמו בספרי הממשלה על שם הד"ר הירש הילדסהיימר מברלין, בתנאי, כי אחרי שהפועלים ישיבו את דמי שָוין של הנחלאות, תשוב כל נחלה ותרשם על שם בעליה.

אחרי אשר אחדים מחברי „עזרא" בקרו את רחובות, וכל מה שנעשה השביעם רצון, בחוכחם כי בסכומים קטנים אפשר ליסב משפחות פועלים, שיראו חיים נוחים בארץ ישראל, הוציאו קול קורא (באפריל 1899), אשר בו דרשו, כי בכל ערי אשכנז ייסדו היהודים חברות מעין „עזרא", ואז יהיה ביכולת יהודי אשכנז לעשות הרבה בשביל עובדי האדמה אשר בארץ ישראל. ובפרנקפורט שעל נהר מיין, שהיא עיר ואם־בישראל שבאשכנז, נוסד ועד גדול כדי לכלכל את העבודה הזאת במקום זה. בקול קורא הודיעו, כי שלש מאות וחמשים קהלות ישראליות באשכנז כבר נספחו לאגודתם, והרי הם מבקשים שהצרים הגדולות תתנה ידן להם, ועל החתום: ד"ר יוליוס בלוי, רפאל אפליגגר, משארלס ל. הלגרטן (בעת ההיא היה לו בנק גם בניויורק), הרב ד"ר הורביץ, הנרי זליגמן, אח לבנקירים זליגמן מניויורק, ואנשים חשובים אחרים. ולפי שבעת ההיא כבר היתה הציוניות המדינית קיימת, חשבו אלה לנחוץ להדגיש, שאין להם שום שייכות לציוניות.

כשכתבתי אחרי כן ל„עזרא" זו על הרחבת הפעולה על פי התכנית שהגשמנו ברחובות, ענו לי, כי לדאבונם אין הם יכולים לעסוק בתכנית זו, משום שכל הכסף שהם מאספים נחוץ להם לתמיכת המושבה „משמר הירדן".

נמצאו בארץ ישראל גם אלמנטים רדיקליים, והם לא הסכימו כי נוסיף להושיב פועלים על הקרקע, כפי התכנית שהושבתי אותם ברחובות. הם האשימו אותי, כי חפץ אני לרתק את הפועלים לרחובות בכבלי ברזל, והיו הפועלים משועבדים לאדוני רחובות ועבדום לעולם. לא הועילו כל הוכחותי, כי לו עשיתי זאת רק כדי להמציא עבודה זולה לבעלי רחובות, הלא יש להם הערבים שעבודתם זולה עוד יותר, ואם אני מזכה אותם בפועלים יהודים, הרי יעלה להם שכר העבודה ביוקר. ברי היה, כי בכל מה שעשיתי, לא לטובתם של בעלי רחובות נתכוונתי, אלא משום שנוכחתי, כי אפילו הפועל היותר טוב איננו יכול לפרנס את משפחתו בעבודת־שכיר בלבד. וחשבתי, כי התכנית שלי היא היחידה שיכולה לאפשר את קיומם של הפועלים היהודים בארץ ישראל. אבל כל דברי והוכחותי לא הועילו.

ושמח אני לראות, כי רק עתה, אחרי עבור שלשים שנה מאז, נוכחו הפועלים בארץ ישראל לדעת, כי האמצעי היחידי להושיב פועלים רבים על הקרקע בסכומים מעטים, היא התכנית הישנה שלי. עתה הם עצמם דורשים, שיבנו כנונות פועלים בתחום המושבות העבריות.

ההלואה מאת י"ק"א

אמרתי לפני זה, כי רחובות נבנתה בכחות עצמיים, מבלי כל תמיכה מאת חובבי ציון או ממוסדות ציונים אחרים. אך באביב תרנ"ז (1897) נתאספו עשרים משפחות מתושבי רחובות ותפנינה אל י"ק"א בבקשה שתלוה להן סכום כסף. כי עם שטף הזמן נכנסו לרחובות אלמנטים חדשים, צעירים. כך למשל, השיא קולוניסט את בתו ויתן לחתנו, לוקח בתו, כברת ארץ בנדוניא. אפשר שההתן דנן היה מן הפועלים ברחובות, ויחפוץ לנטוע את אדמתו ולהיות לקולוניסט העומד ברשות עצמו, ולפי שכסף לא היה לאדון זה, בקש לו הלואה בתשלומין לשעורים ארוכים. או משל אחר: אחר הקולוניסטים שעד העת ההיא חי בחוץ לארץ, וידידו או קרובו נטע בשבילו את כרמו, בא לבסוף לארץ ישראל, לגור בה. הוא חפץ לבנות לו בית, אבל הוא חסר כסף, ובכן נחוצה הלואה גם לו. כך נתאספו עשרים משפחות שהיו זקוקות להלואה, ומבלי ידיעתי (אני הייתי אז בורשה) שלחו השהדלות ליק"א בפריס, בבקשת הלואה. אחרי כן פנו אלי בבקשה, כי בשובי מורשה לרחובות אלך דרך פריס ושם אשתדל שימלאו את בקשתם.

י"ק"א הסכימה להלוות להם את הסך המבוקש, שעלה בסך הכל למאה ועשרים אלף פרנקים זהב. אבל היא אמרה, כי את הכסף תמסור לידי, ואני אתחייב לשים לב, כי הקולוניסטים, מקבלי ההלואה, יוציאו את הכסף לתכלית זו שלשמה נועדה ההלואה. אני לא הייתי שבע רצון ממשלחת זו—להיות מחלק ושומר את כספה של י"ק"א. ראיתי כי פקידי הברון חלקו את תמיכת אדונם לקולוניסטים ותמיד היו הקולוניסטים טוענים נגד הפקידים והיו מלאים תרעומות עליהם. ואם קולוניסטי רחובות לא התרעמו עלי ולא טענו נגדי, הרי זה אך משום שמעולם לא הייתי מחלק להם כסף. אדרבא, בתשרי תרנ"ז, כשלא נמצאתי ברחובות, יסדו הם בעצמם, בכספם הם, חברה לתמיכה הדדית, חברת „גמילות חסד", ויקראוה „חסד אליהו" על שמי. בקשר עם זה גם כתב תודה נתנו לי, וזה נוסחו:

העתקה מהפרטיכל אשר נחלט על האספה הכללית שנתאספו (בה) כל בני המושבה, החתומים מטה, ביום ב' ד' תשרי תרנ"ז בשנת א' התכ"ז לחרבן, להתייעץ בדבר המוסד

„חסד אליהו"

בדעה אחת ובהסכם כלם נחלט להביע תודתנו ורגשי לבבנו לאחדון הנכבד מנהל מושבתנו ר ח ו ב ו ת, ה"ה אליהו זאב הלוי לעווין־צפשטיין, עבור השתדלותו ועבודתו הרבה להרים קרן המושבה בגשם וברוח. ובאשר אנחנו כלנו מכירים ומרגישים את פעולותיו הגדולות בתור ראש המושבה ואת מדותיו הנכונות בתור אדם המעלה ובתור חובב הישוב בכלל ומושבתנו בפרט, ולמען לשלם „לאיש חסדו כמפעלו" גמרנו ליסד במושבתנו מוסד גמילת חסד אשר תקרא (יקרא) בשם ח ס ד א ל י ה ו, לכבוד שמו: כי ידענו אשר זה הוא כל אדיר חפצו בדרשו טובת המושבה ואשרה. ולמען תצא (יצא) הדבר מכח לפעולה תכף, נדבנו כל אחד מאתנו נדבה שנתית למסרה לידי הגזבר אשר יבָּחר כפי חוקי החברה אשר בספר התקנות בכל שנה ושנה אחרי כלות הבציר. ואנחנו תפלה: יואל אלֹה, ומושבתנו תעלה מעלה מעלה על גדם ההצלחה והאושר, והוא יזכה לראות בשכלול המושבה בחומר וברוח ועיניו יראו וישמחו.

מרדכי מרגאלין	אליעזר מארגאלין	יצחק זאב אלפשולער
שלמה גאלדין	פינחס אשערוו	גדליהו פליישמאהן
ריוואצקע	מרדכי מאקאוו	מיכל ליצקי
יהורה ליב צינעמאן	ליב סגל	זלמן צבי אייזענבערג
יהודה ליב יאסיסאוו	יהונתן מאקאוו	אלימלך איזראליס
הלל אראנוויטש	שמואל דוד קאנטאראוויץ	יחזקאל סאכאוואלסקי
נתנאל מאזה	מרדכי גראדינסקי	אהרן אייזענבערג
ניסן קאנטאראוויץ	אליהו גלעזער	רפאל הלל ליפקאוויץ
דוב ראזינבלום	מרדכי גראדינסקי	שמאי ליפקאוויץ
אליעזר הערשינואהן	עבור ה. מינקאוו	משה ריינסטיין
ליב ראזין	אליעזר ווילנער	אריה ליב דאנילעוויטש
קלמן גבריאלאוו	שמואל גראדזיסקי	דוד בריסקין
אהרן פעלירענקע	סמעון גרינבערג	אהרן סמאלניק
יעקב פארער	ר. דאנדיקאוו	יהושע צבי נחומואהן
עזרא פארער	ב. מאקאוו	משה סמילאנסקי
צבי קליינער	נחום יצחק אדלער	המורה זלמן ראזין
משה קיפניס	מרדכי יעקבואהן	
יהושע יאפעסאוו	אשר לעווין	

אולם כל זה היה קודם שהמצאתי להם את ההלואה מאת יק״א, בזמן שהייתי רק מנהל של „מנוחה ונחלה״, ובמושבה הייתי רק ראש הועד. אבל מעולם לא הייתי במושבה בתפקיד של חונן ונותן הלוואות או נדבות... הלא אדיר חפצי היה, כי אכרי רחובות ידעו, כי כל מה שהם בונים ונוטעים, על חשבון עצמם הם עושים, ואם הם לוים כסף מאחרים, עליהם לסלק את חובם. אני לא חפצתי שיביטו עלי כעל פקיד רוטשילד, ולא רציתי שיעלה הרעיון על לבם, כי הכסף שנתן להם, נתן להם בתורת מתנה—כמו שהדבר היה נוהג עד העת ההיא בכסף רוטשילד או בכספי „חובבי ציון״. יק״א לא חפצה לתת את ההלואה, בלתי אם בתנאי שאני אהיה אחראי כי הכסף יוצא לאותן המטרות, שעליהן הראו הלווים בבקשתם, וגם כי אדאג לערובות, אשר כסף ההלואה יושב לידי יק״א בזמנו.

אמרתי למנהלה של יק״א, שאם הם חפצים כי כסף ההלואה יושב, עליהם לקבוע את התשלומים לזמן ארוך וברבית נמוכה, ין כי בכלל אין האכר יכול לשלם רבית גבוהה. הם הבטיחו לי שימלאו אחרי הצעתי.

מפריס שבתי לרחובות. וליק״א פקיד בארץ ישראל, ושמו דוד חיים, יהודי ספרדי, שהיה לפנים אחד מפקידי יק״א בארגנטינה. חיים זה היה אדם ישר בתכלית, אבל אדם קשה מאד. אליו שלחה יק״א את כסף ההלואה, על מנת שימסרהו לידי, אחרי אשר ערובות האכרים ליק״א תהיינה ערוכות באורח רשמי.

חיים זה הסכים עמדי, כי ההלואה תנתן לשלשים שנה וכי זמני התשלומים יקבעו באופן כזה, שבשנים הראשונות יסלקו הלווים אך מעט, וברבות השנים ירֵב הסך שיהיה עליהם לסלק שנה שנה. ובנוגע לערובות, הצעתי אני, שהאכרים יעשו את קרקעותיהם אפותיקי ליק״א ובשטרי־אפותיקי אלה יהיה כתוב, כי האכרים צריכים לסלק את חובם במשך שלשים שנה.

באמת לא היה מנהג של שטרות אפותיקי נוהג במלכות תורכיה. במקום אלה היה נהוג „שטר מכירה זמנית״. כלומר, יק״א נותנת לאכרים כך וכך כסף, והכסף קונה את הנחלאות של האכרים. אך אם במשך שלשים שנה יחזירו האכרים את הכסף לידי יק״א, תחזורנה נחלאותיהם של האכרים לרשותם. דוד חיים זה, פקידה של יק״א, חפץ שהאכרים יתנו ליק״א שטרי מכירה מוחלטת, כלומר קושנים כהלכתם. אני לא יכולתי להסכים לכך. אני חפצתי שהאכרים ידעו שהם אדונים לעצמם, וכי האדמה שהם עובדים אותה, שלהם היא, אלא שיש להם חוב שעליהם

לסלק במשך שלשים שנה. ובכן יעבדו בכל כחם, כדי שיסלקו את חובם. אבל אם יתנו ליק"א קושנים, שטרי מכירה גמורה, כחפצו של דוד חיים, הרי עד מהרה יהיו גם הם כאותם אכרי רוסשילד, אשר חלקי אדמתם נרשמו על שמות בעלים זרים, והיו טוענים כל הימים כי גם נכדיהם לא יזכו לסלק את חובותיהם, ולפי שלא ראו את עצמם כבעלים על אדמתם, לכן לא התעניינו ביותר בדרכי עבודה אינטנסיבית, אשר תאפשר להם לסלק את חובם בזמן מן הזמנים, והיו תלויים בדעת פקידי הברון שנים על שנים. ואני חפצתי כי אכרי רחובות ירגישו שבעלים הם לנחלותיהם ואינם תלויים בדעת אחרים, ויעמוד בהם רוח בעל־נחלה העובד אדמתו הוא...

זמן רב נאבקתי ונפתלתי עם דוד חיים זה עד שנצחתיו. יש להעיר, כי בכלל קשה היה בימים ההם לערוך מכירה ארעית בערכאות. הפקידים התורכיים הקיפו את כל הענין הזה בכל מיני קשיים. זאת היתה להם הפעם הראשונה שנתנסו בעריכת שטרי מכירה על תנאי, כאלה שאנו דרשנו. אנוס הייתי לקחת על עצמי את התפקיד לסדר את כל האפותיקאות באופן רשמי על ידי משרד הקרקעות התורכי. הבאנו את כל פקידי המשרד הזה לרחובות, ושם נערכו כל הניירות הדרושים. עדיין אני זוכר, איך שאחד מן הקולוניסטים הצעירים העמידני במצב משונה. הקולוניסט הזה קבל את חלקת אדמתו בנדוניא מאת חותנו. ולפי שבימים ההם קשה היה לקבל קושן על העברת קרקע מרשות לרשות, נשארה חלקת האדמה עומדת על שם חותנו. למען מלא את התכנית שערכתי בנוגע להלואה המדוברת, היה צורך להעביר את חלקתו מרשות החותן לרשותו הוא, ואחרי כן, מרשותו לרשות יק"א בתור אפותיקי. דוד חיים טען: למה לנו כל ההוצאות הכפולות? הן נוכל להעביר את החלקה מרשות החותן לרשות יק"א ישר? על זה השיבותי, כי הקולוניסט הצעיר לא יסכים לכך, בחפצו שהקרקע תהא על שמו והוא יהיה בעל בית לעצמו. אולם כששאלנו אותו לחפצו, ענה: „אחת היא לי אם יהיה קושן על שמי או לא, רק הכסף נחוץ לי". השתוממתי, פני האדימו והחוירו חליפות, ובכל זאת לא זזתי מדעתי, עד שנעשה קושן על שמו תחלה, וממנו—אפותיקי.

אחרי שענין השטרות נגמר לכל דקדוקיו, התחיל המשא ומתן ביני ובין דוד חיים בדבר שעור הרבית: מה משמע, רבית גמוכה? חיים אמר כי אם שער הרבית בתורכיה הוא תשעה למאה, והוא ילוה להם בחמשה למאה, הרי זו רבית גמוכה. ואני מצאתי, שאין עובד־אדמתו יכול לשלם יותר משני אחוזים, ואם יסכים לשלם המשה, אות היא שאין בדעתו לשלם

לא את הקרן ולא את הרבית. וגם בשאלה זו התמיהו אותי האכרים, בדרשם ממני שאקח את הכסף, ולו גם בחמשה אחוזים. בעיני אני היה בזה משום סמן רע. ראיתי, ראשית, שהם קלי דעת, ושנית, שאין בדעתם לסלק את הכסף לידי יק״א—דוגמת הקולוניסטים במושבות הברון ו״חובבי ציון״, שמעולם לא עלה הדבר על דעתם לסלק את חובותיהם למלויהם. אבל לי יקר היה שמה של רחובות וחרד הייתי כל הימים להרוסתם של אכריה. עליהם להמנע מנדבות, להמנע מהכנעה, עליהם להיות תלויים בדעת עצמם—ובכן עליהם לסלק את חובותיהם. על כן הזהרתים, שידעו כי נתנו שטרי אפותיקי ליק״א והיא תגבה את חובותיה בכל האמצעים. אמרתי להם, כי אם לא יסלקו בחפץ לב, יסלקו למרות חפצם. ומכיון שכך אין הם רשאים להסכים לרבית בת חמשה אחוזים, שתשלל מהם את היכולת לסלק את הקרן. הוכחתי, שאם יק״א תסכים לשני אחוזים, הרי יעלו תשלומי הקרן והרבית יחד למעט יותר מחמשה אחוזים.

שלחתי טלגרמה לפריס ובה הודעתי ליק״א, שאם היא חפצה שהקולוניסטים ישיבו לה את כסף ההלואה, אין היא רשאית לדדוש מהם יותר משני אחוזים. בקשתי מאת מנהליה שיקבלו את דעתי ויודיעו זאת לבא־כחם אשר בארץ ישראל. אבל תשובתה של יק״א אחרה מעט לבוא. אז באו אלי האכרים ודרשו ממני במפגיע שאסכים לחמשה אחוזים ואקח את הכסף, כי נחוץ הוא להם מאד. בקשתי מהם שלא ידחקו את השעה, אך הם לא אבו שמוע. לסוף אמרתי להם, כי בכלל הרי יקבלו את הכסף קמעא קמעא, די צורך העבודה אשר דברו עליה בבקשם את ההלואה, ובכן חפץ אני לדעת: כמה נחוץ להם תיכף ומיד? הם השבו ומצאו כי נחוצים להם עשרת אלפים פרנק. אני החלטתי לסכן את כספי ולהלוות להם, לפי שעה, את הסך האמור משלי. אמרתי להם כי נוסע אני ליפו ללוות עשרת אלפים פרנק, לתתם להם, אך עליהם לעמוד על שעור רבית של שני אחוזים ואל יסכימו בשום אופן לחמשה, עד שתבוא התשובה מפריס.

יצאתי ליפו. בדרכי התעכבתי במקוה ישראל, אשר שם גר דוד חיים בעת ההיא, ושם מצאתי את התשובה מפריס, כי יק״א מסכימה לדרישתי. אז הסכים גם דוד חיים לדרישתי, כי את הרבית ישלמו האכרים אחרי שלשים שנה, כלומר אחרי שהקרן כבר תהיה מסולקת כולה.

לעיל אמרתי, כי לא ברצון הסכמתי לדרישת יק״א, שאני אהיה מחלק כסף־ההלואה, באשר יראתי כי חלוקת הכסף לאכרים תהי למוקש לי. ואשר יגורתי בא לי. שתי שנים שלמות עבדתי עבודה קשה עד אשר

נשלמה כל העבודה אשר לשמה נוצדה ההלואה. מנוחה לא נתנו לי הלוויים לא ביום ולא בלילה. תמיד היו מלאים דין ודברים כרמון. ולאחרונה עוד כבדוני בהוספת חנם... כי כאשר בא מנהל יק"א, מאירסון, לרחובות, להתבונן בכל אשר נעשה בכסף ההלואה, באו אליו הרבה ממשפחות הלווים בטענות נגדי, שלא עשיתי די בשבילם, אף רמזו, כי לפי השכר הגדול שקבלתי מאת יק"א, צריך הייתי לעשות בשבילם הרבה יותר. הנקל להבין את הכאב הרב שהסבה לי הופעה מכוערה זו! נמצא, כי חשדו בי האנשים, בכל זאת, כי בשכר עבדתים. ואחרי כל העמל, העת והבריאות שהקרבתי לטובת הקולוניסטים הללו, בלי שום מובת־הנאה, ואחרי שיומם ולילה שקדתי על תקנתם, העיזו בכל זאת להתאונן עלי, כי מעט הוא אשר עשיתי בגללם! מאירסון דבר אתם קשות, הוכיחם על פניהם והבטיחם כי שום שכר לא קבלתי מאת יק"א וכי עשיתי בשבילם כל מה שאפשר היה לעשות, וכי מאד לא נאה להם להתאונן עלי, יען כי אפילו לאח מבטן אין אדם עושה יותר ממה שעשיתי אני למענם. יהכן, שדברי מאירסון, שבייש אותם, עוררו בלבם רגש חרטה, אבל את צערי לא הפיגו. אחרי ככלות הכל, שאלתי את עצמי אותה שאלת־המשורר המפורסמת: „למי אני עמל"?

אחרי המאורע המעציב הזה באו אלי שני קולוניסטים לכפר פָּנִי עַל הָעוֹל שנעשה לי. הם ספרו לי כי נתאספו לאספה והחליטו, כי מכיון שאין אני מקבל שכר מאת יק"א, וכל מה שעשיתי עד עתה בשביל המושבה, עשיתי חנם, לכן אקבל שכר טרחתי מאת המושבה. דבריהם הכעיסו אותי מאד ואמרתי להם: הנה זה קרוב לעשר שנים שאני עובד יומם ולילה לטובת רחובות, ולטובת ה„יחידים" יותר מאשר לחברת „מנוחה ונחלה", ומעולם לא קבלתי שכר, ובכל זאת חלא באתם עלי בטענות נוראות כל כך, ומה איפה יהיה אם אקבל שכר? הן אז בודאי לא אוכל לשאת כלל את טרחכם ומשאכם וטענותיכם!" נראה שהכירו כי הצדק אתי ויצאו מביתי חפויי ראש.

בנוגע לעבודה שעבדתי הנם את ה„יחידים" ברחובות במשך עשר שנים, חפץ אני להעיר פה פרט זה: שתים שלש שעות בכל יום ויום הייתי רוכב־סובב את גני „מנוחה ונחלה", להתבונן אל העבודה ולראות בגדולן של הנטיעות. יתר העת הקדשתי לעניני האכרים, כלומר—ה„יחידים". לשכתי היתה תמיד מלאה אכרים כקורת דבורים. עד חצות הלילה לא יכולתי לעשות דבר בשביל „מנוחה ונחלה". את הנהלת ספרי־החשבון

בשביל „מנוחה ונחלה״ ועריכת „דין וחשבון״ למענה אנוס הייתי לדחות לשעות־לילה מאוחרות. כך הייתי עובד עד השעה השניה והשלישית אחר חצות הלילה, ולפעמים עד אור הבוקר. ובשש שעות כבר הייתי מוכרח לעמוד על משמרתי. וקרו מקרים, כי בשעה השניה אחר חצות, כשהיו אכרים עוברים על פני לשכתי וראו בה אור מאיר, היו באים פנימה ומבקשים לעשות דבר־מה בשבילם. זכורני, כי פעם אחת הרה אפי בי, ושאלתי את הקולוניסט שבא אל הלשכה בשעה מאוחרת: „אתה יודע, כי את עבודתי יומם הקדשתי לכם, ורק אחרי חצות אמצא לי עת למלא את חובתי ל„מנוחה ונחלה״. והנה אתם באים גם בשעה זו להפריע אותי מעבודתי!״ על זה ענה בשקט: „ומה אוכל לעשות? בשש בבוקר עלי לנסוע ליפו לקנות הומר לבנין. בלא מכתב ממך לא יתנו לי את הנחוץ לי, ובראותי אור בלשכה, נכנסתי״. מובן שנתתי לו את המכתב אשר דרש.

כך עבדתי עשר שנים שלמות עבודת חנם. שכרי הדל שקבלתי מאת „מנוחה ונחלה״ פזרתי ל„נדבות״ ול„הכנסת אורחים״. ואף על פי כן הריני מאושר בעבודתי זו. אבל מאד כאב עלי לבי לשמע טענותיהם של „יחידים״ בודדים, בהוכחי כי אין אלה מעריכים את העבודה שעבדתי בשבילם במשך כל השנים האלו.

יד

פועלים תימנים ברחובות

יחזקאל הביבי היה התימני הראשון שבא לרחובות, ואשתו אסתר עמו. שניהם היו בני עשרים וארבע—עשרים וחמש. יחזקאל זה היה לשומר במושבה. בָּנינו בשביל השומר אוהל קרשים ושם חי הוא ואשתו. הוא דבר ערבית, ועבדית רק מעט. הוא ספר לי שבא לארץ ישראל לשם סגולה: בנים לא היו לו, ואמרו לו, שאם יסע לארץ ישראל, יוליד בנים. שאלתיו, כמה שנים אשתו נשואה לו? וענני: „איני יודע. מיום עמדי על דעתי זוכר אני אותה—כאשתי". זאת היתה לי הפעם הראשונה לשמוע, כי התימנים משיאים את בניהם בעודם ילדים קטנים. זמן רב היה יחזקאל שומר המושבה. אחרי כן היה בין הפועלים הטובים העובדים בשדה. ואלהים ברך אותו, וה„סגולה" היתה לו לסגולה, ואשתו התחילה ללדת בנים, ילד לשנה, ילד לשנה. הוא היה מברך את אלהים על „החסד" אשר עשה עמו, ויקרא את בניו בשמות האבות, ואת בנותיו בשמות האמהות. וכשחסרו לו שמות, החל להשתמש בשמות שבטי ישראל, וספק בידי, אם גם שנים־עשר או שלשה עשר השמות הספיקו לו. כשהגיעו בניו לגיל בית הספר, שלח אותם לבית ספרנו, והם גדלו עם בנינו יחד, דברו היטב ב„לשון הקודש" והיו פועלים טובים.

לאחר זמן החלה הגירה גדולה מתימן, ותימנים רבים באו לרחובות ועבדו בשדותינו. רק אז התחלתי להתבונן אל מנהגיהם, חיי משפחתם והסקפתם על עתידה של היהדות. היו ביניהם למדנים. רבים מהם עסקו בקבלה—אף שאיני בטוח, אם באמת הבינו אותה. עד כמה גדלה עניותם בארצם, אפשר ללמוד מזה שלא היו להם די ספרים ללמוד. לכן התרגלו ללמוד ארבעה־ארבעה, או ששה־ששה בספר אחד: שלשה מעבר אחד ושלשה מעבר השני, והיו קוראים מן הספר כשהאותיות מהופכות.

בעבודה לא היו עולים על חבריהם הערבים. בהיותם חיים כגדלים כערבים, באקלים חם, נהיו גם הם עצלים כשכניהם הערבים. אך לאט

לאט התקנאו באחיהם הפועלים האשכנזים והתחילו גם הם להיטיב את עבודתם ולהגדיל את מרצם וחשקם לעבודה.

התימנים לא קבלו עליהם את החרם של רבנו גרשום, האוסר על היהודים לישא יותר מאשה אחת, והיו לאיש אחד נשים אחדות. העשיר הרבה לו נשים, והדל המעיט, אבל כמעט לכל אחד היו שתי נשים. ויש שהיו לאיש אחד שלש, ארבע או חמש נשים. הבעלים היו שולחים את נשותיהם לעבוד כשפחות בבתי היהודים האשכנזים, והיו באים לגבות את שכר עבודת נשותיהם. לאחר זמן, כשבאתי מאמריקה לבקר את רחובות, התאכסנתי עם אשתי בבית מודעתנו גוסי דונדיקוב. בביתה היתה משרתת אשה תימנית, צעירה כבת חמש עשרה, והיא היתה אשתו החמשית של בעלה. היא היתה יפיפיה מזרחית אמתית, אך היא עצמה בודאי לא ידעה זאת, משום שבבתי התימנים אין משתמשים בראי. פעם אחת מצאה אותה אשתי כשהיא מלובשה בגדי בת בעלת הבית, מביטה בראי ונהנית הנאה משוגה מיפי פניה. אחרי כן שמעתי כי ברחה מאישה ועבדה ביפו בבית איש יהודי משלנו. כל הכסף שהשתכרה קבצה בשביל בעלה, כדי שיתן לה גט פטורין.

התימנים אשר ברחובות חיו בעת הראשונה באהלים. את נשיהם היו מחביאים מעין זרה, כמו שנהגו הערבים בנשיהם. את הארוחות היו הגברים אוכלים לבדם, ראשונה, ושיירי האוכל היו מושיטים לנשים. רק ביום השבת היו כולם חפשים והרשות בידם לטייל כאשר ירצו. הגברים היו מטילים לבדם, בבגדיהם האירופיים למחצה, וטלית על כתפיהם לנוי. והנשים היו מטיילות לבדן. קנאה גדולה היו התימניות מקנאות בנשי יהודים אשכנזים, שהולכות לשוח עם הגברים יחד, והן לבושות בגדי אירופה ומחוות דעה בעניני ביתם. לאט לאט התחילו להתקומם נגד מצבן השפל. הנשים האשכנזיות היו נותנות לתימניות את בגדיהן הישנים, וכך החלו התימניות להתקשט בבגדים שכבר היה בהם טעם אירופי. הן חדלו לראות עצמן כמו כלָבות שנדונו להסתר במאורותיהן, הן הפצו להדמות גם הן לאנשים.

הגברים כעסו מאד עלינו, כי בעטינו נהיו נשיהם „פרוצות". ביותר חששו לבניהם, שאם יגדלו עם בנינו יחד, ובא הקץ למנהגיהם הקדושים. לכן יסדו בתי „תלמוד תורה" לעצמם, ושם למדו ילדיהם בסדר שילדי הערבים לומדים: יושבים הם על הארץ, ושבעה ילדים מחזיקים בספר אחד, ללמוד ממנו דבר.

אולם־כצת נשתנה מצב התימנים בארץ ישראל שנוי מוחלט. רבים מהם, פועלים חרוצים, נספחו ל„הסתדרות הפועלים" וילמדו ממעשיהם. בעניני אמונה הם „מאמינים", וחפשים הם בענינים השייכים לסדרי החברה. רוב ילדיהם לומדים בבתי הספר הכלליים החולכים ומשתוים עם האירופים. לפי בגדיהם אי אפשר להכיר עוד בין ילדינו לילדיהם. רק בצבע עורם הם נבדלים. לפני שנתים נבחרה אחת התימניות ל„מלכת פורים" בתל אביב, ועתה היא משחקת בברלין בהרשת של ראינהארט. בארץ ישראל הם הולכים ומתפתחים, קונים להם השכלה ורוכשים להם גם את המדות הטובות וגם את הרעות שבתרבות האירופית.

התפרדות „מנוחה ונחלה"

לכל יש ראשית ואחרית. „מנוחה ונחלה" עשתה את אשר הוטל עליה, ו„מנוחה ונחלה" ראשית להעלם. מטרתה בהוסדה היתה: להקים מושבה למופת בארץ ישראל. והנה המושבה רחובות כבר עמדה איתן, ויכלה להתפתח מעצמה, בלא עזרת „מנוחה ונחלה". ובכן חדלה „מנוחה ונחלה" להתקיים בתור חברה. אבל כל אחד מחבריה הוסיף לעשות את עבודתה.

במשך שבע השנים ש„מנוחה ונחלה" נתקיימה, נטעו חמשת אלפים גפנים על חצי חלקתו של כל אחד מחבריה, ומעשרה עד אחד עשר דונמים שקדים — על מחצית־החלקה השניה. מקץ שבע שנים אי אפשר היה להמשיך עוד את העבודה המשותפת. חברים רבים לא הפצו להוסיף ולהשקיע כסף במושבה. העבודה שהושקעה במושבה, ביחד עם מחיר הקרקע, עלה על כל חלק עד כדי שלשת אלפים רובל. ברגע זה שעמדנו בו לא היה כל צורך להשקיע עוד כסף. ההכנסה של המטעים כבר הספיקה דיה להתפתחותם השנתית. רבים מן החברים אמרו די במה שהשיגו עד עתה, ורבים מן החברים חפצו להוסיף בנטיעות על חלקי אדמתם, עד אשר סוף סוף יוכלו לבוא ולהשתקע ברחובות ולהתפרנס מפרי הנטיעות. אלה היו מ„חובבי ציון", אשר באמת ובלב שלם חפצו לעזוב את הגלות המרה ולחיות תחת שמי התכלת המאירים של ארץ ישראל. על כל פנים נחוץ היה להטיל גורל ולחלק את החלקים לבעליהם, למען יעש לו כל אחד בחלקו מה שלבו חפץ.

אבל חלוקה כזאת קשה לעשותה. הקרקע אינה חומר אשר יוקה ביד, שאפשר למוד אותו ולחתכו לחלקיו. והקרקע אינה סחורה שנתנה למנין: חמשה לי וחמשה לך. כי אין חלקת אדמה שוה לשניה. איכות הקרקע ברחובות משתנה כמעט מרגל לרגל. יש שחלקה אחת בת חמשה מטרים היא בעלת איכות אחת, והחלקה הגובלת עמה — בעלת איכות

אחרת, ויש שחלקה אחת מביאה פירות במדה זעומה, והחלקה הגובלת עמה מביאה פירות פי חמש מן הראשונה. לכן קשה היה לחלק את החלקים על פי גורל באופן שתהא החלוקה חלוקת צדק לכל אחד ואחד.

כאשר הודיעו לי מורשה, כי נחלת „מנוחה ונחלה" עומדת להגרלה, קבעתי היכף ועדה בלתי מעוניינת ומניתי לחברים בה אנשים מומחים־לדבר, כי ישומו את שוויו של כל חלק וחלק לבדו, לא את שוויו בממון, אלא את שוויו האיכותי. וחברי הועדה הם הם אשר קבעו, באיזה מספר יסומן כל חלק, וכל מספר סמן את טיב החלק. המספרים הללו, שנקבעו לפי טיב אדמת החלק, ירד ממספר א׳ עד ה׳. את הרשימת הזאת, חתומה בידי המומחים, הבאתי עמי לורשה. החברים מן הערים השונות נתאספו בורשה לאספה. הכל הפשו אחרי אופן הגרלה צודק, שלא יגרע מחלק האחד ולא יזכה השני על חשבון חבריו. אחרי רוב חפוש ובקשת מדת הצדק, החליטו, כי לפי שלכל חבר וחבר יש שני חצאי נחלה, על כן, כל אשר יפול בחלקו חצי נחלה עידית, ונתנו לו את חצי חלקו השני מן הזבורית, וכך תהיה לחבר נחלה בינונית בדרך כלל. למשל, אם חצי חלק האחד מסומן במספר חמשה ונתן לו חצי החלק האחר מן הנחלות המסומנות במספר אחד, והיה ערך נחלתו בכללו במעלת מספר שלשה. ומי שעלתה לו בחלקו אדמה מסומנת במספר ארבעה ונתנה לו מחציתו השניה בת מספר שתים, והיה גם ערך נחלתו בכללו במעלת מספר שלשה. וכן הלאה. אבל גם באופן הגרלה זה לא נתנה לנו ערובה ליושר המוחלט בחלוקה. כי סוף סוף תמצאנה נחלות, שאחרי צירוף שתי מחציות חלקן, תהיה בכל זאת הנחלה עודפת על הבינוניות, וכן תמצאנה נחלות שאחרי צירוף שתי מחציותיהן תהיה הנחלה בכללה גרועה מן הבינונית. לתקנת אלה שהגורל העלה להם נחלה גרועה, התקינו, כי מי שיזכה בנחלה עידית, או עודפת על הבינונית, צריך להכניס־סך מסוים לאוצר „מנוחה ונחלה", ובכסף הזה יפייסו את אלה שיזכו בגורל בנחלה זבורית או בפחות מבינונית. כך אמרנו לחלק את קרקע „מנוחה ונחלה" על פי יושר.

אבל כאן קמה לפנינו שאלה חדשה. היו לנו חברים שהיו להם שנים, שלשה וגם ארבעה חלקים ב„מנוחה ונחלה". ולפי שכל חלק וחלק היה בן שתי מחציות, לכן לא היתה זאת מן הנמנעות, כי מי שיש לו ארבעה חלקים, תהא אדמתו מפוזרת בשמונה מקומות. והרי זה עכוב גדול בהנהלת משק. לכן החלטנו ועשינו כך: אחרי שצרפנו את מחציותיו של כל חלק, והשתדלנו ששתי המחציות לא תהיינה רחוקות אחת מן השניה,

קמנו וחלקנו את כל המשים חלקי „מנוחה ונחלה" ליחידות, שכל אחת מהן היתה בת ארבעה חלקים. אז הטלנו גורל בשביל אלה שהיו להם ארבעה חלקים ברכוש „מנוחה ונחלה". ואחרי שהוציאו את הגורלות בשבילם, וזכו במה שזכו, הוצאו חלקיהם מן ההגרלה. אחרי כן חלקנו את השאר ליחידות בעלות שלשה חלקים כל אחת, והוצאו גורלות בשביל אלה שהיו להם שלשה חלקים ברכוש. אחרי שגם אלה זכו במה שזכו, נסתלקו גם הם וחלקיהם הוצאו מן ההגרלה. את המותר חלקנו ליחידות בעלות שני חלקים האחת והגרלנו גם אותן. אחרי כן הגרלנו בשביל אלה שלא היה להם אלא חלק אחד ב„מנוחה ונחלה", ורובא דרובא מן החברים לא היה להם אלא חלק אחד. אלה מן החברים שצריכים היו לשלם, משום שזכו בגורל בנחלה עידית, שלמו בחפץ לב. ואלה שקבלו פצויים על שגורלם העלה להם נחלה גרועה, השתמשו בכסף שקבלו, להטבת חלקיהם על ידי זבול הגון ושאר מיני הטבה, וכך הוטבו קרקעותיהם עד שהכניסו לבעליהם לא פחות משהכניסו החלקים המעולים לבעליהם הם.

הבית בעל הקומה האחת ורפת האבנים הגדולה שבחצר, שהיו רכוש „מנוחה ונחלה" נמכרו בשעת ההגרלה במכירת פומבי לאחד החברים. ואת הבית השני, בעל שתי הקומות, נתנה „מנוחה ונחלה" מתנה למושבה, בשביל צרכי צבור.

מהעת ההיא חדלה „מנוחה ונחלה" להתקיים כחברה משותפת. לאחר כך היה כל אחד אדון לעצמו ועושה מעשהו על חשבון עצמו ועל אחריותו. כמעט כל החברים מסרו לי את הנהלת נחלותיהם גם להבא. אבל כל אחד ואחד בא בתכניתו ובחפצו המיוחד בנוגע לנצול האדמה. האחד חפץ לנטוע גפנים, השני חפץ להרבות בשקדים וזיתים. עתה צריך הייתי לערוך תקציב מיוחד בשביל כל אחד ואחד, בכמה תעלה העבודה בשדה או בכרם, וצריך הייתי לערוך חשבון בשביל כל אחד, בכמה עלו לו מטעיו. היו ביניהם כאלה שלא היו צריכים להרבות ולהשקיע כסף בנחלותיהם, משום שהנטיעות הקודמות כבר הביאו פירות שהכנסתן היתה מרובה על הוצאותיהן, ואת המותר הזה אפשר היה להוציא לצורך נטיעות חדשות. ויש שהיו צריכים להוסיף לשלוח כסף — אם חפצו להוסיף נטיעות. יש ששלחו את בניהם לרחובות, שיעבדו את אדמת חלקיהם — אלה הוציאו את נחלותיהם מרשותי לגמרי. ואני הייתי שמח לראות, כי אנשים חדשים באים להתישב ברחובות, והתברכתי בלבי כי זכיתי לראות בעיני, שחברי

„מנוחה ונחלה" מתחילים לבוא אל המושבה על מנת להשתקע בה — כי הלא זאת היתה מטרתה הראשית של „מנוחה ונחלה", בתוספה.

במשך שבע השנים הראשונות שעברו עלינו בבנין רחובות ירדו חברים אחדים ממעמדם והיו אנוסים למכור את נחלותיהם. הקונים החדשים באו ברובם אל הארץ והתישבו על נחלותיהם ברחובות. ורחובות קמה לתחיה על ידי העבודה החדשה שנעשתה בה, שאפשרה להעסיק פועלים יהודים במושבה.

ואף על פי ש„מנוחה ונחלה" לא נתקיימה עוד כחברה משותפת, בכל זאת, לגבי עניני המושבה הפנימיים, נשארה „מנוחה ונחלה" כחטיבה אחת. לה היה רוב דעות בועד המושבה, לכן יכולה היתה להאציל מרוחה, רוח השלום והאחדות, על יתר בני המושבה, להוסיף בחזוק רוח העצמאות בלב אכריה ולהגביר את גובה האופי המוסרי במושבה.

* * *

בסוף הפרק הזה על „מנוחה ונחלה" אני רואה לי לצורך לספר על הפגישה שהיתה לי ברחובות עם הפרופיסור יוסף הלוי מפריס, זה שטפל הרבה בשאלת הפלשים אשר בחבש (אבסיניה). הפלשים הם נצר מגזע היהודים ורואים את עצמם כיהודים. הם מחזיקים בדינים שונים מדיני התורה, אבל אינם יודעים מאומה מן התלמוד וספרותו. את הפלשים אחדה התקוה האחת: התקוה לביאת המשיח. והמסיתים הנוצרים ידעו על דבר מציאותם, ויבואו אליהם ויספרו להם, כי המשיח אשר אליו הם מחכים כבר בא, ובזאת משכו אחריהם לבות רבים מן הפלשים, אשר קבלו את דת הנוצרים. מספר הפלשים שנשארו ביהדותם הם בערך חמשים אלף נפש. בחיצוניותם קשה להבדיל ביניהם ובין יתר תושבי הארץ, והתיירים לא ראו אותם כראות ענף מן הגזע היהודי. הפרופיסור יוסף הלוי היה הראשון, אשר חקר ומצא כי יהודים הם, וכי מספרם חמשים אלף, הוא הטה את לב יהודי צרפת אל הקרובים שנתרחקו, וביהוד את ראשי „חברת כ ל י ש ר א ל ה ב ר י ם", ודרש שישלחו אליהם מורים עברים וספרים עברים על מנת להשיבם למקורם היהודי. החברה האמורה הקשיבה להצעת הלוי, ולבה בל עמה. בכל זאת שלחה משלחת מומחים לחַפֵּש לחקור את הדבר. נשיא המשלחת הזאת היה הרב חיים נחום (לפנים חכם באשי בקונסטנטינופל, וצתה באלכסנדריה של מצרים) והשתתף בה גם שאר בשרי, הד"ר אֶברלין, המשלחת נסעה, חקרה ושבה, וראש המשלחת התנגד להצעת הפרופיסור

הלוי, והחברה „כי״ח״ נסתלקה מכל הענין הזה. אחרי זמן מה נסע הד״ר פייטלוביץ לחבש, וחקר ודרש, ושב והסכים לדעת הלוי, אף התחיל לטפל בעניני „יהודי חבש״ במרץ רב. אחדים מבניהם הצעירים הביא לאירופה, גדלם בבתי מדרש למורים, ואחרי כן החזיר אותם למולדתם והיו מורים לאבותיהם, לאחיהם ולקהלותיהם. ובאירופה ובאמריקה נוסדו ועדים המאספים כסף להחזקת בתי המדרש ובתי התפלה אשר לפלשים בחבש. בעת ההיא, בערך 1897, נסע הפרופסור יוסף הלוי עוד פעם להבש לתהות על קנקנם של היהודים, אשר הוא גלה מקור מחצבתם. בדרך שובו מחבש לאירופה סר לארץ ישראל. הוא בא גם לרחובות והתארח בביתי ושלש הרצאות על הפלשים קרא בביתי באזני האכרים והפועלים. בהיותנו לבדנו, התחיל לשאול אותי, בכמה עלו לי ההוצאות השונות ברחובות: כמה הוצאתי על נטיעות, בנינים, „בקשיש״ וכדומה. באמת לא חפצתי לגלות לו את כל זאת, פן תצא מואת רעה לפקידות הברון, כי פקידי הברון התנהגו עמדי בידידות והרבו להועיל לי בהשפעתם אצל הממשלה התורכית, ולא חפצתי להתקוטט עמהם. הוא הבטיח לי, כי כל מה שאשמיע לו יישאר בחובו ולא יגלה אותו לאיש, מלבד לברון, שבקש ממנו לחקור את הפרטים האלה. ולפי שכונתנו ביסוד רחובות היתה גם זאת—להראות לברון, איך יהודי רוסיה יכולים לבנות מושבה כדבעי ובהוצאות יותר קטנות מאשר עולה בנין מושבה לפקידי הברון, אמרתי אל לבי, שאין אני רשאי להעלים את הדברים ממנו. ובכן פתחתי את ספרי החשבון והראיתי לו את כל המספרים שחפץ לדעת, והוא רשם לעצמו.

אני משער, כי הידיעות שמסרתי ליוסף הלוי, הן שגרמו, כי הברון שלח לאחר זמן אדם מומחה לבקר את מושבותיו ולהוכח אם לא הרבו לפזר את כספו ללא צורך. ועוד חושב אני, כי כל אותו השנוי שהכניס הברון בשנת 1900 לשטת ההתישבות שלו, מה שפטר את מר שיד ממשרתו הגבוהה ומסר את כל מושבותיו לרשות י״א—הכל בא כ„פועל יוצא״ מאותן הידיעות שהגיעו אליו מרחובות. כך השגנו את המטרה הראשית אשר לשמה יסדנו את „מנוחה ונחלה״ ובנינו את רחובות.

שכנינו הערבים

אדמת הורן, שנקרא שמה בישראל „רחובות"—כפרים ערביים סביב לה. הכפרים זרזוגה ובֻּנה (בַּנה) ממערב, הכפר סרפנד (צריפין)—מצפון, אגר (עקרון הישנה)—מדרום. מלבד אלה נמצאו בשכנותנו עוד שני כפרים: מרר ואלנבאבי. ומלבד הכפרים נמצאו בקרבתנו שני שבטים בידואים: אחד ממזרחה של רחובות, השני לצפונה. הבידואים הללו לא היו שבטים נודדים, כאחיהם אשר בעבר הירדן או בדרום ארץ ישראל. הם ישבו במקומות האלה עשרות בשנים, וקרובים היו לרחובות. מלבד מה שגדלו בקר, היו חוכרים כברות ארץ וזורעים אותן תבואה.

שטחה של הורן הכיל מעט יותר מעשרת אלפים דונם. בעלה של הורן היה אפנדי עשיר, ערבי נוצרי, אשר חי ביפו. מכל השטח הגדול הזה היה מחכיר לפלחים קרוב לשש מאות דונם, והם שלמו לו בדמי־אריסות חלק גדול מתבואת האדמה. בעת אשר קנינו את הורן היו השכנים אשר מסביב עניים ואביונים גם בחומר גם ברוח. מצבם הכלכלי היה נורא. הממשלה התורכית מצצה את לשד עצמותיהם. את כל מסי הארץ היו מטילים על הפלח. הסוחר לא היה משלם מסים כל עיקר. חרושת כמעט שלא היתה בנמצא בארץ כלל. המכס, שהיו גובים מסחורות חוץ המובאות אל הארץ, היה פחות מאד, ומי שנתן „מתנה" לפקיד המכס, היה משלם עוד פחות מן הסכום הקבוע. כל אלו ההכנסות לא היו מספיקות איפוא לקיום הארץ וממשלתה. לכן היתה הממשלה מוציאה את כל הכנסתה מאת עובדי האדמה. תחלה היו אומרים: לפי שכל אדמת המדינה שייכת לממשלה, וברשות עובדי האדמה היא עומדת רק כל זמן שהם עובדים אותה, לכן חייבים עובדי־האדמה לשלם לממשלה מעשר, כלומר את החלק העשירי מתבואת אדמתם. אבל עם שטף הזמן הכבידו עוד יותר את עול הפלח. כן היה חיב לשלם את מסי הדרכים: לעשיתן התקונן. אמנם מעולם לא היו כובשים דרכים, ואת הכסף שנקצב לכך היו הפקידים

משלשלים לתוך כיסיהם. ובאין דרכים, הרי אין צורך גם בתקונן. אבל בספרי הממשלה היו רשומות כל ההוצאות אשר לא הוצאו, והפלח היה מחויב לסלקן. וכך היה המצב גם בתקונים אחרים, אשר להלכה היו נעשים, ולמעשה לא דאג איש להם שיעשו, וגם את ההוצאות הללו העמיסו על הפלח, ואת הכל היו גובים מתבואת אדמתו, וכך הגיע „המעשר" עד כדי שלשה עשר אחוז ויותר.

מלבד זאת היה מנהג קיים בתורכיה, שלא הממשלה עצמה גובה את מסיה על ידי פקידיה, אלא דבר גבית המסים נתן בחכירה, על ידי הכרזה פומבית, לכל המרבה ב„מחיר". החוכרים היו אפנדים עשירים, היושבים בערים. והם היו מוצצים את דמי הפלח במדה שאין לשער. ראשית, היו שמין את הכנסת הפלח בהרבה יותר ממה שהיתה באמת. וה„מעשר" שהיו גובים ממנו, לפי הערכה זו, היה עולה עד כדי עשרים וחמשה אחוזים. לפי הדין יכול היה הפלח לסלק את המעשר בתבואה כמו שהיא, ולא בכסף. אבל „דברי הלכה לחוד ולחוד שוטף זרם החיים". כי החוכר היה תמיד אפנדי עשיר, כלומר איש תקיף ואחד מ„אנשי שלומם" של פקידי הממשלה. וכך השתמש בכח השפעתו והכריח את הפלח שישלם את מעשרו בכסף מזומן. ולפי שאין שמאים להכנסת הפלח, מלבד חוכר המס, לכן היה מעריך את הכנסת הפלח כפי ראות עינו וחפץ לבו והיה נוטל עשרים וחמשה אחוזים תחת שלשה עשר. וכפר שלם כי התקומם וחפץ לשלם דוקא בתבואה ולא במזומנים, היה החוכר מעמיד אנשי צבא תורכיים לשמור על הגורן אשר ממנה הוא נוטל את המעשר. הגורן נמצאת תמיד בחוץ, וההוכר אינו נותן לדוש את התבואה, באמתלא, כי עתה אין לו פנאי להיות נוכח בשעת הדַּיש ולשמור על חלקו. ביני לביני, והזבובים עושים כלה בתבואה, והשומר ההיל עושה כלה בכל מיני מזונות שנמצאים ברשות הפלח: תרנגולות, ביצים, חמאה, גבינה, ולפעמים לא יבוש מקחת גם כבש למלוי כרסו. באמצעים כאלה היה החוכר מביא את הפלח לידי הכרה, שנוח לו לשלם במזומנים מהיות צפוי לגזלה כזאת.

מלבד כל הפורענויות האלה היתה עוד חובה על הפלח, שכל אחד ואחד מבניו מחויב לעבוד בצבא. כך היו לוקחים מהפלח את בניו הגדולים שהיו לו לעזר בעבודת האדמה, ולא היה יכול לעבוד את כל שדהו. אמת, הברירה היתה בידו לפדות את בניו מעבודת הצבא—בכסף. אבל לכך היה דרוש לו כסף מזומן. האפנדי העירוני, „בעל טובה" מסבעו, היה ממציא לו את הכסף הזה בהלואה. אבל אז היה נשאר הפלח עבד לאפנדי, ועבֶד

לעולם. כל ימי חייו לא היה יכול לטלטל לו עוד, לא רק את הקרן, אלא אפילו את הרבית. הפלאח היה עובד אדמתו, אבל התכנסה היתה שייכת ל„בעל הטובה", לאפנדי.

כך היה מצבם הכלכלי של הפלאחים, בעת אשר קנינו את אדמת דורן, בכפר זרנוגה חי שיך, אשר הצי מכפר היה קנקנו, שרכש לו, כנראה, באופן האמור לעיל. באחוזתו עבדו פועלים ערבים, אשר לא שלם להם בשכר עבודתם כלום. הפועלים ונשיהם ומפם עבדו בשבילו כעבדים נרצעים. יכלות הקציר היה השיך נותן לכל משפחת פועלים שק מלא שבלי תבואה. את השבלים צריך היה הפועל לדוש בעצמו, ואת זרעוני החמה היו הנשים טוחנות במחנת יד (ריחים) וקומץ זה היה צריך להספיק מזונות לכל המשפחה לשנה תמימה.

הפלאחים היו חיים במאורות עשויות חומר, ולא היו להן לא חלונות ולא פתח. חור גדול באמצע הסיר היה משמש פתח לבאים ויוצאים. כל המאורה היתה בת חדר אחד—אם אפשר לקרוא למדור זה בשם חדר— והסרת רצפה. לא היו כאן לא כסאות, לא שולחן, לא קערות, לא כפות ולא מזלגות. על הארץ המרופשה ישנו כולם יחד, ומקערת עץ גדולה אחת אכלו כל הגברים, ואצבעות ידיהם שמשו להם מזלגות וכפות. וכשאכלו והותירו, היו הנשים אוכלות את השיריים. זה היה אופי החיים בכפרי הפלאחים.

וכמצבם החמרי כן מצבם התרבותי. בכל הכפר נמצא רק איש אחד אשר ידע כתוב. הוא נקרא „פַּתְיָב", כלומר: סופר הכפר. כל יתר שוכני הכפר לא ידעו קרוא ולא כתוב. וכשהשיכים היו צריכים לחתום את שמם על איזו תעודה, היו חותמים באחד משני האופנים הללו: או שהיתה להם חותמת־נחושת, ובה חרות שמם, והיו מושחים על החותמת בדיו ושמים אותה על הנייר, או שהיו טובלים את אצבעות ידיהם בדיו ומניחים אותן על התעודה, במקום התימה. ואם אחד מאנשי הכפר היה צריך לערוך איזו תעודה, לא היה לו צורך לכתוב — משום שלא ידע לכתוב — אלא הכל היה נעשה על ידי אדם רשמי, שהיה מעמיד שני עדים, ואלה העידו כי באזניהם שמעו, שפלוני בן פלוני צוה לערוך תעודה זו. בתי ספר בשביל ילדים לא היו בנמצא בשום כפר, וגם בערים לא היה מספרם רב. ואם באיזו עיר נמצא בית ספר, לא היה גם הוא ראוי לשם זה. זה היה חדר גדול חסר אור, אשר כל התלמידים היו יושבים שם על הארץ. המורה, כביכול, היה מלמד אותם לצעוק בקול פרקי קוראן שלא הוא ולא הם

הבינו אותם כדבעי. מצב פרוע זה גרם, ראשית, להרבות שלטונו של העשיר שיעשה בעני כל מה שלבו חפץ. ושנית, הביא את הפלח לידי מדרגה מוסרית נמוכה כל כך, עד שאתה מוצא בפלח כמעט כל אותן המדות הרעות שנקראות בתורה בשם „דרכי האמורי". ועד היום הם מחזיקים בהן...

ומצב הבריאות של הפלחים היה גרוע עוד יותר. בכפרים לא נמצאו רופאים, והרופאים אשר נמצאו בערים לא היו מבקרים את הכפרים. על מציאות ביח־מרקחת לא ידעו כלל ולא השתמשו בו. הם סבלו ממחלת הקדחת ומחלי־עינים (הגרענת) ולא בקשו שום תרופה נגדן. החולים במחלת העינים היו מהלכים בחוץ בעינים עצומות למחצה או סגורות לגמרי, ובמספר כה רב, עד שהנפש היפה היתה סולדת למראיהם. בכל מקום נפגשו עורים, המונים. הקדחת היתה נושלת את קרבנותיה ביחוד מבין הילדים. ומספר הקרבנות היה רב כל כך עד שהאוכלוסים לא התרבו כלל, ואף הלכו הלוך וחסור.

כאמור, הכילה אדמת דורן קרוב לעשרת אלפים ושש מאות דונמים. מאלה היה בעל הקרקע הקודם נותן לחכירה לבידואים שש מאות דונמים בערך, והיו אלה שכנים קרובים, בעלי מיצר, לרחובות. בהיותנו אנשים חדשים בארץ, אשר את שפתה לא ידענו, ומנהגי המקום זרים לנו, נפלה התגרה הראשונה בינינו ובין הבידואים בעת שאלה זרעו את אדמתם. אנחנו הבינונו, כי אחרי אשר קנינו את האדמה, שלמנו מחירה, קבלנו שטרי־קניה מאת הממשלה — הרי אנחנו בעלי הארץ, ואין לאחר דעה עמנו. לכן לא חפצנו כי הבידואים, הם ונשיהם וטפם ומקניהם, יבואו וישבו על אדמתנו. אנחנו נטענו כרמים, ויראנו פן ישחיתום מקניהם. בקשנו מהם כי יעזבו את הארץ, והם טענו כי חכרו את אדמתם לשנתים, וזרעוה רק פעם אחת, תבואת קיץ, לכן רשאים הם לזרעה תבואת־חרף, לקצרה, לדושה, מלאכה שתארך כל ימות הקיץ, ואחרי כן ילכו. אנחנו לא ידענו אם אמת בהיתם. לכן בקשנו מאת חנקין לבוא אלינו ולבאר לנו: מה שורש דבר נמצא בזה. חנקין אמר לנו, כי הבידואים צדקו. ובכן התפשרנו עם הבידואים והתנינו כי יסיעו את אהליהם מעל אדמתנו אבל יכולים הם לבוא ולעבוד את האדמה אשר חכרו, עד אשר יאספו את תבואתם מקציר תבואת החורף. כך נגמר הסכסוך הראשון בינינו ובין שכנינו בכי טוב.

אחרי ימים מועטים קם סכסוך חדש בינינו ובין הבידואים ושכנים אחרים. וזאת סבתו: מנהג הוא אצל הערבים, כי כל צמח השדה שלא נעבד ולא נזרע בידי איש, אלא מאליו צמח, שייך לכל, ולא רק לבעל השדה. לצמח או לעשב זה היו קוראים: „האדא מן אללה", כלומר „מתנת אלהים" היא. ואף על פי שהקרקע מקנת כספך היא, אבל עשב־השדה הגדל מעצמו שייך לכל, ורשאים הם לשלוח את בעירם לרעות על שדה הפקר זה. אנחנו לא חפצנו בזאת משני טעמים: ראשית, היה לנו עדר בהמות, והמרעה בחוץ היה לנו לעצמנו, ושנית, לו באו עם העדרים רועים אחראים, שהיו משגיחים על הבהמות שלא תלכנה לרעות בכרמינו הנטועים, אפשר שלא היה איכפת לנו הדבר, והיינו מרשים להם לראות את עדריהם בשדותינו. אבל הם היו מוסרים את עדריהם לידי נערים קטנים, והיינו חוששים פן יבואו לתוך כרמינו הרכים וכל עבודתנו שהשקענו בהם תהיה מרמס לרגלי הבהמות. לכן העמדנו שומרים יהודים וערבים, שישגיחו על גבולותינו ולא יתנו לעדריהם לבוא בגבולנו.

הסכסוך הראשון בינינו ובין שכנינו בגידון זה היה לנו עם הבידואים אשר מצפון למושבתנו. רועה אחד שלהם נהג את עדרו לתוך אחד מכרמינו. שומרינו התנגדו לכך. הרועה התחיל לכשכש בהרב. אחד משומרי המושבה ירה מרובה, והרועה נפל לארץ. הבידואים הרימו זעקה גדולה, כי היהודים המיתו אותו. נתאספו עוד המוני בידואים, רוכבים על גמליהם, ובשי הבידואים התחילו מיבבות—כדרכן עם המתים. הבידואים הפצו להשכיבו על גמל ולהביאו למחנם. המקרה הרע קרה על אדמתנו, על הגבול בין מושבתנו ובין הבידואים אשר מצפון לה. הקולות הגיעו אל המושבה. הפעמון הגדול צלצל. יצאתי מלשכתי ורצתי לעבר ההוא אשר משם עלו הקולות. פגשתי אכר ששב ממקום המעשה, והוא אמר לי, כי ערבי אחד מוטל מת, ולא כדאי הדבר שאבוא שמה. אבל אני חשבתי אחרת. לי נראה, שדוקא בעת צרה עלי להיות במקום הפורענות. באתי, שמעתי את הקולות ואת יבבות המקוננות הערביות, וגם את שיך הבידואים מצאתי פה, אותו השיך שהיחסים בינינו היו ידידותיים עד מאד.

השיך היה נבער ודיק כיתר הערבים. אבל שכל טבעי היה לו והדרת פנים רבה. כאשר היה מגיע אל ביתי, והוא רוכב על סוסו הערבי הטהור, נדמה לי, כי כך היו נראים אבותינו הראשונים מתקופת התנ"ך. הוא היה כבר זקן מאד, אבל בתנועות גוו, וביהוד ברכבו על סוס, נראה היה כאדם צעיר. בגשתי אל ההמון ובראותי כי חפצים הם להשכיב את

המת על גמל ולקחתו אתם, בקשתי מאת השיך, שיצו על אנשיו לשוב למחנם. אנחנו נקח את המת על עגלתנו ונביאהו אל המושבה, ואני אשלח לרמלה, להביא משם ועדה ממשלתית שתחקור את דבר האסון.

אחד מפועלינו, יליד הארץ, יודע את שפת הערבים ואת מדותיהם, אמר לי, כי הוא נסה להקים את המת באמצעים שונים, ולא עלה הדבר בידו. הוא דגדג את עקבו, דקר אותו במחטים, והלה לא נדנד עפעף. אין זאת כי אם מת האיש. אולם חובש המושבה אמר לי כי הוא פתח את עיני הערבי, ונראה לו כי העינים עיני איש חי. לו לקחו אותן הערבים למחנם, היו אומרים: יהודים הרגוהו, ואנו היינו מובאים בפלילים. אבל אנכי עמדתי על דעתי, להביאו אל המושבה, וכן עשו. הבאנו אותו אל המושבה והשכבנו אותו בלשכתי. השתמשנו בכל האמצעים, לנסות ולהוכח אם חי הוא או מת, והוא לא גלה שום סמני חיים. ובכן החלטנו, כי עד שתבוא הועדה נניח אותו במרתף אשר לאחד מבתי „מנוחה ונחלה", ושם ננעל אותו. והמרתף אשר בו הניחו אותו נמצא בבית שסרם נגמר בנינו. הגג טרם נמתח על הבית, ונטפי גשם היו חודרים ונוטפים אל המרתף. האויר היה איפא רסוב שם מאד. הפועלים היו מכינים שם את ארוחתם. הלחות שבמרתף בצירוף עם החום גרמו לכך, שהמון בריות קטנות רחשו שם, זעומות ונושכות—עד כדי אכילת אדם בעודו חי. והנה, אחרי שהערבי סכב שם כרבע שעה, התחיל דופק על הדלת ולבקש רחמים, שיוציאו אותו משם. המת קם לתחיה! ואני גם אז לא יכולתי להבין, וגם עתה איני יכול להשיג, איך זה יכול איש חי להראות כמת שאין בו כל רוח חיים?... כאשר באה הועדה לא היה לה מה לעשות. אבל להפטר בלא „בקשיש" אי אפשר היה. בלעדיו לא היו אנשי הועד יכולים לזוז ממקומם. לכן נתתי להם את אשר להם. זה היה לי ה„בקשיש" הראשון אשר בידי נתתיו, ונתינה זו הכאיבתני מאד.

ימים רבים לא נראה הערבי הזה במושבה, כי בוש ממעשהו. וכאשר התחל שוב לבוא, היו היהודים קוראים אותו „ולד מת" כלומר: הילד המת.

ושוב פרץ סכסוך בינינו ובין הבידואים אשר בצפונה של רחובות, בשביל מלתא זוטרתא; וכאן היה עלי לכנן „קרב" כביכול. הדרך המובילה מראשון־לציון, דרך ואדי־אל־חנין (עכשיו נס־ציונה) לרחובות. עוברת על פני הר חול שנמצא או על גבול רחובות (עתה שייך כל השטח הזה, עם ההר יחד, לרחובות). על השטח הזה ועל ההר הקימו להם הבידואים את

אהליהם, וסם היו תרים ובוחרים להם כברות־אדמה הראויות לזריעה. ועגלות רחבות היו עוברות יום יום דרך ההר הזה, עד ראשון ועד יפו. הנסיעה בחול קשה לסוסים, בידוע, וכל השטח ההוא היה אדמת חול. אבל הדרך שמצאנו, בשעת קניה, נתקשתה מן הנסיעה התמידית עליה ומרגלי הגמלים שהיו עוברים ושבים בה, והנסיעה בה לא היתה קשה כל כך. והנה ביום בהיר אחד מצאנו כי הבידואים חפרו תעלה לרוחב הדרך, והנוסעים בה צריכים היו לנסות הצדה ולנסוע בחול אשר סרם עלתה עליו עגלה. וזאת לדעת, כי הערבים אינם מובלים את שדותיהם, ובימים ההם סרם ידעו שובול נוהג בעולם. אבל למעשה ידעו, כי אדמה כבושה לעוברים ושבים, אשר סוסים, גמלים וחמורים מטילים עליה גללים, מצמיחה יותר טוב מאדמה אחרת. ובכן כבשו להם את הדרך לשדה.

כשנשאלו הבידואים, מדוע עשו כן, ענו בפשטות כי הם חפצים לחרוש את השטח הכבוש־לדרך ולזרוע אותו תבואה, ולנוסעים הבריחה לנסות הצדה. לא יכלו אנשינו לראות בצער הסוסים, מושכי העגלות בחול עמוק כל כך, וילכו וימלאו את התעלה עפר. קמו הבידואים ויכרו את התעלה שנית. וילכו בעלי העגלות ויסתמוה שנית. כך נשנה הדבר פעמים אחדות. אנחנו טענו, כי את הדרך הזאת מצאנו פה ואין לנו חפץ ואפשרות למשוך ידנו ממנה. והבידואים טענו, שצריכים הם לזרוע את הדרך הכבושה תבואה, משום שפה היא מטיבה לצמוח. כאשר ראינו שאין לדין ודברים סוף, בחרתי חמשים איש מבין צעירי הפועלים והאכרים, זיינתי אותם באַלות וישלחתים על ההר. ארבעים מהם יעמדו ברגלי ההר, ועשרה מהם יעלו מעלה לסתום את התעלה עפר. אמרתי, כי כאשר יראו הבידואים, כי אלה סותמים את התעלה אשר חפרו, בודאי יתאספו וישתדלו לעכב בעדם. אז יתנו אות, ועלו גם ארבעים הפועלים הנותרים על ההר, ואם יראו נחיצות בדבר, יכבדו את הבידואים העקשנים באַלות אשר בידיהם.

היום ההוא היה יום גשם, והפועלים לא יכלו לעשות את מלאכתם בכרמים, על כן קבעתי את היום ההוא לענין־התעלה. ואמנם קרה הדבר כמו ששערתי מראש: כל חמשים הפועלים השתתפו ב„קרב". וסופו של דבר היה, שהבידואים הבטיחו כי לא יוסיפו עוד לחפור תעלה בדרך. הם גם הזמינו את אנשינו לאהליהם, לכבדם בקפה שחור כמנהג המקום. פועלינו אמרו כי אין שעתם פנויה לשבת, כי ממהרים הם לשוב אל המושבה. וכשהראו להם הבידואים כי גשם טורד נופל, ענו הפועלים בגודל

לבב: אין אנחנו יראים לא את האש ולא את המים. לקחו את אלותיהם בידיהם וחזרו אל המושבה.

המעשה הזה השאיר רושם עמוק בלב הבידואים ובהכרתם. עוד בערב היום ההוא באו השיכים וזקני השבט אל המושבה. הם התנצלו והצטדקו על אשר קרה, ובקשו כי מהיום והלאה נחיה בשלום. בקשנו מהם לבוא אל מטבח הפועלים ושם ערכנו להם סעודת ערב כ„סעודת שלמה בשעתו". יחד אכלנו, ובזאת כרתנו ברית שלום רשמי. למן היום ההוא והלאה לא פגעו עוד בדרכינו.

אף על פי שכרתנו ברית שלום רשמית בינינו, כמנהג, בכל זאת הגיע הדבר לסכסוך חדש בין רחובות ובין הבידואים, אשר במזרחה ואשר בצפונה. עוד פעם פרצה מריבה בינינו בגלל המרעה לבהמתם, אשר רועיהם לא שמרו עליה כדבעי ושומרינו גרשו אותם כליל מעל אדמתנו.

שני שבטי הבידואים התאחדו אז ועלו עלינו משני עברים. הפעמון הגדול צלצל, וכל תושבי המושבה התאספו מסביב לביתי שעמד על גבעה. כלי זין היו לנו רק מעט. בכל זאת הזדיינו עשרים וששה צעירים ברובים ואקדחים, ונשי המושבה לקטו אבנים חמרים־חמרים, שאם יהיה צורך וסקלו את הבידואים באבנים. ראינו, כי מרחוק, משני עברים, עומדים בידואים למאות. מהם הולכי רגל, ומהם רוכבים על סוסים. בין שני המחנות, שלנו ושלהם, היה עמק. צעירינו הפצו לרוץ אל הבידואים ולהתחיל בקרב. אבל אני עמדתי לפני המחנה ואקדח בידי, ואמרתי לצעירינו כי איש בל יהין לירות ולשפוך דם. אם הבידואים יאבו להתנפל עלינו, הרי יעברו בעמק נגדנו, והיה כאשר יקרבו אלינו, עוד תהיה לנו שהות למדי לירות בהם.

והבידואים, אם כי מספרם היה רב משלנו, בראותם כי עומדים אנחנו הכן וכלי זין בידינו, לא החינו לרדת מן ההר אל העמק ולהתקרב אלינו. כך נשארנו עומדים, איש על מחנהו, מעת לעת שלם. איש מאתנו לא זז ממקומו.

אז שאלתי את אנשינו: מי מהם מוכן לקבל עליו את התפקיד הקשה, לבקוע לו דרך במחנה הבידואים ולבוא לרמלה ולהודיע לממשלה את כל אשר קרה. שנים מפועלינו, שני אחים, לקחו את הטובים מסוסינו ויבקעו במחנה הבידואים. אחד מהם נסע לרמלה והשני לראשון־לציון. עוד בלילה ההוא באו אכרים מראשון־לציון לעזרתנו. ובבוקר הגיעו

מרמלה חיילים אחדים ומפקד אחד. כמעט ראו הבידואים את החיילים ויברחו וישובו לאהליהם. ספרתי למפקד את אשר קרה. הוא שאל אותי, אם חפץ אני שיאסרו את הבידואים וימסרום לדין? עניתי לו, שאין אני חפץ ללכת עם הבידואים בקרי, כי חפץ אני לחיות אתם בשלום. אבל צריך ללמדם מוסר, למען לא יוסיפו עוד לעשות כמעשה הזה. לכן אני חפץ, שיכריחו אותם להתרחק מעל גבולותינו, שלא נבוא שנית לידי מהלוקת. המפקד בקש ממני, שארכב עמו ועם חייליו יחד ואראה להם עד היכן צריכים הבידואים להתרחק, למוב לנו. וכן עשיתי. עם הבידואים אשר מצפון לא היו לנו שום קשיים, משום שהשיך שלהם היה מידידי וצוה על אנשיו לעשות ככל אשר אבקש. אבל הבידואים אשר ממזרח לרחובות סרבו למלא את מצות האופיצר. כאשר הגענו לאהליהם, לא נמצא שם אפילו איש אחד. זה היה שכסיס שלהם תמיד. בדעתם, כי הפקיד או החייל לא יפגע באשה, היו משאירים את נשיהם ובניהם במחנה, והם, האנשים, היו נעלמים ממראית עין, ומי יתור אחריהם?

אבל החיילים התורכים כבר ידעו את השכסיס הזה, אף היתה להם סגולה בדוקה כנגדו. בנשים לא פגעו, אבל היו „מתאזרחים" בבית ודורשים מזון. ובשביל מזון־סעודה אחת היו מאספים אל תחת ידם את כל אשר נמצא בבית או באהל: חמאה, גבינה, ביצים, עופות—כל מה שהיו יכולים לקחת עמם. כאשר ראו הנשים את אשר אלה מעוללים למו, שלחו שליח להשיב את בעליהן הביתה. הם שבו, ועל פי פקודת האופיצר קפלו את אהליהם והטעינום על גמליהם ויסעו לדרכם, הם ונשיהם וטפם וכל רכושם עמם. כשנתרחקו מגבולנו כשני־קילומטר, שאלו אותי הבידואים, אם די במרחק הזה? אמרתי למפקד החיילים, כי ירפה מהם וכי במקום הזה יעמידו את אהליהם. מעות קטנות חלקתי לילדים, והבידואים היו שבעים רצון שלא משכו אותם לערכאות ואיש מהם לא נאסר. מן היום הזה והלאה היינו ידידים ושום תגרה לא נפלה בינינו. רבים מהם עבדו אצלנו. השיכים היו מבקרים אותנו, ביחוד בחגים.

כדאי להזכיר, כי השיך של הערבים אשר מצפון לרחובות היה איש אינטליגנטי מטבעו. לעתים היה מדבר בעניני פוליטיקה כאיש בעל השקפות עמוקות. הדבר היה בנובמבר (1898) בעת שוילהלם השני, מלך אשכנז, בא עם האורחה הגדולה אשר לרגליו לבקר את קונסטנטינופל וארץ ישראל, כאורחו של השולטן. כל ההוצאות לכך לוקחו מאוצר המלכות התורכי. ספרו, כי הבנקיר היהודי זַלְיִרו, בירושלים. קבל פקודה מקונסטנטינופל,

לסלק לממונה על אוצר המלך האורח, כמה שידרוש. בא הממונה הזה ודרש חצי מיליון פרנקים בזהב. ולירו שאל אותו, באיזו מטבעות הוא חפץ? בנפוליונים צרפתיים או בהצאי־נפוליונים? ואם במרקי־זהב אשכנזים—הבוחר הוא במטבעות בנות עשרים, או בבנות עשרה מרקי זהב? בפונטים אנגליים, או בחצאי־פונטים? בפונטים תורכיים או בחצאי פונטים? ובשביל שולירו הכין את עצמו כל כך לבואו של מלך אשכנז, מה שנחשב לכבוד גם לשולטן—קבל הבנקיר מדליה מאת השולטן אדונו.

דבר בוא הקיסר לארץ ישראל השיל סערה גדולה בין פקידי המלכות אשר בארץ. באורח רשמי נהגו לאמור, שבין יפו ובין חיפה נמצא כביש נוח מאד, לעוברי דרכים, אבל באמת נמצא הכביש הזה רק על הנייר, ועם בוא הקיסר צריך היה למהר ולתקן את הדרך איך שהוא, מה שעלה בדמים מרובים. בירושלים ערכו הגיגה גדולה לכבוד הקיסר, וגם זו עלתה בכסף לא מעט. אחרי שעזב וילהלם את הארץ, בא השיך ההוא לבקרנו. ובשבתנו על כוס קפה שחור אמר אלי בלשון זו: אין אני יודע מדוע מלכי אירופה חפצים להלחם בשולטן שלנו, הן יכולים הם לשלוח לנו אורחים הגונים, כמו קיסר אשכנז, שש פעמים בשנה, ואז היתה הארץ כולה חרבה עם השולטן יחד.

אחרי שחדלו הסכסוכים בינינו ובין שכנינו הבידואים, חיינו בשלום עמהם, מאז ועד היום הזה. הם הכירו לדעת אותנו ואנחנו אותם, ושני הצדדים הרגישו כי יוכלו לחיות בשלום, מה שיביא רוב טובה לשנינו. אבל... לא חפץ האל. מה עשה? הזמין לנו שכן רע, את הכפר זרנוגה, ממערב לרחובות. נמצא שם שיך (אחד משלשה) שהיה העשיר היותר גדול בכפר. אמרו עליו, כי מחצית מאדמת הכפר היא קנינו, ופועליו—עבדיו. הם עבדו בלא מחיר כמעט. כסף לא ראו מעולם. הוא היה פוטר אותם בשני שקים שבלי חטה אחרי הקציר. ראה השיך הזה, כי פועלים באים לעבוד במושבתנו ואנחנו משלמים להם שכר הגון ובמטבעות זהב, ולא מצא הדבר חן בעיניו, ויהי לשונא לנו. הן שחררנו את עבדיו מתחת עולו. ויחכה השיך למקרה, שיוכל להתנפל עלינו. והמקרה בא. אני הלכתי ליפו בעניני המושבה, ובלשכתי נשאר פועל משכיל אחד, שזה לא כבר בא ממוסקבה. את השפה הערבית לא ידע. במלים השתים אשר ידע היה משתמש בכל מקרה שבא לידו: במקומם או שלא במקומם. השיך בא אל לשכתי להתאונן על אשר אכרינו גרשו את הרועים שלו ועדריהם מעל

אדמתנו. וכאשר לא מצא אותי, פנה אל הפועל שנשאר במקומי, והפועל ענה ערבית, מה שידע. אבל המלים שידע לא היו מן הענין. לאחר כך ספר השיך, שבמלים הללו זלזל הפועל בכבודו. אבל זה היה תירוץ מוכן ומזומן למפרע, כי עוד טרם דבר עם הפועל, כבר הכין לו על הגבול שבין זרנוגה לרחובות מחנה גדול מידידיו, וכמעט יצא מן הלשכה, נתן אות לאנשיו והם התנפלו על המושבה וערכו פוגרום אמתי. הם שברו הלונות ובזזו את הכל מהחנות היחידה שהיתה אז במושבה. הפעמון הגדול צלצל, והפועלים שעבדו בגנים ובכרמים הסמוכים למושבה נתקבצו להגן על רחובות מהתנפלות בני זרנוגה. אבל לאסוננו לא נמצא במושבה איש שיכול לעמוד בראש ההגנה. לו יצא מי שהוא מן המושבה ורכז את הפועלים במקום אחד, ונכנס למושבה בתור מתנפל על המתנפלים, והיתה תבוסת בני זרנוגה שלמה. אבל לא נמצא המנהיג למגינים, וכמעט נכנסה הפלוגה הראשונה וראתה המון ערבים רב כל כך, נפחדו וינוסו. באה פלוגה שניה, וגם אנשיה לא מצאו איש שילך בראשם—ויברחו גם הם על נפשותיהם. לאשרנו נמצא בעת ההיא במושבה ערבי אחד מרמלה שעמד בקשרי מסחר עמנו, ראה את אשר אחיו עושים לנו, עמד והזהיר אותם כי הוא יבוא ויעיד נגדם בפני השופט. אז נסוגו המתנפלים אחור.

והועד שלח רוכב ליפו, להגיד לי את כל המוצאות. הרוכב פגשני ליד מקוה־ישראל, על דרכי לרחובות. וכאשר ספר לי את אשר קרה, שבתי ליפו, חפשתי ומצאתי את חיים בֶּקר—מוכתר היהודים ביפו—(כך נקרא בא־כח היהודים בפני הממשלה) שהיה תמיד המתוך ביני ובין פקידי הממשלה, ובקשתי ממנו שילך אל הקימקם וידרוש ממנו לשלוח חיילים לרחובות. בֶּקר חפץ שגם אני אלך עמו אל הקימקם, אבל אנכי מאנתי, משום שלא ידעתיו ועדיין לא קבל ממני כל „מתנה"... יראתי, פן בראותו אותי, ימלא חימה ולא ימלא את בקשתנו. אבל המוכתר הבטיחני, כי מכיון שאין הקימקם יודע אותי, לא יגלה גם הוא, בקר, את שמי, אלא יאמר כי שלוח אני מרחובות להתריע על הרעה—והסכמתי.

באנו אל הקימקם. בביתו מצאנו אספה רבה של „פני" הערבים אשר ביפו, ועל יד הקימקם ישב אותו הערבי, אשר היה הסרסור המתוך בינינו ובין מוכר אדמת דורן, והוא ידע אותי היטב. ראיתי, איך גחן ולחש לקימקם על אזנו. הבינותי, שאמר לו, כי אני הוא מנהל רחובות. כאשר מסרתי את בקשתי לקימקם, שאלני בתמיהה: איך? ישנה מושבה על אדמת דורן, ושם יהודים יושבים ונוטעים כרמים, ואין אני יודע מזה

דבר? רמז קל להבין שהוא מתרעם עלי, על שעד עתה לא חשבתי לנחוץ להתראות עמו ולכבדו ב„מתנה". אמרתי לו, כי על זה נדבר בפעם אחרת, אבל לעת עתה יואל נא לשלוח חיילים. הוא מאן למלא את בקשתי.

ובינתים הגיעה השעה השתים עשרה בלילה. אלהים יודע ועד, שלא חפצתי לפנות לעזרת הקונסול הרוסי ולמשוך אותו אל כל הענין הרע הזה, אבל אנוס הייתי להכנע בפני ההכרח. יראתי פן יחדשו הערבים את התנפלותם על המושבה, לילה, וצריך הייתי לבקש אמצעי הגנה.

באתי אל הקונסול. העירותיו משנתו וספרתי לו את כל אשר קרה ועומד לקרות ברחובות, ואיך קבל הקימקם את פני. הקונסול שלח תיכף לקרא את „המתורגמן הרשמי" (דרגומן) ויצו עליו, שילך עמדי אל הקימקם, יעירהו משנתו—אם כבר ישן הוא—ויאמר לו בשמו, שהקימקם בעצמו, בגופו ובונו, יהיה אחראי על כל מה שיקרה ברחובות. ידע הקונסול את הפוליטיקה הרוסית—הרודפת את היהודים בארץ ומגינה עליהם בהרץ לארץ—כדי להבליט את שניה. ביחוד מצאה רוסיה הפץ להגן על נתיניה בתורכיה, אפילו כשהם יהודים, כדי להוכיח לממשלה התורכית ולעולם כולו, שיש לה „אינטרסים" בארץ ישראל. בודאי שלא הייתי חפץ להיות לה לעזר בזה, אבל לא היתה הברירה בידי, בשעה שחרב חדה מונחת על הצואר, והפקידים התורכים עושים את עצמם „כלא ידעו"...

באנו—אני ושליחו של הקונסול—אל הקימקם. בבואנו כבר היתה שעה אחת אחר חצות הלילה. פתחו לנו את הדלת, והדרגומן שלח להגיד לקימקם על ידי משרתו, כי הוא בא אליו בשם הקונסול הרוסי. הקימקם יצא אלינו ערום למחצה, ישב לו בהרחבה והתחיל לטעון נגדי: מדוע נמנעו אנשי רחובות מתת לו מתנה עד היום הזה? אופן הרצאתו את טענותיו נגדי, ולעיני הדרגומן, הוכיח לי, כי במלכות ישמעאל אין לקיחת „בקשיש" נחשבת לחרפה, אדרבא, דבר מקובל וטבעי הוא, שאי אפשר בלעדיו. אמרתי לו כי בקרוב אתראה עמו ואשביעהו רצון, אבל לעת עתה ישלח חיילים לרחובות, כדי שלא ישובו ערבי זרנוגה להתנפל שנית על רחובות. אז נתן לי מכתב אל המודיר (פקיד הממשלה) אשר ברמלה, כי ישלח לרחובות עשרה חיילים ואופיצר על גביהם. מלבד זאת התנינו, כי מחר בבוקר ילך הקימקם ואחדים מפקידי הממשלה לרחובות לחקור את המקרה הרע.

בשלש שעות בלילה שלחתי איש רוכב מיפו לרמלה למסור את מכתב הקימקם לידי המודיר. ובבוקר יצאו מרמלה לרחובות עשרה חיילים

יאופיצר אחד, לשמור שלא יארע שנית מה שאירע. בבוקר מסרתי לקונסול הרוסי מה שנעשה במשך הלילה, והוא הביע את רצונו ללכת גם הוא לרחובות עם ועדת החקירה יחד. בשעה העשירית יצאנו כולנו לרחובות: הקונסול ותורגמנו, הקימקם, ראש המשטרה היפואית, ראש המשטרה ברמלה והסטיגור. כל הבאים סרו לביתי וכאן הוכנה לחם סעודה „בסעודת שלמה בשעתו". הקונסול ותורגמנו, בהיותם נוצרים, ושתית יין מותרת להם על פי דינם, מחרו להנות את נפשם ביין הטוב, וביחוד בקוניק. אבל פקידי הממלכות, מוחמדנים כולם, לא אבו לנגוע במשקאות, על כל פנים בפרהסיה... אבל באמצע הסעודה חשקה נפש הקימקם לגמוע מעט מן הקוניק שכה נתחבב על הקונסול, ויאמר כי דבר סתר לו עמדי, ויבוא אל לשכתי ושם בקש ממני לתת לו מעט „מן האדום הזה..." נתתי לו בקבוק מלא וישת כוס אחר כוס, וכששב אל חדר האוכל היה כבר לבו העלוב מלא שמחה... ראו זאת יתר הברי הועדה ותקף גם אותם הצמאון, ובאו אחד אחד אחרי אל לשכתי: נכנסו ריקים ויצאו משם „מלאים"... האחרון מהם היה ראש משטרת רמלה. כשמסרתי את הבקבוק לידו, כבר היה חציו ריק. הוא שתה ממנו שתים שלש כוסות, ואחר שם את הבקבוק עם המותר בכיסו. כתום הסעודה הלכנו להתבונן אל הנזק אשר שכנינו הסבו לנו, גם נכנסנו לבית החולים הזמני ששם שכבו אחדים מהקולוניסטים והפועלים שנפצעו בעת התקפת אנשי זרנוגה.

נראה היה, כי הקימקם עדיין לא היה בטוח כי בקרוב „אסלק לו" כמדובר, לכן הפחית בערכם של המעשים אשר שכנינו עשו לנו. הוא צוה אמנם לערוך פרטיכל, אבל עם זה גלה, שאין בידו לשלוח חיילים לזרנוגה לאסור את האשמים, מפני שלא הוא, אלא הקימקם העותי הוא השליט על ענייני הכפר הזה.

הועידה עזבה את רחובות. אחרי ימים אחדים נסעתי ליפו, ובהסכם ועד מושבתנו מסרתי לקימקם „מתנה" יפה. הוא היה שבע רצון, ובשעת חדוה זו נתן לי הרשאה לא רק על הנסיעות שכבר נטענו אלא גם על הנסיעות הבאות. אבל בענין התנפלות אנשי זרנוגה צריך הייתי בכל זאת לפנות לעזה. ידידי מר שמעון רוקח ביפו הסכים לנסוע עמדי לעזה ולהתראות עם הקימקם העותי. הנסיעה מרחובות לעזה היתה בעת החיץ לא קלה כלל. הכביש טרם היה. רוב הדרך עבר בחולות והנסיעה ארכה מעת לעת שלם. אנחנו הפסקנו את הנסיעה ולנו בקוסטינה (עכשיו—באר טוביה). כאור הבקר יצאנו משם, בשעה שהחמה אינה לוהטת עדיין, והגענו

לעזה רק לעת ערב. יושבי העיר קבלו את פנינו בכבוד מלכים. הערבים אשר בעזה טרם ראו עגלה. רק לעתים רחוקות נתגלגלו אנשי אירופה לעיר. לכן יצאו לראותנו כראות דבר פלא. וילדי הערבים, טבולי רפש, לוו אותנו בנגון הידוע, במלה „בקשיש". אבל הלילה לו לתייר להענות לקריאות־„תחנונים" אלה, כי לו היינו נותנים להם מעות קטנות ב„מתנה" עדיין לא היינו נפטרים מהם. להפך, אז היו מתאספים סביבנו כל ילדי העיר, יחפים וערומי־טבור, ולא היו נותנים לנו לעשות צעד. בעמל רב הבקענו לנו דרך במחנה הפראים האלה והגענו לבית איש יהודי־ספרדי, שאבותיו ואבות אבותיו חיו בעזה מכמה דורות. שמו היה ארווץ. הוא קבל אותנו בסבר פנים יפות, כפי מדת הכנסת אורחים המקובלת במזרח. הוא הושיט לנו את המאכלים היותר טובים אשר הנשים הספרדיות יודעות להכין ומטות הכין לנו ללון בביתו הלילה. למחרת לוה אותנו לבית הקימקם. אחרי רוב דברים ומתנה יפה הבטיח לנו המושל לשלוח עשרים חיילים לזרנוגה לאסור את פורעי הפרעות, כפי הרשימה שמסרנו לידו, ולהביא את הנאסרים ליפו. אנחנו שבנו לרחובות, ותיכף באו שמונה עשר חיילים לזרנוגה. אכן, לו שלח גם פחות מזה היו מספיקים לבצע את מלאכתם, באשר חייל תורכי אחד דיו להחריב כפר שלם, והערבים מפחדים מפניו יותר משהם מפחדים מפני הארבה. כי הארבה דורש על כל פנים זמן־מה להשמדת כפר שלם, והחייל התורכי עושה זאת כהרף עין.

החיילים באו אל הכפר וכנהוג לא מצאו את הגברים במקום. אלה ברחו והתחבאו, ולא היה עם מי לדבר דבר. אולם, כפי שנאמר כבר לעיל, מצוין החייל התורכי בסבלנות רבה, ובכן ישבו להם החיילים בזרנוגה ויקחו מכל טוב הכפר למזונות עצמם ולמזונות משפחותיהם. ראו הנשים כי לא נוח הדבר לפרנס את החיילים ואת נשיהם וטפם עד בלי קץ ותשלחנה המדברה לקרא לבעליהן הביתה. לפי הרשימה שמסרנו לקימקם, גאסרו שלשת השיכים ועוד עשרים מבעלי הקרקעות שבכפר. החיילים אסרו אותם בכבלי ברזל והוליכום דרך מושבתנו, רחובות. נפֶּר היה, כי החיילים חפצו גם הם במתנה. הם השתדלו להוכיח לנו כי ממלאים הם את משלחתם באמונה והלקו את הנאסרים במגלבים ברחוב המושבה לעיני כל התושבים. ראינו צורך לבקש מהם כי יחדלו להכות את הנאסרים אלא יביאום לבית האסורים ביפו.

התחיל המשפט. אבל כנהוג בתורכיה, התנהל בעצלתים. הקימקם עמד לצדנו. גם פרקליט ערבי שכרנו לנו. אני אומר „פרקליט", לפי המושג המקובל, אבל באמת לא היו אז בתורכיה פרקליטים מלומדים,

יודעי דין. בעצם הדבר היה זה רק שתדלן, בעל פה ממלל בטוב טעם, היודע לטעון עם השופט. צריכים היינו לתת „מתנות" לראש המשטרה ולקטיגור, שיציגו את טענותיהם באופן הרצוי לנו. השופט היה היחידי שלא נתנו לו „מתנה". ועשינו זאת בחשבון. כי לו היינו נותנים לו מתנה, אין ספק שהיה שולח את הנאשמים לעבודת פרך לשנים אחדות, ובזאת לא הפצנו. ידע ידענו כי שכנים נהיה עם אנשי זרנוגה כל הימים, ולא הפצנו לזרוע שנאה בינינו. כל הפצנו במשפט היה, כי הנאשמים יענשו רק במדה הצריכה שלא יוסיפו לעשות שנית כדבר הרע אשר עשו.

שלשה חדשים ומחצה נעצרו הנאשמים בבית הסהר, עד למשפט, ובהדשי־מאסר אלה חל גם החודש רמדן, הקדוש בכל חדשי השנה, ובו שלשים ימי תענית. לפני בוא החדש בקשו הנאסרים כי ישחררו אותם ממאסרם בחדש הזה למען ישהו בבתיהם עד סוף החדש ואחר ישובו לבית האסורים שנית. הקימקם שאל את דעתי, אם מסכים אני למלא את בקשתם? נכנסתי לבית האסורים ודברתי עם הנאסרים פה אל פה, ונוכחתי, כי אין הם כדאים להיות משוחררים. אגב אורחא נתנה לי הזדמנות לראות עד כמה הדיסציפלינה בין פקידי המלכות התורכית מגעת. בצאתי מבין כתלי התפיסה בקשו ממני שומרי בית האסורים מתן, באמרם כי בהם הכל תלוי. אם יחפצו ופתחו דלתות בית הסהר להוציא את כל הנאסרים חפשי...

הגיע יום המשפט. ראש המשטרה היה עד נכבד מצדנו. הקטיגור דבר לזכותנו דברים נמרצים והרש עונש קשה לנאשמים. והשופט, אם כי „ידיו היו נקיות", לא יכול להעלים עין ולב מכל ההוכחות הברורות שהובאו לחובת הנאשמים. לפי דעתו הרבו האנשים הנאסרים להרע, וראויים הם לעונש קשה, אלא שהוא חושב כי כבר נענשו דים, בשבתם בכלא שלשה חדשים ומחצה עד למשפט. הקטיגור הודיע שאין דעתו נוחה מפסק הדין, והוא יערער עליו. ויותר מזה לא חפצנו. האסירים הוצאו להופש, ולפי שאימת הערעור היתה מרחפת על ראשיהם, בקשו דרכים להשכין שלום בינינו. ויהודי אחד, יוסף מואיאל, בעל קרקע בזרנוגה, לקח על עצמו את משלחת השלום, ובהצלחה. השלמנו עמהם, אחרי שהבטיחו כי לא יהיו עוד להתנפל עלינו ולעשות בנו פרעות. אלבא דאמת היה ענשם בביתם גדול יותר מעונש מאסרם, כי בעת שבתם מעבר לשבכות הברזל חלה שעת קציר־תבואה בכפר, וערבי הכפר גבו את כל תבואת השדות שהיו שייכים ל־23 הנאסרים. וגבה כזאת קשה היא לערבי יותר מכל מאסר בעולם...

נפטרנו מאנשי זרנוגה והנה באה עלינו פורענות מצד אחר. בלילה הראשון של פסח תרנ"ב (1892) הרעישה אותנו התנפלות מצד יושבי כפר אגיר (עקרון הישנה). כמעט גמרנו את הסדר, והנה הפעמון הגדול מצלצל. רצתי החוצה מלא פחד ושאלתי: מה קרה? ענו לי, כי טרם נודע מה קרה, אבל קול צעקה עולה מגבול המושבה, אשר עם כפר אגיר. מאין שהות לחבוש את הסוסים רצו האנשים ברגל אל המקום אשר משם הקול עולה. במקרה נהה עיני על מגלב שהיה מונח קרוב אלי, לקחתיו בידי ורצתי גם אני. בהגיענו שמה, מצאנו כי עדר בהמות כפריות ורועיהן מטיילים ברוחה בין הגפנים הרכות אשר נמענו זה לא מכבר והבהמות מכרסמות את עליהן. הכרמים היו קנין שני אכרים, אשר לאחר ה"סדר" יצאו לראות בגדול כרמיהם. יפים הם לילות הפסח בארץ־ישראל! הלבנה זורחת באור בהיר כאור היום, הגפנים בכרמים מתכסים בעלים כבשטיחים ירוקים וכל הככר מלאה סודות פלאים, ולב שני האכרים, המהלכים באור הירח, טוב עליהם. כך טיילו לאט לרוח הלילה, מתבוננים לכרמיהם שעל דרכם עד שהגיע לכרמיהם הם, שמקומם על הגבול. והנה ראו, לצערם הגדול, כי נטיעותיהם היו מדרס לרגלי בהמות הערבים. והם, כמה כסף וכמה עמל השקיעו בכרמים אלה! התחילו האכרים לגרש את העדרים מן הכרמים, אבל הרועים הערבים התנגדו לכך ואמרו להתנפל עליהם. ארבעה עשר רועים היו פה, ולעומתם שני יהודים צעירים שידיהם ריקות. ובכן פתחו האכרים בקול צעקה, על מנת לעורר את המושבה לעזרה.

כשבאנו למקום המעשה, צויתי לפועלים ולאכרים להקיף את שני הכרמים, את הרועים ועדריהם. אחד הרועים נסה להתקומם נגדי והכיתיו מכה אחת ברב כח במגלב אשר בידי—זאת היתה לי הפעם היחידה, אשר הרימותי יד על בן אדם שהוא—עד שהתחיל הרועה לבקש, שלא אוסיף להכותו, באמרו שהרועים מוכנים לעשות ככל אשר יצוו עליהם. צויתי להם לנהוג את הבהמות אל המושבה, וכן עשו. הם נהלו את הבקר, מוקפים יהודים משלשת עבריהם, כדי שלא ינוסו. כשהביאו את הבהמות אל המושבה, חפצנו להביאן אל הרפת, אבל מטבע בהמתם של הערבים, שאינה נכנסת לרפת. בכפר חיות הן כל ימות השנה בחוץ, תחת כפת השמים. וכשנסינו להכניסן לרפת בחזקה, עמדו כל הבהמות בעגול, הרכינו ראשיהן זו לזו, ואי אפשר היה להזיזן ממקומן. ובכן אמרתי לאחד הרועים, כי יביא הוא את הבהמות אל הרפת, כי אם לא יעשה כן, אז נשאר כלנו בחוץ כל הלילה. לקח הרועה את אחת הבהמות בקרניה, כנראה

היתה היא ה„משכוכית" הנוהגת בעדר כלו, והביאה אל הרפת, ויתר הבהמות הלכו אחריה. סגרנו את הרפת על מסגר, ולרועים אמרנו שיטריחו את עצמם ללכת בעוד לילה אל הכפר ולהודיע כי מחכים אנו לשיכים כי יבואו. למחרת, ביום הראשון לפסח, אחר הצהרים, באו השיכים וברכו אותנו בברכת החג. אנחנו „כבדנו" אותם בקפה שחור, בנחוג, ושוחחנו בפוליטיקה. בארותו דבר לא נגענו אפילו במלה אחת. טכסיס ישן הוא אצל הערבים, לאמר: יתחיל הצד השני לדבר, ואז נדע מה עליו לעשות. ואנחנו כבר היינו בזיאים בטכסיסים אלה, וגם אנחנו שתקנו ולא דברנו באותו „ענין" אף לא מלה אחת. כך נטה היום. בראותם שהפעם לא עמדה להם ערמתם, פנו אל העיקר. אמרנו להם כי עדריהם הסבו לנו נזק גדול, ואנחנו דורשים מג׳דה (בערך שמונים סנטים) לגלגלת דמי נזק. ברשותנו נמצאו שבעים בהמות, וזה משמע: שבעים מג׳דות. לכתחלה עוו פניהם בתנועה משונה, כמי שאומר: איככה זה אפשר לדרוש סך גדול כזה? אמרתי להם, שאם הם ממאנים לשלם נשלח את הבהמות לבית הממשלה ברמלה, והיא תתבע מהם דמי נזקנו כפי ראות עיניה. ידענו—והערבים ידעו גם הם—שאם נשלח את הבקר לרמלה, לא יוסיפו לראותו עד עולם. ובכן שכחו את טכסיסם ואת תרמיתם, וישלמו מיד שבעים מג׳דות „סבין ותקילין". מני אז לא הוטיפו עוד „לטייל" בכרמינו. הועד החליט כי בכסף ענושים זה, אשר נמצא לנו עתה, ואשר ימצא לנו לעתיד, נקנה כלי זין, והיינו יותר בטוחים מהתנפלות שכנינו, שודדי־יום ושודדי־לילה.

עם יושבי הכפר אגיר, או עקרון, היה לי עוד סכסוך אחד. כאשר התחלו שבעה מחברינו לבנות בתים ברחובות—למרות דעתי—באו פקידי הממשלה ואסרו את הבנין לימים רבים. ועד שקבלנו מקונסטנטינופל את הרשיון לבנין הבתים היו עצי הבנין המוכנים מונחים בחוץ, תחת כפת השמים. בשובי מאירופה, ספרו לי החברים כי עצים רבים, קרשים וקורות וכדומה, נגנבו מהם. היה לנו אז ברחובות שומר יהודי, יליד צפת, אשר דבר ערבית כאחד הערבים וידע יפה את מנהגיהם ודרכי חייהם. צויתי עליו להתלבש כבידואי ולרכב בין כפרי הערבים אשר בסביבת רחובות, למען לחקור ולדעת איפה נמצאים העצים. הוא עשה כן. אחרי ימים אחדים שב וספר לי כי העצים נמצאים בכפר אגיר וכי חלק מהם נמצא אצל אחד משיכי הכפר. בהיותי בטוח כי השומר הטיב לראות, שלחתי להגיד לשיכי

הכפר, כי אהיה אסיר תודה להם אם יבואו לרחובות. באו השיכים ואני השקיתים קפה. אחרי השתיה כדת, התחלתי לדבר עמם בעניני. הטפתי להם מוסר: הן שכנים אנחנו וחיים בשלום, ומעולם לא עלתה על דעתי כי כן יעשו לי. היתכן? עצים רבים חסרים לנו, ואני יודע כי העצים נמצאים בכפרם. הן יכולתי לבוא אל הכפר ולקחת את שלי בעזרת המשטרה ולהסב להם הרבה אי־נעימות. אבל לא הפצתי לעשות להם כך, כי על כן שכנים טובים אנחנו. ובכן אני דורש מהם, שיואילו להחזיר לנו את הגנבה. הם התחילו, כמובן, לטעון כנגדי: ראשית, אין להם שום ידיעה מכל אשר אמרתי. שנית, לו גם תמצא הגנבה בכפר, קרוב לודאי, כי מי שהגנבה בידו לא ישמע בקולם, פן יאסרוהו. התשובה, כאשר הקורא רואה, היתה יפה מאד, דיפלומטית, ומצאה חן בעיני מאד. ביחוד משום שהטוען הזה היה אותו האיש שהגנבה היתה בידו. יעצתי להם, כי בחשכת הלילה יביא הגנב את עצינו עד הגבול ויפרוק אותם על אדמתנו, והבטחתי להם שלא נאסור אותו. הם הבטיחו לי לעשות כן ונפרדנו בשלום, כמעט בנשיקות. על שומרנו צויתי שימצא כל הלילה על הגבול, אבל יעשה עצמו כאילו אינו רואה מאומה. הערבים קיימו את הבטחתם, ולמחרת בבקר הובאו העצים אל המושבה. אבל מה השתוממתי בהוכחי כי השיבו רק מקצת הגנבה. לפי הרשימה שהאכרים ערכו, לא השיבו הגנבים אפילו את החלק העשירי מכל אשר נגנב. הדבר חרה לי כפלים: לא די שגנבו, אלא שהם חפצים גם להונות אותי. שלחתי לקרוא לשיכים שנית ובקשתי מהם במפגיע שיואילו להשיב לנו את הנשאר. אמרתי להם: הן רואים אתם כי יודע אני בדיוק שהעצים נמצאים ברשותכם, ולא עוד אלא שיודע אני אצל מי מכם נמצאים העצים. אינני חפץ בשערוריות, לכן אבקש מכם שתואילו להשיב את העצים שהשארתם אצלכם או לשלם את שוים. קמו השיכים ונשבעו כל מיני שבועות — בחייהם, בחיי נשיהם וילדיהם ובחיי צאנם ובקרם—כי יותר אין אצלם וכי עניים מרודים הם ואין ידם משגת לשלם דמי העצים הגנובים. ודוקא השיך הגנב העמיד פנים כאילו הוא צדיק תמים. ואני אהבתיו תמיד, והיטב חרה לי אם אהיה אנוס לביישו לעיני חבריו. אפשר אמנם שלא היה בוש כלל וכלל, סוף סוף אין הגנבה מלאכה בזויה כל כך בעיני הערבים. הבידואים, למשל, חיים על הגנבה והשוד, ולא יבושו. אבל אנכי, האירופי, אמרתי בלבי שיבוש אם אעטה עליו חרפת גנבה לעיני השיכים, בני כפרו. ובכן הצעתי להם שיתיעצו בדבר ולא יתנו להביא את הדבר לפני בית דין.

קרוב לודאי שלא הייתי מוסרם לערבאות, משום שלא הייתי בטוח שנשיג את הגזלה — אם משום שכבר השתמשו בעצים לצורך בנין, או שהחביאו אותם כך, שלא נוכל למצאם עוד. לכן מצאתי לי אמצעי אחר:

ספרו לי, כי ביפו חי איש בשם מוחמד אפנדי. הוא היה הממונה על „מונופולין־הטבק" של הממשלה. והמונופולין נתן לערבון לידי הצרפתים. אמרו לי, כי האפנדי הזה אדם ישר הוא ובעל השפעה בכפר אגיר. כמו כן שמעתי כי הוא מתנגד לרחובות, ובאספת נכבדי הערבים ופקידי הממשלה הוא מדבר תמיד נגדנו. החלטתי לעשות צעד מעפיל: אני אבוא אל האפנדי ואבקש ממנו שיעזור לי להוציא את הגבות או את מחירה מאנשי הכפר אגיר, ואגב אשאלהו, מדוע הוא מתנגד לנו? ורופא העיר ביפו היה אז הד"ר מרק שטיין, ראש „בני משה", והוא גם רופא בני בית האפנדי הלז. בקשתי את הד"ר שטיין שילך עמדי, והוא הלך והציג אותי לפני האפנדי. אמרתי לו, כי מרוצה אני שאֲנה לי המקרה לבקרהו, אבל שמעתי כי מתנגד הוא לרחובות, על כן ארשה לי לשאל את פיו: מה יש לו לטעון נגדנו? הוא ענני כי יש לו רק טענה אחת נגדנו: כי באנו אל הארץ ואנו עושים בה ככל העולה על רוחנו וכאילו לא ידענו כלל שיש ממשלה בארץ, שישנם איזה חוקים השוררים בארץ וכולנו מחויבים להכנע בפניהם. כך אנו בונים את בתינו בלא רשיונות, נוטעים כרמים ואיננו שואלים את פי הממשלה, אם מותר לנו לעשות כן, ובכלל עושים אנו כל מה שלבנו חפץ מבלי שאול רשות. עניתי לו, כי את אדמת רחובות קנינו על דעת הממשלה וברשיונה, וכבר ישנם לנו קושנים מקונסטנטינופל, כי את הכל עשינו בסדר, על פי דין ועל פי יושר. ומה שנוגע לבנין הבתים על סמך הרשיון לבנין־רפתים, לא בנו האשם. כי האפנדי הערבי, המתוך בקנין אדמת רחובות, הוא שאמר לנו, כי כך יאה לעשות. בנוגע לנטיעות לא עלה על דעתנו כלל שצריך רשיון לכך. בכל רחבי אירופה אפשר לנטוע בלי כל רשיון, ודעת הממשלה נוחה מזה. ופה לא העיר אותנו איש, שנטיעות לרשיון מיוחד הן צריכות, אם כי הכל ידעו שאנחנו נוטעים וחוזרים ונוטעים כפי יכלתנו. אולם אחרי שאמר לי הקימקם, כי דרוש רשיון מיוחד לנטיעות, השתדלתי בדבר והרשיון נמצא כבר בידי.

אחרי ששמע את דברי, הביע את שביעת־רצונו על בואי אליו ועל כל אשר ספרתי לו. מעתה, אמר, ידידים אנחנו. יכול אני לפנות אליו אם יהיה לי צורך בעזרתו. אז ספרתי לו את כל אשר עלה לי גם שיכי הכפר אגיר, ובקשתי ממנו שישפיע עליהם, כי ישיבו לנו את העצים או

את מחירם. הוא הבטיח לי למלא את בקשתי, ובכלל הראה לי ידידות־אמת. בהפרדי ממנו, אמר לי עוד פעם כי הוא שבע רצון מבקורי. הוא חשב תמיד כי אנשי רחובות בעלי „קרנים" המה. עתה נוכח שאפשר לבוא עמהם במשא־ומתן וכי אין אנו אשמים בכל האשמות שהטילו עלינו בפניו.

ימוחמד אפנדי היה באמת איש יקר־המציאות בין הערבים. הוא היה איש ישר בתכלית, וה„בקשיש" היה טרפה בעיניו. פעם אחת שלחתי לו סופגנית, מאפה בית, ליום טוב הגדול של המוסלימים: „קרבן בירם", גם באתי לברכהו בברכת החג. הוא אמר לי, כי מאד יכאב לו מה ששלחתי לו במתנה, כי הדבר נראה כ„בקשיש" והוא חפץ להחזירו לי. אולם אשתו עצרה בעדו, באמרה, כי הדבר יראה לנו בעלבון גדול. עניתי לו, שיש לו אשה חכמה, כי היא הבינה את הדבר לאשורו. בודאי היינו רואים זאת כפגיעה בכבודנו, לו היה משיב לנו את הסופגנית ששלחנו לו לכבוד החג. כך נעשה בין כל העמים התרבותיים ובין ידידים. אחר זמן נודע לי, כי באמת אין הוא מקבל מתנה משום איש — וזה בזמן שהכל, מקטן ועד גדול, הולך בפחה וכלה באחרון המשרתים, כולם דורשים ומקבלים „בקשיש" „מן החיים ומן המתים". איש אשר כזה, בתנאי חיים כאלה, הוא באמת יוצא מן הכלל, אחד מפלאי התבל בארץ־אבות שלו.

ומוחמד אפנדי שלח לקרא את שלשת השיכים מכפר אגיר וצוה עליהם במפגיע שיעשו אחת משתי אלה: ישיבו את הגנבה או מחירה. נראה, שהשיכים מצאו שיותר יפה להשיב את מחיר הגנבה מהשיב את הגנבה עצמה. ובכן באו אלי כל שלשת השיכים יחד ונתנו לי שטרות, בחתימות כולם, על כל הכסף שהיו מחויבים לשלם. בטוח הייתי, כי אחרי שמוחמד אפנדי מתענין בדבר יסלקו השיכים את החוב ויפרעו את השטרות בזמנם. וכן היה.

עם יושבי הכפר אגיר לא היו לנו עוד שום סכסוכים. חיינו עמהם בשלום ובשלוה עד היום הזה. אבל שוב קפץ עלינו רגזו של השיך מזרנוגה. הפעם גרמו לכך עסקי־זבל.

הערבים אשר בכפרים לא זבלו מעולם את שדותיהם. את כל הזבל שנתקבץ בכל בית וברחוב היו מטאטאים למקום מיוחד, מחוץ לכפר, ובמשך הזמן היו עולות שם גבעות־זבל גבוהות למדי. כך נמשך הדבר עשרות בשנים. בקרבת כל כפר עלה ה„צמח" גל זבל כגן־רטוב. ויש אשר

בקרבת כפר אחד עלו גלים אחדים כאלה והפיצו צחנה נצחת על פני כל סביבתה. על הגלים, תאלה היו נכבדי הכפר מתאספים בבקר לפני העבודה ויומם לאחריה, מתעניינים על ספל קפה ונהנים משיחה פוליטית. אל נכון חשבו, כי גלי זבל אלה לא נוצרו אלא למסבה את חשובי הכפר, הזו כל תכליתם...

אנחנו, משבאנו אל הארץ, קנינו את גלי הזבל האלה מידי בעליהם והיינו מובילים את הזבל בעגלותינו מן הכפר אל שדותינו. הכפר היותר קרוב לנו היה זרנוגה, ודרך ישרה מובילה מרחובות לתלי הזבל של הכפר הזה. והשיך של הכפר עדיין היה מלא חימה עלינו, על אשר בגללנו יצאו פועליו מעבדותם ונעשו בני־חורין. ויבקש לו השיך תמיד תואנות, להתנפל עלינו ולעשות לנו רעה. ביום בהיר אחד הודיע לאכרינו שאסור להם לעבור בדרך הסבובה אל גלי הזבל שבזרנוגה וחזרה. הוא מצא כי עגלותינו העוברות בדרך זו מזיקות לשדהו הזרוע. לכן דרש שכל אכר ואכר המעביר את הזבל בעגלה רתומה לשני סוסים, ישלם לו פצויים עשרים פרנקים זהב בשנה, ומי שנוהג את זבלו בעגלה רתומה לסוס אחד, ישלם עשרה פרנקים. באו האכרים וספרו לי את אשר השיך דורש. אמרתי להם שלא ישלמו כלום אלא יוסיפו לנסוע ולהוביל את הזבל בדרך שכבשו עולים ושבים עוד טרם באנו אל הארץ. ואם יוסיף השיך להתאנות להם, יאמרו לו כי יפנה אלי. בא השיך להציע את טענותיו לפני. אמרתי לו כי בבואנו לרחובות מצאנו את הדרך כבושה לפנינו, ואנחנו המשכנו אותה עד למושבתנו, ובזאת גם הקלנו את טורח הדרך לפועלי זרנוגה, שעתה יש להם דרך ישרה אל המושבה. על כן אין הוא יכול לעכבנו מהשתמש בדרך זו. אבל הוא בשלו: הבה כסף! אמרתי לו, שאם הוא חפץ, נכרה תעלות משני צדי הדרך שעגלותינו עוברות בה ולא נוכל עוד להזיק לתבואתו. אבל הוא באחת: כסף הבו! מכיון שכך, אמרתי לקולוניסטים שלנו שיוסיפו ללכת בדרך זו ולהוביל את הזבל כתמול שלשום ולא ישימו לב לדרישותיו של השיך. המשא ומתן עם השיך נשנה עוד פעם ופעמים, ולא באנו לידי גמר. שבתי ואמרתי לאכרינו, כי טוב לנו להביא את הזבל מכפרים יותר רחוקים ובלבד שלא נמלא את רצונו של השיך, החפץ כנראה להטיל עלינו איזה „מס דרכים" שלא בצדק.

אחרי שהמשא ומתן נמשך ירחים אחדים ללא כל תוצאות, לא נתן עוד השיך—וביד חזקה—לאכרינו לעבור בדרך זו. שלחתי להגיד לו, כי אנחנו נבוא לזרנוגה לשאת ולתת בדבר. הלכנו—אני וכל חברי

הועד—אל הכפר, ובאנו לביתו ושם מצאנו גם את שני השיכים האחרים של הכפר. הם אמרו לי כי אין הם חפצים לטפל בשאלתנו לעיני כל גרי הכפר, אלא נצא מחוץ לכפר ושט נדבר את דברינו. עזבנו את הכפר והגענו לככר מכוסה ירק. הם הביאו שטיחים אחדים ויפרשו אותם על הקרקע, וכולנו ישבנו בחצי גורן עגולה ושתינו קפה, בנחוג. תיכף התחלנו לדבר בעניו. שאלתיו: מה חפצך, ידידי?

— וכי מה זאת שאלה?—ענה—אני חפץ כסף.

— הבאמת וברצינות אתה הושב כן?

— בודאי ובודאי!

חזרתי על טענותי הקודמות, כי בבואנו לרחובות כבר מצאנו את הדרך כבושה וכו'. אבל כל טענותי היו ללא הועיל, הוא בשלו, ושני השיכים האחרים שתקו, בינתים באו אכרי הכפר, אחד אחד, ונתקרבו לקבוצתנו. ראיתי כי בעל דברי איננו מרוצה מהתקרבות האכרים, על כן מצאה התקרבותם חן בעיני.

כשראיתי שהוא עומד על דעתו, ויהי מה, אמרתי לו, כי לו גם יעלה לנו הזבל ביוקר, נקח אותו מכפר אחר ולאנשי זרנוגה לא נשלם. את מסי הממלכה אנחנו משלמים ואין אנחנו חפצים להוסיף ולשלם מסים שניים לגרי זרנוגה. ואם ימצאו אצלנו אכרים אשר יסעו לכפרכם לקחת את הזבל מכאן ויהיו אנוסים לשלם לכם מס מכל עגלה, וידעתם, כי לא מכיסם הם ישלמו, אלא מכיסכם אתם. הוא הביט עלי בתמיהה:

— מה משמע, מכיסנו?—שאל.

— הדבר פשוט, עניתי לו, כמאתים פועלים גרי זרנוגה עובדים אצלנו. היום נצוה לכל אכרי רחובות, שכל פועל הבא מזרנוגה לבקש עבודה, ידרשו ממנו פתקה המעידה כי הוא שלם פרנק אחד לחודש לידי גזבר מושבתנו. וכן בכל חודש וחודש. ואם אכרינו יהיו אנוסים לשלם לכם, ישלמו בכסף הזה, בכסף יושבי זרנוגה. על זאת ענה השיך:

— לא איכפת לי, עשו כטוב בעיניכם.

ובזרנוגה שלשה שיכים. לשנים מהם באה השיכות בירושה מאבותיהם. כלומר, הבן ירש את התואר שיך מאביו, ולא נתמנה לשיך על ידי בחירת ההמון. והשיך השלישי היה נבחר על ידי אלה שלא היתה להם קרקע בזרנוגה, אלא חיו בה רק כפועלים. כאשר שמע השיך הנבחר את שיחתנו, פנה לחבריו בזעם ואמר להם, כי עול הם עושים לפועלים העניים, באשר מכיסם יקח הכסף שהם, השיכים, הורשים להם.

כיון שהגיע הדבר לידי מחלוקת בין השיכים, עזבנום ושבנו לרחובות.

בקשתי מאת אכרינו כי לא יסיפו לנסוע לזרנוגה אלא יקחו זבל מכפר אחר, ושגגתי להם שלא יוסיפו לתת עבודה ליושב זרנוגה, פרם יראה להם פתקא מאת הגזבר שלנו, ששלם פרנק „שכר עבודה" לחודש.

נמצאו בין הפועלים מזרנוגה ששלמו את הפרנק והוסיפו לעבוד. אך היו רבים שלא יכלו או לא חפצו לשלם את הפרנק, ונשארו יושבים בבתיהם. עברו ימים אחדים והללו התחילו לחשב, כמה הפסידו בעמיו של השיך שלהם. קמה סערה בכפר, וסוף דבר היה, שהשיך בכבודו ובעצמו בא אלי לבקש ממני, כי אבטל את „מס הגולגולת" מכל פועל הבא מזרנוגה, והוא לא יוסיף לדרוש עוד תשלומים מאכרינו העוברים בדרך אל הזבל. כך נתחדשה הידידות בינינו שנית, ולא פסקה עוד עד היום בו עזבתי את הארץ כדי לנסוע לאמריקה.

ופה דברים אחדים בנוגע לטבע הערבים בכלל ולהליכותיהם עם בני־נכר. נסיוני במשאי ומתני עם הערבים במשך עשר שנים הוכיח לי כי אין הם שונים מכל קבוץ פרימיטיבי אחר. אם אתה מתנהג עמהם בידידות וראו זאת באות־חולשה מצדך, ואמרו: אין זאת כי פחדם ומוראם עליך. בכלל אין האדם הפרימיטיבי מבין, מדוע זה יתנהג עמהם הזר בידידות? הם רגילים לקרב תמידי. השבט האחד לוחם בשני, ותמיד הם שרויים במצב מלחמה. גם הכפרים באים לידי מלחמה זה בזה. מדוע, איפא, יהיה הזר ידידם? אין זאת, כי ירא הוא אותם. ואם כן, הלא יתן ככל אשר הם יבקשו או ידרשו ממנו. זהו ההגיון שלהם.

אבל אם אתה בא בתגרה עמהם ו„מודד" להם מכה תחת מכה, וביד הזקה, יתיחסו אליך בדרך־ארץ. ואם אחרי כל זאת, כלומר, אחרי שהם בטוחים כי לא נופל אתה מהם בכח, אתה נוהג עמהם בצדק, והבינו, כי עושה אתה זאת לא מיראה, אלא מיושר לבב,—אז יהיו אוהביך בלב ונפש.

ואמנם בדרך זו נתקרבו אלינו הערבים שכנינו.

כל הערבים אשר בכפרים מסביב לרחובות היו מקבלים מאתנו עזרה מדיצינית חנם. רפאנו את עורון עיניהם ואת קדחתם, וחולים למאות היו באים אלינו לבקש רפואה אצלנו.

לעתים היו להם דין ודברים עם מי שהוא מאכרינו, ואם הערבי צדק, היה הועד מכריח את האכר שימלא את התחייבותו. והערבים ידעו כי לא נדע משוא פנים בדין.

לכן היו מקרים, ששני ערבים בריבם היו באים אלינו ומבקשים שאנחנו נשפוט ביניהם. פעמים רבות בקשתי מהם שיביאו את משפטם לפני השיך שלהם, אבל הם מאנו, כי אמרו שאצל השיך יענה הבקשיש את הכל—ואצלנו אין הבקשיש נוהג. והיה מעשה, שבאחד מן המשפטים האלה צריך הייתי להשביע את אחד מבעלי הדין ויעצתי להם כי השיך יערוך את השבועה. אבל הם לא אבו לבוא לפני השיך, אלא הביאו את הקוראן מעוטף בארג ירוק ונשבעו בלשכתי. הם הרגישו, גם הבינו, כי אנחנו ידידיהם האמתיים הננו.

יז

הגני נפטר מרחובות

תיכף אחרי חג הפסח תרנ"ט (1899) נסעתי לאמריקה בעניני „חברת כרמל". את בני משפחתי עזבתי ברחובות. באמריקה שהיתי חדשים אחדים, בדי לחקור לדעת את מסחר היין בארץ. ימים רבים שהיתי גם בפריס, בורשה, ברלין, המבורג ועירים אחרות. לכן ארכה נסיעתי כעשרה חדשים. רק קרוב לפורים תר"ס (1900) שבתי לרחובות.

בשובי לרחובות נודע לי כי בכפר הערבי הקרוב „נענה" פרצה מגפה כבדה, ואפיה האמתי טרם נודע ושרם נחקר. רבים מן הערבים גרי הכפר ההוא, אשר עבדו ברחובות, מתו במגפה. ובכן הודענו לכל תושבי הכפר שלא יוסיפו עוד לעבור את גבולנו. גם על פועלינו מכפרים אחרים צוינו לבל יהינו לבוא אל הכפר נענה—משום שאויר הכפר מסוכן לחיי האדם. ומדעתי כי הערבים לא ישימו לב לדברי ולאזהרותי, כתבתי לאדון אנטבי בירושלים—יורשו של נסים בכר כמנהל בית הספר למלאכה של האלינס—ובקשתי ממנו שימסור את הדבר לפחה ויציע לפניו לשלוח ועדת מומחים לכפר נענה, לחקור את המחלה, ואם תמצא הועדה לנחוץ, תכריז הסגר על הכפר עד תום המגפה.

לו קרה מקרה כזה באירופה היו השליטים אסירי־תודה לאנשים אשר העירו אותם על הסכנה הקרובה. אבל לא כן בתורכיה. פה היה מורגל בפיהם של הפקידים: „אינטרסים שלך ואינטרסי המלכות, האינטרסים שלך קודמים". הפחה אמנם שלח ועדה לחקור את המחלה אשר בכפר נענה. ואולם ביום השביעי לחודש מרץ כתב לי אנטבי, כי הועדה נסעה ושבה והודיעה לפחה שאין שום מגפה בכפר ההוא, ועתה כועס עלי הפחה על שהטרחתי אותו לשוא ועל אשר גרמתי הפסד של מג'ידות אחדות לאוצר המלכות. אבל לפי שחקרתי אני, יצא, כי הועדה לא באה כלל אל הכפר, משום שחבריה עצמם היו יראים את המחלה. הם רק קבלו בקשיש מאת ראשי הכפר ושבו לירושלים והודיעו לפחה את אשר הודיעו...

כל ימות הקיץ הזה ישבתי ברחובות. אחרי גמר הבציר ערכתי את חשבונות כל החברים אשר מסרו לידי את עבוד נחלותיהם. בעשרים באוגוסט 1900 צריך הייתי לעזוב את רחובות ולנסוע לאמריקה כדי ליסד שם את חברת „כרמל". אשתי לא חפצה להשאר עוד לבדה ברחובות לימים רבים ודרשה ועמדה על דעתה, כי היא והילדים יסעו עמדי יחדיו לאירופה. אז הייתי סבור, כי בודאי אשהה בחוץ לארץ לא יותר משנה, לכל היותר שנתים, עד אשר אסדר את ממכר היין באמריקה כדבעי. קשה היתה עלי הפרידה מרחובות לימים רבים. סוף סוף הלא ברובה היתה מעשה ידי וקרובה היתה ללבי כילדי ממש. משך עשר השנים שהייתי ברחובות נטעתי את הריה ועמקיה, בניתי את בתיה או עזרתי בכל אלה. באותן השנים היה עלי לנסוע לא פחות משתי פעמים בשבוע מרחובות ליפו או לראשון לציון, ותעלה עמוקה ורחבה הקיפה את כל אדמת רחובות. והיה בכל פעם אשר עברתי את התעלה — אם בצאתי מן המושבה ואם בשובי אליה—היה לבי פועם בקרבי בחזקה, ותמיד תקף אותי רגש עמוק: פה מתחילה האדמה השייכת לנו, אשר אנו בידינו עבדנוה והפכנו מדבר שממה לגן־עדן על הארץ. הבתים הלבנים עם גגותיהם האדומים, השקועים בין עצים ירוקים, לא ידי זרים הכינו לנו, אלא בעצמנו הקימונו אותם. למרות כל מה שסבלנו שם—מחליים, מעבודה קשה, מפקידי הממשלה,— הרי עשר השנים ההן הן השנים היותר יפות בחיי — משום שבזמן זה עזרתי בבנין עיר יהודית בארץ ישראל.

וכשעברתי בפעם האחרונה את התעלה—הגבול לעיר זו יצרנו— כאב עלי לבי יותר מבכל פעם אחרת. נסעתי ליסד מוסד חדש בארץ חדשה, אשר את שפתה לא ידעתי ומנהגי המדינה ההיא זרים לי. גם לא ידעתי כמה ימים ושנים עלי יהיה לשבת שם. כשעברתי את התעלה, הפניתי את ראשי לאחור אל המושבה וזמן רב לא גרעתי מבטי ממנה עד שנעלמה מן העין. מבלי משים שפכו עיני דמעות, עד בואי ראשונה־לציון.

עד כמה קשתה עלי הפרידה מרחובות, קשתה עלי שבעתים הפרידה מאכרי רחובות, שהיו אהובים עלי ויקרים לי כשארי־בשר קרובים ביותר.

בראשון לציון נחנו, כדי להפרד מידידי הטובים שם, ומאת מר חוז, פקיד הברון, שידידות רבה שררה בינינו. ביפו היה עלינו לשהות יומים עד בוא האניה לקחת אותנו. בערב האחרון לשהותי ביפו הפתיעו אותי אכרי רחובות הפתעה נעימה. התאכסנתי ב„הוטל קמניץ". והנה התאספו שם כל האכרים והזמינו סעודת פרידה לכולנו יחד. באו גם אכרים וקנים,

גם צעירים, אבל רובם היו באי־כח הצעירים. אחרי הארוחה נשאו נאומים, ובהם הללו הנואמים את עמלי מרב שהשקעתי בהקמת רחובות והביעו את אהבתם לי. גם „ברכת פרידה" הושיטו לי ועליה חתומים לא רק אלה שהיו נוכחים באותו ערב, אלא גם אלה שלא יכלו לבוא ליפו בערב ההוא*.

האהבה הרבה שהביעו לי חברי כה פעלה עלי, עד שבקומי לענות ולהודות להם על כל זאת, שמו הדמעות מחנק לגרוני ולא יכולתי לדבר הרבה. אבל ידידי מרחובות ראו והבינו מה עמוקה האהבה המקננת בלבי לכל אלה שהיו לי לעזר בבנין המושבה ואשר חלקם היה עמדי בכל העבודה הקשה ההיא...

את כל עניני „מנוחה ונחלה" ברחובות מסרתי לידי חברי אהרן איזנברג. את הגזברות מסרתי לידי מי שהיה חבר ב„מנוחה ונחלה" מר אלטר בוכרסקי. בקשתי מהם שיבואו בקשר תמידי עמדי כל העת שאעדר מן המושבה וכי ישלחו לי העתקות ממעמד הכספים במושבה, למען אדע בדיוק איך שוטפים החיים במושבתנו.

כל באי רחובות לוו אותנו אל האניה, ונפרדנו ברוב דמעות וברכות. האניה היתה שייכת ל„חברת־אניות" רוסית, וקטנה היתה. עד קושטא היתה הנסיעה על הים לא רעה בערך. בסלוניקי נעצרה האניה למעת־לעת ואנחנו ירדנו מן האניה והלכנו לבקר את הקהלה הסלוניקית העתיקה. בעת ההיא היה מספר היהודים בעיר כשמונים אחוז מכל תושביה. מהם היו הסוחרים הגדולים והבנקאים, ומהם גם סוחרים בינוניים ופועלים העושים בכל עבודה קשה. ונמל סלוניקי נחשב בעת ההיא לנמל מסחרי גדול, ואניות רבות נושאות־כל־מיני־סחורות מובאות אליו, וכל מלאכת הפריקה והטעינה באניות היתה בידי יהודים; ואניה כי תגיע לחוף סלוניקי ביום השבת, והכתה עד עבור יום, למען יוכלו היהודים לפרק משאה. מספרים, כי קפיטן אחד של אניה רוסית, חדור אנטישמיות, בא פעם אחת לחוף סלוניקי ביום השבת ולא חפץ להכות עד היום הראשון. ויצו לסוכנה של חברת אניות רוסיות שבסלוניקי להזמין פועלים נוצרים כי יפרקו את משא האניה. הסוכן ענהו כי בודאי יש ביכלתו להזמין פועלים יונים, אבל הוא לא יערוב בעדם כי לא יגנבו ולא יסבו נזק בעת פריקתם את סחר האניה. אבל ערוב יערוב בעד הפורקים היהודים, כי הכל יעשה בהוגן. באין ברירה חכה הקפיטן עד יום הראשון... בקרנו גם את חלק העיר החדש, אשר בנה הברון הירש והושיב שם את פועלי סלוניקי היהודים.

* עיין הערה 12 בסוף הספר—הסופס המלא של ברכת־הפרידה.

בקושטא לנה האניה לילה אחד. ירדתי מן האניה והלכתי העירה לקנות מעט צידה לדרך עד אודיסה. בנסיעה כתקונה צריכים היינו לעשות את הדרך מקושטא לאודיסה במשך שלשים ושש שעות. כשזזה האניה ממקומה, הודיעו לנו שאין אנחנו נוסעים לאודיסה אלא לפיאודוסיה (קרים), ושם נעצר שמונה ימים בהסגר מוחלט. על שום מה? על שום שאניה צרפתית באה מבירות לקושטא והביאה נוסע שמת באניה, והרופא אשר בגמל חושב שמת במחלה מדבקת. על כן כל האניות שעמדו בהוף בעונה אחת עם אותה האניה הצרפתית, ונוסעיה ירדו אל החוף, חשודות הן שהן נגועות במגפה, וטעונות הסגר. ארבעים ושמונה שעות ארכה הנסיעה עד פיאודוסיה, וסערה גדולה הרתיחה את הים והשכיבה אף את החזקים שבנוסעי האניה על מטותיהם. בסערה הגענו עד הגמל. אבל אל הגמל עצמו לא נתנו לנו לבוא. מחוצה לו עמדה האניה, בים הסוער. האניה היתה קטנה ומאפיה לא היתה בה. עמנו באניה נמצאו כשלש מאות רוסים, „עולי רגל", ששבו מבקורם בארץ הקדושה. המזון תם אצלנו. מן העיר אי אפשר היה להביא לנו דבר, כי הסערה היתה גדולה כל כך עד ששום אניה קטנה לא ההינה לשוט אל אניתנו. האניות שעמדו קרוב לאניתנו התנועעו כולן כשכורים ותתרוצצנה זו בזו. „עולי הרגל" הרוסים הוציאו שומן, שנשלח באניה לרוסיה, ואכלוהו חי. התחלנו לפחד פן תפרוצנה מחלות בין נוסעי אניתנו. הילדים הקטנים וגם אנחנו, הגדולים, תש כחנו מן הנסיעה. לא חסרנו אלא כי תפרוץ איזו מגפה באניה...

ביום השלישי הניף הקפיטן „דגל רעב" ובקש עזרה מתושבי העיר. באה אנית קיטור קטנה ותעמוד במרחק לא רב מאניתנו והשליכה אלינו שק מלא ככרות לחם. האופיצר הראשון חלק את הלחם בין הנוסעים. הלחם היה שחור וחמוץ, וקשה היה לנו, הגדולים, לבלעו, ומה גם לילדים. ובכל הלחם שהובא היתה רק ככר לחם אחת לבנה. הצעתי לאופיצר שימכור לי את הלחם הלבן, בשביל ילדי, וימאן. למכרו לי אין לו רשות. ואם לתתו חנם, הרי עליו לחלקו בין כל הנוסעים. טענתי נגדו, שככר לחם אחת אין הוא יכול לחלק בין מאות נוסעים וכי אתן לו במחיר הלחם „ככל אשר ישית" עלי ואת הכסף יחלק בין הנוסעים העניים; כי ארבעה בנים קטנים עמדי באניה ואין הם יכולים לסבול את הלחם החמוץ, אבל הוא לא אבה שמוע. פניתי אל רב־החובלים בבקשתי, והוא אשכנזי אוסטרי, ויצו על האופיצר לתת לי את הלחם הלבן, ויתן.

שמונה ימים עמדנו במי פיאודוסיה וראינו את העיר רק מרחוק.

ביום האחרון להסגרנו אמרו לנו שצריכים אנו לארוז את חפצינו ולנסוע העירה, ושם יפקדו אותנו מחשש מגפה. בינתים שקט היה. אנחנו כבר הייננו מוכנים ללכת אל אשר שלחונו, ופתאום הודיעו לנו, כי יכולים אנו לפתח את צרורותינו, משום שכל ענין ההסגר לא היה אלא טעות. שום סמני מגפה לא נראו ולא נמצאו באניה הצרפתית, אשר בשלה הרבינו לסבול כל כך. כולנו, איפא, כשרים, כולנו בריאים, וזכאים אנחנו לנסוע לאודיסה גם מבלי אשר נמבול בבית המרחץ של ההסגר.

כשבאנו לאודיסה היינו כולנו חולים במקצת. שלשה שבועות תמימים נסענו באניה, ולא ברוב נחת. אחרי שנחנו קמעא, יצאנו לורשה. באתי לורשה תקוף שעול הזק, וחודש ימים התרפאתי עד שהייתי יכול לנסוע לאמריקה.

לא חפצתי להיות יחידי ביסוד ה"כרמל" החדש באמריקה ודרשתי שחברי וידידי ואב גלוסקין יסע עמי יחד וישהה באמריקה חדשים, לפחות, עד שהמסחר יהיה מסודר כל צרכו. סבור הייתי שאשהה באמריקה לכל היותר שנה שלמה, לכן השארתי את בני משפחתי בורשה. בני המשיכו את למודיהם בבית ספר עברי, ואני חלמתי כי כעבור שנה אשוב לאשתי ובני, וכולנו יחד נשוב לרחובות.

אחרי הג הסוכות תר"ס (1900) יצאנו, אני וגלוסקין, מורשה לנויורק. הוא נשאר עמדי רק שני חדשים, כאשר אמרתי, אבל מן הרגע הראשון נוכחתי, מה קשה הדבר ליסד מסחר חדש בארץ החדשה. עוד אז נתעורר בי הספק, אם במשך שנה אחת אוכל לפתח את מוסד ה"כרמל" למדרגה כזו. שאוכל להניחו בידים זרות ולעזוב את אמריקה. ואחרי שנוכחתי בהחלט, כי יהיה עלי להשאר פה יותר משנה, הבאתי באוקטובר 1901 את אשתי ושני בני לאמריקה, ושני בני האחרים השארתי בגרמניה בבתי ספר. עוד הוספתי לקוות, כי לא ירבו הימים ואנחנו נשוב לרחובות, ולכן לא חפצתי להביא אותם לאמריקה.

בחודש יוני 1902 נסעתי לפריס, לתאר לפני הברון רוטשילד את מצב ממכר היין באמריקה. שם נוכחתי כי לא בקרוב אוכל לעזוב את עסק ה"כרמל". על כן לקחתי בחודש אוגוסט 1902 את שני בני הנשארים באירופה והבאתים עמדי לנויורק. כך נעשיתי תושב אמריקה. ואחרי כל אלה לא חדלתי מהאמין, כי סוף סוף יעלה בידי להשמט מכאן ולשוב אל המקום אשר לבי שמה. לפי בקשתי שלח גלוסקין הלום איש אחד מן ה"כרמל" הורשאי, שבמשך הזמן יוכל למלא את מקומי ואני אשוב

לארץ ישראל. אבל גם תקנה זו היתה לשוא. שנינו, גם הוא, וגם אני, נוכחנו לדעת, שאין הוא יכול למלא את מקומי. וישב האיש לורשה ואני נשארתי תושב בארצו של קולומבוס.

אך הקשר ביני ובין בני רחובות לא נפסק כל הימים. הם שלחו לי העתקות ממצב הקפה במושבה, והרצאות על כל אשר נעשה בה, ואני השתתפתי עמהם מרחוק בעבודתם ובאינטרסים שלהם. ואף־על־פי־כן דאב הלב: כי הם היו שם ברחובות, ואני—מעבר לים...

בזה אני נותן פרטים אחדים מהמשא ומתן שלי עם אנשי רחובות לאחר שעזבתיה.

בעת שחברנו יעקב ברודא ואשתו היו בפעם האחרונה בארץ ישראל הבטיחה מרת ברודא בנוכחותי לתת חמשת אלפים רובל לבנין בית תפלה ברחובות על שם אמה, שרה. יעקב ברודא התנה, שעל פני המעקה לנשים, שבבית התפלה, יהיה פרוש וילון, ובעזרת הגברים לא יראו פני אשה. אז הניחו את אבן היסוד לבנין־הבית על אחד המגרשים לבניני המושבה, שנמצא על גבעה רמה, כדי שבית־התפלה יהיה גבוה מכל בניני העיר, כדין. טכס הנחתה של אבן היסוד נערך ברוב פאר. מתחת לאבן־היסוד הניחו בקבוק זכוכית חתום ובו שמור ניר, אשר עליו היתה כתובה התפלה הזאת: „ד' אלקי ישראל וציון. היום הזה החל החלונו לבנות בית זבול לך, הוא בית הכנסת ותלמוד תורה במושבתנו, רחובות, אשר הענק הענקת לנו בידך הרחבה. יהי רצון מלפניך, אבינו שבשמים, כי יהיה הבית הזה מכון לשבתך לעולמים. ומיסדיו הנכבדים ה"ה האלופים נדיבי־הלב רבי יעקב ברודא ואשתו מרת סימה בת מנוח, עם העומדים בו ראשונה להתפלל, יזכו להרים תפלה לפניך בבית רם ונשא על הר המוריה, אמן".

ביום כ"ב ניסן תרס"ג (1903) כתב לי הועד הרחובותי כי הוא כתב למרת סימה ברודא, שתשלח את הכסף אשר הבטיחה, כדי שאפשר יהיה להתחיל בבנין תיכף. אנשי הועד כתבו לי, שרק שני חדשים יחכו לתשובתה, ואם לא תענה, או שתשובתה לא תשביעם רצון, לא יוסיפו לחכות לה עוד ויבנו את בית התפלה באמצעיהם הם. גם לכל בעלי נחלה ברחובות, החיים בחוץ לארץ, כתבו שישתתפו בבנין הבית. וגם ממני הם מבקשים, באותו מכתב, שכסף הבושבה אשר הנחתי למשמרת באחד הבנקים בארץ, ימסר לידם וישתמשו בו לבנין בית התפלה. וכן הם מודיעים לי, שאם מרת ברודא תשלח את נדבתה, יצרפו אל כספה

נדבות חברים אחרים ויקימו בנין יפה, ואם לא תשלח — ובנו בית קטן, לפי האמצעים. ועל החתום: אהרן איזנברג, שלמה גולדין, משה סמילנסקי, מרדכי מקוב, יצחק גורודזייסקי ויצחק למבורג.

אני כתבתי תיכף למרת ברודא ובקשתי ממנה כי תקיים את הבטחתה. בתשעה בטיון, תרס״ג, הודיע לי הועד, כי מרת ברודא עשתה להם כי מוכנה היא לשלוח ארבעת אלפים רובל, בתנאי, שאחרים לא ישתתפו עמה בבנין הבית, אלא כולו יהיה נבנה בכספה לבד. הועד ענה לה, שאם תמלא את הבטחתה הראשונה ותשלח חמשת אלפים רובל, נכון הוא לקיים את תנאיה ואחרים לא ישתתפו עמה בבנין, ובאם לאו, אנוס הוא לשתף בבנין גם מנדבים אחרים. סוף סוף שלחה מרת ברודא את נדבתה, חמשת אלפים רובל בשלמות, ואנשי החובות בנו בית תפלה יפה על גבעה יפה, באופן שהוא נראה במרחק של מילים סביבו.

באותו מכתב (מט׳ סיון) כתבו לי אנשי הועד, כי הקולוניסטים אשר לוו כסף מאת יק״א מסלקים את חובם בדיוק ובסדר, והם מבקשים ממני, כי אשתדל בפני יק״א, שכסף ההלואה, שהאכרים משיבים לידה, תמסור לועד המושבה לתכלית התאחזות בני הקולוניסטים במושבה, שלא יצטרכו לחשוב על הגירה לארצות אחרות. ועוד הם מבקשים, כי כסף המעשר, שהכרמל הרוסי והכרמל האמריקאי מקדישים שנה שנה לטובת רחובות, לא יבוזבז להוצאות קטנות, אלא יקבץ עד אשר יהיה לקרן גדולה, שבה יוכלו לבנות יקב ברחובות, ולא יצטרכו להוביל את הענבים ליקבי ראשון־לציון, מה שעולה בהוצאות גדולות ומביא לידי פחת והפסד במיץ הענבים. ועל החתום באו: אהרן איזנברג, שלמה גולדין, יצחק גורודזייסקי ומשה סמילנסקי.

אף שכמעט בכל שנה ושנה הייתי נוסע לאירופה בעניני „כרמל״, לא עלתה לי אף פעם לעלות ארצה־ישראל. עסקי כרמל באמריקה תקפו עלי מאד ויראתי לעזבם לזמן ארוך. רק בקיץ תרס״ח (1908) בקרתי את ארץ ישראל, ואחרי שמונה שנות עזיבה ראיתי שנית את המושבה שכה יקרה לי. מצאתי כי בתים חדשים נתוספו בה, רחוב חדש נבנה בה ונקרא „רחוב מנוחה ונחלה״, והאכרים קראו לו בשם „רחוב המליונרים״— משום ששני יהודים, אחד אמריקאי ואחד אוסטרלי, בנו להם ברחוב הזה בתים יפים מאד. וכבר פגשתי ברחוב אנשים אשר לא ידעתים. ואף על

פי שהרגשתי כאב במצאי ברחובות שלי אנשים אשר לא אדעם, תחת אשר לפנים ידעתי כל ילד עובר ברחוב המושבה, בכל זאת שמחתי לראות את רחובות בגדולה וכי פנים חדשות בקרבה.

אבל לא רק בתים חדשים ופנים חדשות מצאתי ברחובות. גם כברת ארץ חדשה קנה איזנברג על גבול רחובות ויקרא לה שם „גאולה". כברת ארץ זו היתה בת שלש מאות דונמים, סמוכה לקרקע הקודמת של רחובות. האנשים שקנו קרקע ב„גאולה" נטעו אותה שקדים וזיתים. ובעוד אני שוהה ברחובות, קבלתי מכתב מאת ועד המושבה, וזה תכנו:

לכבוד האדון הנכבד בן מושבתנו מר אליהו זאב לוין אפשטיין,
שלום וכט"ס.

א. נ.

יסלח לנו כב' כי מסבת טרדת הבציר אחרנו מעט במכתבנו זה, בכל זאת חושבים אנחנו כי מכתבנו זה ישיג אותו טרם שישוב לנויזרק. ובכן גדולה בקשתנו מכב' כי בשובו לנויורק יסור לפריז להשתדל שם לפני פקידי יק"א שילוו לנו סכום כסף לקנית אדמת זריעה מסביב למושבתנו, ערך 5000 דונם, אשר נרגיש עתה חסרונה לאכרי מושבתנו, ואשר באדמת זריעה אפשר היה לבסס מעמדם ומצבם הרע. הננו חושבים למותר להכביר במלים במכתבנו זה יען כי בעת שהותו פה במושבתנו התענין כב' עד למדי במצבנו, וידוע לכב' כי כורמינו אי אפשר להם להתקים עתה על שטחי הכרמים שלהם, ועל מחיר הענבים אשר ירדו פלאים, עד שהכנסתם לא תכסה את הוצאותיהם.

לע"ע אי אפשר לנו להראות את מקום האדמה העומדת לקניה, וכן שמות הכורמים אשר יקחו הלק באדמת זריעה, יען כי העיקר חסר וזהו הכסף, וכאשר תבוא תשובתו כי פקידי יק"א הסכימו להצעתנו, אז נתחיל במו"מ עם המוכרים. אנחנו דברנו עם ה' פרנק, פקיד יק"א ביפו, וגם הוא הבטיח לנו לכתוב לפריז אודות זה, ודעתו גם כן כי באדמת זריעה אפשר להוציא את הכורמים מהמצב הנורא השורר במושבתנו.

הננו בטוחים כי כב', אשר כל חפצו ומאויו תמיד בהצלחת מושבתנו ובהפרחתה, ימלא את בקשתנו ויסור לפריז להציע שם את הצעתנו ובקשתנו הזאת.

בדבר המשכת הצנורות מהבאר לבתי המושבה כבר גמרנו עם זק"ש את שטר ההתקשרות ובקרוב נתחיל במעשה, בשעה טובה.

ובזה הננו מביעים את תודתנו מראש ומברכים אותו בברי"ש ובכי"ח.

חברי ועד המושבה
אהרן אייזנברג
ברוך זליג מינקאוו
מרדכי מקוב
אליעזר יעקבזאהן
מזכיר הועד אליעזר הירשענזאהן

בודאי הייתי מאושר לו יכולתי לבוא לעזרתם. מה מאד הייתי חפץ לראות את המושבה מתפשטת יותר ואנשים במספר יותר גדול יכולים לראות בה חייהם. בהיותי בפריס דברתי בענין עם מאירסון, דירקטור ביק"א. הוא אמר לי כי הלואה כזאת היא מן הנמנעות. ראשית, משום שהברון לא יקנה אדמה נוספת למושבה שלא ידיו יסדוה. ושנית, משום שיק"א לא תשקיע כסף בישוב ארץ ישראל, אחרי שהישוב בארגנטינה כה הצליח. בכל זאת הבטיח לי, כי יציע את הדבר לפני יק"א, אם הגרי פרנק, בא כח הברון רוטשילד בארץ ישראל, יסכים לכך. ביום השני לאוקטובר 1908 הודעתי במכתב לחברי הועד את דברי מאירסון ובקשתי מהם שידברו עם פרנק.

בימי שהותי בארץ ישראל נשאתי ונתתי עם מר אפרים זקש משיקגו, שגר ברחובות ויבן לו בית נהדר ב„רחוב המליונרים", ונדברנו שילוה למושבה סכום כסף להתקין צנורות בשביל להביא מים מן הבאר שלנו לכל הבתים אשר ברחובות. והועד במכתב הנ"ל הודיעני שכבר נחתמה אמנה בין ועד המושבה ומר זקש על אודות ההלואה להנחת הצנורות, ובקרוב יגשו אל המלאכה. הידיעה הזאת שמחה אותנו מאוד, כי מעתה יהיו ליושבי רחובות מים בבתיהם ולא יצטרכו עוד לשאת את המים מן הבאר, אשר מתחת להר.

בחדש כסלו, תרע"א (1910), באתי עוד פעם לארץ ישראל בעניני מסחר היין. גם עתה שהיתי זמן רב ברחובות ושוב שמחתי על התפתחות המושבה. כי גדלה רחובות ותיך. „יסודות" חדשים, כחות צעירים הופיעו במושבה ונתנו לה את מרצם. לכל יושבי רחובות היתה עתה זכות הבעה, ואספה כללית כי תקום, ובאו כל יושבי רחובות, אכרים, בעלי מלאכה ופועלים, ודנו יחד על האינטרסים הכלליים של המושבה.

בימי בקורי זה מסרתי לועד המושבה חומר רב לעריכת „ספר האחוזות" של המושבה. ערכו של הספר הזה היה רב מאד, כי אחרי שעשית קושנים אצל הרשות התורכית היתה קשה מאד, וחלקי אדמה היו עוברים לפעמים מרשות לרשות, היה הקונה מסתפק בזה שהועד היה מקיים את דבר הקניה. הניירות המקוימים נמצאו בידי הקונה. אבל הועד לא היה רושם את המכירות ולא את הקניות בספר. טרם עזבי את רחובות, באוגוסט 1900, נסינו, אני ומשה סמילנסקי, לערוך רשימה מכל חלקי אדמה אלה, שהקונים הראשונים קנום בשנת 1890 וישעברו אחרי כן לרשות אחרים. קשה היה לקבוע את הכל בדיוק על פי הזכרון בלבד. לכן קראתי לעזרתנו גם אחדים מאכרי רחובות הראשונים (ה"ה איזנברג, גולדין ומקוב) וכולנו יחד ערכנו את החומר הנחוץ, כדי לברר, איך עברו חלקי אדמה ידועים מידי הקונים הראשונים לידים אחרות, ומידים לידים, עד הגיעם לידי בעליהם בשעה זו. את כל החומר הזה מסרתי לידי ועד המושבה כדי שיערוך „ספר־אחוזות" אמתי.

במכתב מיום כ"ב סיון תרע"ב (1912) כותב לי ועד המושבה, כי מצב הבריאות במושבה טוב, אבל הכל מרגישים כי אדמה חסרה למושבה, בין בשביל האכרים הקודמים ובין בשביל אלה החפצים להתאחז במושבה עתה; כי כמעט מדי שבוע בשבוע באים אנשים חדשים וחפצים להתאכר ברחובות, אבל קרקע אין. ושוב כותב הועד באותו מכתב, כי בשנה ההיא, שנת 1912, נוספו ששה בתים חדשים במושבה וששה בתים נוספו ברחוב התימנים, וכי עתה יגשו לבנין בית העם על המגרש ש„כרמל" נתן למושבה והבנין יהיה יפה מאד. הממשלה אינה מעכבת בהם מבנות את הבנינים החדשים, כי היחסים ביניהם ובין הממשלה ובין שכניהם הערבים טובים מאד. על החתום באו: שמואלין, אפרים זקש והמזכיר אליעזר הירשנזון.

ושוב הייתי בארץ ישראל בסוף הקיץ של שנת תרע"ג (1913). שהיתי שם זמן רב והשתתפתי עם אנשי רחובות בכל אשר עמלו. לפני בואי אל הארץ בפעם הזאת כתבו לי אנשי הועד שמכל הכסף אשר הקציעו לבנינים, בראשית הוסד המושבה, לא נשאר עוד אף שעל אחד פנוי. לכן הם מציעים לי לעקור את כרמי המנומר מספר 1, שנמצא על הגבול בין הבנינים והכרמים, ולחלקו למגרשי־בנין, למען תוכל רחובות להתפשט. עניתי להם כי בקרוב אבוא אל הארץ ואראה בעצמי מה שאפשר לי לעשות בדבר הזה.

כשבאתי אל הארץ עשיתי לי מפה מדויקת משטח הכרם וחלקתיו לעשרים חלקות־בנין והשארתי גם לעצמי חלקה לבנות עליה מה שאבנה. נתתי כתב־הרשאה להברי שלמה גולדין, כי ימכור את המגרשים רק לאלה החפצים לבוא ולהאחז במושבה. גם התניתי שימכור את החלקות בתצי מהיר שוין בעת ההיא, כי בזה נועיל להרחבת הישוב ברחובות. התנאי התניתי עם הועד, כי בעת שהמושבה תרכוש לה קרקע חדשה, תהא מחויבת למכור לי שטח ידוע, למען אוכל לנטוע לי כרם אחר. התנאי האחרון לא נתקיים, משום שבינתים פרצה המלחמה העולמית בשנת 1914.

בעת ההיא נמשך משא ומתן בין המושבה ובין הסתדרות „השומר" בענין השמירה במושבה. המושבה הציעה להסתדרות זו של שומרים יהודים, שהיא תקח על עצמה את תפקיד שמירת המושבה על ידי חבריה. עד העת ההיא היו ערבים שומרינו. כי בראשית, בטרם ידענו את אֻפים של שכנינו וסדרי חייהם, מוכרחים היינו למסור את השמירה לידי ערבים, שהיו בעלי נסיון במקצוע זה. אבל אחרי שרכשנו לנו גם אנו נסיונות, אחרי שלמדנו לדעת את הארץ ואת יושביה, אף ידענו איך להתנהג עם ערבים גנבים, מצאנו, כי רכושנו יהיה יותר בטוח אם ישמר על ידי שומרי ישראל. לכן נשא ונתן ועד המושבה עם הסתדרות „השומר", כי היא תקבל עליה את שמירת רחובות. לפני נסעי מיפו באו אלי אחדים מן ההסתדרות והתאוננו על אנשי הועד שמתנים הם עמה תנאים קשים, שאין ההסתדרות יכולה לקיימם. כך, למשל, דרשו אנשי הועד, כי ההסתדרות תהיה אחראית לכל אשר יקרה במושבה. לא יכולתי עוד לבוא בדברים עם הועד, כי עוד ביום ההוא היה עלי לעלות על האניה אשר הובילתני לאירופה. אבל בבואי לפריס כתבתי מכתב לועד (ערב סוכות תרע"ד 1913), בו הפניתי את תשומת לבו אל העובדה, שאין זה מן היושר להטיל על הסתדרות „השומר" תנאים שאין היא יכולה לקבלם, וחסא גדול יהיה זה מצדנו אם השמירה תשאר בידי הערבים גם להבא. לאחר זמן ענה לי הועד, כי עם „השומר" לא יכלו לבוא לידי הסכם. אבל עשו חוזה עם השומר בלומנפלד מפתח־תקוה. הוא שכר לו עוד שומרים עברים אחדים ושמירתם משביעה רצון את יושבי רחובות.

יֶתֶר פְּעוּלוֹתַי בָּאָרֶץ

א

ח ד ר ה

כמעט נבנתה רחובות, יצא לה שם בעולם היהודי. הן זאת היתה המושבה הראשונה שנבנתה בכסף בעליה — תושביה, ולא פנתה לתמיכה לא לחובבי ציון ולא אל הברון רוטשילד. נוסף לזה נבנתה רחובות לאחר שעברו על הישוב שש שנים ללא כל בנין חדש. משנת 1884 — השנה בה נוסדה עקרון, לא זזו חובבי־ציון מנקודת־קפאונם: קרקע חדשה לא קנו, מושבות חדשות לא בנו, ונראה היה, כאילו בבנין המושבות האחדות, הישנות, תתם כל עבודת חובבי־ציון. בחלל עולמנו רחפה אז השאלה: האמנם נשאר עומדים בראשית הבנין? אם כך, האם לא יקרה את אחינו האשכנזים שבאו מאירופה לארץ־ישראל בתקוות כה גדולות, כמקרה אחינו הספרדים שנשתעבדו להשפעת הערבים? ופתאום זרח אור על פני אופק שמינו. בבת אחת נתרחשו שני מקרים מאד חשובים: א) ממשלת רוסיה נתנה רשיון ליסד חברת חובבי ציון, שמנתה ועד פועל בארץ ישראל, בשם „ועד הפועל לחובבי ציון", וב) נוסדה החברה „מנוחה ונחלה", שקנתה שטח אדמה גדול והקימה עליו מושבה, שנבנתה מתוכה—בלא שום עזר מן הצד. הדברים מצאו להם הד של התלהבות בעתונותנו, בין בעברית ובין ביהודית. אנשים חדשים החלו לבוא להחובות ולמצוא בה עבודה. רחובות נהיתה סמל לכל אותם היהודים שעדיין חשבו או חלמו על ארץ ישראל הבנויה. על כל „צעד וצעד" שעשתה רחובות הביטו שבע עינים, ועל כל פרט ופרט נכתב בעתונים אשר במלא כל העולם. הכל התענינו בהתפתחותה של רחובות, הכל שמחו על גדלה. מובן, שבכל פעם שנזכרה רחובות, נזכר גם שמי עמה, ומי שהתענין בארץ־ישראל ל מ ע ש ה, פנה אלי בבקשת ידיעות או עצות, הבנויות על הנסיון שלי—נסיון מוצלח.

בסוף שנת תרנ"א (1891) באו לארץ־ישראל באי כח חברות לישוב הארץ, שנוסדו בריגה ובוילנה, בקובנה ובסובלק, במינסק ובערים אחרות, על מנת להקים מושבה על אותם היסודות, שרחובות נוסדה עליהם. באי

כחן של החברות הללו פנו אלי ושאלו בעצתי בנוגע לאדמת חדרה, שהם אומרים לקנות על ידי יהושע חנקין. עד כה לא נקנה עוד שטח רב־כמות כזה במקום אחד. השטח היה בן שלשים אלף דונם, וגבולו—הים התיכון. הנוף יפה מאוד, וברי היה, כי במקום הזה תוכל להבנות המושבה היותר יפה בכל הארץ. אבל רעה רבה צפוּנה היתה בשטח הזה: היו שם שתי בצות גדולות, אשר הרעילו את כל האדמה אשר על סביבן, והכו אותה במלריה, במדה כזו, שאפילו הערבים לא התישבו עליה. וכשבאו האנשים לשאול בעצתי, אמרתי להם, כי אי אפשר שחדרה תהיה מושבה אחת; אלא צריך לחלקה לשלש מושבות. קרוב לבצות נמצאה גם־כי קרקע הרבית טובה. לכן אמרתי שעל כל הר כזה יבנו מושבה מיוחדת, ורק באופן כזה אפשר יהיה להנצל מן המלריה. ועוד טעם אחר היה לי בדבר: לפי שחדרה תופסת שטח רב מאד, הרי אם תהיה כל האדמה רק מושבה אחת, יהיה מרחק רב בין המושבה ובין הנחלות הגובלות לה. אבל כשתבנינה שלש מושבות, תחולק גם האדמה לשלשה חלקים, והמרחק שבין מושבה לאדמת גבולותיה לא יהיה רב. באי הכח של כל האגודות היו אנשים בעלי מעשה שחדרו לתוכם של ענינים, ונטו לקבל דברים שבהגיון; הייתי בטוח שישמעו לעצתי. אבל טעיתי. אחד ההרים שעל אדמת חדרה הוא יפה מאוד. קראו לו בשם: הר זהב. והנה חפץ כל אחד שיהיה לו חלק בהר הזה. על כן החליטו שתבנה מושבה אחת, ודוקא על ההר הזה. לא עלתה על דעתם, כי על שטח של שלשים אלף דונם ויותר יתישבו אנשים רבים, ואי אפשר שכל בתיהם יבָּנו רק על ההר האחד הזה. ומשום שלא שמעו לעצתי והלכו אחרי הזית לבם, עלתה להם המושבה ביוקר רב. כמעט התחילו לבנות, נוכחו, כי צר להם המקום בהר וצריכים הם לרדת אל העמק, ועוד בקיץ הראשון הפיצו הבצות את מגפת המלריה שעשתה שמות במושבה. כל יושבי הארץ השתתפו באסון הגדול שקָרה את בני חדרה, כי כל יושביה מתו, בזה אחר זה, מן המחלה הנוראה אשר תקפתם. אנשים צעירים, ובאים בימים, כלם בני חיל ובני מרץ, החלו לבנות את המושבה, ופתאום נפלו כקמה מתחת יד הקוצר. כמעט כל הדור הראשון: אנשים, נשים וטף נמחו מספר החיים. אבל הנשארים עמדו על דעתם: הם יַשבו בחדרה והם יבנוה. אלה נפלו, ואחרים באו תחתם...

ותמיד, כידוע, יש אח לצרה. נוסף לחלאים בא חסרון הכסף; לרבים חסר היה הכסף הנחוץ כדי להוסיף ולבנות. כי לא רק את הנפש לקח המות, כי אם גם את הרכוש. המתישבים פנו לפריס בבקשת תמיכה.

הדבר היה קרוב להתגשם, אבל סוף סוף כלה באפס, והם הוסיפו לסבול. נוסף לזה קמו סכסוכים בין המתישבים עצמם. האגודות אשר נוסדו לשם בנין חדרה היו להן חברים רבים, אבל לא כולם באו אל הארץ כחלוצים לחיות ולבנות בה. אלה שחיו בחדרה חשבו, כי הם, שעלו אל הארץ וסבלו עליה ענויים קשים וחלו בתוכה מחלות נוראות, יש להם זכויות יתרות על חבריהם שישבו באירופה וראו כל העת חיים נעימים. וכשבאו לבנות להם בתים, לקחו להם אבנים לבנין מכל אשר מצאו. אבל נגד „הלקיחה" הזאת מחאו אלה שבחלקתם נמצאו האבנים. במכתב מיום י"ז אב תרנ"ה (1895) כתב לי י. ל. גולדברג, שהוא וחבריו בוילנה מוסרים את הדבר לידי ולידי הד"ר יפה, כי אנחנו נישר את הסכסוכים שקמו בחדרה. וביום הראשון לדצמבר 1895—ואני אז בורשה בעניני „הכרמל"— הגיעני מכתב מאת הד"ר הלל יפה, ששמע מפי הפקיד בן שמואל בזכרון יעקב, כי הברון נכון ליבש את הבצות שבחדרה, אבל בתנאי שאחרי היבוש תקום אדמת הבצות לו לנחלה. ועד הפועל לחו"צ שביפו כתב לי ביום 15 לנובמבר 1895 מכתב רשמי, שבו מבקשים ממני גם הועד גם הד"ר הלל יפה, כי אשתדל בפני חברי חדרה היושבים באירופה שיחתמו שטר מכירה כזה על שם הברון רוטשילד.

אלה שישבו בחדרה ומבשרם חזו מה נוראות הן המחלות העולות מן הבצות המסוכנות, חתמו בחפץ לב על שטרי מכירה אלה; אבל חבריהם באירופה שלא טעמו את טעם הקדחת מעולם, לא מהרו לתת „מתנה" לברון את הבצות הנושאות מות למושבה. כשנסעתי שוב לאירופה בעניני „כרמל" בקשו ממני תושב' חדרה שאבקר את הערים, בהן חיים שותפיהם לקרקע, ואשפיע עליהם, כי ימהרו לחתום את ה„גיירות" הנחוצים, המקיימים את דבר מתנת הבצות שהם נותנים לברון לאחר שהוא יבש אותן.

בהיותי בורשה באתי בכתובים בענין זה עם העסקנים שבחברי אגודת חדרה, הפזורים בערים שונות, וי. ל. גולדברג מוילנה הודיע לי, כי שלשים מן החברים כבר חתמו על הניירות ושלחו אותם אל הברון על ידי בא כחו אליהו שייד. כמו כן הודיע לי, שגם מקובנה הבטיחו לו „תעודה" כזו. אבל מריגה — לא. אנכי עברתי בכל הערים האלה בעניני „כרמל", ובכל עיר ועיר קראתי לאספה את חברי חדרה ודברתי על לבם וברורתי להם, כי להם אין הבצות שוות מאומה, ולהפך, רק אסון הן ממיטות על בוני המושבה והחיים בתוכה. סוף סוף התמו כלם את הניירות הנחוצים שנשלחו לועד הפועל של חו"צ ביפו. בט"ז שבט תרנ"ז שלח לי ועד

הפועל שביפו (על החתום: ה. יפה, נ. קייזרמן וברזילי) מכתב תודה על העמל שעמלתי בהשגת החתימות, וכן גם הודיעו לי, כי האינזשינר שטרקמט עוסק כבר במדידת הבצות ובקרוב יתחילו בעבודת יבושן. בו במכתב בקשו ממני כי אם אשהה באירופה עד התחלת העבודה — אשתדל בפני חברי חדרה שישלחו מכתב תודה אל הברון, על ידי בא כחו אליהו שייד, על הטובה הגדולה שהוא עושה לחדרה, ביבשו את בצותיה.

בחדרה נמצאו שתי בצות, כאמור. את האחת אפשר היה ליבש על ידי הולכת המים ממנה לנחל אחד ההולך אל הים. ובגוגע לשנית, והיא הגדולה, שלא היה לה מוצא אל הים, חבלו תחבולות איך ליבשה. הוחלט לנטוע שם יער של עצי אוקליפטוס, שדרכם לספוג אל תוכם את הטחב של הקרקע. בחודש אייר תרנ"ז (1896), ואני עדיין בורשה, בשרני מר ברזילי שתי בשורות טובות: האחת, כי בהשתדלותו של הברון ניתן רשיון לבני חדרה לבנות להם בתים, ושנית, כי הברון קצב מאתים אלף פרנק לתכלית יבוש הבצה הקטנה. תחפר תעלה, דרך הבצה אל הנחל, ומשני עברי התעלה ינטעו עצי אוקליפטוס.

בינתים הורע מצבם של יושבי חדרה שישבו על הקרקע, כי אזל הממון הדרוש לבניה. בט' אייר תרנ"ז כתב לי ברזילי בשם הועד הפועל היפואי, כי הד"ר יפה הריץ הצעה לא. גרינברג, ראש חו"צ באודסה, על מתן עזרה ליושבי חדרה. ההצעה אומרת כי האכרים שנמצאים עתה בחדרה וחברי אגודת חדרה שנמצאים בארץ־ישראל (קרוב לחמשים משפחות) צריכים להתמך במדה ובאופן, שיוכלו להשאר בחדרה ולהתקיים שם. הוא מציע גם כן שיטעו בחדרה פרדס צבורי, שהכנסותיו יספיקו לצרכי הצבור בחדרה. לכך דרושים מאה ושמונים אלף פרנק, וברזילי מבקש ממני כי כאשר אהיה בפריס, אסייע בדבר; באשר הוא, ברזילי, אינו יכול לשער כלל כי יק"א לא תעזור בדבר. הן יק"א תומכת בכספה מפעלים שונים הנעשים ברוסיה, ובמה יהי חלקה של ארץ־ישראל גרוע מזה של רוסיה? ואף־על־פי־כן לא הסכימה יק"א לבוא לעזרת חדרה. אגודת הו"צ תמכה בחדרה, עד כמה שידה הגיעה; אבל מה שהגיע לא הספיק.

בין האגודות השונות שנוסדו בערי רוסיה השונות לשם בנין חדרה, היתה גם אגודה במינסק שחבריה קראו לה בשם: „אגודת דורשי ציון". היושב ראש שלהם היה יהושע סירקין ממינסק. ובעת ההיא טרם התחילו חברי אגודה זו בעבודה בנחלתם. שמענו, כי הם מבקשים להם איש אשר ילך לפניהם ויכשיר ויעבד את־אדמתם, כאשר עשו בני „מנוחה

ונחלה" ברחובות. בארץ־ישראל חי אז האגרונום סוסקין. על כן כתבתי בכ"ד אב תרנ"ז לסירקין והצעתי לו את שרותו של סוסקין שהוא אגרונום מצוין ואיש שאפשר לסמוך עליו. על זה קבלתי תשובה מאת סירקין במכתבו מן היום השני לנובמבר 1897 שבו כתב: „... העדות אשר העידות בסוסקין מספיקה, כי אבטח שהוא הוא האיש אשר בקשנו בשביל עבודתנו בחדרה. אבל ירא אני כי אתה כיתר ידידינו ביפו אינכם יודעים את מצבה של אגודת „דורשי ציון". אתם חושבים, כי אנחנו, כחברי „מנוחה ונחלה", יכולים לעשות ככל אשר נפשותינו דורשות. אם כן אתם חושבים, טעות היא בידכם. חברינו נפוצים בכמה ערים ועיירות, ורובם— עניים. איך, איפא, יכולים אנחנו להאמין, כי נוכל לאסוף את כל הכסף שנחוץ לעבודה כזו אשר לפנינו? אף על פי כן, אעשה הכל אשר ביכלתי כדי לקרא אנשים מספר מחברינו לאספה כי „נשנם את מתנינו", לעשות מה שהוא. אבל ירא אני להגיד, כי בכל אופן נאחר את עונת החרישה והזריעה של השנה הזאת".

לאחר שנה (ערב סכות תרנ"ח) כתב סירקין לועד הפועל ביפו, שאם הד"ר סוסקין יסכים לקבל אלפַּים פרנק לשנה בשכרו, נכונים „דורשי ציון" למסור לידו את העבודה בחדרה. ורק בכ"ו כסלו תר"ס (1899), בהיותי עוד פעם בורשה, כתב לי ברזילי, שמתחילים ליבש גם את הבצה השניה, ועל ידי הד"ר סוסקין. תכניתו, ליבש את הבצה הזאת על ידי נטיעת עצי אוקליפטוס, נתקבלה. התחילו נוטעים את העצים מן החוץ בכוון לעומק הבצה. נטעו מסביב לבצה כמה שאפשר היה וחדלו מנטוע. גדלו העצים וספגו אל תוכם את הטחב שעל סביבם ונתיבש שטח ידוע מן הבצה. אז הוסיפו לנטוע משפת הבצה ולפנים, כמה שאפשר היה, ושוב חדלו. גדלו גם הנטיעים האלה ומצצו מן הטחב כמה שמצצו, והובישו מן הבצה כמה שהובישו, ואז נטעו בשלישית, מן שפת הבצה ולפנים, עד שסוף סוף ולאט לאט נתיבשה הבצה כולה.

רק עתה נוכחו, כי לא לשוא הקריבו חלוצי חדרה את חייהם; לא לשוא מתו כל כך הרבה אנשים וילדים תמימים. עכשו עומדת לפנינו חדרה בבנינה והיא אחת המושבות היותר יפות בארץ, ויש לה גם עתיד גדול. בניהם ובני בניהם של החלוצים הראשונים נהנים עתה מפרי העצים אשר ידי אבותיהם נטעו ובדמי לבבם השקו אותם ויגדלום, עד שהפכו את הבצה לגן אלהים, ואת עמק המות—למקור חיים.

ב

אגודות באמריקה

המהגרים היהודים הראשונים שבאו מרוסיה לאמריקה, באו מליטא. הם הביאו אתם את הלמדנות היהודית ואת המוסר היהודי, שעמדו אצלם במדרגה גבוהה, ושמרו תמיד על הקשר עם אחיהם בארץ אשר יצאו ממנה. הם הוסיפו להיות חותמים של העתונים העברים שהופיעו ברוסיה, קראו את „המגיד", „המליץ" ואת „הצפירה", והם הם אשר הביאו עמם לאמריקה גם את רעיון הישוב בארץ־ישראל. אבל חסר היה האומץ לאגודותיהן ומספרן היה אחת בעיר ושתים במדינה.

בשנת 1891 קם „גירוש מוסקבה" — אחת הבירות אשר ברוסיה. על היהודים אסורה היתה הישיבה במוסקבה גם לפני הגירוש — מלבד לבעלי השכלה גבוהה ולסוחרים בעלי „גלדיה ראשונה". בכל זאת מצאו היהודים תחבולות שונות וגרו בבירה זו במספר לא מעט. אבל בשנה ההיא בא הקץ לכל תחבולות, והיהודים—מלבד הקטגוריות האמורות — אנוסים היו להניח את מקומם. דומה היה הגירוש הזה—במקצתו על כל פנים — לגירוש ספרד; במספר המגורשים עלה גירוש ספרד על גירוש מוסקבה, אף הורשה למגורשים ממוסקבה לקחת אתם את אשר רכשו ואשר אפשר היה לקחת ביד. רבים מן המגורשים יצאו לאמריקה. מהם שהביאו אתם מקצת הונם ויסדו פה בתי חרושת ובתי מסחר, ורבים מהם הצליחו באשר שלחו יד. אבל הקשרים עם אחיהם ברוסיה לא פסקו וחליפת מכתבים תדירה היתה קיימת בין הארץ החדשה לבין הישנה. הבאים לאמריקה התפרנסו מתרבות אחיהם ועתוניהם העברים, וכך קראו גם על רחובות—המושבה הראשונה שנבנתה בכסף בעליה. ויתקבצו אחדים מן המהגרים הללו וייסדו חברה בשם „שבי ציון", לשם בנין מושבה בארץ־ישראל, שתהא דומה לרחובות.

בעת ההיא קנה הברון רוטשילד בגולן, אשר בעבר הירדן, שטח אדמה בן שבעים אלף דונם. הקניה נעשתה על ידי השולחני פרנק מבירות

ופקידו של הברון מר אוסובצקי — שהיה לפנים מנהל בראשון לציון, ובשעת הקניה הזאת היה מנהל מטעם הברון את המושבה „ראש פינה“— הממשלה התורכית נתנה את שטר המכירה על שם פרנק, בתנאי שלא יושיבו על האדמה הזאת יהודים אשר מחדש יבואו אל הארץ. החברה „שבי ציון“ בניו־יורק באה בדברים עם באי כח הברון על אודות קניית חלק מן השטח הנזכר. החברה שלחה מלאכות של שלשה אנשים לארץ־ישראל, את ר' מאיר לובדון — אופה מצות ידוע בניו־יורק, את אדם רוזנברג— שהיה, כפי שאמרו לי, פרקליט נודע בעירו וירא שמים גדול, ועוד שלישי, אשר שכחתי את שמו. צריכה היתה המלאכות להתבונן אל טיב הקרקע ולהחליט אם אפשר לבנות שם מושבה.

באה המלאכות לשאול בעצתי. נדמה לי, כי בחפצם להשפיע עלי שאתן להם את העצה הנכונה, קרא אותי אחד מהם (זה ששכחתי את שמו) הצדה וספר לי מגדולתו של אדם רוזנברג, כאיש וכפרקליט, אף הודיע לי כי הוא „נתן עינו בי“... רמז בזה, שאם עצתי תהיה נכונה, עתיד אני להתמנות למנהלה או לפקידה של המושבה אשר תבנה. בנוגע לרמז, רמזתי להם גם אני, שאין אני מבקש משרות כל עיקר; כי לקחתי עלי את התפקיד הקדוש לי — לבנות את רחובות ולהביאה לידי מצב איתן עד שאכריה יוכלו להתקיים על עבודתם. אבל לבי נתון לכל פעולה המתכונת להביא יהודים לארץ־ישראל ולהושיבם על הקרקע — דוגמת יסודה ובנינה של רחובות. ובנדון זה נכון אני לנהל בעצתי את כל יהודי ויהודי, אשר יחפוץ בה.

על כן ספרתי להם על התנאי שהתנתה ממשלת הארץ, שלא יושיבו על הקרקע הזאת יהודים אשר מחדש יבואו אל הארץ; כמו כן העירותי את תשומת לבם לדבר, שאם יתישבו על הארץ הזאת, יהיו בדלים לגמרי משאר הישוב ולא יהיו בטוחים למדי מהבדואים הנודדים שם. הוספתי להגיד להם, שבטוח אני כי ימים יבואו, ובידי פקידי הברון יעלה להשפיע על ממשלת הארץ כי תבטל את התנאי האמור, ואז אולי תוסדנה שם מושבות אחדות. לכן יעצתי להם, שלא יחפזו ליסד את המושבה שלהם אלא יחכו עד שיעלה בידי פקידי הברון לבטל את התנאי של הממשלה התורכית. אבל הם, שבקשו את עצתי, לא התחשבו עמה. כמעט נגמרה הקניה בפריס, בא אדם רוזנברג אל הארץ והתחיל לבנות בתים על האדמה אשר רכשו. הוא אך החל לבנות, וכבר הרגיש בטרחם ומשאם של הפקידים התורכים. שוב בא לשאול בעצתי. אמרתי לו, כי אחרי

שכבר החל לבנות בתים והוא חפץ להביא אכרים, כלומר עולים ח ד ש י ם, אין לו ברירה אחרת, בלתי אם להשפיע על פקידי הרשות, באמצעות הבקשיש, שישכחו את התנאי שהותנה עם הקונים הראשונים. ויצחק מר רוזנברג לדברי; הוא סמך על יחוסו, שהנהו פרקליט ואזרח אמריקה, והיה סבור כי עובדה זו תפעל על לבות הפקידים יותר מן הבקשיש. הוא אמר לי את דבריו בטון ודאי, כאילו היה בטוח שממשלת הינקים תשלח מיד אניות מלחמה להלחם בישמעאל דודנו בגלל תכניותיו של רוזנברג, שאין מניחים אותו להוציאן אל הפועל. אנכי הרביתי להוכיח לו, כי שוגה הוא בדמיונות, אבל לשוא.

בשיחתי זאת עם מר רוזנברג, באתי לידי הכרה שאין הוא שלם בדעתו. הוא שב למקומו והמשיך את עבודתו, עד שבים מעונן אחד באו פקידי הרשות ויגרשו אותו מן האדמה אשר קנה, ואת אנשיו אשר היו אתו שלחו אחריו. הוא בא לירושלים. בודאי האמין כי הקונסול האמריקאי ישתדל בעדו, ועל ידו ישיג את חפצו. הוא גר בבית הד"ר גרינהוס — יהודי מלומד ומנהל בית היתומים של למל — ויארוש לו אחת מבנותיו. ובשבתו שבועות אחדים בבית הורי ארושתו, הכירו גם הם בו שאינו נורמלי והשיבו אותו לאמריקה.

אבל בזה טרם הגיע דבר „שבי ציון" עד קצו. בין החברים של האגודה הזאת נמצאו רק אחדים שהיו אמידים, והשאר היו מן העניים שבמעמד הבינוני. הם הרגישו בחסרון כספם, שהשקיעו בקרקע אשר קנו בעבר הירדן ובבנינים אשר בנו. הם דרשו כי הברון ישיב להם את הכסף אשר שלמו במחיר האדמה ואת אשר השקיעו בבניניהם ואת אשר הוציאו על יתר הדברים הקשורים עם עסק ביש זה. פקידי הברון טענו, כי בעת אשר מכרו את קרקע גולן הודיעו לקונים את התנאי אשר הממשלה התנתה עמהם; וכאשר נגשו הקונים להתחיל בבנין בתים, הזהירו אותם פקידי הברון, שאסור להם לעשות זאת, ובקשו מהם שיחכו עד אשר ישפיעו על הממשלה שתשנה את התנאי האמור. הברון נאות להשיב לקונים את הכסף ששלמו במחיר האדמה, אבל לא מה שהוציאו על בנין בתים שאין לו בהם שום חפץ ושנבנו למרות אזהרת פקידו.

שמעו אחדים מ„שבי ציון" כי יש לו לברון מניות רבות של מסעות האליביטור בניו־יורק, ועלה בדעתם לפנות לבית המשפט כי ישעבד את מניותיו של הברון ומהן ישולם להם „חובם". הברון כבר היה רגיל לסבול אי־נעימות ממשאו־ומתנו עם היהודים, אבל עד לידי המשפט הבין־לאומי

טרם בא. בעת ההיא הייתי בפריס. ויבוא אלי מאירסון — והוא אז אחד הדירקטורים של יק"א, שלרשותה עברו המושבות של הברון רוטשילד— ויבקש ממני בשם הברון שאגמור את הענינים עם „שבי ציון", כי כל אשר אעשה יקיים הברון, ובלבד שיפטר מעולם וסבלותם של יהודי אמריקה.

שבתי לניו־יורק ונדברתי עם מנהיגי החברה, שיקראו את חבריהם לאספה כללית. באספה זו דברתי עמהם קשות, על אשר יסבו אי־נעימות רבה כל־כך לברון. ועל שום מה? הן יודעים הם, שהוא לא הרויח בעסק זה ואולי עוד הפסיד; יודעים הם, שהזהר הזהירו בהם שלא יבנו כל בנין ולא יתנחלו בארץ עד אשר יתפשר הברון עם הממשלה התורכית. והם יודעים גם כן מה שעשה ופעל הברון לטובת הישוב בארץ־ישראל בכלל וכמה כסף פזר על הענין הלאומי הזה. הרי שעול הוא להסב לו עגמת נפש על לא דבר. דברי פעלו על לבות השומעים. הצעתי להם בשם הברון, כי יושב להם כל הכסף אשר שלמו במחיר האדמה ומחצית מהוצאתם על בנין בתים, שאין לו חפץ בהם—יען כי עד שאפשר יהיה להאחז בארץ הזאת, לא ישאירו הבידואים מכל הבנינים האלה אפילו צרור אחד... כל החברים נאותו להצעתי, מלבד אחדים מן העשירים. הם לא הרגישו בחסרון כסף ויכלו לחכות, על כן אמרו שלא לגמור את הסכסוך: אולי ברבות הימים יעלה בידם להוציא יותר מכיסו של הברון... אבל רובם של העניים הרימו קול שאון ולא זזו ממקומם, עד שאותם האחדים הסכימו גם הם להצעתי.

בידי כל חבר נמצא פנקס ובו קים גזבר החברה, כמה הכניס כל אחד ואחד לקופת „שבי ציון" לתכלית בנין המושבה בארץ־ישראל. לקחתי לי פרקליט אשר הוציא מידיהם את הפנקסאות, ביחד עם שובר קבלה, מידי כל אחד ואחד, לראיה שקבל בשלמות את הסכום שהגיע לו, ושוב אין לו כל טענה ומענה נגד הברון.

בזה נגמר הפרק „שבי ציון", אשר יכול היה להיות במשך הזמן לפרק יפה מאוד בדברי ימי היהודים באמריקה, אבל נטשטש על ידי עקשן משונה, אשר האמין בעצמו יותר על המדה שהותרה בענינים שבין אדם לאדם...

והיתה עוד חברה אחת של חובבי ציון בניו־יורק וקנדה, שחפצה גם היא ביסוד מושבה. אף היא שלחה צירים לתור את הארץ ולחקרה ולהביא

חשבון הערכה, בכמה צריך הענין לעלות. בימים ההם נכשלו הכל בטעות אחת: חשבו, שב„מעות קטנות" אפשר לבנות מושבה בארץ־ישראל. שני הצירים שנשלחו הפעם מאמריקה לארץ־ישראל היו שני הפכים. מניו־יורק בא הד"ר מוזס מינץ, אחד מן הבילוי"ים הראשונים, שעזבו את ארץ־ישראל וילכו להתישב באמריקה (באמריקה נמצאים גם עתה אנשים רבים שנמנו על בילי"ו, אשר עלו בשנת 1882 מרוסיה לארץ־ישראל). צעירים היו האנשים ומחוסרי נסיון, והיו סבורים שאפשר להתישב בארץ בלא כסף. ואף אמנם רבים מהם נשארו בארץ־ישראל, ואחרי רוב עמל וסבל הושיבו אותם על הקרקע בגדרה ומושבות אחרות. הד"ר מוזס מינץ, ואחדים מאחיו, שגרו באמריקה, היו לפנים בין הבילוי"ים. הוא היה איש בעל התלהבות מרובה, נואם מצוין, ופעמים, כשנסחף בהתלהבותו, אגב נאום, היה נוהג להגזים... הצייר השני בא ממונטראל, קנדה, ושמו לַזרוס כהן. הוא היה „בן עירי". יותר נכון—בן לאחד מתושבי הכפר בודוביטש, הסמוכה לווילקובישקי. עוד בנערותו בא לקנדה. ברבות הימים היה בעל בית חרושת ואיש נכבד בעדתו. הוא, דוקא, היה אדם-מתון ועושה מעשהו בחשבון, ועל כל דבר הביט בעינו של בעל נסיון. והנה, שני אלה, מינץ וכהן, באו לרחובות. מינץ התאכסן בבית קרובו שלמה גולדין, עוזרי, וכהן—בביתי. ששה שבועות שהו בארץ. הם תרו את המושבות הקימות; תרו את הארץ, ויעברו בה עד דמשק. למינץ לא היה כל צורך שמי שהוא יביא אותו לידי התפעלות, כי אל כל מושבה ומושבה שבא הכניס את התפעלותו הוא. הוא נשא על כנפי דמיונו עד לשמי שמים. וכהן גם הוא התפעל למראה בנין הארץ שנעשה בידי יהודים, אבל לא הניח את העפרון מידו, אלא חשב וחזר וחשב כדי לדעת ברור: מה יכולים הם לעשות פה באותו סכום הכסף שיש ברשותם לתכלית זו.

אין אני יודע מה הדין־וחשבון שהביאו שני הצירים לאחיהם באמריקה. אבל יודע אני שנסיעתם לא הביאה לידי יסוד מושבה בארץ־ישראל; הד"ר מינץ פרסם יותר ממאה מכתבים על מסעו בארץ־ישראל בשבועון היהודי „דער פאלקס־אדבאקאט" בניו־יורק, שאחיו היה מוציאו לאור. את האחד ממכתביו הקדיש ל„בלעם" חמורי. כי חמור היה לי וקראנו את שמו „בלעם". מתוך השבחים שפזר לחמורי זה בא לידי פלפול בדבר המבטא „ראש־חמור" השגור בפי העם. „בלעם" זה היה חמור עקשן, וכשהתעקש וחפץ להשליך מעל גבו את הרוכב עליו, השליכו ויהי מה. פעם אחת רכב הד"ר מינץ על „בלעם". החמור התחיל להסתובב כסביבון,

כדי להשתחרר מהמשא הכבד של רוכבו. אבל גם מינץ התעקש, תפס בחמור בחזקה ו„בלעם" לא יכול להשליכו. התחיל „בלעם" לרוץ במהירות גדולה, ותוך כדי ריצה כרע על רגליו הקדמיות והרוכב התגלגל ארצה, ממעל לראשו של החמור. חכמת־חמור זו, היא שזכתה את „בלעם" למצבת נצח ב„פאלקס־אדבאקאט". והמכתב על החמור הזה ושאר מכתבי מינץ הם הסך־הכל של המושבה האמריקאית, שעלתה במחשבה.

וואדי־אל־חנין—נס ציונה

אפשר לאמר כי יסודה של המושבה הזאת הוא אחד המקרים היותר רומנטיים בדברי ימי הישוב הארץ־ישראלי. ראשי המיסדים הם שני אנשים: ראובן לרר ומיכאל הלפרין. הראשון היה אדם שקט ומתון, ידיעותיו היו מעטות, אפילו יהודית לא ידע לכתוב. כל ימיו היה כפרי, אדם פשוט ואוהב עבודה, ויחוס משפחתו—לא נודע. והלפרין — יחסן, בן עשירים, אדם שרגיל לעשות מה שלבו חפץ. אידיאליסט—עד לשגעון. בכלל היה אדם שכולו תנועה. ואלה ההפכים השנים, הם שעזרו ביסודה ובהתפתחותה של המושבה.

ראובן לרר היה בעל אחוזה סמוך לאודיסה, ברוסיה. הוא חי חיי כפרי—הוא ואשתו וילדיו. על פי מקרה נפגש עם אשכנזי אחד שהיה לו פרדס תפוחי זהב בארץ־ישראל. האשכנזי ספר, כי ארץ־ישראל מקום יפה הוא, ששמיה בהירים, שמי תכלת, אבל אדמתה כחושה, ועל פני השמים אי אפשר לזרוע חטה; הוא היה מרוצה, לו נמצאה לו האפשרות לעבד את האדמה בסביבת אודסה. וראובן לרר ענהו: אמת, שהקרקע בסביבת אודסה שחורה היא ושמנה, אבל כבר בחלה נפשו במגלב הרוסי, לכן היה הוא מרוצה לו נמצאה לו האפשרות לעבוד את האדמה בארץ־ישראל, אף כי איננה שמנה, ובלבד שאת פני הז׳נדרם הרוסי לא יראה ואת הפוגרומים לא יפחד. וכן עשו חלופין: האשכנזי יצא לגור בסביבות אודסה, ולרר ומשפחתו שבו לארץ אבות — לארץ־ישראל. כל זה קרה בראשית התישבותם של היהודים בארץ־ישראל.

פרדס תפוחי הזהב, שלרר קבל חלף שדה תבואתו, נמצא בעמק שהערבים קראו לו „וואדי אל חנין" (עמק שושנים), המשתרע בין ראשון־לציון ובין רחובות. ורחובות טרם היתה בארץ. מצדה האחד עמדה ראשון־לציון ומן הצד השני, במרחק לא רב, נמצאה עקרון או גדרה. הפרדס היה ישן, נטוע ומושקה לפי שיטת הערבים: העצים היו נטועים לא

בשורות ישרות; את מי הבאר היו מעלים בעזרת שלשלאות של ברזל, שדליים קשורים בה, ומוט קשור אל השלשלת וחמור סובב אותו. ובסבבו שואבים הדליים את המים מתחת ומעלים ומריקים אותם לתוך ברכה שנבנתה סמוך לבאר, מלמעלה.

בימים הראשונים לא יכול היה לרר לראות חיים טובים מפרי הפרדס. ורע מזה — חסר לו בטחון החיים והרכוש. הוא חי עם משפחתו בָּדל לגמרי מישוב יהודי, ורק ערבים על סביבו. ובהיותו חסר חברת יהודים, היה גם מצב רוחו נעכר. לכן החל לבקש חברים, אשר יחפצו להתישב גם הם ב„עמק שושנים". אבל לא היה שם די קרקע בשביל לבנות מושבה. ובראשון לציון הסמוכה עבדו אז פועלים יהודים במספר הגון, שלא היו להם מעונות. קטנה עדיין היתה ראשון־לציון מהכיל את כל העובדים בתוכה, לחיות בה. ויקרא לרר אליו את הפועלים, ויתן להם רצועת אדמה צרה, לבנות להם בתי קרשים קטנים. אהרון איזנברג היה אחד מן הפועלים האלה. אל כותל האבנים של הברכה הוסיף איזנברג שלשה כתלי עץ, ויהי לבית, לו ולמשפחתו. היה מקרה שהמים התפרצו דרך כתל־הבאר וישטפו את בית אהרן וכל אשר בו, אבל עוזי דלים לא שכחהו. כל הבנינים הקטנים האלה נצטרפו לרחוב צר, ממול הרחוב עמד הר גבוה שנמשך מוואדי אל חנין לצד ראשון לציון.

ולרר הוסיף לרכוש לו אדמה מאדמת וואדי אל חנין. והפועלים שעבדו בראשון־לציון התחילו קונים ממנו כברות ארץ ונטעו להם כרמים לעצמם. בשנת 1890, כשבאתי לארץ־ישראל, נמצא שם רק הישוב הזה, אשר תארתי. משפחת לרר התפתחה יפה מאד. תפוחי זהב ולימונים, פרי פרדסו, נמכרו בראשון־לציון ואחרי כן גם ברחובות; גם עופות גדל, גם בהמות, והיה מוציא אל השוק ביצים, חרגולות, חלב, גבינה וחמאת למכירה. אחר זמן התחיל לגדל דבורים, ודבשו היה טוב כל כך, עד שמצא לו קונים לא רק בארץ־ישראל אלא גם באמריקה ובאירופה, ונמכר על ידי אגודות „כרמל". כל בני משפחתו היו פועלים פשוטים, כפריים בריאים, גם לפי הפסיכולוגיה שלהם שספגו אל תוכם מן הכפר הרוסי. עובדה אחת תוכיח ברור את אֶפיה של המשפחה הזאת. הדבר קרה בעת שאני כבר הייתי ברחובות. בנו הגדול של לרר היה נשוי. אשתו עדיין צעירה היתה ולה שני ילדים. ותחלה האשה ותמת ביום השני אחרי הצהרים. בוואדי אל חנין לא היה „בית־עלמין". השכיבו את המתה על עגלה פשוטה והביאו אותה לרחובות, בנטות הערב. ומשום שאי־אפשר

היה לקברה ביום הששי, הניחו אותה בבית המרחץ עד למוצאי שבת. כעבור יום השבת באו נשי החברה קדישא ברחובות, טהרו את המתה ויקברו אותה בלילה ההוא. אך בשוב האנשים מן הלויה, התחילו משוחחים, כי לנשים המטהרות נראה היה, כאילו המתה חיה עדיין; הן טפלו בה אחר ששכבה מתה יותר ממעת־לעת שלם, ועדיין הרגישו בה חמימות קלה. השיחות הללו הרגיזו אותי מאד: באשר תחלה נתנו לקברה, ורק אחרי זה התחילו משוחחות. צויתי לחברה קדישא והוציאו את המתה מקברה, והחובש שלנו עמל בה להשיבה לחיים. ורק־שלחנו להגיד למשפחת לרר אשר קרה ולבקש שמי מהם יבוא לרחובות ויביא גם את הרופא מראשון־לציון עמו. הדבר היה בשעה מאוחרת בלילה. כשבא השליח לבית לרר וספר להם את סבת בואו וחפצו, רגזו עליו בני המשפחה על אשר העיר אותם משנתם ואמרו: „אין אדם מת אלא פעם אחת, והאשה מתה בהחלם". כל עמל החובש היה לשוא. כעבור לילה באו לידי הכרה ברורה, כי עתה היא בודאי מתה כבר ויקברוה שנית.

נחלות יתר גדי וואדי אל חנין, מלבד משפחת לרר, התפתחו בקושי. תמכו בהם חובבי ציון שבאודיסה. בימי מלוך טיומקין נתנו להם אפילו כספים שלא באה עליהם הרשאה מאודיסה. והכספים הללו לא היו שייכים לועד האודיסאי אלא לאנשים פרטים, שהשלישו אצל טיומקין את כספם שהיה מיועד לקניית אדמה בארץ. הועד האודיסאי לא חדל מתבוע מבני וואדי־אל־חנין את הדמים האלה, וכמובן שלא קבלם. ולא יפלא הדבר; רבים מהם הוסיפו לעבוד בראשון לציון, כדי למצוא מחיתם.

כשנוסדה רחובות, והעבידה אנשים אחדים מוואדי־אל־חנין, באה המושבה הקטנה הזאת אל תחת חסותה של רחובות, לכל עניניה. כל שיח ושיג שהיה לאנשי וואדי־אל־חנין עם הממשלה, היה הועד הרחובותי מביא לידי גמר.

משל אחד: את המעשר שצריכים היו האכרים לשלם לממשלה חָכרה העיר רמלה. גם רחובות גם וואדי־אל־חנין היו „שייכות" לעיר הזאת, במובן האדמיניסטרטיבי. רמלה היתה בוחרת ועדה של חמשה שצריכה היתה לשום בכמה עולה המעשר שלנו. עם בוא הועדה לרחובות בפעם הראשונה קרה המקרה הזה: היא לא הודיעה לנו דבר בואה, אלא שאנשי הועדה, בדרך הלוכם מרמלה לרחובות, התבוננו אל כרמינו בעצמם. אחד מחברי הועדה חלה בדרך במחלת המלריה; השאירו אותו חבריו־לועדה לבדו בשדה וילכו לדרכם הלאה. החולה הנעזב התאמץ, אבשארית כחותיו קרב

אל המושבה ויפול תחתיו אין אונים, סמוך לביתי. איש מאתנו לא ידע, מי הוא האיש. אבל בראותנו כי חולה הוא, הכנסתי אותו לביתי, מיד השכיבו אותו על הספה, קראו לחובש, השקוהו סמי־מרפא ולאט לאט הוגח לו. וכשהוגח לו, הזמנו אותו אל השלחן לאכול אתנו את ארוחת־הצהרים. עודנו יושבים אל השלחן ויתר חברי הועדה הגיעו. כשראו את חברם יושב עמנו אל השלחן, עלתה חמתם על אשר אנחנו מראים לו אותות חבה יותר מאשר להם. אז נתמלא החולה חמה, ויחרף ויגדף את חבריו על אשר הם, חבריו למשלחת אחת, הניחוהו חולה בשדה, לבדו, ולא דאגו לו, והיהודים הזרים הכניסוהו לביתם ועזרו לו בכל אשר מצאה ידם. רק עתה נודע לנו כי יש לנו פה עסק עם ועדה שבאה לשום את המעשר שלנו. הזמנתי אותם אל הבית, ערכתי להם סעודה כיד המלך ונעשינו ידידים. ולפי שהיה לנו גם "צד" בועדה, באשר הערבי החולה הגין עלינו כחומה, זכינו כי הערכת הועדה היתה ביושר. כי ליושבי רמלה ישנם פרדסים גדולים סמוכים לעיר, והם עצמם היו מחויבים לשלם דמי מעשר הרבה. ולפי שהעיר היתה חוכרת המעשר מאת הממשלה, היתה משתדלת לגבות מן המושבות היהודיות והכפרים הערביים ככל אשר יכלו, אפילו הרבה יותר מן "המעשר", כדי שיושבי העיר יוכלו להפטר בלא כלום... אולם אני באתי עליהם בטענה: מכיון שאנחנו שייכים לעיר רמלה, והעיר היא שחכרה את כל המעשר, גם של העיר וגם של הכפרים השייכים לה, הרי שותפים אנחנו לרמלה בחכירת המעשר. לכן אני דורש שאנחנו נשלם באותו שעור שיעלה לכל אחד מיושבי העיר. אחרי שקלא וטריא ארוכה הסכימו לדעתי, וכך היתה מדת המעשר שלנו—מדת צדק. וואדי־אל־חנין בקשה ממני שאשתדל בדבר גם בשבילה, כמו שהשתדלתי בשביל רחובות. וכך עשיתי. נשאתי ונתתי עם הועדה הערבית על אודות וואדי־אל־חנין כמו על אודות רחובות.

כשפרצו סכסוכים בין יושבי וואדי־אל־חנין היו מגישים לפני את טענותיהם ואנכי הייתי עושה שלום ביניהם. היה במושבתם בית־ספר קטן לילדים—כפי כחותיהם הדלים, ורק מורה אחד היה להם, והיו מבקשים ממני תמיד, שאבוא לבחון את ילדיהם ואעזור להם בעריכת הפרוגרמה.

ומיכאל הלפרן, זה השותף ביסודה של וואדי־אל־חנין, היה בן לאליהו זלמן הלפרן מוילנה, שהיה עשיר גדול, וכרוב עשרו כן גדלה גם כילותו. על אודות קמצנותו היו מספרים אגדות אין קץ. כך מספרים מעשה, כי הסופר קלמן שולמן ועוד אחד מנכבדי וילנה, שיצאו לקבץ מעם

כסף מבעלי־בתים לצורך דבר חשוב, באו גם לבית הלפרן, וימצאו אותו יושב אל סעודתו ולפניו תפוחי אדמה מבושלים בקליפתם, והוא אוכל אותם בלא חמאה. בראותו בעלי בתים חשובים נכנסים, התחיל לצעוק: „החמאה איפה? איפה החמאה?" הבאים הבינו את אשר נעשה והתאמצו להביט הצדה, שלא לראות את פניו בשעת קלקלתו, אולם מדי פעם בפעם ראו כי הוא בולע תפוח אדמה בלא חמאה, כאילו בגנבה... כשגמר לאכול, השמיעו לו הבאים את חפצם. נאנח אליהו זלמן ויאמר: איך אוכל לתת לכם נדבה? בואו וראו! הביא אותם עד לפני תבת ברזל, הוציא משם חבילה גדולה של שטרי־כסף ואמר: רואים אתם? שמונים אלף רובל מונחים ארוזים פה כפגר ואין לי למי להלוותם. החושבים אתם כי במצב כזה אני יכול לתת לכם נדבה? מאין?—שוב מספרים עליו, כי פעם אחת בא לרגלי איזה ענין לוורשה. ובוורשה עניים רבים סובבים על הפתחים. באו ודפקו גם על פתחו. נתעיף האיש לתת פרוטות פרוטות לעניים, וכששמע דפיקה בדלת והבין כי הדופק עני הוא, עשה את עצמו כישן. העני לא היה ביישן ונכנס אל החדר בלא הרשאה. ראה את האדון ישן ולא העיר אותו, ותחת הנדבה שקוה לקבל, לקח לו את קופסת הטבק של כסף, שהיתה מונחת על השולחן, ויצא לו.

לאליהו זלמן זה היו במשך חייו נשים אחדות. אחת מהן היתה „הרבנית מבריסק" המפורסמת, כי אחרי שנתגרשה מאליהו זלמן נישאה להרב מבריסק. אשתו האחרונה היתה בת ה„מלבי"ם", והיא שהיתה אמו של מיכאל הילפרן, גבור וואדי־אל־חנין.

כשמת אליהו זלמן, הניח לבנו עושר רב באפטרפסותה של אמו. ומיכאל היה הפכפך ברוחו, אדם אכסצנטרי ונוהג בשגעון. מספרים עליו כי אשתו הראשונה, שנישאה לו בגרודנה, היתה יפה מאוד ובת משפחה הגונה. אחרי שישבה עמו זמן קצר ונוכחה כי הוא קרוב למירוף, חפצה להפטר ממנו, ובדעתה כי הוא אידיאליסט גדול, הגידה לו כי אוהבת היא איש אחר וחפצה להתגרש ממנו. מובן שתיכף הסכים. מה שייך? „אם אוהבת את איש אחר — אמר לה — לא אכריח אותך שתהי אשתי בעל כרחך". אבל חפץ הוא לדעת, את מי היא אוהבת; חפץ הוא לדעת, אם השדוך טוב הוא לה. ותבדה איזה שם, ותגד לו. וכששמע את השם יצא מפי אשתו, הלבינו פניו מאד, ויאמר לה: „אם הוא האיש אשר את אוהבת לא יועיל לך כל גט, משום שהוא כהן ואסור לו לישא גרושה. אולם אני אעשה אחרת בשבילך: אני אשלח יד בנפשי, אז תהי אלמנה ותוכלי

להנשא לכהן". עתה הלבינו פניה, מיראה פן ימלא את דבריו. ותמהר ותגד לו, כי האיש אשר היא אוהבת הוא בן עיר אחרת, סוף סוף נתן לה גם פטורין. ותיכף אחרי הגט הציע לה עשרת אלפים רובל, אם תנשק אותו פעם אחת כאשה זרה.

כשבא הלפרן לארץ־ישראל מצא לו כאן איש הפכפך שכמותו, בשם חיים אפשטין. איש לא ידע מי הוא האיש ומאין בא. הוא היה עשיר מאד, אבל לא נודע מאין בא לו כל העושר הזה. על דבר מוצא כספו ספרו אגדות שונות, ויש שחשדו אותו כי שותף הוא למלאכת הגבבה, שהיתה ידועה בימים ההם בשם "יד זהב". שני האנשים האלה בנו בשותפות בית מכבש שמן ביפו. זמן רב עבר עד שבית המכבש היה ערוך בכל. טכניקאים לא נמצאו אז ביפו ולא בתי חרושת למעשה מכונות. את הכל היו מביאים מאירופה. ואם חסר היה איזה חלק קטן שבקטנים צריכים היו לחכות חדשים שלמים עד שהביאהו מעבר לים. הם פורו כסף רב עד שבית המכבש התחיל לעבוד. אך כמעט היה הכל נכון, ורצו לראות פרוטה רווח, קם מיכאל הלפרן ויארגן תיכף ומיד שביתת־פועלים בבית חרשתו... זהו אפיו של הגבור השני במיסדי וואדי־אל־חנין.

הוא היה—כמו שהיו אומרים—"חובב ציון נלהב", אבל לא שלם בדעתו. כל מה שעשה, עשה בלא חשבון. הוא קנה לו חלקת אדמה, קרוב לוואדי־אל־חנין, מעבר להר, לצד ראשון לציון, ויבן לו שם בית יפה. ל"חנוכת הבית" נתאספו אליו אכרים רבים מוואדי־אל־חנין, מראשון־לציון וגם מרחובות. הוא קרא את הכפר הזאת בשם "נס ציונה". בשעת חנוכת־הבית ישב רוכב על סוס ערבי יפה ונאם נאום קצר לאמור: "לפנים, כשבית המקדש היה קיים, היו כל בעלי שמחה מביאים קרבנות; ובמקרה של שמחה זו, אביא גם אני קרבן לאדוני" — ובדברו זאת הוציא סכין גדולה מחיקו, ויחפוץ לעשות חתך בידו, כדי לשפוך דמו — קרבן לד'. נבהלו כל העומדים ויקראו בקול רם: "משוגע". קול הקריאה הבהיל אותו כל כך, עד שהסכין נפלה מידו.

אלה הם שני גבורינו. ראובן לרר הועיל בבנין וואדי־אל־חנין ומיכאל הלפרן בבנין "נס־ציונה", שגדלה ורחבה הרבה יותר משעלתה על דעתם של יושבי וואדי־אל־חנין. לפי שאדמה עמדה למכירה מעבר ההר, שהיה מקום גבוה ובריא מאותו הרחוב הצר שבוואדי־אל־חנין, התחילו יושבי וואדי־אל־חנין לעבור לאט לאט לנס־ציונה. הם קנו להם שם קרקע מהלפרן, בנו להם בתים וכו', וכך קמה לנו מושבה חדשה.

כאמור, היו יושבי וואדי־אל־חנין הראשונים פועלים בראשון־לציון ואחרי כן גם ברחובות, וכסף משלהם לא היה להם. לכן פנו אל ועד חובבי ציון באודסה, בבקשה שיקנה להם קרקע לבנין בתים, כי יבנו להם בתי־מושב הנאותים לבאי־אירופה. בעיקר הסכים הועד למלא בקשתם ולעזור להם להאחז בנס־ציונה. אבל הועד היה מסופק אם אפשר יהיה לקבל מאת הממשלה רשיון לבנין בתים. לכן דרש הועד כי מוכר הקרקע יתחיב להמציא רשיון לבנין בתים, או שפקידו של הברון בראשון לציון יתחיב בכתב, שימציא רשיון כזה.

הועד של וואדי־אל־חנין פנה אלי (בעשרים לאייר תרנ"ו 1896) במכתב, כי אשפיע על הועד באודסה, שלא־יניח מכשולים על דרכם ולא יתנה עמהם תנאים שאי אפשר לקיימם. שום מוכר לא יתחיב להמציא רשיונות כאלה. אבל בטוחים הם, שאם תהיה להם קרקע לבנות עליה, ונמצאו להם הרשיונות הנחוצים. ועל החתום באו: ש. הוכברג, אפרים צבי חרלפ, דוד לנדוי ואהרן מרדכי ירושבסקי.

לזה האחרון היו ריב ודברים עם לרר על אודות שטח האדמה שנתן לו זה האחרון, לבנין ביתו הראשון. לרר דרש מאת הועד לחובבי־ציון אשר ביפו כי יתערב בדבר, וישתדל שירושבסקי ישלם לו את המגיע, כדי שיוכל לתת לכל אחד מיושבי וואדי־אל־חנין שטר מכירה על חלקו. הוא הזכיר, כי לפי שהועד תומך באכרי וואדי־אל־חנין והוא מלוה להם כסף לעתים, ידע איפה הועד, שדמיו אינם בטוחים, באשר אין להם שום הוכחה שיש להם אדמה, מקנת כספם, במושבה. הועד שלח את המכתב אלי בבקשה, „שאסדר את הענין". סדרתי את הענין, עד כמה שאפשר היה, וראובן לרר לא בא עוד בשום מענות על שכניו.

וגם בין לרר לבין הלפרן קם סכסוך, והועד האודסאי בקש ממני כי כאשר אהיה בפריס, אשתדל כי פקידו של הברון ביחד עם בינשטוק — שהיה אז בא־כח הועד הפועל שביפו — יישרו את הסכסוך שבין הלפרן ולרר. כי אם יעלה להשלים בין שני אלה, אולי אפשר יהיה להציל את מעט הכסף שנתן טיומקין לאכרי נס ציונה בלא רשיון מצד הועד.

והלפרן עסק בישובה של נס ציונה בלא דעת ובלא חשבון, עד שירד מנכסיו ונעשה עני. נראה, כי לוה כסף מאת חיים אפשטין, שותפו לפנים, שנזכר לעיל. אחרי כן עשה חיים אפשטין שותפות עם מר הרצנשטין, שבא מאודסה לארץ־ישראל וישב בה ימים רבים. הרצנשטין חבע כסף מהלפרן, וכשלא היה יכול לשלם, הגיח אדרכתא על נחלת הלפרן בנס

ציונה. והלפרן לא היה אז בארץ; אבי אשתו עזב את נחלתו. באותו זמן קבלתי מכתב מאת הלפרן מורשה. הוא הודיעני כי חותנו כתב לו בשמי, כי נכון אני לקחת על עצמי את הטורח לסדר בינו ובין הרצנשטין, אבל בתנאי שאהיה בטוח כי הוא, הלפרן, יקיים את הפסק. הוא מסכים איפוא למסור את הענין לידי, אבל בתנאי, שאם אדמת נס ציונה תעבור לרשותו של הרצנשטין, ושויה—לפי השומא—יהיה למעלה מהחוב, יסלק לו הרצנשטין את העודף.

מן העת ההיא התחילה וואדי־אל־חנין, או נס ציונה להתפתח. אנשים חדשים באו לתוכה, קרקעות נוספות נקנו, נטעו הרבה כרמים, חורשות שקדים ופרדסים. גם עתה נחשבת נס ציונה על המושבות הקטנות. אבל האכרים שבה מתקיימים כיום על עבודתם ורכושם, ואולי אין להם שום מושג מסבלותיהם של האכרים הראשונים, אשר סבלו ואשר נשאו במושבה הקטנה הזאת.

ומיכאל הלפרן, עם כל היותו איש הפכפך ושוגה ברוח ועם כל המעשים שעשה בלא חשבון, הניח בכל זאת אבן פנה לישוב חדש בארץ ישראל. אבל הוא עצמו ירד מעל הבמה כקולוניזטור. בימיו האחרונים נשא משרת שומר בגימנסיום שביפו, הלך יחף ועירום ורעב. עזוב מבני משפחתו, מת בודד בבית חולים של הדסה אשר בצפת.

ד

קסטיניה—באר־טוביה

אדמת קסטיניה נמצאת כמהלך שלש שעות, בערך, לדרומה של גדרה. הברון קנה את האדמה הזאת בשביל יהודי בסרביה שאמרו לעלות אל הארץ. האנשים עלו, התחרטו על העסק ולא התנחלו על השטח הזה. הברון הושיב שם פקיד—אברך מרוסיה, אגרונום—ומנה אותו על חלקת אדמה זו, והוא היה מחכיר חלק ממנה לערבים, ואת החלק האחר היה מעבד על חשבון הברון. כך נמשך הדבר שנים אחדות, ואיש לא פלל כי במקום הזה יהיה ישוב עברי. והשטח הזה היה בקצה הדרום, הרחק מן הקרקעות שרכשו להם היהודים ובבדל לגמרי מיתר המושבות היהודיות. בחורף, בעונת הגשמים, היו כאן הדרכים מקולקלות, ואי אפשר היה לעבור בהן, משום שבורות עמוקים מלאי מים הפסיקו אותן. כי טרם באו היהודים אל הארץ, לא נמצא מי שידאג לתקון דרכים על ידי גשרים וכדומה. הערבים, רוכבי־הגמלים, לא דאגו לכך. הם סבלו אמנם מקלקול הדרכים, אבל הם הלא הסכינו לסבול תחת עולה הכבד של ממשלת התורכים. היהודים היו הראשונים, שראו צורך בבנין כבישים וגשרים בארץ. והממשלה, לא די שלא באה לעזרתם, אלא שמה כמה וכמה מכשולים על דרכם — ואפילו כשאמרו לבנות את הכבישים על חשבונם. בהרבה „מתנות יד" עלה למושבה כל רשיון לבנות כביש. לכן גם נשארה קסטיניה ימים רבים עזובה ושוממה, עד שנתנה לנו האפשרות ליסד שם ישוב יהודי. האפשרות הזאת נתנה לנו—כפי שספרתי כבר לעיל—הודות למנהג שהנהיג אריה ליב הורביץ מקובנה, בשנות התשעים למאה החולפת, כי היהודים יעלו את ציון על ראש כל שמחותיהם, וחובבי ציון לא ישלחו טלגרמות של ברכה ולא יתנו מתנות לקרוביהם וידידיהם, אלא יבימו על ידי „המליץ" תרומה „לטובת הפועלים בארץ ישראל". התרומות הללו קובצו על ידי הועד האודיסאי עד שעלו לסכום הגון. כפי שספרתי כבר לעיל פנה הועד האודסאי אל עסקני ארץ־ישראל ושאל את דעתם

מה כדאי לעשות בכסף הזה לטובת הפועלים בארץ־ישראל. הדעות היו מחולקות. הדעה האחת—זו של באי כח הפועלים—היתה, כי בכסף הזה יבנו בית חרושת למעשה הטוכר, שבו יעבדו פועלים יהודים; הדעה השניה—שלי—היתה, כי בכל מושבה גדולה יישבו את טובי הפועלים, שאפשר לבטוח בהם כי ימצאו עבודה תמידית במושבה; כי יִתְּנו לכל משפחה כזאת עשרה דונמים קרקע, ובית ורפת עליה, וגם פרות ועופות, באופן שכל המשפחה תהי לעזר לראש המשפחה למצוא לחמו. והדעה השלישית אמרה, שבכסף הזה תִּבָּנה מושבה למופת להושיב בה את הטובים שבפועלי הארץ.

הועד האודסאי קבל את הדעה האחרונה. ובכן הוחלט לקנות מידי הברון את אדמת קסטיניה ולבנות עליה את המושבה למופת. כי טובה אדמת קסטיניה למזרע תבואות, וביחוד לחטים. עד העת ההיא היתה עקרון — במקצת גם גדרה — המושבה היחידה בין מושבותינו, שטפלה בפלחה. כל השאר טפלו רק במטעים. אך העומדים בראש הישוב הארצישראלי חפצו מאוד לראות יהודים אכרים ממש, המוציאים מן הארץ את כל מיני התבואות הנחוצות לקיומה של משפחת אדם. לכן חשבו כי אדמת קסטיניה היא הנאותה לכך. ידע הועד האודסאי, כי באותו הכסף שנמצא תחת ידו לא תבנה מושבה בארץ־ישראל, לכן בקש מאת הברון, כי ימכור לו את האדמה בתשלומים לשנים רבות. באופן זה יכול היה לבנות בתים בכסף שבידו, לקנות אינבנטר חי הנחוץ לכל מושבה חיה וגם להספיק צרכים אחרים של המושבה.

הועד המרכזי של חובבי ציון, אשר בפריס, עזר גם הוא לועד האודסאי, בהיותו המתוך בין הברון ובין הועד, וסוף סוף הסכים הברון למלא את רצון הועד.

וביום הששי למאי, שנת 1895, בהיות בא כחו של הברון, מר שייד, בארץ־ישראל, שלח לי האינז׳ינר של הברון, מר שטרקמס, את המפה של אדמת קסטיניה ואת ההערכה: כמה היא שוה. הוא בקש ממני לקיים את כל זאת בחתימת ידי ולהשיב את הניירות האלה לראשון־לציון לידי מר שייד, אשר ישלח את הכל לפריס. כיון שהחלו המיסדים לערוך את התקציבים, נוכחו, כי הועד האודסאי עצמו, באמצעיו, לא יוכל להוציא את הדבר אל הפועל. נספל לו הועד המרכזי, הפריסי, שהיה מוכן להשתתף עם הועד בבנין המושבה החדשה, אבל בתנאי שהנהלת המושבה תהיה נתונה בידי ועד משותף: שני חברים מאת הועד האודסאי, שנים מאת הועד הפריסי ואחד — אשר יִבָּחר על ידי שני הועדים יחד. אחד־העם,

שהיה חבר הועד האודסאי, כתב לי אז מאודסה (כ"ט תשרי 1895) מכתב מלא התאוננות על חפצו של הועד המרכזי בפריס. הוא אומר, שמובן מאליו כי אי אפשר לבנות מושבה על ידי שני ועדים שהאחד מהם יושב בפריס והשני באודסה; הוא יצא להלחם כנגד הנטיה הזאת. אבל, כפי הנראה, ישנם ביורוקרטים בועד האודסאי המאשימים אותו כי כחו גדול אך להרוס וכי אין הוא נותן להם לבנות*.

בענין זה קבלתי גם שני מכתבים מאת זלמן אפשטיין, שהיה אז מזכיר הועד האודסאי (כ"ג טבת תרנ"ו וב' שבט תרנ"ו, 1896). הוא כותב לי, כי אמנם הועיל הועד הפריסי במשא ומתן שהיה לועד האודסאי עם הברון, וכן מוכן הועד המרכזי להשתתף גם בכסף בבנין המושבה. אך חפץ הועד הפריסי לרכז סביבו את חובבי ציון אשר בארצות שונות והוא אומר להשתמש לתכלית זאת ביסוד קסטיניה. לכן הוא חפץ גם לחוות דעה בהנהלת המושבה. אבל מלבד מה שלא יתכן, כי הנהלת מושבה תהא תלויה בשני ועדים הרחוקים זה מזה, אין הדבר בגדר האפשרות גם ממעמים רשמיים; הן הועד האודסאי קיים ברשיונה של מלכות ונתון בתנאים ידועים שאי אפשר לעבור עליהם. הועד צריך לתת דין וחשבון לממשלה בכל אשר יעשה, ואם הועד האודסאי יהיה תלוי בדעת ועד בין לאומי, אפשר שהממשלה תסגור את הועד כולו. לכן הציע הועד האודסאי לועד הפריסי, כי לפי שיש לו באכח בועד הפועל שביפו, יבחר לו גם הועד הפריסי שני אנשים החיים בארץ־ישראל, אשר יעבדו עם הועד הפועל יחד, ושני גבחריהם ישלחו לפריס דין וחשבון מכל הנעשה. אבל כפי הנראה מן המכתבים הבאים מן המרכז, רואים בעלי המרכז עלבון לעצמם בהצעה זו שמציעים להם, שהם, בני מערב אירופה, יצייתו להנהלה של בני מזרח אירופה... שוב הציע הועד האודסאי, שהוא, בכספו, יתמוך את קסטיניה והמרכז יתחייב לתמוך ב־משמר הירדן". אבל המרכז הפריסי, איננו מבין, כפי הנראה, את המצב. לכן מבקש אפשטין ממני, כי בזמן שנהיה אני וגלוסקין בפריס, נשפיע על המרכז, שקסטיניה לא תהא תלויה בשני ועדים—ולו גם משום שזה יפריע את עבודת הישוב הקסטיני הוא—ז. אפשטין—חושש פן ישפיע שייד על המרכז הפריסי ולקסטיניה יֵעָשה מה שנעשה לזכרון יעקב. כי פקידות הברון פזרה כסף רב בארץ־ישראל, והתרגלת מעטה. וכאן רוצים חובבי־ציון לבנות מושבה שתשמש מופת לאחרות ותבנה על בסיס איתן.

* עיין הערה 13 בסוף הספר, סופס מצולם ממכתבו של אחד העם.

כפי הנראה, לא היה אחד העם היחידי בועד האודסאי שהתנגד לבנין משותף עם המרכז הפריסי. נראה שגם מנשה מרגלית וגם וויסוצקי נטו לדעתו. אבל רובו של הועד חשב, שצריך לעבוד עם המרכז יחד. אחרי כן קרא הועד את הד"ר יפה—והוא אז ראש ועד הפועל ביפו—לאודסה, כדי להתיעץ עמו, על מנת שיסע אחרי־כן לפריס, ולפי ההראות שתנתנה לו באודסה יסדר שם את דבר השותפות בבנין קסטיניה.

בעשרים ותשעה ביוני 1896 קמה בפריס אספת המרכז בהשתתפות הד"ר יפה והוחלט: שני הועדים, האודסאי והפריסי, מיסדים את המושבה בשותפות. סדר העבודה במושבה צריך להקבע על ידי שני הועדים האלה. בשביל להתחיל בעבודה משליש הועד האודסאי ששים אלף פרנק והועד הפריסי שלשים אלף. ושאר הסכומים, שעבודת המושבה תדרוש, יתנו גם כן בערך זה; כלומר,—המרכז הפריסי נותן חלק אחד והאודסאי—שני חלקים, או: אודסה נותנת שני שלישים ופריס שליש אחד. את הקרקע ואת הבנינים האחדים שכבר נבנו עליה יקנה המרכז מאת הברון באותו הכסף שהמרכז צריך להכניס ב„שותפות". וששים האלף, שהועד האודסאי צריך להכניס, ימסרו לידי ועדה בארץ־ישראל אשר תבחר על־ידי שני הועדים יחד למשך שלש שנים ואשר על פיה תעשה כל העבודה במושבה. חברי הועדה — הם ששה במספר, וכל ועד בוחר לו שלשה חברים, כפי ראות עיניו. הועדה מחויבת להמציא לשני הועדים דין וחשבון כללי על מצב המושבה — אחת לרבע שנה. כל דין־וחשבון צריך להיות מקוים משני הועדים. ואם יקרה שהועדה תהיה צריכה לנטות מהתכנית שנערכה מראש, עליה לפנות בשאלתה לשני הועדים. ואם הדבר אינו סובל דחוי,—אז די לה לועדה, אם רק הועד האודסאי יקיים את דרישת הועדה. הועד האודסאי בחר מצדו בד"ר יפה, בקייזרמן ובאיזנשטאדט (ברזילי), והמרכז הפריסי בחר ביוסף ניגו, מנהל מקוה ישראל, במרגלית־קלוריסקי ובי.

עוד טרם שב הד"ר יפה מפריס התאספנו: ניגו, קייזרמן, איזנשטאדט ואנכי כדי להתיעץ על התחלת העבודה. כלומר: במה להתחיל? ערכנו רשימה של כל הפועלים שהביעו את רצונם ללכת ולהתישב בקסטיניה. בקשות כאלו קבלנו מחמשים ותשעה איש, בגיל מן עשרים וחמש עד ששים וחמש, כולם בעלי משפחה. בחרנו בארבע עשרה משפחות, היותר מוכשרות, שמנו כל אחת מנפש אחת עד ארבע נפשות מסוגלות לעבודה. החלטנו להקציב להם קרקע בשעור זה: למשפחה בעלת פועל

אחד 180 דונם; לבעלת שני פועלים 210 דונם, לבעלת שלשה — 240 דונם ולבעלת ארבעה—300 דונם. בישיבה זו החלטנו לתת לכל משפחה,— מבלי שים לב אל מספר הנפשות אשר בה—שני סוסים ועגלה לעבודה. מלבד זאת החלטנו לתת שתי פרות ושתי מחרשות ברזל, אחת גדולה ואחת קטנה, לכל משפחה שיש לה 180 דונם; לאלה שיש להם 210 דונם—לתת מלבד זוג הסוסים עוד זוג שורים לחרישה, שתי פרות ושלש מחרשות, אחת גדולה ושתי קטנות; לבעלי 240 דונם: זוג שורים, שלש פרות ושלש מחרשות, כדלעיל. ולמקבלי 300 דונם — ארבעה שורים, שלש פרות, וארבע מחרשות, שתי גדולות ושתי קטנות.

עד שהאכרים הללו יוכלו לחיות מיגיע כפיהם, ינתן לכל משפחה מן 35 עד 75 פרנק למשפחה בכל חודש—הכל לפי מספר הפיות הדורשים מזון.

אז קמה השאלה: מי יהיה האדמיניסטרטור של המושבה החדשה? לכתחילה היו שלשה מועמדים: מרגלית־קלוריסקי, יוסף ברגין והד"ר סוסקין. אבל לפי שהראשון נשא משרת מורה לאגרונומיה ב"מקוה ישראל", והאחרון היה אדם חדש בארץ ואיש לא ידע אם מסוגל הוא לכונן מושבה חדשה, נשאר איפה רק ברגין, והוא נבחר. הוא היה יהודי מרוסיה הדרומית, שלמד את תורת האגרונומיה בצרפת. היה לו אח במתולה, מושבה אשר יסד הברון בשביל ששים צעירים יוצאי המושבות הישנות. ברגין היה איש בעל מרץ רב ובר דעת, וכבר היה לו גם קצת נסיון בארץ־ישראל. הוא נתמנה לאדמיניסטרטור. קודם כל בנה בתים חדשים בשביל האכרים. כל הבתים נבנו מקרשים, ושייד הוא שעמל וקבל רשיונות לבנין הבתים.

גדרה היתה המושבה היהודית הראשונה שעמדה תחת שלטונו של הקימקם העזתי, וקסטיניה היתה השניה. פקידי הממשלה בעזה היו רעבים מאד לבקשיש. הם קנאו מאד בפקידים אשר ביפו, באשר על סביבת היו מושבות גדולות, כמו פתח תקוה, ראשון לציון, רחובות, עקרון, שאפשר למוץ מהן די מחית הפקיד. ובכן התחילו פקידי עזה לשים מכשולים על דרכנו בבנין הבתים, אף על פי שהרשיונות על כך נתנו מקונסטנטינופל. בעת ההיא חולה הייתי והייתי נכון ללכת לוינה להתרפאות. ביום 19 לנובמבר 1896 כתב לי הד"ר יפה לוינה, שנגמר בנינם של כל הבתים החדשים, אבל קשיים גדולים נגרמים על ידי פקידי הממשלה, על אודות הבתים הבנויים. ניגו עסוק מאד משום שהימים האלה ימי עבודה הם במקוה ישראל ואין הוא יכול לבוא לאספותינו, ויתר חברי הועד טרם נטו בעניינים כאלה.

צר לו איפוא שאין אני עתה בארץ, כי לו הייתי אני בארץ, אפשר היה, לפי דעתו, לקמץ בבקשישים.

על כל הקשיים בנוגע לבנינים התגברנו סוף סוף — הודות לעמלו הרב של נסים בכר בהשתדלותו הרבה לפני הפחה אשר בירושלים. אבל כל הקשיים האלה, שקמו לנו בראשית יסוד המושבה, לא היו אלא חבלי לידה, הצרות הראשונות, מעין הקדמה לצרות האחרונות, אשר השכיחו את הראשונות. אך גמרו האכרים, בפעם הראשונה, לחרוש את אדמתם בשביל תבואת החורף — זאת היתה עונת עבודתם הראשונה בקסטיניה—וזרעו את הקרקע החרושה, התחילה הצרה הגדולה הראשונה. כי מצפון לאותה הקרקע שעליה הקימו את בניני המושבה, נמצאה אדמת הקדש (ווקף), שהיתה שייכת לכפר חאמאמא. אדמת הווקף קמה ברשותו של המופתי שבעזה. על צד האמת היו עוד כמאתים דונם קרקע, — מן הבנינים והלאה, לעבר ההקדש,—שייכים למושבה. אבל את מאתים הדונם האלה גזלו הערבים מאת המושבה עוד בימי הפקידות של בלוך, שהיה אדמיניסטרטור בראשון־לציון והמושבות שעל סביבה. ובזמן שקנינו את הקרקע מאת הברון כבר נתיאשנו מאותם מאתים הדונם, כי אי אפשר היה להשיב את הגזלה. הבתים עמדו במרחק ארבעה מטרים מגבולנו, אשר שם התחילה אדמת ההקדש. השיך אבדולרי מכפר חאמאמא, שהיה חוכר את אדמת ההקדש לעבדה ולזרעה, בא בטענות אל ברגין, כי השגנו את גבול ההקדש. כי לדעתו אין אדמת ההקדש מתחילה מארבעה מטרים מן הבתים והלאה, אלא להפך, אדמת ההקדש מתחילה באמצע הרחוב, והבתים כבר נבנו בגבול ועל אדמת ההקדש. ראה ברגין כי האדון הזה מבקש רק תואנה לקבל איזו מתנת יד, על כן התחיל לשאת ולתת עמו בדבר הזה ישר. השיך דרש 15 מג׳ידיות (קרוב לשנים עשר דולרים). נאות ברגין לתתם לו, דרש הלה עשרים מג׳ידיות; נאות ברגין לתת לו עשרים, נמלך ודרש שלשים. לסוף באו לידי הסכם שיתן לו ברגין 15 נפוליון (קרוב לְשֵׁשים דולר). ראה השיך, כי ככל אשר ידרוש, ינתן לו, ויגדל יצרו, וידרוש כי מלבד הכסף יתנו לו גם חלקת אדמה, תחת החלקה אשר — לפי דבריו — לקחו ממנו, ולא חלקה סתם, אלא חלקה הנמצאת באמצע קרקע המושבה בדמות ן ן באופן שחלקת אדמתו תהא מוקפת משלש רוחותיה על ידי אדמת היהודים, והוא בתוך. ברי היה, שמתכון הוא לגזול מאדמתנו לשלש רוחות שדהו. לכך לא הסכים ברגין. הועד שלנו פנה אל המופתי אשר בעזה, על ידי התושב היהודי אשר בעזה,

מר ארוואץ. האיש הזה כתב לנו, כי המופתי חוה דעתו, שנחפור חריץ עמוק בין הקרקע שלנו ובין ההקדש, והוא יבוא ויקיים את גבול המושבה. עוד בלילה ההוא נעשתה החפירה, ולארכה נסע ברגין עצים, ותיכף הודיע לועד את אשר עשה, וגם לעזה. המופתי מלא את דברו: הוא קיים את הגבול. קבלנו את פניו בכבוד גדול, ונשאר לשבת אתנו יומים. הוא אמר שאין לנו לירא את השיך, משום שהוא, המופתי, הוא אדון ההקדש ולא השיך. גם הביע מחמאה לאכרים, כי רואה הוא, שכולם אנשים ישרים הם, אוהבי עבודה והוא יגן עליהם מחמת השיך אבדולרי.

אבל כמעט עזב המופתי את המושבה, וביום הששי לדצמבר 1896, עוד לפני אור הבוקר בא השיך ועמו ארבעים־חמשים ערבים, רובם מזוינים, והתנפלו על המושבה. את ברגין הכו מכות רצח, את האכר כהן הכו במוט ברזל על ראשו, את הנגר דוד נוביק מפתח תקוה ועוד עשרה אנשים פצעו קשה. פתאום נשמעה יריה ואחד הערבים נפל ארצה. הערבים ברחו על נפשם. מי ירה? היהודים לא היו מזוינים. האם השיך ירה? אולי מי שהוא משלו? הערבי הנפצע חי עוד יום אחד ומת. לפני מותו אמר, כי יהודי ירה עליו, אבל הוסיף, כי החייב האמתי הוא השיך, משום שהוא הכריח אותם להתנפל על היהודים, והיהודים לא עשו לו רעה מעולם.

המשפט בא לידי הוואלי אשר בבירות. משם נשלח לידי הפחה בירושלים. לפי שעה לא נאסרו לא יהודים ולא ערבים. ואחרי שהערבים העידו שהשיך הכריח אותם להתנפל על המושבה, האמינו הכל, כי ישפטו את השיך ואת ברגין למאסר למשך שנה או שנתים.

ברגין ברח מן הארץ עוד טרם נקרא למשפט. פרקליטם של היהודים היה מר חזן—המנהל של ראשון־לציון בעת ההיא. הפרוצס נמשך זמן רב. לעתים תכופות היו קוראים לעדות של יהודים מקסטיניה ולערבים מן חאמאמא. ז'נדרמים היו באים תכופות לקסטיניה, וזה היה מעכב את העבודה. המשפט נמצא בידי השופטים בעזה, וקסטיניה היתה מתבוססת בדמיה, כי לא רק כסף היו מוצצים ממנה אלא גם דמים מתושביה.

אחרי שברגין ברח מן הארץ, בא קייזרמן למלא מקומו כמנהל בקסטיניה. זמן קצר ישב קייזרמן בקסטיניה ועמל הרבה לטובת הנשפטים. והועד האודסאי, שהמשפט עלה לו בדמים מרובים, קצרה ידו אחרי כן למלא את תכנית הבנין שנתקבלה לשנה הראשונה. קשה היה להוציא כסף מידי הועדים; לא נמצא די כסף אפילו לגמר המשפט, וסכנה היתה צפויה לאכרי קסטיניה שיאסרו אותם בבית הסוהר.

אז בא בן־יהודה מירושלים ליפו, ובשם מר נסים בכר בקש מאת הועד הפועל לשלוח את הכסף הנחוץ לגמר המשפט; הוא הודיע שיש לחוש, שבאם לא ינתן הסך אשר הובטח, יאמרו פקידי הרשות, שהונו אותם, ואת חמתם יכלו בראשי האכרים. בהערות בסוף הספר, (הערה 14) אני מביא צלום ממכתבו של בן־יהודה אלי בענין זה, בהיות המכתב אפיני מאד ונותן מושג מתנאי החיים בעת ההיא.

בינתים נקרא קייזרמן לרוסיה, לעבודת הצבא, במשך חדשים. הועד האודסאי דרש שביחד עם קייזרמן יבוא גם הד"ר יפה לאודסה, ובקש שאני אמלא את מקומו של קייזרמן בקסטיניה. ולפי שאני לא יכולתי להניח את עבודתי ברחובות, הצעתי לפני הועד האודסאי, שסוסקין ילך לקסטיניה, להיות מנהלה עד שוב קייזרמן. באודסה הסכימו להצעתי, וסוסקין נתמנה למנהל בקסטיניה. בעת ההיא נגמר המשפט — אחרי שהכסף הנחוץ ניתן על ידי נסים בכר. את כל האשמה גוללו על ראש ברגין, ושלא בפניו דנו אותו לעבודת פרך למשך חמש עשרה שנה. את הערבים בחאמאמא חייבו לשלם קנס ליהודים שלש מאות פרנקים ואת היהודים חייבו לשלם לערבים ארבע מאות פרנקים...

שני הועדים, האודסאי והפריסי, עיפו יחד מהמשפט הזה. הכסף שהיה מוכן בשביל קסטיניה כבר כלה, והמושבה התחילה לסבול מחסור. אחרי שהועד האודסאי חדל להתחשב עם המרכז הפריסי, יצאו ניגו וקלוריסקי, באי־כח המרכז, מן הועדה. המצוקה במושבה גרמה להתמרמרות ואכזבה. ביום כ' אב תרנ"ז פנה אלי אייזנשטדט במכתב בשם הועד הפועל שביפו, ובו בקש ממני שאלך לזמן קצר לקסטיניה, באשר סוסקין הוא אדם חדש וזרים לו היחסים השוררים במושבה, ועתה כשהאכרים מיואשים, משום שאי אפשר למלא את התכנית שנתקבלה, יש סכנה, שאם אני לא אלך לשם, עלולה כל המושבה להחרב.

בינתים התחילו האכרים מרגישים מחסור בכסף לקנית שבולת־שועל לטוסים וזבל לקרקע ובכסף מזומן לתשלום המעשר לממשלה. נפשו של סוסקין בחלה בכל העבודה הזאת, ויעזוב את המושבה. האכרים כתבו לי והתאוננו על גורלם; הם העירו אותי, כי עונת הזריעה של תבואת החורף הולכת וקרובה, ואם לא ינתנו להם הזרעים תיכף, עלולים הם לאחר את זמן הזריעה, ומי יודע אם לא יהיו אנוסים אז חלילה לבקש קצבה חדשית.

ובעתים קשות כאלו, לא יפלא אם התחילו האכרים לריב בינם לבין עצמם. ובמושבה אין מנהל, אשר ישלים בין המריבים. המשמעת

הפנימית נעלמה כולה, ואיש איש עשה כל מה שלבו חפץ. לעתים קרובות בקשו ממני האכרים, שאישר את הסכסוכים שפרצו במושבה, ועד כמה שידי הגיעה מלאתי את בקשתם.

כפי שידוע לקורא נוסדה קסטיניה בכונה תחלה שתהא זו מושבה למופת. אולם באמת צריך לקראה בשם: „מושבה לנסיונות". בה נסו לברר: איך צריך לישב את ארץ־ישראל, או, יותר נכון, איך אין צריכים לישב את הארץ. השאלה הראשונה היתה: הטוב לישב משפחות גדולות, בעלות ידים עובדות הרבה, או שיש לישב משפחות קטנות בעלות זוג ידים אחד? לו היה די קרקע ודי כסף, בשביל להגדיל אחרי כן את המושבה, אפשר שהנסיון היה עולה יפה, אך כיון ששני אלה חסרו, לא בַּרר הנסיון כלום.

המשפחות הגדולות היו להן שלשה או ארבעה פועלים, אב ושני בנים, אוֹ שלשה. כל זמן שהבנים נשארו בבחרותם ולא נשאו להם נשים, וכל המשפחה עבדה כיחידה אחת, היה הכל טוב וישר. אבל כמעט נשאו להם הבנים נשים, ותחת כפת־גג אחת נתקבצו נשים אחדות, החל הריב בין האבות ובין הבנים. ראשית, היה הבית צר מהכיל את כולם; שנית— דרשו הנשים הצעירות, כי בעליהן יעזבו את הוריהם וההורים יקצו להם חלקי אדמה משלהם, למען יהיו בעלי בתים לעצמם. ההורים מאנו, כמובן, לחלק את קרקעם לחלקים קטנים; הם חפצו שכל העבודה תוסיף להתנהל כיחידה אחת, כבראשונה; מלבד זה—לו התחילו לחלק את הקרקע לכל בן ובן את חלקו, לא היתה הקרקע מספיקה. אחרית דבר היתה, כי ברובן של המשפחות הגדולות עזבו הילדים לא רק את אדמת הוריהם, אלא גם את הארץ כולה וילכו לנוע אל ארצות אחרות, והאבות הזקנים אנוסים היו לנהל את משקם — מה שהיה למעלה מכחותיהם. כך סבלה המושבה גם מחולשת־זקנה וגם מחסרון־דמים.

ה

ע ק ר ו ן

עקרון היא המושבה היחידה אשר יסד הברון בעצמו והושיב בה את טובי האכרים אשר בחר מבין היהודים עובדי האדמה אשר ברוסיה. יתר המושבות אשר הברון תמך בהן, נוסדו על ידי אחרים. בעצם הדבר לא היה לי שום משא ומתן עם המושבה הזאת. רק מקרה אחד הביאני לידי מגע ומשא עמה. ומעשה שהיה כך היה:

הפקידות של הברון נתנה לאכרים קרקע, בנתה להם בתים, ובמשך שתי השנים הראשונות להתישבותם היתה נותנת להם בכל חודש די מחיתם, לפי מספר הנפשות. את כל הכסף הזה העלו בחשבונו של כל אכר, שיהיה עליו לשלם, כשיהיה בידו. הברון לא חפץ לקבל את דמי התשלומים האלה לכיסו, כי אם הקדיש אותם לישוב הארץ. לו היו האכרים מסוגלים לסלק את חובם, כי אז היה הברון מיסד מושבות אחרות בכסף הזה.

אכן שיטה זו היתה בעוכרי המושבה ובעוכרי ההתישבות בארץ בכלל. כדי שהאכרים ירגישו כי אדונים הם לעצמם וכי־הארץ אשר הם יושבים עליה שלהם היא, היה צורך להתנהג עמם אחרת: נחוץ היה לקבוע, שכל התבואה שהאכרים זרעו וקצרו, להם היא, ואם אין התבואה מספקת לפרנס את בעליה — כפי החשבון הערוך — צריכה היתה הפקידות למלא את החסר. אין ספק כי לו היו יודעים האכרים, כי מה שהם מוציאים מן הארץ — להם הוא, היו חוגרים את כחותיהם לעבוד את האדמה באופן היותר טוב כדי להרבות בהכנסה ולמעט בקבלת תמיכה. אבל הפקידות של הברון עשתה אחרת. כל התבואה שהאכרים היו מאספים מן השדה לקחה לה הפקידות ומכרה אותה, ואת הכסף העלתה לחשבון החובות של האכרים, לאמור: בשנת . . סלק האכר פלוני בן פלוני סך וסך . . והוסיפה לתת להם קצבה חדשית לפרנסת ביתם. המצב הזה הביא את האכר לידי הכרה, שלא הוא אדון אדמתו ויבולו, אלא הברון או

פקידיו, הרי שעלול הוא והבאים אחריו להיות משועבדים לברון כל ימיהם, כי לעולם לא יסלקו את חובם לברון בשלמות, ולעולם יהיו זקוקים לקצבה חדשית מידי מטיביהם. ואם כן השתדלו להונות את הפקידות עד כמה שאפשר היה, ולהרויח קמעא מן הצד. וכך היו גונבים מרשות עצמם. כך, למשל, אחרי דישת התבואה, היה הקש והתבן מסור להם לעשות בם כאות נפשם. וכשהיו טוענים את התבן על העגלות, היו מסמינים גם שק חטים או שעורים, ומוכרים אותו בעיר ואת הכסף היו שמים בכיסם. הפקידות לא ידעה מאומה מכל הנעשה. וכשערכה את החשבון של הוצאות המושבה והכנסתה, במשך שנים אחדות, יצא לה, שאין תבואת המושבה מספקת לפרנסת אכריה. אז הוחלט בפריס לנטוע על חלק גדול מאדמת עקרון זיתים ושקדים. האכרים, שידעו כי חשבונותיה של הפקידות נערכו בשקר, וכי באמת אפשר להתקיים בתבואת השדה, התנגדו בכל כחם לאותה ההחלטה שאמרה להפוך את אדמת עקרון לשדה אילן. הפקידות קבלה הוראות חמורות מפריס, לבלי לשמוע בקול הקולוניסטים ולנטוע עצים. האכרים לא יכלו לגלות את האמת, והוסיפו לצעוק, שהם חפצים לזרוע תבואות ואינם חפצים בנטיעות. וגם עוד טענה היתה בפי האכרים. הם טענו, כי בפלחה אין צורך לחכות ימים רבים ליבול, ותיכף לבשול התבואה באה ההכנסה; וכך יתכן, שסוף סוף אפשר יהיה לאכרים לבוא לידי עמידה ברשות עצמם. אבל בנטיעות, וביחוד בזיתים, הלא ימים רבים עוברים עד שאפשר ליהנות מן הפירות. אבל הפקידות עמדה בשלה. ובכן קראו האכרים את הפקידות לדין תורה בפני רבני ירושלים ויפו. הרבנים מצאו, כמובן, כי הברון הוא בעל הבית, והאכרים צריכים או מחויבים לציית. אפשר שהאכרים היו מקיימים את פסק דינם של הרבנים, אבל הפקידות שגתה שנית: דעת האכרים היתה נוחה מן הנטיעות. לו היו נוטעים על חלקתו של כל אחד ואחד לבד, באופן שהנטיעות תהיינה רכושם של בעלי האדמה. אבל הפקידות החליטה לבלי לנטוע על חלקתו של כל אכר לבד, אלא אמרה למחוק את הגבולים שבין חלקה לחלקה ולנטוע את השטח כולו שקדים וזיתים, מתוך כונה, שרק אחרי כן, כשהנטיעות תבאנה פירות, יחולק השטח בין האכרים, הלק חלק לכל משפחה.

בעת ההיא כבר עברו על עקרון עשר שנות קיום, והאכרים הרגישו שאם יתרו הפעם יחדלו להיות „אדונים" לאדמתם וכל עבודתם במשך עשרת השנים תלך לאבוד. הם לא היו בטוחים כלל כי יחלקו את הנטיעות ביניהם, באופן שכל משפחה תקבל כפי צרכיה. סבורים היו כי הנטיעות

תשארנה בידי הברון לעולם ועד, והם יהיו עובדים על אדמתו ובכרמיו בשכר.

וכך התנגדו בכל מרץ להפצה של הפקידות ובזרוע עכבו בעדה מלנטוע. בימים ההם היה אטינגר, יהודי צרפתי, הפקיד בעקרון, והפקיד העליון היה בלוך, פקיד הברון בראשון לציון. איש קשה היה בלוך ולא רתר אפילו כחוט השערה. וכאשר באו האכרים ועקרו את הנטיעות הראשונות, הביא בלוך שוטרים תורכים מיפו, ואכרים רבים הובאו בשלשלאות של ברזל לבית הסהר שביפו. וירגז העולם היהודי כולו. טלגרמות עפו מארץ־ישראל לאירופה ומאירופה לארץ־ישראל. גם רבני ארץ־ישראל התערבו בדבר אבל הם לא השיגו מאומה.

בינתים עזב אָטינגר את עקרון ותחתיו בא בריל, בן אכר מזכרון יעקב, שלמד דעת האגרונומיה בפריס על חשבון הברון. הוא לא התנגד כל כך לאכרים, ודרש מאת הפקיד העליון, בלוך, שיפנה אל הועד הפועל ביפו ויציע לו שהוא יתערב בדבר, כי האכרים מתיחסים אליו ביתר אמון. בימים ההם היה בינשטוק ראש הועד הפועל ביפו. בינשטוק בא אלי ויבקש ממני כי אסע עמו יחד לעקרון, לשים קץ לסכסוך. כי אף שגם אני הייתי „פקיד", האמינו בי אכרי עקרון, מדעתם את אשר עשיתי לאכרי רחובות, את אשר יגעתי ועמלתי עמם יחד ולא נהגתי מעולם מנהג הגאים — פקידי הברון. ובכן החליטו להשען על בינשטוק ועלי בנוגע לסכסוך עם הפקידות.

ואנכי ידעתי את המצב האמתי של הפלחה; ידעתי כי לא נכונה היתה הערכתה של הפקידות; וידועה היתה לי סבת הטעות שלה. חתנו של אחד מאכרי עקרון ספר לי את הסוד—ועל כן יכלתי לדבר עמהם גלויות. זמן רב בלינו בעקרון והבאנו לידי הסכם בין האכרים והפקידות, עד כי נעשה שלום אמת ביניהם. האכרים זרעו תבואות את החלק האחד מאדמת עקרון ואת החלק השני, שרחוק היה מהמושבה, נטעו עצי פרי.

תְּחִיַּת הַשָּׂפָה

א

אליעזר בן יהודה

עם ראשית התנועה לישוב ארץ־ישראל קמה גם התנועה להחיאת השפה העברית. ובאמרי: החיאת השפה, אין אני חפץ לאמר כי עד אז היתה השפה מתה. חלילה לי מזאת. כי אף שבמאות האחרונות לגלותנו לא השתמשנו בשפה העברית בחיי יום יום, חיה היתה בפי עמנו. והשפה העברית, כשפת העם, הוציאה הרבה לקיים את האומה העברית, הנפוצה בכל העולם, כחטיבה אחת, בשלמותה. רק הודות לחיותה של השפה אפשר היה ליהודי מפולין לבוא בדברים עם יהודי מאיטליה, ליהודי אשכנזי—עם יהודי מצרפת או מבריטניה וכדומה, ומכתבים בין יהודים ליהודים מארץ אחת לשניה נכתבו תמיד עברית.

בכל זאת לא יכולנו לראות את השפה העברית כחיה באמת, לכל פרטיה, משום שלא היתה חיה בפינו וביחוד לא היתה חיה בפי ההמונים. זאת הרגישו החלוצים הראשונים בתנועת הישוב. והם גם הרגישו את הצורך בשפה העברית כשפה חיה בחיי יום־יום, וגם עשו תעמולה לרעיון: כי עם שיבתנו לארץ־ישראל, עלינו לשוב גם לשפת ישראל.

בעת ההיא בא יהודי צעיר, אליעזר פרלמן, מרוסיה לארץ־ישראל, והשתקע בתוכה. ותהי ראשית מעשהו להשכיח מלבו את השם הגלותי פרלמן, ולפי המנהגים הקדומים קרא עצמו על שם אביו ויצא לו השם אליעזר בן־יהודה. הוא החליט וקבל על עצמו לא לדבר עם יהודים בשום שפה אחרת, מלבד בעברית. ובנדון זה היה קנאי איום ולא נטה אף פסיעה קלה מן הדרך הזאת, אשר עמד עליה. דבורה, אשתו הצעירה, היתה בת שנ"ה יאנאס ממוסקבה, יהודי משכיל וסופר, שידע את השפה העברית וחבב אותה; וחביבות היו עליו דעותיו של בן־יהודה. בתו דבורה נמרה חוק למודה בגימנסיום רוסי. בן־יהודה למד אותה את השפה העברית בחיי יום־יום, ביחסי יום־יום, ואת בנם הראשון שנולד להם קראו בשם בן־ציון. בעקשנות שאין כמוה השתדלו שילדם לא ישמע אף מלה אחת

בשפה זרה, מלבד העברית. ואף על פי שדבורה אהבה את אישה, ובחפץ לב אמרה ללכת בדרכו, בכל זאת התאונגה פעם אחת בפני ידידיה על אישה שמתנהג באכזריות רבה עם ילדם, שאינו נותן לו ללכת החוצה לשחק עם ילדים אחרים, כדי שלא ילמד שפה אחרת, מלבד עברית. בארץ־ישראל קראו את דבורה בשם „האם העבריה הראשונה", ושני בניה, בן ובת, שנולדו בירושלים, היו הבנים העברים הראשונים.

בשנת תרמ"ג התחיל בן־יהודה ללמד עברית בעברית, בבית־הספר של אליאנס. שמנהלו היה מר נסים בכר; בן־יהודה היה הראשון שנסה ללמד עברית בשיטה זו. ואנחנו חייבים תודה למר בכר המנוח על שהרשה לבן־יהודה את נסיונו, אם כי בימים ההם טרם נשמעה שיטה כזאת בבית־ספר לעברים. אבל בן־יהודה נשאר מורה רק ירחים אחדים. משום חולשת הגוף אנוס היה לעזוב את מקומו בבית־הספר. והנסיון הזה ללמד עברית בעברית חזר ונשנה בשנת תרמ"ז (1886), בבית־הספר הזה עצמו, על ידי תלמידו של בן־יהודה — מר דוד ילין. בשנת תרמ"ט (1889) התחילה גם דבורה, אשתו של בן־יהודה, ללמד עברית בעברית; אבל היא לא האריכה ימים. בשנת תרמ"ח (1888) כתב בן־יהודה בעתונו „הצבי", כי בכל העיר ירושלים אין אף בת ישראל אחת שתדע מה־שהוא בשפה העברית, או שתדע מעט מדברי ימי־היהודים, או שתהיה לה, על כל פנים, איזו השגה מרוח הלאום. והוסיף: „ממילא מובן, שכל זמן שנשינו לא תדברנה עברית אין תקוה להחיות את השפה בפי העם".

דבורה מתה בעודה צעירה לימים. אז הלך בן־יהודה למוסקבה וישא לאשה את חמדה, אחות דבורה הצעירה. בהיותו ברוסיה עבר דרך ערים גדולות ועשה תעמולה בין חברי החברות ל„ישוב ארץ־ישראל", שייסדו אגודות לדבור בשפת עבר. וגם נוסדו אגודות כאלה בערים רבות, בשם „שפה ברורה". אגודה כזאת נוסדה גם בוורשה, ומטרתה היחידה היתה—להתאסף לשעה אחת ביום ולדבר עברית. כל חברינו ידעו עברית וכתבו עברית יפה. אבל כשנתאספנו לחדר, שם צריכים היינו ל ד ב ר עברית, היינו כולנו כאלמים. הענין היה חדש וטרם מצאנו את המלים הנחוצות להביע בפינו את אשר עלה על דעתנו. אלו היתה מטרתנו לשאת ולתת, או להתוכח בענין מסוים, או בשאלה מסוימת, אפשר שהיינו מוצאים את הבטויים הנחוצים. אבל המטרה הלא היתה לדבר סתם, מלים בעלמא, וזה היה קשה מאד.

כך היינו שהויים בצער גדול, מביטים איש בפני רעהו ומרגישים כי הלשון ניטלה ממנו, ומאושרים היינו כולנו באותו רגע שכלתה השעה ועזבנו את החדר ויכולנו לדבר איש עם אחיו בשפת אמא!...

ולא רק בוורשה הרגישו עצמם הדוברים עברית במצב בלתי נוח, כי אם גם בירושלים. ועובדא תוכיח. בן־יהודה ופינס יסדו אגודת־סתר בשם „תחית ישראל", שתעודתה היתה להחיות את שפת עמם על ידי זה שיהודי ארץ־ישראל ידברו בה. והנה מוצאים אנו בתקנות האגודה הזאת סעיף אחד האומר: החברים צריכים לדבר עברית כשהם מתאספים לאספה, וגם ברחוב, „ולא יבושו". אופיניות הן המלים: „ולא יבושו" — משום שבטוחים היו כי אנשים מן הצד יביטו על מעשיהם כעל שחוק ילדים או סתם דבר־שטות.

כשבאתי בפעם הראשונה לארץ־ישראל כדי לקנות חלקת אדמה בשביל חברי „מגוחה ונחלה", אנוס הייתי לדבר עברית עם אחינו הספרדים — הם היו אז המתווכים היחידים ביני ובין הערבים — ועד מהרה דברתי עברית בשטף־לשון ואפילו בהברה הספרדית. וזאת היתה השפה היחידה בה נדברו היהודים אשר באו אל הארץ מארבע פנות העולם. עכשיו, כשהשפה העברית נפוצה בכל מקום, ובארץ־ישראל היא השפה המתהלכת ושומה בפי הילדים — קשה לנו לתאר לעצמנו מה היה המצב אז בפרט זה; עתה אין איש יכול לצייר לו כל אותם הקשיים, או המכשולים, שנמצאו על דרכם של חלוצי השפה הראשונים.

ובן־יהודה, לא די שהחזיר את השפה העברית לחיי העברים, אלא גם הרחיב והעשיר אותה על ידי שהכניס כמה וכמה מלים חדשות ומבטאים חדשים שאי אפשר בלעדיהם בחיינו עתה. הוא הוציא לאור בירושלים שבועון עברי, שפעם נקרא בשם „האור" ופעם בשם „הצבי". בשבועון הזה השתמש בהרבה מלים חדשות, שצריך היה לפרשן ולבארן למען יבין אותן הקורא. אדם חדש שבא בימים ההם לארץ־ישראל היה מתקשה בהבנת העתון הזה — משום רוב המלים החדשות שבו. ולאחר זמן רב, כשבא „אחד העם" לארץ־ישראל, אמר, שהוא צריך להתחיל וללמוד מחדש את השפה העברית — משום שאין הוא מבין מה שכתוב בעתונו של בן־יהודה. ובמצב כזה ראו את עצמם כל העולים החדשים. אבל מי ששהה בארץ־ישראל זמן קצר, התרגל לאט לאט אל המבטאים החדשים ולא הרגיש בהם כל זרות. ומעשה במלה אחת כזאת: בן־יהודה השתמש במלה „רציונות" למושג „כובד ראש". וזוכר אני כמה צחוק

עוררה המלה הזאת (המזכירה ריצינוס אויל—שמן־קיק) בספרות העברית כולה. א. ל. לוינסקי המנוח כתב פיליטון ארוך ובו עשה לצחוק את המלה המשונה הזאת. גם מרדכי בן הלל הכהן, גם בוקי בן יגלי (הד״ר קצנלסון), גם אחרים לא יכלו להתאפק משחוק עת פגשו בספר את המלה המשונה הזאת. וכל כך הרבו ללעוג ל„רצינות״ עד שנתאזרחה בספרותנו והכל משתמשים בה. אפילו לוינסקי עצמו היה משתמש בה אחרי כן, ולא דרך צחוק, אלא ברצינות גמורה. ולא הסתפק בן־יהודה רק בעבודה הזאת לבדה, אלא התחיל בחבור מלון עברי־עברי הדומה בשעורו והקפו למלונים האקדמיים המפורסמים. תחילה הסתפק בעבודה זו בעזרים מקומיים. אבל עד מהרה נוכח שהכחות המקומיים אינם מספיקים לעבודה ענקית כזו והפסיק את עבודתו. אחרי זמן התחיל שוב ושוב הפסיק, ולא הספיק להוציא לאור אלא מחברות אחדות, והפעם מחסרון כסף. כך נמשך הדבר עד שקמה חמדה אשתו וברוב מרצה עלה בידה להשפיע על יהודי אמריקה, ובהשתתפותם — על הוצאת הספרים האשכנזית לַנְגֶנְשַׁיידט, שלקחה על עצמה הדפסת המלון. עד עתה יצאו לאור תשעה כרכים, בדפוס מהודר, מודרני, שאין כמוהו ליופי בכל ספרות ישראל. כאשר מת בן־יהודה השאיר אחריו חומר כתוב, אם גם בלתי מעובד, בשביל הכרכים האחרונים של המלון אשר טרם נדפסו.

לו היה בן־יהודה יהודי אדוק, היה זוכה אולי לראות פרי־עמלו בחייו. אבל בהיותו אדם חפשי בדעותיו, ולהצטַבע לא יכול, נתנו בו קנאי ירושלים את עיניהם לרעה, רדפוהו, קראו עליו חרם, הלשינו עליו בפני הממשלה התורכית, הגיעוהו לבית האסורים והפיצו כתבי־פלסתר נגדו בכל רחבי אירופה — כל אלה גרמו לאחר את הגשמת מחשבתו הגדולה אשר חשב על השפה העברית והחיאתה. אבל תחת זאת זכה לראות בסוף ימיו דור עברי חדש, אשר השפה העברית שפת־אם היתה לו.

ב

בית הספר ביפו

בראשית תנועת הישוב היתה שפת הלמוד בכל בתי החנוך בארץ־ישראל — בישיבות, בבתי תלמוד תורה ובחדרים — השפה ה„יהודית". ולאו דוקא זו הנקראת „עברי טייטש", אלא שכל קבוץ וקבוץ היה מלמד את ילדיו ב„אידיש" שלו. כלומר: הספרדים השתמשו ב„אידיש" שלהם, שהיה בעיקרו ספרדית מתובלת במלים עבריות וגם ערביות; התימנים שנמצאו אז בארץ־ישראל היו משתמשים בערבית המעורבת במלים עבריות, והגורג'ים—בגורג'ית. וכך היתה ארץ־ישראל מקום לעם בעל שפות שונות, ורק שפה אחת, שפתו הוא, איננה בפיו. כאשר נוסדו המושבות הראשונות „ראשון לציון", „זכרון יעקב" ו„ראש פנה", והברון רוטשילד לקח אותן תחת חסותו ובנה בתי־ספר בשביל ילדי האכרים, דרש שהילדים ידברו רק עברית. אבל פקידיו, פטריוטי צרפת, הכניסו לאט לאט את השפה הצרפתית לתוך בתי הספר והשתדלו לעשותה שוררת שם. מספרים, כי כאשר בא הברון בפעם הראשונה לזכרון־יעקב, פגש בילד עברי ושאל אותו: מי אתה? הנער לא הבין את השאלה ואחרי שחשב קמעא, ענה בן מי הוא. התשובה הזאת לא הניחה את דעתו של הברון, וחזר ושאל אותו שנית את השאלה הזאת: „מי אתה?" והרבה לחזור על שאלתו, עד שהנער ענה לו: „יהודי אני". נחה דעתו של הברון.

אבל המורים העברים שבבתי הספר נלחמו בכל עוז נגד ההשפעה הצרפתית ובעד שלטון העברית בבתי הספר. בראשון־לציון שמש מורה מר דוד יודלביץ שהיה „חסיד" גדול של בן־יהודה. הוא חגר את כל כחותיו במלחמתו בעד העברית. עוד בשנת תרמ"ח (1888) היה מלמד את תלמידיו עברית בעברית, ואפילו ראשי יסודי המדע היה מלמד בעברית. ומרדכי לובמן, איש יודע עברית, שהיה מנהל בית הספר בראשון־לציון, עמד על צדו של יודלביץ וגם חבר בעברית ספר „שיחות בידיעות הטבע" לילדים. ובזכרון יעקב היה המורה שמרקין, שאף הוא התנהג בבית־

הספר כמו שנהגו בראשון לציון, אלא שלפעמים היה משתמש גם באידיש כבשפת־עזר לעברית. וכך היה נוהג גם משה דוד שוב בבית הספר שבראש פנה. ובשנת תרמ"ט (1889) הנהיג המורה אליהו ספיר שיטת עברית בעברית בבית הספר בפתח־תקוה, ובמקצת הנהיג גם את הוראת השפה הערבית. בשנה ההיא הנהיג יעבץ שיטת עברית בעברית בבית הספר אשר בזכרון־יעקב, ונוסף לה גם למוד מעט של השפה הגרמנית. וכן עשה גרזובסקי בעקרון. גם את יסודי המדע למד בעברית.

אלה הם בתי הספר העבריים שמצאתי בארץ־ישראל בבואי שמה בפעם הראשונה. המורים העברים עמדו בקשרי מלחמה עם פקידי הברון— מפיצי השפה הצרפתית ותרבותה. ואליהו שייד, המנהל הראשי של מושבות הברון, אשר חי בפריס, היה בא בכל שנה לארץ־ישראל, שוהה שם חדשים, בוחר לו את המשובחות שבבנות האכרים ושולח אותן פריסה. שם היו לומדות בבית־ספר צרפתי, ואחרי כן היה שולח אותן לארץ־ישראל בתור מורות שפת צרפת בבתי הספר שבמושבות. נמצא מי שהאשים את שייד גם בכוונות יותר זרות, אבל אם כך ואם כך, הרי כל האכרים ראו, כי בשוב הנערות מפריס הן נתמכות מאת הפקידות של הברון, ויש שדעתן מכרעת בעניני המושבות. המצב הזה גרם לשחיתות מוסרית במושבות. רבים מבני האכרים שאפו תמיד לנסוע לפריס ולשוב כפקידי הברון. רחובות היתה יוצאת מהכלל בגדון זה. אנחנו לא היינו תלויים בדעתם של פקידי הברון, ושייד לא היה „מיטיב" לבנינו, וכך יסדנו לנו בית ספר, עברי כולו. ולפי שיטת שווי המשקל שמנו לחוק לנו כי כל זמן שהילדים לומדים עדיין בבית ספרנו אסור להם ללמוד שפה זרה.

כך היה מצב החנוך העברי במושבות בזמן שעליתי לארץ־ישראל. ב ע ר י הארץ לא נמצאו בתי ספר עבריים כל עיקר (רק יוסף מיוחס, בירושלים, למד בשנת תר"ן—1890 עברית בעברית). בכל בתי החנוך שלנו היתה „אידיש" שפת הלמוד, כאמור. אבל היו בערים גם בתי חנוך מטעם מוסדות שונים שבחוץ לארץ. כזה היה, למשל, „בית הספר של למל", אשר שפת הלמוד בו היתה השפה הגרמנית; ובבית הספר של „כל ישראל חברים" היתה שפת־הלמוד צרפתית. בבתי הספר האלה היו מלמדים עברית רק במדה שצרכי הדת דרשו, אבל לא כשפה לאומית. ורבני ירושלים קראו חרם על כ ל בתי הספר. ויָצא קוריוז כזה: אותם היהודים שהתפרנסו מן החלוקה והיו תלויים בדעת הרבנים לא היו שולחים את בניהם לבתי הספר, אף לא אל העבריים, אלא לבתי תלמוד תורה ולחדרים,

ואולם את בנותיהם היו שולחים לבתי הספר של המסיונים הנוצרים, כי על אלה לא חל החרם של הרבנים...

רס כשבאו לארץ האב והבן בלקינד, יסדו ביפו בית ספר עברי. מאיר בלקינד, הוא האב, שהיה מלמד בעיר מוהילוב ברוסיה, בא עם כל משפחתו לארץ־ישראל, וישראל בנו, שהיה תלמיד באוניברסיטה ברוסיה, עמו. האב ידע עברית והיה גם תלמודי גדול, והבן מלומד בחכמות חיצוניות ויודע שפת עבר גם הוא, והם שניהם היו המורים בבית הספר אשר יסדו. האב למד עברית ותלמוד, והבן למד גם ידיעות כלליות, וגם עברית. ובית הספר הזה הוא שהיה אותו „הלוז שבשדרה", שממנו צמחו ונתפתחו בתי הספר העבריים בארץ־ישראל.

אנכי באתי לארץ־ישראל בשנת 1890. בעת הזאת בא גם טיומקין אל הארץ בתור ראש הועד הפועל של חובבי ציון. אנחנו השתדלנו בפני „בני משה" אשר בחוץ לארץ, כי יתמכו בבית הספר הזה. טיומקין ידע את משפחת בלקינד, כי בהיותו תלמיד בית מדרש גבוה בפטרבורג היה מודע לבתו של בלקינד, לאולגא. הבת הזאת נישאה לחנקין — המתוך במכירת אדמה וקניתה בארץ־ישראל. הוא היה הסרסור גם בקנית אדמת רחובות. כך היינו מכירים את המשפחה החשובה הזאת, וראינו מה גדולה התועלת שבית הספר הקטן הזה יכול להביא להתפתחותה של השפה העברית בארץ. כל חברי „בני משה" שנמצאו בארץ, נכנסו כחברים ללשכת „בני ברית" שביפו, ועל ידי כן עלתה להם להשפיע על „בני ברית" שבאמריקה, שיתמכו בשעורי ערב לעברית ביפו. כולנו יחד יסדנו ביפו סניף לחברת „כל ישראל חברים", והשתדלנו אחרי כן בפני ועד החברה שבפריס, שיתמוך בבית הספר של בלקינד.

אחרי שטיומקין עזב את הארץ ותחתיו בא בינשטוק, הביא לנו זה האחרון את הידיעה מאודסה, כי חובבי ציון ביחד עם „כל ישראל חברים" החליטו לקחת את בית הספר של בלקינד תחת חסותם. על ידי כך חדל בית הספר מהיות מוסד פרטי, והיה לבית הספר של הקהלה היהודית אשר ביפו, ובשנת תרנ"ג עבר בית הספר מרשותם של הבלקינדים לרשות ועד, אשר השתתפו בו אלמנטים שונים. הועד האודסאי השתתף בו על ידי בא־כחו בועד הפועל שביפו; השתתפו בו גם באי כחם של חובבי ציון ביפו, שרובם היו „בני משה", וגם באי כחה של „חברת כל ישראל חברים".

לפי תקנותיה של החברה האחרונה אין היא תומכת בשום בית

ספר אם אין לה הזכות למנות שם מנהל משלה. ובכן ניתנה לה הזכות הזאת גם בבית ספרנו זה והיא מנתה למנהל את מר אנג׳יל, יהודי מבולגריה, שגמר את בית־הספר־למורים של החברה בפריס. האב והבן בלקינד הוסיפו להורות בבית הספר. אך אחרי שועד בית הספר הגדיל והרחיב את המוסד הוזמנו גם מורים אחרים. בין אלה „האחרים" נמצא גם המורה היותר מובהק בארץ־ישראל בימים ההם, מר יהודה גרזובסקי. ולבית הספר שתי מכינות ושלש מחלקות. הועד האמור פנה לחובבי ציון ברוסיה בבקשה שינדבו לטובת בית הספר הזה, כדי שאפשר יהיה לכונן מוסד חנוכי הגון באמת. הכסף שהועד האודסאי וחברת „כל ישראל חברים" קצבו לכך, לא הספיק לעשות את בית הספר למכון חנוכי עברי מודרני, כדרוש. „בני משה" שהיו נפוצים בכל ערי רוסיה עשו את כל אשר היה ביכלתם לעשות—להשיג את הכסף הנחוץ לשכלול בית הספר שביפו. אבל עוד בימים הראשונים להתחדשותו של בית הספר פרצו חלוקי־דעות בגלל תכנית הלמודים ושטת הלמוד. „בני משה" חפצו שהמורים ילמדו את כל הלמודים בעברית; אף למודים כמו חשבון, דברי הימים, גיאוגרפיה וכדומה. אמנם אנחנו טרם היינו מוכנים לכך, וספרי למוד ללמודים אלה טרם חוברו. אבל בלקינד וגרזובסקי התחיבו לתרגם יום יום לעברית משפות שונות את השעורים, שיהיו צריכים ללמד ביום מחר. וזה — בלא תשלומים כל שהם. כך ניתנה לנו האפשרות „לחבר" ספרי למוד בשביל כל המחלקות, על מנת להדפיס אותם בסוף שנת הלמודים. אבל נמצאו בין חברי הועד גם אנשים שהטילו ספק בעצם האפשרות ללמד דברי מדע בעברית. הם חשבו שדבר הלמוד בעברית דורש והירות יתרה וצריך להנהיג אותו לאט לאט וללמד בעברית רק את האפשרי ואת שאר הלמודים יש ללמד בצרפתית. ו„חברת כל ישראל חברים", שהתנגדה לעברית בתור שפה לאומית, חשבה, שבהעמדת חכם ספרדי בבית הספר, שילמד את הילדים תפלות — כמו שהיא נוהגת ביתר בתי הספר שלה במזרח — תצא ידי חובת עברית, ואת הלמודים יש ללמד בשפת הצרפתים. אמנם בבית הספר הזה אנוסה היתה לותר קמעא לחובבי ציון שותפיה, על כן הסכימה להוראת הלמודים העבריים בעברית, אבל דרשה ללמד את המדעים דוקא בשפה הצרפתית. אלא שהמנהל אנג׳יל—יהודי בולגרי וחתנו של האכר בריל מזכרון יעקב — אם כי התחנך בבית ספרה של האלינס בפריס, נטה אחרינו והרשה לנו ללמד בעברית את כל הלמודים שאפשר היה ללמדם עברית על נקלה.

ופה ודוי קטן. גם אנכי, שגודלתי בחדר וחונכתי בישיבה, ואשר שם למדו הכל על פי שיטת התרגום, לא יכולתי לצייר לי, איך זה ילמדו גמרא בעברית. בלקינד הזקן בקשני להיות נוכח בבית הספר בשעה שהוא מלמד גמרא בעברית. באתי ובחנתי אחד הילדים במשנה: „שנים אוחזים בטלית". הנער אמר בפני: „שנים אוחזים בטלית, זה אומר אני מצאתיה וזה אומר אני מצאתיה, ו ב כ ן—הוסיף מדיליה—זה אומר כולה שלי וזה אומר כולה שלי. במלה הזאת האחת, שהנער הוסיף משלו הוכיח לי, כי הוא מבין את פשט המשנה. בחנתי גם ילדים אחרים במקומות אחרים בגמרא והשתוממתי בהוכחי עד כמה קל יותר ללמד גם תלמוד בעברית. הן את הלשון עצמה הבינו הילדים, על פי הדבור, ומלה אחת במקום הנכון הראתה ברור, עד כמה מובן להם הענין שהם לומדים*.

כך קבענו שכל הלמודים ילָמדו עברית בעברית, מלבד למודי מדע אחדים שנלמדו צרפתית. וחברת „כל ישראל חברים" לא כהתה בנו.

בראשית שנת תרנ"ד (1894) החלטנו לפתוח בית ספר גם לנערות. ידענו מה קשה יהיה עלינו להנהיג את השפה העברית כשפה מהלכת בחיינו. לכן חפצנו כי בנותינו, אמות הדור הבא, תדברנה עברית, ועל ידי כך יוכרחו הנערים והצעירים לאחוז גם הם בשפה הזאת. אבל בהיותנו מן ה„אדונים" שכסף אין להם, החלטנו לפתוח, לפי שעה, רק

* צריך אני להעיר, שלא יחיד הייתי בטעותי. בשנת תרנ"ב (1891) נוסדה (על ידי גרזובסקי ויודלביץ) הסתדרות המורים בשם: «אספת המורים». הסתדרות זו מנתה שלשה עשר חברים. באספה שלה, שקמה בי"ד שבט תרנ"ב, פרצו חלוקי דעות בין המורים. המורה והמדקדק א. ל. גורדון, מפתח תקוה, אמר שבכלל אין ללמד גמרא בבית הספר; אם ההורים חפצים בה, ילמדו את ביניהם. גמרא בביתם ובחדר. ומדעים צריך ללמד בשפה חיה, משום שחסרים לנו המבטאים הנכונים ומשום שהמורים עצמם טרם יודעים לדבר עברית בקלות כזו, שיוכלו לבאר הכל, לתלמידים, בשפה זו. אולם המורים גרזובסקי, יודלביץ, ברוך חומה, מרדכי לובמן, א. ל. הורביץ וישראל בלקינד טענו, שהצורך יברא את היכולת, ולאט לאט נחבר גם את ספרי הלמוד הנחוצים. וישראל בלקינד הוסיף: זכרו נא את אשר היתה השפה האשכנזית בשעתו של פרידריך הגדול. השפה היתה לא מעובדת. המשכילים ואנשי המדע דברו צרפתית. וכמה קשיים היו למורים עד שהגיעו למצב ההוראה כיום. ומה ערך היה לשפה הרוסית בימי פטר הגדול, ומה ערכה עתה? אף על פי כן לא עלתה על דעתם ללמד ראשי יסודי המדע בשפה זרה. השתמשו אך במלים זרות, ולאט לאט פתחו את שפתם, ואת המלים הזרות החליפו במלים לקוחות משפתם הם. הדברים האלה השפיעו על האספה, שהחליטה להורות את כל למודי המדע וגם את התלמוד, בשפה העברית.

מחלקה אחת. חברת „כל ישראל חברים" הסכימה לפתיחת בית ספר לנערות, אף הבטיחה קצת תמיכה. כבר הזכרנו כי בכל מקום שחברת כי"ח נתנה תמיכה, דרשה כי מנהל בית הספר יהיה מ„אנשי שלומה". ובכן מנתה למנהל בית הספר לנערות את הנערה רוזה יפה, אחות הד"ר הלל יפה. המִנוי הזה השביע אותנו רצון. בטוחים היינו כי אחותו של הד"ר יפה בודאי תהיה נאמנה לתכניתנו העברית בבית הספר. והנה קבלתי מכתב ברחובות מאת גרזובסקי, שכתב לי, כי עלי לבוא לאספת הועד בלי שום דחוי, משום שיפה זו רחוקה מאד משאיפותינו, ועלינו לשנן לה היטב כי חפצים אנחנו בבית ספר עברי לאומי, בלי שום תערובת מן החוץ, ואחרי שהוא, גרזובסקי, יודע כי אין איש מוכשר להגן על עקרונינו כמוני, הוא רואה הכרח בנוכחותי באספה.

וכך עלתה לנו, כי מצד אחד היה עלינו להלחם מבפנים על אֹפיו הלאומי העברי של בית ספרנו, ומן הצד השני קם עלינו האויב החיצוני— רבני ירושלים, שהכריזו חרם על כל בית ספר עברי המתנהג באופן מודרני* ולא קראו חרם על בתי הספר של המיסיון.

ובתי הספר של המיסיונרים היו רבים מאד בארץ: צרפתיים, אנגליים, אשכנזיים ועוד. כבר הזכרתי לעיל, כי אותם ההורים שפרנסתם היתה על ה„חלוקה", והיו תלויים בדעת הרבנים, היו שולחים את בניהם לחדרים ובתי תלמוד תורה ואת בנותיהם—לבתי ספר של המיסיונרים. אבל נמצאו גם כאלה, ואפילו בין היראים, ששלחו גם את ב נ י ה ם לבתי הספר של המיסיון, אם רק ל א נהנו מן החלוקה. רובם של יהודינו עניים היו, ושלום שכר למוד היה קשה להם. וברצותם שבניהם ילמדו לדעת שפות זרות— אולי תהי זאת להם לתועלת במלחמת החיים — שלחו אותם לבתי הספר של המיסיון, אשר שם לא דרשו כל שכר למוד והיו מקרים, שגם הורי

* משל אחד: פעם אחת דברתי על אודות בית הספר שביפו עם הרב היפואי ר' נפתלי הירץ הלוי אשר מתח בקורת קשה על בית־הספר וירבר עליו רעות. אמרתי לו: איך יכול אדוני להרשיע את בית־הספר והוא לא בקר בו מעולם? ספרתי לו, איך מתנהגים שם: שמתפללים שם שלש פעמים ביום, שלומדים את ה„דיגים" על פי התלמוד והשלחן ערוך ובקשתי ממנו, שיבוא ויוכח בצדקת דברי. על זה ענני כתמימות: „איך יכול אני לבקר שם, והוא מוסל בחרם? הן אסור לעבור על מפתן הבית הזה! ומלבד זאת, מדוע לומדים שם למודים חיצוניים? בתלמוד תורה צריך ללמד רק למודי קודש. וכי „חשבון" הוא גם כן למוד? אני למדתי מתמטיקה בשעות שאינן לא יום ולא לילה. ואני מתמטיקן טוב". הוא ראה את עצמו לא רק כמקובל גדול, אלא גם כמתמטיקן גדול.

התלמידים קבלו תמיכה מידיהם של המיסיונרים. הם, בבערותם הנוראה, לא הכירו מה רבה החרפה שמתנות כאלו ממיטות על כלל ישראל ועל הכרתו העצמית של הלוקח. ואנחנו לא היינו יכולים ללמד את בניהם חנם—משום שבימים הראשונים להוסדם של בתי ספרינו היו אמצעינו דלים מאד ודרשנו כי מי שהיכולת בידו ישלם לנו שכר למוד כפי אשר תשיג ידו. לו קמו אחינו בחוץ־לארץ לעזרתנו, כי אז היינו יכולים לקבל לבתי־ספרנו חנם את כל החפץ לבוא וללמד בו. אבל בימים ההם טרם עמדו היהודים אשר בחוץ לארץ על חשיבות בית ספר כזה וצרכו הגדול.

מוכרחים היינו לצאת בפומבי נגד ההורים השולחים את בניהם לבתי הספר של המסיתים; הודענו, שישנם אנשים המקבלים חלק מן ה„חלוקה" ויחד עם זה הם מקבלים חלוקה גם מידי המיסיון. בעתונים אשר בחוץ לארץ ספרנו כי אותם הרבנים שהכריזו חרם על בתי הספר העבריים, העלימו עין והסיחו דעת מאנשי שלומם, שהמסיתים מגדלים את בניהם. מובן, כי הצד השני לא שתק גם הוא, ובתשובותיהם בדו על בתי הספר העבריים כל מיני עלילות שבעולם, והיו אומרים שבבתי הספר האלו לומדים רק אפיקורסות. זאת אומרת, שבבתי הספר של המסיתים מלמדים את היהדות האמתית... ולמרות כל הצחוק והשטות שבעלילה הזאת, נמצאו בכל זאת בחוץ לארץ יהודים רבים אשר האמינו במלשינות זו. כשהייתי בחשון תרנ"ח (1898) באירופה, כתב לי גרזובסקי (כ"ג חשון): „בודאי ראית באודסה את מר זלמן אפשטין. אנחנו פה קבלנו בשבוע הזה מכתב מאתו, ובו הוא מספר לנו, כי בחוץ לארץ מדברים רעות על בית ספרנו, וכי הוא נוסד בעיקרו על הכפירה; ביחוד מלשינים עלי, כי אני מבאר את התורה באור בלתי נכון. יודעים אנחנו את המקום אשר ממנו יוצאת כל המלשינות הזאת ואנחנו מבינים כי הכל בא מהשנאה, הקנאה והנקמה. אבל איך לא יבושו האנשים האלה? דעת העם הארצ־ישראלי נוחה מבית ספרנו, ובכל יום ויום באים אנשים מבין האורטודוכסים ומבקשים אותנו שנקבל את ילדיהם לבית ספרנו. אבל הולכי רכיל זורקים בנו אבנים מאחורי הגדר. בשבוע שעבר היה פה החכם־בשי אלישר ובקר את בית ספרנו; הוא בחן את התלמידים, ויהי שמח מאד לראות את רוחב דעתם בלמודיהם ויכתוב מכתב תודה למנהל את בית הספר. אבל הפסקבילים לא פסקו ומכל עברים פונים אלינו במכתבים ושואלים: „האמת היא, מה שידברו?" ותחת אשר היה עלינו לעסוק בתקון תכנית הלמודים, להגדיל את מספר המורים, עסוקים אנו בתשובות על כל דברי הפסקבילים הנבזים".

אבל המעט לנו כל זאת, והנה צרה חדשה. המזכיר הראשי של חברת „כל ישראל חברים" מר ביגאר, שהיה מתבולל קיצוני אשר לא ידע את הלאומיות היהודית ולא חפץ לדעתה, כפה את המנהל ודרש ממנו שימעט בלמוד העברית וירבה ללמד צרפתית. וכך באנו לידי סכסוכים עם חברת כי"ח. אנחנו השתדלנו לחזק את העברית; בידי גרזובסקי עלה לחבר שני ספרי למוד, „פרוזדור" ו„בית הספר", שנתקבלו בחבה מאת המורים. ממנו ראו וכן עשו גם בערים אחרות — יסדו שם בתי ספר ללמד עברית בעברית. במכתבו של גרזובסקי אשר הזכרתי לעיל הוא כותב לי עוד כי מחיפה דרשו מאה טופסים „פרוזדור" ושלשים „בית הספר". וביחוד שמח על אשר דרשו את הספרים האלה מגליציה. בזאת ראינו כבר סימן טוב להשפעה שארץ־ישראל מתחילה להשפיע על הגלות.

כגראה, שזאת הברכה אשר ראינו בהסתגלות השפה העברית להיות לשפת הוראה — היא שהקימה את ביגאר נגדנו. התחילו סכסוכים בין החברה „כל ישראל חברים" ובין הועד שלנו, סכסוכים אשר הפרידו בינינו אחרי עבודה משותפת במשך שנים רבות. הסיבה הראשית לפירוד היתה השתדלותנו להקים לנו חבר מורים מבין תלמידי המחלקה העליונה. וכך היה הדבר: כל הימים סבלנו הרבה מחוסר מורים טובים, וכאשר הגיע תור המחלקה השלישית לגמור את בית הספר, לא נמצא בארץ־ישראל בית ספר שיוכלו להמשיך בו את הלמודים העבריים. ובכן אמרנו לבחור את טובי התלמידים מן המחלקה האחרונה ולתת להם האפשרות להשתלם בידיעות ולמודים, עד כי יהיו מוכשרים להורות במחלקות הנמוכות, למען נוכל להעביר את המורים הטובים שבמחלקות האלו למחלקות הגבוהות. הנדבן הידוע מר קלונימוס זאב וויסוצקי קצב לנו סך מסוים בשביל המחלקה העליונה שבבית הספר. מתחלה נמצאו במחלקה זו רק חמשה תלמידים מן המובחרים, צעירים בעלי כשרון ונטיה להוראה, ודבר זה התאים לגמרי לחפצנו. מובן, כי המחלקה הזאת, העליונה, עמדה גם היא תחת השגחת המנהל של בית הספר מר אנגיל. והנה קבל פתאום מר אנגיל פקודה מאת ביגאר לסגור את המחלקה העליונה, ששמשה בית ספר ל„מורים". הטעם הרשמי היה, שלפי הכללים השוררים בבתי הספר של האלינס אין מחלקה יכולה להתקיים אם אין בה תלמידים במספר מסוים. ולפי שבחמשה תלמידים אין די לקיום המחלקה, לכן תסגר. אבל הכונה האמתית היתה: למנוע בעד הכשרת מורים עברים בארץ־ישראל. חכי"ח הסתפקה ב„חכמים" הספרדים, שידעו עברית רק מעט.

בעת ההיא בא לארץ־ישראל המפקח על כל בתי הספר של האלינס בארץ־ישראל ובסוריה, מר פֶּנֶדיקט. הועד שלנו התאונן באזניו על פקודתו של מר ביגאר לסגור את המחלקה העליונה של בית הספר—אף כי אין היא מתקיימת בכספה של האלינס, אלא בכספו של וויטוצקי. אך ביגאר הוציא פקודה לסגור גם את המחלקה העליונה של בית הספר לנערות וכן לחדול מלהורות מדעים בשפה העברית. כל זה היה בשנת תרנ"ז (1897), כעת היותי באירופה. הד"ר שטין ביפו, שהיה ראש ל„בני משה" ויושב ראש הועד לעניני בית הספר, כתב לי כל זאת ובקש ממני שאשתדל לבטל את גזרת ביגאר. הוא הודיעני גם כן, כי טופט המכתב הזה נשלח גם לאחד העם. בוורשה התכנסו אחדים מ„בני משה"—שפ"ר, אליעזר קפלן, ז. גלוסקין, מתתיהו כהן ואנכי—ופנו במכתב אל הועד האודסאי בדרישה שהועד ימחה לפני חברת „כל ישראל חברים" על פקודותיו של ביגאר וגזרותיו. מכתב כזה שלחנו גם כן אל חברת „כל ישראל חברים" בפריס על ידי הרב הראשי ליהודי צרפת, הרב צדוק כהן, וגם לסגן היושב ראש של החברה מר נרסיס לוין, לדעתי, כדאים המכתבים הללו להקבע בדפוס, כתעודות חשובות לדורות, ועל כן אני נותן אותם בהערות שבסוף הספר ככתבם וכלשונם. את הראשון, את מכתבו של הד"ר שטיין ומכתבנו לאודסה—בעברית ואת מכתבנו השני לפריס—באשכנזית. (הערה מס׳ 15).

בקרוב נסעתי מוורשה לפריס ונכנסתי לביגאר לשמוע מה בפיו בגדון זה. לכתחילה כפר בכל, כלומר, הוא לא צוה כלל לסגור את המחלקות. ובכן פניתי בטלגרמה ליפו ושאלתי אם המחלקות האמורות סגורות, ועונו בחיוב. באתי שנית לביגאר. הפעם לא כפר עוד, אלא העמיד על דעתו שאין ללמד עברית כשפת לאום. פניתי למר צדוק כהן ולנרסיס לוין ושניהם הודו בצדקתנו. אך כנהוג בחברות כאלו, המלה האחרונה נתנת למזכיר החברה, המטפל בעניני החברה היום־יומיים, וה„ראשים" נשמעים לו...

כך נשארה המחלקה העליונה סגורה. במקומה של זו יסדנו שעורי ערב לחמשת התלמידים, והמורים — גרזובסקי, בלקינד וניימן — למדו אותם חנם.

ובשעה שבית הספר העברי מצא לו אויבים בכל מקום, שהיו מעוניינים להכשילו ולהפילו, לא הדלה השפעתו הרבה על הלך מחשבותיהם של היהודים אשר בארץ־ישראל. מנהל „מקוה ישראל", מר יוסף ניגו (הוא היה חבר־הועד שלנו לעניני בית הספר העברי ביפו), שנתחנך גם הוא

בבית ספר צרפתי, מצא, בכל זאת, שנחוץ להכניס רוח עברי ורוח השפה העברית לבית־הספר שב„מקוה ישראל". ובכן פנה לגרזובסקי בהצעה שיקבל עליו משרת מורה עברי ב„מקוה ישראל". גרזובסקי, שהאינטריגות נגדו כבר היו לו לזרא, קבל עליו את המשרה במקוה־ישראל, ולבית ספרנו אבד מורה הגון. התחלנו לתור בחוץ לארץ אחרי מורה שימלא מקום גרזובסקי. בשלשים ואחד בינואר 1898 (תרנ"ח) כתב לי בן־אביגדור מוורשה לארץ־ישראל, כי אחותי מרת לאה פרושנסקי הציעה לו, שגיסו, המשורר ש. ל. גורדון, יעלה אל הארץ לשמש כמורה במקום גרזובסקי. וכדאי הוא מכתבו של בן־אביגדור, שבו הוא מתאר את גיסו, להשאר זכרון לדור אחרון*. ש. ל. גורדון נתקבל למורה בבית ספרנו והמשיך את החזוק הלאומי אשר התחלנו בו.

עתה התחלנו לחשוב על דבר בנין לבית ספרנו. לתכלית זאת נתן הועד האודסאי עשרת אלפים פרנק; אחרי כן קבץ עוד כסף מאת חובבי ציון אשר ברוסיה ושלח שלשים אלף פרנק לידי חברת „כל ישראל חברים" לתכלית הבנין הזה. אנחנו קנינו מגרש יפה בשכונת „נוה שלום", הסמוכה ליפו, והאלינס נתנה עשרת אלפים פרנק לבנין גדר אבנים מסביב למגרש כולו.

בעשרים ושתה בדצמבר 1898 (תרנ"ט) הזמין אותי הד"ר שטין לאספה אשר נועדה להתקיים ביפו בשני בינואר 1899. סדר היום היה: א) שאלת הבנין בשביל בית הספר; ב) חשבון הכספים של שנת 1898; וג) תקציב לשנת 1899. לפי שאני הייתי גזבר בית הספר, היה עלי לתת דין וחשבון על כספי הועד. מענין הדבר לתת כאן פרטים אחדים מאותו דין וחשבון: בשנת 1898 קבלנו מאת הועד האודסאי 4000 פרנק; מהאלינס — 5425 פרנק; ממשפחת וויסוצקי, ליום הולדת ראש המשפחה, נדבה — 1000 פרנק; מאת חברת „ציון" בבלטימור — 100 פרנק; מאת חברת „עזרא" בברלין — 600 פרנק, מאת החברה „בני ישראל" ביפו — 660 פרנק. את הסך האחרון הזה נתנה לנו החברה הזאת בשביל לאפשר לנו להוציא מספר תלמידות מבתי הספר של המיסיון ולהכניסן לבית ספרנו. גם הלואות נתנו לנו: מאת הועד האודסאי — 1000 פרנק בתשלומין לשלש שנים, ומאת האלינס — 3000 פרנק, על מנת להחזירם במשך חמש שנים; וכן הגיע לנו מנדבות סך 6687 פרנק ו־69 סנטימים; (בין הנדבות נמצאת אחת בת 288 פרנק מאת הברון ווילי

* עיין הערה 16 בסוף הספר, טופס מכתבו של בן אביגדור.

פון רוטשילד מפרנקפורט על נהר מיין, הוא חותנו של הברון אדמונד רוטשילד); מאת י. ל. בן יעקב קליינברט מקיוב, על פי צואתו, 1293 פרנק ו־33 סנטימים; שכר הלמוד שקבלנו עלה לסכום של 1080 פרנק; ממכירת ספרים ומכשירי כתיבה קבלנו 137 פרנק ו־50 סנטימים. שאר ההכנסות עם תלואות יחד עלו לסך 2499 פרנק ו־25 סנטימים. בסך הכל: 26.189 פרנקים, 44 סנטימים.

בינתים ראתה חברת „כל ישראל חברים" כי המנהל שלה בבית הספר ביפו, מר אנג'יל, נוטה לדעתנו ואיננו ממלא את רצונה כדבעי, ותקח אותו מיפו, ותזכה את בית הספר שלנו במנהל חדש, בנבינישתי שמו. הוא היה יהודי ספרדי, ומוצאו ממשפחה מיוחסת עתיקה. הוא מהר לסגל לו את הרעיון שלנו על אודות תחית השפה העברית, אף הרשה לנו ללמד למודים שונים בעברית, תחת אשר עד כה למדו אותם בצרפתית. ראתה חברת „כל ישראל חברים", שאפילו מנהליה נותנים יד לנו ומשתעבדים להשפעתנו, והתיאשה, כפי הנראה, מבית ספרנו, והפקירה אותו לגמרי לרשותנו ונתנה לנו לעשות בו כאשר יישר בעינינו. לבסוף הרשתה אפילו לפתוח את המחלקות העליונות—בתנאי שהיא לא תוסיף על הסך שקצבה לתמיכת בית הספר אפילו פרנק אחד.

המחלקה העליונה נפתחה. אבל הועד המקומי לעניני בית הספר לא מלא את תפקידו בשלמות—לבקר תכופות את בית הספר ולראות אם המנהל ממלא את מצות הועד. תמיד חסר לנו כסף לנהל את בית הספר. גם הועד האודסאי, גם חברת „כל ישראל חברים" הפריסית, אחרו תמיד במשלוח כסף תמיכתם. אי אפשר היה לשלם למורים את שכרם בעתו. ולו גם היה בא הכסף במועדו, לא היה מספיק כדי לנהל את בית הספר כראוי. גם הנדבות הפרטיות, שהיו מאספים לתכלית זו, לא הצדיקו את סכויינו. וכך מטה ידם של אחדים מחברי הועד, ובמדה זו נפחתה השפעתם גם על המנהל. המורות מלכינסון ובידרמן פרסמו אז מאמר ב„השלח" (כרך ד') ובו בקרו קשה את הנהלת חברת „כל ישראל חברים" בבתי ספרנו. הדבר היה בחורף תרנ"ט. אחד העם שלח את המאמר אלי ושאל אותי, אם כנים הדברים המסופרים במאמר. אנכי עניתי לו במכתב מפורט על אודות המצב. על זה ענני במכתב אשר הכאיבני מאוד, משום שצדק בתוכחתו*. אמנם בית הספר הלך והתפתח, ובכל זאת לא התנהל כראוי. ואף על פי

* המכתבים האלה אינם עכשו לצערי, תחת ידי.

כן היתה השפעתו על החנוך הישראלי רבה, לא רק בארץ־ישראל, אלא גם בחוץ לארץ. בערים שונות נוסדו אז בתי ספר עבריים—חדשה לא נודעה עד הימים ההם. בכל מקום ומקום התחילו להתענין בשיטת הלמוד עברית בעברית. התחילו ליצור ספרות עברית בשביל הנוער וספרי למוד בשביל בתי הספר העבריים.

בכלל יש למצוא קשר חי בין תחית השפה העברית בבתי הספר ובין התנועה, הספרותית שקמה בעת ההיא. בן אביגדור התחיל להוציא לאור את „ספרי אגורה", ספורים קצרים, לגדולים ולקטנים, הזיון שלא נראה בגבול ישראל עד הימים ההם. אחרי שנוסד „אחיאסף", ובן־אביגדור נתמנה למנהל הספרותי של ההוצאה, נדפסו מסוג זה כמה ספרים עבריים חשובים, מקוריים ומתורגמים. אחרי כן נפרד בן־אביגדור מעל „אחיאסף" ויסד הוצאת ספרים בשם „תושיה". זו הדפיסה את „הביבליותקה העברית" — שורת ספרים למחקר, ללמוד ולקריאה, מקוריים ומתורגמים משפות שונות. וויטוצקי יסד את הירחון „השלח", ואחד העם היה עורכו. אבל אם פעולות ספרותיות אלו יש ליחס לתנועת „התחיה" בכלל, הרי התפתחות הספרות לילדים מקורה בלי ספק בתחית השפה העברית בבתי־הספר, שבית־הספר ביפו היה ודאי אחד הגורמים העיקריים בה. נדפסו אז ספורים קטנים לילדים, וכן יצא שבועון עברי בשם „עולם קטן", שהיה מלא חומר־קריאה מענין בשביל תינוקות של בית רבן. הופיעו כמה וכמה ספרי למוד, ללמד עברית, גם כריסטומטיות עבריות, גם ספרי מדע בסגנון פופולרי בשביל בתי הספר. אפשר לאמר, כי מהפכה גמורה נתחוללה בחיי בתי הספר העבריים אשר בתוך הגולה.

ובארץ־ישראל היתה השפעת בית הספר העברי גדולה עוד יותר. באחד הפרקים הקודמים כבר כתבתי על אודות התפתחותו של בית ספרנו ברחובות. אבל לא רק ברחובות היה כך. בכל המושבות היהודיות גברה השפעת השפה העברית בבתי הספר; מיום ליום נתפשט הדבור העברי בכפרי הארץ ועריה.

הועד האודסאי יסד אז ועדה מיוחדת לעניני בתי הספר בארץ־ישראל. הועדה הזאת שלחה שאלון לכל בתי הספר אשר בארץ, למען הוכח על ידו, מה יש עוד לעשות להתפתחותם של בתי הספר. בהערות שבסוף הספר אני מוסר צלום מכתבו של ליליענבלום אלי, לרחובות, על אודות בית הספר העברי אשר ברחובות*.

* עיין הערה 17 בסוף הספר.

בשל יסוד הכרמל באמריקה, היה עלי לעזוב את ארץ־ישראל למשך שנה שלמה. בהיותי בחוץ לארץ קבלתי מכתב מאת איזנשטאדט (ברזילי) (מיום כ"ז כסלו תר"ס—1899), ובו הוא כותב: מצב בתי הספר שלנו ביפו לא טוב אבל גם לא רע כל כך, כמו שמתארים אותו. גורדון מקדיש להם את כל מרצו, והדבר הזה, כשהוא לעצמו, חשוב מאד. בלקינד ישוב מחר—כפי שהודיע לי. בבית הספר לנערים מלמד גם מגרגוס ובבית הספר לנערות—רפאל כהן. בתי הספר צריכים לתקונים רבים. נחוץ לנו עוד מורה אחד כבלקינד, שילמד מדעים פופולריים; הוא, יחידי, אינו די בשביל שני בתי הספר. בבית הספר לנערות צריך לנו עוד מורה אחד, משום שרב מספר התלמידות הבאות לתוכו ללמוד. על כל אלה נדבר אחרי שאחד העם יבקר את בתי־הספר; לפי הטלגרמה שקבלתי ממנו, יבוא מחר.

אחד העם בא אל הארץ וימי שבתו בה ארכו. הוא בקר את כל בתי הספר, וביחוד את בית הספר ביפו. הוא התיעץ עם אנשים שונים בארץ על אודות מצבם של בתי הספר. וכששב לאודסה פרסם מאמר ב„השלח" ובו בקר קשה את בית הספר ביפו. ונמצאו אנשים שגם דעתם לא נחה מבית הספר, ואלה עמדו פתאום להגן עליו מחמת אחד העם; הם כתבו מאמרים בעתונים וזלזלו בכבוד אחד העם, שלא כדרך בני תרבות.

כאשר שבתי לרחובות קבלתי מכתב מאת אחד העם (מיום 21 ליולי 1900), שבו הוא מתאונן על הבקורת הגסה שפגעה בו. את הדברים השייכים לענין זה ימצא הקורא בסוף המכתב שהובא לעיל, עמ' 108.

בעשרים באוגוסט 1900 עזבתי שנית את הארץ ויצאתי לאמריקה, לפתוח שם את ה„כרמל". חשבתי שלא אשהה שם זמן רב ובקרוב אשוב לארץ־ישראל. אבל סבות שונות שמו לאל את מחשבתי. ובכן עמדתי רק בחליפת מכתבים עם ידידי וחברי לעבודה אשר בארץ. בניו־יורק קבלתי מכתב מאת מר איזנשטאדט (מיום כ"ה שבט תרס"א — 1901) ובו הוא כותב לי: „בית הספר איננו מסודר כראוי ואין נחת ממנו. מנהלת בית הספר לנערות עדיין לא קבלה כמעט מאומה על חשבון תקציבה. מנהל ביה"ס לנערים קבל מאת הועד האודסאי אלפים פרנק, מלבד מאה פרנק לקנית ספרים. מעצמך הלא תבין, מה גדול הדחק". עברו ירחים אחדים ושוב כותב לי איזנשטאדט (י"א אייר תרס"א): „בית הספר לנערות סגור? הס מלהזכיר! אסור להשתמש במלה סגור. אלא מאי? מן הפסח ועד היום לא פתחו עוד את דלתות בית הספר. מדוע? משום שהמנהלת

סרם־קבלה כסף לתשלום שכר דירה, ואין מי שיבטיח לה את מלואו של התקציב עד סוף השנה. היא כבר עמוסה חובות רבים, ואין היא חפצה להוסיף ולהשקיע את כספה להחזקת בית הספר. שלחתי טלגרמות, וגם מכתבים כתבתי לאודסה, אבל לעת עתה אין קול ואין עונה".

אף על פי שהועד האודסאי יסד בשנת 1900 קרן מיוחדת על שם הד"ר פינסקר, לצרכי בתי הספר, בכל זאת קצרה ידו לכלכל את בית הספר בכל. הועדה לעניני בתי הספר, אשר ליד הועד האודסאי, כתבה לי בט"ו שבט תרס"ד (1904) ושלחה על ידי קול קורא לחובבי ציון אשר באמריקה, כי יתמכו בבתי הספר העבריים אשר בארץ־ישראל. במכתב בקשה הועדה ממני שאפרסם את הקול הקורא הזה בעתונים היהודיים, בתבנית „מכתב אל המערכת".

ובזה אני מביא את הקול־הקורא ההוא בלשונו.

ועד החברה לתמיכת בני ישראל עובדי אדמה ובעלי מלאכה בסוריה ובארץ הקדושה. אודסה, ט"ז טבת תרס"ד, מספר 1611.

מכתב אל המערכת.

כל המכיר את חיי היהודים בארץ־ישראל מודה בטובה הרבה, שהישוב הביא לבית הספר העברי. כמעט נשמע בארץ שיר העבודה של עובד אדמתו, מיד נוצר בית הספר, אשר ממנו נשמע קול לשוננו הקדושה בברכת חיים ראשונה. בשדות ובכרמים התעוררו לתחיה סלעים וחולות, ובבתי הספר—הלשון הישנה, שרבים חשבוה למתה. הקרקע המתעוררת לחיים משמשת מקור־חיים לאלה אשר יעבדוה, והלשון השכוחה והזכורה לחיים משמשת מקור חנוך לדור הצעיר והרענן. צריך לבקר בבתי הספר של המושבות אשר בארץ־ישראל ולהוכח באותה הרעננות והחיות, בהן תצלצל בפי התלמידים לשון הקודש המשמשת להם שפת למוד לא רק ללמודים עבריים, אלא גם ללמודים כלליים ואפילו ללמודים בידיעות הטבע. צריך לראות זאת בעינים בכדי להעריך נכונה השפעת בית הספר הארצ־ישראלי—שנוצר על ידי הישוב—על תחית לשוננו הלאומית.

„ילדי ישראל שנולדו ברומניה ונתחנכו ב„ראש פנה" או ב„זכרון יעקב"; „ילדי ישראל שנולדו ברוסיה ומתחנכים ב„ראשון לציון" או ב„גדרה"; „ילדי ישראל שנולדו בבולגריה ומתחנכים בארטוף — כולם לומדים לחשוב ולדבר בשפה אחת, בשפתנו הלאומית. ויצוין (הדבר), בית הספר הארצישראלי דואג לא רק לתחיתה של לשון הקודש, אלא דואג הוא גם להנהגת שיטות חנוך רציונליות בכלל, שבימינו נלחמים עליהן

בכל בתי הספר המשובחים, אשר בעולם הישן והחדש יחד. כך, למשל, החליטה אספת המורים הכללית הראשונה, שקמה בזכרון יעקב, כי ההתפתחות הגופנית צריכה לתפוס מקום בבית הספר לא פחות מן ההתפתחות הרוחנית. אמת, עדיין אין לנו מורים מובהקים כל צרכם בשביל כל בתי הספר אשר בארץ. אבל בית ספר כזה שבמתולה, שזה לא כבר עבד בו בחשק ובאהבה מורה בעל כשרון גדול; בית ספר כזה ש„בראש פנה", המסודר וערוך על ידי הפדגוג המצוין—גאותם של כל חבריו המורים אשר בארץ (הכונה ליצחק אפשטין, ל־א), ונקודות אורה אחרות בעולם החנוך הארצישראלי, ערבות לנו, כי סוף סוף תברא לה ארץ ישראל את המורה האמתי אשר ידע את תפקידו, אף יהיה בו הכוח למלא אותו.

כך עובד המורה באמונה ובלב שלם לטובת האידיאה הלאומית, ומשתדל להגשים בחיים את האידיאל הפדגוגי הכללי. אבל עם כל זה, מצבו החיצוני של בית הספר הארצישראלי רע מאוד. לא לכל בתי הספר ישנם מעונות ערוכים כראוי לתכליתם; רהיטי בית הספר אין אפילו לבית הספר שביפו; לשום בית ספר אין אותם אמצעי עזר הנחוצים בשיטת החנוך המוחשית. ויש שיחסרו בבית ספר אמצעי־הוראה הנחוצים בכדי להביא לידי הכרת הילדים את דעת הארץ. לילדי בית הספר הארצישראלי אין שום מושג מאותו „פנס הכשפים", המביא תועלת כה רבה לילדי בתי ספר למתחילים בכל הארצות. כמעט שאין בית ספר אחד שתהי לו ספריה הגונה לילדים—אף כי בשנים האחרונות נוצרה ספרות ילדים בעברית.

והועד לתמיכת בני ישראל עובדי אדמה ובעלי מלאכה בסוריה ובארץ הקדושה רואה חובה לעצמו לתמוך בבית הספר הצעיר אשר בארץ־ישראל. בשנת 1902 יסד הועד קרן בית הספר, על שם הד"ר פינסקר המנוח. וזה לא כבר קבע הועד ועדת בתי הספר. אבל אין יד הועדה מגעת למלא את תפקידה. בלב דוי עליה לראות, מצד אחד, איך צרכי החנוך ובתי הספר בארץ־ישראל הולכים וגדלים, ומצד השני—את היחס הקריר של „חובבי ציון" לכל הענין החשוב הזה. הועדה לעניני בתי הספר אמרה ליסד בארץ מוזיאום פדגוגי מרכזי בשביל כל בתי הספר; להמציא לבתי הספר ספריות למורים וספריות לתלמידים; מפות גיאוגרפיות טובות, כל אמצעי למוד וגם גני עבודה בשביל ילדי בתי הספר ועוד ועוד. אבל איך אפשר למלא אפילו את החלק הקטן מכל התכנית הזאת, אם הכנסת קרן החנוך לכל השנה עלתה רק לשלש מאות שבעים ושש רובל. הועד האודסאי נותן אמנם שליש מתקציבו לצרכי בתי הספר בארץ. אבל תקציבו

של הועד כה דל, שאין השליש ממנו מספיק לכל צרכי בתי הספר.

ואף על פי כן אנחנו מאמינים כי היחס הבלתי מובן של החובבים לדבר בית הספר בארץ־ישראל, ישונה; כי כל אלה המסורים בלב ונפש לרעיון הלאומי יבואו לעזרת בית הספר הצעיר בארץ מולדתנו הישנה. זאת היא תקותנו. ואנחנו פונים לכל החובבים את ציון, בבקשה ובדרישה, שישתתפו עמנו במעשינו להיטיב את מצב בתי הספר שלנו בארץ־ישראל ולהמציא להם, לכל הפחות, את הדברים היותר נחוצים לבית ספר, אשר דברנו עליהם לפני זה. בתודה רבה נקבל כל מתנה שתנתן לבתי־הספר אשר בארץ־ישראל, בין בכסף בין בספרים ובין בשאר צרכי חנוך ואמצעי למוד.

אנחנו מחכים ומקוים להשתתפות. וממי נחכה לקבלה, אם לא מאלה שהתפתחות התרבות הלאומית יקרה להם? ממי נקוה לעזרה, אם לא מאלה המאמינים כי עתיד בית הספר שלנו לפלס דרך רחבה לתחית כל העם? אבל יבואו נא אלה ויביאו עזרה לבית הספר, שיחלץ מן העוני ומן הדחקות, שהוא נתון בהמה; יענו נא לקול התחיה העולה מעמקי יהודה, מהרי הגליל ומגדות הירדן העתיק.

חברי הועדה לעניני בתי הספר שעל יד הועד האודסאי לתמיכת יהודים עובדי אדמה ובעלי מלאכה בסוריה ובארץ־ישראל:

(—) אגרונום א. זוסמן
(—) ד"ר יעקב ריימיסט
(—) י. ח. רבניצקי

הבאתי את הקול הקורא הזה בשלמותו, באשר הוא מתאר תאור מלא את המצב שבו היה נתון בית־הספר העברי בארץ־ישראל בעת ההיא. אולם משני טעמים לא יכולתי לפרסם את הקול הקורא. ראשית, מפני אריכותו הרבה. שום מערכת לא היתה מסכימה להקדיש לו כל כך הרבה מקום בעתונה. ושנית, משום שחובבי ציון והציונים באמריקה נמצאו אז במצב בלתי מזהיר כלל, הם נלחמו קשה על קיומם הם.

אף על פי שחברת כי"ח הבטיחה לנו, שלא תוסיף עוד לחוות דעה בתכנית הלמודים של בית הספר, בכל זאת עוד חי בה החפץ להשפיע על מנהליה, מה שהביא סוף סוף לידי פרוד בינינו ובינה. סוף־סוף באנו לידי פשרה. בשנת תרס"ב (1902) החלטנו כי בית הספר לנערים יעמוד

ברשות האלינס, ואת בית הספר לנערות נשאיר ברשותנו. נאמנים נשארנו לעקרוננו, שאם בנותינו תדברנה עברית, ידברו גם בנינו בשפתם.

כגראה נשקפו לועד האודסאי איזו תקוות שתהיה בידו היכולת לבנות בנין מיוחד בשביל בית הספר לנערות. מגרש גדול ויפה לבנין היה לנו מקודם. בו השקיעו וויסוצקי וחובבי ציון ארבעים אלף פרנק והאלינס— עשרת אלפים. לפי שקשה היה אז לקבל קושן על שם יהודי רוסי, נקנה המגרש על שם נרסיס לוין, והוא אז יושב ראש של חברת „כל ישראל חברים", או „אלינס". ואף כי האלינס השתתפה רק בחמשית שויו של המגרש, נמנעה ממסור אותו לידינו, כאשר בקשנוה. לרגל עסקי ה„כרמל" האמריקאי נמצאתי אז בפריס. הועד האודסאי בקש ממני לבוא בדברים עם מנהלי האלינס על אודות המגרש. בקרתי את ביגאר, המזכיר הראשי, אבל הוא השתמט מלדבר דבר בענין זה. הוא התאונן באזני על רב אחד מרוסיה, שכתב לו כי אלינס אינה מגינה על אינטרסי היהודים, כי אם משמשת היא חלוץ לממשלת צרפת במזרח, ועל כן היא משתדלת להפיץ את שפת צרפת ותרבותה בארץ־ישראל. הוא רגז מאד ושאל אותי: „הנשמע כדבר הזה, כי רב יהודי יבדה עלינו עלילה כזאת?" אם כי לא קרא בשם, הבינותי כי הוא מתכון לרבי שמואל מוהילובר. עניתי לו, כי אנחנו, חובבי ציון, כולנו מחזיקים בדעה זו, ובהם, באנשי האלינס, האשם, כי במעשיהם הם מוכיחים, כי עניני היהודים מעניינים אותם רק מעט, וכל עמלם—להכניס את רוח צרפת אל המזרח. הוא כעס עוד יותר, ובזה נפרדתי ממנו. באתי לנרסיס לוין ודברתי עמו על דבר המגרש לבנין. על דרישתי לא ענה לי כלום. אבל הוא שאלני: „מדוע אין אנחנו יכולים לעבוד יחד, כמקודם?" על זה עניתי לו:

— בטוח אני, כי עמך היינו יכולים לעבוד יחד, אבל לא עם ביגאר.

— מדוע?—שאל לוין.

— משום שגוי הנהו—עניתי.

— מה משמע? הלא גמר בית ספר לרבנים אצלנו.

— כן, אני יודע זאת; ובכל זאת אין הוא מרגיש את עצמו יהודי. הוא אמר, שאין צורך ללמד עברית, כשפה, ודי ללמד רק תפלות בלבד.

— גם אני חושב כן; בתי ספרינו הם דתיים ולא לאומיים.

— האם מוריכם דתיים הם?

— לצערנו, לא.

— האם תלמידיכם דתיים?

— לצערנו, לא.

— ואיך זה יכולים אתם לקרוא את בתי ספריכם דתיים? יודע אני שלא רק אשמתכם היא; בצרפת בכלל נחלשה הדת, ומה שיקרה לעשו, יקרה גם ליעקב. ובכן, מה איכפת לך, אם תחת הקשר הדתי שקשרנו ימים רבים, ועתה תש כחו, חפצים אנחנו בקשר אחר,—בלאומיות?

— בזאת צדקת.

— הרואה אדוני—אמרתי לו—כי עמך היינו יכולים לעבוד יחד, אבל לא עם ביגאר.

בכל זאת, בענין המגרש לבנין בית־הספר לא פעלתי מאומה. וכך כתבתי לאודסה ויעצתי להם לשלוח מלאכות שלמה לפריס, ואם האלינס תוסיף להתעקש, יאיימו עליה, כי נפנה אל הקונסול הרוסי בתלונותינו, ואז יבוא הדבר לידי סקנדל בין לאומי. ובכן יצאה מלאכות בת שלשה אנשים לפריס. כאשר שמעו מנהלי האלינס, כי אפשר שהדבר יגיע לערכאות ויגרור אחריו מחאות רבות, הסכימו להחזיר לנו מחצית המגרש ולהשאיר את מחציתו השניה לעצמם. חובבי־ציון הסכימו לכך. חברת „כל ישראל חברים" בנתה על חלקה בית ספר לנערים וחובבי־ציון לא יכלו לבנות על חלקם הם עד לאחר זמן רב.

עכשו, כשהשמוש בשפה העברית נפוץ לא רק בארץ־ישראל אלא בעולם כולו; כאשר בארץ־ישראל קרובה השפה העברית להיות השפה המהלכת הרשמית—היא אחת משלש השפות השולטות בארץ, — עכשיו, אני אומר, יש לחשוש, שכל אותם הפרטים, השייכים ליסוד בית הספר הראשון ביפו, שספרתי פה, וכל אותם המעשים שנעשו בשביל חזוקו יראו כדברים קלים, כמעשי ילדות. אבל הקורא צריך לשער בנפשו את התקופה ההיא, בעוד חדש היה בכלל הרעיון על בית ספר עברי, והשמוש בשפה העברית כמו בשפה חיה וכשפת הלמוד בבית הספר, רק התחיל; בעוד אשר מצד אחד קמו לנו מתנגדים מתוך האורטודוכסיה הקיצונית, מן הצד השני עינו אותנו המתבוללים הצרפתים הקיצוניים, ומן הצד השלישי היתה לנו מלחמה ב„מסיתים". ואנחנו, העברים, היינו קבוץ קטן מאד ביניהם. והנה אם יראה הקורא את הענין בצורה זו, יהא לו מושג נכון מכל אשר עשינו ומכל אשר פעלנו במקצוע הזה. „בני משה" יסדו סניף של „חברת כל ישראל חברים", כדי להשפיע על החברה; „בני משה" נכנסו כחברים ללשכת „בני ברית", אולי יוכלו

לפעול שם ברוחנו. אותם מ„בני משה", אשר גרו ברחובות, צריכים היו לנסוע תכופות ליפו — אם כדי להשתתף באספה של „בני משה" עצמם, ואם כדי להיות נוכחים באספת „בני ברית" או חברת כי"ח, ואם כדי לקחת חלק בעבודת הועד של בית הספר. ובימים ההם, והנסיעה מרחובות ליפו לא היתה קלה כמו בימינו עתה. בין שתי הנקודות האלו לא עברה מסילת הברזל, ואפילו כביש לא היה עוד ביניהן. הדרך היתה דרך־חולות, ובורות על פני כולה, ואיש מאתנו לא הרשה לו את תמותרות — לנסוע במרכבה. אנחנו היינו נוסעים בעגלה פשוטה, „עגלת עבודה", הנחנו קרש לרחבה, והיו לנו ארבעה מקומות־ישיבה. ואם מספר הנוסעים היה למעלה מארבעה, היו אלה הנותרים יושבים על ברכינו. וכך נסענו במשך ארבע שעות שלמות. בקיץ היתה השמש בוערת מעל לראשינו, ואנחנו נוסעים בעגלה פתוחה. האבק מכסה את בגדינו ועולה באפינו וממלא את עינינו ואת אזנינו ונח על צוארנו, ואנו בולעים את האבק וממלאים בו את כרסנו... הביתה שבנו באותו היום והיינו נוסעים עד שעה מאוחרת בלילה. ובחורף היה בנסיעה כזאת משום סכנת נפשות ממש. בעת הגשמים הגדולים נסענו בעגלה פתוחה ורק „אבעיה" ערבית פרושה על ראשינו, על פני הבורות עברנו והבורות מלאים מים, ונקל היה לטוסים ולאנשים הנוסעים לטבוע בהם. ובדרך מסוכנת זו היינו שבים לבתינו בחשכת הלילה. ובלילות־גשמים בארץ־ישראל הרי החושך אסום, בבחינת „וימש חושך" ממש. בלילות כאלו היינו נוסעים לאור הברקים. החושך היה מעובה כל כך, שאי אפשר היה לראות את הדרך אשר עברנו בה, ורק כאשר האיר הברק יכולנו לעבור לאורך מטרים אחדים. ואחרי כן חכינו לבואו של הברק השני, וכן הלאה... בתנאים קשים כאלה עבדנו בעת אשר יסדנו את בית־הספר העברי הראשון. עכשו יקרא אולי הקורא את הדברים האלה בחיוך על שפתיו: אבל מי שהמציא ראשונה את האלף־בית ואת עשרת סימני המספר, בודאי שערכו גדול משל איינשטיין, כי בלא האלף־בית ובלא סימני המספר הפשוטים לא היה איינשטין יכול לעשות דבר. ולולא הנחנו אז את אבני היסוד לבנין בית הספר העברי, אפשר שעד עתה לא היה נמצא בגבולותינו אפילו בית ספר עברי אחד.

אחרי שנפרדנו מאת האלינס, ואמצעי־כספנו לא היו דים בשביל לפתח את בית ספרנו כאשר חפצנו, נעשה לנו „נס", ורוח והצלה באו לנו ממקום אחר, אשר, באופן בלתי ישר, הועיל לנו בהקמת רשת שלמה של בתי ספר עבריים בארץ־ישראל.

ג

בתי הספר ל"אגודת העזר של יהודי אשכנז"

(הילפספעראיין דער דייטשען יודען)

חברת "כל ישראל חברים" נוסדה באמצע המאה הי"ט בעטיה של עלילת הדם, שהעלילו הנוצרים על היהודים בדמשק. נזיר נוצרי אבד, והעלילו על היהודים כי הם שחטו אותו בשביל להשתמש בדמו לצרכי חג הפסח. הקונסול הצרפתי בדמשק תמך בעלילה זו. על סמך דבריהם של עדי שקר נקראו חשובי העיר מן היהודים למשפט. הושיבו אותם במאסר וענו אותם זמן רב בענויי האינקביזיציה. כשהגיעה צעקתם לאירופה, נסע משה מונטפיורי ואדולף כרמיה למצרים, כדי להשפיע על מחמד־עלי פחה — המושל בעת ההיא על מצרים, סוריה וארץ־ישראל — שישפטו את היהודים משפט צדק. אגב אורחא ראו בעיניהם את שפל מצבם של יהודי המזרח, שהיו נרדפים ונענים גם כאזרחים גם כיהודים, עניים מדוכאים, גדלים ללא דעת־החיים וללא דעת כל שפה מלבד הערבית, והבערות והעניות צפויות גם לדור ההולך וגדל. בשוב כרמיה לפריס נהל תעמולה גדולה בין יהודי צרפת, שיבואו וילמדו וישכילו את יהודי המזרח, על מנת לשפר את חייהם ולהיטיב את מצבם הכלכלי והתרבותי.

אז יסדו כרמיה, נרסיס לוין ויתר החשובים שביהודי פריס את החברה "אליאנס איזראעליט אוניברסל", כלומר: כל ישראל חברים. שם החברה צריך היה להורות, כי היהודים הגרים בארצות־התרבות בתנאים יותר נוחים מחויבים להגן על היהודים שמזלם הרע גרם להם שיחיו בארצות בַּרבַּריות. מרכז החברה החדשה הזאת היה בפריס, אבל חברים לה יכלו להיות גם יהודים יושבי ארצות אחרות. כך מצאה לה החברה הרבה יותר חברים באשכנז, מאשר נמצאו לה בצרפת, ויחד עמלו בהטבת מצב היהודים במזרח הקרוב. הם יסדו בתי־ספר בארץ־ישראל, בסוריה, בתורכיה, באלג׳יר, בטוניס ובמרוקו. ולפי שהמרכז היה בפריס, הרי ממילא מובן, שבבתי ספריהם הרבו ללמד את השפה הצרפתית והרביצו בהם

תרבות צרפתית. חברת „כל ישראל חברים" היא שיסדה גם את „מקוה ישראל" בארץ־ישראל. קרל נטר, אחד מעסקני החברה המצוינים ביותר, הוא שמסר את נפשו על הרעיון: לקרב את בני ישראל לעבודת האדמה.

וימת כל הדור ההוא, דור המיסדים, ולא נשאר מהם בחיים בלתי אם האחד, נרסיס לוין. והמזכיר הראשי של החברה, ביגאר, פטריוט צרפתי גמור, עמל בכל מאמצי כוחו להרביץ שפה ותרבות צרפתית בין היהודים יושבי המזרח הקרוב. הוא האמין בלב שלם, כי אלה המתחנכים ברוח צרפת ישמשו כחלוץ מדיני לממשלת צרפת בארצות המזרח. אמנם כעס, כשאמרו לו זאת, אבל סוף המעשים הוכיח שאנחנו נתכוונו אל האמת.

בשנת 1906 נפלה תגרה בין אשכנז ובין צרפת, בגלל מרוקו. כמעט שפרצה מלחמה בין שני העמים האלה. אנגליה עמדה לימין צרפת. ואשכנז טרם הרגישה את עצמה די חזקה ומזוינת, לצאת למלחמה על שני העמים יחדיו. אשכנז ותרה. כדי לכסות את רפיונה של אשכנז, נתכנסה ועידה בין לאומית, לפשר בין הצדדים, והיא הכריעה את הכף לטובת צרפת. אז פרסמה צרפת „ספר לבן" לבירור כל הסכסוך הזה. ובספר הזה באה תודה גלויה מאת מדינת צרפת לחברת „כל ישראל חברים" על שרותה הטוב לפוליטיקה הצרפתית — בהפיצה את התרבות הצרפתית בארצות המזרח.

אבל עוד קודם לועידה בין־לאומית זו התחילה אשכנז לחקות את הצרפתים, והשתמשה גם היא ביהודים, לשם כונותיה המדיניות בארצות המזרח. בעת ההיא נוסדה בברלין „אגודת העזר של יהודי אשכנז". אחרי הפרעות בקישינוב באה „אגודת העזר" לעזרת היהודים שבמזרח אירופה. אבל תכליתה הראשית היתה — ליסד בתי ספר אשכנזיים בשביל ילדי ישראל במזרח הקרוב. החברה הזאת יסדה בתי ספר בקונסטנטינופל ובארץ־ישראל, על מנת להלחם על ידם בהשפעת בתי הספר הצרפתיים שם. ובדעתה כי חברת „כל ישראל חברים" חזקה שם הודות לבתי הספר שלה, השתמשה „אגודת העזר" ברוח הלאומי, שהציונים הפיצו במזרח אירופה ובארץ־ישראל, לחזוקה היא. לכן יסדה את בתי הספר שלה על יסוד השטה של עברית בעברית ותמשוך אחריה את הילדים אשר הוריהם נטו אחרי הרוח הלאומי ותרחיקם מבתי הספר של האלינס.

אחרי שהממשלה הצרפתית פרסמה את „הספר הלבן" שלה, אשר בו הדגישה את העזר שמצאה במעשי האלינס, הוכיחה ממשלת אשכנז את יהודיה, חברי האלינס, על היותם חברים לחברה שפעולותיה מתנגדות

בהיותי בארץ־ישראל בשנת 1911, עליתי ירושלימה ובקרתי שם את בתי הספר של „אגודת העזר", שאפרים כהן היה מנהלם. מה שמחתי לראות איך נפוצה השפה העברית ותהי כמעט לשפה מהלכת בפי התלמידים שבבתי הספר. גם בית ספר למורים יסדה „אגודת העזר", ומר דוד ילין נתמנה לראש לו ולמנהל. ובכל זאת כבר ניכר היה ש„אגודת העזר" נוסה יותר לאשכנזית. תלמידי בית־הספר למורים הראו לי עתון־סתרים, שהדפיסו בחשאי על פי הקטוגרף והפיצו אותו בין התלמידים. בעתון הזה התנהלה תעמולה לדעה, שהתלמידים ילמדו אשכנזית בתור שפה זרה, אבל לא יכירו בה בתור שפת ההוראה. התלמידים האלה היו בני הדור החדש, שלא הלך עוד כענד אחרי מוליכיו. „אגודת העזר" שלחה מגרמניה מורה למתמטיקה ושמו רוטנברג. המורה הזה התאונן באזני, כי משום שאין הוא מבין עברית הוא מוכרח להורות בגרמנית, והנה, אף־על־פי שהתלמידים מטיבים לדעת את השפה הגרמנית, בכל זאת, כשהוא שואל אותם שאלה מתמטית בגרמנית, הם עונים לו בעברית, כלומר, בשפה שהוא איננו מבין... וכל כמה שהוא מבקש מהם, שיענו לו בשפה השומה בפיו, הם בשלהם. שאלתי אותו: אם ברצונו להיות מורה בארץ־ישראל, מדוע לא ילמד לדעת עברית? על זה ענני שאין בדעתו להשאר בארץ־ישראל הוא עשה חוזה רק לשלש שנים ולא כדאי לו ללמוד עברית. כבר אז נכר היה, לאן פני „אגודת העזר" מועדות...

אפשר שיד ממשלת גרמניה היתה באמצע. בעת ההיא התחילה גרמניה „להתנות אהבים" עם ממשלת תורכיה, גרמניה בנתה אז את המסילה הבגדדית, והגרמנים חפצו לענין את היהודים גם בבנין המסילה. אפילו ציוני מובהק אחד, שהיה חשוב בעיני הממשלה הגרמנית, אמר לי, שטוב היה, לו הסכימו הציונים להושיב את היהודים לארכה של המסילה הבגדדית. מובן כי בשביל ממשלת גרמניה היתה ההתישבות הזאת טובה מאוד. המסילה עברה על פני שטח אדמה לא נושבה, והכנסתה מנוסעים ומשאות היתה כאפס. לכן היה טוב לפני גרמניה שיתרבה הישוב משני צדי המסילה, ויעסוק, כפי שאמר לי אותו הציוני, במטעי צמר גפן. טובה כפולה היתה בזה לגרמניה: גם צמר גפן משלה וגם משא להובלה במסילת הברזל שלה...

למותר היה לנו לחכות לדור חדש שיבוא וישנה את „אגודת העזר" ממטבע שטבעו בה מיסדיה הראשונים. אך התחיל המשא ומתן על אודות תכנית הלמודים בטכניקום והמיסדים הראשונים עצמם, גם סימון וגם נתן,

לאינטרסי האשכנזים. ובכן עזבו כל חברי האלינס האשכנזים את החברה ונספחו לאגודת העזר של יהודי אשכנז. אז הגדילה אגודת העזר את פעולותיה בארץ־ישראל. היא יסדה בתי ספר עבריים בכל ערי הארץ, גם גני ילדים יסדה, ובכל מוסדותיה היתה ההוראה עברית בעברית. חובבי ציון היו שבעים רצון על אשר „מלאכתנו נעשית על ידי אחרים"—על ידי אגודת העזר, שאמצעיה הכספיים היו לאין ערך גדולים משלנו.

באותם הימים נמצאתי בפריס. לפי שלא היה לנו עוד שום משא ומתן עם האלינס ולא היה מקום בינינו לחלוקי דעות, בקרתי את ביגאר שנית בקור של כבוד בלבד. אגב שיחה אמר לי ביגאר: אתם, הציונים, חושבים, שאתם מרמים את „אגודת העזר ליהודי אשכנז", ו„אגודת העזר" בטוחה כי היא מרמה אתכם, ושניכם טועים; אני יודע, מי מרמה את מי. שאלתי אותו, אולי יאבה לגלות לי סודו? והוא ענני: אגודת העזר מרמה אתכם; היא משתמשת בכם לתכלית אחת, להכשיל את האלינס ולהוציא את התלמידים מבתי הספר שלה. אך כמעט תרגיש את עצמה די חזקה, תדהה גם אתכם מפניה. הרגשתי, כי הוא כון אל האמת.

אחרי כן, כשבא ד"ר שמריהו לוין לאמריקה, לדבר על לב היהודים שישתתפו עם „אגודת העזר" ביסוד הטכניקום בחיפה, הזהרתי אותו, פן תהי אחרית השותפות הזאת כאחרית השותפות שלנו עם האלינס. הוא ענה לי, כי יש הבדל גדול בין האנשים העומדים בראש „אגודת העזר" ובין האנשים העומדים בראש החברה „כל ישראל חברים". אז הזכרתי לו, כי בעת שנוסדה האלינס עמדו בראשה גם כן יהודים טובים מאוד, ועתה אנו רואים את אשר עלתה לה. ומי יערב לנו, כי אחרי ג'יימס סימון ופאול נתן לא יבואו אנשים כביגאר?

השותפות נהיתה. היהודים האמריקאים הטובים השקיעו כסף, משפחת וויסוצקי הביאה נדבה גדולה ויהודים אחרים, במזרח אירופה, הביאו גם הם את עזרתם לכך. הטכניקום נבנה. בועד של הטכניקום ישבו מגדולי היהודים באמריקה וכמוהם—מרוסיה. כבודה של „אגודת העזר" גדל מאד בעיני היהודים בכל הארצות. גם אמצעי כספיה רבו. היא יסדה רשת שלמה של בתי ספר עבריים בארץ־ישראל—ואנחנו, כאמור, היינו שבעים רצון, כל זמן ששפת ההוראה בבתי הספר היתה השפה העברית.

אך כמעט הגיעה „אגודת העזר" ל„גבורות", ותחשוב שאין לה עוד חפץ בנו, התחילה לדחות לאט את העברית מבתי הספר ולהכניס אשכנזית תחתיה.

מהרו להסיר את המסוה מעל פניהם. הם דרשו שבכל למודי הטכניקום תהיה שפת ההוראה השפה הגרמנית. וכוח חריף התלקח בין ראשי „אגודת העזר" לבין „חובבי ציון שברוסיה". וכשם שהאלינס מאנה להשיב לנו את המגרש לבנין בית־הספר — אף על פי שהשתתפה בקניתו רק בחלק החמישי משוויו — כך מאנה „אגודת העזר" להשיב לנו את הטכניקום, אף על פי שיהודי רוסיה ויהודי אמריקה נתנו לבנינו כפלים משנתנה „אגודת העזר". אגודה זו דרשה במפגיע ובכוחו של „האוחז בידי" כי התכנית שלה, הגרמנית, תקובל בטכניקום. ואחרי שבאנו לידי חלוקי דעות, התחילה אגודת העזר לגרמן גם את בתי הספר הנמוכים והאמצעים אשר בירושלים.

אז פרצה מלחמת השפות. דוד ילין ורובם של התלמידים עזבו את בית הספר למורים, והוא פתח לו בית ספר למורים, לעצמו. קרבן גדול היה זה מצדו. כי ימים רבים לפֻד בבית הספר של למל, שעמד תחת חסותה של „אגודת העזר", תחת הנהלת אפרים כהן הנזכר, וכבר הגיעה שעתו לקבל הענקה תמידית. והאיש לא היה בעל נכסים כלל, ובכל זאת הניח את משרתו ונפרד מאת נותני לחמו.

בימים ההם יסדתי בניו־יורק ועדה מיוחדת שתתמוך בבתי הספר העבריים, במלחמתם נגד „אגודת העזר". וכן עשו גם ברוסיה וכן עשו הציונים אפילו בגרמניה עצמה. בקרוב פרצה המלחמה העולמית. תורכיה התקשרה עם אשכנז, וזו שלחה את צבאותיה לארץ־ישראל. „אגודת העזר" השתמשה במצב המלחמה, בזמן שאיש לא יכול להתקומם נגדה. ותקנה את הטכניקום, במכירה פומבית, בזול גדול, ותעש בו כרצונה, גם את כל בתי הספר שלה בארץ הפכה לבתי ספר אשכנזיים.

ואפרים כהן, בא כוחה של „אגודת העזר", נצח; הוא מלא אחרי דרישות בעליו בברלין בדיוק רב. על „המורדים" העבריים הלשין בפני הממשלה התורכית, שגרשה אותם כולם מן הארץ. בכל ימי המלחמה עשה כהן בארץ־ישראל כאדם העושה בתוך שלו ואין מוחה בידו. אך עם תום המלחמה, כשחיל גרמניה נסוג מן הארץ, נסוג גם אפרים כהן עם החיל יחד, ואל הארץ לא שב עוד.

והציונות המדינית הרשמית, תחת הנהגת הד"ר ויצמן, יסדה בארץ־ישראל את „ועד החנוך", והוא המנהל העליון לכל בתי הספר העבריים אשר בארץ. עתה אנו מוצאים בארץ־ישראל רשת בתי ספר ערוכים לפי רוח לאומנו ורוח הזמן. כך יש לנו גני ילדים, בתי ספר למתחילים, בתי ספר תיכוניים ובית ספר גבוה. עתה החנוך העברי הוא מלא. שפת

ההוראה לכל למודי בית הספר היא עברית. גם שפות אחרות נלמדות בבתי הספר, אבל רק בשפות זרות. הדור הצעיר מדבר עברית, והיא לו שפת האם בכל משמעות המושג הזה".

כאשר שב אחד העם מארץ ישראל, בשנת תרנ"ג, כתב על אודות בית הספר ביפו:

"...והאחרונים (הכונה ל"בני משה"), והם המה המתפארים ביותר ברוחם הלאומי, רואים את הרוח הזה בדבור פה בלשון עברית ובלמוד כל המדעים גם כן בעברית. מרחוק — כל זה יפה ונעים. אבל השומע באזניו, איך יגמגמו בלשונם המורים והתלמידים יחדיו, מחסרון מלים ומבטאים, הוא מרגיש מיד, כי הדבור הזה לא יכול לעורר בלב המדבר רגש של כבוד ואהבה אל השפה המצומצמת, והשכל הרך של הילד (הלומד עם זה, על הרוב, גם צרפתית), ירגיש עוד ביותר עוז את הכבלים המלאכותיים, אשר ישים עליו הדבור העברי. אבל יותר עוד מהדבור מצד עצמו, רע ומזיק למוד המדעים השונים בעברית, באין לנו עוד ספרי־למוד טובים, לא רק למדעים כלליים, כי אם גם ללמודי היהדות, והמורים מתרגמים כל אלה בעצמם מספרי למוד בלשונות אירופיות, ומלמדים לתלמידיהם מתוך כתבם. — — — ולמטרה זו (תחיה לאומית) לא יזיק כלל, אם כל זמן שאין שפת עבר מוכשרת לכך ילמדו את המדעים גם בארץ־ישראל באיזו לשון אירופית, לו רק ילמד הנער עם זה את חובתו להשתמש בידיעותיו לצרכי אומתו" (אמת מארץ־ישראל).

כך כתב אחד העם בשנת תרנ"ג (1893). גם הוא, זה העברי הגדול והצופה למרחוק, אשר בשעתו נחשב כנביא לתנועה הלאומית — אפילו הוא לא יכול היה לחזות מראש, מה מהרה, ובכמה עקשנות, יגיעו "בני משה", ההולכים בדרכיו, להחיות ולהפריח את השפה היפה, שפת לאומנו, ויהנו מפריה. והנה כיום לעיגינו, רובם של יושבי הארץ מדברים עברית בנקל, ואינם מרגישים עוד שום קשיים בדברם. כל הלמודים, ואפילו המדעים, נלמדים בעברית, ולא רק בבתי הספר למתחילים, אלא גם בתיכוניים (בגימנסיות שבתל־אביב, בירושלים ובבית הספר הריאלי בחיפה) ובגבוהים (באוניברסיטה בירושלים ובטכניקום אשר בחיפה).

לפי הדין והחשבון של ועד החנוך, אשר הוגש לישיבת הועד הפועל של ההסתדרות הציונית בשנת תר"ץ, עולה מספר התלמידים הלומדים

בבתי הספר העבריים בארץ־ישראל ל־21.031, ותקציבם השנתי של בתי הספר הללו עולה עד ל־127,450 לא"י (635,250 דולרים).

להתפתחות השפה העברית הועילו הרבה העתונים העברים השונים: העתונים היומיים, השבועונים, הירחונים, המוקדשים לפוליטיקה, לצבוריות ולכל אומנות לבד, כמו לרפואה, לדין ומשפט, לעבודת אדמה, לחנוך ועוד ועוד, המופיעים בארץ־ישראל. הם בראו להם מבטאים טכניים לכל האומנויות וענפי המדע, שיש להם עסק בהם. מי שאיננו יודע את השפה העברית, איננו יכול להשתתף בשום אספה צבורית. כל ההרצאות, כל הוכוחים הפומביים — בין בעניני כלכלה, בין בעניני הצבור ובין בעניני מדינה, הכל מתנהל בעברית. מושגים חדשים מוצאים להם מבטאים נאותים; המלים החסרות מתמלאות מתוכה של השפה—לפי כללי הדקדוק של השפה העברית.

ממשלת אנגליה, בעלת המנדט על ארץ־ישראל, ואגודת העמים יפו כחה של השפה העברית כאחת השפות השולטות בארץ. כל תחנה במסילת הברזל יש לה שלשה שמות: באנגלית, ערבית ועברית; כרטיסי נסיעה נדפסים בשלש שפות; תוי הפוסטה וגליונות הטלגרף מודפסים בשלש שפות, ובבית המשפט הכל רשאים לדבר עברית, גם הצדדים וגם הפרקליט. ואם אין השופט מבין עברית, הרי הוא מחויב להזמין מתורגמן מושבע. שטרי הכסף ומטבעות־הכסף נדפסים בשלוש השפות השולטות. כך זכה דורנו לראות את שפתנו חיה בפינו, כמו שהיא חיה בפי עמנו.

והתפתחותה הגבוהה של השפה העברית בארץ־ישראל השפיעה הרבה גם על הגלות. בכל הארצות שהיהודים נחתים שם נוסדו בתי־ספר עבריים; גם שם מתעוררת השפה לתחיה ויונקת את חיותה מארץ־ישראל. ואנו הראשונים, שהגשנו את האבנים הראשונות לבנין הגדול הזה, רואים, עתה, לעת זקנה, בנחמה, כי לא לשוא היה עמלנו.

הערות־מלואים

הערה 1 (לעמ' 28)

דודי זה, ר' יהושע העשל לווין,—מחבר הספר „ציון יהושע" על תלמוד בבלי וירושלמי, וספר „עליות אליהו"—תולדות הגאון מווילנא,— היה לא רק גאון גדול (בהיותו בן שבע עשרה כנוהו כבר גאוני הדור בשם „הגאון הגדול"), כי אם גם ידען גדול בספרות העולם. אבי מסר לי מעשה שספר לו דודי על עצמו: כאשר קראו לו גדולי הדור בשם „גאון גדול", והוא או בן שבע עשרה, התגאה מאוד בתואר זה. אבל אביו (אבי זקני) היה ענו גדול, והיסב חרה לו על בנו שהיה לבעל־גאוה. פעם אחת אמר לבנו: בא, הָשֵׁלה, ונלמד יחד את הסוגיא „כירה" במסכת שבת. עברו על הסוגיא בפשט הפשוט. אמר אבי־זקני לבנו: הָשֵׁלה, כמדומה שהפשט אשר למדנו בגמרא נכון הוא. כן!—ענה הבן. קם האב והתחיל להקשות, קושיא אחרי קושיא, על הפשט שלמדו בגמרא. יצא, שהפשט הזה אינו הנכון. חזרו שנית על הסוגיא, בפשט אחר, וכל הקושיות נעלמו. ובכן, הָשֵׁלה, עתה, הכל מחוּוָר ונכון? כן, ענה הבן. קם האב שנית וסתר את כל הפשט בקושיות אין קץ. כך חזרו על הסוגיא הזאת פעמים אחדות ובכל פעם בפשט אחר. אחרי כן בקש האב את הבן שיחזור על כל מה שלמדו וסתרו וחזרו ולמדו, ולא יכול דודי. אמר לו אבי זקני: שים־נא לב, הָשֵׁלה, היש לו לאדם במה להתגאות? הלא רואה אתה שהתורה היא בבחינת „אין־סוף" וכל מה שהאדם יודע בה אינו אפילו בגדר התחלה...

דודי זה היה אחרי כן גם בואם מצוין, גם עסקן בצרכי צבור. לרגלי השתתפותו בעניני הכלל, היה בא תכופות לפטרבורג. והודות לעסקנותו ולמדנותו התרועע עם הפרופסור חוולסון ועם הד"ר אברהם אליהו הרכבי. כאשר שאלו את הרכבי דבר בתלמוד ירושלמי, היה שולח את השואל „לידידו העשל לוין". אחרי מות דודי מצאתי בין ספריו את ספרי חוולסון וגם את ספרי קנט.

הערה 2 (לעמ' 29)

בעת ההיא לא היה דודי חי בוולוזשין בקביעות, מפני המחלוקת שפרצה בינו ובין ראש הישיבה על אודות הנהגת הישיבה (פרטי המחלוקת

ימצא הקורא ב„רשומות", במאמרו של ש. ל. ציטרון בשם: „מחלוקת הדינסטיות"). בין הכתבים והספרים שנשארו אחרי מות דודי מצאתי „קול קורא" כתוב על קלף, אשר הפיץ „בכל תפוצות הגולה". בקול קורא זה הוא מחוה את דעתו, כי ישיבת וולוזשין צריכה להיות מסודרת כך, שתוציא רבנים בשביל קהלות היהודים שברוסיה הגדולה. אבל הישיבה התנהלה באופן אחר. כל החפץ בא אל הישיבה ולמד. איש לא בחן אותו להוָכח, אם יש לו ידיעה בתלמוד או לא. אמרו: הלז לומד „תורה לשמה". במשך העת שאני למדתי שם התודעתי לבחורים שלא ידעו מאי דקאמרי רבנן. אלה למדו בחשק נמרץ ובהתמדה מן הבוקר עד הערב ולא ידעו מה. ויש שבאו הלום בשביל דמי השבוע שהיו משלמים פה ולא בשביל הלמוד. ודודי חפץ שיקָבע סדר בלמודים בישיבת וולוזשין. הוא דרש כי הבחורים יפרדו לכתות, ורבנים מפורסמים יבואו שנה שנה לערוך בחינות לתלמידי הישיבה ולדעת כחם בתורה. את הטובים יעבירו לכתה יותר גבוהה, והלמדנים המובהקים שבהם יקבלו „סמיכה". ועוד דבר: אחרי שעל הרבנים להיות מתָוכים בין היהודים לבין הממשלה, עליהם ללמוד גם את השפה הרוסית, דברי הימים, גיאוגרפיה וחשבון. לו קבלו דעתו, לא היה צורך ב„רבנים מטעם".

אבל ראש הישיבה והנוהים אחריו לא קבלו את דעתו. לכן פתח דודי ישיבה לעצמו בוולוזשין, ואליו נהרו טובי הבחורים שהסכימו לתכניתו. אז קרא הנצי"ב לר' מאיר נח לוין (שני־בשני לדודי. היה אחרי כן רב במוסקבה ולסוף מגיד דמתא בווילנא) וישלח אותו לבריסק אל הרב ר' יעקב מאיר פדובא, שהיה בימים ההם בר סמכא גדול ביותר בין היהודים, לדרוש מאת הרב כי יכתוב מכתב לדודי ויצוה עליו לסגור את ישיבתו אשר כונן בוולוזשין. נראה, כי לכתחילה מאן ר' יעקב מאיר לכתוב את המכתב הדרוש; שני חדשים עברו עד אשר כתב לדודי מכתב כבקשת הנצי"ב. דודי נכנע בפני סמכותו של הרב מבריסק, ויסגור את הישיבה ויצא לווילנא. שם אסף תלמידים מובהקים אחדים וילמד אותם, עד אשר נתנה להם „סמיכה". אחרי כן שלח אחדים מהם לברלין, לבית ספר לרבנים של ר' עזריאל הילדסהיימר, להשתלם במדעים. אחד מהם היה הרב ר' שמואל יעקב רבינוביץ, מי שהיה אחרי כן רב באלקסוטי וספוצקין ובליברפול, ופה מת.

דודי ר' יהושע העשל לווין היה רב גם בפרגה הסמוכה לוורשה, אם כי פרגה זו היא עיר שכולה חסידים, ודודי, שיצא מבית מדרשו של

הגאון מווילנא, היה „מתנגד" עצום. החסידים התנגדו אמנם להתמנותו, בכל זאת היו הלמדנים שבין החסידים באים לביתו והתפלפלו עמו ב„מילי דאוריתא". אולם הפגיעות שפגע בכבוד החסידות ובלעגו עליה, באמרו שהיא מתקיימת אך בכח הי"ש וכו' העלו סוף־סוף את חמת החסידים עליו וחפצו להרעילו, ואבי, שאהב אותו אהבת בן לאביו בא לפרגה, ובעל כרחו הוציא את אחיו הרב מן העיר.

הערה 3 (לעמ' 60)

חשבון כללי

מפעולת האגודה „חובבי ציון". הכנסותיה והוצאותיה במשך ששת הירחים הראשונים להוסדה מן אלול התרמ"ג עד אדר התרמ"ד ומצבה היום:

א) מספר החברים המשלמים כסף התרומה מדי חדש בחדשו מן 5 רו"כ עד 10 קאפ' עלה: בחדש אלול למספר 160, בתשרי—312, במרחשון—380, בכסלו—410, בטבת—425, בשבט—430.

מזה יראו אחינו, כי ע"פ מספר החברים תלך אגודתנו הלוך וגדול, אך לעומת זה למורת רוחנו היתה יד העת הרעה גם בהגבייה ומפני צוק העתים, רוע המצב בעולם, המחסור והעניות המתגברת נמנעו רבים מהחברים להביא כסף תרומתם למועד הנכון, אך כלם הביעו חפצם להשאר במספר חברי האגודה וישחרו פני הגובים לחכות להם זמן קצר, עד אשר יסוב עליהם האופן לטובה ותהיה הרוחה ואז ישלמו את נדבת ידם בעד חדשים אחדים.

ב) לבד כסף התרומה החדשי, הואיל אחד מגדולי עירנו ואציליה, עפ"י השתדלות אחדים מטובי הועד, להרים סך מסוים 729 רו"כ לטובת ישוב אה"ק מעזבון אביו המנוח רב וגביר נכבד בישראל נ"ע, הסך הזה נשלח כלו לידי הר"ר י"מ פינס בירושלים לחלקו באופן כזה: לבני המושב „יסוד המעלה" הנוסד בימים האלה מאזרחי העיר מעזעריטש אשר בפולין— 400 רו"כ; לטובת אחד הקולוניסתים אזרח ווארשא בעל שדה וכרם ב„ראשון לציון" — 200 רו"כ. יתר הכסף 129 רו"כ נועד לאחד מבני „בילו" מילידי פולין.

ג) מהסך 1300 הנשלח במשך ששת הירחים להרב הד"ר סאלוועגדי ראש וראשון לחובבי ציון במדינת אשכנז, נשלח לאה"ק לידי הרב ה' י"מ פינס סך 600 רו"כ לחלקם באופן כזה: 200 רו"כ לבני המושב „פתח תקוה" בתור תמיכה לע"ע, 100 רו"כ לשני טובי הקולוניסתים ב„ראשון לציון" לפרעון חובותיהם, 300 לבני „בילו" העובדים ב„מקוה־

ישראל", לתמכם ולהביאם אל המנוחה ונחלת שדה וכרם למען תמצא ידם לעבוד את אדמתם קנין כספם ולא בתור שכירי יום כאשר הם עתה. בהמשלוח הזה עוד לא כלה הועד את כל חפצו ועוד ידו נטויה לתמוך בסך מסוים את אחינו בני פ"ת ובני בילי"ו ולהעמידם על בסיס נכון וקים.

ד) מלבד זה התחובב* ועד האגודה להיות לעזר לאחינו בני מעזעריטש ביסוד המושב „יסוד המעלה" בתמיכה גדולה בתורת הלואה, וגם בא בדברים עם הר"ר פינס ויתר טובי אחינו באה"ק לשחר פניהם, כי יתורו ככר ארץ דשנה ופוריה להושיב עליה מספר משפחות ליסוד מושב חדש מבני עירנו.

ה) הפעולה היותר נכבדה במעשה אגודתנו היא ההוצאה לאור את תמונת השר הצדיק ר' משה מאנטאפיארע הי"ו כלולה בהדרה עם שיר נחמד ונעים מעורר אהבה לעמנו וארצנו, אשר פירותיה תהינה קדש ליסוד אחזת ישראל על שם השר הצדיק שיחיה ולהציב לו יד על אדמת הקדש. המעשה הזה העיר את רוח אחינו בקהלות רבות ומכל אפסי ארץ הגיעו אלינו מכתבים ודעפעשים מבקשים לקנות תמונת השר ולהביא כסף תרומתם קדש למזכרת משה, ויתן יד ליתר האגודות להביא שכר טוב לאוצרותיהן ולמצוא בזה מעין ישועה ומקור הכנסה למזכרת משה ויסוד מושב כללי כאשר בארנו בארוכה במה"ע לבני ישראל.

ו) מלבד זה באנו ביחוס והתקשרות עם כל חובבי ציון בכל אתר ואתר, התאמצנו להתחקות על שרשי התנועה הרבה לישוב אה"ק ולשפחת לב כל חברינו נוכל להודיע כי הרעיון הנשגב התחולל ברוב אונים בלבות כל בני עמנו אוהבי אומתם ואמונתם, יצעד בצעדי און ויסול לו מסלות גם בלב אלה אשר חשבו עד היום את הדעה של ישוב א"י לרעות רוח ודמיון כוזב.—ביחוד התעוררה התנועה ברגש חזקה אצל אחינו בבריטאניא ושני צירים יצאו ע"פ בקשת השר הי"ו הם המה: הד"ר מארקס אדלער בנו של הרב הגאון אב"ד לונדון והבאנקיר הנודע ר' שמואל מאנטאגו לשום עין על מצב הקולוניות ולתמכן ולסעדן עדי תהיינה לשם ולתהלה.

זאת היא פעולת אגודתנו עד היום וה' השוכן בציון יהיה עזר לנו להגדיל מפעלנו ולהאדירו, יתן לנו כח ועצמה למען נוכל ללכת הלאה על הדרך אשר התיצבנו עליה לטובת אחינו היקרים, אשר הקריבו חלבם ודמם על מזבח אהבת עמם ויהיו הראשונים לעלות להר ציון ולהניח אבן פנה לבנין עולם ולתחית ישראל על אדמת אבותיו.

סוף ימי אדר התרמ"ד

* כלומר, התחייב.

הערה 4 (לעמ' 60)

בזה נתן אחד המכתבים שהעתיק שפ"ר מאלה שבאו אז מארץ־ישראל.

העתקה

אויסצוג אויס איינעם פריפאט־בריעף פון איינעם דער זיך יעמצט אין דער קאלאניע „פתח־תקוה" בעפינדעט, אן זיינע עלטערין.

מהייערע עלטערין!

איך האב אייך דא אין בריעף זעהר פיעל נייעס צו שרייבען; דענן דיע קאלאניע „פתח־תקוה" אונד איהר מושב „יהודי", זיינען דיע לעמצטע וואכע בעזוכט געווארען פון צוויי גאסטע, פון וועלכע דיע גליקליכע צוקונפט דיעזער „קאלאניע אבהאנגט. פערגאנגענעם דיענסטאג, דען 6 אייר, איז היער אנגיקומען ה"ר קלונימוס זאב וויסאצקי השליח מהחברה הנכבדה „חובבי ציון". 3 דעפוסאטען, דערוונטער דער מורה הוראה פון פ"ת חתן ר' שלמה מרגליות מביאליסטאק האבען איהם אראפ־געגומען אויף דעם ברעג דער הייליגען ערדע. דיענסטאג אונד מיטוואך וואר ער אין יפו לגוח מצמל הדרך הרב, אונד מיטוואך אבענדס נאכדעם דיע היטצע דעס טאגעס האט זיך געמילדערט, איז ער מיט אונזערע דעפוטירטע אונד זיינע צוויי רייזע־בעגלייטער ה"ר יהושע שטאמפפער וה"ר אליעזר רוקח געפאהרען קיין „יהודי" וואו מאן האט איהם שאן צוגענומען אבער אהן פאראד, ווייל אין „יהודי" איז גראד נים געווען קיין מענשין דאס איין צו ארדנען; אין איין הויז פאן איינעם דער דעפר־טאטען וואהרען 3 גראסטע צימערן זעהר שאן מעבלירט. דאנערסטאג פריה האט הערר וויסאצקי אללע קאלאניסטען וועלכע וואהרען צופעליג אין „יהודי" גילאזט רופען צו זיך, אללע דעפוטאטען אדער דיא פארשטעהער אונד דער מורה הוראה פון דער קאלאניע, זאסטען ערנסט בייס טישע, הערר וויסאצקי אויבען אן, הערר רוקח שרייבער בא זייטע; אייניגיג־וויסס איז יעדער קאלאניסט אריין אין דיעזען פערזאמלונגס־זאאל. דא האט הערר וויסאצקי יעדען גענפרעגט זיין בעשעפטיגונג פון פריהער אונד יעמצט, אונד וואס פערלאנגט ער פון דיע „חובבי ציון" פיר דיע צוקונפט. איינער האט פערלאנגט איין הויז, דער צווייטער האט וועלבסט איין הויז, נאר ער פערלאנגט אללעס וואס געהערט צו איין קאלאניסט. הערר רוקח האט אללעס פארשריבען אין פראסאקאל. דאנערסטיג אבענדס איז הערר וויסאצקי מיט זיינע משרתים אונד מיט דיע דעפוטאטען אונד דיע

קאלאניסטען אוועק קין פ״ת וועלכע איז איינע שטונדע ווייט פון יהודי. בעוואפנעטע קאלאניסטענ־רייטער גאלאפפירטען פאראויס! אזוי דאס בשעת דער וואגען איז מיט שטערנ־איינברוך אריין אין „פתח־תקוה״, זיינען דיע דארטיגע קאלאניסטען שוין געשטאנען אין צוויי רייהען. ברוך הבא״ האבען אללע אויסגעשריען, אונד איין דוטצענד ביקסען בעגריססטען דען אנגעהמען גאסט העררן ויסאצקי. דאָנן האבען אייניגע קינדער פון ה״ר ליב פרומקינס ישיבה געזונגען איין העברייאישען שיר, דאנן האבען ה״ר פרומקינס צוויי טעכטערכען אויך געזונגען איינען שאנען שיר, פון וועלכען הערר ויסאצקי ביז צו טרעהרין גערירט וואר. דאנן האט מאן איהם בעווארפען מיט בלומען, דאנן האט מען געמאכט בא דעם שיין פון דער לבנה איינען פרעהליכען „לחיים!״ העררן ויסאצקי אונד דער חברה „חובבי־ציון״; אללע הייזער פון פ״ת וואַרען בעלייכטעט „ולי׳הודים היתה אורה ושמחה ושון ויקר״!...

פרייטאג איז הערר ויסאצקי ארומגעפאהרען דיע אידישע פעלדער פון פ״ת אונד געלאזט פערשרייבין יעדערינס וואָנש פון דיע קאלאניסטען, וועלכע וואַרען דאנערסטאג נישט אין „יהודי״ בייס פערשרייבען. הערר ויסאצקי איז געווען אין פ״ת שבת.

זאנטאג פריה איז צו אונס געקומען א שליח מיוחד פון יפו, וועלכער האט אונס אנגיזאגט דאס דער דאקטאר ראבבינער הערמאנן אדלער, זאהן דעס הויפטראבבינערס פון ענגלאנד, אויף וועלכען מען ריכט זיך שוין וואכען־לאנג, איז אנגיקומען. זאפארט זיינען וויעדער דעפוטאטען געלאפען קיין יפו איהם צו עמפפאנגען. דער פאליציי־מייסטער (קאיימיקאן) פון יפו מיט סאלדאטען, דער ענגלישער קאנסול אמזעלאג (יהודי) אין יפו מיט זיינע קאוואסען (פאליציסטען) האבען העררן אדלער מקבל פנים געווען. ער האט באלד געגעסטין מיטטאג בייס קאנסול, אונד איזט מיט גרויססע בעגלייטונג פאן אונזערען דעפוטאטען אונד אייניגע ענגלישען בעוואפנעטען קאוואס געפאהרען קין „מקוה ישראל״, האט פערשריעבען דארט אללע קינדער דער שולע, דיע ארדנונג, דיע ביכער, אונד איזט נאך פ״ת געפאהרען, וואָ ער איז אנגיקומען זאנטאג איין שעה פאר זאנענ־אונטערגאנג. דארט האט מען געהאלטען אין מיטטען זיך אנגרייטין מיט פאראד איהם צו עמפפאנגען. פלוצלונג ער איז דא. זאפארט האט מאן געמאכט א מנין, אפגעדאווינט מנחה. דאנן האט הערר אדלער געלאזט פארזאממלען צו זיך אללע קאלאניסטען, האט זיי אויסגעפרעגט,

באטראכט זייערע הענט (ענגליש פאליטיק) אונד מאן רופט אויס: משה פיינשטיין! (קאלאניסט אויס ביאליסטאק) ער איז נישט דא; מאן שרייט, מאן רופט: משה! משה פיינשטיין!! אבער ער איז נאך אלץ ניטא, מען זוכט וויע פערסאמטע, אדלער ווערט בייז. פלוצלונג זעהט מען פון ווייטען ווי עס לויפט איין קליינשטינקעס פערדעלע מיט א דוגע איבערן האלדז איינגעשפאנט אין א ברעטטער־וואגען. ער איז דאס! זאגט איינער; הערר אדלער שפרינגט אויף, לויפט דעם פערדעלע אנטקעגין. עס ווער ווירקליך משה פיינשטיין. ער איז זיך געזעסטן צווישען צוויי ברעטטער אויף 4 רעדער הינטערן פערד, האלטענדיק בא זיך זיין אקער־אייזען, א לעבל בריים, א קריגל וואססער מיט א רעוואלווער. ער איז זיך אזוי געזעסטן, האט געמאכט גרויסע אויגען זיינענדיק זעהר פערוואנדערט וואס דאס איז, דאס אזא מאנן מיט אזוי פיעל מענשען לויפען צו איהם. וויע עס ווייזט אויס האט הערר אדלער געוואלט איבערראשען דיע קא־לאניע כדי צו זעהען וויע אזוי איין אידישער קאלאניסט זעהט אויס בשעת זיין ארבייט. נון האט דאס זיי ביידע: הערן אדלער אונד משה פיינשטיין געגליקט, דענן הערר אדלער איז צוגילאפען צו משהן, האט איהם זעהר פריינדליך בעגריסט אונד האט איהם געבענטשט „וישלח ברכה והצלחה בכל מעשי ידיכם". הכלל משה פיינשטיין האט ביי איהם גאר אין גאנצען אויסגענומען, דענן הערר אדלער האט זיך בעזאנדערס פארנאמירט זיין נאמען.

אין „יהודי" האב איך מיט נאך איין יונגען מאנן (אלס און יונג האבען אונס געפאלגט) אזוי שאן איינגעארדנעט דען עמפאנג פיר העררן אדלער, דאס הערר אדלער זעלבסט האט געזאגט, דאס אין ירושלם (פאלעסטינא) אונד אין פעטערסבורג (רוססלאנד) דארף עס שענער ניט זיין. הכלל איך האב געקריגען איין מעדאללע. אונזער פאראד איז אזוי געווען: צעהען שמאלקערצען צווישען צעהען פייערין פון שפרייבערג צושטעללט אין פערשיעדענע עקקען פון דעם קוואדראטנעם „יהודי", צו צוויי לאמפען אין יעדער פענסטער, האבען זיך אויף מיינעם א צייכען פון א ביקס־שאסס מיט איין מאל אנגעצונדען; צוואנציג יונגע לייט צו 10 אויף יעדער־זייט פון וועג ביז צור גאסט־שטובע, האבען יעדער וויע דער וואגען איז פארביי געקומען, צוויי, איינער פון דער זייט, איינער פון דער אנדער זייט, א געשריי געטהאן: „ברוכים הבאים!" אונד ביידע רעוואלווערין האבען צו גלייך אויסגעשאסטען, אזוי וווייטער,

אזוי ווייטער ביז אין שטוב. דארט האבען 18 רעזוואלווערין דארונטער ביקסען מיט איין מאל אויסגעשאסטין, אונד ווייַ הערר אדלער איז אראפ פון וואגען, זיינען איהם צעהען מיט בלומען קרענצע בעדעקטע מעדכען, יעדעס איין ליכט אין דער האנט איהם אנטקעגין געקומען אונד גלייך זיך צוטהיילט איהם איין וועג צו מאכען אין דער טהיר פון שטוב, וועלכע וואר בעדעקט מיט צווייגען אונד בלומען, האבען איהם צוויי עלטערע מענשין דארונטער אונזער מורה הוראה איהם דערלייגט בראד, זאלץ מיט א קראנץ ווייץ־אונד־גערסטעג־זאנגען ארום געפוצט. ער האט עס אנגינומען, האט טהעע גיטרונקען אונד איזט נאך אייניגער האלבען שטונדע צוריק אפגיריזט קין יפו בעגלייטעט פון אונזערן שיסטען אונד ביז יפו פון אונזערין רייטערין. הער אדלער האט דאס גע לט וואס ער האט געבראכט פאר פתח־תקוה צו 20 לירא פאר יעדער קאלאניסט איבער געגעבען הערין ווי־ סאצקי.

ער האט אבער פערשפראכען אים נאמען דער חברה פון לאנדאן אויך אויף ווייטער פתח־תקוה ניט צו פערלאזען. מאנטיג איז הערר אדלער אוועקגיפאהרין קיין ירושלים ווא ער ווירד זיין 7 טאג; אויך הערר ווייסאצקי איז מאנטאג פון „יהודי" געפאהרען קין יפו, פון דארט פאהרט ער קין „ראשון לציון", „עקרון" וועלכע געהערין ביידע צו דעם געווייסטן נדיב, דאנן ווירד ער פאהרען קין ירושלם, אי"ה נאך שבת ווירד הערר ווייסאצקי צוריק קומען קין „יהודי". פאר א פאר וואכען איז גע־ קומען פון פאריז א בריף, אין וועלכען עס ווירד גזמעלדעט, דאס דער בעקאננטער נדיב האט געשיקט בהשתדלות ה"ר יהושע שטאמפפער איין דרעש־מאשין מיט איין פאראווען (לאקאמאביללע) אשר בה ישתמשו לצרכי רַחַים אשר יקימו בהקולוניה אשר יהי' למקור פרנסה להקולוניא ובה ישתמשו גם לשאיבת המים מהבאר אשר עמקו 46 מתר.

בין יתר הדברים הנוגעים להכותב בעצמו, יאמר:

שאהן מעהר וויַ דריי יאהר האב איך מיך ארומגעוואלגערט אין אייראפא, אין פרעמדע לענדער, שטאדט אונד דערפער, אויף בערג אונד טהאלען, באיי פראפעססארען, דאקטורים אונד אפטייקען. אללעס וואר אומזאנסט; איך האב נאר זעהר וועניג ערלייכטערונג געפונדען צו מיין פערדאממטען אסטהמא, זעלבסט איטאליען האט מיר קוים 50 פראצענט גוט געמאכט, והא ראיה פערגאנגענעם ווינטער אין סלאבאדע (אז היה

מסוכן מאד) אונד איך האב ביי ווייטעם ניטט דיך פפלעגע פון א מאל אונד איך בין כמעט 90 פראצענט געזונט. דאס, ליעבע טרייע עלטערין, געניגט אייך שוין פאר צו שטעללען זיך וויך געהנע איך ווייל היער בלייבען, זיין וואס עס איז אבי געזונד אונד אין פאלעסטינא.

בנכם דורש שלומכם מיכל הורוויץ

העתיק ש"ר

הערה 5 (לעמ' 60)

העתקות ממכתבי הרד"ג (דוד גארדאן מו"ל המגיד).

No 1. den 14 September 84.

לידידי היקר והנכבד שלום!

בהמשך למכתבי מבואי לפאריז אודיעך כי ביום אתמול הייתי אצל הב. ערלאנגער ודברנו יחד לערך ארבע שעות מענין היום שלנו ואחרי כל הויכוחים הסכים עמדי בכל עקרי שאלותינו. הוא הנהו רוח החיה אצל הנדיב ואצל האליאנס וכו', ואם אין דעתו נוחה מענין אחד הנחוץ להעשות בעניני הכלל אצל הנדיב לא יעשה עוד. לדאבון לבי עוד מוטל בספק אם אוכל לבוא להראות בעצמי לפני השר, כי זה כעשרה ימים שהוא חולה ומוטל על מטתו ואיננו מקבל אף פני נסיכים ושרים וקשה מאד לאיש זר לבוא לפניו. את האדרסים והתיק הבאתי עמי בהיותי בבית ה' ערלאנגער וראהו וכל אשר בו וייטב בעינין ובעיני רעיתו הכבודה ובאי ביתו אנשים נכבדים וגדולים. כלם נשתוממו לראות כי גם להיהודים ברוססיא טוב טעם וכו', בכלל ראיתי כי הדבר עשה רושם טוב על כלם ואין ספק שהנדיב יקבל האדרסים ברצון ואם יסכים גם לעיקר בקשתי בדבר קבלת הכספים על שמו כי עתה הרוחנו הרבה מאד. כרגע רק תקוה לזה. כרגע אוכל רק להודיעך הבטחת ה' ערלאנגער והיא: כי אם יוסרו המכשולים אז לא יחסר כסף להישוב אבל נחוץ שגם יהודי רוסיא יעשו המוטל עליהם כפי יכלתם. בכלל מצאתי לב ע"ל סוב מאד אל העניין, והאיש נכבד, חכם מדיני ורואה את הגולד לכל הפרטים. היום אראה את הרב צדוק הכהן, ואקוה כי גם הוא יעמוד לימיני ויסול לי הדרך להנדיב. הנני מוכרח לכלות דברי וכו'.

דוד גארדאן

No 2

ב״ה א׳ דסליחות תרמ״ד פאריז.

למעלת חובבי ציון היקרים והנכבדים בווארשא

במכתבי הקודם הודעתי לכם מראית הפנים שלי עם ה׳ ערלאנגער. היום בקרתי את הרב הגדול ר׳ צדוק הכהן. אלה המה שני האנשים שדבריהם נשמעים ביותר אצל השר הנדיב, ואם הם יעמדו לימיני אקוה להפיק רצוני ורצון כל חובבי ציון אצל השר בהעיקר הגדול. אחרי שדברתי דברי את הרב ר׳ צדוק כהן הלכתי היום עוד הפעם להאדון ערלאנגער, יען מצאתי לנחוץ להעירו על ענין אחד טרם ידבר בעבורי אל השר. הוא הבטיחני כי יעשה כל אשר בכחו להציגני לפני הנדיב, אף כי קשה הדבר מאד כרגע, מפני כי חולה הוא ולא יצא מחדרו ואיננו מקבל אף שרים ונסיכים. על כל פנים אמר לי, אף אם מן הנמנע יהיה לי לראות פניו, מקוה הוא כי יקבל האדרססים מידו, והקבלה תביא תועלת גדולה לענינגו בכלל. ה׳ ערלאנגער הבטיחני לסבב הדבר אשר השר ישתתף בהשתדלותנו באיזו פנת שתהיה, אם דירעקט או אינדירעקט, ואם יהיה דבר זה אז לא תהיה מלאכותי לריק כמובן, כי זה העיקר הגדול, ויותר מזה לא פללתי לפעול. עכ״פ זאת ראיתי ופעלתי כי ה׳ ע״ל מביט כעת על השתדלותנו בעינים אחרות מאשר ראה אותה עד היום, כל ענין ישוב א״י ע״י השר תלוי רק בו, הוא ולא אחר; זאת ידעתי מקודם וזאת נודעת לי ביותר כעת בפאריז. הרב רצ״ה הבטיחני לדבר עוד היום עם ה׳ ע״ל בענין זה והוא אמר לי כי השר ישמח על האדרססים וכו׳, אך כל זמן שלא קבל אותם ולא קבלני לא אוכל לדבר מזה כמדבר ברור; מחכה אנכי ליום מחר על תוצאות הצעת ע״ל לפני השר. עכ״פ כרגע נעשתה ההתחלה במלאכותי בפאריז באופן רצוי לי יותר מאשר קויתי ודוממתי. וה׳ הבוחר בציון יעזרני גם הלאה להטות לב השר לקחת חלק בהשתדלותנו כי אז פנים חדשות ורוח חיים יבואו בהתנועה. אופן הפעולה אשר בדעתנו ליסד לימים יבואו מצא חן בעיני הנכבדים ההם אשר לא האמינו כי אחב״י ברר״פ מוכשרים לעשות הדבר בסדר ומשטר וארגאניזאציאן, כאשר ראו ממה שנעשה עד היום. דבר זה לבדו היה נחוץ מאד שידעו שם לטובת הענין לעתיד. וזה נעשה ת״ל ע״י מלאכותי, אף אם כרגע לא נפיק חפצנו בזה בכל הפרטים.

והנני ידידכם מוקירכם בכל לבו

דוד גארדאן

No 3. den 16 September 84.

בהמשכי על מכתבי הקודמים הנני להודיעכם כעת כי מלאכותי בפאריז נגמרה היום, ות״ל לפי חפצנו. הן אמנם לדאבון רוחי מן הנמנע היה לי לראות בעצמי את השר ולדבר עמו, מפני כי חולה הוא, שוכב על מטתו ופקודת הרופאים חזקה עליו שלא לעזוב מטתו ולקבל אנשים זרים, בכ״ז נעשה הכל ע״י איש סודו ואיש בריתו ה׳ ע״ל. אחרי שדבר ה׳ ערלאנגער עם השר על אודות פרטי מלאכותי אליו, ואחרי שהחליט השר כי מן הנמנע לו לקבלני, ערכתי אל השר בכתב כל משאלותי בשם אחי בני עמי בני רו״פ, ע״ז ענני ע״י ה׳ ע״ל כי שם בפיו כל תשובתו. היום הייתי אצל ערלאנגער וכה היו דבריו אלי לאמר: „השר ראטשילד צוני להגיד לך בשמו לאמור: צר לי מאד כי מן הנמנע לי לראותך ולקבל מידך את האדרססים בעצמי אשר בהם הראו לי אחי בני עמי ברוססיא הכרת טובתם על פעולותי עד היום לטובת ישוב א״י, ע״כ מלאתי את יד איש סודי (ה׳ ערלאנגער) לקבל האדרססים מידך וידו כידך בזה, הגש בשמי תודתי לכל החברות ששלחון אלי. כן תגיד להם בשמי כי יותר מאשר עשיתי עד כה נכון אנכי לעשות לימים יבואו בדבר יא״י בעת יוסרו המכשולים המונחים על דרכנו מצד התוגר, כי כסף לא יחסר לזה. אחרי שיוסרו המכשולים ואחרי שנראה פרי בעמלנו עד היום בדבר הקאלאניזאציאן, ונוכח כי יש תקוה לישראל בארץ אבותינו או גם אחי (שרי בית ראטשילד) שעומדים עוד מנגד מחסרון אמונה בזה, גם הם יפתחו ידם ועוד אחרים. לע״ע עלינו לחכות אם יצליחו הקולוניסטים שקבלתים עלי והאחרים. לנו להבליג ברוחנו כרגע בהתיסדות קולוניות חדשות, רק לשים לב אל אלה שנוסדו, וביחוד נחוצה אחדות עכ״פ בדבר קניית הקרקעות כי אם יעשה כל אחד לפי דרכו יתיקר השער ע״ז מאד. בכלל נחוץ לנו מאד להזהר מפני הפרסום בענינים כאלה רק במתון ובזריזות יתרה, ורק אז נצליח. ובדבר קבלת הכספים מאחב״י ברו״פ יגיד לך איש בריתי דעתי ורצוני״ עכ״ל השר ששם בפי ע״ל. אח״כ הגיד לי ה׳ ערלאנגער כי לשלוח כספים לענין ישוב א״י דירעקט אל ידי השר לא יתכן, אבל הכספים יקבל הוא (ה׳ ע״ל) וזה אחת היא כאילו קבל השר בעצמו, מפני כי כל ענייני יא״י נעשים רק ע״ש ערלאנגער וידו כידו בזה. השר לא יחפוץ שיהיו לו דין ודברים עם אנשים הרבה בזה, רק עם אחד או שנים מחברי הועד המרכזי אם יוסד. ה׳ ערלאנגער הציע לפני השר דבר התיסדות הועד המרכזי וכו׳, ואמר לי כי בכלל חפץ ורצון

השר שנלך אחוזי יד ויתמכונו בכל עצה הגונה ובכל דבר אם נשאל להם בנוגע לענינו, רק שלא יהיו ידי רבים ממשמשות בזה מפני הסכנה. הכסף שיהי' מונח אצל ה' ע"ל בדעפא, יוקח ג"כ ע"י אלה שישלישו בידו ואם יהי' נחוץ כסף להוציא באי"י יצוה ע"י טעלעגראממא לעושי דבריו של השר שם לתת וכו'.

השר אמר: אם ב"י ברוסיא חפצים באמת לכנס בדבר יא"י ולאסוף כסף גם מצדם, אז עצתו היא שיראו רצונם הטוב בתחלה לתמוך את פ"ת ולהעמידה על בסיס נכון. ויוכלו לעשות התמיכה הזו גם ע"ש השר מונטיפיורי אך יעשו, יען כי הוא לא יכול לתמכם מפני כי זה הפרינציפ שלו אם גומר בדעתו לתמוך איזו קולוניא אז יקח עליו הכל בכל מכל כל, לא באופן אחר, וזה לא יוכל לעשות ולדרוש מפ"ת, יען התישבו בעצמם וכו', ע"כ על אחב"י ברוסיא החובה לתמכם מלבד שע"ז יראו רצונם הטוב לעשות דבר בפועל. גם הגיד לי ה' ע"ל כי השר צוה לעושי דברו באה"ק לראות ולקנות קרקעות כמה שישיגו והכל בחשאי, למען יהי' הכל מוכן לעת מצא. כללו של דבר: כרגע לא אוכל להביא כל פרטי הדברים שנדברנו. תמצית הענין הוא כי נתברר לי בבירור גמור ומוחלט כי לב השר טוב מאד לישוב א"י, וכי נכון הוא לעשות יותר מאשר דמיתי. כן מרוצה הוא ללכת עמנו בעצה אחת אם רק יהי' לו עם מי ללכת וזה יהי' רק ע"י ועד מרכזי. — ת"ל כי עכ"פ נסיעתי לפאריז לא היתה לריק. עתה יודעים אנחנו הענין על בוריו והדבר תלוי בעצמנו. יש לנו מקום היותר טוב לשליחות הכספים וגם נוכל להיות בעצה אחת בפעולתנו בכלל עם השר ראטשילד! — השר ראטשילד נתן ליד ה' ע"ל מכתב שקבל ביום הזה מן הדירקטור הירש, להראותו אלי למען אראה כי לא כצעקתה הבאה עליו כן הוא. קראתי המכתב וראיתי כי הדירקטור הירש ידבר אך טוב על הקולוניסטים ודואג בעבורם בכל לבו, ומבקש מהשר הרבה ענינים הנחוצים עוד לטובתם, ואומר כי יש תקוה גדולה מהקולוניסטים, אם ילכו גם הלאה בדרכם הישרה. זה מה שמצאתי לחובה להודיעכם אחים יקרים בדבר מלאכותי, למחר אקוה לשים לדרך פעמי ללאנדאן. ושמח אני בחלקי ממה שפעלתי פה וד' ינחני בדרך אמת גם הלאה.

השר צוה לה' ע"ל להגיד לי כי אם אתעכב עוד איזה שבועות בלאנדאן, ועד אז ישוב לאיתנו, ישמח מאד לראותי בשובי דרך פאריז. (לע"ע נחוץ לו לעזוב פאריז לשבועות אחדים, לערך ששה) ואם לא אוכל

לכתוב אליו כל הנחוץ ע"י ה' ע"ל. השר בקש מאד ומאד שלא לפרסם חלילה כל הדברים ההם ברבים כי אז יהיה מוכרח למשוך ידו מזה. ע"כ אקוה כי החברים הנכבדים ידעו להזהר בנוגע לפרסומו של הדבר. מרגלית טובה ויקרה הקרה לנו ה' ועלינו לשמרה. והנני ידידכם מוקירכם בכל לבו,

דוד גארדאן

P. S. הנגו מבקשים את חבריו היקרים לסלוח לנו, כי לא שלחנו העתקות המכתבים אחת אחת, כי קדושת הימים הנוראים הפריעה אותנו ממלאכתנו. אנחנו מצדנו מבקשים מכל אחינו להיות זהירים ברוחם שלא לתת להדברים האלה מהלכים בדפוס חלילה וחלילה, שלא להרוס את העניין הריסה גמורה. מן כל האמור נראה איך נחוץ לנו ועד מרכזי וכללי.—המשך המכתבים יבוא. א ח י כ ם.

הערה 6 (לעמ' 64) (קול־קורא של „אגודת־מרים")

Stammes-und Glaubensgenossinnen!

Man sagt von unserem Geschlechte, es repräsentire die Milde, die Weichheit, das Mitleid, man nennt aber auch das ganze Volk, dem wir durch unsere Abstammung und unseren Glauben angehören, das Volk der Barmherzigkeit. Ist es demnach schon der Beruf des Weibes überhaupt, die Menschheit sanfteren Regungen zugänglich zu machen, so ist er es doppelt für das jüdische Weib.

Kaum kann aber eine Sache der Bethätigung des Wohlthätigkeitssinnes würdiger sein, als es die ist, um deren Unterstützung wir hiemit die weibliche Jugend unseres Volkes auf das Eindringlichste bitten.

Gross ist das Elend unserer Stammesgenossen im Osten Europas. Der steigende Judenhass hat tausende Existenzen vernichtet. Mitten hinein aber in diese Nacht von Druck und Verfolgung dämmerte der Lichtstrahl einer besseren Zukunft. Es entstand die Idee, die unglücklichen Juden intoleranter Länder im heiligen Lande anzusiedeln und sie daselbst an den Ackerbau zu gewöhnen. Zur Ausführung dieser Idee bildeten

sich Vereine, die im vorigen Jahre auf dem Delegirtentage zu Kattowitz in Preussisch-Schlesien zum «Montefiore-Verbande» zusammentraten, welcher heute bereits 20.000 Mitglieder in den verschiedenen Ländern Europas zählt.

Nun soll auch in Wien nebst dem bereits hier bestehenden Colonisationsvereine unserer Stammesbrüder ein Verein von jungen Stammesschwestern mit demselben Ziele ins Leben treten. Der Zweck eines solchen Vereines ist nicht nur ein wohlthätiger im strengsten Sinne des Wortes, er ist auch ein volksthümlicher, und — Frauen und Mädchen Israels, Ihr beweiset durch seine Förderung, dass Euch Euer Volksthum und Euer Glauben nicht gleichgiltig geworden sind, dass Ihr die würdigen Enkelinnen der hebräischer Prophetinnen seid.

Der neue Verein, dessen Statuten behufs Genehmigung der hohen k. k. n.-ö Statthalterei unterbreitet sind, wird den Namen

«Verein jüdischer junger Damen «Mirjam»

führen.

Der Mitgliedsbeitrag wird blos 30 Kreuzer (als Minimum) pro Monat betragen und wird keine Eintrittsgebühr zu entrichten sein. Umsomehr erwarten wir in Anbetracht des edlen Zweckes eine rege Betheiligung und bitten Anmeldungen zum Beitritt an die Redaction der Zeitschrift «Selbst-Emancipation!» (Wien, II, Theresiengasse 7) richten zu wollen.

Für das Gründungs-Comité:

Anna Brand,

Anna Wolf, Ernestine Bretholz.

Wien, im Cheschwan 5646 (October 1885).

Die Damen werden ersucht, diesen Aufruf in Bekanntenkreisen circuliren und nach Ausfüllung der Rubriken an die Redaction der «Selbst-Emancipation!» (II., Theresiengasse Nr. 7) gelangen zu lassen.

הערה 7 (לעמ' 69)

קול קורא שפרסמה כנסת חובבי־ציון בורשא בשנת תרמ"ט ואליו מצורף מכתב של ר' צבי הירש קלישר.

אחינו אנשי גאולתנו, חובבי ציון הנאמנים בעירנו הגדולה יע"א!
וְקִוְּיוּ מֵרַחוֹק אֶת־יְיָ וְיִרוּשָׁלַם תַּעֲלֶה
עַל־לִבְּכֶם (ירמיה, פרק נ"א, פסוק נ')

לא מצאנו מקום שנקרא ישראל ציון אלא זה:
„ולאמר לציון עמי אתה". (ירושלמי שקלים)

זה כשש שנים אשר התעוררו אחדים מאנשי לב בעירנו לכונן כנסת „חובבי ציון" בתוכנו. הדבר אשר נפל אז ביעקב, כי הגיעה העת לתקוע יתד לאחדות האומה הישראלית במקום נאמן, מקום גדולה וערש ילדותה, הקול אשר נשמע אז מתוך הסערות, הרעמים והזועות, כי רק בארץ תקותו, אשר בה היה לגוי אלפי שנים, רק שם יבנה ויתכונן בית מנוס ובית מקלט להיהדות הנאמנה הנשענת על יסודות התורה והעבודה, הקול הזה מצא לו הד בלבות טובי אחינו בעירנו, ותהי אז כנסת חובבי ציון בוארשא, רבת פעלים ורבת העליליה, לאות ולמופת אל כל אחיותיה הכנסיות הבכירות והצעירות ממנה; אליה הביטו חובבי ציון בכל מושבות בני ישראל ונהרו ובכח מעשיה יצא דבר הישוב מעולם המחשבה אל עולם המעשה והרעיון הנשגב התלבש בלבוש מפעל כביר ואדיר בתוצאותיו ופעולותיו. כשטף מים כבירים שטפה ועברה ההתעוררות הלאומית ותלבב את כל לב־עברי ותמשוך אבירים בכחה ותהי לרוח נכון ונשא, מלא אהבת התורה והלאם, להקים דבר הישוב בארץ הקדושה, אשר בו שגבו ישע אחינו החלוצים ויתגברו על כל המכשילים ויסירו מדרכם כל אבני הנגף ויתאזרו לבנות ביהודה וגליל עשר ערי־מושב ויאחזו בארץ אבותינו ויתערו בה ויעבדו אדמתה בחפץ לבם ותבונת כפיהם.

אחים יקרים! שש שנים בתולדות זקן־גוים וכביר ימים בלאומים, שש שנים בימי עם עולם וגזע ישישים כימי אתמול כי יעבור הנה. ובימים המעטים האלה זכינו לראות מחזה נעלה ונשגב, אשר אליו נשאו את נפשם שלומי אמוני עמנו מיום גלותו מעל אדמתו, זכינו לראות אלפי נפשות בני ישראל נוהגים בבקרים, חורשים ועודרים, זורעים וקוצרים, פולחים ובוקעים באדמת הארץ הקדושה. לעינינו נתקימה נבואת החזה המנחם ציון: וישבו בה יהודה וכל־עריו יחדו אכרים

ונסעו בעדר (ירמיה ל"א, כ"ג). אחרי אלפי שנים אשר בניה יצאוה שבה ציון השכולה והגלמודה ותראה בניה־בוניה שבים אליה בחסד ה' וברחמים גדולים, ויחד עם אחינו החובבים ציון ובניה יצא לעזרת אחינו העובדים שדמות ציון נדיב ידוע, ענו וצנוע, כובב מזהיר בשמי ישראל; הוא הנדיב אשר יש בו מדעת קונו ודבק במדותיו של הקב"ה להיות ארך אפים וגדל־חסד למרות המרורות אשר ימררוהו הממרים והנרגנים שבקרבנו; הוא הנדיב אשר כבודו הסתיר שמו ורב צדקותיו ופזרונו בערי ישראל. וראשית כל המעשים האלה יצאו מקרב כנסת חובבי ציון בקהלתנו, אשר כשלש שנים היתה היא ראש פנת הישוב ובריח התיכון אל כל פעלותיו. וזאת תהלתנו ובה נתפאר נגדה כל אחינו כי הגדלנו לעשות. אנחנו החלנו לעשות וה' האוהב שערי ציון הופיע על עצתנו והמושבות החיות וקימות היום עם אלפים האכרים והאכרות, הגננים הכורמים והיוגבים העובדים בהם המה עדים כשרים ונאמנים, כי עוד רב כח אמנו הזקנה, ארצנו נחלת אבותינו מאז ומעולם לחלץ שד לבניה להעניקם מטובה ולהשביעם רצון ומוכשרים גם אחינו לעבוד את האדמה ולשמרה. אמנם כן, אחים יקרים, בנין המושבות הוא בנין נכון ונשא בדברי ימי עמנו: "ראשון לציון" הנה הגם אחינו העובדים אדמת ארץ הקדושה ונוטעים כרמי חמד עליה; "יסוד המעלה" הוא יסוד לבנין חומת ישראל והקמת סוכת דוד הנופלת; "ראש פנה" תאמץ לבנו, כי לא ימאסו הבונים את אשר החלו לבנות בלב טהור וברוח נכון; "פתח תקוה" תתן תקוה בלבנו, כי יש אחרית ותקוה טובה לפעולת חובבי ציון באמת ובצדקה; "גדרה" תגדור את הפרצות, אשר עלו בחומת ישראל מעת גלותו מעל אדמתו; "זכרון יעקב" זכרון עולם הוא למעשה הצדקה ולאהבת התורה והלאם אשר קננה בלב נדיב עמנו משובב נתיבות ארצנו ובונה הריסותיה; ו"יהודה" לעדה היא לנו על חריצות אחינו להוציא לחם מן הארץ, לעדור בהרים לפתח ולשדד את אדמת הקדש בתבונות כפים ואמץ לב; "מזכרת בתיה" תזכירנו, כי בשכבר הימים היו אבותינו אכרים עובדים את אדמתם ויושבים לבטח איש תחת גפנו ותאנתו. מלבד שמונת המושבות האלה ייסדו ידי הנדיב הידוע את המושבה "רמלה" בדרך העולה מיפו ירושלימה והאחרונה הכי נכבדת "קוסמניה" בנחלת יהודה וישב שם נערי בני ישראל, אשר למדו ידיהם בעבודת הגננים ונטיעת כרמים וישלח את איש ימינו רבי אליהו שייד נ"י לכונן את המושבות האלה ולהגדיל כבודן

ותפארתן ולהרחיב נחלת בני "פתח תקוה" לתת לאיש איש חבל ארץ פי שנים מאשר להם עד היום.

אמנם כאשר עלו למעלה ראש מעשי הטוב והצדקה, אשר עשה האחד והמיוחד בחובבי ציון, כן ראינו, לדאבון נפשנו, כי במקום מוצא הרעיון הגדול והנכבד בארצנו ההתעוררות שוקעת ויורדת וכמעט שעממה גחלת האהבה לארץ אבותינו ועובדיה בעמל כפיהם. כבכל דבר קדוש ונשגב, אשר יסודתו בחזון־לב ורגש כביר ואדיר, נמצאו גם לענין הישוב משטינים ומטילי מום בקדשים. אך הדעה הנשגבה הזאת עומדת למעלה מאיזה אנשים מטילי מום בקדשי בני ישראל. הדעה הנשגבה הזאת היתה לנחלת הלאם וקנינו הרוחני וכל עמל אלה החפצים להכחיד הרגש הזה מקרבו הוא בדי ריק, ולשמחת לבבנו נראה כי בקהלות רבות התגברה פעולת חובבי ציון ביתר שאת וביתר עז, וגם בעירנו אשר שבתה בה פעולת חובבי ציון זה כשלש שנים חזרה ונעורה עתה שנית האהבה לאדמת הקדש ועובדיה. האהבה התעוררה בלב אחינו חובבי ציון הנאמנים ויפקחו עיניהם לראות כי עתה אשר הגיעה העת להקים עמודי הבנין הנעלה הזה. ואדניו, עתה, לדאבון לב כל אוהב עמו וארצו, רפו ידי העוסקים, נתמעטו הלבבות, העושים נשמטו אחד אחד ותרב העזובה עד כי חדלו המתגדבים מהרים תרומתם ותשבת הפעולה. זאת ראו אחינו הנאמנים לעמנו ולארץ אבותינו ויתעוררו להעיר את אהבת עמנו וארצנו בלב אחינו היקרים נדיבי עם אלהי אברהם, להעיר את האהבה בלבם עד שיחפצו לשוב עוד הפעם אל המפעל הגדול הזה בלבב שלם ובדעה אחת. ולנו מה יקרו דברי גאון עמנו וזקן ההוראה בימינו רבי יצחק אלחנן שליט"א (במכתבו הגלוי אל חובבי ציון בווארשא ערב פסח התרמ"ו) לאמר: "אין אנחנו מוצאים כלי מחזיק ברכה לענין הישוב הקדוש אלא השלום והאהבה השלמה לכנסת ישראל באמת ותמים. עד כמה נחוץ לנו השלום והאחדות הלאומית נדע ממעשים מקדם והמון פעולות שמבראשית. יואל ה' אשר חותמו אמת ושמו שלום, ה' הבוחר בציון בית חיינו וישראל עמנו לצוות את הברכה והשלום באגודתכם, יאחזו צדיקים שכמותכם דרכם וטהרי ידים יוסיפו אמץ לקראת הפעולה הקדושה והמצוה הרבה אשר אין ערוך לה בכל מצות התורה כאשר הורו לנו אבות העולם (הרמב"ן במנין המצוות שלו, הגאון רבי יעקב עמדן בספריו היקרים, הגאון בעל שפת אמת, הגאון בעל שו"ת אבי עזרי והגאון המבי"ט זכר צדיקים וקדושים לברכה). ומי יתן והיה לבב כל אחינו

שבגולה לתת גאולה לאדמת קדשנו אשר לקחנו ממנה זה אלפים שנה׳.

מי יתן ונכנסו הדברים אשר דבר זקן ההוראה ושר התורה לפני שלש שנים ללב כל אחינו, לשוב ולכונן כנסת חובבי ציון, לשוב ולחונן את אחינו חלוצי הארץ, ומי יתן ויביאו נא אחינו אל לבם הדעת, כי לא לריק חי ישראל כעם שוכן על אדמתו אלפים שנה, כי לא לריק הטביעה ארץ הפלאות זאת את חותמה על העם הנפלא מעמי הארץ ומני אז ועד הנה ישראל וארצו חד הוא. אחינו אנשי גאולתנו! זכרו את ה׳ מרחוק וירושלים תעלה על לבבכם! הרעיפו גשמי נדבותיכם! הרעיפו טל של תחיה על אחיכם בוני הארץ הנשמה, ודור אחרון על עפר יקום ישא את שמכם לתהלה ותפארת, כמניחי אבן פנה לבנין עולם לחלץ עניי עמנו מעניים, להסיר מעלינו חרפת לאמים וכלמת הגוים, וה׳ הבוחר בציון יהיה בעזרנו לבצע מעשנו ועינינו תראינה את אחינו נושאים ברנה פרי עבודתם על הרי ישראל במקום צוה ה׳ את הברכה לעם סגלתו מאז ועד הנה. אמן ואמן!!

בחודש סיון תרמ״ט

עלינו רק להוסיף מכתב קטן שכתב הרב הגאון הגדול רשכבה״ג רבנו ר׳ צבי הירש קאלישער זצ״ל אב״ד דק״ק טהארן לשני אנשים גדולי המעלה, אשר חפצו להתעסק לטובת ישא״י עוד לפני שש עשרה שנה (ומפני איזה סבה לא נוכל לקראותם בשם) ואלה דבריו היקרים:

ב״ה טהארען יום ג׳ ה׳ אדר, נבוא לנחלתנו׳ לפ״ק (תרל״ג).

יצו ה׳ את הברכה, לדורשי ציון וירושלים היה הרב הגדול וכו׳ וכו׳

ישני לו הרב המופלג וכו׳ וכו׳.

אליכם אישים אקרא — אחרי ששמעתי מן הרב הצדיק וכו׳ — כי רוח אהבת קודש כאש ולהבה תוקד בקרבכם, להשתדל בעיים רוחכם הטובה עבור חברת ישוב א״י, לעורר רוח נדיבה לבנין חורבות שוממות בנחלת אבותינו, ולתת יד וחיל לכוספי עבודה באדמת קודש ולקיים המצות התלויות בארץ, אשר ע״ז נחכה לגאולה וישועה כאמור במדרש—ומי לא יעיר לבבו ליקח רמח בידו לקיום המצות החסרות לנו מרמ״ח איברי נשמותנו ברוחניי׳, אשר לא נוכל לקיים רק באה״ק, מי בעצמו ומי ע״י שלוח בשלוח תרומת כסף ליד המקיימים עבורם — זאתם צדיקי עולם תשמיעו נא קול תרועה לאוגי אוהבי ה׳ ואוהבי ארצו ועמו — דורשי ציון — כי עת לחננה, אחרי אשר ניתן לנו הרשיון מהשולטאן יר״ה לבנות אחוזה על שמנו שמה וכו׳ וכו׳ — אם וכינו לכ״ז, מהרה יבוצע הדבר בעזרתו ית״ש על ידינו — ורב תודה לכם על העולה על רוחכם הטובה — לפעול פעולת קודש. הטיבה ה׳ לטובים ולישרים בלבותם, ואם תרשוני אשלח לכם כתב גבאות, ופקודתכם תשמור רוחי — כי״ד ידידכם אוהבכם המצפה לישועה ונחמה, הקטן הירש קאלישער.

נדפס בירושלים עיה״ק

הערה א8 (לעמ' 80)

מכתב מאת אחד העם (חתום בשם מלא—מנהל לשכה א' של ב"מ).

חי' מנחם אב תרמ"ט אודסא.

אח יקר ונכבד!

לענג ולשמחה היה לי מכתבך מן י"א דנא. בשם כל אחינו בני משה הנני מברך אותך כי תשכיל ותצליח בכל אשר תפנה ועוד בעיניך תראה כי ישתל ישראל על אדמתו.

קבל רצוף בזה את המכתבים: "דרך החיים" הצעד הראשון על "דרך החיים" ואת "ברוך הבא". בסח תזכור תמיד "כי איכות אגודה מוסרית קודמת לכמותה" וד' ישמרך שלא תכשל באנשים שאינם מהוגנים.

והנני אחיך מוקירך ומכבדך מל"א

הערה ב8 (לעמ' 80)

דרך החיים

א. תולדות ישראל בימי גלותו בכלל ובמאת השנים האחרונות בפרט הורונו לדעת, כי אין לנו כל תקוה לחיות בתוך עם נבר חיי גוי ואדם כאחד: לקחת חלק בכל ענפי החיים כאזרח הארץ ולהשאר עם זה גוי מיחד בדעותיו ומצוין במדותיו. אוי לנו ביום רעה ואוי לנו ביום טובה! הרעות חבלו בנו רוח האדם והטובות — רוח העם; הראשונות עשונו לאנשים שפלים בעיני אחרים, והאחרונות—לעם נבזה בעיני עצמו. כי על כן לשוא נכלה כחנו ונפזר רכושנו כדי לבצר עמדתנו בין הגוים, והיא לא תצלח. שני דרכים לפנינו: דרך החיים ודרך המות. אם למות עינינו נשואות, נעזוב נא את עצת כל רופאי אליל ונחכה במנוחת נפש לקראת בואו, כי אם גם יתמהמה בוא יבוא! אך אם נבחר בחיים עלינו לבנות לנו בית לבדנו במקום נאמן — ואיה מקום נאמן כנחלת אבות! עלינו איפוא להקדיש מיטב כחותינו החמריים והמוסריים להצלתנו זאת האחת, לתחיית עמנו בארץ אבותינו.

ב. אם יספיקו כחותינו הדלים להגיענו אל המטרה הזאת הכבדה והרחוקה! מי האיש החכם וידע להשיב על שאלה כזו באותות ומופתים ברורים? כמה יגיעות יגעו מימינים ומשמאילים למצוא לה פתרון על פי ההגיון והנסיון ולא עלתה בידם!—אבל מעבר לגבול השכל והמופת יש עוד ממלכה גדולה ועצומה ושמה—"אמונה", ומבעד לכל. וכוחי הלאומים ומתנגדיהם מבצבץ ועולה ההבדל הזה: הללו מאמינים והללו אינם מאמינים. בדברים כאלה המוטלים בספק, הדעות והמעשים יוצאים מן

הלב, לפי רבות תשוקת לבנו אל הדבר, כן תגדל אמונתנו באפשרות השגתו וכן תחזקנה ידינו להתגבר על המעצורים העומדים לשטן לנו. — למען יאמינו איפוא בני עמנו בתחיתם הלאומית ויואילו להקדיש לה מיטב כחותיהם צריך שירגישו בחסרונה וישתוקקו אליה בכל לבם, או במלות אחרות: צריך שרגש לאומי חזק יפעם במעמקי כל הלבבות, עד כי לא יוכל אדם מישראל למצוא מרגוע לנפשו באשרו הפרטי בלבד, ובאמת ובתמים יעלה את יום ירושלים על ראש שמחתו—אז תבוא האמונה מאליה והמעשה אחריה.

ג. רגש כזה נמצא אמנם בעמנו לפנים, בשעה שהיו ישראל שרוים על אדמתם; אך לרגלי הפזור הנורא והנדודים התכופים הלך הלוך וחסור עד כי אבד כמעט ואיננו בלב הרוב הגדול; גם הנשארים המרגישים עוד את עקבותיו בלבם ומזמן לזמן יתעוררו לקול קריאתו ויתחברו יחד לעשות דבר מה לטובת הכלל,—גם בתוכם תראינה עינינו פעמים רבות בבוא השטן—אהבת איש עצמו—לגרש מפניו את הרגש הכללי וכל עצתו יפיר, כי עצום הוא ממנו. השטן הזה מרקד בינינו גם במקום אשר לא פללנו לראותו: בין הנושאים את דגל הלאומיות וחבת ציון; האנשים אשר אמרנו—הם יהיו מופת בקרבנו בהראותם לכל העם, מה גדול כח הרעיון והרגש הכללי לקרב את הרחוקים ולתת להם לב אחד ודעה אחת—לא יכלו גם הם למשול ביצרם ונכשלו בכל אותן המדות המגונות המצויות בכתות אחרות.—במצב כזה לא נתמה על החפץ, אם נראה את היאוש מתגנב אל לב רבים ומביאם לחשוב כי זקנה קפצה עלינו, כי יבשו עצמותינו מכף רגל ועד ראש ואין בנו כח לחיות עוד.

ד. אבל אין דבר עומד בפני האמונה! למרות כל החזיונות האלה ישנם בתוכנו לאומיים אמתים, המאמינים בתחית עמנו בלב שלם ונכונים באמת להביא לה קרבן, לא אך דבר שפתים, כי אם גם חלק נכבד מאהבת עצמם וכבודם ממנוחתם ונכסיהם, לא שעוצמים עיניהם מראות ברע וקוראים בלב שמח: שלום! שלום! — כי אם להפך רואים הם את הפרעות בישראל, את הקפאון השורר בכל לב, ויודעים כי אין לאומיים בלא עם ואין עם בלי רגש לאומי; אבל לפי שנפשם קשורה בנפש עמם מנעוריהם ואהבתם אותו תחזק את אמונתם בו, על כן, תחת לאמור נואש לכל תקוה, יחשבו מחשבות כל היום איך לשוב ולעורר את לבו לתחיה, למען ירגיש ויחפוץ, יאמין ויפעל. לאומיים כאלה ישנם בתוכנו, אך בהיותם מפוזרים ונבלעים

בכתות שונות ואיש את אחיו לא יכיר, על כן לא יראה פעלם וגם קולם לא ישמע מפני קול המונם ושאונם של לאומיים אחרים; כל אחד מהם נושא במעמקי לבו את אמונתו ותקותו ובמסתרי דמיונו בונה לו עולמות לבדו ומתנחם בהם על כל מראה עיניו באין לאל ידו לעשות קטנה או גדולה. ואולם לו התחברו האנשים האלה באשר הם שם לאגודה אחת ואיש את רעהו יעזרו לפעול על רוח העם כאשר עם לבבם, כי אז מי יודע אם לא צלחה להם ברבות הימים לתת את רוחם בו ולהשיב לו את התכונות המוסריות אשר בלעדן לא יכון עם? ומי יודע אם לא התעורר אז החפץ בלב כל העם כאיש אחד להתנער מעפר ולשוב ולחיות חיי כבוד ושלוה בארץ אבותינו? ואחרית הדבר מי יודע?

ה. אגודה כזאת תשא אמנם נפשה גם היא אל המטרה העליונה— אל ארץ אבותינו; בשבע עינים תביט ותתבונן אל כל הנעשה בה, ובזהירות ובמתינות תשתדל לתקן את אשר עותו אחרים שמה ולעשות גם בעצמה מעשים שלמים ומתוקנים בהיות לאל ידה;—בכל זאת, לפי שיחדעת היא כי למען עשות גדולות בארץ צריך שיהא הדור ראוי לכך, לכן לא אל הארץ בלבד תשים לב כי אם גם אל העם, לא אך לבנות תהיה מגמתה כי אם גם לנטוע, לא רק בכח ידים כי אם גם ברוח. תחלת כל עליה לקנות לה לבבות ולחבב את שמה ותעודתה על הבריות באמצעים מוסריים; כלומר להרחיב את מובן הלאומיות ולעשותה למושג נעלה ונשגב, לאידיאל מוסרי אשר במרכזו—אהבת ישראל, ובהיקפו—כל מדה טובה וכל תכונה נכבדה; להפשיט מעל התואר „לאומי" את צורתו החמרית אשר לה עתה— שכל הרוצה לטול את השם הזה משתתף בפרוסתו לקופה ידועה ונוטל— ולהרימו למדרגת תואר מוסרי נכבד ואהוב בעיני העם אשר לא כל אדם זוכה לו, ואשר יחייב את בעליו לשמור מכל משמר את כבוד הדגל אשר הוא נושא, לבל יחולל על ידו או על ידי אחרים.—לאט לאט תוכל להגדיל את חוג פעולתה, לשים עינה על חנוך הדור הבא,—להשיב לנו את בנינו ובנותינו הנתונים לעם אחר, ובכלל לתקן כל הצריך תקון ולחזק כל הצריך חזוק, עד אשר (אחת היא מתי) יצמח מתחתינו ויעלה על במת החיים הדור אשר אנחנו מבקשים: דור אשר לא יכרע ל ב ע ל י ם ועפר שונאיו לא ילחך, אשר בעמו יתפאר, בכבודו יתימר ובשמו ישבע, אשר ל ב ו יחם בקרבו ולא יתן דמי לו וגם ח כ מ ת ו תעמוד לו לכלכל דבריו במשפט ולדעת עת לכל חפץ — הוא יושיע את ישראל, הוא ישא נס ציונה, ועשה והצליח! —

ולמטרה גדולה וכללית כזאת יובילו דרכים רבים, שונים ומשתנים, על כן חפשית תהיה האגודה במעשיה, ידה בכל, זמנה — עת לעשות, מקומה — כל פרץ וכל בדק. בקרבה פנימה עשה תעשה לה סדרים נכונים וקבועים, אך לא תוכל למנות ולהגביל מראש את פעולתה בקרב העם והארץ. די לה להבין היטב את מטרתה ולשוותה לנגדה תמיד, והזמן והמקום ותנאי החיים יורוה את אשר תעשה. רק אחת עליה לזכור בכל זמן ובכל מקום, כי איכות אגודה מוסרית קודמת לכמותה, כי לא לפי מספר חבריה בלבד יגדל כחה, כי אם עוד יותר—לפי ערכם. על כן צריכה היא להזהר מאד שלא תכשל באנשים שאינם מהוגנים ולא תשא פנים גם לגדולים וטובים אם יחסר להם אחד מן התנאים המוכרחים לאגודה כזאת, ואז תלך לבטח דרכה ויש תקוה לאחריתה.—

הערה 8 (לעמ' 80)

הצעד הראשון על „דרך החיים"

את הצורך והתועלת אשר באגודה לאומית הבנויה על היסודות האמורים למעלה הכירו אנשים אחדים אוהבי עמם וארץ אבותיהם, ויאמרו איש אל רעהו: חזק ונתחזק להקים לבות נרדמים ולסול מסלה לתחית עמם! מלאי בטחון ואמונה בכח הישר והטוב כי רב הוא לכבוש לו דרך לעצמו בלב ישרים וטובים, מצאו עוז בלבבם לגשת לבדם—למרות רפיון כחם—אל המלאכה הכבדה, ולהיות הראשונים להוציא את הדבר הגדול הזה אל הפועל, ובהתאספם יחד במוצאי שבת, בשבעה לחדש אדר שני שנת תרמ"ס, הסכימו להתחבר לאגודה אחת, ברשיון הממשלה, על פי הדברים האלה:

א) האגודה תקרא בשם „אגודת בני משה" לאות לכל החברים, כי ישאו עיניהם תמיד אל בחיר עמם זה והתבוננו אל כל אשר עשה ואשר סבל באהבתו את עמו, למען ידעו מה האהבה הזאת דורשת מאתם.

ב) אגודת ב"מ מתחלקת ללשכות, ואין לשכה פחותה מחמשה חברים. הלשכות נקראות במספרים לפי סדר זמן הוסדן: לשכה שנוסדה ראשונה נקראת לשכה א', שניה—לשכה ב' וכן הלאה.

ג) כל לשכה בוחרת לה מתוכה „מנהיג" אחד ויועצים. המנהיג עומד בראש לשכתו וכל מעשיה נחתכים על פיו; הוא לבדו עושה מה שצריך לעשות בלי נטילת רשות מבני הלשכה, אבל חובתו להועץ ביועציו ולשית לבו לדעתם.

ד) כל חבר חדש מתקבל בהסכמת המנהיג וחברי הלשכה, וכניסתו צריכה שתהיה בפני רבים מן החברים, ואומרים לפניו דברי כבושין ומודיעים לו חובותיו, והוא מבטיח לעשות הכל באמונה.

ה) שפת האגודה היא שפת עבר, ועל כן אין מקבלים אלא יודעי ספר ולשון עבר — ואין מקבלים צעירים שלא מלאו להם עשרים שנה, ולא אנשים ידועים לנרגנים ונצחנים או בעלי מעשים מגונים המחללים כבוד עושיהם.—

הערה. חוב קדוש על כל חבר לשמור תמיד על כבוד האגודה שלא יחולל בעיני העם, לא על ידו ולא ע"י חברים אחרים.

ואו) כל חבר נותן לקופת האגודה לא פחות מאחת מחמשים מהוצאותיו והוצאות ביתו. התרומה הזאת תנתן ליד מנהיגה אחת לשלשה חדשים.

זיין) המנהיג קורא לאספה מעת לעת ומודיע לבני לשכתו את הדברים המותרים לכל חבר לדעת ושומע בשים לב את הצעותיהם.

ח) כדי לחבר כל הלשכות לבנין אחד שלם, צריך שתעמוד עליה על גביהן, אשר ישב בה „הנשיא לבני משה" ויועציו אתו. כיחס כל מנהיג אל לשכתו כן יהי יחס הנשיא אל האגודה כלה: הוא השליט לבדו בכל דבריה, אומר למנהיגים והם עושים, גוזר והם מקימים, — ויועציו עומדים לימינו לשמרו משגיאה. — אולם לפי שבשנה הראשונה להוסדה יהיה עיקר מעשה האגודה רק לחזק את הבנין, להרבות ולהגדיל את לשכותיו, על כן אין צורך ואין יכולת לבנות עליה קימת עד תום שנת ההכנות ומספר הלשכות ירבה, אז יתאספו המנהיגים לבחור את הנשיא ויועציו, להוסיף חקים חדשים ולבאר ולהגביל את הישנים לפי ראות עיניהם. עד העת ההיא, למען לא תהפך האגודה לאגודות, תחשב הלשכה הראשונה למרכז לכל הלשכות שאחריה, ומנהיגה ויועציו יחשבו לעומדים בראש האגודה לפי שעה.—מובן מאליו, כי כל המנהיגים והיועצים יבחרו עתה גם כן רק לפי שעה, עד לזמן הבנות העליה.

הערה 8 (לעמ' 80)

ברוך הבא!

בואך לשלום אחינו! ברוך תהיה לד' ולעמו ישראל, ברוך תהיה לכלנו יחד, בתתך לנו יד לעבוד עמנו את עבודת הקדש, עבודת ישראל. ברוך אתה וברוכה תהיה דרכך החדשה, אשר נצבת עתה עליה, דרכך זאת היא ארוכה וכבדה ומלאה על כל מדרך כף רגל חתחתים ומכשולים,

אשר לפנותם דרוש הרבה הרבה מאד; אך אין דבר בתבל אשר ישוה בה, אין דבר בתבל אשר יקר מחירו בעד דרכך זאת ובעד רום פסגת מטרתה: הלא ידעת אנה היא מובילה: קדימה, ציונה, לתחית ישראל בארץ־ישראל...

על נהרות בבל שם ישבו אבותיך גם בכו בזכרם את ציון, זכרו את גאון עמם ותפארתו לפנים, את עניו ושפלותו עתה — ויבכו מר. אז נשבעו שבועי, כי לנצח לא ישכחו את ציון משאת נפשם, לנצח ישמרו אמונים לארצם ולמולדתם. היחדור עוד לאזניך אתה בנם הרחוק יוצא חלציהם, הד קול הבכי האיום ההוא? התשמע עוד מבעד לאלפי השנים העוברות בתוך, מבעד להימים והארצות הרחוקות המבדילות ביניך וביניהם, התשמע עוד את הקולות הנוראים ההם יוצאים משפתים לוהטות ומגיעים לשמי מרום? התוכל עמהם יחד לקרוא במועל כפיך, כי אם תשכח את ירושלים תשכח ימינך, תדבק לשונך לחכך אם לא תזכרנה? איש ישראל אתה, בן העם הגדול והאובד, אשר זה אלפי שנה הוא מתגלגל תחת שואה וגם היום עדנו עומד על פי פחת וחייו לשאול יגיעו. שא נא עיניך לארבע רוחות השמים, לכל קצוי ארץ לארכה ולרחבה מן הקצה אל הקצה, וראית את בת עמך השדודה נפוצה אל כל אשר ישאנה הרוח ואין מקבץ; מעבר מזה תראה את נחלי הדם והדמעות שוספים ועוברים משנה לשנה, מיובל ליובל, ואין קץ וגבול למו, תראה את אחיך היהדי נע ונד בילקוטו ותרמילו, נענה ונדכה, שחוח ושפל, ומה הוא ומה חייו ובמה נחשב הוא; ומעבר מזה תראה את בניו ובנותיו הנתונים לעם אחר ומבזים ליקהת אם: כרמים אחרים ינטרו, עולות מחים יעלו למו, ועל כרמם הם, כרם עמם, קוץ שמיר יעלה והיה לבער... הם אזניך לדברי ימי עמך ושמעת קול יללת איומה המרגזת שמים, הנוקבת תהומות, יללה ארוכה אשר במשך אלפים שנה היא הולכת מסוף העולם ועד סופו, קול יללת ישראל על גלותו המרה, על עניו ומרודו, על כבודו הנרמס ברגל גאוה, על אבדן חמודותיו מימי קדם, על צאצאיו ההולכים שבי לפני צר... ושמה, במרחקים, בדודה ונשכחה, עזובה ושוממה, תתפלש בעפר חורבנה הבת ציון הגאוה והמעונגה, שמה, בתוך משאות עולמים, היא מבכה אתה יחד את כל רואיה על שברה הגדול כים, על משבתה ומפלתה, אשר אין על עפר משלם... שמה, עניה סוערה לא נוחמה, אויה, אויה! היא נתונה בידי זרים, על אדמת הקדש תדרך רגל גאוה, רגל צר...

אם תבין — לא מעט הוא! — אם תרגיש, אם תחוש כל זאת בכל לבך, בכל נפשך, בכל חייך, עד טפת דמך האחרונה — אז לנו אתה! אז

תן ידך—והיה ברוך. וידעת היום, בעמדך פה לפנינו, כי גדולים וקדושים הם הרגעים האלה בחייך. הנך נותן יד לאגודת אחים הנושאת על דגלה את שם משה איש האלהים, אשר ראשית דרכה בחיים היא תחית ישראל על אדמת ישראל, ומן הוא והלאה כהן אתה לדעה קדושה, נשגבה ואדירה, אשר על מזבחה תעלה כליל מבחר כחותיך הגופנים והרוחנים גם יחד. בשבתך בביתך, בלכתך בדרך, בשכבך, בקומך, בכל אשר תפנה, תמיד תלוך הדעה הקדושה הזאת, תמיד תהיה לצלך על יד ימינך, תמיד תהיה היא משוש לבך ובה תהגה, תמיד תעמוד הכן לעשות כל מה שתוכל.

אחינו! הצעד הגדול, אשר עשית עתה בהסתפחך לאגודת „בני משה" ערכו רב ורם גם לך גם לצאצאיך אחריך, והוא צריך להראות את פעולתו על כל סדרי חייך ומעלות רוחך פנימה וחוצה, ספרי קדשינו, חזיוני נביאינו ומשורריגו, דברי חכמינו, מאורינו ומוריגו, תמיד יהיו פתוחים לפניך והגית במו בשום לבב, ושאבת מהמעין הטהור הזה אמונת אומן בעתידות ישראל, אמונת אומן חזקה כהררי אל, כי עוד גואלנו חי „כי יחיינו מיומים, ביום השלישי יקימנו ונחיה לפניו". כי כוכב ישראל עוד ישוב לזרוח, כי ציון גאון תפארתנו עוד יתנוסס בכל הודו והדרו וד' עליו יופיע, ובחזקך בכל אשר תמצא לאל ידך דעותיך אלה תאציל מהם גם על ביתך וצאצאיך, למען תהיה בטוח כי בניך אחריך יהיו גם הם בנים נאמנים לעמם, לארצם, לתורתם, לשפתם והיו זרע ברך ד', זרע ישראל, בני ציון, בלב ובנפש וברוח, וגם מביתך והלאה יפוצו מעיגותיך חוצה, ובכל אשר תמצא כר נרצה לנטוע, לחרוש, לעורר, לא תחום על כל עמל ותלאה ותעשה ותצליח. ונטעיך יעלו שורק והיו לברכה בקרב ישראל. זכור ושמור, כי אחת מתקותיך ומטרותיך בחייה, היותר קדושות והיותר יפות והיותר מרוממות—היא ציון! זכור ושמור, כי „בן משה" אתה, לכן למען אשר תהיה כדאי והגון לכך לשאת עליך את השם המרומם הזה, כן גם למען אשר תוכל להיות מופת לרבים וממך יראו וכן יעשו ובוני ציון ירבו, יהיו דרכיך בחיים דרכי נועם וכל נתיבותיך שלום, ותתאמץ למצוא חן בעיני אלהים ואדם גם יחד. אמת, צדק, משפט, שלום, ענות רוח, גודל לב, טוהר נפש, כל מדה טובה, יהיו לנר לרגליך וישימוך לתפארת אדם, לתפארת ישראל למען ידע העם, כי אנשי ישראל הנושאים את נפשם לציון הם גם בחירי ישראל והם הראוים להורות דרך להעם ולהגיד לו מה טוב ומה הן חובותיו. עתידות עם ישראל—הן תהיינה לך לראש פנה, ליסוד מוסד בכל הליכות חייך, לכן דע אפוא, כי עליך להתנהג בכלל כאיש ישראל, להתהלך עם

עמך, ללמוד לאהבה אותו ולדעתו, להוקיר את זכרונותיו, את מנהגיו, את סגולותיו, להוקיר ולהקדיש את כל היקר והקדוש לו באמת, כל אשר מוצאו ממסורת אבותיו, מימי הצלחתו ואשרו...

אחינו! אלה וכאלה הן חובותיך לעמך ולציון בכלל, ולבך, לב איש ישראל באמת, בעצמו יעירך לדעת את לכל חפץ ולכוון תמיד להנקודה הנכונה, הנקודה הדרושה, אשר אליה נשא נפשותינו כלנו; אך ביתר שאת וביתר עז צריכות להיות לך ברורות ומפורשות חובותיך לנו, לאגודת אחיך אלה „בני משה" אשר היום נשבעת לדגלם. ראשית כל — לשמוע ולעשות. אחת תדע, כי להאגודה אין כל מטרה אחרת בחיים מבלעדי ציון, ואם תמצא לנכון להשתמש בך, אם תדרוש ממך לסוד למשמעתה לכל אשר תצוך, תתאמץ למלאות את פקודותיה עד מקום שידך מגעת והיה נכון בטוח, כי מסתמא טובת הרעיון הגדול דורשת זאת, אם גם אתה לפי שעה, יהיה מאיזה סבה שהיא, לא תוכל להבחין ולהבין ערך הדבר כמו, זכור ואל תשכח, כי בעת אשר ידובר אדות דעה נשגבה ועולמית כזאת, האיש הפרטי כמהו כאין, וכלנו מגדול ועד קטן, צריכים לכוף ראשינו ולהיות עבדים נרצעים להרעיון הקדוש, אשר לאורו נתגדל ונתקדש גם אנחנו ועל מזבחו עלינו כולנו להיות עולות כליל, תמימות ושלמות מבלי שום פניה חיצונית וצדדית.

אחינו! קשי עורף היינו מאז מעולם, ועוד בראשית צאתנו לעם על ארץ רבה התאונן עלינו מה מנהיגנו הגדול, כי מיום דעתו אותנו תמיד ממרים היינו ומאז ועד עתה מוסר לא לקחנו, ובעת אשר מחוץ הנגנו למרמס כטיט חוצות ועפר רגל צוררינו נלחך, בבית יחפוץ איש איש מאתנו להיות לכל לראש, ושנאת חנם, אהבת עצמו, כבוד מדומה, ישחיתו בנו כל חלקה טובה וישימונו לדראון... עם הגלולים האלה ילחמו „בני משה" בכל אשר תמצא לאל ידם, זאת היא ראשית פדות נפשנו וממנה לחיים חדשים תוצאות. לכן צריך כל „בן משה" להתרגל לחיי אחדות, רחוקים מכל תחרות וקנאה ושנאה, לחיי השתתפות הכחות כלן לטובת הכלל, ורק אז יש תקוה לאחריתנו. בהבינך ובהרגישך כל אלה ובקבלך עליך בלב שלם וחוב קדוש למלאות באמונה כל אלה — אחינו אתה, בן משה, ובשם כל חברי אגודתנו מקרוב ומרחוק הננו נותנים לך ידינו ומברכים אותך לפני ד' הבוחר בציון, אז תזכה לראות בנחמת עמך ובימיך לעיניך ישתל בנוה על אדמת קדשו וכוכב ישראל ישוב לזרוח... אמן אמן!

הערה 8 (לעמ' 80)

המאמר „דרך החיים" כבר נדפס בשנת 1906, בגליון היובל של העתון „היום", בוורשה. גם כל התעודות האחרות כבר נדפסו במספר קטן, על ידי חברי אברהם אליהו לוברסקי ועל ידי, בתבנית ספרפר קטן בשם ס. כ. ה. ראשי תיבות: „סדר כניסת החברים". חוברת קטנה זו, שבה נכנסו המאמרים „דרך החיים" ו„יסודי אגודת בני משה ותקנותיה", (ניו־יורק תרס"ח) חלקנו בין מכיריגו. פרט מענין: טופס אחד נתתי להפרופסור פרידלנדר (הוא נהרג באוקראינה בסוף המלחמה העולמית). כעבור שני שבועות שאלתי אותו: מה דעתו על „דרך החיים"? „כתוב יפה, ענני, אבל חדשות לא מצאתי בו; כל הרעיונות שבו ידועים לכל".

— ולפני עשרים שנה, בעת שנכתבו הדברים האלה, האם גם אז היו הרעיונות הללו ידועים?

הוא חשב מעט ואחרי־כן אמר:

— צדקת, אני לא הרביתי לחשוב על כך.

העירותי אותו על העובדה, שאם לפני עשרים שנה לא היו הדעות שב„דרך החיים" ידועות כלל, ועכשו הן ידועות לכל, הלא צריכים אנחנו להכיר טובה על כך למחבר ול„בני משה" ההולכים בדרכיו, אשר במסירות נפש ובחשק נמרץ הואילו להפיצן ולטעת אותן בלב רבים מן העם.

הוא הודה בדברי.

הערה 9 (לעמ' 81)

תקנות הלשכה „ישרון"

א) פעולות הלשכה וחובותיה.

א) הלשכה היא אחת מחלקי האגדה, אחד הכחות הפועלים בה להשגת מטרתה הכללית, פועלת עליה ונפעלת ממנה.

ב) עליה להיות נשמעת להמרכז, אשר בידי הנהגת האגדה הכללית ולעשות ככל אשר יצוה עליה, גם בפעולות האגדה הכלליות, גם בפעולותיה המקומיות.

ג) ביחוד עליה להשתדל בעצמה לעשות, לפי רוח האגדה ומטרתה, מעשים שלמים ופעולות מתוקנות, המתיחסים למקום מושבה ומושב החברים הנחשבים עליה.

ב) כניסת חברים.

א) אין מקבלין חבר אלא מבן כ"ה שנה ומעלה ויודע לקרא ולהבין עברית, ובהסכמת כל חברי הלשכה גם פחות מכ"ה, אם אך מצוין הוא באיזה מקצע, שיש להאגדה חפץ בו.

ב) לקבלת חבר צריכה הסכמת שני שלישים מחברי המקום והמנהיג (סמן ג', סעיף א') בתוכם, ובלבד שידוע הוא היטב לאחד מהם, וגם האחרים בדקו אחריו במשך חדש ימים.

ג) שלא במקום לשכה הרשות להחברים הבודדים להכניס חברים אך בהסכמת כלם ומנהיג הלשכה שעליה יתחשבו.

ד) כניסת החבר היא ע"י קבלת חברות, לפי הנוסח הידוע, במעמד חברים.

ה) במשך שלשה חדשים מיום כניסתו נחשב כל חבר לחבר חדש ואין מגלין לו אז דברים נכבדים אלא ברשות המנהיג.

ג) סדרי הלשכה.

א) אחת לשנה בוחרת הלשכה מתוכה ברוב דעות: מנהיג, סגן ומזכיר. עפ"י המנהיג נעשים כל דברי הלשכה. הוא בא בדברים עם המרכז ועושה ומצוה הכל בלשכתו ומוציא מקופתה לסובת האגדה כפי ראות עיניו, אבל לא יותר ממחצית הכנסתה, והחצי האחר מהכנסות הלשכה מכניס המנהיג בסוף כל תקופה להקופה הכללית אשר להמרכז. בכל דבר נכבד על המנהיג להתיעץ עם כל חברי הלשכה בישיבתה החדשית (סעיף ה'). ללשכה יש קופה השמורה בידי הגזבר שבוחרים מתוכם החברים, אחת לשנה, ברוב דעות, והוא מוציא במצות המנהיג. ההכנסה וההוצאה נכתבים בספר אצל שניהם ובסוף כל רבע שנה מבקרים ספרי חשבונותיהם ועושים חשבון אשר יקרא לפני החברים וישלח אל המרכז.

ב) חובות המנהיג: א. ללשכתו—להשגיח שימלאו החברים את חובותיהם באמונה; ב. להאגדה—להתבונן למצב מקומו ולהשתדל להשיג שם מטרות האגדה כפי יכלתו; להמרכז — למלאות כל פקודותיו ולתת לפניו דין וחשבון על מעשיו. כל מקרה נכבד יודיעהו תיכף, ואחת לשלשה חדשים ישלח לו חשבון פרטי החתום גם בידי הסגן והמזכיר.

ג) במקום שיש בו חברים אחדים הנחשבים על חברי הלשכה הזאת, בוחר מנהיג הלשכה באחד מהם לעוזר תמיד לו והוא בא בדברים עמו ועושה בשמו כל הדרוש.

ד) אם אין מעשי המנהיג רצוים לבני לשכתו יכולים לשלח מחאה נגדו אל המרכז, בחתימת (לפחות) שני שלישים מהם. המחאה נשלחת ע"י המנהיג בעצמו במעמד בני הלשכה. אחר שלש מחאות מחויב המנהיג להתפטר מטשמרתו. לא עשה כן, המרכז מעבירו.

ה) אחת בחדש מתאספים חברי הלשכה לאספה, לדון על עניניה העומדים על הפרק.

ד) חובות כל חבר להאגדה.

א) לעבוד עבודת האגדה באמת ותמים.

ב) לשמוע לאשר יצווהו העומדים בראשה.

ג) לבלי חלל כבודה ע"י מעשים מתנגדים לחקי המוסר ודרך ארץ, או ע"י חלול חוקי הדת החמורים בעיני העם אשר סביבותיו, הכל לפי הזמן והמקום.

ד) לבלי קחת כל חלק בעניינים מדיניים נגד דתי הממשלה בארץ מגורו. וגם אם ילוה לאיזו אגדה כשרה שעניניה נוגעים באיזה צד לעניני האגדה ראוי שיודיע מזה למנהיגו.

ה) להתהלך באחוה ורעות עם כל אחיו ולהשתתף עמהם גם בכל הנוגע לחייהם הפרטיים, להוכיח איש את אחיו על החטאים להאגדה ולקבל איש מאחיו תוכחה באהבה.

ו) ללמד לדעת את עמו וארץ אבותיו ע"י קריאת ספרים הנוגעים לידיעה זו.

ז) להשתדל לראות את ארץ אבותיו וגם להאחז בה אם ירשהו מצבו.

ח) לחנך בניו ובנותיו הקטנים ברוח האגדה ולהשתדל שידעו שפת עבר ותולדות ישראל ותורתו.

ט) להפיץ דעות האגדה ככל אשר תמצא ידו, להתאמץ למשך אליה את הראויים לכך, ובכלל לשום לב תמיד, במשאו ומתנו עם הבריות, לכל ענין הנוגע אל האגדה ולהודיע למנהיגו כל אשר ימצא לעשות לטובתה.

י) להמנע כפי היכולת, לכבוד הדגל אשר הוא נושא, מבלות זמנו בדברי הבל כשחוק הקלפים וכדומה, ותחת זה יעסק בעניני חכמת ישראל וספריותו.

ה) חובות החברים להלשכה.

א) על כל חבר לעזור למנהיגו במעשיו, בין בעניני האגדה הכלליים ובין בעניני הלשכה המקומיים, ועליו לסור למשמעתו ולשמע בקולו לכל אשר יצוהו בעניני האגדה והמתיחסים אליה.

ב) כל חבר נותן לקופת לשכתו לא פחות מאחת ממאה מהוצאות ביתו, ובראשית כל שנה מודיע למנהיגו סכום תרומתו לשנה זו ומשלם רביעית התרומה בחדש הראשון מכל רבע שנה. מלבד זאת על כל חבר להשתתף כפי כחו בתרומות זמניות לקופת הלשכה אם יהיה צרך בדבר ולפקדה גם בנדבות מקריות ביום טובה, בעת שיגדל הונו ע"י מקרה וכדומה, וגם בצוותו אל ביתו ינחילנה מהענו לפי מצבו.

ג) חבר הנוסע למקום שם חברי האגדה נחתים־לוקח מאת מנהיגו כתב העודה על חברותו ובכתב הזה יתודע אל אחיו בכל מקום בואו ועפ"י הכתב הזה יוכל גם להסתפח אל לשכה אחרת אם יבוא להשתקע שם.

ד) חבר שחטא להאגדה או להלשכה, המנהיג מזמינו לדין החברים והם עונשים אותו ברוב דעות ענש כסף או מוסרי, ועל חטאים גדולים יכולה הלשכה להוציא מן האגדה, אבל אין עושה כן אלא בזהירות יתרה.

ה) בכל סכסוך אשר יקרה בין החברים, גם בדבר שבממון, מגישים את הדין לפני חברי הלשכה והיא תשפט בין בעלי הריב ותפשר ביניהם.

ו) הרשות לכל חבר לצאת מהאגדה מפני איזו סבה נכבדה ובלבד שיודיע תיכף להמנהיג, ובין שיצא ובין שיוציאוהו צריך להחזיר להמנהיג כל הנמצא בידו מכתבי האגדה ולשמור אחרי כן את האמור בנוסח הקבלה, ויציאתו מן האגדה צריכה להיות במעמד חברים ככניסתו.

ה ע ר ה. כל החקים האלה הם אך לשנה אחת, וגם באמצע השנה אם ימצא המנהיג תקון טוב יוכל להוסיף עליהם, אבל רק בהסכמת שני שלישי דעות מהחברים.

ה ע ר ה 10 (ל ע מ' 93)

ט' אייר התרע"ג
23—26 st. Dunstons Hill
London

16. Mai 1913
Mr. U. Ginzberg

לאחי הגדול, הנכבד והחביב עלי כנפשי!

תודה רבה ומכופלת לך על שכבדתני בספרך היקר „על פרשת דרכים" ח"ד. אף כי אחרתי את תודתי זאת, הנני מקוה כי תסלח לי, כי לא כפוי טובה אנכי, כאשר ידעת, כי אם הייתי חולה זמן רב בחורף זה, וכששבתי לאיתני לפני החג הייתי טרוד בצרכי העסק מאד מאד ולא יכולתי למצוא לי אף זמן מצער לכתיבת מכתבים.

את רוב מאמריך בהקובץ הזה קראתי במקורם. את „הנסיון שלא הצליח" קראתי בשים־לב־רב פעם ושתים. התעניינתי בו ביחוד כעת כאשר תולדות „ב"מ" הולכות ונדפסות בהצפירה. גם ממני דרש כותבם פרטים אחדים ושלחתי לו על ידי אחי בווארשוי ובקשתיו שבל ימסור לו את הכתב אם לא יראה לו רשיון מאתך להדפיסם, וביחוד הפרטים הנוגעים לפינס ובן־טובים. אינני יודע אם דרשו מאתך רשיון כזה, אולם קאפלאן כתב לי, כי הוא ראה את הכתב והוא מסרהו לטשערנאוויץ. אחשוב לנכון כי כל זה נעשה בהסכמתך.

בנוגע לעניני הועד הפועל ביפו, תחת נשיאות טיאמקין, אחפוץ להעיר אותך על דבר אשר בלי ספק תדע אותו גם אתה, אך ליתר בטחון אזכיר אותו. בכל עת היות טיאמקין ביפו הייתי אנכי טרוד ברחבות בראשי ורובי. בעת בואי ליפו הייתי עפ"י רוב ג"כ עסוק בעניני רחבות. בעת האחרונה להיות טיאמקין באר"י, הייתי חולה במחלת הקדחת לפעמים תכופות ולא יכולתי להתענין הרבה במעשי הועד. אולם פעם אחת ישנתי עם טיאמקין בחדר אחד בהוסיל קאמינץ ובבוקר השכם באו שני צעירים מואדי חנין: הערמאן והאכבערג, להדרנו ובראותם אותי קראו את טיאמקין החוצה. בשובו שאלתיו מה חפצו ממנו והשיב בקצף: כסף, רק כסף תן להם. אנכי הזהרתי אותו מבלי לתת כל כסף בלי רשיון הועד ודברתי דברים כבושים. אז הראה לי מכתב מאת הד"ר פינסקר ז"ל, אשר בו מלא את ידו להוציא כסף אף בלי רשיון הועד, אם ע"י זה יגדיל את כבוד הועד בעיני העם, ואת כבוד היהודים בעיני פקידי הממשלה. על בסיס המכתב הזה עשה כל מה שעשה, לפי דבריו, והמכתב הזה היה לו לכסות עינים.

מה שלומך ומה שלום רעיתך ת"י? האם תהיו באשכנז גם בקיץ זה? אף כי הייתי חולה מסוכן בחורף זה, מכ"ז חושב רופאי המומחה, כי נויהיים פעלה עלי פעולה טובה. אולם אם אבוא לאשכנז אינני יודע עדיין. שמעתי כי גלוסקין מכין א"ע לבוא לונדונה ובקשתיו שיבוא גם הנה. עוד לא קבלתי את תשובתו, אולם אם יבוא הנה אז אשאר כל הקיץ פה. אם לא יוכל לבוא, יוכל היות שאסע לאירופה ואולי גם לאר"י.

והנני ברגשי תודה ואהבה שלך

אלי' זאב הלוי לעווין אפשטיין

P. S. אחרי גמרי את מכתבי, ראיתי את הדעתך בטוף ספרך ונשתוממתי לראות כי הכל נעשה שלא בידיעתך. במכתבי מיום 6 פעברואר

ש"ז שכתבתי לאחי לווארשוי, ושבו שלחתי לו גליונות אחדים אודות ב"מ כתבתי לו כדברים האלה: „בנוגע ל„בני משה" אשלח לך פה נייר מיוחד מכל מה שאזכור על פה. הכתבים (שהיו בידי) הושבו ל„אחד העם". כל מה שכתבתי אדות בן טובים ופינס, כן שמות החברים ושמות הלשכות לעריהן, לא אחפוץ שיזכיר זאת בשמי, ובכל אופן לא בלי ידיעת „אחד העם" והסכמתו. אם יש לו (להסופר) הסכם כזה ויראהו לך, תוכל לתת לו. בלי הסכם לא אחפוץ בשו"א להדפיסם. בכל אופן לא יזכיר את שמי עליהם". כפי הנראה נפתה אחי לדברי קאפלאן ומסר לו את המכתבים. אולם איך עשה קאפלאן דבר כזה, בלי הסכמתך? הג"ל.

הערה 11 (לעמ' 93)

ח' סיון תרע"ג.—13. VI. 13.

לרבי א"ז לעווין־אפשטיין, נויורק.

אחי היקר!

תודה רבה לך על מכתבך מן ט' אייר, אף כי הודעתך ע"ד מצב בריאותך גרמה לי צער הרבה. שמע נא, אחי! אם באמת פעלה עליך הקור בנוהיים פעולה טובה, אל תשגיח בשום דבר ולך לנוהיים גם בקיץ הזה. חובתך היא גם לעצמך וגם לביתך. ומה גם שגלוסקין, כפי הנראה, אינו בא לכאן (עד כאן לא שמעתי על זה מא"י), וממילא לא יבוא גם לנויורק.

אני יוצא בשנה זו למנוחתי ורפואתי בתחלת יולי, ואלך לאשכנז ואתמהמה שם כשני חדשים. אפשר שמעת, כי בחורף שעבר חליתי מחלת ה„אישיאס" ברגלי הימנית. ואע"פ שלא ארכה המחלה ומני אז לא שבה עוד, בכ"ז מיעצים אותי הרופאים ללכת למקום רפואה מיוחד לכך (ווילדבאד בשווארצוואלד), בשביל לעקור „שרשיה" של מחלה זו, שדרכה לחזור. וכשזוכר אני את היסורים הנוראים שגרמה לי, הנני נכון לעשות כל מה שיצווני, לו רק לא אדענה שנית. מלבד זאת אחשוב לשבת גם כשלשה שבועות בזאדען. בשנה שעברה לא הייתי שם, וסבלתי הרבה בחורף זה מן הקאטארה בגרון, שזה שנים אחדות דבק בי ולא ירפני,—אם תבוא איפוא לנוהיים יש לנו תקוה להתראות, שהרי קרובה נוהיים לזאדען. גם אשתי תלך, כנראה, לנוהיים, כמנהגה בכל שנה.

כן, יקירי, הולכים וקרבים לנו הימים שאין בהם חפץ, שרופאים ורפואות צריכים למלאות חלק גדול מהרהורי הלב ומדאגות יום יום.

ע"ד ב"מ, אם מתפלא אתה על מנהגו של קאפלאן בענין זה, בעיני לא יפֶלא. יודע אתה, שקאפלאן שלנו אינו יכול לחיות בלי איזה „אליל" שמלהיב את דמיונו, ועל מזבחו הוא נכון להקריב את הכל. בשנים האחרונות היתה לו „הצפירה" לאליל. והנה צריך היה לפני 1 יאנואר בימי החתימה, לעורר את הקהל ע"י איזו סנסציא, ונזדמן לו טשרנוביץ (שגם הוא עובד ב„הצפירה") במחברתו על ב"מ, — ומיד נתלהב דמיונו של קפלאן ונדמה לו, שאם יתנו ראשית המחברת בסוף השנה, בודאי תגדל „החתימה", כי יחפצו הקוראים לקרוא המשך המחברת בגליונות השנה החדשה. ומכיון שכן, איך אפשר היה לו לשאלני, או אף להודיעני מי יודע אם לא אומר חלילה „לאו", ואהרוס כל הבנין. ובכן עשה מה שעשה. ולא עוד אלא שיודע היה עוד לפני זה (כי כתבתי לו), שאני נותן בסוף ספרי מאמר ע"ד ב"מ, ומחויב היה איפוא להודיעני מה שהם חושבים לעשות, כדי שאדע איך להתנהג במאמרי. אבל כל זה לא נחשב בעיניו למאומה, כשטובת „הצפירה" דרשה להעלים ממני את הדבר. כמובן, עברו דברים בינינו על זה והוא הצטדק באמתלאות שונות. אבל מה בכך? מה שעשוי עשוי, ולא אצא לריב עם קפלאן בשביל דבר שאין לו תקנה.

ושלום לך, אחי, והיה ברוך ובריא בגוף ונפש. שלך באהבה

אשר גינצבורג

העיר 12 (לעמ' 263)

ברכת פרידה

למנהל המושבה „רחבות", להאדון אליהו זאב הלוי לוין־אפשתיין בלכתו לדרכו לבקש שוק חדש ליין ארץ ישראל בארץ החדשה מאת צעירי רחכות.

אדוננו ואחינו! בטרם הפרדך ממנו לצאת לדרכך הרחוקה — לא נוכל לבלי לברכך ולבלי להביע לך בדברים מעטים חלק מכל אותם הרגשות, אשר רחשו ורוחשים לבינו (לבותינו) לך. והרגשות רגשי כבוד, רגשי חבה אשר לבנו רוחש לך, רבים הם מאד. מכירים אנחנו אותך ויודעים להוקירך! יודעים אנחנו כמה עמלת, כמה יגעת לטובת מושבתנו! יודעים אנחנו כמה לילות נדודים, כמה ימי עמל נמנו לך מאז הקדשת כוחך לנו. תשע שנים עברו מיום דרכו רגליך ראשונה — יחד עם חלוצינו הראשונים — על אדמת רחבות, על אדמת שממה ועזובה.

במשך השנים האלה עבדנו כולנו לתועלת מושבתנו. אתה בחדרך ואנחנו בכרמינו. עבודת כלנו לא היתה ריקם. צלח הצלחנו אם מעט ואם הרבה בכל ענפי עבודתנו. מושבתנו כבר רכשה לה שם טוב בעולם: במוסדיה, בסדריה, בעבודתה ובחייה.

אבל יודעים אנחנו, כי החלק הגדול מרכושנו הרוחני מידך הוא לנו! מידך לנו סדרינו ומשטרינו הטובים, מידך לנו שכללות מוסדינו. ולכן ידענו תמיד לערוך את ערכך הרב. תמיד היינו לך אסירי תודה, תמיד היינו נכונים לדבריך, לדרישותיך!

ואם בזמן האחרון יש אשר הכאיבה את לבך איזה התנגדות במושבתנו מצד אנשים קטנים, אל נא ידאיב הדבר הזה את נפשך העדינה. הדבר האחרון הזה — חזון מוכרח הוא בחיי כל איש המתרומם על החיים השגורים. אין לך גדולה שאין לה התנגדות, אין לך גדול שאין לו מתנגדים!

ומושבתנו לא היתה גבול לפעולותיך. הרבית לעשות גם מחוץ לגבולנו. היש מפעל בארץ ישראל, שאתה לא היית אחד מראשי פועליה? היש מוסד או חברה אחת בארץ ישראל, שאינך אחד מראשי עוזריה? הכל יודעים את מעלותיך הטובות ולא נאמר למנותן. אך אנחנו אחיך האכרים מכירים בך מעלה אחת אשר אולי אינה נכבדה בעיני אחרים, אך גדולה ונכבדה היא בעינינו ויש אשר נכבדה על כל מעלותיך הטובות.

מיום באת לארץ ישראל עד היום הנך הולך ועולה במדרגת החיים. כבר קנית לך גדולה, כבר קנית לך שם טוב וגדול. אך גם אתה בעמדך על אחת המדרגות היותר גבהות נשארת האח הנאמן לאחיך האכרים שהיית לנו בעמדך עוד על המדרגה הראשונה. גם עתה בעמדך בין גדולים נוכל לאמר לך: „אחינו אתה!“ גם עתה נוכל לדבר אליך כדבר איש אל רעהו, גם עתה הננו מרגישים את עצמנו נוכח פניך כמו בקהל אח ורע.

הגדולה לא עורה את עיניך, לא הקשיחה את לבך, לא הרחיקתך מאחיך, הנך יודע כי אחים אנחנו, אחים לרעיון גדול ונעלה אחד, אחים אנחנו אם גם אתה עלית לגדולה והיית למנהל ואנחנו מוסיפים לעבוד עבודתנו בכרמים ובשדה. ואם מצבנו בחיים שונה הוא — לא שכחת כי אחים אנו, אחים לנצח! והנה עתה בברכנו אותך יחד עם כל בני א"י כי תצא לשלום ותבוא לשלום ותצליח בכל אשר תפנה ותמצא את מטרתנו המבוקשת, הנה יחד עם הברכה הכללית הזאת נברככה אנחנו בברכתנו הפרטית: היה לנו את ורע גם בעתיד ככל אשר היית לנו עד עתה!

נאום משה סמיעליאוסקי
נאום אסתר מרגלין
נאום Cilli Smieliansky
נאום שושנה מינקוו
נאום יהודה מינקאוו
נאום מיכל מינקאוו
נאום אליעזר בן מרדכי מרגלין
נאום זלמן יעקבזאהן
נאום נתנאל מזאה
נאום אליעזר יעקבזאהן
נאום נחמן הערשינזאהן
נאום עזרא פארער
נאום אהרן שקאלניק
נאום צבי קליינער

נאום טוביה פאדובה
נאום מאיר גורודזייסקי
נאום שמואל רעוואצקי
נאום ליב צינעמאן
נאום אליעזר פיינשטיין
נאום משה פיינבערג
נאום גרשון ברעזנער
נאום יעקב פארער
נאום מיכל לעווין
נאום דבורה אייזענבערג
נאום יצחק זאב אלטשולער
נאום משה מרדכי טייטלבוים
נאום בנימין הערשינזוהן
נאום מרדכי יעקבזאהן

נאום יהושע יאסיסאוו

הערה 13 (לעמ' 296)

Kaunitzia

אריסא, כ"ט תשרי תשמ"ו

שלום רב!

מאמרו של ד"ר יהודה ליבוביץ על "הפרשנות הקבלית לאגדות חז"ל" הוא אכן מרתק ומעורר מחשבה, אך אין ספק שהוא גם מעורר תמיהות רבות. אני מתכוון לכתוב עליו בהרחבה בקרוב, אך כבר עתה ברצוני להעיר כמה הערות ראשוניות.

ראשית, אני חושב שהמחבר מגזים בהרבה בחשיבותה של הקבלה בהבנת האגדה. אמנם יש אגדות שבהן הקבלה מאירה פנים חדשות, אך רוב האגדות נותרות בעינן גם לאחר הקריאה הקבלית. יתר על כן, לעתים הקבלה מסיטה את האגדה מכיוונה המקורי ומייחסת לה משמעויות שלא עלו כלל על דעת חז"ל. כך, למשל, הפירוש הקבלי ל"ויברך אלהים את יום השביעי ואת יום השמיני" (בראשית ב, ג; ויקרא כג, לו) כאילו מדובר בשני ימים שונים, בעוד שהפשט ברור שמדובר ביום אחד בלבד.

שנית, המחבר נוקט לעתים בלשון חד-משמעית מדי כאשר הוא מדבר על "כוונת" חז"ל. אנו יודעים מעט מאוד על כוונותיהם של חז"ל, ורוב הפירושים שאנו מייחסים להם הם למעשה השערות בלבד. יש להניח שחז"ל עצמם לא ראו בדרשותיהם "אמת מוחלטת" אלא ניסיונות לחשוף שכבות שונות של משמעות בטקסט.

שלישית, אני סבור שהמחבר מתעלם מהבעיה המרכזית של הפרשנות הקבלית – הקושי לבדוק את נכונותה. כאשר מקבלה אחת מתנגשת עם קבלה אחרת, אין לנו כל דרך להכריע ביניהן. לעומת זאת, הפרשנות הפשטנית, למרות מגבלותיה, מציעה לפחות קריטריונים ברורים יחסית לבחינת נכונותה.

אשמח לשמוע את דעתך על הדברים. בברכה,

א. ו. לוין-אפשטין

Custinia אדיסא, כ״ט תשרי תרנ״ח

לאחי היקר מר אליהו לעווין־עפשטיין הי״ו שלום!

מכתבך קבלתי בעתו, ולא אוכל לצייר לך את הרושם המעציב שעשה עלי ועל כל אחינו. חדשות אמנם לא מצאנו בו. כל מה שהגדת עתה הלא ידענו זה כבר. אבל, אם אפסימיסט כמוך כבר בא לידי הכרה כזו, אות הוא שהמצב באמת נורא מאד מכל הצדדים.

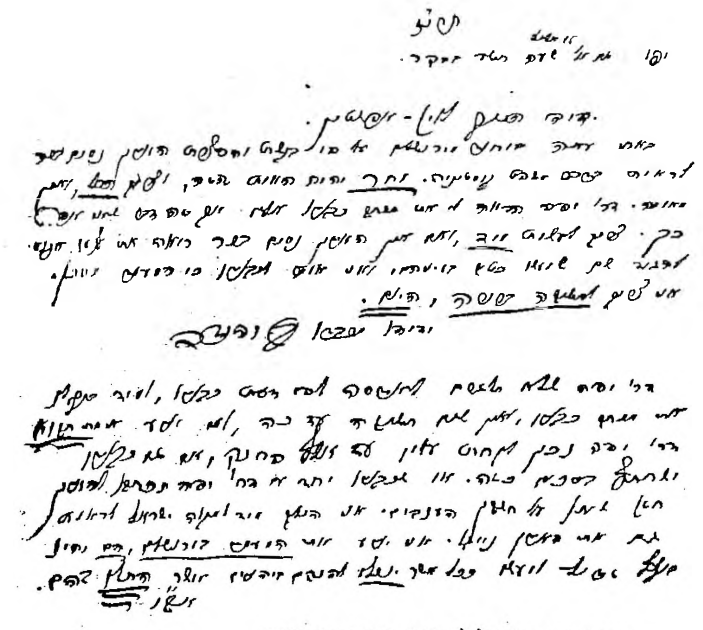
דבריך ע״ד קוסטיניה צדקו מאד. ואתה הלא ידעת כי זה איזו שנים, מאז התעוררה שאלת הפועלים, השתדלתי בכל כחי לקבוע בלבבות את הרעיון מיסוד קולוניא אמתית על ידי הפועלים. כמעט האמנתי שתקותי תבוא בקרוב, והנה עוד הפעם השטן מרקד. קטנות, צרות־לב, שלי ושלך, הכל כמקדם. הועד המרכזי בפריז רוצה דוקא להיות שותף בקוסטיניא ו«להכות את היהודים ש ל ו» (הלא ידעת האנקדוטא הזאת?) כלומר, למטור הנהגת קוסטיניא בידי ועד מיוחד שבו ישבו שנים מצדנו ושנים מצדם ואחד משותף לשני הצדדים. צייר נא לך מה יצא מן השותפות הזאת, שבעליה יושבים באדיסא ובפריז, צייר נא לך את ההשפעה אשר תצא על הענין מפריז ואשר עקבותיה כבר נראו באותן הריקומנדציות הידועות לך, — ואז תבין כמוני כי גם מקוסטיניא לא נרוה נחת... לע״ע הנני גלחם בכל כחי בעד קוסטיניא שראיתי בחלום, וכבר יש בועדנו חברים האומרים בפה מלא, כי מגמתי להרוס גם קוסטיניא כאשר הרסתי כבר הרבה דברים טובים, באופן שוה בודאי יהיה חלקי מכל עמלי, «מהרס» אני! אבל תועלת, כמדומה לי, לא תצא מהשתדלותי. כי מה כחי?

ובנוגע לעניני ב״מ ג״כ צדקת מאד. אך בזה לא אדבר לע״ע כי בקרוב יש את לבבנו לפנות אליכם בדרך «אופיציאליח».

בקצרה, עמך אנכי בכל אנחותיך וצערי גדול מאד. אבל במה נוכל להושיע? והיה שלום כחפץ אחיך אוהבך ומכבדך

א. גינזבורג

הערה 14 (לעמ' 301)

יפו יום א׳ סיון אלול תרנ״ז שעה תשע בבקר.

ידידי היקר לוין־אפשטין.

באתי עתה ביחוד מירושלים על פי בקשת והספרת האדון נסים בכר לראות בדבר משפט קוסטיגיה. מחר יהיה האות הזה, וצריך הכל, ואין מאומה. דיר יפה הראה לי את מכתב כבודו אליו אך זה דבר שאי אפשר כך. צריך לעשות מיד, ואם אין האדון נסים בכר רואה את עצמו אפוא להגיד שם שיעשו כטוב בעיניהם, ואני אומר לכבודו כי המעמד מסכן. אני צריך לתשובה ברורה, היום.

ידידו מכבדו בן יהודה

דיר יפה שלח תלגרם לאדסה לפי דעת כבודו, ומיד בקבלו את מכתב כבודו, ואין שום תשובה עד כה, ומי יודע מ ת י ת ב ו א. דיר יפה נכון לקחת עליו עד אלף פרנק, אם גם כבודו ישתתף בסכום כזה. או שכבודו יחד עם דיר יפה תכתבו להאדון חזן שיתן על חשבון הענבים. אני הולך מיד למקוה ישראל לראות גם את האדון גייגו. אני יודע את המעמד בירושלם, הם יהיו בקצף גדול ויעשו ככל אשר יוכלו להנקם מיהודים אשר התלו בהם.

אב״י

הערה *15 (לעמ' 321) יפו, כ"א אד"ש, תרנ"ז.

(מכתבו של הד"ר מ. ב. שטיין בעניני בית הספר ביפו)

שלום וברכה לאחינו היקר מר א. ז. לוין־אפשטין!

בימים האחרונים קרו מקרים רעים ופגעים בישין בתהלוכות עניני ביה"ס העברי ביפו ואיננו יודעים אם לכתב את הדברים האלה לכל אחינו או למקצתם ולאיזו מהם ביחוד, כי רחוקים אנחנו מורשה ואיננו יודעים את הפעולה אשר יפעלו דבריגו על אחינו לטובה או לרעה, וע"כ אמרנו להודיע את כל הדברים האלה לך, אחינו, ואתה תבחר לך דרך אתך איך ובמה לתקן, אם בעצמך או ביחד עם איזו מאחינו, אשר תמצא לנכון להודיע להם את כל הדברים האלה.

לפני שבועות אחדים בא מכתב מה' ביגר מפריז אל ה' אנג'יל כי יסגר את המחלקה העליונה והוא לא נסה להתנגד וסגרה בתוך שלשת ימים ופטר את ה' בלקינד אשר למד שם בעברית את למודי המדעים ובאותו שבוע היה גם מכתב מה' ביגר אל העלמה יפה לסגר גם את מחלקה ג' אצל הנערות ואז התנדבו העלמה יפה, ה' בלקינד וכותב הטורים האלה ללמד במחלקה ג' שלעמלק"פ ויעבירו תלמידות אחדות מהגרועות למחלקה ב' והטובות נשארו על מקומן להשתלם בשפתנו ובלמודי המדעים, ולא עברו ימים רבים ומכתב בא שנית מה' ביגר כי לא ילמדו את למודי המדעים בעברית כלל (כי עדין היה ה' בלקינד מלמד במחלקות התחתונות לנערות חשבון וכתיבת הארץ ודברי ימי העמים בעברית). והגה את אהבתו הגדולה של ה' ביגר לציון בכלל וחבתו הרבה לשפתנו בפרט ידענו זה כבר וראינו אותה מתוך מנהגו בכל בה"ס בארצות הקדם אשר כמעט אין זכר בהם לשפתנו העברית, אך מה היה לו פתאם לשנות את טעמו ולגזר גזרות כאלה גם על בית"ס ביפו, אם לא שה' ויסצקי גרם בזה במסרו את נדבתו ישר לידי חכי"ת, ועתה יש יסוד לחשב אשר גם למוד השפה העברית יצער בביה"ס ביפו ואיך נחשה, ודרוש עצה ופלילה ולהשתדל שה' ויסצקי יתקן את מעוָתו ויתנה תנאי כפול שכל אשר נתן לא נתן אלא בשביל העברית, ואם כבר עבר המועד, דרוש יהיה לבא בריב עם ה' ביגר, ולכשידרש — להפרד מחכי"ח, ונחוץ אשר כל חו"צ יעמדו בזה לימיננו וידרשו מהועד באודיסה אשר גם הוא יהיה בעזרתנו.

והגה הודענו לך את הדבר כמו שהוא ועתה, אתה, אחינו, עשה ככל אשר תמצא ידך ואלהי ציון יסעדך.

ברגשי אהבה ואחוה ד"ר מ. ב. שטין

P. S. מכתב כזה הננו כותבים עתה גם לאחינו ר״א גנזברג, אך אולי הנהו עתה בורשה, תתן לו לקרא את מכתבך הזה ובכל אופן תשתדל לפעל גם על הועד באודיסה, וגם על ה׳ ויסצקי ע״י אנשים קרובים אליו, ואיך ומה בפרטות—יכל אתה לדעת יותר ממנו כי אתה יושב כעת ברוסיה ואנחנו רחוקים משם.

הערה 15 (לעמ׳ 321)

(מכתב של חברים ל„בני משה״ בורשה לועד האודיסאי של חובבי־ציון בענין בית הספר ביפו)

לכבוד חברי הועד לחו״צ אשר באודיסה שלום!

מוסי״פ הננו מתכבדים לשלוח לכבודם מכתב אשר קבלנו מהדר. שטיין מיפו בדבר ביה״ס. לא נחפוץ להכביר מלין על עיקר הדבר, אבל לא נוכל להתאפק מלשאול מכבודם, איך יעיז ביגאר לעשות כדבר הזה מבלי לשאול קודם פי הועד באודיסה, בעוד אשר האליאנס תתן רק ארבעת אלפים פראנק לשנה וחו״צ מרוסיה יתנו עשרת אלפים פראנק לשנה! לא נוכל להאמין, כי חכי״ח שאלה את הועד קודם.

את המכתב, אשר העתקחו הננו מתכבדים לשלוח לכבוד הועד מוסגר פה, קבלנו מאת הדר. שטין מיפו. לא נאמין כי בידיעת הועד הנכבד נתנה חכי״ח (או יותר נכון: נתן ה׳ ביגארר) את הפקודה לה׳ אנג׳יל לסגור את המחלקה העליונה, כי בטח ידוע גם להועד הנכבד כי המחלקה העליונה נפתחה בעזרת הנדיב וויסוצקי, אשר אמר בפירוש כי יתן נדבה הגונה מדי שנה בשנה להוצאות המחלקה הזאת, וגם אמנם קיים את הבטחתו וגם הוא וגם בני ביתו הנכבדים נתנו נדבותיהם להמחלקה הזאת. מלבד זאת לא נתנו חו״צ את נדבותיהם הרבות לביה״ס ביפו רק בשביל שיהיה בי״ס לנערי יפו המעטים, כי אם מסרתם לשימהו עליון על כל בתי ספר אשר לבני ישראל ולהגדילו ולהאדירו במשך הימים עד אשר יהיה לבי״ס בינוני עברי לכל פרטיו. הננו בטוחים, כי גם הועד הנכבד בנתנו ארבעת אלפים פראנק מדי שנה בשנה להוצאות ביה״ס, היתה המטרה הזאת לנגד עיניו, בידעו כי הנהו השליח לקיים חפץ כל חו״צ המנדבים את הכסף, וכן גם הבטיח המנוח הר״ל בינשטוק ז״ל לחברי ועד ביה״ס ביפו, שישתדל בכל כחו להביא את ביה״ס למדרגה כזו. אחרי הדברים האלה לא נוכל להתאפק מלהביע את צערנו ותמהוננו על אשר העיז ה׳ ביגארר להיות המושל יחידי בענייני ביה״ס, עד אשר לא

ימצא לנחוץ להתיעץ עם הועד הנכבד ועם ועד ביה"ס ביפו, ויעשה דבר עקרי כזה מעצמו. האם יתאמרו חברי ועד חכי"ח להיות בעלי ביה"ס בשביל ארבעת האלפים פראנק שהמה נותנים, הרביעית מהוצאות הבית? האם כה השפלנו בעיניהם, אנחנו חו"צ מרוסיה, עד אשר אינם חושבים אותנו לבעלים על כספנו? הן גם מקום הבנין נקנה מכסף בני רוסיה, גם הסכום הגדול המונח לבנין הבית הוא לע"ע מנדבת הרק"ז וויסוצקי החפץ בביה"ס עברי, ולא בביה"ס צרפתי!

הננו מתכבדים לשאול מאת כבוד הועד אם ידע או ידע מכל הנעשה, ומה עשה הועד לשנות את פקודת ה' ביגארר. אם עד היום עוד לא עשה הועד מאומה, הננו מבקשים בשם כל חו"צ בפה, שיכתבו מכתבים להרב צדוק הכהן ולה' נארסיס לעוונן ולעוכרם על דבר הרע הזה, ולהגיד להם כי אין דעת המנדבים נוחה ממעשיהם זה ואין משגים מצדקה לצדקה, וכי עליהם לשים לב לאלה המנדבים אשר מנדבותיהם יכלכלו כמעט כל הוצאות הבית, וכי פוגעים בכבוד וויסוצקי, הנותן סכומים גדולים לביה"ס, בשנותם מחפצו ורצונו לעשות את הבית לבי"ס עברי.

הננו מקוים, כי לא ימנע הועד א"ע לעשות כל אשר ביכלתו לשנות את הדבר עפ"י חפץ כל המנדבים וכל חברי החברה הנכבדה, ואם ח"ו לא יעלה בידי הועד לפעול על חכי"ח, אז יודיע לנו, ונשתדל להשיג ממנדבים אחרים הסכום אשר תתן עד עתה חכי"ח ונחדל לגמרי מקחת עזר מחכי"ח.

בבקשתנו כי יכבדנו הועד בתשובתו הננו חותמים ברגשי כבוד ויקר

לעווין־עפשטיין
שפ"ר
קאפלאן
גלוסקין
מתתי' כהן

הערה 15 (לעמ' 321)

מכתב של חברים „בני משה" בורשה לחברת „כל ישראל חברים" בפריס בעניני בית־הספר ביפו.

An das Hochlöbliche Comité der Alliance Israélite Universelle in Händen des Herrn Sekretär Jacques Bigarh in Paris.

Im Monate Februar — März ergingen Seitens des Hochlöb. Comité's an den Directeur der Jaffaer Knabenschule wie an Mlle Jofe, Directrice der dortigen Mädchenschule folgende drei Verfügungen: A) Die obere (vierte) Klasse der Knabenschule ganz aufzuheben; B) Die Obere (dritte) Klasse der Mädchenschule ebenfalls ganz aufzuheben — in beiden besagten Klassen war grosse aufmerksamkeit der Pflege der hebräischen Sprache und überhaupt der erweckung des jüdischen geistes und jüdischen Sinnes gewidmet; C) Ferner die Hebräische Sprache bei dem unterrichte der allgemein wissenschaftlichen Lehrgegenstände ganz zu beseitigen. Beim besten Willen Vertrauen und Liebe den Anordnungen und der Leitung der Jaffaer Schulen seitens des Comité's entgegenzubringen, können wir nicht umhin unser Befremden über genannten Verfügungen nicht auszudrücken.

Am meisten erregten Staunen und Verwunderung unserer —und aller anderer Chobebe-Zions Kreisen in Russland, die, in diesen Verfügungen, offenbaren Bestrebungen zur Schmälerung und Beeinträchtigung der Pflege des Hebräischen wie des gründlichen kentnisses des Judenthums von seinen Urquellen. Nach Ansicht der Zionsfreunde in Russland und Polen ist das Universelle in der Gesammtjudenheit aller Länder die hebräische Sprache und Kenntniss wie Erkentniss des Judenthums von seiner Urquelle als bindendes Cement für alle zersprengten Theile unserer Gesammtheit; aber wir wollen nicht weitläufig sein und nur was die Jaffaer Schulen unmittellbar betrifft im gegenwärtigen Schreiben berühren:

Wie es gewiss auch dem hochlöb. Comité bekannt ist, werden die Jaffaer Knaben-und-Mädchenschule, deren jährliches Budget enorm gering ist, von der verehrlichten Alliance nicht ausgehalten bloss soubsidiert mit einem Betrag von 4000—5000 fr. Den grössten Theil der kosten tragen: das Odessaer Comité (4000 fr.), freiwillige Wohlthäter (c. 10.000 fr.) und endlich Depositen (wie des Hr. Wysocki und and.). Wir massen uns nicht an Jemanden zu belehren oder Vorzuschreiben, müssen aber erklären: das alle Unterstützungen der Jaffaer Schulen seitens der Zionsfreunde nur und ausschliesslich des Hebräischen willen sind, und müssen somit dem verehrlichten Comité darthun, das unserer Ansicht nach, bei radikalen Veränderungen in dem Schulprogramm auch die Stimme der genannten Wohlthäter gehört werden soll, und dass ihre Gefühle Recht auf Schonung haben.

Ein Blick auf die Spendelisten in Hamelitz (von 50 bis hundert Listen im Jahre) wird überzeugen, dass diese allen gaben von 30 Copeken bis zehn Rubel, bei verschiedenen Anlässen: Hochzeiten, Beschneidungen, Bar-Mitzwah u. d. g. gemachten, wo, Armen und Reichen sich betheiligen, einzig und allein zur Stärkung jüdischen Geistes und jüdischen Bewustseins offerirten.

Man kann über die Wichtigkeit des gründlichen hebräischen Unterrichts in allen übrigen jüdischen Schulen urtheilen wie man will, dass aber in den Schulen im Heiligen Lande, wo Kinder der Aschkenazim und Sphardim, Kinder aus Russland und Arabien auf einer Bank sitzen, in Schulen im Lande, der Wiege der jüdischer Nation, dass dort das Hebräische eine dominirende Stellung einnehmen muss, darüber existirt in der öffentlichen Meinung der Spender keine Meinungsverschiedenheit.

Um aber etwaige Discussion in der Oeffentlichkeit vorzubeugen, nehmen wir uns hiermit die Freiheit das verehr-

lichte Comité gütigst zu ersuchen der Meinung der Spenden-den, an deren Spitze der Herr Wissotzky steht, gehörige Aufmerksamkeit zu schenken und die besagten Verfügungen wie alle andern auf der Hebräischen Sprache und den jüdischen Lehrgegenständen Abbruchthuenden Massregeln zurückziehen zu lassen.

Ihrem wohlgeneigten höchst verehrten Antwortsschreiben entgegensehend zeichnen mit aller Hochachtung und Verehrung.

Mitglieder der Chobebe Zion Gesellschaft zu Warshau.

— — — — — —
— — — — — —
— — — — — —

in den Händen Sr. Hochwurden Herrn le grand Rabbin de France Zadoc Cohen in Paris

in den Händen des hochverehrten Vice Praesident Herrn Rechtsanwalt Narcisse Leven in Paris.

העדה 16 (לעמ' 322)

(מכתבו של מר בן־אביגדור בעניני בית הספר ביפו)

וואַרשא, יום ח' לחדש שבט שנת תרנ"ח

Herrn Elias Lewin-Epstein

Jaffa

ידידי הנכבד, שלום!

אחותך הכבודה מרת לאה פנתה אלי בדבר שאלתך ע"ד מורה עברי הגון לביה"ס ביפו במקום ה' י. גרזובסקי שעזב את משרתו וילך ל„מקוה ישראל", באמרה כי איש אחד ממכריה הציע לפניה את גיסי המשורר ש. ל. גארדאן. ותישר ההצעה הזאת גם בעיני ונדברנו בינינו, כי אכתב אליך בעצמי ע"ד ההצעה הזאת, כי מי כמוני יודע היטב את גיסי ומי כמוני יוכל לדעת עד כמה המשרה הזאת הולמתו. דע לך, ידידי, כי כפי שאני יודע את גיסי, וכפי הנודע לי ע"ד משרת מורה עברי בביה"ס ביפו אוכל להעיד לפניך, כי רחוק למצוא מורה הגון ומתאים למטרת המשרה הזאת כגיסי, כי כל המעלות הנמנות במורה הגון נקבצו בו. הוא איש כבן שלשים ושתים שנה, בעל כשרונות נעלים ומצוינים, בעל שכל

חריף וזכרון מצוין, השגה מהירה ובינה נמרצה. ע"ד טיב ידיעתו את שפ"ע אין עלי להכביר אמרים. ע"ז יעידו שיריו המצוינים. ורק עלי להוסיף כי יודע הוא את השפה ודקדוקה לא אך כסופר ומשורר, אלא גם כמורה מצוין, בהשתמשו בהוראתה להלכה ולמעשה זה כעשר שנים. מלבד שפ"ע הוא יודע רוסית, אשכנזית, צרפתית ואנגלית ורגיל לתרגם מהשפות הללו לעברית (בימים האלה הוא עוסק בתרגומי ספורי י. זנגויל מאנגלית לעברית למען "תושיה" ברשיון המחבר. גם את "המלך ליר" לשכספיר העתיק למענגו מהמקור לעברית והתרגום מצוין במינו. כמו כן החל לעסוק בתרגומי המחזות של פרידריך העבעל ושל מאליער מהמקורות לעברית). בצרפתית אמנם לא רגיל הוא בדבור, אבל בהמצאו בחברת מדברים צרפתית יתרגל לזה במשך זמן קצר. הודות לכשרונותיו המצויינים. ובכלל הוא איש משכיל שקרא ושנה הרבה וטובי הקלאססיקים יודע הוא במקורם. נוסף לכל אלה הוא תלמודי מצוין ויוכל להתוכח בפלפולי דאורייתא עם טובי הלומדים. ועל כל אלה-הוא מורה ופדגוג מצוין, כי יודע הוא בטיב הדיסציפלין, תלמידיו (כאשר נוכחתי מבית־ספרו בווער־זבאלאווא, בהיותי שם לפני שנים אחדות. בית ספרו זה—"חדר" מתוקן—קים זה שבע שנים) יראים מפניו, אבל גם מכבדים ואוהבים אותו. קולו אדיר וחזק ומבטאו ברור ונמרץ. מורה אמן ומצוין כזה יוכל להיות לפאר המורים בביה"ס ביפו והעלה יעלה את הלמודים העברים בביה"ס הנזכר למדרגה גבוהה. חסרון אחד יש בו, חסרון חיצוני, כי הוא איש קצר־קומה ודל בשר, אם כי פניו לא מכוערים ומפיקים אומץ וחן. אבל לא אדע אם יחשב זה לחסרון בעיניכם.

אם יאות גיסי לקבל את המשרה הזאת לא יעשה זאת מאונס, כי במקום שבתו משתכר הוא דמי מחיתו במנוחה. אבל זה כבר גלה את חפצו לפני לצאת ממקום מושבו, העיר הקטנה אשר תחסר לו בה החברה הדרושה לבעל כשרון כמהו, ונוסף לזה אוהב הוא בכל לבו את ישוב הארץ ובודאי ישמח להיות ממחנכי הדור הבא בא"י. ביחד עם מכתבי זה הנני כותב גם אליו ואדע אם לא שגיתי בהשערתי, כי יקבל עליו את המשרה הזאת בחפץ לב. אבל חסרון גדול אחד אני מוצא בהצעתך: מעוט המשכרת. שער נא בנפשך: האיש הזה משתכר בעיר מושבו הקטנה, בלי רב עמל, ששים רובל לחדש, דמי דירה לא ישלם כי יש לו בעצמו בית עם גינה וחנות שהוא משכיר לאחרים. היוכל איפוא לעזוב את אלה ולהסתפק במשכרת של 120 פראנק לחדש? ולו אשה ושני בנים ואיש

בגבורת ימיו — לא, ידידי, אם באמת תחפצו במורה הגון ואמן לביה״ס ביפו עליכם בהכרח להגדיל את משכרתו, למצער למאה ושמונים פראנק לחדש. בעד המשכרת שקצבת לא יאות שום מורה אמן מרוסיא לעזוב את ארצו ולבוא שמה, ביחד, מורה בעל אשה ובנים.

כמו כן תאב אנכי לדעת מה תחשבו בדבר כסף הוצאות הנסיעה להתם. הן לאיש בעל משפחה כגיסי תעלינה ההוצאות בסך רב.—

כמו כן חפץ אנכי לדעת: כמה שעות ביום עליו ללַמד בביה״ס.

כמדומני כי המורים: ה׳ א. ל. גארדאן (אריה ליב הכימיק) וה׳ ווילקומיץ מרחובות יודעים את ה׳ ש. ל. גארדאן פנים.—כן תוכל לחקור ולדרוש על אדותו אצל חר״צ בווילנא, אצל ה׳ ו. יעבץ וה׳ מרדכי בן הלל הכהן היודעים אותו פנים.

הנני מחכה לתשובתך המפורסת על מכתבי זה בפוסט החוזרת.

אם תתקבל ההצעה הזאת בכלל ובפרט משני הצדדים יוכל גיסי לבוא לא״י למועד הנכון.

שלום לרעיתך הכבודה והמשכלת בשמי ובשם רעיתי.

ידידך מכבדך ודו״ש

בן־אביגדור.

נ. ב. ה׳ נח פינס לא יחפוץ לקחת המשרה הזאת על שכמו, וגם— לא טוב הוא למורה בי״ס מצד מבטא פיו הבלתי ברור. בכל אופן עולה עליו גיסי בכל, בהשכלה ובפדגוגיא.

הג״ל.

הערה 17 (לעמ' 324)

אדון נכבד ונעלה מוהר"ר א. ז. לעווין עפשטיין

הקומיסיא לעניני בתי הספר באהי"ק הנוסדה על יד הועד לחברת התמיכה, בחמצה לקנות לה ידיעות שלמות ומספיקות על דבר בתי הספר באהי"ק, ערכה לוח של שאלות שונות, בתקוה כי מורי בתי הספר ומועצותיהם באהי"ק ישיבו תשובות ברורות על השאלות ההן במדה שהשאלות ההן יש להן יחס עם כל בית ספר בפני עצמו.

על כן הנני מתכבד לשלוח לכבודו הרם העתקה מלוח השאלות ההן, ואקוה כי כבודו לא יאחר מלתת לנו תשובות ברורות על כל הסעיפים שיש להם יחס לבית הספר ברחובות.

בתקוה כי מפני גודל חשיבות הדבר ימהר כבודו הרם להשיב לנו דבר הנני מוקירו ומכבדו בערכו הרם והנשא

סופר הקומיסיא משה ליב ליליענבלום

לוח התקונים

עמ'	11	שורה	8	מלמעלה,	בתוב :	גלה ;	קרי : המציא
„	88	„	8	מלמטה	„	ליטצקים	„ ליטבקים
„	74	„	11	„	„	ר' משה עלישברג	„ ד' מרדכי עלישברג
„	80	„	11	מלמעלה	„	תרמ"ב	„ תרמ"ט
„	98	„	17	„	„	1900	„ 1890
„	171	„	10	מלמטה	„	התדשה	„ השניה
„	180	„	16	מלמעלה	„	בשכר קרקע	„ בסחר קרקע
„	194	„	5	מלמטה	„	נשאר	„ ישאר
„	200	„	3	מלמעלה	„	תרנ"א	„ בחודש אייר תרנ"ה
„	205	„	10	„	„	אונגרית	„ הונגריה
„	206	„	8	מלמטה	„	ה' שטיין	„ הד"ר שמיין
„	220	„	3	„	„	ד' שוין	„ דמי שוין
„	237	„	4	מלמעלה	„	ואלאנבאבי	„ ואלנבאבי
„	257	„	2	„	„	הגלים	„ הגלים
„	292	„	4	„	„	לבאר־אירופה	„ ליוצאר־אירופה
„	294	„	10	„	„	שבורות עמוקים	„ שתעלות עמוקים
„	358	„	8	מלמטה	„	שלוח	„ שליח
„	365	„	11	„	„	בחייה	„ בחיים
„	366	„	3	„	„	או תוכה	„ כי תוכה
„	374	„	13	„	„	גם אתה	„ גם עתה